

KYSTKVINNERS LIV OG VIRKE

**FRA NATURALHUSHOLD TIL ENETILVÆRELSE. EN
VERDIGHETSBEKRIVELSE**

Dagrunn Grønbech

Dr. philos. avhandling
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Institutt for pedagogikk. Universitetet i Tromsø
2008

978-82-91636-87-0

SV fakultetet 2008

FORORD

Vil takke prof. Edmund Edvardsen, samfunnsvitenskapelig fakultet (SV-fak) ved Universitetet i Tromsø (UiT), for verdifulle kommentarer over lang tid. 1.amanuensis Siri Gerrard, samme sted, har ikke bare over år vært en viktig vitenskapelig ”formor.” I dette arbeidet har hun også som ellers, stilt opp og gitt av sin faglige innsikt. Prof. Tom Tiller, Pedagogisk høgskole i Tromsø, har stilt med sin rike erfaring, entusiasme og kompetanse og påpekt viktige punkter i ferdigstillelsen av dette arbeidet.

Forsker Kirsten Danielsen, NOVAS (Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring) Oslo, har i likhet med prof. Anne Marie Støkken, Høgskolen i Agder, Kristiansand gitt kommentarer og vurderinger som har bidratt til slutførelsen av dette arbeidet.

Jeg ønsker også å takke prof. Lisbet Holtedahl (SV-fak. UiT) som en tidlig inspirator for at dette arbeidet har kommet i stand.

Takker også alle mine informanter som har dannet grunnlaget for arbeidet.

Takk til Hansine, Helga, Ragnhild, Tulla og Aase.

Jeg takker også mine avdøde foreldre og onkel Reidar som har bidratt gjennom sin fortellertradisjon.

Årene som student og ansatt ved Universitetet i Tromsø har føltes som et privilegium.

Dagrunn Grønbech

INNHOLDSFORTEGNELSE

1	INNLEDNING	1
1.1	Introduksjon	1
1.2	Problemstilling	7
1.3	Begrepsavklaring	9
1.4	Avhandlingens inndeling	13
1.5	Formødre og tilbakeblikk	15
1.6	Bakgrunn for avhandlingen	17
1.7	Om å forstå sitt opphav	22
2	METODOLOGISK AVKLARING	26
2.1	Hermeneutisk forståelse	26
2.2	Metodiske tilnærminger	29
2.3	Forskning som innlevelse	31
2.4	"Anthropology at home"	34
2.5	Innenfra- og utenfraforståelse	38
3	TEORETISK PERSPEKTIV	42
3.1	Kvinneforskningen som ståsted	42
3.2	Kjønnsperspektiv og minnearbeid	45
3.3	Tekst og forståelse	49
3.4	Tekstfortolkning	53
4	KVINNEHISTORIER	57
4.1	Minnearbeid og kjønnskonstruksjon	57
4.2	Utvalg av kvinnehistorier og møter med kvinnene	61
5	STEDET	68
5.1	Opphavet. Formødre i naturalhusholdet	68
5.2	Øya som sted	74
6	EMPIRIEN - FORTELLINGER FRA ET KVINNELIV	78
6.1	Kvinneportrett	78
6.2	FORTELLINGEN OM DUKKEN SOM HAVNET I SØPPELSEKKEN, - BETRAKTNINGER OMKRING ENDRING I KVINNERS TILPASNING	81
6.2.1	Innledning	81
6.2.2	To generasjoner kvinner - to livsløp. Hannas bakgrunn	83
6.2.3	Beates bakgrunn	84
6.2.4	Dukken i søppelsekken	85
6.2.5	Fra ressursutnytting til "bruk og kast," - en kollisjon mellom meningsunivers	86
6.2.6	Dukken i søppelsekken, - en utvidelse av forståelsen	88
6.3	NORAS LIV, - OM ALDRING OG DE TO DYDER	90
6.3.1	Innledning	90
6.3.2	Noras hus var basert på naturalhusholdet og selvberging	91
6.3.3	Husmoren. Kvinner og kjøkken	93
6.3.4	Omsorgsbonden. Kvinner og klær	96

6.3.5	Kvinner og estetikk	98
6.3.6	Renholdet er en dyd.....	99
6.3.7	Om å ta i mot hjelp når livsmottoet er å greie seg selv	101
6.3.8	Selvtendighet og flid. Noen avsluttende refleksjoner	104
6.4	WANDA, - PRINSESEN SOM INGEN KUNNE VINNE	106
6.4.1	Innledning.....	106
6.4.2	Wanda, prinsessen på aldersheimen.....	107
6.4.3	Wandas bakgrunn og oppvekst	109
6.4.4	Storhetstid og forvitring	113
6.4.5	Wandas nye heim	115
6.4.6	Wanda i møte med fiskeren Hans. Når klasseskiller møtes under samme tak på aldersheimen	119
6.4.7	En aldersheim med mange liv, der Wanda trives og Hans sturer	122
6.4.8	Wanda, - minnet ditt lever.....	126
6.5	LÆRERFRUEN SOM BLE VED SIN POST	127
6.5.1	Innledning. En fortelling om Amalie	127
6.5.2	Forhistorien. Om hvordan lærerfruen sørfra slår seg ned i Nordlandet	130
6.5.3	Livsinnretningen og rollerepertoaret	131
6.5.4	Heimen, anseelsen og pliktene	133
6.5.5	Omgangsformen og reglene	136
6.5.6	Når moralens vokter forføres av egen vellyst	139
6.5.7	Lærerens moralbrudd og lærerfruens verdighet	141
6.6	OTELIA, - EN SOMMERFUGL PÅ TREKK.....	142
6.6.1	En sommer er over	142
6.6.2	Bakteppet.....	143
6.6.3	Etableringen av en heim plass i Vika	144
6.6.4	Vika mer en enn heim, - småbruket som livsform	147
6.6.5	Husstell, håndarbeid og baking	150
6.6.6	“Det kjennes godt når gråmåsen søng.” De vanskelige rollebytter	153
6.6.7	Livet passerer i revy	155

7 ANALYSEN – SMÅBRUKSAVVIKLING OG ENDRING AV

KYSTKULTUR

7.1	SAMMENFATNING AV LIVSHISTORIER	160
7.1.1	Endring av kystkvinneres rolle	160
7.1.2	Om å være fiskerbonde i kropp og sjel	164
7.1.3	Livsskjebne og Gudstro.....	168
7.2	NATURALHUSHOLDNINGEN	170
7.2.1	Den statlige regien.....	170
7.2.2	De private løsninger og overformynderi	173
7.2.3	Fiskerbonde og primærnæringsprodusent	178
7.3	ARBEID OG ATTER ARBEID	181
7.3.1	Mannens rolle som hovedforsørger.....	181
7.3.2	Den patriarkalske orden	183
7.3.3	Avvik og mytedannelse	185
7.3.4	Usynliggjøring som skjult kvinneforakt.....	188
7.3.5	Det teoretiske virket har høyere anseelse enn det praktiske arbeidet.....	190
7.4	OMSORGPERSPEKTIVET	197
7.4.1	Heimen – arnested for råvareproduksjon og sosial reproduksjon	197

7.4.2	Kvinner som omsorgsbærere.....	200
7.4.3	Omsorgsbonde.....	204
7.4.4	Ansvarsrasjonalitet.....	207
7.4.5	Naturalhushold og produksjonsansvar.....	212
7.4.6	Lokalsamfunn og omsorgsrasjonale.....	214
7.4.7	Husholdsendring og bærekraft,- en sammenfatning.....	217
7.5	OM Å HA GJORT RETT FOR SEG.....	219
7.5.1	Etiske imperativ.....	219
7.5.2	Å ære sin neste som seg selv.....	221
7.5.3	Om ære og skam.....	223
7.5.4	Ærefrykt for livet.....	225
7.5.5	Naturreligion,- skisma mellom Allmakt og skjebnetro.....	226
7.5.6	Ressursutnytting og gjenvinning som identitetsskapende prosjekt.....	229
7.6	TIDSPERSPEKTIV. HVA GIKK TAPT?.....	233
7.6.1	Varighet.....	233
7.6.2	Onnetid.....	238
7.6.3	Arbeidsrytme.....	244
7.6.4	Tradisjon og mød som peilingspunkt.....	251
7.6.5	Otelia og hennes datter. Steder å se fra.....	257
7.6.6	Modernitet.....	259
7.6.7	Det gangbare og det avlegse. Førfigurering og nyfigurering.....	262
8	AVSLUTTENDE REFLEKSJONER.....	266
8.1	Møter. De eldres fortelling som bidrag til vitenskapen.....	266
8.2	Tekst og forståelse.....	270
8.3	Tid og forståelse.....	274
9	OPPSUMMERING OG KONKLUSJON.....	277
9.1	Hva kan de eldres fortelling lære oss om endring?.....	277
10	FRAMTIDSUTSIKTER.....	282
10.1	Innsyn - en oppsummering av oppdagelser og funn.....	282
10.2	Utsyn - samfunnspolitiske og forskningsmessige utfordringer.....	285
11	LITTERATURLISTE.....	289

1 INNLEDNING

1.1 Introduksjon

Dr. philos avhandlingen ”Kystkvinnerens liv og virke. Fra naturalhushold til enetilværelse, - en verdighetsbeskrivelse” baserer seg på et datamateriale ut fra samtaler med eldre kvinner på Helgelandskysten. Dette er kvinner som inngikk i fiskerbondehusholdet som kombinasjonsdrift, med stor selvforsyningsgrad. Naturalhusholdet kan karakteriseres som en integrert livsform med været og naturforholdene som avgjørende faktorer i et avhengighetsforhold. Næringsgrunnlaget var nedarvet gjennom generasjoner og der både gammel og ung var deltakende. Slik inngikk rekrutteringen gjennom en kunnskapsoverføring der de yngre lærte av de eldre som autoritet.

I gjenreisningsarbeidet i etterkrigsårene ble primærnæringshusholdet i samfunnsøkonomiske sammenheng ikke ansett som lønnsomt, regnet i forhold til landets bruttonasjonalprodukt. Industrisatsing og teknologisering vektla teoretisk kompetanse med satsing på utdanningssektoren. Fiskerbonden kom derfor til å anbefale sine barn å satse på skolegang framfor primærnæringsdriften. Dette fikk som konsekvens at etterkrigsgenerasjonen kom til å kvalifisere seg for yrker utenfor den lokale sammenheng.

I løpet av 1960-tallet kunne en registrere stor fraflytting fra distriktene i Nord-Norge og med tilsvarende vekst i sentrale strøk i østlandsområdet. Mange små lokalsamfunn langs kysten fikk desimert folketallet. I dag snakker vi om ”uttynningssamfunn” med skjev aldersbalanse og høy aldersprofil.

Kvinnene som her settes i fokus, møter vi som enker og pensjonister. Gjennom deres livshistorier reflekteres et liv med fysisk slit og mange arbeidsoppgaver, i tillegg til store samfunnsendringer. Datagrunnlaget baserer seg på samtaler med fem eldre kvinner som er født på begynnelsen av 1900-tallet, og som gjennom minnene dermed betrakter livet sitt retrospektivt.

De eldre kvinnene er satt i sentrum. Ikke bare for å rette fokus mot en livsform som kan anses som tapt, men også for å belyse kvinners ansvars- og arbeidsområder. Dette knyttes til et mangfold av arbeids- og omsorgsoppgaver, der kvinners innsats var helt avgjørende for husholdsproduksjonen med ekteskapet som forsørgingsform. Dette var videre arbeidsoppgaver og plikter som var nedarvet i generasjoner, i et forhold fra mor til datter.

Kvinnehistoriene som presenteres er basert på fortellinger om kvinnenes liv i et fiskerbondesamfunn der vi også får innsyn i deres hverdagsstrev som enker og pensjonister med sviktende helse, der de fleste bor alene i bolighuset som engang var utgangspunkt for storfamilien. Naturalhusholdet er blitt erstattet av kjernefamilien i et pengehushold med et to-inntektsystem, der kvinner i dag er yrkesaktive. I avhandlingen blir generasjonsskillet først og fremst anskueliggjort ut fra en mor - datter relasjon. I dette møtet konfronteres mødrenes såkalte ufaglærte, praktiske erfaringsgrunnlag med døtrenes fagspesialisering og profesjonsutdanning i et forhold som både betinger og forsterker segregering og aldersskille.

De fleste av de eldre kvinnene bor alene i rommelige og moderne eneboliger med tekniske innretninger og fasiliteter. Som minstepensjonister føler de å ha god økonomi. Den månedlige alderstrygden gir trygghet. Ut fra alltid å ha vært heimeværende, er kvinnene ikke vant til å motta penger som lønn for sin arbeidsinnsats, selv om de kan

referere til at de har arbeidet fra barnsben. De relaterer seg heller ikke til noen bestemt yrkeskategori. I tilbakeblikk omtaler de seg som heimeværende eller gift med en fisker. Begrepet fiskerbonde er i så måte ikke en yrkestittel de selv definerer seg innenfor. Dette er forskerens kategori.

Fiskerbondehusholdet hadde utgangspunkt i to næringer med streng arbeidsdeling mellom kvinne og mann. Selv om kvinnen var bonde og mannen fisker, var kombinasjonsdriften preget av samarbeide. Vi kan snakke om en form for kjønnsrolledeling i et komplementært forhold (Bratrein 1976). Tross nødvendigheten av et gjensidig samarbeidsforhold mellom partene, skal vi likevel se at mannens yrkesutøvelse og arbeidsoppgaver ble gitt prioritet. Dette gjør det mulig å snakke om en tilsynelatende kjønnsmessig lik samarbeidsform, men innenfor et tradisjonelt kjønnshierarki der mannens arbeidsoppgaver hadde størst prestisje. Fiskeriene innbrakte familien kontantinntekter. Et eventuelt overskudd ble først og fremst investert i båt- og fiskeredskaper der kvinnene var viktige støttespillere og "bakkemannskap" (Gerrard 1983).

I avhandlingen skal vi se at kvinnes omsorgsrelatering ikke bare var knyttet til arbeidsoppgaver og ansvarsforhold i familie. Den sosiale røkting av naboskapet var ikke minst viktig. Naturalhusholdet innebar at kvinnene også måtte vise omtanke for naturgrunnet. Som naturbrukere kan vi si at de våket åker og eng med tanke på sikringen av kommende års avling. I så måte hadde de et utvidet omsorgsansvar for naturgrunnet. Mangfold og flerkompetanse preget arbeidsoppgavene i en marginal tilpasning som betinget resirkulering og gjenvinning av materialer.

Ressursutnyttelsen ble omtalt som "sparing." "Å sette tæring etter næring" var en nødvendig og sentral livsdyd som fortsatt står sterkt hos de eldre, selv om de ved hjelp av alderstrygden forvalter et kapitaloverskudd. Når de faste utgiftene er betalt, spares resten av alderspensjonen. Dette er en reserve som ikke bare gir dem trygghet, men også ære.

Når kvinnene forteller sine livshistorier er det som om de ved hjelp av minnene også resirkulerer seg selv. Som pensjonister fastholder de verdiparadigmer tilknyttet naturalhusholdet, hvor de fortsatt søker å hevde sitt selvbilde og der sparing og selvstendighet er viktig.

Dette betyr at selv om kvinnene i dag, i motsetning til på 1960-tallet, har innlagt både strøm og vann med separat badeværelse i huset, så sparer de fortsatt på vaske- og badevannet. På tilsvarende vis kastes aldri en utslitt golfjakke, når den i likhet med andre materialer inngår i et resirkuleringssystem. Selv om kvinnene som pensjonister har kapitalreserver orienterer de seg fortsatt mot en materialforvaltning med henvisning til knappheten. Gjenbruken preger deres livsstil og der vi kan si at sparingen inngår som viktig del av kvinnes selvpresentasjon.

Som husmødre framholdes renslighet som en dyd. Hygiene var viktig for å holde familien frisk i en tid med smittefarlige sykdommer som for eksempel tuberkulosen. Tross svekket helse, søker de fortsatt å gjennomføre helgevasken med husrengjøringen og lørdagsbadingen. Selv om dette føles strevsomt, gjennomføres lørdagsbadet rutinemessig. Badevannet benyttes fremdeles til bløtlegging av klær med tanke på klevasken den påfølgende mandag.

Som enslige forholder kvinnene seg planmessig til en orden med fastlagte rutiner i et arbeidsprogram som om de fortsatt er husmødre på heltid. Selv om mange av husmøroppgavene har endret seg, søker kvinnene opprettholdelsen av tilvante handlingsmønstre, som de er "sin vane tro."

Slik har kvinnene fra barnsben vært vant til en resirkulering ut fra prinsippet om bruk og gjenbruk. I dag er kvinnene pålagt å inngå i den kommunale renovasjonsordningen.

Selv om den offentlige forvaltningen av søppel følger prinsippene for gjenvinning, føler kvinnene seg ille berørt over å måtte betale for en tjeneste de sjelden bruker. Fortsatt sparer de på klefiller til matteveven, selv om de har tilstrekkelig med matter og ikke lenger vever. Fortsatt havner alt brennbart materiale i vedovnen der vannkjelen fremdeles er i bruk.

De eldre kvinnenes gjenvinningsfilosofi står i sterk kontrast til de yngre som baserer seg på en pengehusholdning der det oftest er lønnsomt å kjøpe nytt, heller enn å påkoste reparasjoner. I avhandlingen konfronteres de eldres gjenbruksfilosofi med de yngres ”bruk- og kast” mentalitet. Mor og datter relaterer seg innenfor ulike meningsunivers med ulik ressursforvaltning som også omfatter tidsbruken. De deler ikke verdiplattform. Generasjonsmotsetninger blir dermed et faktum.

De eldre kvinnene er i motsetning til sine mødre, garantert et kommunalt omsorgstilbud der alle har krav på offentlig støtte og hjelp. Parallelt er familien lettet fra omsorgsbyrden. Profesjonaliseringen av den offentlige omsorgen har imidlertid medført tap av nærhet til familiemedlemmer, avsondring fra fellesskapet og ensomhetsfølelse, slik vi skal se. Dette vil knyttes mot samfunnsprosesser som sektorisering, segregering og individualisering i motsetning til fellesskapstanken.

De eldre kvinnene føler seg lite respektert og meningsberettiget, når deres erfaringsgrunnlag ikke lenger synes ha noen relevans. De eldre føler dermed tap av anseelse både som rådgivere og veivisere for sine etterkommere. De føler tap av autoritet og respekt.

Naturalhusholdet kan karakteriseres som et tradisjonsbundet praksisfelt i en arvefølge mellom generasjoner. Moderniseringen representerer i så måte ikke bare en småbruksavvikling med endring til profesjonsyrker. Næringsendringen innebærer også et livsstilbrudd som igjen berører kvinnenes verdighetsbetraktninger. Selv om de eldre kvinnene risikerer å bli betraktet som ”avfeldig” og ”kjerringa mot strømmen” forholder de seg altså trofast til gamle handlingsmønstre og verdiparadigmer knyttet til naturalhusholdet. De opptrer som ”gjenstridige” mot endring og kan oppfattes som reaksjonære.

Begrepet omsorgsbonde (Saugestad Larsen 1980) er i avhandlingen benyttet for å vise kvinnenes omfattende omsorgsrelatering. Ikke bare i forhold til mennesker og dyr, men også i forhold til naturgrunnlaget ut fra en helhetlig sammenheng som vi i dag kan kalle en form for økosystem på husholdsnivå. I avhandlingen introduseres også begrepet økobonde, for å framheve kvinnenes posisjon som naturforvaltere. Her er det ikke bare nyttehensynet som understrekes, men også omsorgen for naturgrunnlaget ut fra en tankegang (økosofi) om ressursforvaltningen uten ”rovdrift” og overforbruk.

Dette blir sett i lys av en ”økofilosofisk” betraktning knyttet til et utvidet omsorgsbegrep også med omtanken for naturressursene. Begrepet økobonde er i denne sammenhengen basert på kvinners overlevelsesstrategier knyttet til et gjenvinningssystem, som var nødvendig ut fra ressursknapphet. I så måte var kvinnene ikke idealister, men realister. Resirkuleringen var fundert på en livsfilosofi (ethos) knyttet til en helhetlig naturbasert omsorgsforvaltning med respekt for ”alt liv.”

Dette kan omtales som en form for økosofi som filosofen A. Næss (1999) relaterer til panteismen med utgangspunkt i Spinoza. Dette refereres til et natursyn med en religiøs oppfattelse med respekt for alt biologisk liv. Spinoza forfektet et gudsbegrep der Gud manifesterte seg som natur i naturen. Dette kan også oppleve i møtet med fiskerbonden som anser livet og naturressursene som et ”Gudslån.”

Omsorgen for andre falt inn under en form for kategorisk imperativ som kan relateres til filosofen Kants moralbegrep, som et påbud med strenge krav til arbeidsmoralen. Fiskerbondens livsførsel var også fastspent i en form for dobbelthet, der lekmannen

kom til å oppmuntre avkommet til å satse på teoretisk skoling framfor kroppsarbeidet, da dette på 60-tallet forelå som mulighet. Når primærnæringsdriften måtte vike plassen for en teknologisering med økende utdanningskrav, kan fiskerbondens tvetydighet plasseres i et hegeliansk herre - knekt forhold der utdanning ble ansett som frigjørende element. Dette vil bli omtalt som en form for klassereise og som berører forskerens situasjon, da i forhold til både en geografisk og mental forflytting der jeg kan defineres som første generasjon utdanningsvelger.

Ut fra en fenomenologisk betraktning refererer omsorgsbegrepet seg også til hensynet i forhold til været som viktig rammefaktor for naturbrukeren, når klimaet oppleves som noe som er satt utenfor menneskelig kontroll. Dette kommer til uttrykk gjennom at været refereres til Guds "skaperkraft" og omtales som "Han." At Gud oppfattes som hersker over naturen og været, kan knyttes til en kosmologi der Gud refereres som "Allmakt." Dette (gjen)speiler en form for skjebnebestemmelse, preget av predestinasjon og der kvinnene har som livsmotto at: "Ingen kjenner dagen før solen går ned." Dette kan leses som en form for fatalisme der eldre også kan stille seg skeptisk til individuelle valg. Vi øyner et konfliktforhold mellom eldre og yngre kvinner der begreper som livsskjebne står i kontrast til de yngres karrierevalg. Selv om fiskerbonden ikke viste seg som blant de "ivrigste" kirkegjengerne, vil deres livsmoral eller "ethos" være fundert på nestekjærlighet, slik det kommer til uttrykk i Bibelen ut fra budet om å "se sin neste som seg selv." Selv om kvinnene var opplærte til strenge krav som selvberging og selvstendighet, inkluderte dette hensynet til naboen. Fiskerbonden skulle vise seg selvstendig og selvhjulpen, men uten å være seg selv nok.

Selv om fiskerbondens religiøse oppfatning kan sies å være tuftet på et protestantisk og puritansk grunnsyn med krav om nøysomhet knyttet til en streng arbeidsmoral, var kristendoms læren satt under skjønn og tilpasset de lokale forhold. Her ble Bibelens skrift og lære avveid i henhold til en "folkelig" fornuft, som satte standard for det å vise seg som et medmenneske. Vi kan si at fiskerbonden ytret seg som en "hverdagskristen" i form av å være "gjerningekristen," slik kvinnene omtales gjennom å gi en håndsrekning (Holtedahl 1986).

Naturalhusholdet kan derfor karakteriseres som en livsform der den moralske kodeks var innvevd i hverdagsutøvelsen som allerede er omtalt som en økofilosofisk "fornuft" ut fra hensynet til naturgrunnlagets bærekraft. Dette er i avhandlingen omtalt som å være naturkristen.

Med utgangspunkt i samtaler med kvinnene, er fortellingene gjengitt og ført i pennen av en forsker som kunne ha vært deres datter. Da jeg har valgt å studere min egen heimbygd, reiser dette metodologiske spørsmål med hensyn til hvem sin historie som berettes. Her utfordres jeg som forsker ikke bare i redegjørelsen for min vitenskapelige vinkling og ståsted, uten at jeg også faglig må legitimere mitt valg om å gjøre "anthropology at home."

Avhandlingen relateres til en narrativ forskningstradisjon med røtter til et hermeneutisk vitenskapsfelt. En tekst blir dermed betraktet både som en konstruksjon og rekonstruksjon, sett i forhold til å være en gjenfortelling. En tekst framstår verken som tilfeldig eller likegyldig. Selv om den er konstruert med henblikk på å "tale" for seg selv, framstår den ikke som uavhengig eller nøytral, men kan tilbakeføres og adresseres til en fortellerstemme. Den kan dermed leses som et slags handlingsskrift som utsettes for filtrering og fortolkning både av forfatter og leser. I så måte har skriftspråket mange "skjulte" aktører som tilfører teksten meningsinnhold og gir den valør.

Lokalsamfunnet som settes i fokus har jeg valgt å kalle Øya, og som også er forskerens "heimsted," sett som oppvekstmiljø. Felstudien vil dermed innebære en gransking av egne oppvekstvilkår, et forhold som også har vært motivasjonsførende for valget av forskningsfeltet. Som forsker har jeg ikke drevet feltarbeide i tradisjonell og klassisk forstand ut fra spørreundersøkelse og tilrettelagte intervju. Dataregistreringen og kvinnefortellingene vil derfor være påvirket av uformelle besøk og samtaler med informantene, i tillegg til egne minner og opplevelser. Slik er interessen for kvinnehistoriene influert av hva jeg i forkant av datainnsamlingen har erfart som særegent og viktig for øysamfunnet. Gjentakne historier og ytringer har bidratt til en understrekning av vesentlige begivenheter, slik dette opplevdes hver gang jeg var "heime" på besøk.

I utgangspunktet hadde jeg ingen eksplisitte ønsker om å skrive ned kvinnes livshistorier. Kontakten til de eldre kvinnene var snarere basert på uforpliktende besøk som ledd i en omgangsform, slik skikken har vært på Øya. Som studenter hadde vi blitt frarådet studier på heimpllassen, ut fra synet på at for stor nærhet til studiefeltet ville ha "uheldig" innflytelse på empirien. Senere er "anthropology at home" blitt et eget metodologisk tema innenfor antropologien som fagfelt, og som i avhandlingen vil drøftes i forhold til risikoen for å være "blindfolded." Dette er det samme som å være "stueblind," med fare for å ikke se nyansene i det "hjemlige." "Betweenness" problematiserer relasjonen mellom forsker og informant og der en i stedet for å snakke om et subjekt - objekt forhold, berører et likeverdig forhold mellom forsker og forteller. Samtidig kan vi spørre om dette er ønskelig og mulig?

Når jeg har foretatt en "heimreise" og gitt stemme til mine "formødre," som å være deres talerør, er dette ikke bare ut fra en hensikt å dokumentere et minnemateriale som kuriøse enkelthendelser fra "gamle" dager. Kvinnehistoriene har også til hensikt å belyse noen av de endringer som i etterkrigsperioden har berørt kystsamfunnet. Dette er endringer som ikke minst har vært utslagsgivende for forskerens veivalg. Som første generasjon utdanningsvelger, fikk vi som ungjenter ikke bare muligheten til å satse på en yrkeskarriere. Konsekvensen ble også at vi måtte flytte fra heimstedet som ikke lenger kunne tilby relevant arbeide.

Reisen vil i denne sammenhengen kunne benyttes som en metafor for både bevegelse, møte, gjenmøte og perspektivvridning. Reisen byr på et sceneskifte med muligheter for sammenliknende studier. Forflyttingen fra et sted til annet inviterer med andre ord til observasjon og refleksjon. Utdanningsreisen ble i denne sammenhengen ensbetydende med en form for "klassereise," der foreldre og barn ble atskilt og fikk ulike forankringspunkt så vel geografisk som sosialt. De eldre ble "værende i sitt." De unge ble influert av utdanningssektoren og dermed på en måte urbanisert.

Vi kan dermed si at etterkrigsperiodens gjenreisningsarbeide representerer et moderniseringsskille ikke bare med et oppbrudd i den lokale tilpasning, men med et brudd i meningsuniverset mellom barn og foreldre. Mor og datter stilles overfor følelsen av kulturell distanse og kommunikasjonssvikt. I eksistensiell forstand påføres den enkelte et personlig strev i forsøk på å sammenføyne og forene det som kjennes atskilt. Vi snakker om endring på to nivåer og der samfunnsmessige strukturendringer får følger for den private sfære. Slik kan teknologiutviklingen ikke bare ses som et framskritt, men også betraktes ut fra et identitetsstrev for å takle nye utfordringer. Vi snakker om selvhevdelse og bevaring av selvbildet ut fra en verdighetsbetraktning. I avhandlingen vil jeg vise at endringer på makroplanet vil nedfelles på mikronivå og påvirke familieforholdene, og da men spesiell vekt på kvinners rolle.

Utdanningsreisen medførte ikke bare en atskillelse fra familien og kulturell distanse til oppvekstmiljøet. Som samfunnsforsker tilegnet jeg meg en profesjonsutdanning med

muligheter for å kunne ta heimstedet Øya i ny besiktigelse. I så måte representerer utdanningen noe tvetydig både i form av atskillelse, forsoning og ny forening med tilbakeblikk og refleksjon, som å betrakte en del av seg selv.

I møtet med informantene skulle noe tilbakelagt og distansert aktiveres og imøtekommes. Gjenmøtet innebar for både forsker og informant framkalling av en passert tid og der begreper som gjensyn og gjenoppdagelse blir stående sentralt for et kritisk tilbakeblikk, slik forskningsanalysen vil kreve.

Selv om forsker og informant aldersmessig relaterer seg til ulike generasjoner, står begge overfor et minnearbeide tilknyttet spørsmål om røtter og identitetsfastsettelse med overlappende oppvekstvilkår. Forholdet mellom forsker og informant blir preget av en "betweenness" som i en mor - datter relasjon, preget av en følelsesmessig nærhet.

I avhandlingen drøftes dette ut fra begreper som innenfra- og utenfraforståelse, som innfallsvinkel og perspektivtaking i forhold til studiefeltet. Avhandlingen opererer ikke med vanntette skott mellom ulike forståelseshorisonter tilhørende forsker - informant, da forskeren også trekker inn egne barndomsminner som grunnlag for det empiriske materialet, slik vi også skal se.

Beslutningen om å nedtegne kvinnehistorier fra Øya, sett som mitt fødested, har gjort det nødvendig å problematisere aspekter ved å gjøre "anthropology at home," ikke bare ut fra klassiske fallgruver som å være stueblind, men også ut fra en avklaring av forskerposisjonen i relasjonen til informantene. Avhandlingen baserer seg på en ideell oppfatning i synet på forskningen som et partnerskap mellom forsker og informant i et subjekt - subjekt forhold.

Som forsker har jeg valgt å posisjonere meg som en gjenforteller og gjenskaper av en forgangen tid og som et slags talerør for eldre kvinner uten særlig samfunnsinnflytelse. Forskerens ønske om å "give voice to" informanter inngår dermed som et bevisst valg, samtidig som jeg løper risikoen for å framstå som bedreviter. Arbeidet baseres på kvinneforskningens intensjoner om å "avdekke" skjult kunnskapsforståelse om kvinners liv. I avhandlingen vil omsorgsbegrepet stå sentralt og i vid forstand sett som kvinnenens ethos.

Hensikten med avhandlingen er flerdelt. I første rekke rettes fokus mot fiskerbondens liv sett ut fra kvinners perspektiv og rolle. Fokus rettes mot den heimeværende kvinnens mangfoldige arbeidsoppgaver og ansvarsforhold i etterkrigstiden, da de fleste av mine informanter stiftet familie rundt siste verdenskrig. Her har jeg tatt utgangspunkt i å belyse arbeids- og omsorgsoppgaver innenfor en husholdsproduksjon som inngikk som "naturlig" del av giftemålet.

Fiskerbondens situasjon med multiple gjøremål settes i kontrast til en pensjonisttilværelse uten større samfunnsoppgaver, slik vi her møter kvinnene. Spørsmålet om egenverd står sentralt i forhold til kvinners utsagn om i en livssammenheng å "ha gjort rett for seg" og som kan knyttes til en verdighetsbetraktning.

Samfunnsendringer kan belyses innenfor et slags nullsumspill hvor vi kan snakke om både vinning og tap, når de eldres ensomhet ses i kontrasten til de yngres travelhet. Her berøres spørsmål om nærhet og distanse knyttet til nye arbeidsfelt i framveksten av velferdsstaten, med en profesjonalisering av omsorgsoppgaver og forvitring av lokale nettverk.

Avhandlingen peker på nye livsformer med oppløsning av storfamilien og etablering av kjernefamilien. Dette er endringer der kommunikasjon og samhandling utfordres i generasjonsmøter, og der eldre og yngre kvinner settes i konfliktfylte spenningsforhold. Vi berører samfunnsmessige strukturendringer og nye

familiekonstellasjoner som på husholdsnivå påvirker kvinnerollen, både i form av nye omsorgskrav og egenmestring. Her forsøker jeg å belyse noen sider ved de strukturelle endringer der forandringer på samfunnsnivå nedfeller seg på familienivå, i overgangen fra naturalhushold til pengehushold.

Forvaltningen av selvbildet sett som et forsvar av egenverd, vil i denne sammenhengen bli knyttet til modernitet som begrep. Her vil jeg ved hjelp av tid som begrep søke å belyse samfunnsendring, sett som både avvikling og utvikling. Her vil henholdsvis ”skjebne” og valg kunne karakterisere mor og datters forskjellige utgangspunkt for en livskarriere, når begrepene relateres i kontrasten mellom det tradisjonsførende som stabilitet og moderniteten som uttrykk for mobilitet.

Kvinnehistoriene baseres på en framstilling av kvinnenens fortellinger¹ slik de ønsker å presentere sin livshistorie, influert av min forskerstemme og perspektivtaking.

Forskeren er med andre ord medvirkende og vil derfor inngå som en del av den narrative konstruksjonen. Her vil hun i tillegg til å være forsker også framstå som datter og informant knyttet til egne barndomsminner.

Som forsker vil min framstilling være basert på en fenomenologisk tilnærming som blant annet tar utgangspunkt i filosofen P. Ricoeur og hans arbeider knyttet til narrasjon. En sosialkonstruktivistisk forskningstilnærming baserer seg på en fortolkende forståelse med utgangspunkt i informantens perspektiv, men der også forskerens ståsted og perspektiv er avgjørende for det som betraktes. Kvinneforskeren D. Haraway snakker om en situering av kunnskapsproduksjonen og der forskeren inngår som del av fortolkningsrammen. På denne bakgrunn relateres min tilnærming ikke bare til en sosialkonstruktivistisk inspirert framstilling sterkt preget av relasjonell forståelse, men som også peker mot en hermeneutisk tradisjon med vekt på spillteori og fortolkningsrelativitet.

1.2 Problemstilling

Avhandlingen retter hovedfokus mot arbeids- og omsorgsoppgaver i fiskerbondesamfunnet der næringsendring med nye kompetansekrav har påvirket kvinners rolle. Dette berører både de eldre og de yngre kvinnenens livssituasjon i et skille mellom ulønna og lønna arbeidsoppgaver, men der datamaterialet først og fremst tar utgangspunkt i de eldre kvinnenens situasjon. Dette dreier seg om kvinner med en direkte tilknytning til primærnæringsdriften gjennom fiskerbondehusholdet og indirekte gjennom handelshusets datter og lærerfruen som vi får møte. Disse kvinnenens livshistorie vil vise hvordan de innrettet et liv i et lokalsamfunn med stor grad av stabilitet. De eldre kvinnenens endringstilpasning vil bli sett i lys av en samfunnsutvikling med småbruksavvikling og modernisering ut fra problemformuleringen:

Tilbakeblikk på kvinners liv og rolle i fiskerbondesamfunnet, - deres arbeidsoppgaver, omsorgsrasjonale og verdiforankring sett i lys av samfunnsendring.

Kystkvinnens betydning for primærnæringsdriften blir fokusert gjennom presentasjonen av en kvinners rolle med et bredt kompetansefelt i et samfunn basert på

¹ I avhandlingen har jeg benyttet begrepene fortelling og historie delvis som sammenfallende. Dersom vi skulle skille begrepene, vil fortellingen kunne ses som emic og historien defineres som etic. I en slik sammenheng vil fortellingen kunne være beretningen av informanten og historien vil være forskerens versjon om informantens fortelling.

stor selvforsyningsgrad. En livstilpasning med vekt på selvproduksjon vil bli belyst ut fra kvinners ressursforvaltning med marginalitet og sterke utnyttingskrav, kalt tværing. Næringstilpasningen ses i henhold til en aktiv medvirkning der knapphet satte standard for kvinnenes planlegging og strategivalg med hensyn til ressursforvaltningen. I denne administreringen gikk hensynet til andre alltid foran egeninteresser. Dette betyr at mange av kvinnene inn- og underordnet seg på en slik måte at de nærmest plasserte seg selv til sist, både i privat og i offentlig sammenheng.

I avhandlingen vil kvinnenes rolle og betydning ikke bare framstå som nødvendig for primærnæringsdriften i framskaffelsen av naturalia. De vil også framstå som viktige sosialagenter i "røktingen" og vedlikeholdelsen av lokalsamfunn. Dette ansvarsrasjonalet vil ikke bare framkomme gjennom kvinnenes omsorgsforvaltning, men vil også profileres gjennom overgangen fra å yte omsorg og å være sentral omsorgsperson og til selv å skulle bli hjelpetrengende og motta profesjonell støtte slik tilfellet er for noen av de kvinnene vi møter.

Avhandlingen fokuserer fiskerbondesamfunnet med utgangspunkt i 5 enkeltstående kvinnehistorier som presenteres ut fra fellestrekk i husholdsproduksjonen der samarbeide og samhold løp parallelt til selvforsyningskravet. 3 av kvinneportrettene har direkte tilknytning til fiskerbondedefamilien. 2 av historiene tar utgangspunkt i profilerte kvinneskikkelser som levde i fiskerbondesamfunnet som beskrives, men da i et annet sosialt skikt enn fiskerbonden. Her vil de to som er omtalt som kjøpmansdatter og lærerfrue, avspeile både samfunnsmoralen og klasseperspektivet uten at jeg i avhandlingen har drøftet klassebegrepet eller viet klasseanalysen særskilt oppmerksomhet. Selv om hovedfokus rettes mot fiskerbonden blir disse to kvinnene sentrale i avhandlingen for å vise variasjon og mangfold. De representerer sosiale forskjeller som ikke bare satte sitt preg på omgangsformen, men som også utfordret lokalsamfunnets likhetsidealer.

I avhandlingen rettes blikket mot en kjønnsrolleforvaltning som også knyttes til interne samarbeidsforhold i familien relatert til arbeidsfordelingen mellom kvinner og menn. Selv om eldre kvinner født på begynnelsen av 1900-tallet står i fokus, vil altså avhandlingen til dels også berøre døtrenes situasjon. Her vil småbruksavviklingen knyttes til et utdanningssamfunn som har påvirket og preget både eldre og yngres livsløp. Dette illustreres ikke minst gjennom livsvalg, nye arbeidsmuligheter og verdiendringer som kan medføre generasjonsmotsetninger.

Avhandlingen tar ikke mål av seg til å besvare noen entydig problemstilling ut fra en ren hypotetisk deduktiv framgangsmåte, men sikter mer mot å vise sosiale konsekvenser av småbruksavviklingen, sett ut fra de eldre kvinners situasjon og ståsted. Arbeidet er basert på et møte med kvinner som har fortalt om sitt liv i henhold til et mangfold av arbeidsoppgaver og ansvarsområder. 3 av fortellingene relateres til kvinnene som enker og som i hovedsak bor alene i sine heim og ei møter vi på aldersheimen. Lærerfruen er død og denne historien presenteres som en gjenfortelling om henne.

Avhandlingen har til siktemål å studere naturhusholdet for å komme nærmere inn på produksjonsmåter og verdiparadigmer knyttet til en livsform basert på selvstendighet og selvberging. Kvinnene framstilles i forhold til en husholdsproduksjon gjennom ansvar for framskaffelse av mat og klær. De knyttes også til et sosialiseringarbeide relatert til ivaretagelsen av lokale omsorgsnett ut fra å være både sosialiseringssagenter og kulturbærere.

Fiskerbondens forvaltning av naturgrunnet inngår i en verdibasert produksjonsform og ressursbruk med gjenvinning som utgangspunkt. Slik kan vi si at kvinnenes kulturforståelse og ethos inngår i en form for vidtfavnende all-omsorg som ikke bare

retter seg mot mennesker og dyr, men også viser til omtanken for naturressursene. Omtanken for naturgrunnlagets bærekraft ses i kontrast til dagens forbruksmønster som snarere er basert på bruk og kast heller enn gjenbruk.

Dette avspeiler næringsendring, strukturendring og verdiendring der vi kan spørre hva som er vunnet og hva som ble tapt både med hensyn til materielle og sosiale verdier? Mitt datamateriale vil vise at ingen av de eldre lider noen materiell nød, men de tilkjenner opplevelsen av ekskludering og sosial ensomhet. Vi kan reise spørsmål ved om framveksten av utdanningssamfunnet i etterkrigsårene måtte bety at mye av de eldres erfaringskompetanse ble tapt?

I avhandlingen vil de eldres manglende samfunnsintegrering og følelse av ensomhet bli sett i sammenheng med framveksten av profesjonssamfunnet med spesialisering og sektorisering, fulgt av en segregering som medfører tap av de eldres anseelse.

Avhandlingen vil ikke bare berøre de eldres overlevelsesstrategier i fiskerbondesamfunnet, men vil også vise kvinnenens mestringsevne knyttet til omstillingsprosesser og nye samfunnskrav. Her stilles mange av de eldre overfor en slags individuell og ”privat” kamp om å greie seg selv tross velferdstilbudet, i et skisma mellom vedlikeholdelse av gamle livsmønstre og en moderne livsstil. Spørsmålet blir hvordan de eldre kvinnene greier å justere de nye modernitetskrav i henhold til en fortidig levemåte og erfaringskunnskap de fortsatt søker å håndheve.

Forskerarbeidet baseres på fortellinger der samtalen danner grunnlaget i møter med kvinner som jeg gjennom oppveksten har hatt et nært forhold til. Kvinneportrettene presenteres i en rammefortelling der både fiskerbondesamfunnet og småbruksavviklingen knyttes til forskerens utdanningsreise. Selv om forskningsmaterialet vil tendere mot en epistemologisk forståelse der også forskerens livskarriere løper som parallelt, vil begivenheter først og fremst uttrykkes gjennom de eldre kvinnene selv og ut fra deres tilbakeblikk i pensjonisttilværelsen.

1.3 Begrepsavklaring

I samfunnsforskningen ble fiskerbonden lansert som begrep av O. Brox på slutten av 1960-tallet. Da hadde forfatteren K. Hamsun (1859-1952) allerede brukt begrepet i sine skildringer fra nord-norske miljø. I likhet med O. Brox ble det også her tatt utgangspunkt i mannens rolle og posisjon.

På 1970-tallet gjorde antropologen S. Gerrard (1975) et pionerarbeide ut fra sin magistergradsavhandling med fokus på kvinners arbeidsdeltakelse og betydning i fiskeindustrien, som et arbeide av stor viktighet for å fremme et kvinneperspektiv i fiskeriforskningen. På 80-tallet etablerte kvinneforskere begrep som fiskerikvinner og S. Gerrard lanserte kvinner som ”bakkemannskap” for å synliggjøre kvinnenens deltakelse og støttefunksjoner som sentral for fiskerinæringen (Gerrard 1982, 1983). Ut over 90-tallet ble kystkvinner satt i fokus, både gjennom dr.grads avhandlinger og gjennom artikkelsamlinger i et samarbeide mellom kvinnelige forskere (Davis/ Nadel-Klein 1988, Elstad 2002, Gerrard/ Balsvik 1999, Holtedahl 1986, Jentoft 1989, Munck-Madsen 1996, Valestrand 2000). Med unntak av Davis/ Nadel-Klein som tar utgangspunkt i canadiske fiskerisamfunn, relaterer de øvrige seg til nord-norske forhold. Slik kan vi i utgangspunktet antyde at mye av det som er skrevet om fiskerikvinner har sitt tyngdepunkt ved universitetsmiljøet i Tromsø. Dette illustrerer kanskje at nærheten til feltet er viktig identifikasjonsgrunnlag for forskerinteressen. Kvinneforskere har gjennom sitt fokus søkt å belyse levekårene til en gruppe kvinner som langt på vei ble oversett, men også ut fra et politisk siktemål for en bedring av kvinners vilkår. Bevisstgjøringsarbeidet sprang ikke bare ut fra felles interesser. Det

betinget også nærhet og identifikasjon mellom forsker og informant som gjensidig avhengige fortellerstemmer i en budskapsformidling.

Når jeg i avhandlingen opererer med fiskerbonden som begrep, rettes oppmerksomheten først og fremst mot kvinners situasjon. Begrepet kan med andre ord leses som hun, med fokus på kvinners ansvar og plikter. Siden vi her snakker om kvinner med multiple arbeidsoppgaver og ansvarsområder benyttes også begreper som husmor, omsorgsbonde og økobonde. Kvinnene selv er ikke opptatt av noen bestemt yrkesstatus eller rolledefinisjon. Begreper som identitet, selvaktelse og verdighetsbeskrivelse inngår derfor som forskerkategorier.

Alle mine informanter kan karakteriseres som kystkvinner med utgangspunkt i fiskerbondesamfunnet, uten at jeg i avhandlingen vil gå nærmere inn på en definisjon av kystkvinner som begrep. Selv om de fleste av informantene kan karakteriseres som fiskerbønder, framstår historien om handelsdatteren Wanda og lærerfruen Amalie som i særklasse ut fra en annerledes familiesituasjon med faste lønnsinntekter. Disse to kvinnene har jeg valgt å presentere for å belyse variasjon i kvinnebilder ved å vise til klasseskille på Øya, selv om lokalsamfunnet blant mine informanter gjerne omtales som et likhetssamfunn. Presentasjonen av disse to kvinners livssituasjon vil vise forskjellen mellom "fattig og rik" i henhold til å være "kjerring og frue," samtidig som de vil avspeile den sosiale nærhet og gjensidige avhengigheten mellom Øyas befolkning uansett familiebakgrunn. Dette gjøres uten at jeg i avhandlingen utdypet klassebegrepet som kategori i betraktning av fiskerbondesamfunnet.

Noen vil kanskje etterlyse større vekt på mannens deltakelse i et hushold som framfor alt krevde samarbeide mellom partene. Når kvinner settes i sentrum, er det ikke for å overse mannens og barnas betydning, men ut fra et bevisst valg om å dokumentere kvinners liv og arbeidsoppgaver. Her har jeg tatt utgangspunkt i kvinneforskningen i synet på kvinner som en viktig premissleverandør for fiskeriene, men som en oversett og usynliggjort gruppe.

Avhandlingen retter søkelyset på ulike arbeidsfelt i en døgnkontinuerlig aktivitet, uten at kvinnene altså identifiserer seg med et bestemt yrke, slik de yngre gjør i dag. De presenterer seg heller ikke gjennom noen bestemt yrkestittel, selv om de tilkjenner å ha arbeidet "hele sitt liv." I forhold til offentlig kategorisering av ulike yrkesgrupper og i henhold til K. Marx arbeidsbegrep, kan vi si at fiskerbonden også her faller utenfor synsfeltet. Selv om fiskerbonden og de kystkvinner jeg fokuserer ikke var å finne i yrkesregisteret, vil jeg i avhandlingen vise at hennes omsorgsoppgaver var helt avgjørende for Øya som lokalsamfunn og dermed viktig for samfunnslivet.

Gjennom ektepakt og et "inngifte" til naturalhusholdet ble kvinnene stilt overfor et mangfold av arbeidsoppgaver og som i dag vil måtte erstattes av profesjoner som barnepleier, sykepleier, husstøtteøkonom, tekstilkunstner og veterinær. Kvinnene hadde ingen utdanning, men gikk "i livets skole," slik de selv sier det og anser "livet" som læremester.

Fiskerbonden støtter seg til en form for naturreligion der Allmakten (Gud) "personifiseres" og oppfattes til å "styre over" naturkreftene, der ikke minst været spiller en viktig rolle. Selv om fiskerbonden aldri fant på å personifisere været med å døpe orkanen "Finn," slik vi i dag kan oppleve, refererer hun fortsatt været til krefter hun mener "Vår Herre" styrer.

Kvinnens livssyn kan sies å ha panteistiske likhetstrekk knyttet til naturen som "altet," med et religiøst utgangspunkt i Bibellæren og den protestantiske etikk og moral. I avhandlingen vil vi oppleve dette som et puritansk livssyn som er avpasset den nøysomheten naturalhusholdningsøkonomien krevde.

I avhandlingen avsluttende del vil tidsaspektet fokuseres og der naturalproduksjonens sesongmessige svingninger, inndelt i onner og økter vektlegges som ledd i fiskerbondens "naturretme." "Onnelivet" innebar en tilpasning til naturprosessene der kalenderåret og almanakken var retningsgivende. Naturbrukeren måtte vise seg forberedt, parat og være i forkant av ulike aktiviteter og gjøremål som skulle utføres, men da uten å være fastsatt til noen bestemt dato og klokkeslett.

Fiskerbonden stilte seg dermed ikke likegyldig overfor en kronometrisk tidsangivelse. De forholdt seg snarere annerledes til tidsfaktoren enn det vi kan oppleve ut fra moderne tidskrav og målbare størrelser på minuttnivå.

Fiskerbonden snakket aldri om et eksakt og fastlagt tidspunkt ut fra klokkeslett, men heller om når "tiden er inne" formulert ut fra det som ble betraktet som en "passende anledning." De differensierte derfor sjelden tidsbestemmelsen i forhold til timer og minutter. Denne forskjellige tidsforståelsen kan skape uoverensstemmelser i koordineringen av arbeidsoppgaver mellom mor og datter, når datteren signaliserer travelhet og moren fortsatt snakker om et "passende høve." Avhandlingen vil vise til et generasjonsmøte gjennom et "tidsmøte" der vi kan si at naturbrukerens onnetid og yrkesutøverens "profesjonstid" eller "kontortid" ikke er i samsvar, da fiskerbondens arbeide var spent mellom sesonger og årstider og i liten grad styrt av en 8-timers arbeidsdag.

Modernitet som begrep vil her kontrasteres til et tradisjonsbundet tidsforløp, for eksempel gjennom møtet mellom mor og datter. Tidsmøtet vil her ikke bare aktualisere endring og bevegelse. Vi berører også problemfelt som utvikling i forhold til avvikling og der forståelseshorisonten påvirker identitetsforvaltningen i forhold til endringsmestring.

I tidsanalysen vil jeg her blant annet ta utgangspunkt i filosofen H. Bergsons forståelse av tid. Han kan ses som den første som søkte å gå i dybden av fenomenet tid forstått i en sosial sammenheng. Slik søkte han en overskridelse av naturvitenskapens tidsbegrep knyttet kun til målbare og eksakte størrelser. Bergsons tidsbegrep omfatter derfor ikke bare en kosmologi sett som klokketid uten at dette også knyttes til menneskets kognisjon. Hans begrep om "varighet" rommer en eksistensiell og fenomenologisk forståelse, og der vi gjennom historiske hendelser søker identitetsfastsettelse. For hva betyr det å lengte, håpe, vente og stille seg avventende vil vi ut fra Bergson kunne spørre? Den indre tidsopplevelsen kan anskueliggjøres gjennom begivenheter i form av minner i motsetning til en lineær og kronometrisk tidsoppfatning med kalenderen som mal.

Samfunnsendring vil i avhandlingen omtales som moderniseringsprosesser basert på sosiologen A. Giddens tenkning angående separasjon og globalisering som parallelle prosesser. Selv om jeg ikke vil gå i dybden av modernitetsteorier, vil avhandlingen baseres på Giddens påstand om at ekspertsystem og sektorisering følger av teknologisering og globalisering. Han viser også til at markedsorienteringen medfører spesialisering og leder til "utleiringsprosesser" og som i mitt tilfelle fokuseres gjennom de eldre kvinnes opplevelser av å være ensom. Her sier A. Giddens at de nære sosiale relasjoner erstattes av anonymitet, parallelt til at verden blir mindre ut fra overskridelser i både tid og rom. Globaliseringen åpner derfor for nye skiller mellom det offentlige og private kompetansefelt, slik vi i avhandlingen vil se at en praktisk tradisjonslæring taper overfor et teoretisk læringsbegrep i en utdanningssektor som kjennetegnes av raske fagskifter og arbeidsmobilitet.

Datagrunnlaget vil ta utgangspunkt i en narrativ framstilling basert på kvinnes fortellinger om sitt liv. Filosofen og hermeneutikeren Ricoeur står sentral i skjæringspunktet mellom tid og tekst basert på et fenomenologisk forståelse ut fra

fortellingen om "det" som har hendt. Teksten som narrativ blir dermed en konstruksjon ut fra et minnearbeid, men som analyseres i forhold til en annen samtidig enn sitt utgangspunkt. Dette refererer seg til at en fortelling ikke kan knyttes til noen entydige og gitte svar, men må forstås ut fra rekker av begivenheter basert på en logisk og mest mulig kongruent framstilling. Her legges sannsynlighetsvurderinger til grunn, snarere enn at spørsmål om hva som er sant - falsk blir et viktig gyldighetsområde.

Når jeg har valgt Helgelandskysten som nedslagsfelt for en fortelling om et sted lengst sør i Nordland, er det med utgangspunkt i at det ikke foreligger noe tilsvarende forskningsarbeide fra dette området. Ved å ta utgangspunkt i noen særskilte kvinnehistorier søkes også en dybde i hverdagsforvaltningen til kvinner jeg har møtt og ut fra samtaler på et kjøkken.

Historikeren Å. Elstad har arbeidet med et større materiale angående ulike familietilpasninger i småbruksnæringen og som mitt arbeide har dratt fordeler av. Elstad beskriver kombinasjonsdriften over en hundreårsperiode fram til 1970-årene, med hovedvekt på Vesteråsregionen hvor hun er født, oppvokst og selv bor. Med vektlegging av historiske data, gir Elstad et betydelig bidrag til forståelsen av primærnæringsproduksjonen. Selv om hun også her beskriver kvinners arbeid og husflid, henvender hun seg ikke eksplisitt til kvinneforskningen og kvinnelitteraturen (Å. Elstad 2002).

Søk på liknende arbeider ut fra en internasjonal sammenheng har ikke gitt nevneverdig resultat. Slik framstår kvinneforskingsmiljøet i Tromsø som betydelig i framskaffelsen av kunnskap om kystkvinnens liv, men da med spesiell vekt på fiskerikvinner. Avhandlingen hviler på en gjeld til mange kvinner som her har gått foran. Min tverrfaglige ballast som samfunnsviter har gjort det mulig å hente inspirasjon fra mange fagdisipliner. Arbeidet vil kanskje først og fremst vise seg influert av antropologi og filosofi som fagfelt, og da ut fra et overordnet feministisk perspektiv. I avhandlingen omtaler jeg meg selv derfor både som kvinneforsker, sosiolog og samfunnsforsker. De ulike betegnelsene kan kanskje virke forvirrende, men peker tilbake på et flerfaglig perspektiv og en tverrfaglig utdanning som har formet meg som samfunnsviter.

Da mine egne barndomsopplevelser vil inngå som del av datamaterialet, har jeg søkt å framstå som "jeg" i teksten for markering av egen deltakelse på steder der dette har vært av særskilt betydning. Dette har ikke vært uproblematisk da det har følt som brudd på tradisjonen om en tilbaketrasket forskerrolle, slik jeg vil komme nærmere inn på i metodedelene. Betegnelsen som forsker er benyttet for å vise til en mer generell og analytisk betraktning og er da omtalt som hun med referanse til et kvinneperspektiv. Til en dr. grads avhandling settes det krav om både nyskaping og en kritisk refleksjon i forhold til tidligere arbeider. Siden det kvinnefaglige miljøet representerer en ny disiplin og utgjør en liten faggruppe, vil vi kunne si at alle arbeider som profilerer kvinnespørsmål vil kunne bidra som tilvekst og ny forståelse av et forsømt forskningsfelt. Ved å ta utgangspunkt i fiskerbonden ut fra et kvinneperspektiv, håper jeg derfor på å bidra til en utvidet forståelse av kvinners arbeidsinnsats i primærnæringen sett som viktig del av samfunnsproduksjonen, både i sosial og samfunnsøkonomisk forstand uten å kunne måle deres innsats. Kvinnenes innsats blir derfor ikke minst viktig sett på et verdimesig plan, både som kulturbærer og sosialiseringssagenter. Her vil en forståelse av ethos omfatte kulturelle verdinormer som også favner verdighetsbegrepet.

I forskningen settes det krav til refleksjon og distanse. Dette er et krav som også kan komme i konflikt til den nærhet som har vært grunnleggende for denne avhandlingen. I avklaringen av forskerens ståsted, vil jeg før presentasjonen av det empiriske materiale

drøfte forskerrollen ut fra begreper som nærhet og distanse i tilknytning til en vurdering av begreper som "sameness" og "betweenness." Kvinneforskningen vil her peke på at studier av kvinner og familieliv vil betinge nye nettverksrelasjoner i forholdet forsker - informant. I den metodologiske delen søkes en klargjøring av forskerens rolle ut fra å være situert aktør gjennom en betraktning om å være deltaker og/eller tilskuer.

Etter som fiskerbondens liv i dag kun fremstår som en fortelling, kan en ikke lik en antropolog søke å ta del i deres hverdag med for eksempel klippingen av sauene eller melkingen av kyr. Vi befinner oss derfor innafor et sosialt felt som snarere preges av en folkløstisk tilnærming og epistemologisk betraktning. Da blir fortellingen og dermed også fortelleren stående sentralt. Fortellingene presenteres ut fra en narrativ framstilling² i håp om å bringe større nærhet til stoffet, da jeg som skribent har hatt et bevisst ønske om å skape en identifikasjon til det empiriske materiale. Ved å integrere egne erfaringer til empirien, har jeg også utfordret synet på forskerens rolle som "nøytral" og "uhildet" formidler. Med god grunn kan en derfor spørre i hvem sitt ærende forskeren skriver og hvem sin historie hun egentlig ønsker å framstille? Forskerens rolle som deltaker og observatør debatteres derfor som del av en metodologisk grunnlagsproblematikk som vil ha generell relevans utenfor mine særskilte kvinnehistorier, da dette berører en avklaring av hva en forsker er til forskjell fra en skribent.

I avhandlingen har jeg prøvd gjennom bruken av forskerbegrepet som henholdsvis 3. person (hun) og 1. person (jeg) for å vise distanse og skape nærhet. Samtidig med redselen for å være for mye til stede i teksten har jeg altså ønsket nærhet. Dette vil prege teksten og inngå som et forsvar for valg av framstillingsform med fortellingen som basis.

Som det vil framgå av teksten er flere av kvinnene nå døde. Møtet med de eldre kvinnene kan derfor leses både som noe særegent og tidsavgrenset.

1.4 Avhandlingens inndeling

Ved hjelp av en tverrfaglig samfunnsvitenskapelig vinkling og gjennom kvinneforskningens bidrag håper jeg å "situere" forskerens plass, rolle og medvirkning som aktør i formuleringen av de problemområder som drøftes. Her oppfattes forskeren også som subjekt. Spørsmålet er hvordan denne status kan forenes med å framskaffe "objektive" data og i hvilken grad en kan stole på forskningsfunnene. Vi kan videre spørre hva som vil skje med forskningsresultatet om en fjerner objektivitets- og nøytralitetskravene som kjennetegn?

Vi kan også stille spørsmål med hva som skjer i transformasjonen fra hverdagsopplevelsen til det empiriske materialet når mikronivået skal gjøres gjeldende i en større kontekst? I mitt tilfelle er det samtalen rundt kjøkkenbordet som skal gis rom innenfor en større rammefortelling som kan løfte det "hverdagslige" over i en større og mer allmenn samfunnsbetydning. Det som kan ytre seg som interne og private løsninger skal løftes over til et offentlig rom og gis en allmenn karakter. Dette innebærer et analytisk løft fra mikro- til makronivået og betinger en analytisk

² Narrativ kommer fra latin (narrus) som betyr å ha kunnskap. Et narrativ er et muntlig og skriftlig uttrykk, en vinklet framstilling av en handling/hendelsesforløp. Anvendes ofte synonymt med diskurs/fortelling. Har røtter til Aristoteles og betyr å se helhet, mønster. Narrasjon vil kunne forstås som opplevelse og erfaring ut fra å være meningsbærende og begrunnende, som fortalt fortid og fortellende nåtid.

overskridelse av fortellingen og der forskeren er eneansvarlig for de perspektiv og utvalg som foretas.

Historien(e) blir dermed en måte å gripe og skape virkeligheten på og samtidig en måte å forstå seg selv på. Ut fra en fortellertradisjon blir vi dermed både subjekt og objekt for den virkeligheten vi samtidig er en del av. Fortellingene framstår som en overskridelse av livet og blir sett som autentisk uttrykk for livet, uten å kunne være det når de alltid vil være fortalt i ettertid. Dette baserer seg på historiens paradoks som fortalt nåtid.

Her vil teksten framstå som en slags mellomvert og der leseren gjennom sine fortolkninger vil tilføre ny mening. Slik kan vi si at historien gjennom fortellingen gjennomgår en form for nyskriving ut fra den som leser eller lytter.

Vi kan også spørre hva som skiller det virkelige fra det uvirkelige og hva som skiller tekst og kontekst?

Min framstilling vil være preget av utvelgelse, vektlegging og skildring der hukommelsen søker å forbinde fortiden til nåtiden. Å fortelle en historie vil dermed inneholde noe verdiladet i form av underliggende moralske standpunkt. Parallelt vil lytteren filtrere budskapet og innsette seg selv i fortellingen, slik betrakteren aldri kan se seg selv som atskilt fra det hun observerer.

Å ytre seg ut fra en sosialkonstruktivistisk vitenskapstradisjon betyr at en stiller seg åpen for menneskets epistemologi og der forskeren kan oppfattes som deltaker og tilskuer. Vi snakker dermed ikke om innenfra- og utenfraforståelse som to separate betraktningmåter, men som integrert form der forskeren er del av egen fortelling. I dette betraktningsrommet skjer en sammenlikning mellom det som framstår som likt og forskjellig og som igjen gir grunnlag for refleksjon.

Hvorvidt vi definerer forandringen som utvikling eller avvikling, blir dermed et verdispørsmål preget av innfallsvinkel og ståsted. Å studere noe som har hendt, betyr i virkeligheten at vi studerer spor.

Dette vil være noen av de problemfelt som turneres gjennom avhandlingen som vil ha følgende oppsett:

Innledning

Introduksjonen til det empiriske felt kan samtidig leses som en sammenfatning av dr.grads arbeidet. Problemstillingen følges av en begrepsavklaring. I redegjørelsen for hvordan dette arbeidet begynte følger et kort tilbakeblikk med eldre kvinnes innføring i viktige sider ved naturalhusholdningsproduksjonen. Spørsmålet blir hvordan forskeren kan forstå sitt opphav ved en studie av heimstedet.

Metodologisk avklaring

Her søker jeg å redegjøre for min faglige posisjon og ståsted, som en form for situering av kunnskapen. Forskeren forstås som deltakende aktør og rollen problematiseres i henhold til begreper som subjekt, objekt, objektiv og nøytral. Ut fra en hermeneutisk tilnærming vil begrepet "forståelse" stå sentralt, sett som inn- og opplevelse. I stedet for å debattere forskningsmessige objektivitetskrav fokuseres det på en kunnskapsposisjonering, for å peile forskerens ståsted. Dette blir omtalt som situering. Problemområder angående "anthropology at home" søkes avklart siden datamaterialet tar utgangspunkt i forskerens oppvekstmiljø. Her inngår også en redegjørelse for utvalget av de 5 kvinneportrettene basert på relasjonell forståelse som viktig motivasjonsgrunnlag.

Teoretisk perspektiv

Arbeidet er basert på en feministisk tilnærming med kritisk blikk på begreper som komplementaritet og likhet. Avhandlingen knyttes til minnearbeid som

tilnæringsmåte i møte med kvinner med liten erfaring for å uttrykke egne opplevelser og krav. Begreper som ”usynlig,” ”taus” og ”oversett” blir brukt i fokuseringen av en ”glemt” gruppe kvinner. Tekstframskrivelsen knyttes mot narrasjon som berører både informantens og forskerens narrativer. Forståelse som begrep knyttes til for-forståelse relatert til at jeg som forsker har studert egen heimbygd. Presentasjonen av naturalhusholdets aktiviteter og arbeidsområder følges av en introduksjon til Øya som sted og empirisk nedslagsfelt.

Empirisk del

Det empiriske materialet tar utgangspunkt i samtaler med fem eldre kvinner på stedet som altså er kalt Øya. Selv om historiene først og fremst er ment å fokusere fiskerbondens liv og arbeid i husholdsproduksjonen, omhandler fortellingene også hverdagslivet til de eldre kvinnene som enker og pensjonister. Selv om fortellingene gir innblikk i kvinner med bred erfaringskompetanse og krav om selvberging, viser de også til påbud om samhold og solidaritet. Slik var naturalhusholdets selvforsyningskrav relatert til lokalsamfunnet sett som kollektiv enhet. Noen av kvinnene vi møter bor alene i egen bolig og der de fortsatt ytrer ønske om å bo og greie seg selv.

Analytisk del

Omsorgsbegrepet vil stå sentralt ut fra en helhetstenking som griper naturbrukerens ethos ut fra en identitetsforvaltning, sett ut fra en verdighetsbetraktning der arbeidsbegrepet står sentralt. Dette vil være basert på verdigrunnet i en primærnæringsdrift med knapphet og som kvinnene fortsatt mentalt relaterer seg til ut fra et gjenvinningsmønster. Kvinnenes ethos plasseres i en forståelsesramme av å være ”naturkristne” der ”Allmakten” oppfattes som ”bestemmende” for kvinnenes ”livsskjebne.” Dette livssynet vil stå i kontrast til kvinnenes døtre som planlegger utdanning, familieliv og yrkesliv.

I denne delen søkes også en tilnærming til naturbrukerens tidsforståelse sett i kontrasten til den moderne håndtering av klokketiden som del av en mer moderne tidsrytme og arbeidsorganisering.

Dette er perspektiv som i avhandlingen behandles som viktige og som relateres til en næringsendring som har hatt stor innflytelse på kvinnerollen, både i forhold til omsorgsoppgaver og karrieremuligheter.

Avsluttende del

Trådene trekkes mot moderniseringsprosesser som gjenspeiler endring ut fra begreper som spesialisering, segregering og mobilitet. Her medfører en teknologisering at det lokale taper for globale mønstre og utviklingstrekk. Vi snakker om sentralisering parallelt til lokalsamfunnsforvitring.

Oppsummering av avhandlingens viktigste funn viser til informantenes aldriingsmestring med en sammenfatning av forskerens erfaringer ut fra å forske på eget heimsted. Dette er kalt gjenmøter.

Til slutt utfordres blant annet aksjonsforskningen til å rette større fokus mot kvinner og der det etterlyses større grad av feministisk tilnærming.

1.5 Formødre og tilbakeblikk

Kvinnene uttrykker ”taknemlighet” for livet som ble gitt dem i ”gave.” Selv om de ikke var faste kirkegjengere, snakker de om troen på en ”Allmektig Gud” som ”bestemmende” for det som skjer. Dette har jeg kalt ”skjebnebestemmelse.” Kvinnene opplever derfor ikke å ha stått overfor mange livsvalg, men uttrykker snarere synet på at: ”livet ble no bærre sånn.” Denne oppfatningen kan i dag betraktes som både

defensiv og fatalistisk, men var likevel fundert på en type fornuft slik de vurderte sine muligheter i oppveksten.

Som eldre kan vi si at kvinnene står overfor en tapssituasjon. De har opplevd at dyrene ble slaktet og ser at fjøset forfaller. Dette er samtidig signalerer på at åkerbruket ikke lenger anses som lønnsomt. Her berøres kvinnenes egenverd, - det samme som å si at de er lite verdt. Dette står i sterk kontrast til tiden i en aktiv husmortilværelse med ansvar for både mennesker og dyr.

Kvinnene har gjennom sine 80-årige liv opplevd store forandringer, det som her vil gå under betegnelsen modernisering, og der en livsform basert på primærnæringsproduksjon er erstattet av kjernefamiliens pengehushold. Indirekte signaliseres et samfunnsmessig verdistandpunkt der småbruksdriften ikke prioriteres. Dette er endringer i næringsgrunnlaget som igjen har medført generasjonsmotsetning, når de yngre kvinner ikke lengre kan nyttiggjøre seg mødrenes erfaringsgrunnlag. Slik vitnes det om et livsverk som er kommet til opphør, uten arvtakere.

Alderspensjonen har bidratt til at de eldre kan tilpasse seg i et pengehushold der matvarer og annet utstyr kjøpes. Selv om kvinnene ikke lenger kan betraktes som selvprodusenter, søker de fortsatt å opprettholde grunnreglene for gjenvinningsrutiner slik de er vant til. Selv om brødet kjøpes, kastes aldri den siste skalken selv om den er blitt muggen og hard. Det harde brødet bløtes i varm melk med sukker på og spises som formiddagsmat. Den mugne brødbiten blir mat for fuglene, eller den brennes i ovnen.

Selv om kvinnene i dag kan sies å ha et ”rikelig” kapitaloverskudd, sammenliknet med tidligere, fortsetter de en tværing av ressurser som er vanskelig for de yngre å akseptere. Vi aner generasjonskonflikten når døtrene registrerer at den nye golfjakken som gave til moren, blir lagret i skapet, mens hun fortsatt bruker den gamle med stopping på albue.

Kvinnene vi skal møte har som ønske å bo i sin heim, så lenge helsa gjør det mulig. De forbereder sine måltider og sier at de ”spiser og sover når de selv vil.” Dette understrekes som en form for selvstendighet, frihet og råderett som de mener ikke finnes på aldersheimen. Som følge av en skrantende helse finner kvinnene stadig nye løsninger som kan lette husarbeidet. Her legger de for eksempel en matte oppå det teppebelagte stuegulvet, mellom kjøkkenet og tv-stolen, der de oppholder seg mest. Ved helgerengjøringen ristes kun matten, og dermed unngår kvinnene støvsugingen av en større gulvflate. ”Å komme seg opp av senga og kle på seg selv,” uttrykkes som den ultimate restkategori om å ”greie seg selv” i en heim hvor de har bodd hele sitt voksne liv.

De fleste av kvinnene er født på Øya og har levd i et livslangt ekteskap med en mann fra samme bygda, og på et sted hvor de også ønsker å dø. Deres livsløp preges av en form for stabilitet som kan beskrives gjennom begreper som å være trofast og bofast, der deres arbeidsoppgaver og verdsett reproduseres og skjer i en forlengelse av tidligere handlingsmønstre.

Selv om kvinnene her presenteres gjennom en forgangen livsform slik fiskerbondesamfunnet betraktes, vil de eldres egenmestring også knyttes til en moderne livsstil med tekniske hjelpemidler i huset. Som naturbrukere var kvinnenes omsorgsetikk koblet til en total sammenheng, som berørte deres forhold til både mennesker, dyrene og naturen. Dette gjenspeiles gjennom naturalhusholdets produksjonssirkel slik den senere vil bli presentert. Denne ”runddansen” kan vi betrakte som grunnlaget for fiskerbondens verdiparadigme, omtalt som ethos. Selvstendighet og egenmestring forløp parallelt til hensynet til naboen sett som ”sin neste.”

I akutte situasjoner fantes det på Øya en implisitt moralsk forpliktelse om å tre støttende til. Verken lønnsvilkår, vederlag eller krav om gjenytelse ble diskutert. Å hjelpe hverandre lå implisitt som et påbud i omgangsformen. Alle kjente forpliktelsen til å støtte naboen ut fra tanken om at neste gang kunne de selv trenge assistanse. Dette gjensidighetsprinsippet var en viktig sosial garanti i et samfunn uten offentlige trygde- og støtteordninger, og som altså var basert på stor grad av selvberging. Slik inngikk nabostøtten som en form for rettighet og solidarisk forpliktelse. Det sosiale nettverk var orientert mot en kollektiv tankegang om å være rustet mot det uforutsette som sykdom, uvær og feilslått fiske. Likhetsbetraktningen på Øya og der mange inngikk i slektskapsrelasjoner, påla bygdefolket et ansvar for å dele goder. Det var ikke ansett som god kutyme ”å grave til seg” uten dermed å bli omtalt som ”selvgod” og som var en negativ betegnelse.

Avhandlingen fokuserer på kvinnenes verdighetsbetraktninger ut fra begrepet om tilpasning som ensbetydende med mestring. Dette betyr at fortellinger om bitterhet, sinne og frustrasjonen over tapte muligheter er dempet. Selv om kvinnene signaliserer savn og ensomhet, ytrer ingen ønske om å få leve livet om igjen, slik jeg også har spurt dem om. I så måte uttrykker de tilfredshet. I tilbakeskuende betraktninger mener de å ”ha gjort rett for seg,” myntet på egen arbeidsinnsats som legitimeringsgrunn. Slik forvalter de eldre kvinnene minnene rundt et ”fullverdig” og realisert kvinneliv. Selv om noen av leserne kanskje vil savne varierte ”skyggebilder” som for eksempel sinne og sorg i forståelsen av å gjøre kystkvinnens liv komplett, har jeg altså gjennom redigeringsarbeidet valgt å fokusere livshistoriene ut fra de positive opplevelser. Dette knyttet til mestringskrav og som står i forhold til de fortellinger som kvinnene selv har ønsket betonet og vektlagt. Sett ut fra kvinnenes livsresymé, blir derfor begrepet om takknemlighet og det å ”se seg tilfreds” gjennomgående som deres ”takksigelse” til livet.

Selv om kvinnene har opplevd fattigdom, sykdom og død eller har barndomsminner knyttet til ”arbeidstvang” og en distansert farsfigur, har jeg valgt å fokusere de voksne kvinnenes arbeids- og ansvarsoppgaver. I møtet med enkene har jeg også latt dem omtale sine avdøde menn i rosende vendinger, når forskeren også vil huske ekteskap med uoverensstemmelser og konflikter.

På samme måte er nabokrangel og misunnelsen utelatt, slik jeg som barn opplevde å bli beskyttet mot negative sosiale forhold i et samfunn der likhet, hjelpsomhet og ”godt” naboskap ble understreket. Dette under et motto om at: ”La det bærre va stilt.” Selv om hensikten verken er å ”idyllisere” eller gjenskape solskinnshistorier, er jeg bevisst faren for å ”romantisere” hendelser. Her har jeg da påpekt min heimlengsel etter Øya som barndomsrike som viktig motivasjonsfaktor, men som også kan medføre idyllisering. Her er gjenmøtet med kvinnene beskrevet som en form for kontemplasjon og der det ikke kan utelukkes at både forskeren og de eldre kvinnene har ønsket å ”forgylle” fortiden.

Kvinnenes fortellinger har gitt forskerens assosiasjoner tilbake til barndommen når hun har lyttet, notert og reflektert. Møtet kan oppleves som i en form for skumringstid der forskeren skal framstille en fortelling som skal fremstå som mest mulig ”sann,” sannsynlig og virkelighetsnær. Dette ut fra en visshet med ordtaket om at det kommer an på: ”ørene som hører og øynene som ser.”

1.6 Bakgrunn for avhandlingen

Reiser en med fly over Helgelandskysten i klarvær, blir en slått av et enormt antall øyer, holmer og skjær som dette øyriket består av. Uvilkårlig vil en skjønne at området

er knyttet til havet med de husstandene som i det fjerne kan skimtes. En vil kanskje tenke fiske og fangst. Videre vil en kunne observere et flatt landskap, med fjellformasjoner som "De syv søstre," "Dønnamannen," "Torghatten" og "Hestmannen" stikkende rett opp fra havoverflaten. Da kan en assosiere til myten om hvordan fjellene ble skapt, som paddehatter i et ellers flatt terreng. Denne var basert på et sjalusidrama rundt "De syv søstres" gunst. Fortelling var ikke bare skapt som et eventyr om rivalisering og kjærlighet, men viste seg også tjenlig for sjøfarende som en form for kognitivt navigasjonskart i et farefullt område for seiling. Helgelandskysten består av ca. 18 000 små og store øyer. Mange av dem er knapt synlig over havflaten. Fra et komfortabelt flysete i 10 000 meters høyde over bakken, synes øyriket ikke bare som et uendelig antall sorte prikker. En kan også skimte broer og bebyggelse. Da kan en tenke at i dette området er båten viktig kommunikasjonsmiddel. Videre kan en forestille seg at her både kan være værhardt, vindfullt og falle mye regn. En vil også kunne anta at fiske vil ha betydning som næringsvei.

Slik kan en fra et fugleperspektiv i luften og som sett fra et makronivå gjøre sine tanker om både det under- og oversjøiske landskapet. Samtidig vet en at øybeboeren fra sitt ståsted kan observere passasjerflyet i luften, vurderer dets høyde og kurs og kan tenke at nå er "det" på vei sørover.

Mange ganger har jeg reist fra Tromsø og sørover, over Øya som var mitt heimsted. På disse turene har jeg alltid søkt å sette meg i en strategisk posisjon ved vinduet, for om mulig best kunne skimte Øya og tenke på heime og mor. Kanskje lyktes jeg i å se henne på vei til butikken med handleveska? Kanskje vel optimistiske tanker fra 10 000 meters høyde, men her kunne jeg til forskjell fra tromsøværingen i setet ved siden av danne meg bilder av et hverdagsliv. Jeg besatt en type kunnskap som hun ikke hadde. Det er dette som i vitenskapen kan bli definert som en form for for-forståelse, og der jeg i min iver forsøkte å peke ut det huset på bakken hvor mor bodde. Flyreisen brakte assosiasjoner i en tankeflukt som rommet barndomsbilder.

Når jeg som forsker hadde valgt et prosjekt som kunne bringe meg tilbake til Øya, var dette da også motivert ut fra en form for heimlengsel koblet til interessen for en studie av samfunnsendring, ut fra en undring om hvilket liv som utspant seg der nå. Dette var spørsmål jeg som utflyttet øyværing stilte ut fra ønsket om å vedlikeholde kontakten til Øya jeg fortsatt definerte som heimsted.

Besøkene lærte meg noe om det forgjengelige og at "all ting forandres ved tid og ved år," slik en eldre dame uttrykte, når jeg i en form for gjenmøte stilte med mitt byliv som referanse. Her kunne jeg oppleve at krambua "plutselig" en dag var stengt, og jeg kunne observere at Øya hadde fått fast veidekke og veilys. Dette var uttrykk for både vekst og fall til samme tid, kunne jeg tenke. Jeg syntes ikke særlig om at de "fine" hvite veiene som var dekket med skjellsand fra den lokale fjæra, var blitt dekket av sort asfalt, mens de fastboende viste stolthet over tiltaket. Her kunne det bli referert til modernisering og at den nye veien viste seg mindre "skittensam" enn den gamle grusveien. Det var som om de omtalte en autostrada, kunne jeg tenke, og kjente samtidig savnet av "gammelveien."

Første gang jeg kom tilbake til Øya, primært som forsker, var hensikten å studere unge jenters identitet og karrierevalg. Forskningsoppdraget var å kartlegge ungentenes framtidssjanser, spesielt knyttet til rekrutteringen i fiskerisektoren. Siktemålet var å fokusere på de unges identitetsforvaltning knyttet til deres planer for utdanning, arbeid og bosted. Resultatet viste ungdommenes usikkerhet ut fra et mangfold av muligheter og valg, der de færreste av jentene forespeilet seg en framtid knyttet til heimstedet. De søkte altså utflytting for å kunne "realisere seg selv," slik forskeren selv en gang hadde gjort (Grønbech 1999).

Møtet med ungdommene var preget av en intervjusituasjon der forskeren stilte med et visst antall skriftlige og forberedte spørsmål. Siden skolen var en viktig innfallsvinkel for møte med ungdommene, var intervjuet ment å ta en skoletime. Forskeren opplevde stor interesse blant ungdommene for å delta i undersøkelsen, både ut fra deres engasjement for sine framtidsplaner og som ledd i et avbrekk i undervisningen.

Undersøkelsen viste det jeg som forsker på forhånd hadde forventet. At de færreste av jentene ønsket å arbeide lokalt og med fisk, var derfor ikke overraskende.

Undersøkelsen ga imidlertid ikke bare de forventede resultater. Som forsker gjorde jeg også tilleggsoppgaver i og med at eldre kvinner begynte å vise nysgjerrighet for dette arbeidet, og da ved å kommentere ungdommenes hverdag i en sammenlikning til egne oppvekstvilkår.

Samtidig som de eldre kommenterte de unges livsførsel, var det som en kunne ane en form for indignasjon, som om de var fornærmet! Når de eldre presenterte episoder og fortellinger fra eget liv, kunne det være med referanse til ungdommers "lettvinne" levesett og mangfold av tilbud i dagens samfunn. Her kunne de unges valgmuligheter bli sett i forhold til økt grad av "kravmentalitet." Parallelt var det som om de eldre etterlyste interessen for deres livserfaringer, som om de følte seg både glemt og oversett. For meg representerte disse "uplanlagte" møter og opplevelser et vendepunkt i retning av å vinkle Øya som lokalsamfunn ut fra de eldre kvinnenes situasjon. Slik startet våre samtaler som "løse" og uformelle kommentarer vedrørende ungdomsgruppen, og som senere tok form av en mer systematisk gjennomgang med utgangspunkt i de eldre kvinnene selv.

I disse møtene representerte jeg som forsker en slags mellomgenerasjon. Aldersmessig kunne jeg vært datter av de eldre kvinnene og mor til ungdommene. Min posisjon som forsker ga dessuten muligheten for en pendling mellom aldersgrupper med ellers liten kontaktflate. Fra en observasjonspost som i et slags mellomvære, ble generasjonsforskjeller satt i relieff der aldersforløp vitnet om at noe var forandret.

Kontrasten mellom de unges ønsker for karrierevalg og framtidsvisjoner og de eldres livsløp var stor. Når ungjentene ytret seg som usikre på sine valg, var dette sett i forhold til de mange ulike alternativer. De eldre kvinnene snakket heller om "skjebnebestemmelse" enn om valg, da de etterfulgte sine mødre innenfor et kontinuum i primærnæringen. Arvefølgen ble nærmest ansett som noe "forutbestemt" og omtalt som skjebne innenfor en form for ufravikelig tradisjon. Slik kunne de eldre kvinnene følge i sin mors fotspor innenfor en kjent og lokal referanseramme basert på et tradisjonsbasert samfunn, mens ungjentene i dag orienterer seg mot en urban kontekst med flere valgmuligheter og nye meningssammenhenger.

Dette skillet aktualiserer en generasjonskløft som skaper usikkerhet for de unge når de mangler nære modeller for sine yrkesvalg. I mangelen av lokale rådgivere søkes diskusjoner med jevnaldrende i samme situasjon. Slik vil de eldre føle avstanden til sine barnebarn når bestemors kompetanse og erfaring ikke lenger har gyldighet.

Det er i dette feltet forskeren gjør sin entre og oppfattes som lyttende interessent, når hun også blir "grepet" av de eldres fortelling om det som en gang var.

Forskeren som er vant til å planlegge et forskningsprosjekt ut fra klare problemformuleringer med utgangspunkt i en metodisk gjennomføring av et bestemt observasjonsfelt, hadde derfor i utgangspunktet en noe vag og defensiv rolle med en gradvis prosjektutvikling.

De uformelle møtene mellom forskeren og de eldre, begynte etter hvert å ta form av en intervjusituasjon hvor de fortalte og jeg spurte, og hvor jeg i etterkant fulgte opp med en utdyping av det som virket uklart. Etter hvert begynte jeg å gjøre notater fra besøkene, men ennå uten noen klar hensikt om et større forskningsprosjekt.

Interessen for å få vite mer om småbruksdriften i en tid uten elektrisitet og tekniske hjelpemidler, var primært basert på en form for nysgjerrighet ut fra egne barndomsopplevelser.

Slik fortonet inngangspassasjen seg til denne avhandlingen. Undringen i form av bekymring over noe ”tapt” og nysgjerrighet for det ”nye,” begynte å ta form knyttet til kvinners rolle sett ut fra et endringsforløp. Hva visste jeg om Øya ut fra tiden som hadde passert siden jeg selv var barn og hadde flyttet heimefra? Forskningsarbeidet kom dermed til å dreie seg om et gjenmøte og da med forskeren som aktør, for en ”utgraving” av sosiale minnespor. Dette ville ikke bare innebære et gjensyn med ”noe” passert, uten at endringene også ble stilt til vurdering og kommentar. Spørsmålet var om endringer skulle defineres som utvikling eller avvikling? Slik kom møtene med de eldre også til å stille egne valg og livsstil i relieff. Hadde jeg i valget av en forskerkarriere tapt noe på veien? Hva hadde de eldre vunnet og tapt gjennom utviklingen av velferdsstaten?

Gradvis kunne jeg komme til å føle meg som ”fanget” av en fortelling jeg forpliktet å dokumentere. Jeg kjente meg etter hvert som en ”mellommann” med et selvpålagt krav om å skrive ned kvinnes historie. Slik kunne jeg komme til å føle meg som et talerør for de eldre ”sak.” Gjennom en uoppfordret fortelleriver, var det åpenbart noe de ville vise og stille til betraktning. I utgangspunktet var det altså ikke forskeren som valgte å sette de eldre kvinnene i fokus. Snarere kom det til å føles som om de hadde ”valgt” forskeren som mellomvert, - som en interessert lytter som hadde stilt seg på ”deres parti.”

I utgangspunktet kjentes samtalene med kvinnene både uforpliktende og avslappende. De sto i kontrasten til et forhåndsdefinert forskningsprosjekt forankret til tidsfrister og et resultat, slik forskningsrådet tidligere hadde finansiert ungdomsundersøkelsen med målkrav. I ettertid må det innrømmes at det kunne kjennes befriende å være lytter satt overfor en forteller som så og si hadde ”fritt” spillerom. Kvinnene fikk her anledning til å følge egen redigering i utvalg av hendelser, rekkefølge og tempo. I denne fristillingen fantes jo også muligheter for at ”tabubelagte” tema ikke ble verbalisert, slik jeg senere vil komme tilbake til. Her ville nok en forsker uten kjennskap til Øya kunne ha utfordret kvinnene på en annen måte enn det jeg våget.

I utgangspunktet var forskeren ”statist” i rollen som gjest i et miljø der kvinnene også mente å ha sin del i min barndom og oppdragelse. Dette følte ikke udelt behagelig når dette også kunne kjennes som en reduksjon av min forskerstatus og deres gjentakelser kunne føles ”masete.” I disse tilfeller var det som om jeg ble formanet gjennom en ”heimlekse” jeg hadde hørt før. Hvorfor fortsetter kvinnene med dette, kunne jeg tenke?

Møtene med de eldre kvinnene kunne altså ta form av en mor-datter relasjon. I dette forholdet var det kvinnene som hadde regien. Som forsker kom jeg dermed i en posisjon som lytter i et fellesskap der forskeren og informantene hadde felles røtter. Selv om alderen skilte oss ut fra to vidt forskjellige generasjonsforløp, så delte vi Øya som oppvekststed.

Kvinnene fortalte med andre ord ikke bare sine historier, da deres minner også tangerte forskerens barndomsopplevelser. Dette forskningsarbeidet kan derfor defineres som ”anthropology at home.”

Besøkene hos de eldre bar preg av en uformell gjestfrihet, der en kunne ”stikke innom” når som helst, med unntak av i middagshvilen. Jeg kunne derfor komme uanmeldt, som en slags ”datter” i huset. Her var det gildt å føle gjenkjenningens glede og trygghet i et kjøkken hvor gulvmattene lå uforandret og kaffekjelen var den samme, slik jeg husket fra min barndom. Dette var de samme kjøkken hvor jeg som barn hadde

stått ved døren for enten å be om et glass vann eller for å selge lodd. Som barn hendte det ofte at vi måtte banke på kjøkkendører for å be om assistanse, og der det alltid var noen til stede for å trøste dersom noe gikk på tverke. Som nabokjerringer var de alltid der, og ingen spurte verken hvor vi kom fra eller hvem vi tilhørte.

Kontakten til barndomsheimen blir holdt ved like gjennom flere reiser i løpet av et år og der de eldre kunne vise beundring for at jeg var ansatt ved universitetet og "blitt til noe stort." Slik kunne kvinnene uttrykke stolthet over at en av deres "egne" hadde suksess i en teoretisk verden "fylt av bøker," så langt fra deres egen realitet. Jeg hadde søkt å beholde min helgelandsdialekt som et bevisst ønske om en markering av geografisk tilhørighet, og jeg mottok kommentarer om det prisverdige i at jeg ikke hadde "glemte" min heimstavn: "Du snakkæ jo som oss!" kunne de kommentere.

Jeg begynte etter hvert en mer målrettet kartlegging og systematisering av begivenheter og hendelsesforløp som nå ble søkt utdypet. Kryssjekkinger av ulike historier ble foretatt gjennom innhenting av flere versjoner da kvinnene ble oppfordret til å fortelle "samme" historie. Som referanse kunne jeg blant annet konsultere min mor og høre hennes kommentarer.

Å ordlegge et livsforløp inviterer til innlevelse, uten at en makter å gi noen fullverdig forståelse av det livet som er levd. Likevel er det bare ordene som står til rådighet og der teksten kan vise seg å komme til kort i beskrivelsen av nyanser og stemningsbilder. Dette faktum vil alltid være en del av samfunnsforskningens begrensning, når sosialt liv skal nedtegnes og gjøres til gjenstand for betraktning og analyse.

Selv om mange av fortellingene for forskerens øre kunne fortone seg som å "høre eventyr fra gamle dager," bekreftet gjenkjenningen av stoffet at forskeren ikke bare befant seg i rollen som statist, men at jeg også var deltaker. Som forskeren vil jeg derfor ikke framstå som verken utenforstående eller "nøytral" part, men inngå som en del av denne fortellingen. Som forsker står jeg derfor overfor utfordringen av å gi både nærhet og distanse til en tekst som rommer glede, sorg, savn og strev, og som jeg er med på å karakterisere og ordlegge.

Selv om denne avhandlingen aldri kan yte mine informanter et fullkomment og rettfærdig bidrag i forhold til deres fortellerkunst, er den ment som en hyllest og et takkeskrift til mine formødre. Når de eldre har latt meg ta del i deres gleder og sorger, kjennes dette som en æresbevisning. Som forsker og forfatter er jeg en del av en tekst jeg også ønsker å være tilstede i, men som altså krever en nærmere begrunnelse for å skille viten og opplevelse.

Som en avstandsbetrakter kan jeg altså i voksen alder fly over Øya som jeg i ungdomsårene flyttet fra. Når blikket søker å gjenfinne fjellrekke "De syv søstre," er det ut fra en omvendt lengsel av den som ble følt i ungdomstida da ønsket var å "komme seg bort." Her var det viktig å unnsnippe nærmiljøets sosiale kontroll å søke rom for større frihetsutfoldelse, slik ungjentene også i dag kan oppleve det (Grønbech 1999). At min utdanningsreise også skulle komme til å skjerpe interessen for et gjensyn med heimlassen ut fra et sammenlikning mellom et før og nå, kunne jeg den gang ikke ane. Denne avhandlingen dreier seg imidlertid om en faglig heimreise vi som studenter av antropologene ble advart mot.

Før vi tar Øya nærmere i øyesyn og møter de eldre kvinnene, vil jeg redegjøre for den faglige reisen og der metodespørsmålet blir stående sentralt. Dette begrunnes ikke bare ut fra en legitimering av feltstudier og der advarslene i studietiden mot å gjøre "anthropology at home," ennå som sitter i ryggmargen. Metodologisk sett innebærer forskers utvalg og disposisjoner en generell avklaring som også skal guide leseren ut fra et vitenskapelig siktemål. Valget om å gjøre heimlassen til et nedslagsfelt for datainnhenting, vil kreve en avklaring av forskerrollen der profesjonaliteten kan

komme både i sosial og faglig klemme. Her kan vi spørre i hvilken grad forskerens familiebakgrunn influerer og reflekteres i samtalene og om dette er heldig eller uheldig?

I dette møtet har kvinneforskningen vært avgjørende i en fagforståelse og hvor jeg drar veksler på mange kollegaer i universitetsmiljøet for utviklingen av et kvinneperspektiv. Framveksten av kvinneforskningen kan ses som avgjørende for min utforming av egen forskerrolle og kvinnerolle, som parallelt til småbruksavviklingen og de eldre kvinnerolle preget av funksjonstømming. Spørsmålet er hvordan de eldre kvinnene som enker takler endringene, og hvordan de i pensjonisttilværelsen forvalter alderdommen i et samfunn der mange omsorgsoppgaver ikke lenger er et privat, men et offentlig ansvar.

1.7 Om å forstå sitt opphav

I likhet med de fleste andre ungjentene forlot forskeren heimlassen for etablering av egen karriere. I min ungdomstid var det et privilegium å få utnytte et "godt hode" til noe "stort," - spesielt når en var jente. Pliktoppfyllende og skoleflinke var vi etter lokalsamfunnets attest, med kommentarer om at: "det blir vel prester av dem alle sammen."

Ut fra datiden var presten, læreren, lensmannen og doktoren ansett som "øvrighetæ," omtalt med en form for respekt som viste distanse. Alle som er født på Helgelandskysten har dessuten kjennskap til presten Petter Dass (1647-1707) som i sin tid måtte dra til København for å få sin universitetsutdannelse (Harr 1988). På 1970-tallet opplevde forskerens generasjon å være blant de første studenter ved Universitetet i Tromsø, og som hadde som konsekvens at vi kom til å utdanne oss bort fra heimbygda hvor det ikke fantes relevante arbeidsplasser (Solstad 1978).

Selv om de færreste på Øya hadde noen forestilling om det akademiske arbeidet, ble det gjerne omtalt med samme respekt som om en var "prest." Parallelt minnet de eldre meg også på hendelser fra min barndom og om hvordan jeg sto ved kjøkkendøren og ba om trøst og et glass vann, i likhet med min redsel for å ferdes i båt. Dette var påminnelser jeg ikke alltid fant like behagelig. Jeg opplevde dem ikke bare som en reduksjon av min akademiske status, men som en form for "innsyn" jeg ikke ønsket. Jeg kunne kjenne irritasjonen over å føle meg kontrollert, lik opplevelsene i ungdomsårene.

I mitt forskerærend ønsket jeg større distanse enn den jeg i kraft av å være utflyttet øyværing kanskje kunne forvente. Samtidig følte rollen eksklusiv og som viktig forutsetning for å bringe en nærhet til kvinnenes livshistorier. At kvinnene hadde innsyn i forskerens forhistorie, kunne jo også ses som et uttrykk for at jeg ennå var ansett som øyværing.

Når de eldre kvinnene berettet minner fra sitt liv, ble altså en del av mitt liv formulert som i revy. De berørte hendelser jeg fra barnsben kunne huske tilbake på, men der de lot til å ha hevd på defineringen av hendelsesforløpet som i kraft av en autoritet ut fra et faktum om at de var eldst! Forskeren kjente seg ikke bare redusert i sin rolle og som hensatt til rollen som barn. Jeg følte meg i slike situasjoner uten definisjonsmakt, tildelt rollen som lytter og som satt på tålmodighetsprøve. Identifiseringen med kvinnenes fortellinger ble i slike sammenhenger viktig motivasjonsfaktor for ønsket om å gå videre i datainnhenting.

Når jeg i forskermiljøet senere skulle avklare mitt forhold til informantene i henhold til hvem sin historie jeg ville fortelle, var problemstillingen oftest reist ut fra krav om å skille forsker og informant ut fra to ulike posisjoner, som en klargjøring av et enten –

eller. Selv om antropologien på 90-tallet introduserte begrepet "betweenness" som en form for gjensidig bytteforhold mellom forsker og informant, kan vi si at forskningens grunnsyn fortsatt hviler på idéen om et asymmetrisk forhold mellom den som forsker og den som blir "utforsket." (Okely/ Callaway 1992). Den som formulerer problemstillingen har dermed både definisjonsmakt og kontroll over resultatet i form av dokumentasjonen som presenteres, selv om vi som forskere i datainnhenting kan føle det som motsatt.

Mitt valg av fortellingen som presentasjonsform aktualiserer ytterligere skillet mellom fortellerstemmene, som henholdsvis forsker A og informant B. Dette for å lette leserens vurdering av en tekst der jeg også benytter en prosaisk form for å bringe nærhet til stoffet. En tekst som ikke skaper klare skiller mellom forsker og informant ut fra et forhold vedrørende A og B, vil dermed stilles overfor strengere metodekrav i forskningen til forskjell fra journalistikk. I så måte kan vi hevde at forskningen skal legitimeres gjennom metoden som verktøy.

Når det i den metodologiske debatten fortsatt etterlyser skillet mellom forsker og informant, kan dette ses som et utslag av orienteringen mot naturvitenskapelige objektivitetskriterier der distanse og objektivitetskrav henger nøye sammen. Dette stiller seg som motsatt til nærhet og identifikasjon. I denne debatten vil hermeneutikkens begrep om sannsynlighet kunne gjøres gjeldende. Kanskje vil det her kunne gjøres til noe positivt og legitimt å være "heimeblind," posisjonert for nærhet som å være åpen for noe annet under overflaten?

Oppveksten på Helgelandskysten har ikke bare vært en viktig forutsetning, men også vært avgjørende for mitt valg av Øya som studiefelt. Kvinnenes fortellinger tar utgangspunkt i et samfunn hvor jeg kjenner dypstrukturen og der langvarige nettverksrelasjoner har vært en forutsetning for å vinne innpass og oppnå fortrolighet, uten for lange feltopphold. Dette forhold vil spesielt komme til uttrykk gjennom fortellingen om lærerfruen som blir sveket av sin mann, som en historie som i dag blir fortalt for "innvidde" i for eksempel familieselskap.

På den annen side kan min familiebakgrunn medføre at den allerede etablerte kontaktflate styrkes og at nye nettverksrelasjoner hindres. Dette har fått betydning for utvalget av kvinnehistoriene ut fra spørsmålet om representativitet, uten at historiene av den grunn kan sies å bli mindre "sanne." Dette er et spørsmål som senere vil bli berørt.

Som utflyttet øyværing ble helgelandsdialekten et symbolsk uttrykk for identifisering og fortsatt ønske om inkludering. I den lokale ramme ble dette også sett som et uttrykk for ønske om likhet, i motsetning til de som kom til Øya og snakket "søring."

Dialektbruken ble i begge tilfelle uttrykt som identitetsmarkør. Ved å snakke øyværingens språk kunne en derfor lettere få innpass i de eldres hverdagsliv, og der "søringen" kunne bli holdt på avstand og assosiert til noe "fremmedartet."

Fra et samfunnsanalytisk perspektiv aner vi allerede konturene av en likhetsideologi på Øya, og som skal vise seg å være svært tjenlig i en tid før velferdsstatens omsorgstilbud. Dette er samtidig en likhetsforståelse som de unge jentene i dag kan oppleve som negativ og omtaler som sosial kontroll og hemmende for deres livsutfoldelse. Dette relateres samtidig til nære sosiale familienettverks- og naboskapsrelasjoner jentene som framtidige småbarnsforeldre anser som positivt for en eventuell familieetablering på heimplassen. Da omtales de tette sosiale forhold ut fra termer som trygghet og "gode" oppvekstvilkår for eventuelle barn (Grønbech op.cit.). Selv om kvinnene viste stolthet over å ha "fostret" en kvinne som jobbet på universitetet, var det først og fremst min status som øyværing som ble aktualisert i våre samtaler. Min forskerstatus ble derfor aldri i våre møter eksplisitt framhevet, slik som i

de planlagte intervjuene i ungdomsundersøkelsen. I møtene med kvinnene er det derfor ikke utenkelig at en presentasjon av meg som forsker hadde skapt en distanse som hadde medført en annen vinkling av historiene. Her vil det også være tenkelig at en forsker uten lokal tilknytning ville fått adgang til andre historier slik som K. Hastrup (1987) refererer i sine studier fra Island.³

At den primære kontakten til kvinnene i utgangspunktet var basert på min rolle som gjest og ikke som forsker, kan ha bidratt til en fristillelse for både kvinnene og meg, men som også kan ha medført en seleksjon der tabubelagt konfliktstoff er utelatt. Den uformelle regien kan også ha medført at forskeren både ble for husvarm og ønsket å opprettholde trygghet i et komfortabelt kjøkken uten å provosere uønskete tema. Vi stilles overfor en intimitet som i sosiale relasjoner både kan åpne for innvielse og virke avskjermende. De nære relasjoner aktualiserer problematikken rundt faren for en utlevering av informantene.

På Øya finnes strenge krav om ikke å "baktale" naboen, som for å "berge husfreden" i et lite og oversiktlig miljø. Her ble forskeren oppfattet som "fortrolig" partner ut fra en implisitt forståelse om ikke å "bære" fortellingen videre. Når jeg likevel har valgt å formidle kvinnehistoriene i en offentlig sammenheng, ble dette også forelagt de informantene som lever. Dette er de alle stolte over, selv om de sier at "dette" kan da ikke være noe å skrive om og samtidig stoler på forskningen som "redelig." Slik gir mine informanter forskningen autoritet, parallelt til at de understreker og kontrollerer at det de selv sier blir "rett" fortalt.

Blant mine informanter har spesielt seksuelle tema vært tabubelagt. Vi har derfor møttes ut fra en form stilltiende enighet om at slike emner ikke skulle berøres. Når jeg i denne sammenheng har valgt å presentere historien om lærerfruen som er en historie om seksualitet og svik og som lokalt behandles konfidensielt, har jeg samtidig utsatt meg for faren for fortrolighetsbrudd. Da denne fortellingen står svært sentralt i mine informanters liv både som felles opplevelse og indignasjon og som blant de eldre stadig berøres, har jeg likevel våget en dokumentasjon. Lærerfruen som døde i mine ungdomsår, har dermed selv ikke hatt mulighet for å fortelle sin historie. Selv om jeg kjente henne fra den gang, kan jeg som forsker altså komme til å utlevere henne via den informasjonen jeg har fått om henne fra andre. Forskeren står dessuten i fare for et tillitsbrudd overfor de øvrige informantene som kanskje primært ikke har ønsket noen publisitet rundt denne spesielle hendelsen, selv om den lokalt fortelles som en gjenganger.

Øyværingens redsel for å kommentere naboen i et samfunn hvor utsagn lett kan komme i retur, har utviklet en kommunikasjonsform med utstrakt bruk av "understatements." I et samfunn hvor vi kan si at nabofreden settes høyt, gir et utsagns tvetydighet rettetmuligheter i form av hentydninger jeg som "øyværing" er fortrolig med. Jeg kjenner omgangstonen og besitter dermed en innenforforståelse som jeg ikke har trengt noe omfattende feltarbeide for å skjønne. Dette kjentes som en fordel. Slik kan jeg da også ha vegret meg for å framstå som forsker, i form av å være en "bedreviter."

Som "heimvendt" forsker stilte jeg med bakgrunnsdata om de eldre kvinnene, på samme måte som de eldre kjente mitt opphav. Slik stilte vi i en viss forstand likt og slik kunne vi dele opplevelser fra Øya som sted for fellesskap. I så måte blir både forsker og informant tidsvitner når noe skal tilbakeskues, uten dermed å si at vi "ser" det samme og at vi deler den samme forståelsen.

³ Hadde K. Hastrup som er dansk gjort tilsvarende studier på Grønland, må vi kunne anta at hun hadde gjort andre funn og erfaringer.

Innenfor det klassiske vitenskapsideal i antropologien har forskeren vært frarådet slike heimreiser slik som jeg har gjort. I forskningssammenheng ble antropologistudier som fokuserte på "fremmede" kulturer i andre verdensdeler favorisert gjennom tildelingen av forskningsmidler (Brox/Gullestad 1989). Dette ga signaleffekter. Å studere en bydel i Bergen kunne derfor være mindre statusgivende enn studier på Ny-Guinea. Parallelt ble det også advart mot et for sterkt emosjonelt engasjement med landsbybefolkningen. Advarselen om å holde avstand og unngå for stor grad av involvering gjennom utsagn som: "do not go native," ble for oss som studenter nærmest et slagord (Stordahl 1994). Denne advarselen står i kontrasten til Holvedahls (1995) frykt for å utlevere Lamidoen (sjeiken), slik vi kan oppleve noen tiår senere. I tidskillet mellom studentens og den erfarne antropologens erfaringer, øynes en akseptering av et identifikasjonsgrunnlag uten dermed å ha sagt at Holvedahls syn er representativt for antropologien slik faget står i dag. Så langt ser det ut til at et kvinnefaglig perspektiv har medført en problematisering av forskerens nærvær i studiet av relasjonelle forbindelser til informantene, slik jeg senere vil berøre begrepet om "betweenness." Når kvinneforskere studerer andre kvinner kan det synes som et ønske om nærvær krever nye avklaringer i forhold til de etablerte metodologiske aksiom. I denne sammenheng er det mulig å påstå at kvinneforskningen representerer et paradigmeskifte.

2 METODOLOGISK AVKLARING

2.1 Hermeneutisk⁴ forståelse

Utgangspunktet for et vitenskapelige arbeide er blant annet kravet om å avgrense og definere forskningsfeltet. Datagrunnlaget skal legitimeres ut fra utvalg, informanttilgang og kildebruk med en redegjørelse for de forskjellige tilnæringsmåter. Forskningsarbeidet har da oftest tatt utgangspunkt i en på forhånd definert og avgrenset problemstilling, som et slags styringsredskap i forskningsprosessen. Vi snakker her om å kartlegge et problemfelt, operasjonalisert innenfor et teoretisk og metodisk rammeverk. Slik kan vi skissere en klassisk vitenskapsmodell innenfor en trekant bestående av metode, teori og empiri. Ut fra dette samspillet skal forskeren redegjøre for arbeidsmetoder og funn, og som ved hjelp av teorien skal analyseres og formidles.

Dette har vært en mønstergyldig framstilling innenfor et tradisjonell vitenskapssyn basert på en hypotetisk – deduktiv metode, med krav om en nøytral framstilling. Idealet var at forskeren i minst mulig grad skulle influere på forskningsresultatet. Objektivitetskravet skulle sikre etterprøvbareheten, slik at forsker A skulle kunne utføre forsker B's arbeide for å kontrollere resultatet.

Begreper som validitet og reliabilitet relaterte seg til sannhetsgehalten av forskningsfunn. Dette gjenspeiler et syn på vitenskap som allmenngyldig og universell med "sanne" svar som kunne ses i en universell og ahistorisk sammenheng. Dette har vært utgangspunkt for et tradisjonelt vitenskapsideal og som i først rekke baserer seg på naturvitenskapelige forklaringsmodeller.

Descartes (1596–1650) kan regnes som den første grunnleggeren av en naturvitenskapelig metode med krav om en empirisk⁵ begrunnelse ut fra et "cogito" argument. Den menneskelige fornuft var her basert på en logisk tankegang og rasjonale. Rasjonalistene som Decartes kan sies å stå i spissen for, regnes her som sentral for etableringen av fundamentet for den empiriske vitenskapen. Som empirister ble den vitenskapelige aktivitet basert på en lineær (ut)forskningsprosess med et bestemt utgangspunkt og et "gitt" resultat, dersom en utførte arbeidet i riktig rekkefølge. I så måte kan vi si at rasjonalistene var systembyggere i troen på å etablere universelle mønstre for det vitenskapelige arbeidet (Føllesdal 1986).

Naturvitenskapen var i utgangspunktet basert på ønsket om en økt forståelse av naturprosessene med tanke på tekniske anvendelsesområder. Motivasjonen var basert på en naturinnsikt med grunnlag i en modellforklaring og ønsket om å utnytte naturkreftene, som for eksempel å omdanne fossekraften til elektrisitet. Drivkraften var ikke bare vitebegjæret, men også ønske om en kontroll over naturen. Tekniske framskritt ble her omtalt som både modernisering og modernitet, og som utvikling i positiv forstand. Mekaniseringen ble sett som redskap for å lette menneskets fysiske bærer. I så måte ble teknologi ansett som framskritt.

⁴ Kommer av gresk hermeneuein og betyr fortolkningskunst eller forståelselære. Å begripe og å ha forståelse er derfor et sentralt tema i hermeneutikken, og som også knyttes til narrasjonen.

⁵ Empirisk betyr det som lar seg fastslå på grunnlag av dokumentert erfaring.

I positivismedebatten mot slutten av 1960-tallet, kunne begrepet empirisme benyttes i negativ betydning i forhold til forskningsresultater basert på objektive kriterier. På tilsvarende måte kunne empirist benyttes som negativ betegnelse på en forsker som forsvarte dette vitenskapssyn.

Framveksten av den naturvitenskapelige tankegang, metodiske redskap og paradigmer ble i stor grad utgangspunktet for den senere etableringen av samfunnsvitenskapen. De naturvitenskapelige modeller med utgangspunkt i naturen som objekt, ble sett som mønstergyldig og søkt kopiert innenfor humanistisk forskning. I denne transformasjonen ble modellenes svakhet avdekket. Den hypotetisk - deduktive metode var ikke like egnet i studier av sosiale forhold og menneskelige relasjoner som i studiet av "døde" objekt, gjenstander eller ting.⁶

Innvendingene var at det finnes fundamentale skiller mellom mennesker og naturen og som derfor måtte føre til ulike tilnæringsmåter og forståelsesformer. Skillet mellom naturvitenskapelig modelltenkning og samfunnsvitenskapen kan vi si kuliminerte gjennom positivismedebatten på 1960-tallet. Her kan vi først og fremst vise til debatten omkring forskerrollen som både deltaker og tilskuer (Skjervheim 1957).

Rent historisk sett kan vi si at hermeneutikken⁷ kom som en reaksjon på en hypotetisk-deduktiv metode som en problematisering av hva et forskningsobjekt var.

H. Gadamer (1900–2002) kan regnes som grunnlegger av en hermeneutisk tilnærming med fokus på forståelsen av mennesket som vesen, både i fenomenologisk og eksistensialistisk forstand. De humanistiske fag var under press av et naturvitenskapelig hegemoni ut fra forklaringsmodeller som virket avgrensede og statisk i forståelsen av menneskelig handling. Mennesket var ikke å betrakte verken som ting eller gjenstand, men som et bevisst, handlende vesen. Gadamer betoner at forståelse av ytring og bevegelse også måtte innbefatte bedømmelse og vurdering, og som igjen innebar fortolkning. Naturvitenskap og humanistiske fag ble framstilt i skillet mellom en forklarende og forstående vitenskap, og der definisjonen av rett eller galt ble sett i forhold til begreper som sannsynlighet og logikk.

Hermeneutikken har vært kritisert som en fortolkningskunst innenfor en hermeneutisk sirkel med fare for å havne i en tautologi der alle komponentene framstår som likeverdige og gyldige forklaringsfaktorer. Innvendingene har også vært at hermeneutikken benytter den hypotetisk – deduktive metode i sin framstillingsform i forsøk på å besvare en på forhånd gitt problemstilling (Føllesdal op.cit.).

Diskusjonen av et hermeneutisk perspektiv og fortolkningsramme influerte en senere positivismedebatt som fikk følger for framveksten av kvinneforskningen, ikke bare ut fra grunnlaget i et patriarkalsk perspektiv, men også ut fra endringskrav med forskeren som påvirkningsagent. Her ble det reist kritikk i synet på forskerens posisjon som uavhengig og fjern, parallelt med kritikken av vitenskapen som et felt for manglende engasjement og fornyingsevne. I norsk sammenheng var aksjonsforskningen en inspirasjonskilde og som reiste debatt rundt nøytralitetskravene (Ramsøy 1971).

Kvinneforskningen hentet inspirasjon og ble også etter hvert influert av internasjonale strømninger i spørsmålet om både å forklare og å forstå, sammen med idealet om å oppheve den patriarkalske orden og dominans. I argumentasjonen for en vridning av

⁶ Her kan tidsnyttingsundersøkelser nevnes som eksempel. Filmen "Salmer fra et kjøkken" (2003) kan nevnes som en farse over forskningsprosjekt med strenge objektivitetskrav i studier av menneskelig handling. C. Chaplins film "Modern times," med referanse til scientific management i USA på 1930-tallet, er en satire over samme tema, og ment som kritisk kommentar til taylorismen. F. W. Taylor (1856-1915) var her kjent som mannen bak industrielle tidsnyttingsstudier med henblikk på krav om større effektivitet. Det vil si et større utbytte av den menneskelige ressurs, - industriarbeideren.

⁷ Hermeneutikk kan oversettes til fortolkningskunst som relaterer seg til å forklare og oversette. Begrepet knyttes til den greske guden Hermes som formidler det gudommelige budskap til menneskene. I så måte kunne han betraktes både som oversetter og sendebud. I det norske språk finner vi verbet å herme som kan oversettes til å etterape og etterlikne.

kunnskapsforståelsen ble situering svaret som skulle bidra til en legitimering av det vitenskapelige forskningsarbeidet (Haraway 1989).

Kvinneperspektivet innebar i så måte et paradigmeskifte, der tidligere viten blir erstattet av noe nytt. Haraway mente dette måtte innebære dekonstruksjon.⁸ Fokus for kvinneforskningen, i likhet med aksjonsforskningen, var rettet mot en avsløring av etablerte maktstrukturer. Politisering som begrep ble koblet til forskningsaktiviteten i forhold til frigjøring som forutsetning for bedring av informantenes levekår. Til dette hørte ikke bare at en skulle ta standpunkt for de ”undertrykte” i spørsmålet om makt og avmakt. Forskeren kunne ikke lenger påberope seg å opptre som uavhengig og nøytral. Metodologisk sett kan vi si at dette innebærer et sosialkonstruktivistisk forskningsperspektiv der data produseres i relasjonen mellom forsker og informant, og der viten skapes i interaksjonen mellom partene. Datagrunnlaget blir dermed preget av en form for møte som heller ikke kan ses uavhengig av tid og sted. I forskningen ble det reist ytterligere krav til en kontekstualisering.

I kvinneforskningen ble posisjoneringen av forskerperspektivet framhevet gjennom en situering av kunnskapsforståelsen. Dette med utgangspunkt i forskeren som produsent av problemstillingen i likhet med datafortolkningen (Moi 1998).

Hvilke konsekvenser kan så dette få for kvinneforskningen ut fra målsettingen om å inngå som et likeverdig perspektiv og del av samfunnsforskningen? Betyr dette at kvinneforskerne må vise seg dobbelt så dyktige som sine mannlige kollegaer for å hevde seg? Betyr det at mykdata framskaffet rundt kjøkkenbordet blir dratt i miskreditt og trenger ekstra legitimering? Hvilken rett kan fortellingen som datagrunnlag hevde og framtrer den som gyldig del av vitenskapen og krever fortellingen en annen form for legitimering, kan vi så spørre?

Den danske forskeren H. Hauge (1999) reflekterer i en artikkel angående ”snyd” om hvordan en kan bedrive ”juks” i vitenskapen gjennom en legitimering i etterkant av forskningsprosjektet. Dette kan gjøres både gjennom problemformulering, framgangsmåten og i presentasjonsformen, blant annet gjennom sitater og kildehenvisninger, som bygger opp om forskerens poenger. Forfatteren hevder at teksten som konstruksjon betraktet, utsettes for fortolkning med mange tolkningsmuligheter, med påstand om at hermeneutikken heller ikke forstår seg selv som vitenskap. Artikkelen kan leses som et eksempel på en form for dekonstruksjon av vitenskapen og der en nærmest slår bena under sitt eget fundament, når det meste i utgangspunktet kan oversettes til ”snyd,” som om fortolkning er ensbetydende med subjektiv konstruering av den type virkelighet en ønsker å presentere.

Her tas det i liten grad høyde for at vitenskap også kan betraktes som en form for håndverk med visse krav til arbeidsprosedyre. Her er metodespørsmålet ikke minst viktig. Dessuten tas det i liten grad hensyn til at forskeren også skal legitimere seg innenfor et kollegium av andre ”vitenskapsmenn” sett ut fra en profesjonsbedømming. Dersom vi ikke greier å skille datagrunnlaget i forhold til en type fakta i spørsmålet om gyldighet, bedriver vi neppe noen form for vitenskap. Likevel er Hauges poenger interessant lesing sett i en provokatorisk sammenheng der forskeren kan kjenne seg suveren i utøvelsen og med troen på forskningsresultater som noe entydig og gitt. Donna Haraway vil ikke bare hevde at forskeren må posisjonere seg i forhold til vitenskapsfeltet, som ansvarlig del av ”materien.” Hun skisserer i tillegg nye krav til

⁸ Den franske filosofen J. Derrida (1930-2004) utviklet på slutten av 60-tallet begrepet dekonstruksjon som en kritikk av vestlig metafysikk fra Platon til Heidegger. Dette ved å dekonstruere begreper som sannhet og nærvær til eksempel. Gjennom denne type dekonstruksjon søkte Derrida å påpeke vitenskapens hegemoni og ”falsk” forståelse gjennom å bli ”blind” for egen begrepsbruk. Han kan dermed sies å ha lagt grunn for ny begrepsforståelse i vitenskapen.

vitenskapelighet. Her påpekes i første rekke krav om refleksivitet der forskeren og disiplinen ikke minst må drøfte sin egen posisjon. Som ledd i kunnskapsproduksjonen vektlegges ”defraksjon” som svært viktig. Det vil si at en skaper brudd eller vender på de etablerte betraktningmåter, for å utforske eller etterprøve det vitenskapelige verktøy og resultat. Haraway begrunner dette med at der ikke finnes bare en historie, men flere konkurrerende. Min historie vil med andre ord fortone seg forskjellig fra din. Innenfor den hermeneutiske tilnæringsmåte står undringen sentralt. Når vi stilles overfor en hendelse eller problemstilling, kan vi med andre ord resonnerer oss fram til flere ulike årsaksfaktorer. Forklaringsforholdet finnes neppe sin løsning innenfor et entydig svar, men må heller søkes ut fra flere muligheter. Den hermeneutisk metode innebærer i så måte en utledning av plausible svar ut fra en logisk tankerekke der begrepet om noe sannsynlig blir overordnet et krav om sannhet. Denne tilnæringsmåten åpner for en analyse av muligheter og tankerekker der en nærmest tviler seg fram til et svar. Metoden stiller derfor strenge krav til en redegjørelse av de omkringliggende faktorer som kan påvirke hendelsesforløp og resultat. Dette innebærer at andre forskere som ville studere forholdene på Øya, kan ende opp med andre fortellinger og innfallsvinkler til kvinnene her. I samfunnsforskningen blir det derfor vanskelig å snakke om riktige eller gale svar, som ut fra en matematisk beregning. Studier av sosiale sammenhenger preges av faktorer som tid, rom og sted i møtet mellom forsker og informant og vil fortone seg forskjellig avhengig av forskerens alder og kjønn til eksempel.

De vitenskapelige modeller er verken a-historisk eller statisk. I så måte inngår forskningsaktiviteten som en integrert del av de samfunnsprosesser som ønskes studert. En kan med andre ord ikke sette seg på en gardintrapp i hjørnet av et kjøkken, uten å være til stede i rommet. Borres hull i taket for å titte ned på det som foregår i kjøkkenet, vil en i alle fall bare få et ovenfra-perspektiv. I så måte framstår forskning ikke som noe atskilt og de facto, men inngår i en fortløpende prosess som bevegelse i forholdet mellom ulike aktører.

Det er denne prosessen forskeren også må forsvare i henhold til redegjørelsen for de steg en tar og det trinnet en sitter på, i hensikt om å løfte kjøkkenobservasjonen ut fra det særegne nivå og over til en mer almen betraktning. Da befinner vi oss på et analytisk nivå. Og slik kan forskeren berede sin grunn og legge til rette for at andre forskere også kan legge undersøkelsesfeltet til det samme kjøkkenet, uten nødvendigvis å komme til det samme resultat.

2.2 Metodiske tilnæringer

Forskning kan knyttes til en arbeidsprosess underlagt bestemte krav til prosedyrer som forventes fulgt. I så måte kan forskningsaktivitet anses som et håndverk som underlegges bedømming. Ut fra bestemte kriterier kan en som ledd i profesjonsutøvelsen framstilles som å være ”god” forsker eller ikke. Som grunnlag for vurderingen ligger ikke bare tekniske krav med hensyn til utvalg, betingelser for observasjon og intervju i forhold til de spørsmål som søkes avdekket. Forskerens arbeide baseres dessuten på et implisitt tillitsforhold der det forventes at etiske retningslinjer blir fulgt. Her inngår anonymitetskrav og taushetsplikt. I kollegiet i det vitenskapelige miljø, underlegges arbeidet en kritisk gjennomgang i henhold til både vitenskapsteoretisk- og metodisk tilnærming, også i forhold til etiske spørsmål. Dette impliserer imidlertid ikke at vi stiller et entydig krav til forskningsaktiviteten og at forskere i sin profesjonsutøvelse deler syn på hva forskning er. I naturvitenskapen og samfunnsforskningen vil forskere sjelden dele grunnlagsproblematikken vedrørende

metodiske spørsmål til eksempel. Ingeniøren kan komme fram til en løsning og et svar gjennom modellbruk og manipulasjon av kvantitative enheter, studert som objekt, som samfunnsvideren ut fra samtalen med informanter verken bør eller kan realisere.

I spørsmålet om forskning kan ses som en ”nøytral” geskjeft vil derfor naturvitenskapelig og samfunnsvitenskapelig forskning stå mot hverandre. Slik kunne også kvinneforskningens framvekst på 1970-tallet møte motstand, kritisert for å være politisk.

Betoningen av et kvinneperspektiv innebar altså ikke bare en kritikk av patriarkatteorier. Dette innebærer også et engasjement knyttet til endring av kvinners livsvilkår og reiser spørsmål med forskeren som politisk utøver og aktør, slik aksjonsforskningen tidligere utløste debatt (Ramsøy op.cit.).

Framveksten av kvinneforskningen kan ses innenfor et poststrukturalistisk perspektiv med dekonstruksjon som viktig for utvikling av ny forståelse, lik vi kan si at positivismedebatten var et opprør mot den etablerte vitenskap ut fra manglende kritisk refleksjon. Fokus på patriarkatteori med spesifikk (hen)blikk på kvinnespørsmål var utgangspunktet for en tverrfaglig disiplin i utformingen av kvinneforskningen og som D. Haraway med sin forskerbakgrunn i en naturvitenskapelig fagtradisjon ble tatt til inntekt for.

Gjennom dekonstruksjonen⁹ mener hun det er mulig å avsløre at patriarken ser seg som en form for hersker over naturen, selv om han ”elsker” dyr og er glad i naturen. Slik søker hun som forsker å gå bak historiene, sett som myter, ut fra en form for ”nedrigging” av selve jakten i ”jakten” på å skape en ny rammefortelling. Når vi omgis av ”falsk” forståelse, blir spørsmålet hva som er fiksjon og hva som er reelt. Dette vanskelige spørsmålet kan bare i møtekommens gjennom krav til en redegjørelse av selve forskningsprosessen, slik Haraway kan tolkes.

Det er dette forskningsforløpet den danske etnologen Hauge omtales som ”snyd,” all den tid redegjørelsen nødvendigvis følger i ettertid av arbeidet (Hauge op.cit.). Det vil si at en underveis kan virke styrende på hypoteser som bringes i overensstemmelse med egne oppdagelser. Vi stilles overfor en form for metodisk kausalitet av typen: ”som en roper i skogen får en svar.”

Vi stilles her overfor en faglig debatt med skjerperte metodekrav. Samtidig kan vi stille spørsmål med om det er metoden som skal legitimere forskerens arbeide, og i så fall om avklaringen av metodespørsmålet er tilstrekkelig kriterium for forskningsarbeidet? Uavhengig av svaret vil metoden være forskerens verktøy som må tilpasses forskningsfeltet.

Dersom en skal studere hverdagslivet i fortid til kvinnene på Øya, nytter det lite å sette seg på en gardintrapp når en skal få kvinnene i tale. Samtalen inngår dermed som ledd i en datainnhenting i et relasjonelt forhold med spesifikke spilleregler og som igjen krever metodisk klargjøring. I redegjørelsen finnes grunnlaget for en verifisering. Selv om forskeren redegjør for sin posisjon og ståsted, innebærer ikke dette at ”mine funn” vil være sammenfallende med ”dine.” Den hermeneutiske metode baserer seg på et tolkningsgrunnlag der vi kan tenke oss mange konkurrerende meninger eller betydninger. Vi snakker ikke bare om en type forståelse, men ulike fortolkningsrammer knyttet til begreper som innenfra- og utenforforståelse avhengig av forskerrollen og tilknytningen til informantene.

⁹ I fortellingen om ”teddy-bear” viser Haraway til at den amerikanske presidenten får en tøybamse som gave etter en mislykket bjørnejakt. Fortellingen benyttes i den hensikt å dekonstruere den vitenskapelige forståelse der hun ”angriper” patriarkatteori gjennom en jakthistorie som knyttes til Theodore Roosevelt motstand mot bjørnejakten han deltok i. Jakttrofæet ble her omdefinert til et kosedyr og leketøy.

Dersom vi grovt sett betrakter den hypotetisk- deduktive metode som forklarende og den hermeneutiske tilnærming som forstående, vil en hermeneutisk forståelse lettest kunne knyttes til en innenfraforståelse. Begrepet utfordrer forskerens grenselinjer til informanten, som i et forhold ”jeg” og ”de andre.” Dette gjelder ikke minst for forskeren som har valgt heimstedet som studiefelt, for å klargjøre skillet mellom forsker og informant.

I den metodiske gjennomgangen vil jeg ikke bare gi en presentasjon av forskningsprosessens forløp, knyttet til spørsmålet om utvalg og representativitet. Egen forskerrolle vil bli reflektert i skjæringspunktet mellom å være informant, deltaker og observatør i et felt som berører barndomsminner og familiebånd. Her vil forskeren med andre ord kunne tenkes situert innafor flere ulike posisjoner, både som forsker, datter og sambygding.

Selv om kvinnehistoriene kan framstå som noe særegent knyttes til Øya som sted, kan vi generalisere begreper som fiskerbonden, kvinnearbeid, kvinneidentitet og modernitet til å gjelde andre kystsamfunn. Selv om fiskerbonden i avhandlingen først og fremst knyttes til kvinners arbeidsoppgaver, betyr dette ikke at vi kan se bort fra mannens innsats i et hushold som krevde nære samarbeidsformer både mellom aldersgrupper og kjønn. Selv om kjønnsrollene kan studeres i relieff av et arbeidsfellesskap, vil mannen framstå som hovedforsørger, både offentlig og privat. Det er i lys av denne patriarkalske orden at kvinners betydning trekkes frem. Kvinneperspektivet omhandler et bevisst valg fra forskerens side, med en vinkling av kvinners hverdagsstrev som ofte ikke blir ”sett” før en foretar et brudd med den ”vanlige” fortellingen, slik D. Haraway i sin forskning oppfordrer til. Slik sprenges grenser for ny viten. I så måte kan kvinneforskningen defineres som et paradigmeskifte.

Selv om forarbeidet til avhandlingen har vært preget av en åpen og ”søkende” form, uten en på forhånd klart og entydig definert problemstilling, har fiskerbonden og kvinners betydning vært satt i fokus. Selv om det er fiskerbonden som først og fremst har kommet til ordet, har forskningsarbeidet også berørt forholdet mellom gammel og ung og der forskeren ikke minst har ønsket å inkorporere egne erfaringsopplevelser. At forskeren har tillatt seg en slik posisjonering, kan drøftes både som en styrke og svakhet avhengig av synet på forskerens rolle som diskret eller framtreddende? Kanskje befinner vi oss i et spregningsfelt for en ”ny” vei til vitenskapelig erkjennning, slik D. Haraway definerer vitenskapelig evolusjon. Spørsmålene reises ut fra en henvisning til forskningens ”nøytralitetskrav” som et forhold jeg senere vil komme tilbake til.

2.3 Forskning som innlevelse

Ut fra et hermeneutisk perspektiv, kan vi snakke om flere forståelsesformer og grader av innlevelse. Her vil ikke det å ”forstå” være synonymt med akseptering, - en debatt vi kan relatere til antropologiske studier av omskjæringen av kvinner.¹⁰ Vi stilles her overfor en empatisk betraktning hvor metodespekteret må tilpasses undersøkelsesområdet, og der ikke minst forskerens motivasjon for valg av problemfelt vil være avgjørende for etableringen av funn. Både i framstillingen og

¹⁰ Klitoridiktomi vil her kunne benyttes som et ”nøytralt” begrep, men som i sin ytterste konsekvens vil kunne innebære en aksept av en utilbørlig skade på kvinners kropp, liv og helse. Begrepet står her i kontrasten til kjønnslemlestelse og som viser til en avstandstaken. Valg av begrepsbruken vil med andre ord avspeile holdningen til inngrepet, men da sett som overgrep.

formidlingen av en tekst, som en narrativ betraktning, vil forskeren framstå som instrument for egne valg. Forskeren vil med andre ord betraktes som aktør. Spørsmålet om innlevelse går på tvers av et nøytralitetskrav som at funn i minst mulig grad bør være influert av forskeren som subjekt. Når forskeren derimot ønsker å være en deltaker, kan en så spørre seg om hun dermed er med på å sage over den grenen hun selv sitter på. Innenfor et tradisjonelt vitenskapssyn basert på objektivitetskriterier, vil hun derfor sannsynlig møte strengere krav til en vitenskapeliggjøring av sitt ståsted. Hun kan med andre ord ikke ta for gitt at hennes utgangspunkt aksepteres i det akademiske miljø.

Vitenskapen preges også av profesjonskamp mellom fagdisipliner. Historisk sett har hard-data vært ansett som mer pålitelig enn myk-data, med naturvitenskapen som ideal. I denne sammenhengen vil kvinneforskningen kunne representere et paradigmeskifte, og som et fagfelt som fortsatt kjemper for en generell aksept. Kvinners inntog på vitenskapsarenaen har ikke bare dreid seg om innpass og vært en profesjonskamp. Hennes deltakelse har også medført fokus på nye problemstillinger og dermed bidratt til ny innsikt og endret kunnskapssyn. Paternalisme og hierarkimodeller har blitt endevendt, slik vi også har sett D. Haraway oppmuntret til. Her har ikke minst en tilnærming til ”myke” felt i sosiologien preget av intersubjektivitet, fått avgjørende betydning for utviklingen av mer kvalitative tilnæringsmåter.

Etableringen av kvinneforskningen var som vi vet, i sterk grad influert av kvinnekampen på 1970-tallet, med retten til utdanning, arbeid og barnehager som sentrale krav. Dette var politiske paroler som også berørte forskerne som påvirkningsagenter for endring av kvinners kår. Ut fra disse hensyn ble det derfor i alle fall for de som definerte seg som kvinneforskere, nærmest umulig å innta en ”nøytral” posisjon da det ble reist en debatt vedrørende skillet politikk og forskning.

I metodisk sammenheng blir begrepet innenforståelse knyttet til en empatisk betraktning. Dette går ikke bare på tvers av generelle vitenskapsteoretiske krav, men berører også etiske forhold og der ivaretagelsen av informantens integritet blir problematisert. Om dette skriver antropologen og kvinneforskeren Lisbet Høltedahl:

“Jeg har oppdaget, at jeg for å få fortalt denne fortelling er nødt til å få folk til å identifisere seg med Lamido Issa Maigari. Jeg har også oppdaget, at hvis det lykkes meg, kan jeg mod min vilje risikere å udlevere lamidoen på en måte han gjerne skulle ha frabedt. Han er i klemme, og andres identifikasjon vil være ensbetydende med at de gjennomskuer ham. Han vil helt miste kontrollen med situationen og dermed sin position.”
(Høltedahl 1995, s. 93).

Sitatet tar utgangspunkt i en afrikansk studie og der fortellingen skal presenteres i en vestlig sammenheng. Sitatet relateres ikke bare i forhold til formidlingsprosessen, men avspeiler også forskerens nære relasjon til en informant og som altså i siste omgang kan risikere å minste kontrollen over sin egen historie.

Høltedahls betraktninger inngår som et bidrag i en fagdebatt angående feltarbeid. I denne sammenhengen har antropologer vært ledende, innenfor et fag hvor feltstudier står helt sentralt. En problematisering av forsker – informant relasjonen har derfor vært viktig sett i forhold til grenseoppganger med hensyn til en teoretisk utlegning av menneskers hverdagsopplevelse. I denne sammenhengen kan vi også snakke om en for-forståelse der forskeren ikke minst spiller sin rolle i forhold til en etnosentrisk grunnlagsproblematikk som også berører forskerens rolle i form av å være ”hvit”

europere. Sitatet overfor refererer seg derfor til en større faglig diskurs med fokus på forskerens kunnskapsforståelse, både i forhold til egen bakgrunn og posisjon i formidlingsfasen (Altern/ Høltedahl 1995).

I denne diskusjonen avviser forfatterne vitenskapelige krav basert på objektive og nøytrale framstillinger. Snarere argumenteres det for at identifikasjon og innlevelse er viktig forutsetning i forståelsen og formidlingen av andres fortelling. Å oppnå fortrolighet blir dermed et viktig utgangspunkt. En konsekvens blir derfor at informanten medvirker i defineringen av problemfeltet. Informanten framstår dermed som aktør i et handlingsrom der forskeren er avhengig av å komme innenfor hennes hverdagsliv og opplevelser. Forskningsarbeidet kan dermed forstås som et partnerskap mellom forsker og informant. De besitter på en måte hver sin kunnskapsforståelse i en form for gjensidig betingning. I formidlingen av et budskap kommer de derfor til å bli gjensidig avhengig av hverandre. Fortrolighet og tillit vil her være stikkord.

I jakten på utprøvingen av nye forskningstilnærminger, kan Danielsen og Høltedahl (1983) vise til interessante erfaringer fra filmarbeide som ledd i utviklingen av det kvalitative metodetilfang. Her illustreres det ved hjelp av kamera hvordan forskeren i fotoseansen gjør utvalg og foretar en redigering i konstruksjonen av en filmatisert fortelling. Slik er de gjennom filmarbeidet med på å demaskere idéen om en nøytral forskerrolle når informanten framstår som viktig "medspiller." En metodiske tilnærming med utgangspunkt i film, gir også innsikt i komponenter for konstruksjonen av en "god" historie gjennom en redigering av begivenheter som skal være meningsbærende for en mottaker.

Vi vil kunne finne klare paralleller mellom produksjonen av en film og framstillingen av en bok. Med utgangspunkt i film som medium vil forskeren vanskelig kunne skjule sin rolle som medskaper. Det er hun som har valgt scener. Det er hun som har holdt kamera, og det er hun som har redigert filmbrokkene og satt dem sammen til en fortelling, ut fra en logisk sammenheng med en begynnelse og en slutt.

Når erfaringer fra filmarbeide her trekkes inn, er det for å argumentere for at forskeren må betraktes som premissleverandør i en skapende prosess som kjennetegner både forskings- og filmarbeidet. Ikke bare filmprosessen, men også forskningen kan betraktes som en rekke utsnitt basert på utvalg. I stedet for å underkjenne egen deltakelse, blir det heller viktig å avklare egen rolle og medvirkning i konstruksjonen av fortellingen.

I denne avhandlingen finner jeg det derfor lite hensiktsmessig å argumentere for en uavhengig posisjon og observatørrolle. Når jeg har valgt en form der jeg markerer min tilstedeværelse i teksten, utfordres jeg ikke bare i forhold til egen situering. Det kreves også at jeg danner et skille mellom meg selv og de "andre," slik at det framgår av teksten hvem som taler. Som tolkningsgrunnlag står vi overfor en innenfra- og utenfraforståelse som tonesetter leserens forståelse og der pendlingen av ståsted kan skape forvirring, når leseren kan spørre hvem det er som taler. At forskeren framstår i teksten kan også ses som en form for ærlighet i motsetning til "snyd," og som en blottstillelse. Her kan også forskeren risikere tap av integritet. Det kan også argumenteres for at en tekst der forfatteren trer fram, forenkler leserens fortolkningsgrunnlag. Når forfatteren viser seg til stede i boken, kan dette være med på å minne leseren om at det som fortelles også kan tolkes på andre måter. Dette kan være en verdi i motsetning til valget av en autoritativ fortellerstemme som altså kan være vanskeligere å trenge gjennom, - i skinnen av å framstå som en "annen."

Filosofen H. Skjervheim (1957) polemiserer allerede på slutten av 1950-tallet mot et nøytralt vitenskapsideal og den "blinde troen" på objektive kriterier, som om forskeren kunne stille seg utenfor eget forskningsprosjekt. Skjervheim framsto i denne

sammenheng som en viktig bidragsyter til den norske positivisme-debatten, når han problematiserte forskerens rolle i forhold til det å være både deltaker og tilskuer. Gjennom denne doble medvirkning, påpekte Skjervheim det som logisk umulig og kunne tale om en objektiv og verdinøytral posisjon. Skjervheim utfordret til en debatt med intensjoner om å politisere forskerrollen som et ansvarlig og handlende subjekt. Dette omhandlet en større faglig debatt som også berørte meg som student på et tverrfaglig studium.

Bevisstheten om grunnlaget for egen deltakelse i forskningsfeltet berørte etiske og politiske spørsmål, og kan sies å danne utgangspunkt for et mer generelt paradigmeskifte i samfunnsvitenskapen. Dette både i forhold til forskerrollen og i synet på faktakunnskap. En beveget seg dermed fra et deskriptivt og forklarende nivå i henhold til en kartlegging av det som "er," og over til en fortolkende problemstilling i spørsmålet om et "bør." Slik ble forskeren søkt ansvarliggjort i henhold til en etisk betraktning. Spørsmålet om hvem som taler ble skjerpet. Positivisme-debatten provoserte synet på forskerens "frie" og uavhengige stilling, sett som nøytral, og til å påpeke forskerens rolle som aktør og bestemmende for forskningsresultatet. Samfunnsforskeren sto her overfor et tosidig krav. Å velge side eller å gå på tvers av kravene ble beskrevet som sosiologens dilemma, av typen "damned if you do, damned if you don't" inspirert av sosiologen R. Merton (Løchen 1970). På den ene siden skulle hun ta perspektivet for "svake" og "undertrykte" grupper i kravet om samfunnsendring, og på den andre side skulle hun forholde seg til naturvitenskapen som forskingsideal.

Selv om det på 70-tallet og i kjølvannet av positivisme-debatten ble ført mange faglige disputer mellom engasjerte forskere som ønsket å forsvare sine faglige posisjoner og ståsted, vil vi i dag kunne registrere en holdningsendring sett i spennet mellom Skjervheims bidrag og Holtedahl slik hun ca. 30 år etterpå er sitert. Når Skjervheim på begynnelsen av 60-tallet møtte motstand, kan Holtedahl på 90-tallet kanskje nærmest ta forskerens medvirkende rolle for gitt. I stedet problematiseres de etiske spørsmål når nærhet og for stor grad av empati kan true informantens integritet. Balansegangen mellom nærhet og distanse drøftes, uten at et personlig engasjement frarådes. Dette blir heller ansett som en nødvendig forutsetning når "liv skal skrives."

Problematikken har også hatt betydning for denne avhandlingen, ut fra egen motivasjon basert på en nærhet til mine informanter. Samtidig kan vi spørre om denne "kjærligheten" vil kunne gi en "skjev" og "romantiserende" framstilling, og om distanse vil forhindre forskeren fra å opptre partisk?

Akkurat som kunstmalerer kan diskutere i hvilken grad et maleri er et vrengebilde av virkeligheten, kan vitenskapsmenn diskutere forskeressayets gyldighetsområde som forminsket eller forstørret utsnitt av virkeligheten. Vi står i begge tilfeller overfor en fortettet og fortolket framstilling av noe som "er" ut fra en betraktning av noe som "var," – der det blir et filosofisk spørsmål om noe i ettertid og overhodet kan oppleves som autentisk (Slagstad 1976).

2.4 "Anthropology at home"

Med bakgrunn i et samfunnsvitenskapelig studium basert på en tverrfaglig tilnærming, hentet vi som studenter styrke gjennom oppmuntringen til et mangfold i datainnsamlingen, selv om feltarbeide ble ansett som mest fruktbart i studiet av sosiale forhold. Når feltarbeidet ble stående i en særstilling, var dette med utgangspunkt i den antropologiske fagtradisjonen for framskaffelse av kulturforståelse. På 70-tallet var imidlertid idealet her først og fremst basert på studier av "fremmede" kulturer. Dette

stilte igjen krav til deltakende observasjon med et visst minimum av studieopphold når tilegnelse av språklig kompetanse også var nødvendig. Ved å leve sammen med de "innfødte" skulle en få forståelse av deres hverdagsliv, som å "knekke" deres samfunnskode.

Dette klassiske idealet innebar for oss som studenter at observasjonsfeltet burde legges utenfor eget nærmiljø, når hensikten var å skape distanse og minimalisere "forutinntatte" forestillinger. Komparative studier skulle ikke bare bidra til en forståelse av andre folkegrupperes vaner og levesett, men også øke selvforståelsen for egen kulturbakgrunn som "bieffekt."

Nærhet ble ansett som et "villspor" dominert av det forutinntatte og som kunne "tilsløre" virkeligheten. Distanse og studier av "fremmede" kulturer ble heller anbefalt. Samfunn hvor en verken forsto kulturen eller språket ble favorisert. Å tilegne seg den språklige koden ble da forskerens første utfordring. Idealet var å lære seg et samfunn fra bar bakke, som om det fantes et slags "tabula rasa" der en skulle sikre seg forståelse ved å starte fra grunnen av, som et arbeide med å pløye ny mark. Her ble det anbefalt å finne en hovedinformant som veileder og støttespiller inn i kulturens underflate, - som i jakten på samfunnets dypstruktur. Slik tenkte en seg å komme "back-stage" ved å "knekke" samfunnskoden. Samtidig ville en få egeninnsikt gjennom det som fortonet seg som forskjellig fra egen kulturbakgrunn. Pendlingen mellom eget heimland og "fremmede" kulturer skulle bibringe komparative studier i kontrasten mellom det kjente og ukjente. I dette skisma mente en ikke bare å "oppdage" "de andre," men også å oppdage seg selv (Barth 1966, Klausen 1970). Studenter som på slutten av 70-tallet ville legge feltarbeidet til eget heimsted, kunne dermed oppleve å finne liten faglig støtte når dette ikke ble anbefalt. Slik bidro antropologien som fag til en fraråding i ønsket om å studere egen kulturbakgrunn (Gullestad 1979, Stordahl 1994). Ved å legge studiefeltet til fremmede kulturer mente en å dempe faren for å være "blindfolded" (Hastrup 1987). Dermed ble "anthropology at home" også et tema i diskursen rundt feltarbeidet.

Valget av mitt fødested Øya som studiefelt, gjør det nærmest umulig å argumentere for at jeg skulle være "uhildet" og ikke forutinntatt. Snarere vil det bli en utfordring å kunne gjøre rede for hvordan heimstadsforskningen vil prege observasjoner og funn. Når jeg etter 20-30 års felterfaring skulle legge fokus til mitt fødested, ble ikke bare spørsmål angående tillit og anonymitet aktualisert. Jeg opplevde vansker med å skulle hevde min forskerstatus ut fra et samarbeide på "likefot," da mine informanter ennå så på meg som en "datter." Hvilke følger får det for "troverdigheten" når barndomsminnene vil influere både utvalg og fokusering gjennom de historiene som blir fortalt, kan en så spørre? Spørsmålet blir dernest i hvor stor grad de kritiske innvendinger mot studier i nærmiljøet bør forfølges og om en bør avstå fra slike prosjekt.

Den klassiske antropologien hadde åpenbart rett i at et emosjonelt engasjement vil kunne påvirke forskningsfeltet. Samtidig er det legitimt å spørre om "advarselen" bunnet i troen på forskningen som nøytral. Vi kan dessuten spørre om ikke en nærhet til informantene vil kunne åpne for andre og kanskje vel så viktige problemstillinger som dem distansen tillater. Paradoksalt har jeg selv opplevd en distanse til mine informanter gjennom vår "fortrolighet," da jeg også hadde "in-sider" kunnskap og kunne stille meg kritisk til det som ble fortalt.

En kjennskap til samfunnets dypstruktur kan med andre ord også betraktes som positivt. Her kan vi argumentere for at en forståelse av informantenes hverdag og tankemønster bidrar til en "dypere" forkunnskap som kan lette tilgangen til underflaten. Dette ble av E. Goffman (1959) kalt "back-stage" og var en innsikt som

skulle bidra til og forenkle tolkningen av atferd og gester. Denne innsikt kan dermed lette tilgangen til den sosiale underflaten i identifiseringen av både det usagte og de fortellinger som blir presentert.

Dersom forskeren for eksempel har sett kvinnen i arbeide ved veven, vil hun lettere forstå den eldres fingerbevegelser når arbeidsoperasjonen søkes forklart, som om veven og rokken skulle være i sving.

Som ”innfødt” relaterer en seg til det som virker kjent og akseptert. En kan derfor komme til å stille seg ukritisk til de etablerte tankemønster i synet på det ”normale,” også uten å utfordre informantens verdisyn. Forskeren står dermed i fare for å bli ”stueblind.”

I møte med mennesker som ikke er vant til å ordlegge sitt liv, vil vi også stå overfor en type ”taus” kunnskap i form av gester og mimikk. Kroppsspråket bidrar i forståelsen av understatement og hentydninger som henviser til det som ligger latent og er underforstått. En forsker som kjenner kvinnenes kommunikasjonsform, vet også hvordan et ”kremt” og stillhet kan tolkes. Fellesskap rundt det som kjennes underforstått kan bidra til en fortrolighet og kan forenkle både datainnsamlingen og fortolkningen. I hvor stor grad forskeren utfordrer informanten til en overskridelse av tema som for eksempel vil være tabubelagt, vil dermed være et avveinings spørsmål. Etniske, religiøse og spørsmål knyttet til seksualitet vil representere slike sensitive områder. Her overlates forskeren til en avveining i henhold til områder som kan sette informanten i forlegenhet. Denne terskelen vil lettere kunne overskrides av forskeren med distanse til feltet, samtidig som hun på grunn av sin ”uvitenhet” kan bli utsatt for både latter og aggresjon (Holtedahl 1986, Okely/Callaway 1992).

Partnerskapet sett som et relasjonelt forhold vil også dreie seg om gjensidig avhengighet, i et bytteforhold mellom praktisk og teoretisk kunnskap. Selv om forskeren i utgangspunktet baserer seg på et ideal om et likeverdig forhold mellom forsker og informant, vil forskerrollen stå i en maktposisjon all den tid det er hun som samler og redigerer data. Hun foretar utvalg, velger perspektiv og formulerer teksten, også under risiko av å være ”blindfolded.”

Ut fra Skjervheims problematisering av forskerrollen om å være både deltaker og tilskuer, blir utfordringen å finne en balanse mellom posisjonene. Vi står overfor avveiningshensyn i spørsmålet angående identifisering og et kritisk blikk, i en form for gjensidig betingning. Selv om feltarbeideren har til hensikt å være ”talerør” for informanten, kan hun heller ikke som forsker forvente å bli betraktet som deltaker på linje med de andre, når det nettopp er i kraft av sin forskerstatus hun har opphold på stedet.

I barndomsbygda kunne jeg opptre som både en slags innfødt og reisende, i parallelle løp. Familiebåndene forpliktet i forstand av gjentatte besøk. Besøkene var med på å vedlikeholde min status som øyværing. Samtidig var det å bli definert som en besøkende en markering av distanse som gjest. Tross bevaring av helgelandsdialekten og bestrebelse på å holde kontakten til Øya, oppsto det episoder hvor jeg fikk bekreftet at jeg ikke ble akseptert som innfødt.¹¹ Dette kjentes som en form for ekskludering og som var frustrerende. Forskerens pendling kunne ikke oppfylle kravet om boplikt som grunnlag for å bli definert som ”fullverdig” øyværing. Vi kan heller

¹¹ Før 17. mai var jeg med på dugnad for å rydde søppel langs veikanten og strender. Med bakgrunn i min lokalkunnskap kjente jeg alle strendene og visste hvor søppelmengdene var størst på grunn av vind- og strømforholdene. Praten rundt kaffebordet etter oppryddingsaksjonen, der jeg hadde bidratt med et stort antall sekker, gjorde at jeg følte meg som gjest når jeg ikke lenger kunne delta i den interne og dagsaktuelle samtalen verken om hvordan søppelet skulle deponeres eller i diskusjonen om avviklingen av selve 17. mai arrangementet.

ikke utelukke en skepsis mot akademikeren som ønsket å involvere seg i ”deres saker.” Høltedahl viser ikke bare til at for stor grad av nærhet kan føre til en utlevering av informanten, lik tilfellet med ”Lamido” sjeiken i Kamerun. I studiet fra Veggefjord (1986) viser hun også til at forskeren kan kjenne seg manipulert av informantene i forventninger om å framsette bygdas interesser overfor storsamfunnet. I dette tilfelle blir kampen om en lokal etablering av barnehage nevnt. Eksemplene viser at forskeren som involverer seg og markerer seg som bygdepatriot, kan oppfattes som lokal interesseagent og ønskes som delegat i kontakten til storsamfunnet. Forskerens ønske om å etablere nærhet, aktualiserer dermed faren for tap av integritet for både forsker og informant.

Besøkene på Øya innebar ikke bare en pendling i fysisk forstand. Heimreisene var også en mental belastning. Ikke bare i forhold til skyldfølelsen over å forlate en aldrende mor, men også i forhold til egen identitetsfastsettelse. Under besøkene på Øya kunne jeg føle meg lykkelig over å sitte i de eldres kjøkken, betrakte og lytte og finne inspirasjon til for eksempel håndarbeide og potetdyrking og inngå i et samarbeide med mine informanter som rådgivere. Samtidig kunne jeg kjenne kjedsomheten i gjentakelsen av fortellingene som jeg kjente fra tidligere og med kommentarer som også kunne oppleves formanende.

Å forlate Øya til fordel for universitetsmiljøet kunne derfor kjennes befriende i forhold til en større distanse og mer teoretisk utfoldelse. Tilbake i bylivet kunne jeg rammes av en lengsel etter Øyas oversikt, trygghet og ro. Pendlingen påførte dermed en form for uro ut fra to ulike lojalitetshensyn eller identitetsforpliktelser. I forskermiljøet var jeg teoretiker og kollega. På Øya var jeg praktiker og familiemedlem. Som den reisende sto jeg i fare for å havne i en mellomposisjon, som en ”ingenting.” Opplevelsen har paralleller til en etnisk identitetsforvaltning i skjæringspunktet mellom to kulturer (Høgmo 1986). Rollen som verken ”insider” eller ”outsider” vil kunne gi en følelse av et mellomvære, som å være heimløs eller en nomade uten land, samtidig som vi kan hevde at forskningsaktiviteten nettopp bør kjennetegnes av en veksling mellom praksis- og teorifeltet i hensikt å styrke komparasjon og refleksjon.

Selv om kvinneforskningen ideelt sett søker et nært sammenfall mellom forsker- og informantinteresser, vil forskningsprosessen likevel hvile på et asymmetrisk forhold der forskeren setter regien. Her stilles det krav til forskeren som kunnskapsprodusent i synet på kunnskap som noe som stadig er i utvikling:

”Det första är att kunskapen är situerad, rumslig, plats- och perspektivberoande. Med andra ord, kunskap produceras i rummet, i en kontext, och vad jag som forskare ser beror på det perspektiv jag inntar, på vilket sätt jag ser rummet. Den andra aspekten är betoningen på reflexivitet, att forskaren också är en del i kunskapsproduktionen, och påverkar den – på vilka sätt forskaren befinner seg i rummet. De båda aspekterna sammanbinds av et syn på kunnskap som något som ständigt produceras.”
(Rönblom 2002:3, s. 42).

Kunnskapsproduksjon og forståelse er dermed også uttrykk for en sosial kontakt preget av fortrolighet, noe som også var et viktig utgangspunkt i etablering av kvinneforskningen. Kunnskapen vil derfor preges av både en under- og en overflate i forhold til hva som kommuniseres. Når jeg ikke har utfordret mine informanter i spørsmål angående seksualitet, kan dette bero på en vegring i utfordringen av tabuområder, parallelt med frykten for en utlevering av både dem og meg selv. Kunnskapsproduksjonen vil her være preget av statusforskjeller knyttet til

definisjonsmakt. Som min empiri vil vise, ytrer kvinnene beundring overfor ”datteren” på universitetet, samtidig som de framhever stolthet overfor egne arbeidsoppgaver. Avviklingen av fiskerbondehusholdet skjedde parallelt med en teoretisk kompetanseheving der foreldrene også anbefalte sine barn til å satse på utdanning. I møte med forskeren konfronteres kvinnene med et dilemma når de som enker ønsker at barna bodde nærmere.

Selv om idealet i kvinneforskningen er basert på en gjensidig relasjon mellom forsker og informant, vil dette kunne ses som umulig. Selv om våre samtaler kunne bære preg av en form for likevekt og syntese, med informantene som førte ordet og forskeren som lytter, blir den endelige teksten utformet på forskerens premisser. Dette faktum peker mot et asymmetrisk forhold der likevekt blir en utopi. Selv om kvinnene i ettertid visste at jeg skrev bok om dem, var det aldri aktuelt at de ville kommentere stoffet ved å lese fortellingene. Svekket syn og manglende interesse for ”store” bøker talte mot.¹² Lik historien om Lamidoen i Afrika, er mine informanter også utsatt for utlevering når vi aldri kan være sikker på at de vil kunne gjenkjenne seg og akseptere framstillingen.

Idealet om en innenforståelse ut fra å ta informantens perspektiv, kan dermed bare garanteres gjennom et tett samarbeide under hele forskningsprosessen. Da snakker vi ikke bare om forskeren som deltaker, men også om forskeren i rollene som entreprenør og som politisk aktør.

Uavhengig av om forskerfokus rettes mot eget nærmiljø eller fjernere strøk, vil korrektivet i forskningsprosessen måtte finnes blant kollegaer. I forskningsmiljøet forvaltes de metodologiske spørsmål og grunnlaget for forskeretikken. Slik søkes forskningsarbeidet kvalitetssikret, samtidig som vi risikerer å produsere kunnskap til intern anvendelse og for egen profesjonsbruk. Forskningen stilles i fare for å bidra til reproduksjon av de vitenskapelige paradigmer og kan i så måte kritiseres for mangel på innovasjon og praktisk relevans.

2.5 Innenfra- og utenforståelse

Når de metodologiske råd som å unngå og ”bli innfødt” understreket farene ved å gjøre antropologiske studier i heimemiljøet, kan vi spørre om en bakenforliggende årsak avdekker synet på en mulig ”objektiv” og ”nøytral” framstilling. Til dette hørte at forskeren som deltakende observatør gjennom å knytte kontakten til en definert hovedinformant, skulle oppnå en form for fortrolighet og som igjen skulle sørge for inngangspassasje i et fremmed miljø. Denne skulle assistere og bidra til forskerens innenforståelse som en form for ”læremester” og korrektiv. Forskeren skulle med andre ord sikres ”riktig” forståelse. Slik kunne en unngå at forskningsprosjektet påførte forskeren for stor psykisk belastning og dessuten skjerme forskeren fra å bli involvert i rollen som politisk entreprenør (Mathiesen 1974). Parallelt med frarådingen om ikke å ”go native,” stilte vi oss som studenter undrende til at en ”troverdighet” av nord-norske studier først og fremst skulle garanteres av forskere som kom utenfra. Det vil si utlendinger eller ”søringer” (Eidheim 1971).

Som student kunne det kjennes tvilsomt å bli advart mot å bidra med vår faglige kompetanse i en nord-norsk sammenheng. Dette ble særlig merkbart blant de samiske studentene når de ønsket å bidra i utformingen av et sameland. I spørsmålet om kulturell tilhørighet sto identitet sentralt. Slik ble vi som studenter involverte i

¹² Personalet på alders- og sykeheimen har vist stor interesse for arbeidet og signalisert ønsket om å lese fortellingene høyt for beboerne.

problematiseringer av forhold som berørte egen kulturbakgrunn (Fossbakk/Stordahl 1989, Grenersen 1995).

Parallelt til de metodologiske diskusjoner innenfor den antropologiske fagdisiplinen, ble det i sosiologien iverksatt banebrytende prosjekter gjennom aksjonsforskningen. Aksjonsforskningen fokuserte samarbeidet mellom forsker og informant ut fra idealet om en likeverdig aktørstatus. Gjennom samarbeid og felles målformulering var det en uttalt hensikt å forbedre informantenes levekår. Forskeren hadde dermed tatt standpunkt for informantens forståelse og perspektiv. Engasjementet tilsa et frafall av nøytralitetskravet. Å stille seg nøytral ble dermed ensbetydende med en form for likegyld og som i sin tur ble kunne oppfattes som støtte for maktapparatet, slik vi har sett Ramsøy (op.cit.) hevde.

Flere av aksjonsforskningens foregangsmenn ble rekruttert til det nyopprettede universitetet i Tromsø. Deres forelesninger rommet både entusiasme og skuffelser når forventninger om samfunnsendring ikke alltid ble innfridd. De opprettholdt likevel sitt samfunnsengasjement i synet på forskeren som politisk aktør og som samfunnspåvirker.

Gjennom aksjonsforskningen ble vi som studenter presentert for alternative forståelsesformer som motvekt til det klassiske vitenskapsideal i synet på forskeren som "objektiv" og "nøytral." I første omgang kunne dette oppleves som useriøst og faglig uforsvarlig for en student som nettopp var ferdig med lærerskolen, og der vi hadde lært å orientere kunnskapen i forhold til "riktige" og "gale" svar.

Aksjonsforskningens idègrunnlag var influert av positivismedebattens strømninger. I positivismedebattens kjølvann fulgte flere spørsmål enn svar. Hva er kunnskap, hva er forskning, hvordan kan en forstå, hva betyr det å vite og finnes det en sannhet? Med utgangspunkt i en tverrfaglig samfunnsfaglig disiplin, kunne vi oppleve frustrasjonen når de ulike fagene profilerte seg gjennom divergerende syn. Som studenter var vi på 70-tallet del av et tverrfaglig eksperiment der ulike profesjoner som sosiologi, antropologi, pedagogikk og juss inngikk med sine bidrag. Gjennom et mangfold av ulike fagdisipliner kunne vi som studenter oppnå et tverrfaglig perspektiv. Den faglige uenigheten kom da først og fremst til uttrykk gjennom metodeundervisningen, og det var her at antropologien i en tidlig fase markerte seg gjennom å fraråde feltstudier på heimstedet. For antropologene var kulturforståelse viktig som faglig kriterium. I tilegnelsen av forståelse hevdet antropologen at en verken burde stå for nært eller fjernt i forhold til sitt emne. Her var det nærliggende å tenke seg forskeren i rollen både som mellomvert og som vitnesbyrd. Om dette skriver Hylland Eriksen i boken "Hva er sosialantropologi":

"For stor grad av nærhet, som når man forsker på "sine egne", kan føre til hjemmeblindhet, altså at man ikke ser det vesentlige ved samfunnet fordi man, som innfødt, tar det for gitt. For stor distanse fører til at antropologen blir ute av stand til å gripe "den innfødtes synsvinkel". Kulturoversettelsens kunst består i å veksle mellom avstand og nærhet, mellom egne begreper og de innfødte begrepene, eller, for å si det på en annen måte, å gjøre det eksotiske hjemlig og det hjemlige eksotisk."

(Hylland Eriksen 2003, s. 43).

Sitatet refererer seg til en klassisk oppfattelse av kulturforståelse etablert i skillet mellom "sine egne" og "de innfødte" og som refererer seg til andre "himmelstrøk." Det som ytrer seg som fremmed, blir definert som "eksotisk." Eksotisk kan i så måte forstås som benevners (subjekt) kategori av "den innfødte" og som dermed blir

benevnt (objekt). "Den innfødte" blir dermed plassert i kategorien som "den andre" i forhold til noe fremmedartet som skal avdekkes. I denne prosessen lærer forskeren også noe om egen kulturbakgrunn, som et ståsted for de betraktninger hun gjør. Selv om forskeren gjennom lange feltopphold skal sikre seg en form for innenfraforståelse, kan spørsmålet om etnosentrisme problematiseres når forskeren alltid bærer med seg sin egen kulturbakgrunn. På den annen side finnes advarselen om ikke å "go nativ." Innenfra- og utenfraforståelsen skal altså her inngå i en form for balanse som sørger for både avstand og nærhet. Innenfor dette skisma utfordres antropologen i sin kulturoversettelse.

Med eksempel fra arkeologien vet vi at selv om arkeologen tilstreber å forstå steinaldermennesket ut fra sin tid, blir forskeren et instrument for et fortolkningsgrunnlag med utgangspunkt i seg selv og sin egen tid. Selv om arkeologen kan forsøke å identifisere seg med steinaldermennesket, kan hun ikke basere seg på noe intervju med informanter. Med utgangspunkt i egen tidskoloritt kan hun dermed komme til å feiltolke de spor gravfunn etterlater. Hvilken rolle, status og posisjon hadde barna i steinalderen kan en jo her for eksempel spørre? Mangelen på spor og noen å spørre, medfører derfor at arkeologi som fag i særlig grad må basere sine funn på antakelser. Spor blir dermed indisier som ut fra en systematisert orden og klassifisering tolkes og transformeres til noe sannsynlig. I rekonstruksjonen av noe som har hendt, etableres en antakelse om noe reelt og sant. Den metodiske tilnærmingen baserer seg på en fortolkning som har likhetstrekk med den hermeneutiske forståelse slik vi kjenner den med utgangspunkt i Ricoeur (op.cit). I fortolkningen må nødvendigvis forskeren benytte seg selv som instrument. Når engelskmannen Robert Ferguson skrev boken: "Gåten Knut Hamsun" (1986), ble han kritisert for flere feil ut fra en manglende innsikt og forståelse av særnorske samfunnstrekk. Hans Hamsunbiografi sett med engelske øyne, ble derfor på flere punkter imøtegått ut fra en feiltolking av den norske forfatteren. Forskjellen mellom arkeologen og biografen er at Ferguson kan bli korrigert av andre observatører. Selv om Hamsun ikke lenger kan forsvare sin posisjon, er han omgitt av litteraturkritikere som bidrar til forståelsen av personen Hamsun. Dette har ikke steinaldermannen i samme grad.

Når antropologi som fag har definert "fremmede" kulturer som sitt særskilte arbeidsfelt, er dette basert på en kulturanalyse som tilstreber forståelsen av sosiale fenomen ut fra lokalbefolkningen. Reisen ble dermed både et krav og en mulighet for komparasjon mellom heime og borte og som krevde innsats for å komme seg innenfor fremmedkulturen, selv om dette heller ikke kunne garantere en "sann" forståelse:

"Hvis man både forflytter seg til et samfunn som er svært forskjellig fra sitt eget, og gir seg til å beskrive innbyggernes virksomhet på sitt eget språk, sier det seg selv at det er mange fallgruver og feilkilder på veien."
(Hylland Eriksen *ibid.*, s. 40).

Anbefalingen var å lære seg et samfunn fra "bar bakke" som uten forventninger. Alliansen til en hovedinformant var altså ment å sikre datagrunnlaget. Når forståelsen av det fremmedartete har stått sterkt i antropologien, skapte profesjonen seg en form for enerett i studier av fremmede kulturer. Dette faglige hegemoniet vil sannsynlig forsvinne den dagen Lamidoen og "de andre" har skaffet seg forskerkompetanse, slik vi erfarer fra det samiske miljøet. Når dette skjer vil de "innfødte" selv kreve en definisjonsmakt og frambringe en kulturforståelse som ikke nødvendigvis vil ha sammenfall med en hvit og vestlig forståelse. Slik kan vi forestille oss at

kriteriegrunnlag og forskerideal kontinuerlig utsettes for endring og revisjon, som parallelt til den generelle kunnskapsdannelsen. Dette betyr at utviklingsprogram myntet på ikke-vestlige land, nødvendigvis må innrømme de innfødte innflytelse og medbestemmelsesrett, på samme måte som etableringen av Universitetet i Tromsø måtte innebære studentenes "rett" til feltstudier på heimstedet i for eksempel Sameland.

Med utgangspunkt i en tverrfaglig samfunnsvitenskapelig kunnskapsforståelse vil min avhandling basere seg på den antropologiske fagterminologi, der feltstudier av heimplassen blir definert som en fordel snarere enn en ulempe. Dette betyr at forkunnskapen om Øya blir vektlagt som fruktbar og meningsfull i en studie av det "hjemlige," uten at forskeren nødvendigvis fortapes i det kjente og blir "hjemmeblind." Barndomserfaringer anses dermed som kompetansegivende i forståelsen av samfunnsendring forskeren samtidig er en del av. Her vektlegges også utdanningsreisen gjennom universitetsstudier som grunnlag for å ta barndomsriket i "ny" besiktigelse.

Som skribent står forskeren i et forpliktende ansvarsforhold til en tekst som skal stå på egne ben, men der forskeren stiller med eneansvar og som forsvarer av teksten. Det er hun som foretar tolkingen som igjen vurderes av leseren. Ut fra en narrativ betraktning vil dermed "mine" kvinnefortellinger berøre både informant, forskeren og leseren, som i et trekantforhold, uten at vi er sikret lik forståelse.

3 TEORETISK PERSPEKTIV

3.1 *Kvinneforskningen som ståsted*

Når begreper og teorier i en tverrfaglig sammenheng skulle internaliseres i skjæringspunktet mellom sosiologien, antropologien og pedagogikken som fagdisipliner, sto vi som studenter dermed i fare for å falle mellom flere stoler. Den tverrfaglige tilnærmingen kunne på den andre siden bidra til et faglig vidsyn, oversikt og mangfold. Vi ervervet dermed en fler-faglig forståelse som også skjerpet et sammenliknende og kritisk blikk internt mellom fagene.

Et bredt utgangspunkt og tverrfaglig innfallsvinkel kunne bidra til ny innsikt, fornyet modellbruk og begrepsutvikling. På metodefeltet ble vi inspirert til utprøving av ulike tilnærminger i datainnsamlingen. Både spørreskjema, intervju, filmessay og deltakende observasjon kunne benyttes innenfor en metodetriangulering som ville sikre datatilfanget. Slik bidro det tverrfaglige studiet til en overskridelse av faglige grenser og barrierer. Samarbeidet på tvers av faglige grenser kunne imidlertid true det faglige hegemoni. Vi sto også overfor en profesjonskamp med uenighet om de enkelte fagenes vitenskapelige paradigmer. Denne uro er trolig årsak til at det tverrfaglige forsøket ved Universitetet i Tromsø, iverksatt av aksjonsforskere som kom sørfra, opphørte.

Kanskje var eksperimentet bare levedyktig i en etableringsfase og gangbart som ledd i oppbyggingen av fagenhetene?

Forsøket på en nyskaping utfordret klassiske vitenskapsideal og strandet senere med en retrett til de etablerte faggrensene. Den faglige overskridelsen fikk dermed et proteksjonistisk utfall da samfunnsvitenskapen gled tilbake til den tidligere organisering i sosiologi og statsvitenskap til eksempel. Framveksten av kvinneforskningen ble derfor desto viktigere for en tverrfaglig tilnærming og faglig revitalisering sett som nyskapende. Her var det først og fremst de kvinnelige antropologene som skulle "redde" oss som studenter fra et faglig "ingenmannsland" og gjøre det faglig legitimt å studere vårt eget nærmiljø.

Krav om en ny faglig orden ble reist av kvinner som ville gjøre seg gjeldende på den faglige arena. Kvinnefelleskap og solidaritet ble nøkkelord helt fra starten i utviklingen av kvinneforskningen. Ved Universitetet i Tromsø fikk etableringen av kjønnsrolleseminaret stor betydning både som forum for faglig støtte og som sted for oppmuntring til å ta eget kjønn og landsdel i besiktigelse. Bratreins artikkelsamling (op.cit.) som et samarbeide mellom studenter og ansatte med fokus på kvinners deltakelse i arbeidslivet, var i så måte banebrytende. Ut fra et paternalistisk perspektiv ble kvinnestudier knyttet til synet på kvinner som undertrykt gruppe og der frigjøringen ble koblet til en forening mellom teori og praksis. I utviklingen av en "ny" faglig bevissthet framsto studier av nærmiljø både som nærliggende og nødvendig. Framveksten av den kvinnefaglige litteraturen ved Universitetet i Tromsø, slik den tidligere er referert, kan dermed ses som konsekvens av en mobilisering gjennom for eksempel kjønnsrolleseminaret som nærmest årlig måtte kjempe for sin fortsettelse for så til slutt å bli slettet fra budsjettet. I fortsettelsen ble det etablert et kvinnefaglig studium som ikke ble noen suksess på grunn av manglende rekruttering. Studietilbudet ble trukket tilbake uten en integrering av et feministisk perspektiv i andre faggrener (Gerrard m.fl. 1985). I dag mangler vi en sammenfattende undersøkelse angående kjønnsforskningens status i universitetsmiljøene.

Kvinneforskningen argumenterte for å betrakte forskeren som en integrert del av

forskningsprosessen og utfordret dermed et vitenskapsideal basert på objektivitetskriterier. Kvinneforskeren og sosiologen K. Widerberg (1995) stiller seg ikke bare kritisk til et objektivitetskrav. Hun spør videre hvem sine verdier og hvilket verdigrunnlag denne objektiviteten skal være basert på. Ut fra et kvinneperspektiv reiser hun spørsmålet om dette i så fall skulle dreie seg om den hvite, vestlige mannens syn. Spørsmålet angriper ikke bare mannsperspektivet, men berører også det som i antropologien har vært problematisert som etnosentrisme.¹³ Widerbergs publikasjon i boken: "Kunnskapens kjønn," utkom samme år som med Altern og Holtedahl (1995) redigerte det antropologiske tidsskriftet med tema : "Kunnskap om oss og andre." De antropologiske kvinneforskere berører i denne sammenhengen ikke begreper som objektiv og nøytralitet, men fokuserer informantbegrepet. Ved å sette informanten i et relasjonelt forhold til forskeren, ble objektstatusen ansett som irrelevant. I stedet problematiseres nærhet og distanse ut fra etiske spørsmål og integritetskrav. At antropologene i denne omgang ikke problematiserer forholdet ved å være hvit europeer vedrørende kolonialisme, kan avspeile at faget har vært mindre opptatt av de eksterne sosiale classeskiller.

Altern og Holtedahl har først og fremst søkt å finne alternative forståelsesrammer til den "avpersonaliserte" posisjonen de mener forskningen inntar ved å omtale noen som informant. Begrepet informant som ble assosiert med en "passiv" person som bare besvarte de spørsmålene som ble stilt, ble søkt erstattet med aktørbegrepet som skulle peke tilbake på en aktiv deltaker. De kvinnelige antropologene snakker her om et likeverdig forhold mellom forsker og informant ut fra det de kaller "kunnskapsformidlingspraksis," og der forskningsprosessen ses som et gjensidig bytteforhold basert på partenes likeverdige kunnskapsforståelse. Relasjonen forsker - aktør relaterer seg altså til en form for "sameness," og der vi kan si at forskjellighet blir definert ut fra forestillingen om likeverd og dermed oppfattet som likestilt. Dette baserer seg på et syn om informanten som forvalter av en erfaringskunnskap og som gjennom forskerens transformasjon gjøres til vitenskap. Det er derfor nærliggende å tenke seg forsker og aktør som å stå i et forhold til henholdsvis teori og praksis. Dette vil i så måte ha likhetstrekk til aksjonsforskningens idègrunnlag, men vil likevel være en form for likeverd basert på en asymmetri der forskeren vil ha ansvar for temavalg og operasjonalisering av problemstillingen. Forskeren vil dessuten være ansvarlig for formidlingen i rollen som translatør, eller som en slags Hermes som skal bringe "budskapet" videre.

Selv om informantbegrepet erstattes av aktørbegrepet kommer vi ikke utenom spørsmålsstillingen om hvem sitt budskap som skal formidles, på hvilken måte og ut fra hvilken hensikt? Spørsmålene aktualiseres ytterligere når de samiske studentene selv vil gjøre feltarbeid i Sameland og dersom Lamidoen blir forsker.

I antropologien har en vært opptatt av å "sikre" kulturforståelsen ut fra informantens ståsted, som en slags kulturell oversettelse til en vestlig verden, og med vekt på å unngå en etnosentrisk framstilling. I aksjonsforskningen ble det framhevet at forskeren skulle bruke sin faglige kompetanse til samfunnsendring. Utfordringen lå i forvaltningen av skillet mellom rollen som forsker og politiker.

Ut fra sine respektive profesjoner sto forskerne overfor et oversettelsesproblem når det var lite sannsynlig at samene, afrikaneren eller odølingen ville kunne å lese og vurdere forskningsrapportene. Dette på grunn av et fagspråk som kunne være vanskelig

¹³ Jeg vil i denne sammenhengen ikke gå videre inn på objektivitetsdebatten i vitenskapen. Foruten at jeg her henviser til D. Haraways bøker vil også M. Hammersley : "Taking sides in social research," London 2000 være aktuell lesning.

tilgjengelig eller ved at de ikke behersket språkkoden. Forholdet avspeiler ikke bare forskerens definisjonsmakt, men viser til en forskningsprosess der informantene må "stole på" forskeren og forskningsresultatene. Som en av pionerene blant aksjonsforskerne uttalte sosiologen Y. Løchen at det følte som et "stort problem" å finne balansen mellom det legitime hensynet til brukernes interesser og den verdien som "vitenskapsmannen" legger i det generelle kunnskapsbegrepet (Løchen 1970, s. 52).¹⁴

Y. Løchen beskriver videre hvordan samfunnsforskningen ofte ble faglig vurdert ut fra kriterier som de "innflytelsesrike natur-vitenskapsmennene" anvendte i bedømmelsen av hverandre. Som en av foregangsmennene bak initieringen av det tverrgaglige eksperiment vi som studenter tok del i, erfarte han som sosiolog en "evig strid" ikke bare mellom real- og samfunnsfagene, men også vansken med å leve opp til forventningene fra alle andre disipliner (Løchen *ibid.*, s. 53).

Løchen vil avvise begreper som "nøytral," men understreker at dersom forskeren utelukket sitt engasjement og prøvde å framstå som "helt upersonlig," så ville det i hvert fall i prinsippet være lettere for utenforstående å vurdere datamaterialet og prosjektene. I denne sammenheng påpekte Y. Løchen kvinneforskningen i likhet med fredsforskningen, som viktige alternative bidrag for et paradigmeskifte i samfunnsvitenskapen. Løchen understreket her både endringspotensial og et frigjørende perspektiv. Løchen framstår i denne sammenheng som en av aksjonsforskningens og tverrfaglighetens fremste representanter, og hans standpunkt kan oppsummeres med følgende sitat:

"Hvis det å være vitenskapelig egentlig betyr at man er tvunget til å gi opp noen av de mest individuelle og særpregede menneskelige evner, nemlig intuisjon, erfaring, engasjement, evne til innlevelse og medfølelse, innebærer det å drive vitenskap intet mindre enn en tragisk motsetning mellom det å forske og det å være menneske."
(Løchen *ibid.*, s. 60).

Sitatet understreker dessuten erfaringslæringen lave posisjon i forhold til det som definerer vitenskapen, og som vi senere skal se ble benyttet av kvinneforskningen i form av minnearbeide.

I konstruksjonen av en fortelling om mitt heimsted, har jeg som forsker stått overfor en situasjon kjennetegnet av "sameness" (likhet) til kvinnene på Øya hvor jeg var oppvokst. Datainnhenting har vært preget av en form for intimitet eller "betweenness," sett som følelsesmessig engasjement ut fra et "fortrolig" forhold til informantene. Følelsen av likhet og identifikasjon dreier seg her ikke bare om et kvinneperspektiv som et felles anliggende. Fellesskapet handler også om å dele Øya som ståsted. Her hadde utdanningsreisen bidratt til en perspektivendring, som om heimstedet ble tatt i ny besiktigelse. Forskeren ble satt i rollen som mellomvert for kvinnehistorier som skulle dokumenteres. Forskeren var ikke bare deltaker, men ble også som en Hermes i formidlingen til den akademiske verdenen. I studiet av eldre blir jeg derfor som kvinneforsker formidler av tilbakelagt liv, snarere enn entreprenør med vekt på levekårsendring. Gjennom studiet av noe som er tilbakelagt forsøkes dermed en avdekking av en form for skjult kvinneliv og historie.

¹⁴ Sosiologen Y. Løchen var sentral i etableringen av et tverrfaglig samfunnsvitenskapelig studium ved oppstarten av Universitetet i Tromsø i 1970. Han var også en av pionerene bak Nord-Odalprosjektet som et aksjonsretta forskningsoppdrag for å skape arbeidsplasser i ei utkantbygd.

Med utgangspunkt i en hermeneutisk forståelse vil begrepet om sannhet her bli erstattet av spørsmålet om å sannsynliggjøre. Av dette følger en diskurs i henhold til en tekstfortolkning og der det „beste“ argumentet vinner. Argumentasjonsrekken vil dermed ikke fremstå ut fra et gitt og entydig svar, men heller bære preg av en form for retorisk overtalelseskunst og som dermed ikke utelukker andre forståelsesformer. Dette blir en konsekvens av et arbeide basert på fortellingen, sett som et minnemateriale og som innbefatter tankekart og en kognisjon preget av konstruksjon og utvelgelse.

3.2 Kjønnsperspektiv og minnearbeid

Hva betyr det så å skille mellom det å være informant og det å være forsker? Framstår dette som et dilemma mellom det å være lek og lærd, eller kan det betraktes som to sider av samme sak. Å skille „tro“ fra „viten“ blir viktig ut fra et analytisk perspektiv og der det empiriske materiale skal framstilles for andres vurdering og etterprøving. D. Smith (1989) har problematisert grunnlaget for forskning ved å stille spørsmål med den „virkelighet“ en omformer til sosiologi og hvordan man gjør det. Ut fra et feministisk perspektiv hevder hun at nærhet og relasjoner er nøkkelen til forståelse av kvinners hverdagsliv. Smith hevder at sosiologi er utviklet fra menns ståsted og med utgangspunkt i deres akademiske klassebakgrunn. Dette kaller hun „male science“ og som dermed avspeiler en form for etnosentrisme. Det å være hvit og vestlig mann, vil dermed prege deres ståsted og interessefelt. I og med at Smith hevder at sosiologien har sitt utspring i menns verden og forståelse, blir dermed hverdagslivets „trivialiteter,“ kvinners forståelse og kroppslige erfaringer verken sett eller forstått. Som feminist mener Smith altså at sosiologi framstår som en „mannsvitenskap,“ laget av og for menn. Det hun kaller „male-stream“-sosiologi blir derfor heller ikke anvendbar for studier av kvinner uten at en endrer modellene. Hun stiller videre spørsmål ved i hvilken grad den private sfære utelukkende bør ses som privat og ikke offentlig, og mener emosjonelle handlinger undervurderes i forhold til et instrumentelt handlingsfelt. Å danne et „kunstig“ skille mellom offentlig og privat, relateres til et skille mellom reproduksjons- og produksjonssfæren, tilsvarende det feminine og maskuline. Når kvinners hverdagsliv, heimen og morsrollen privatiseres står forskningen i fare for å miste kvinner ut av syne. Smith argumenterte for betydningen av et kjønnsperspektiv i forskningen, samtidig som hun hevder at nære relasjoner mellom forsker og informant er nøkkelen til forståelsen av kvinners erfaringer. Sosiologen F. Haug (1987) mener at vi må gjennomskue det patriarkalske språk for å ta våre erfaringer som kvinner i ny besiktigelse. Hun har utviklet en egen metode for kartlegging av erfaringer ut fra minnearbeide og der kroppen ses som bærer av erfaringsminner. Selv om F. Haug er sosiolog, har hennes arbeider likhetstrekk med psykoanalysen og Freuds arbeider der drømmetydningen var viktig for å kartlegge det ubevisste og „fortrengte“ emosjonelle felt. I norsk sammenheng vil M. Gullestads (1996) nedtegning av livshistorier og K. Widerbergs (op.cit.) mer personlige minnearbeide stå sentralt. I tillegg vil Altern/Holtedahls (op.cit.) berøre ulike problemstillinger innenfor det antropologiske fagfelt der livshistorier fortelles. Her heter det at:

„De historier som kommer ut av at et menneske forsøker å lage et overblikk over sitt eget liv er ikke bare ekstra innpakket, de kan også ses som en eksklusiv adgang til et rom samfunnsforskere og andre personer normalt er utelukket fra. Og det er i formidlingen fra dette rommet, av hvordan personer

opplever sin egen verden, at livshistoriene har sin største verdi.“
(Altern 1995, s. 26).

Sitatet gjenspeiler de etiske utfordringer forskeren stilles overfor når hun opptrer i et sensitivt felt preget av gjensidighet og tillit. Selv om det er enkelthistorien som fokuseres, er utfordringen å finne faglig relevans i forstand av en mer almenyldig framstilling, når den enkeltes livshistorie skal integreres og ses i lys av større samfunnsmessige prosesser.

Når de kvinnelige akademikere ønsket å bringe kjønn inn i forskningen som en egen kategori mer enn som en variabel for analysen, var det for å synliggjøre kvinners spesifikke situasjon. Kvinneperspektivet var motivert ut fra ønsket om å ”gi stemme til” kvinner ut fra marginalitetshensyn. Framveksten av feministisk teori tok dermed utgangspunkt i kvinner som ”subjekt,” i motsetning til å være oversett eller definert som ”den andre,” det vil si objekt (Moi op.cit.).

Kvinnens fravær i forskningssammenhengen framsto ikke bare som en mangel når de kvinnelige akademikere framsatte et krav om innlemmelse av et kjønnsperspektiv i fagkretsen. De ønsket definisjonsmakt og større innflytelse i forhold til de vitenskapelige paradigmer, og da med utgangspunkt i en kritikk av patriarkalsk teori. Gjennom endring av det vitenskapelige begrepsapparatet ønsket kvinnene å etablere et faglig rom for identifikasjon ut fra en posisjonering som inkluderte en ny akademisk kvinneidentitet.

Kampen dreide seg om en mer helhetlig framstilling der kjønnsperspektivet også skulle sette mansrollen i fokus. Selv om feministisk teori tok utgangspunkt i en kvinnelig subjektivitet, var kunnskapsproduksjonen basert på et subjekt – objekt forhold. Dette var knyttet til begrepene immanens - transcendens¹⁵ som karakteristikk av kjønnsrelasjonen mellom kvinne og mann. Kvinneforskere ønsket å rette søkelyset mot en patriarkalsk orden der kvinner ble ”tingliggjort” gjennom å bli gitt en objektivert, passiv og immanent status. Deres aksjon og kritikk representerte et faglig opprør som vi vet sto i nært forhold til den moderne kvinnebevegelsen og frigjøringskampen (Berg 1977, Gerrard 1975, Holter 1970, 1982, Rudie 1984).

Kvinneforskningens fokusering av kjønn utfordret de vitenskapelige paradigmer basert på ”objektivitet” og ”nøytralitet,” der kvinner verken var tema eller aktualisert som selvstendig subjekt. Innlemmelse av et kjønnsperspektiv virket derfor truende i sin utfordring av de etablerte modeller og forståelsesformer. De fleste mannlige kollegaer følte sin posisjon truet og kom i forsvar. Omtalen av kvinneaktivistene som ”kvinnemafia” og ”rødstrømper” kunne vitne om dette. Kvinnefelleskapet og kvinnesolidariteten ble dermed definert som ”kvinnesak” og overlatt til kvinners forum. Dette betydde segregering og faglig isolasjon og som igjen har medført at arbeidet med å ”kjønne” vitenskapen har hatt vanskelige kår. Gjennom kvinnefora søkte kvinner et samarbeide på tvers av faggrensene, og slik ble dermed kvinneforskningen tverrfaglig i sin utforming. Kvinnesamarbeidet var preget av likeverd, flat struktur og lederstil. På denne måten søkte kvinner en alternativ organisering som motsatt til et patriarkalsk hierarki med underordning når de ønsket å posisjonere seg i rollen som premissleverandør. Dette gjaldt i vitenskapen som i politikken (Fredriksen 1981, Fürst 1988).

Kvinneforskningen ga innsikt i ulike teoribruk på tvers av faglige grenser. Fra

¹⁵ Immanens (latin) benyttes om et objekt som bare eksisterer i og for det ”fornemmende” subjekt. Motsatt til transcendens som betyr det ”overskridende.” Begrepsparet er benyttet av S. de Beauvoir (1949) gjennom lanseringen av boka ”Det annet kjønn.”

sosiologien kunne en hente inspirasjon fra aksjonsforskningen, når vi vet at samarbeidet med kvinnebevegelsen ble ansett som viktig for endring av kvinners situasjon.

Selv om kvinneforskningen ble tverrfaglig i sin form og sitt vesen, er kjønnspektivet i liten grad blitt integrert og har nedfelt seg i de etablerte fagfelt. Segregering har dermed blitt konsekvensen av mangelen på en bredere akademisk aksept. Etableringen av kvinneforskningssentrene er eksempel på dette og kan ses som et resultat av mislykkete forsøk på en faglig innlemmelse. Ytre motstand, manglende anerkjennelse og akseptering har dermed bidratt til en konsolidering som igjen kan virke segregerende. Vi står overfor en "ond" sirkel med risiko for definisjonen av et eksternt fagområde og som utenforliggende et akademisk fellesansvar.

Måtte vi virkelig være dobbelt så dyktige som våre mannlige kollegaer for å få innpass i academia, kunne en av våre frontfigurer professor Åse Hjort Lervik ved Universitetet i Tromsø spørre? Motstanden og hersketeknikkene som ble "avslørt," understreket bare ytterligere betydningen av kjønnsrolledebatten, som ble definert som ensbetydende med "kvinnesak" (Ås 1979). Opplevelsen av barrierer kunne styrke kvinnes tro på berettigelsen av kvinneforskningen som en arena for "selvutvikling," slik krav om opprettelse av universitetets kvinneforskningssenter kan vitne om.¹⁶

Den tyske filosofen J. Habermas (1969) skiller mellom to typer frigjørende endring, sett ut fra et materielt nivå og et sosialt nivå. Han påviste at både den materielle struktur og sosiale teknikker på et interrelasjonelt nivå kunne virke motstandsutøvende. Ut fra dette skillet påpekes to ulike former for rasjonalitet. Her settes frigjøring, individuering og utvidelse av en "herredømmefri" kommunikasjon opp mot produktivkreftene og det tekniske "rådeveldet," og der hersketeknikker knyttes til den kapitalistiske maktutfoldelse. Habermas mener at teknokratistyringen er den fremherskende i vårt samfunn, og et maktforhold han mener at samfunnsvitenskapene er underlagt. Habermas søker å knytte makroanalysen (produktivkreftene) til et mikronivå og der det enkelte individ blir stående maktesløs overfor den "dominante" samfunnsstruktur. Produktivkreftene er ensbetydende med markedskrefter i den industrialiserte verden, basert på en marxistisk klasseanalyse og som mangler et kvinneperspektiv. Habermas hevder at dersom vitenskapens interesse er frigjøring, trenger vi en "annen type" samfunnsvitenskap som utforsker betingelsene for frigjørende endring, uten at han her trekker fram kvinneforskningens frigjørende aspekt. Her blir både avsløring – tilsløring, makt - avmaktforhold viktig for å bringe hersketeknikker og "skjulte" undertrykkingsmekanismer til overflaten, når frihet knyttes til individets vilje og valg, slik filosofen Habermas framhever.

Framveksten av kvinneforskningen sto overfor en strukturell kamp ut fra en institusjonell motstandsutøvelse i academia, der vi møtte kollegial motstand i forsvaret av det faglige etablissementet. Den personlige frigjøringskampen omhandlet utviklingen av en "ny" kvinneidentitet på søk etter nye forståelsesformer som kunne inkludere oss som kvinner.

For oss som studenter skulle kvinneteorier om undertrykking og usynliggjøring med inspirasjon fra utenlandske kvinneforskere, ikke minst kunne anvendes i en nord-norsk sammenheng. I vår barndom hadde vi opplevd "selvstendige" mødre og sett nabokjerringer, som "myndig" styrte både gård og grunn. Under innflytelse av

¹⁶ I 1995 ble kvinneforskningssenteret ved Universitetet i Tromsø etablert, som det siste i rekken blant landets fire universiteter. Synet på etableringen var delt ut fra en skepsis til det en mente kunne bidra til en faglig isolering. Etter at det tverrfaglige samfunnsvitenskapelige studium har opphørt, til fordel for en opprettholdelse av tradisjonelle faggrenser, kan kvinneforskningen ses som en tverrfaglig disiplin som samler kvinneforskere på tvers av fag.

patriarkalske teorier var det ikke alltid like lett å revurdere opplevelsen av en “sterk” og “drivandes” bestemor til å bli sett som en ”immanent” figur.

Var den marxistiske klasseanalyse basert på storgods i et industrialisert Tyskland, egnet for forståelsen av et nord-norsk kystlandskap der fiskerbønder i hovedsak eide produksjonsmidlene og grunnen, om enn i beskjeden målestokk kunne vi jo så spørre? I naturalhusholdningen var det aldri snakk om kapitalakkumulering og profittmaksimering, annet enn i selvbergingsens øyemed. Kanskje sto vi her overfor en annen ”type” og gruppe arbeiderklasse enn den vi kjente fra den industrielle sammenhengen og som den internasjonale klasseanalysen var tuftet på. Kanskje sto vi i primærnæringsproduksjonen overfor en annen type undertrykking av både kvinner og menn, enn den som var kjennetegnet for leilendinger og eiendommeløse i Europa? Erfaringene vi hadde ut fra vårt nord-norske mikroperspektiv, kjentes vanskelig forenbar med en klasseanalyse basert på analysen fra sentral-europeisk storindustri. Etableringen av Universitetet i Tromsø på begynnelsen av 70-tallet, skjedde gjennom en rekruttering av lærerkrefter sørfra. Som nord-norske studenter kunne vi kjenne oss fremmed for både faget, språket og andre kulturelle uttrykk disse representerte. Vi strevde med å finne en identifikasjon til egen bakgrunn, lik minnene fra den tidligere skolegangen der skolebøker, leksehøring og rettskrivingsregler oftest tok utgangspunkt i den sentrale østlandskulturen (Solstad op.cit.). Vi kjente oss fremmedgjorte for både språket og faget. Mange av oss følte seg nærmest som språklig hemmet og valgte tausheten. Gjennom grunnskolen og mediabildet hadde vi fått en klar oppfatning om at ”sørfra” var bedre enn ”nordfra.” Den følte skammen av mindreverd betegner Edmund Edvardsen (1997) som kulturimperialisme, eksemplifisert gjennom blant annet radioen og norsk rikskringkasting. Her nevnes spesielt barnetimen som en av de første påvirkningsagenter for hvordan en barn lærte seg den norske standarden for talemåten med hovedstaten som utgangspunkt.

De samfunnsvitenskapelige modeller virket distanserte og fjerne, men forelå likevel som ”sanne” og viktige, og der våre personlige erfaringer framsto som ”private” og uten almen betydning. Slik lærte vi å tvile oss fram til et svar, mens vi strevde oss fram til en forståelse i foreningen av teori og praksis.

Selv om vi etter hvert måtte revurdere synet noe på vår “frie” og uavhengige bestemor som stelte hus og fjøs, erfarte vi likevel at den marxistiske klasseanalysen ikke var tilstrekkelig som analytisk redskap for verken kjønnsperspektivet eller for å forstå naturalhusholdets produksjonssystem.

Med referanse til et nord-norsk landskap lot fiskerbonden seg definere som selvprodusent, ut fra at han i stor grad eide sin arbeidskraft og sine produksjonsmidler som båt og jordgrunn. Når industriarbeideren ”solgte” sin arbeidskraft til inntjening av en merverdi som tilfalt kapitaleieren, sto fiskerbonden som matprodusent i et mer direkte ansvarsforhold til eget hushold. Selv om fiskerbonden levde under marginale forhold med lite rom for materielt overskudd, kan vi dermed si at fiskerbonden tilhører en annen kategori av arbeiderklassen enn den eiendommeløse industri- eller landarbeideren, som altså ligger til grunn for den marxistiske klasseanalysen. Her står vi overfor faglige utfordringer i henhold til en videreutvikling av Karl Marx` s (1818-1883) klasseanalyse.

Kvinneforskningen bidro ikke minst til en utvidelse av klasseperspektivet, gjennom kritikken av en paternalistisk tankegang. I denne sammenhengen ble spørsmålet om makt og hegemoni relatert til en kjønnsmessig undertrykking, noe som i utgangspunktet ikke var nedfelt i klasseanalysen. En sto dermed overfor en problemstilling om hvorvidt arbeiderkvinner kunne anses som dobbelt undertrykte, på bakgrunn av både klasse og kjønn. Og hva med de samiske kvinner? Var de på

grunnlag av sin etnisitet tredobbelt undertrykt? Og hva med oss "nordmenn," var ikke vi etniske?

Som studenter var vi omgitt av et fåtall kvinner som gikk i bresjen for å profilere kvinneforskningen. Om de var få, kjentes det positivt å finne støtte hos erfarne kvinnelige akademikere som oppmuntret oss til å stole på "egne krefter" og til å ta våre (beste)mødres rolle til nærmere ettersyn. Selv om vi gjennom vårt utdanningsvalg hadde "avvist" å skulle bli som en av dem, var de forbilder ut fra sin selvstendighetsutøvelse.

På kjønnsrolleseminaret ble våre problemstillinger drøftet i et forum ut fra en kritisk holdning og med faglig engasjement. Her fantes bare kvinner, og en og annen mann som alltid måtte legitimere hvorfor han (opp)søkte dette forumet! Vi kommuniserte altså ut fra en tankegang om separasjon og som neppe forenklet situasjonen for menn som viste interesse for kjønnsrollestudier. Slik søkte vi rom for å trenge gjennom det som D. Smith (op.cit.) har kalt "male science." Vi måtte med andre ord finne vår egen stemme og egne definisjonsområder. Dette var det strukturelle og personlige glasstaket vi skulle trenge gjennom. Vi sto overfor en dekonstruksjon og nyskaping til en og samme tid:

"Mennesker forstås således som på en og samme tid skabt af og som medskabere af deres egne betingelser. Gennem overtagelsen af praksisser af diskursiv og handlemæssig art, og gennem en mere eller mindre bevidst forholden til dem, bliver enkeltindivider til aktive subjekter: De kan tale og handle de selvsamme betingelser til eksistens eller til ændring; de kan imødegå betingelserne, bryde med dem, modsige dem, forstærke dem, bekræfte dem eller på anden måde forholde sig formende til dem og til deres videre sociokulturelle og psykologiske effekter."
(Sødergaard 2000, s. 67).

Kvinnehistoriene fra Øya har således vokst fram i en tverrfaglig sammenheng preget av et akademisk kvinnemiljø som har bidratt til å ordlegge forskerens egne minner som også inngår som del av teksten. Avhandlingen omhandler dermed et generasjonsmøte i et forhold vedrørende mor og datter inspirert av kvinneforskningen ikke bare i hensikt å synliggjøre fiskerbonden, men også ut fra å gi en verdighetsbeskrivelse av kvinner i naturalhusholdet som vi yngre vendte ryggen.

3.3 Tekst og forståelse

Minnemateriale gir mening til livet i vid forstand, ikke bare som utvidelse av vår forståelseshorisont, men som viktig grunnlag for den sosiale orienteringsevnen. Dette bidrar til en plassering i tid og rom. Parallelt inngår minnet i en indre samtale der en også kommuniserer med seg selv, slik flere av de eldre beretter. I mangel av konkrete samtalepartnere, sier kvinnene at de snakker høyt "med seg selv."

Minnebilder er spor av hendelser og forestillinger som har vært utsatt for seleksjon og fortolkning. Hvordan en husker eller hva en minnes er underlagt en "indre" sensur ut fra hensynet til hva som oppfattes som offentlig og privat, knyttet til tabuer. Slik etableres en kunnskapsforståelse i relasjonen til omverdenen. Slik vil "datteren" på universitetet relatere seg til et annet selvbilde enn det "moren" som fiskerbondede forholder seg til.

Tekst og kontekst skapes i relasjonelle rom, der vi som aktører inngår som både deltaker og tilskuer i en form for samtidighet i en diskurs med språket som mulighet og

middel. Språket er dermed et retorisk redskap for refleksjon og et instrument for samhandling. Slik har det en dobbelt funksjon. Vår tale kan dermed være et redskap for å ta oss selv i besiktigelse. Dette tilhører det refleksive aspekt med mulighet for å skape distanse og en objektivering. Å snakke ”med oss selv” er dermed en tale på et indre plan, og kan leses som ettertanker (refleksjon).

Som studenter nordfra hadde vi i en tidlig fase problemer med å distansere oss fra ”barnetime-språket” ansett som ”finere” enn vår ”breie” nordlandsdialekt, og da sett som mindre ”høyverdig.” Det vil si det samme som mindreverdig. På universitetet definert som et offentlig rom, forholdt vi oss altså i begynnelsen taus for å skjule skammen de færreste av oss skjønnte sammenhengen av. At dette kunne defineres som kulturimperialisme, som var blitt internalisert gjennom både mediabildet og utdanningssektoren, måtte vi ha ”hjelp” for å se. Det paradoksale er at academia som kunne forstås som en kulturimperialistisk institusjon, også bidro til å få ”forstand” på nordlendingens følelse av mindreverd. Edvardsen skriver om dette:

”Fiskeværet hadde også en innenrikspolitikk på det språklige området. Den gikk bl.a. ut på å ta det tingliggjorte og fisefine språket i ørene. Riktignok kan leflingen med det fine, også på språkets område, regnes som et av nordlendingens kulturtrekk, men å ta det fisefine i sin munn kunne bare legitimt anvendes på ett sted, nemlig når knekten står overfor herren med lua i handa og vet verken ut eller inn, da og bare da, for den bortkomne på bortebane, var den tilgjorte talemåten akseptabel, som noe en griper til i nødens stund.”
(Edvardsen *ibid.* s. 39).

Språket sett som nasjonalstatens fellesgods er derfor underlagt verdikoder og konvensjoner som omhandler synet på ”fint” og ”stygt.” Omgangsformen og samfunnsmoralen reguleres av språkbruken om hvordan ting sies og gjøres. En dekodning betyr dermed at det som ”høres” tillegges verdi. Slik blir utsagn verdiladet. Vi befinner oss i en kommunikativ sirkel, og der det vi hører og forstår igjen påvirker talehandlingen og det vi gjør, som i en form for uendelighet. Når Edvardsen som guttunge kunne la seg forføre av barnetimens hørespill og dramaturgi, kunne han gjenkjenne spenningen og identifisere seg med fortellingen, uten at han den gang som barn, visste at radiosstemmen også var med på å sosialisere han til et mindreverd for fiskeværet som heimsted. Radioapparatet høyt oppe på veggen var med på å sette standarden for den norske væremåten. I likhet med Edvardsen måtte også undertegnede bli sosiolog for å skjønne denne sammenhengen. Slik gir teorier innsikt og kan bidra til forandring og tilegnelse av språklig identitet.

I samtalen kreves nærhet for gjensidig forståelse og utfoldelse ut fra en form for fortolkningskunst, og med dialogen som eksempel.¹⁷ For å bli forstått, må en med andre ord snakke samme språk, både teknisk og emosjonelt, ellers vil kommunikasjonen bryte sammen. Vi snakker da om manglende (sam)forståelse der en står i fare for å miss-forstå.

Når jeg besøkte Øya måtte jeg ikke i for stor grad benytte en akademisk språkbruk som jeg visste ville bli definert som høyverdig og bli oppfattet som et brudd med en likhetbetragtning. Det vil si det samme som en distansering til fiskeværet. Ved besøk på Øya opplevde jeg derfor å bli honorert for å ha bevart helgelandsdialekten, noe som altså ble sett som et uttrykk for nærhet og en identifikasjon med heimstedet.

¹⁷ Dialogos (gresk), samtale mellom to eller flere personer der en tester ut påstander og kommenterer et saksforhold. ”Kongespeilet” kan nevnes som eksempel på et større litterært verk i dialogform.

Ricoeur betrakter talen som en språkhandling og mener at gjennom en dekonstruksjon av fortellingen, som det narrative aspekt, kan en skape seg en ”dypere” forståelse av samhandling og kommunikasjon. Ut fra disse betraktninger inndeler Ricoeur (1983) fortellingen i tre stadier:

- a) prefigurasjonen som omhandler før-formingen som er underlagt ”komposisjonsregler” som vi ordner våre handlinger og forstår hendelser ut fra.
- b) konfigurasjonen utgjør den metaforiske koblingen mellom ”realitetene” som skildres og de forklaringene vi gjennom ”mønster” organiserer og forstår hendelser ut fra.
- c) transfigurasjonen innbefatter den omformingen av måten en ”ser” verden på. Her finnes det produktive nivået. Det som setter vurderingsrammer og gir nøkler til forståelse, og som igjen benyttes i vurderingen av hverandre, hendelsesforløp og forståelse av samfunnsprosesser.

Gjennom denne trinnvise inndelingen søker Ricoeur å utforme en kognitiv modell for vår oppfattelse. Slik prøver han å forene vår forestillingsverden ut fra et indre psykisk rom og det ytre konkrete rom, definert som virkeligheten. Dette kan vi si samsvarer med Berger og Luckmanns (1972) modell knyttet til begrepene internalisering, eksternalisering og objektivering som illustrering av sosialiseringprosessen, uten at noen av dem problematiserer kjønnsaspektet. Vi kan derfor si at deres teorier har en manglende forståelse av kjønnsroller og problematiserer derfor ikke begreper som ”taushet” og usynliggjøring. Dette faller innfor deres ”blindfelt.”

Dersom vi velger å se teksten som en samtale der det finnes en forteller (de eldre kvinner), en gjenforteller (forskeren/forfatteren) og en leser, og vi antar at alle er deltakere rundt en tekst som skal transformeres gjennom prefigurasjon, konfigurasjon og transfigurasjon, får vi et bilde på fortolkningens kompleksitet. Da forstår vi også hvorfor kommunikasjon og etablering av fellesforståelse er vanskelig, - spesielt mellom ulike kulturer og generasjoner, der symboler og forestillingsverdenen baseres på ulikt erfaringsgrunnlag. Dette var noen av de funn L. Høltedahl (1986) gjorde i sin studie av fiskeværet Veggefjord, hvor hun var bosatt og etablert med sin familie. Hennes studie avslørte ikke bare nabokonenes forsøk på å gi henne råd i spørsmål om barneoppdragelse og husstell, for å gjøre henne til en ”riktig” husmor slik en veggefjording skulle se seg. Kvinnene fra Veggefjord søkte også å benytte hennes akademikerstatus til å forhandle med de politiske myndigheter i innfrielse av samfunnssteder, som for eksempel bevaring av skolen. Høltedahl skriver at:

”*Ligheden* mellom disse kvinder og universitetsmiljøet lå i iveren for at frelse andre, gøre noget for andre. Også på universitetet var der en debat i 1970’erne, der lignede den mellem Nordfjord og Veggefjord, om hvad der var den rette forståelse, ikke med henblik på, hvordan enkeltmennesket skulle tænke og tro, men med henblik på, hvad der kunne sikre, at alle underprivilegerede kunne få bedre kår. Enkelte forstå-sig-på-ere forlenede andres tale med legitimitet, osv.” (Høltedahl *ibid.* s. 82).

Sitatet refererer seg ikke bare til likhetsbetraktninger og kvinneforskningens ”frigjøringsperspektiv.” Det refererer også til kvinners omsorgspotensial ut fra forventninger om å gjøre noe for andre. Dette har akademikerkvinner og fiskerikvinner til felles. Her kan begrepet ”betweenness” problematiseres som et forskerideal, når Høltedahl som forsker også kunne ha opplevelsen av å bli benyttet som politisk agent. I senere arbeider ser vi at Altern og Høltedahl (*op.cit.*) søker å definere relasjonen mellom forsker og informant ut fra et likeverd som baseres på kompetanseforskjeller.

Her framheves likheten i et gjensidig bytteforhold mellom forsker og en aktør (informant) som i et forhold mellom teori og praksis, samtidig som vi kan spørre om denne type dialog er mulig.

Kanskje forledes vi i de fleste tilfeller til å tro at vi sam-taler, når vi snarere taler til hverandre eller kanskje på tvers og forbi hverandre? Kanskje gir sam-talen et skinn av det umulige om å være i "virkelig" dialog. Om dette sier Ricoeur (1979):

“Folk taler faktisk til hinanden. Men for en eksistentiel undersøgelse er kommunikationen en gåde, enda et under. Hvorfor? Fordi væren-sammen, som den eksistentielle betingelse for muligheden af enhver dialogisk struktur ved diskursen, synes at være en måde at overskride hvert menneskes fundamentale ensomhed på. Ved ensomhed mener jeg ikke den kendsgerning, at vi ofte føler os isolerede som i en masse, eller at vi lever og dør alene, men i en mere radikal betydning, at hvad der opleves af en person ikke kan overføres helt som den og den oplevelse til nogen anden. Min oplevelse kan ikke direkte blive din oplevelse. En begivenhed som tilhører et bevidsthedsforløb kan ikke som sådan overføres til et andet bevidsthedsforløb. Dog, ikke desto mindre flyttes noget fra mig til dig. Noget overføres fra en livssfære til en anden. Dette noget er ikke oplevelsen som oplevet, men dens mening. Her er miraklet. Oplevelsen som oplevet, som levet, forbliver privat, men dens betydning, dens mening, bliver offentlig.”
(s. 126-127).

Vi kan ikke tenke oss et samfunn eller fellesskap uten noen form for språkhandling basert på symboler og metonymer.¹⁸

Som bruker av språk fødes vi inn i etablerte språkrammer, uten dermed å være i stand til å tolke alle distinksjoner. Det tok mange år før pikebarnet skjønte at hun i utgangspunktet ble rangert som underordnet i forhold til det å være gutt. Og selv om en som barn kunne identifisere det "fisfine" og kjenne respekten for både læreren og hans frue, var det ikke dermed sagt at vi forsto de bakenforliggende årsaker for å akte dem som "høyverdige." Respekten ble avlest i form av vår "tause beundring" og i å oppføre seg "pent," slik vi av våre mødre stadig ble innprentet. Studenten nordfra måtte altså "bli" sosiolog for å forstå angsten for auditoriet. Da kunne følelsen av mindreverd overfor fiskeværets talemåte identifiseres som skam, i form av minner som var avleiret i kroppen (Haug op.cit.). Som barn hadde vi internalisert en verden preget av en likhetsbetraktning, men der forskjeller på grunnlag av klasse og kjønn sjelden ble problematisert. At det fantes "rangsforskjeller" og ulikt kvinnfolkarbeid og mannfolkarbeid ble derfor nærmest regnet som del av "naturens" orden. Slik kunne en ta et samfunn for gitt og der opplevelsen av likhet kan defineres som falsk bevissthet (Habermas op.cit.).

Fiskerbonden stilte ikke spørsmålstegn med arbeidsdelingen når samfunnsoppgavene var definert ut fra å gjøre sitt "beste" og der hensynet overfor nabofreden sto helt sentralt. Fiskerbøndene var ingen samfunnsrefser og rebeller. De talte lite og gikk stille i dørene. Dette tilhører fortellingen om dem selv og det ettermålet de vil være bekjent av under motto om at: "beskjedenhet er en dyd."

¹⁸Metonymi, av gresk opprinnelse som egentlig betyr navnebytte. I retorikk og diktning står det for betegnelsen av den retoriske figur, ved å bytte om betegnelsen for abstrakte og konkrete begreper til en billedgjøring. Metonymisering blir dermed å sette noe i stedet for noe annet, og metonymet blir det som erstatter og settes i stedet.

Dette er utsagn knyttet til en handlingsverbalitet der Øya som narrativ framstår som et utpreget likhetssamfunn.

3.4 *Tekstfortolkning*

Ricoeur (1983) skilte altså mellom tre stadier i fortellingens oppbygging, prefigurasjon, konfigurasjon og transfigurasjon og som en ramme for (selv)forståelse. Dette danner et mønster for en identitetsetablering der språket blir avgjørende for sosiale relasjoner og menneskelig samhandling. En forstår seg selv gjennom andre og språk blir et uttrykk for både kultur og identitet. Når vi forutsetter at fortellingen som skrevet tekst har en informant(er), en forfatter(e) og leser(e), og antar at Ricoeurs inndeling også gjelder fortellingens konstruksjon, står vi overfor et komplekst trekantforhold og fortolkingsmangfold.

Opplevelsen i møtet med teksten blir av privat karakter og dine og mine følelser og oppfatninger kan aldri beskrives ut fra "eksakte" størrelser eller sammenliknes. I beskrivelsen av kjærlighet og sorg benyttes derfor et vell av metaforer og symboler. Som ledd i videreformidlingen kan vi derfor tenke oss et utall av versjoner over et og samme tema. Fabelen om "fjæra som ble til fem høns," kan være et eksempel på dette. Denne transformasjonen er noe de eldre kvinner er seg bevisst. Oppvokst i et lite miljø med kort avstand mellom budbringer og mottaker, er de oppdratt til å være forsiktige i sin omgang med ord. De vet også at når en lar være å kommentere et saksforhold, er dette også en meningsytring eller talehandling som uttrykker skepsis (Ricoeur (1979)). De eldre vet også at et utsagn kan bli tatt opp i beste mening, så vel som i verste betydning. Dette berører ordspråket om å "veie sine ord på gullvekt."

Når formidlingen av en tekst også er en form for kommunikasjon, framstår den ikke i et nøytralt rom. Lytteren legger til sine språkbilder og følelsesladete konnotasjoner, og som vi med Ricoeur kan kalle konfigurasjon som en form for forforståelse.

Når de eldre mennene møttes til passiar på krambua, var dette en arena ladet med kjønnsforståelse og der kvinner ikke var deltakende. Krambua ble dermed en mannsarena og der menn kunne utfolde sin fortellerkunst uavhengig av kvinners korrektiv. På Øya har en "god" forteller høy status, lik det å ha et "godt" minne er prestisjegivende. Selv om fortelleren kunne benytte overdrivelsen som dramaturgisk element, ble det også stilt krav til å være "sanntro." Kravet til en "god" forteller befinner seg derfor i et felt med flytende overganger mellom fiksjon og virkelighet. Vi snakker om en fortellerkunst som skaper bilder for fantasien (fiksjonen) og som skaper spenning gjennom overraskelsen (brudd med prefigurasjonen betraktet som forforståelse). Fortellingen bør dessuten lede mot et poeng. Den har derfor et budskap. I likhet med eventyrene har den en "moral" og er dermed ikke verdinøytral.

Krav til elementene i konstruksjonen av en fortelling henvender seg derfor til forførelsen. Vi snakker om å "fange oppmerksomheten" og som dermed inviterer til nærhet og identifisering. Slik har fortelleren definisjonsmakt og får autoritet. Det er derfor vanskelig å tenke seg en forteller uten engasjement. Den som ytrer seg er med andre ord delaktig i konstruksjonen av en forestilling om noe som kan ha hendt og som gir mening ut over seg selv. I aksepteringen av teksten har en derfor stilt seg "åpen" i forførelsen gjennom et tillitsforhold. En lar seg "fengsle" av fortelleren og blir dermed involvert. I pedagogisk sammenheng snakker en her om deltakelse og "naturlig" motivasjon, og der hørespillene i barnetimen var basert på å fange vår oppmerksomhet gjennom eteren. Disse sluttet alltid med et spenningsmoment og overløt lytteren til å fantasere over et videre forløp, uten å foregripe neste episode. Vi ble dermed "hekta" på å følge med både i nuet og i fortsettelsen.

Kan så forskeren som forteller videreføre og kopiere dramaturgien slik den huskes fra barnetimen? Neppe, selv om forskeren også er forfatter og ønsker å ”rive” leseren med i sin fortelling. Hun må snarere forholde seg til de vitenskapelige krav som skal skille fiksjon og virkelighet. Selv om forskeren i transformeringen av data til tekst kan støtte seg til en essayistisk stil, kan hun aldri fravike datagrunnlaget dersom hun vil framstå som ”troverdig” fagarbeider.¹⁹

På Øya som et lite samfunn med stor grad av muntlig informasjonsflyt, var de voksne altså forsiktig i sin omgang med ord, hva de sa, når, hvor og til hvem. Redselen for å bli sitert og for å få sine utsagn i retur er fremdeles stor. Dette stiller derfor krav til forskeren om å anonymisere sine kilder, også som en form for egenbeskyttelse ut fra å bevare et tillitsforhold til informantene. I denne sammenheng vil det alltid være et åpent spørsmål om hvordan kvinnene ville ha presentert sin livshistorie dersom forskeren hadde vært en ”fremmed.”

Selv om de eldre har lagt vekt på en ”sannferdig” framstilling av sitt liv, som forpliktet til å gi en ”rettskaffen” beskrivelse, vil deres utsagn om det som har hendt vanskelig la seg etterprøve. Forskerens oppvekst og bakgrunn fra Øya framstår derfor da som et viktig korrektiv. Selv om datamaterialet aldri lar seg presentere i sin samtid, må forskeren ved hjelp av sin forestilling om det tilbakelagte forsøke å etablere en form for ”objektivt realitet,” for å plassere informantutsagn i sin kontekst. Fortellingen om det som har hendt og teksten omkring dette, vil dermed alltid være et etterslep av ”virkeligheten.” Det er bare film som kan være synkront ut fra en visuell framstilling av et her og nå, ut fra det øyeblikket filmingen skjer (Danielsen/ Holtedahl op.cit.). Den kanadiske sosiolog og feminist D. Smith (op.cit.) snakker om at teksten er et produkt av både konkrete og abstrakte sosiale relasjoner. Teksten som resultat av sosiale relasjoner, vil dermed gi opphav til nye sosiale forbindelser. Vi kan dermed si at teksten består av erfaringer. Sett som resultat, representerer den dermed en slags fiksert handling. Den blir størknet tankeform. Det er her Smith snakker om mannsvitenskap og patriarkalske modeller, som nedfelt i språket. Dette er strukturer som kvinneforskerne må løsrive seg fra ved å skape nye bilder av virkeligheten. Begrepet kvinneforsker vil derfor peke mot en forsker som tar sikte på å bryte med et paternalistisk tankemønster, samtidig som hun paradoksalt nok vil være bundet av den etablerte språkkoden for å kunne uttrykke seg. Spørsmålet blir hvordan hun skal unngå å bli fanget av sin egen verbale ”web” sett som språkhandling? Her vet vi at D. Haraway peker på dekonstruksjonen som metode for etablering av nye fortellinger. I antropologien har en skapt et skille mellom ”emic” og ”etic” som kategorier.²⁰ Informantens fortelling defineres som emic. Forskerens framstilling defineres som etic. Til begrepet etic hører analysen og der et følelsesmessig engasjement idèelt sett utelukkes. Vi tenker oss å stå overfor en form for nøytral framstilling. Selv om begrepene kan danne nyttige skiller mellom forskeren og informantens versjoner, kan forskeren som ønsker å involvere seg i datamaterialet støte på et problem. Spørsmålet er om det i hennes sammenheng vil være fruktbart og frem for alt mulig å trekke opp

¹⁹ Dersom forskeren også er en dyktig skribent, må han ty til romanen som sjanger om han vil utfolde seg i språket for å skaffe seg ”frihet” i konstruksjonen av stoffet, slik vi ser det gjennom samfunnsviteren og professoren E. Edwardsens bøker fra egen barndom og oppvekst. Se Edvardsen: ”Boston” (2003) og ”Som skrift i vann” (2004). Bøkene aktualiserer debatten om skillet mellom virkelighet og fiksjon.

²⁰ På 50-tallet introduserte lingvisten K. Pike et skille mellom emiske og etiske kategorier. I antropologien knyttes et emisk aspekt til informantens ”lokale” virkelighetsforståelsen. Den etiske kategori refererer seg til det analytiske nivået. Vi ser en todeling mellom en folkelig og en vitenskapelig framstilling som i et skille mellom subjektiv og objektiv (Hylland Eriksen 2003).

slike klare grenselinjer. Videre kan vi spørre om ikke også forskerens fortelling vil kunne være emic og om det er ønskelig at hun forsøker å framstille seg selv som nøytral? Når Altern og Holvedahl argumenterer for en større nærhet til sine informanter, taler de for et samarbeide ut fra en identifisering som vil bryte ned disse skiller.

Når Altern og Holvedahl snakker om likhet og interessefellesskap mellom forskeren og informanten omtalt som aktør, framholder de likeverdet til informanten som i et forhold mellom teori og praksis. Erfaringsdata blir her det samme som empiri og tillegges "aktøren." Den teoretiske forståelse forvaltes av forskeren, uten at Altern og Holvedahl problematiserer forskerens maktposisjon som forfatter. Definisjonsmakt innebærer å ha grepet om hvordan historien skal skrives og framstilles, og i så måte kan vi si at de underkjenner forskerens regi. En skriftlig kilde har dessuten i vår kultur en større dokumentasjonskraft enn en muntlig overlevering, der vi kan si at etic og emic står som i et forhold mellom fakta og fiksjon og som disse to forskerne overser eller søker å "nøytralisere."

Historier er basert på minner og forteller om noe tilbakelagt. De beretter om et passert hendelsesforløp. Fortellingen kan dermed verken etterleves eller etterprøves, men bare framstilles ut fra graden av sannsynlighet og med forskeren som vitne ut fra en "fakta-opplevelse." Identifikasjon med fortellingen som tekst blir derfor viktig sett som sannhetsgehalt slik også Ricoeur påpeker. Gjennom en episk (fortellende) form søker forskeren som tekstforfatter å tilrettelegge for et slikt møte. Slik kan for eksempel bruken av presens (nåtid) benyttes for å skape innlevelse, men der gjenkjenningen også er sentral. Den autorale stemmen kan dermed søke å gi fortellingen snev av autentisitet, som om handlingen foregår i øyeblikket.

Når avhandlingen opererer med et skille mellom kvinnehistoriene definert som empiri og en analytisk del, kan dette gi en forestilling om at en analytisk del framstår som mer teoretisk elaborert og dermed mer troverdig enn en episk utlegning. Her vil ulik bruk av sjanger være skriftlige knep for å fange leserens interesse. Begge framstillinger kan likevel defineres som sanne avhengig av sitt gyldighetsområde, slik det tidligere er referert til Haraway. Eller vi kan med utgangspunkt i Hauge si at sjangerne innebærer like mye innslag av "snyd." Da står vi igjen med spørsmålet om hva som er forskning til forskjell fra en roman.

I transformasjonen fra informasjon til data, må forskeren forholde seg til en utvelgelse ut fra en gitt problemstilling eller problemområde slik vi her opererer med. Ut fra denne må forskeren foreta en utsiling av informasjonsmengden i betraktningen av hva som skal defineres som data. I denne prosessen defineres datamaterialet som viktig eller uvesentlig ut fra forskningsoppgavens hensikt og målformulering. Dette betyr at forskeren må systematisere og profilere datagrunnlaget med tanke på å underbygge problemfeltet. Dette krever forskerens vurdering av relevant faktakunnskap. Arbeidet forutsetter dekonstruksjoner av feltarbeidet for en kongruent framstilling ut fra metodekrav som en romanforfatter ikke underlegges.

Når datamaterialet skal presenteres for en leserkrets, vil forskeren likevel aldri ha noen garanti for at leseren "forstår" teksten slik forskeren har ment. Narrasjon byr på tolkningsmuligheter. Forskeren må derfor etablere en (tekst)framstilling, med bevissthet om at også andre versjoner er mulige. Dette er grunnlaget for en faglig diskurs vi som tverrfaglige studenter ble særlig kjent med. I så måte må forskeren stå til ansvar for og forsvare en tekst ut fra en valgt teoretisk innfallvinkel og sitt siktemål. Som forsker skal også hun (som subjektiv aktør) gjenfortelle en historie basert på andre aktørers (gjen)fortelling fra minner omkring sitt liv, men med krav om et teoretisk belegg og begrunnelse. Dette skiller henne da også fra å være romanforfatter

eller journalist.

H. G. Gadamer som ved siden av Ricoeur regnes som en av våre fremste hermeneutikere, har uttalt at teksten må forstås på egne premisser. Slik mener han at leseren må ha/gi "øre" for det som taler til en, lik vi må stole på musikkens budskap som tilstrekkelig i og for seg. Vi må med andre ord stole på det som "tales." Selv om vi i ettertid kan drøfte en tekst, kan vi ikke inngå i en dialog med teksten for å be om et gitt svar. Vi gjenstår dermed "alene" som fortolker i form av å finne "våre" mulige svar. I alle tilfeller baserer kommunikasjonen seg på en forståelse av å snakke "sant" som fundamentalt for mellommenneskelig samhandling, i motsetning til løgn som vil bety sammenbrudd i kommunikasjonen.

En tekst kan defineres som en form for diskurs. Den refererer til noe reflektivt når leseren søker gjenkjenning og identifisering, men der også det motsatte kan skje. En tekst kan framstå som en fiksert handling/materialitet, som noe i og for seg. Den representerer samtidig en form for bevegelse som er underlagt subjektiv bedømming, når det er leserens vurdering som gir teksten liv. Slik kommer leseren teksten i møte. Dermed utfordres også tekstsforståelsen. Slik er teksten med på å skape sitt publikum. Teksten danner meningsunivers på grunnlag av egen suverenitet, men der den også fristiller leserens egne betraktninger. Her finnes trolig årsaken til respekten for det skrevne ord, ut fra en gitt autoritet som noe nedtegnet "svart på kvitt."

Ricoeur (1983) vil hevde at dersom teksten i seg selv er "sterk" nok, vil den kunne skape et x-antall lesere som er med på å utvide tekstens eksistenshorisont. Som tekst vil den med andre ord ha stor gjennomslagskraft, slik vi har sett gjennom forfattere i verdensformat. Er en tekst "sterk" nok vil den overskride både tid og rom. Den får allmenngyldig karakter og blir universell. Den tar preg av noe evigvarende. Som tekst har den dermed fått et universelt tilsnitt som forfatteren kanskje selv i utgangspunktet ikke hadde tenkt seg. Når en har klart å skape resonansbunn på tvers av landegrenser, har forfatteren med andre ord truffet kjernen i menneskets vesen i form av noe allmenngyldig.

Selv om forskeren og romanforfatteren stilles overfor ulike krav med hensyn til begreper som fiksjon og virkelighet, vil begge være avhengig av leseren, siden de færreste skriver "bare" for seg selv. Forskerarbeidet som faktabasert kan ikke på samme måte som forfatteren "slippe" teksten. Forskerens tekst stiller krav til en type autorisasjon som innebærer både ansvar og et forsvar, som romanforfatteren kan la det bli opp til leseren å bedømme. Forskeren stilles dermed i en posisjon der hun framstår som leser av egen tekst ut fra et kritisk blikk som ut fra en diskusjon med kollegaer. Forskerarbeidet er dermed gjort til gjenstand for vurdering og dermed en objektivisering der forskeren må ta leserens blikk gjennom distansering, perspektivvridning og stille seg åpen for nye fortolkningsmuligheter. Slik kjennetegnes teksten av en evig diskurs, - som tilsvarende en hermeneutisk sirkel.

4 KVINNEHISTORIER

4.1 Minnearbeid og kjønnskonstruksjon

Den tyske sosiologen F. Haug (op.cit.) står som den fremste representanten i utviklingen av minnearbeid som metodisk tilnærming og da med utgangspunkt i kvinnestudier. Etableringen av eget selvbylde og egen selvforståelse var inkorporert i et forskningsprosjekt som involverte andre kvinner ut fra samme hensikt.

Utgangspunktet var en patriarkalsk språkanalyse der kvinner skulle gis plass som subjekt for "egen" analyse. Ut fra feministisk teori har F. Haug ønsket å avdekke det "skjulte" og tausheten, ikke bare i form av "vrengbilder," men også ut fra manglende kvinnebilder. Slik ønsker hun å avdekke og utfordre det som betraktes som innøvd og normalt i forhold til "falsk" bevissthet. Vi erfarer at Haug i motsetning til Habermas (op.cit.) tar utgangspunkt i kvinnekroppen som mental "lagringsplass" for hersketeknikker, mens Habermas fokuserte teknokrati og produktivkreftene som del av en kapitalistisk maktutfoldelse, og da uten å problematisere kjønn.

Ved å ta utgangspunkt i kvinnen som subjekt, ønsker Haug å avdekke de etablerte dogmer i synet på kvinnelighet. Ut fra en paternalistisk tankegang har hun tatt utgangspunkt i kroppen som tegn og ønsker å vise hvordan kvinnekroppen blir skyld- og skambelagt ut fra en patriarkalsk definerings av kvinneligheten. Her gis kvinner en objektstatus, på linje med "det annet kjønn."

Haug ønsket å avdekke de språkløse erfaringer knyttet til kvinnekroppen. Selv skrev hun et konkret minne om egen mage (stor/liten, stygg/pen), der hun også brukte foto i prosessen. Her skildret hun egne erfaringer ut fra 3. person, for deretter å lese historiene høyt for andre. Slik søkte hun som forsker å samle sekundær empiri basert på et mønster gjennom andres reaksjoner. Utgangspunktet er at kroppen er bærer av minner som knyttes til kroppsspråk og handlinger i form av ære og skam. Her stilles også spørsmål med om moralen har kjønn.

Gjennom minnearbeidet mener hun å utvide forståelsen av relasjonen språk og materialitet, forsker og informant, så vel som det å bringe større nærhet mellom forsker og forskningstema. Minnearbeide blir benyttet som et feministisk alternativ i kunnskapsproduksjonen og hjelper oss å avsløre det vi tar for gitt og anser som "naturlig." Dette innebærer en refleksiv prosess både på det indre og ytre plan.

Selv om Haugs metodiske tilnærming ikke direkte kan knyttes til min studie av eldre kvinner, har hennes arbeider bidratt til en økt forståelse for den "tause" kunnskapen som mine informanter også er "bærere" av. Selv om de eldre kvinnene ikke muntlig kunne redegjøre for verken lefsebaking eller spinning uten at redskapene forelå, ga de uttrykk for å "se det hele for seg" når de sa at de "kjente arbeidet i kroppen."

Kunnskapen om lefsebakingen kan ses som kroppsliggjort. Den er internalisert og kan sies å "sitte i fingertuppene." Vi står overfor en form for erfaringslæring, som gjennom gjentatte øvelser er nedfelt i både kropp og sjel, når kvinnene omtaler fysiske bærer som om de ennå sitter "i marg og bein."

Observasjoner av kroppsspråket i form av fakter og gester, vil kunne avdekke det som for informantene kan være vanskelig å ordlegge. Dette kan signalisere "private" områder eller peke mot tabubelagte emner. Når et spørsmål imøtekommes med taushet, kan dette altså også oppfattes som et "svar." Samtidig gis signaler om hvilke tema som verken ønskes verbalisert eller tematisert.

F. Haugs utgangspunkt er at både forsker og informant framstår som subjekt overfor

hverandre når hun vektlegger nærhet, involvering og følelsesmessig engasjement i forhold til sine informanter, slik det også blir framhevet gjennom kvinneforskningen. Utgangspunktet at kvinnene selv er motiverte for et slikt samarbeide. Hun avviser dermed også et positivistisk vitenskapssyn i troen på en objektiv kunnskapsproduksjon. Hensikten med minnearbeidet er ikke å si noe om hvorvidt minnematerialet er "sant" eller "riktig." Metoden er utviklet for en problematisering av kvinnelighet knyttet til ønsket om et økt kroppslig bevissthetsnivå. Siktemålet er ikke bare å øke selvinnsikt, men også å bidra til en bevisstgjøring av hvordan kvinnelighet utformes i sosialiseringssprosessen. Hensikten med samtalene er å medvirke til et refleksjonsarbeide, for på denne måte å bevisstgjøre forståelsen av egen kvinnelighet og utforming av kvinnerollen. Slik ønsker Haug å bryte kvinnes taushet og akseptering av en kvinnerolle, definert ut fra immanens i rollen av det annet kjønn. Haugs arbeider fokuserer en subjektivering av kvinner som kan gi assosiasjoner til en terapeutisk sammenheng. Hennes arbeider kan derfor defineres i skjæringspunktet mellom vitenskap og politisk virksomhet og der Habermas (op.cit.) snakker om bevisstgjøring knyttet til frigjøring. Habermas knytter disse begrepene også til aksjonsforskningen som avsløring av falsk bevissthet, uten at jeg her vil gå inn på dette som forskningspolitisk tema knyttet til kvinneforskningen.²¹ Her finnes klare paralleller til den "oppvåkning" forskeren selv opplevde i egen studietid og der "skammen" for dialekten bare kunne brytes ved å ta stemmen i bruk. I alle tilfeller står vi overfor et problemfelt der forskeren selv om hun ønsker å inngå i et subjekt – subjekt relasjon til sine informanter, ikke kan fraskrive sin deltakelse i en prosess der hun gjennom sin initierting av forskningsprosjektet har en oversikt og kontroll som informanten ikke kan ha.

K. Widerberg har i en videreføring av F. Haugs arbeider benyttet egne minner fra oppvekst og studietid som ledd i en selverkjennelse av rollen som datter, venninne, elsker, mor og forsker. Med utgangspunkt i eget erfaringsmateriale har hun som forsker dermed søkt å nærme seg en forståelse av egen kvinnelighet og subjektivitet. Om dette sier hun:

"Kvinnelig subjektivitet åpner for et annet syn på objektivitet, men fordi innholdet i kvinnelig subjektivitet varierer historisk og kulturelt, må objektivitet innebære at disse forskjellene utgjør både utgangspunktet og målsettingen for objektiv kunnskap, men nærhetens mangfold er det kollektivet som skal garantere. Objektivitet i feministisk perspektiv handler således både om hvem som får snakke, hva en skal snakke om og hvordan en kan snakke." (Widerberg 1995, s. 167).

Widerberg knytter ikke begrepet objektiv til en nøytral posisjon, slik vi her ser. Hun lanserer et begrep om objektivitet ut fra tanken om en ny iakttakelse og forståelse. Her refereres til framveksten av en kvinnekunnskap der kvinner ikke bare blir definert, men er med å definere kunnskapfeltet. Hennes definisjon kan sies å sammenfalle med Berger og Luckmanns (op.cit.) objektiveringsbegrep i konstruksjonen av

²¹ Filosofen J. Hellesnes skiller i sin bok: "Sosialisering og teknokrati" (1975) mellom daning og tilpasning der daning ses i forhold til politisering og tilpasning ses i forhold til indoktrinering. Å være politisert vil si det samme som å "forstå" seg selv og ha "ekte" bevissthet i motsetning til "falsk" bevissthet som vil kjennetegne den som er indoktrinert. Hellesnes omtaler her aksjonsforskningen som en form for politisering som altså knyttes til daningsbegrepet om å bli et "medvetent" menneske som ledd i det å "verta frigjort." Han setter utbredelsen av indoktrinering i forhold til en teknokratisering av samfunnet.

virkelighetsbilder, som ensbetydende med å ta noe i besiktigelse. Kjønn inngår derfor i Widerbergs arbeider og forstås som et sosialt produkt basert på samfunnsprosesser. Dette ligger da også i begrepet kjønnsrolle, sett som tillært og resultat av sosialiseringprosesser. I denne sammenhengen snakker kvinneforskerne om at kjønn ikke er noe man er, men er noe man får/tillegges (Haukaa m.fl. op.cit.).

Minnearbeidet baserer seg på en annen type fortrolighet enn den som kommer til uttrykk gjennom en klassisk intervjusituasjon, i spørsmålet om både intimitet, nærhet og tillit. Forskeren må "stole på" samtalen sett som valid og som en form for "autentisk og sannferdig" talehandling. Ut fra en intervjusituasjon som dreier seg om framkallingen av minnebilder, vil forskeren altså være utelukket fra å studere handlinger bak de kroppslige uttrykk. Forskeren kan med andre ord ikke slik det framheves i antropologien, etterprøve informantens utsagn i forhold til handlingen som en form for verifisering og som dermed uttrykker en skepsis til talehandlingen. De eldre kvinnenes uttrykk for dette er at: "Det er ikke alltid man gjør som man sier." Spørsmålet er om vi kan fortelle om fortiden slik den var, når det å fortelle om fortiden er basert på en sosial forståelse ut fra nåtiden. Kanskje kommer vi derfor til å fortelle om fortiden slik den er og fortøner seg i dag og ikke slik den var (Wallerstein 1978). Et annet problem er å formidle de kroppslige gester og uttrykk når disse skal transformeres til skriftbilder, når vi mister noe av det språklige mangfoldet som for eksempel understatement og humor. Melankoli, sorg og savn uttrykker her stemninger og der for eksempel ensomhet kan være vanskelig å beskrive. Skriftspråket setter derfor en begrensning i forhold til visualiseringen av stemningsbilder og der fagspråket advarer mot slik bruk uten i form av direkte sitat.

F. Haugs arbeider viser her til svakheten ved det vitenskapelige språk som utilstrekkelig i møte med marginaliserte grupper. Det vitenskapelige språk kan i så måte sies å være teknisk basert i troen på det som ordlegges. Stemningsbilder og bruken av adjektiver har derfor blitt definert som prosa heller enn vitenskap. Skjervheim snakker her om et "instrumentalistisk mistak" når forskeren tror at menneskelig kommunikasjon og samhandling kan løses gjennom tekniske og instrumentelle løsninger (Hellesnes 1999).

Selv om Haugs arbeider søker en framstilling av en alternativ tekst, står en vitenskapelig tekst i fare for tap av hverdagslivets dramaturgi og som bare kan formidles gjennom en teateroppsetting eller filmmediet. Skriftens styrke ligger i overskridelsen av både tid og rom. Vi snakker om tankesprang der ettertanken danner refleksjonen og som igjen preger minnearbeidet. I sammenlikning med en talehandling som krever tilstedeværelse i nuet, byr skrifteksten altså på en tidsoverskridelse, - lik tanken kan være visjonær. En tekst kan i så måte betraktes som "størknet" form og materialisert tid. Den vil derfor være ladet med kulturell forståelse som avspeiler menneskets ethos, slik de eldre kvinnene presenterer sitt livsløp (Ekman 1996). Vi kan her si at fortellingen på en måte "sladrer" om kulturen den er skapt i.

Selv om jeg altså ikke direkte har benyttet meg av minnearbeid som metode, har Haugs arbeider ved å ordlegge "stumme" felt eller "gi stemme til" marginaliserte grupper, vært viktig i utarbeidelsen av "mine" kvinnehistorier. Hennes arbeider i tillegg til filmarbeide som tidligere nevnt, har bidratt til økt bevissthet om forskerrollen og metodisk tilnærming mer generelt, men da også spesielt i forhold til grupper som har hatt liten tilgang/adgang til å profilere sine standpunkt i det offentlige rom. Identifiseringen med informantene har som sagt vært sterkt motivasjonsførende for mitt forskningsarbeide. Her har nærhet og fortrolighet ut fra en stor lokal oversikt, stilt både forsker og informant i en sårbar situasjon. Det kan ikke utelukkes at forsker og informant har løpt en risiko for både blottstilling og verdighetstap, uten dermed å ha

sagt at vi ikke har vunnet felles innsikt.

Å være fra Øya har bidratt til en for-forståelse av et kvinneliv jeg mente å kunne identifisere, som om jeg på forhånd visste hva kvinnene både følte og ville si. Fellesskapsfølelsen kunne imidlertid gi skinn av større likhet enn det var grunnlag for å tro, når forskeren skulle formulere "sin" versjon av møtet. I skriveprosessen var jeg alene med utfordringen om å gi en teoretisk framstilling av et livsløp de eldre hadde signert gjennom sin "nøyaktige" framstilling om når de ulike hendelser fant sted. De eldre viste liten interesse for mitt strev som forsker med å tilføre deres fortelling en teoretisk forståelse. Forskeren kunne observere at de eldre virket tilfreds med å ha formidlet det som for dem har framstått som vesentlig, som en form for legitimering av eget livsløp, og da uten noen forventninger utover dette. Dette sto i kontrast til ungdomsundersøkelsen der de unge ønsket å nytte forskeren som mellomledd og pådriver til det politiske nivå, når de for eksempel ønsket flere fritidstilbud. Uansett blir forskerens oppgave å transformere samtalen til skriftlig form, uttrykt som data. Forutsetningen for denne (re)konstruksjonen av samtalen til lesbar tekst, er at den tilføyes en rekkefølge og orden med en begynnelse og en slutt. Til en "god" fortelling rettes krav om dramaturgi og sluttpoeng, ellers var den ingen fortelling. Slik må vi stole på fortellingen som tekst, samtidig som vi tar høyde for at fortellingen baseres på et kognitivt aspekt preget av informantens både fysiske og psykiske sinnsbilder. Selv om de eldre har vektlagt å være "rettskaffen" i sin framstilling, er de seg også bevisst at "sannheten" kan endre karakter avhengig av hvem som sier og hører, og at "fjæra kan bli til flere høns."

I trekantforholdet mellom teksten, forfatteren og leseren får en bok og denne avhandlingen definert sitt fortolkningsrom ved hjelp av ulike skriftbilder.

En tekst kan derfor betraktes som en materialisering av tanken. Den representerer derfor en form for størknet liv og der talen (tankeprosessen) har gått foran skriften. Det må med andre ord tales før det kan skrives og der teksten kan ses som en form for refigurering relatert til kognitive tankekart (Ricoeur 1979).

Antropologen K. Danielsen (1995) som har arbeidet med livshistorier med bakgrunn i eldre damer fra Oslo, har karakterisert arbeidsprosedyren ut fra tre ulike sammenhenger som dialog, tekst og kunnskapsutvikling. Hun har beskrevet forskerens transformasjon ut fra "strømmen" av de fortellinger som ble henne til del, og til de fra hennes hånd kunne redigeres og framstilles som ferdig tekst som grunnlag for analytisk fortolkning. Danielsen beskriver forskningsprosessen ut fra de krav som rettes til en vitenskapelig framstilling og som skal lede til analytiske poeng. Danielsen problematiserer forskers bearbeiding av en datamengde der hendelsene skal generaliseres og gjøres lesbar. Dette innebærer at livshistorier bestående av en samling hendelser må redigeres ut fra et siktemål som leder mot et sluttpoeng. Danielsen skriver:

"Min opptatthet av teksten bunner i at jeg selv ble tekstprodusent i den forstand at jeg ville formidle en annens liv ved å omforme den muntlige livshistorien til en lesbar fortelling. Da jeg foretok omskrivningen, redigeringen og nedkortingene av livshistoriefortellingene begynte jeg å reflektere over hvilke muligheter den fortalte livshistorien hadde til å bli en effektiv fortelling. Uten å kunne meget om litterære virkemidler skjønnte jeg etter ganske kort tid hvilke av de dialog-baserte livshistoriene som kunne egne seg på trykk."
(Danielsen *ibid.*, s. 112).

Videre skriver hun:

“En fortelling har en “allvitende” forteller som vet hva som kommer til å hende og som velger ut hendelser ut fra det formål han har med fortellingen. Han kjenner historien og velger ut hendelser som berettes avhengig av historiens logikk og dramatiske forløp. Fortellinger er beskrivelser av hendelser og situasjoner som endres.”

(Danielsen *ibid.*, s. 112).

I min avhandling kan livshistorier betraktes som et slags felles foretak mellom forskeren og informantene. Jeg som forsker har her dermed vært med og påvirket utvalget og historiene som blir presentert. Som forsker er jeg gjenforteller, men enerådende i forhold til redigeringen av de begivenheter og hendelser som ønskes profilert. Slik bidrar forskeren til rekonstruksjoner av en ny en narrativ framstilling som vil prege en nyfigurering og dermed formidlingsprosessen.

I rekonstruksjonen av livshistoriene erfarer vi dermed at de både i form og innhold er overlatt til forskerens redigering og presentasjon. I koplingen mellom det empiriske materialet og de teoretiske modeller, konstruerer forskeren en problemstilling som ønskes besvart og som vurderes av leseren. Slik vil en konfigurasjon av teksten inngå som ledd i en form for evigvarende prosess. Teksten blir på en måte aldri tømt for mening.

4.2 Utvalg av kvinnehistorier og møter med kvinnene

Som barn husker jeg besøkene hos kvinnene på Øya, men da i følge med min mor. Dette opplevdes som noe sjeldent, som en blanding av attraksjon og atspredelse. Det var med andre ord ikke vanlig at barn deltok i sammenhenger med bare voksne til stede. Det kunne derfor oppleves som både ”stort” og høytidelig å ”få lov” og være med på å avlegge et besøk hos naboer. Vi var i forkant nøye instruert i henhold til en ”passende” opptreden, sett som et pikebarn. Kort sagt dreide dette seg i størst grad om å opptre som ”usynlig.” Jeg kan ennå huske at det krevde stort tålmod å sitte lenge stille på en stol og ikke snakke uten at en ble spurt. De voksne hadde autoritet og skulle vises respekt. Slik lærte vi oss begreper om ”høflighet” og som avspeilet det å være underdanig. Ved å sitte stille lærte vi oss iakttakelse og skjerpet observasjonsevnen. Som vi senere vil se var slike besøk underlagt faste prosedyrer for omgangstonen underlagt respekt for ikke å forstyrre arbeidsoppgaver. Ikke sjelden dreide besøkene seg om framlegging av ærend basert på kvinnenes gjensidige bytte av varer og tjenester. Nabobesøkene dreide seg derfor sjelden om noen form for fritidsutøvelse.

Selv om barn inngikk med plikter i familien, var barneoppdragelsen preget av at vi ikke skulle være til bryderi eller ”stå i veien” for de voksnes aktiviteter. Når vi oppsøkte andre barn til utfoldelse og lek, ble vi sjelden invitert inn i boligen. Leken var alltid ment å foregå utendørs og henvendelsen var formulert ut fra tillatelsen om å ”komme ut å leke.” I mangel av barnehage og fritidsordninger etablerte vi som barn selv egnede steder avhengig av aktiviteten, som veien, enga og fjæra. Vi lærte å skille alvoret mellom arbeid og lek (fritid). Som barn ønsket jeg ofte å være voksen og få ”bestemme sjøl,” som om barndommen var en ”nødvendig” overgang for å ”bli” voksen.

Da jeg i voksen alder ofte besøkte min mor etter at hun var blitt enke, kunne vi sammen besøke hennes jevnaldrede som også bodde alene etter å ha mistet sin ektefelle. Nå trengte vi ikke ta hensyn til besøkstid ut fra faren for forstyrrelse i

arbeidet, men måtte unngå forstyrrelser i middagskvilen.

I utgangspunktet hadde jeg som nevnt ingen intensjoner om gjøre noen form for eldreundersøkelse ved å skrive ned de eldre kvinners liv, da ungdommene sto i mitt fokus. Historiene om de eldre kvinnene har derfor gradvis vokst fram ut fra regelmessige besøk i heimbygda over en 20-års periode hvor jeg har hatt kontakt med ca. 15 kvinner som har dannet utgangspunkt for utvalget av 5 kvinnehistorier som her presenteres.

De kvinnene jeg fortsatte å holde kontakten med etter at min mors død, kan derfor sies å være valgt ut fra sympati og nærhet og da med min mor som ”døråpner.” De er dessuten valgt ut fra en hensikt om å være ”skrivbare,” slik Danielsen ovenfor er sitert. Her har intensjonen i første rekke vært å profilere fiskerbonden ut fra en typifisering som kan vise seg generaliserbar og være gyldig for andre kystkvinner. Spørsmålet er imidlertid hvordan vi kan vite at noe er representativt?

Antropologen M. Gullestad har også gjennom sine arbeider gitt uttrykt for at det som foregår på kjøkkenet betraktet som mikronivået, uttrykker det som foregår i ”verden” på et større makronivå. Slik vil hun hevde at ved å fortelle om ”huset” som rammen om et liv, vil en kunne avspeile samfunnsstrukturer og beskrive mer omfattende politiske samfunnsprosesser. Gullestad (1996) har også ut fra et materiale på 630 livshistorier valgt en presentasjon av fire historier som ”gyldige” og generaliserbar, for å beskrive samfunnsutviklingen med fokus på modernitetsbegrepet.

K. Danielsen (1990) som har valgt å presentere sine 15 kvinnehistorier på bakgrunn av 43 intervju, skriver her at:

”Når en intervjuer mange personer med noenlunde lik bakgrunn, livserfaring og livskarriere, får likevel historiene visse fellestrekk, både når det gjelder konkrete hendelser og vurderinger av disse. Vi kan kanskje si at de refererer til en gripbar og ”objektiv” virkelighet, nemlig de viktigste allmenne trekk ved det samfunnet som de levde i: det nasjonale arbeidsmarkedet, utdannelsessystemet og det sosiale sikkerhetsnettet.”
(Danielsen *ibid.* s. 166).

På samme måte som en ut fra flere historier kan slutte seg til en generalisert framstilling som peker mot noe felles, kan en enkelt historie også fortelle noe om helheten. Den særegne historien kan i så måte konverteres til en generalisering som henviser til et mer allmenn betraktning. En slutter seg slik fra det spesielle til det generelle nivå, slik også studier av enkeltfamilien kunne lede fram til strukturen av en norsk familiepolitikk (Holter 1975).²²

Slik søker jeg gjennom fem ulike kvinnehistorier å beskrive kvinners situasjon i fiskerbondesamfunnet. Ved hjelp av 5 enkeltstående livshistorier har jeg forsøkt å framstille et samfunnsforløp basert på kvinner som ”heimeværende husmødre” i et øysamfunn basert på naturalhusholdning. Dette er kvinner altså kvinner som er født i begynnelsen av 1900-tallet. De har dermed opplevd to verdenskriger. I årene rundt 2. verdenskrig stifta de egen familie. Selv om krigsopplevelsene ikke er gjort til noe eksplisitt tema i avhandlingen, omtales årene som ”harde” og benyttes ofte som tidsreferanse i et ”før eller etter krigen.” Selv om tiden som husmødre fokuseres, rettes

²² Antropologen C. Wadel gjorde på begynnelsen av 70-tallet et banebrytende feltarbeide da han gjennom et år fulgte en arbeidsledig mann ut fra en hensikt om å beskrive det å være arbeidsløs som fenomen. ”Now, Whose Fault is That? The Struggle for Self-Esteem in the Face of Chronic Unemployment.” Institute of Social and Economic Research, Memorial University of Newfoundland. Toronto 1973 (Bind 11)

også søkelyset mot kvinnenes pensjonisttilværelse. I dette møtet kan vi se hvordan kvinnene som er vant til å opptre innafor et selvstendighetsregime basert på selvberging, opplever det å bli hjelpetrengende når de fortsatt setter egenmestringen høyt.

Selv om hver enkelt kvinnehistorie framstår som genuin og ”enestående,” peker den mot noe tidstypisk og der forholdene på Øya kan leses som representative for en mer generell småbruksavvikling i nasjonal målestokk. Slik kan vi lage en kopling mellom den individuelle historien og det offentlige rom, sett ut fra samfunnsendringer som også berører forskerens oppvekst og livssituasjon.

I den første historien presenteres Hanna i møtet mellom tre generasjoner ut fra en konfrontasjon mellom spare-samfunnet og forbrukersamfunnet. Vi skal også møte Nora og Otelia som typiske representanter for fiskerbondeshusholdet og der datteren er til stede både som støtte og som representant for en ”moderne” kvinneverole ut fra å være yrkesaktive. Gjennom disse tre framstillingene søker jeg å gi en skildring av de eldre kvinnenes mestringsvilje og hvordan det kan oppleves å bli hjelpetrengende, uten garanti om utstrakt hjelp fra familiemedlemmer. Wanda sett som handelshusets datter og lærerfruen Amalie vil i denne sammenhengen framstå som avvikende. Når disse to kvinnene er tatt med i skildringen av kystkvinnens liv og virke, blir de på flere måter framhevet i kontrasten til fiskerbonden.

For det første hadde verken Wanda eller Amalie økonomiske bekymringer ut fra et pengehushold som trygget eksistensgrunnlaget. Wanda hadde heller ingen forsørgerbyrde sett i forhold til at hun var barnløs. Som handelshusets datter var hun ”beskyttet” av sin fars utkomme og trengte derfor ikke inngå i noen utpregete uformelle samarbeidsrelasjoner til sine naboer. Slik framstår hun som ”spesiell” uten noen særlig grad av integrasjon med Øyas øvrige beboere. Når Wandas livshistorie her presenteres, er det for å avspeile primærnæringssektorens mangfold der også handel inngår som viktig del av fiskerierne. Hun framstår som representant for stedets overklasse i likhet med lærerfruen.

Skildringen av lærerfruen henviser ikke bare til en håndtering av Øyas moralske normer når mannen innleder seksuelle forhold til andre kvinner i bygda. Læreren framstår i kraft av sin stilling som viktig representant for nasjonalstatens utdanningspolitikk. Som statsansatt skulle han påse at kravene til de landsomfattende pensumkrav til folkeskolen ble oppfylt. Læreren ble i så måte oppfattet som frontfigur i forvaltningen av den nasjonale kunnskapen, i forskjell til fiskerbondens praksis som naturforvalter. Historien om lærerfruen vil derfor i likhet med Wanda, vise til en nyansering av kvinnebilder i kontrasten til å være ”fiskarkjerring.” I et lite og oversiktlig samfunn ble disse kvinnene svært tydelige i kontrasten til allmuen.

Begge disse kvinnene kommer til å illustrere en slags lokal maktelite med hensyn til både økonomi og dannelse, på et sted som altså satte likhetsverdier høyt. Her vil som tidligere nevnt Amalie framstå som den tydeligste i rollen som ”bare” husmor. I relasjonen til sin mann framstilles hun også klarest i rollen som hustru ut fra både et økonomisk og sosialt avhengighetsforhold.

Selv om Amalie i likhet med de andre kvinnene tilhørte forskerens oppvekstmiljø, framstår hennes historie som spesiell da den ikke er basert på noen direkte samtale med henne. Hun var død før dette forskningsarbeidet tok til. I samtalen med de andre kvinnene ble hun og mannen ofte gjort til et samtaleemne, som en form for gjentakelse. Dette har vært ”gjengangere” forskeren har funnet interessant som uttrykk for hva kvinnene har vektlagt, og som ut fra deres repetisjoner har ”tvunget” seg fram som viktige.

Besøkene hos kvinnene hadde altså foregått over mange år før jeg begynte å fokusere

på et utvalg av kvinner jeg ønsket å skrive om. I tillegg til våre samtaler har jeg også søkt støtte hos kvinnene til å identifisere gamle foto. Jeg har latt meg inspirere av kvinnenens handarbeidsiver der de har vist meg noen av sine knep og finesser. Vi har diskutert lefsebaking og de har gitt meg råd i matlagingen. I tillegg har jeg begynt potetdyrking med noen av kvinnene som rådgivere. Vi har hatt mange og lange samtaler over gamle fotoalbum der kvinnene har identifisert personer og utfyllt de historiske sider ved bildematerialet. Min kontakt til lokalmuseet har også gitt en forståelse av de eldres arbeidsredskaper og som har vært utdypet i samtalene med kvinnene. Dette i likhet med gjentatte besøk på aldersheimen, slik jeg har fortsatt med etter at denne avhandlingen er avsluttet. Selv om samtalene med kvinnene har vært preget av en type nærhet og fortrolighet sett som en form for samarbeide, er avhandlingen et resultat av forskeren gjengivelse og redigering. Om dette skriver K. Danielsen (ibid.):

”Historiene slik de fremtrer i denne teksten er altså et resultat av et samarbeid mellom meg og de gamle damene. Jeg har fått del i deres liv. Og dette livet har jeg prøvd å framstille så riktig som mulig. Jeg har skrevet historiene ned slik de ble fortalt til meg, men gangen i historiene og utvalget av opplysninger er det jeg som har ansvaret for. Jeg har altså vært med på å skape det bildet dere får av personene i denne boken, men vi er *mange* forfattere.” (S. 197).

I motsetning til Danielsen har jeg ikke oppsøkt mine informanter for å ”få del i deres liv.” Med min bakgrunn fra Øya, er jeg del av kvinnenens liv. Når jeg skriver deres liv, er jeg samtidig med på å fortelle min egen historie. Samarbeidet mellom meg og kvinnene preges derfor av en form for fellesskap der min barndom tangerer de eldres liv som aktive husmødre. Våre felles treff dreier seg derfor om et generasjonsmøte der vi som samarbeidsparter ut fra ulike aldersbetraktning skal forsøke å ”fange” fortiden. Erfaringene og årene som skiller oss gjør det derfor vanskelig å snakke om begreper som ”sameness” i forstand av å ”føle” seg lik. Ut fra posisjonen ung – gammel og som teoretiker - praktiker inngår vi i et partnerskap med ulikt ståsted. Mellom kvinnene og meg finnes aldersforskjeller og livsløp som baseres på ulike kvinnekARRIERER. Som forsker har jeg derfor søkt å forstå noe ”utenfra,” noe som de eldre kvinnene altså har et kroppslig og emosjonelt forhold til, og der de fremdeles sier at de for eksempel kan kjenne slitet av vannbæringen i armene. I så måte beskriver forskeren det andre har opplevd. Hun ”omformulerer” dermed til skrift informantens kroppslige erfaringer og ordlegger det ”usynlige” arbeidet uten dermed å vite om det presenteres slik det artet seg. Sympatien for kvinnene har vært viktig for fokuseringen av mitt tema. Våre møter har jeg derfor betraktet som en ”unik” mulighet basert på den tillit jeg har ”fått” i kraft av å være ”øyværing.” Forskeren og informantens nære kjennskap har vært basert på en sosial fortrolighet der jeg på forhånd hadde skaffet meg adgang til kvinnenens hus. I våre samtaler har nok redselen for tap av dette tillitsforhold ført til at jeg ikke har provosert kvinnene til å berøre tabubelagte områder. I tillegg har nok respekten for de eldres autoritet, da sett som barndomsminner fra et kjøkken, nok også hindret en framprovosering av spørsmål jeg i forkant visste var tabubelagte. Slik kan vi si at min forhåndskunnskap om kvinnenens ”hemmelige” liv og rom også har vært til hinder for en overskridelse av sensitive felt. Det som for meg blir vanskelig å gjengi og formidle, er de ordløse sukk fra kvinner som føler seg ensomme og ”glemt.” Her finnes bildet av kroknete fingre som tross tap

av raskhet og smidighet, ennå forsøker å holde et fast grep om heklekroken og strikkepinnene. Dette er kroppslige uttrykk, sett som data, men som vil forflates i en vitenskapelig tekst. Hvordan kan vi beskrive et sørgmodig blikk og engstelsen for å greie seg selv? Vi står her overfor emosjonelle data som ikke alltid lar seg formidle, med unntak gjennom filmmediet, når vi kan snakke om "talende taushet."²³

Min rolle som "heimvendt" forsker overlapper både det å være deltaker og tilskuer, som utfordret i et arbeide med å telle årringer tilbake i tid. Med min ballast fra Øya som oppvekstmiljø, har jeg gjennom mine formødres beretninger fått innblikk i deres versjon. Som lytter har jeg kanskje blitt forført av deres framstilling. Her har blant annet min mor kunne gitt nyttige korrektiv i vurderingen av tilbakeblikk jeg også har måtte ta for gitt, som del av det å stole på fortellingene som kvinnenens informantutsagn.

Historien om lærerfruen blir stående i en særstilling da den representerer "gjengangeren" av en fortelling, slik den ble fortalt og kommentert i mange sammenhenger når de eldre kom sammen. De eldre hadde i likhet med sine barn hatt hennes mann som lærer, og de delte en moralsk indignasjon overfor denne mannens "dobbelmoral." På grunn av at Amalie selv ikke kan målbære sin framstilling, blir den derfor presentert som en gjenfortelling basert på de eldres opplevelser og minner om henne. Slik representerer Amalie ikke seg selv, men framstår i de andre kvinnenens versjon, som om de turnerer en form for "fornærmelse." Historien blir dermed ikke fortalt av henne selv, men om henne gjennom nabokonenes blikk, som både er medfølende og kritisk. Selv om forskeren gjennom sin autorale stemme forsøker å bringe liv til historien ved å framstille Amalie som handlende subjekt, står hun i fare for å bli "objektivert" ut fra de andres antakelser og framstilling. Hun er uten muligheter til å komme med sin versjon eller og gi korrektiv, og hun kan derfor heller ikke direkte siteres.

Historien om henne blir, i likhet med de andre historiene, presentert ut fra forskerens forsøk på å skape nærhet og innlevelse, men da på grunnlag av en tredjehandsfortelling med mange antakelser om hvordan hennes liv kan ha fortont seg. Slik kan vi si at det finnes ulike narrative tilnærminger, og der historien om Amalie skiller seg fra de andre ved at den blir min gjenfortelling av de andre informantenes gjenfortelling om henne. Vi kan her snakke om førstehånds fortelling til forskjell fra andrehånds fortelling preget av en filtrering over tid. Historien om lærerfruen framstår kanskje dermed som tydeligst ut fra å bli gitt et "rent" biografisk tilsnitt.

Historien om lærerfruen Amalie, er særegen gjennom en moralsk fornedring der mannen gjennom sin utroskap ikke bare sviker sin hustru, men også påfører Øya skam. Som gjenganger verserer den på folkemunne, og framstår som et "offentlig" minne de eldre kan speile sine moralske attityder i forhold til. De eldres engasjement og tilbakevending til fortellingen om lærerparet har vært viktig målestokk for utvelgelsen av denne historien, både som moralsk pekepinn og som kulturelt fellesgods i de eldres sammenheng og som en del av Øyas historie. Historien omfatter også seksualitet som et emne kvinnene nødig direkte kommenterer. I så måte gir historien et indirekte innblikk i et sterkt tabubelagt felt. Selv om Amalie ikke har stått som førstehåndsforteller, vil de eldres sammenfallende beretninger peke mot en kongruent framstilling,

²³ Dramatikeren Jon Fosse er kjent for sine monologer. Han sier at en "dramatisk" tekst er en modell av livet og en måte å forstå det på. Han hevder at "ute i verden" finnes det en "lengsel" etter allmenngyldige historier fortalt fra et "særegent" ståsted, slik han opplever det etter å ha fått framført sine teaterstykker i utlandet. Han sier videre at når teater virker, virker det gjennom det som ikke blir sagt. Taushet er dermed spillbar og inngår som viktig del av kommunikasjonen. (Intervju i avisen "Nordlys" 2/5 -05.

uten at framstillingen nødvendigvis trenger være ”sann” i alle ledd.

De eldres tilbakevending til denne historien har altså vært sterkt avgjørende for valget om å la den inngå som del av det empiriske materialet, og har dermed overskygget betenkeligheter med en utlevering. Lærerpåret og de nærmest involverte i historien er døde. Dette er forhold som også har vært sterkt avgjørende i mine avveininger. På den annen side kan forskeren i sin beskrivelse av samfunn ikke trylle bort ”ubehagelige” og ”negative” samfunnstrekk. Da gjør en også ”utvalgsfeil” og urett overfor lokalhistorien. Da historien om lærerpåret viser til viktige hendelser på Øya både ut fra skolesituasjonen og opplevelsen av å bli brakt opp i moralske dilemma, turneres historien lokalt ut fra strategivalg for å beskytte nabofreden som hele tiden understrekes som viktig. Slik kan historien om Amalie også leses som et forsvarsskriv for både henne og de impliserte parter. Når kvinneforskeren taler på vegne av Amalie, er dette et forsøk på å forstå hennes situasjon som avhengig av ekteskapet som forsørgingsform uten skilsmissemulighet. Historien om Amalie viser til en sterk kvinnejojalitet på Øya, når vi skal se at de involverte kvinnene blir unnskyldte. Fortellingen framstår i sitt vesen som vitneutsagn som rent empirisk ikke lar seg etterprøve. At forskeren her kan ha blitt ”ført bak lyset” og må ta historien for ”god fisk” blir også et ufravikelig faktum. Slik vil fortellingen ha likhetstrekk med arkeologens bestrebelse på å tolke forhistorien når hun må grave seg gjennom mange lag av minnespor uten direkte å kunne spørre kilden. I dette spørsmålet berører vi vitenskapsteoretiske problemstillinger angående sant – galt sett i forhold til det mulige og sannsynlige fortolkningsgrunnlag.

Fortellingene baserer seg på rekonstruksjonen over minner. De refererer til noe som har hendt ut fra en nåtidig betraktning. Fortellingene framstår derfor ikke som noen synkron tidsangivelse, når de relateres til de minner som reflekteres. Samtalene med kvinnene har vært preget av mange uformelle samvær over år og er altså ikke gjennomført ut fra noen form for strukturerte intervju. Dette har vært et valg på bakgrunn av min tidligere bekjentskap med kvinnene og har altså vært opplevd som et fortrinn. Slik har kvinnene fått en form for fristilling, men der forskeren har blitt desto mere utfordret i redigeringen av stoffet. Historiene er gjengitt med forskerens teorivalg og hennes forfatterstemme og ordlyd og der stemninger i noen tilfeller søkes formidlet gjennom en prosaisk form.

Den narrative framstillingen utfordrer dermed en tydeliggjøring av skillet mellom forskeren og informanten, for å skape rom for forskerens autorale stemme. Dette innebærer en autoritet som ikke nødvendigvis innebærer at informantene vil kjenne seg igjen i teksten. Jeg har derfor innledningsvis i avhandlingen viet relativ stor oppmerksomhet til det metodologiske aspekt med refleksjon over hva forskning er til forskjell fra en ”god” fortelling basert på common-sense.

Siden jeg som forsker har valgt å presentere datamateriale fra mitt fødested, har dette følt som viktig å forsvare ut fra at vi som studenter ble frarådet ”heimestudier.” Den metodologiske gjennomgangen kan derfor leses som en form for forsvarstale i henhold til begreper som objektivitet og nøytralitet, som etterslep av tankegods fra positivismedebatten. Her har jeg forsøkt å problematisere min rolle som både øyværing og forsker, ut fra både fordeler og ulemper ved å gjøre ”anthropology at home.” I så måte uttrykker jeg selv en skepsis til å forske på heimstedet som om dette ikke skulle være ”stuerent.” Utfordringen har ikke bare vært å begrunne „nærheten,” men også å beskrive opplevelser og endringer jeg selv har vært del av, drevet fram av en nysgjerrighet for eget oppvekstmiljø. Slik kan jo dette arbeidet også beskrives som ledd i en selvforståelse og defineres som terapeutisk.

Problemstillingen med fokus på de eldre kvinners livsverdier og mestringssevne i en tid

preget av teknologisering og raske omskifter, gir også en fenomenologisk betraktning om å "bli gammel" og berører "nostalgien" ut fra følelsen av noe som er tapt. Dette berører selvbildet og identitetsgrunnlaget for både forsker og informant i form av både "frihetsutøvelse" og "nostalgi," slik jeg vil komme tilbake til.

Framstillingen av et datamateriale formidler både det særegne og det allmenne til en og samme tid. Slik konstrueres fortellingen ut fra en annen sammenheng enn den ble fortalt, som gjenfortelling under et nytt begrepsregime og der "vi er mange forfattere" slik K. Danielsen (ibid.) også påpeker. Dette berører forhold som gjenkjenning og identifisering ut fra å skape nysgjerrighet og lysten til å lese en tekst. Den enkelte kvinnehistorien er med denne bakgrunn søkt framstilt som "selvstendig" og er til en viss grad ment å være selvbærende og dermed frittstående, og som for eksempel kan egne seg som høytlesing på aldersheimen der jeg fortsatt har jevnlig kontakt. Alle kvinnene er nå døde. Selv om de hadde lest avhandlingen stilles ingen garanti for at ville ha gjenkjent seg i teksten. Høyst sannsynlig ville de være opptatt av detaljer som kunne peke mot en "nøyaktig" framstilling av de fakta de selv ville vektlagt. I så måte viser de eldre stor respekt for det skrevne ord som "sannhetsbekreftende" og som noe "endelig."

Av hensyn til kvinnenes familier har jeg omskrevet en del punkter og endret enkelte data med tanke på personbeskyttelse, uten at jeg mener dette har fått betydning for innholdet. Dette betyr at det i noen av historiene er lånt og flettet inn opplysninger fra samtaler med kvinner som ikke er direkte med i avhandlingen. Kvinnene som her profileres vil derfor vanskelig kunne la seg identifisere til en bestemt person, men søkes heller fremstilt som en gestalt av fiskerbonden, slik jeg har hatt til hensikt. For de eldre på Øya, vil Wanda og Amalie være lett gjenkjennelige. De lar seg vanskelig kamuflere ettersom de ikke har sin make i dette strøket. Disse to historiene peker seg da også ut i materialet om å være mest "genuine" og framstår kanskje derfor som mest tydelige, da de ikke er til å "ta feil av." Slik framstilles de da også kanskje som mest særegne ut fra å vise forskjeller til den mer "alminnelige" fiskerbonden. Ingen navn vil være identiske. De spesifikke fortellingene er altså utvalgt, nedtegnet og redigert ut fra et forskerfokus der forskeren også framstår som aktør og der fortellingene framstår som forfatterens verk. Det faglige legitimeringsgrunnlaget må derfor rettes til forskeren som eneansvarlig.

5 STEDET

5.1 Opphavet. Formødre i naturalhusholdet

Fra barnsben måtte kvinnene delta i husholdsproduksjonen som også ble grunnlaget for deres familieetablering. I kvinnenes oppvekst besto skoletilbudet av knappe 7-årig folkeskole. Skolegangen ble avsluttet med konfirmasjonen i 15-års alderen og som manifesterte overgangen til voksenlivet. Dette var ensbetydende med å være selvforsørget i form av å finne seg arbeide.

For kvinnene betydde dette at de inntil inngåelsen av ekteskap i årene rundt 2. verdenskrig fikk seg huspost, inngikk i butikkjeneste eller hjalp til heime i en overgangsfase. Da kvinnene stiftet egen familie, hadde de derfor god kjennskap til husholdsdriften de selv skulle få ansvaret for. Gjennom oppveksten hadde de opplevd nødsår knyttet til både 1. verdenskrig og til arbeidsledigheten i 30-årene. Nødsårene hadde derfor tidlig krøkt kvinnene til sparing og selvberging, som ”å sette tæring etter næring.” Mangelen på offentlig tjenestetilbud satte krav til naboskapet om alltid å gi en håndsrekning og utfordret kvinnene som problemløsere. Kvinnene vokste opp i en tid uten tekniske hjelpemidler og med båten som kommunikasjonsmiddel mellom øyene.

I tiden før siste verdenskrig var livet på Øya preget av en familiestruktur med basis i fisker- bondehusholdet. Lokalsamfunnet utgjorde på denne tiden en enhet på ca. 250 mennesker med fiskemottak og butikk, postkontor og skole. De kommunale tjenester, kirken, doktoren og lensmannen var lokalisert på to av de andre øyene, avhengig av båten som framkomstmiddel for å avlegge et besøk.

Ved ekteskapsinngåelse med menn rekruttert fra de samme lokale kår som kvinnene, etablerte kvinnene sin familie med 3-4 barn rundt de samme vilkår som deres formødre gjennom generasjoner før dem hadde gjort. Bolighuset med stue, kjøkken og tre soverom ble realisert etter finansieringsstøtte fra Statens husbank,²⁴ som ble opprettet etter krigen for å bedre familiens boforhold. Kvinnene etablerte seg i et hushold der enten foreldre eller svigerforeldre inngikk som en del av småbruksdriften med en ku, 3-4 sauer og noen høns.

Primærnæringsdriften som selvbergingsenhet der både jordsmonn, klima og værforhold var rammebetingelser for utkommet, medførte at kvinnen fikk ansvaret for heim og fjøs mens mannen drev fisket. Slik inngikk partene i et samarbeide rundt husholdet som et felles ansvarsområde, men ut fra en sterk kjønnsdeling av arbeidsoppgaver.

Kombinasjonsdriften styrket overlevelsesevnen. Dersom fisket slo feil, fantes en sikring i dyreholdet og omvendt. Selv om kvinnen og mannen inngikk i et gjensidig arbeidsfellesskap, som en form for komplementaritet, var arbeidet preget av klare skiller i oppfatningen om hva som var kvinnfolkarbeid og mannsoppgaver. Hva det lokalt betydde å bli karakterisert som en “god” husmor eller “dyktig” fisker, var dermed underlagt ulike kvalifikasjonskrav knyttet til kjønn.

Oppgaver tilknyttet kvinne- og mannsrollen var regulert etter strandsonen som markering av et skille for kvinner og menns handlingsrom. Her ble båten og fiskeredskapene regnet som mannens domene, mens kjøkkendriften og fjøsstellet falt

²⁴ Statens husbank ble opprettet i 1946 og var sentral finansieringskilde for myndighetenes boligpolitikk. Husbanken ga høyere lån til familier som etablerte seg i tettbygde strøk. Den ga også lån til blokkbebyggelse og stimulerte til etablering i sentra framfor distrikt.

inn under kvinnens arbeidsfelt. Den klare arbeidsdelingen kan regnes som rasjonell og fornuftig ut fra at mannen i perioder var borte på fiske. Gjennom en streng arbeidsdeling utviklet derfor kvinner og menn ulike kompetanseområder der også barn og eldre hadde sine plikter.

Arbeidsdelingen ble også kontrollert av myter. I eventyret om mannen som skulle "stille heime" opplever vi hvor galt det kunne gå når mannen skulle passe kua og samtidig koke grøt. Mannen blir videre framstilt som latterlig når han ikke greier å skjøtte begge oppgaver samtidig. Den lokale "folklore" kan også berette om kvinner som lykkebringer i tilknytning til fiske og fangst. Her vises det til "halj" som garanti for fiskelykken, dersom fiskeren har sikret seg samleie før han drar på havet. Selv om kvinner kunne bringe mannen lykke på havet, vil de fleste myter omhandle kvinners inkompetanse og relateres til hennes rolle som "ulykkesfugl" i forhold til fiskeriene (Grønbech 1997).

I samarbeidet om utrustningen av båten hadde kvinnene ansvar for mat og klær, mens mannen tok seg av båten og fiskeredskapene. Mens høyonna ble utført i fellesskap, ble melkingen ansett som kvinnfolkarbeide. I fiskerbondehusholdet var det først og fremst kvinnen som var bonde og mannen fisker, men der mannen var regnet som familieforsørger. I henhold til syke- og pensjonsordninger fikk han dermed sikret trygderettigheter som husmoren ikke fikk før ut på 1980-tallet.

Selv om kvinnen og mannen kunne ha følelsen av å samarbeide ut fra en "lik" arbeidsfordeling, ble båten prioritert når kapitaloverskuddet tillot investeringer. Dette hadde sammenheng med at husholdets kapitaltilvekst først og fremst var basert på salget av fisk. Her var Lofotfisket fra januar til april viktig og avgjørende for familiens kapitaloverskudd. På land ble fjøset prioritert med for eksempel innlagt vann, før våningshuset. Dette for å lette det fysiske slit forbundet til vannbæringen når husdyrene krevde flere vannbøtter i døgnet, - i tillegg til vaskevann for renholdet i fjøset.

Selv om kvinnene i første rekke ivaretok husholdsproduksjonen, kunne hun ikke stille seg rådløs dersom kua fikk jurbetennelse eller bestefar fikk tannverk. Var doktoren langt unna, var tilgangen til tannlegen og dyrlegen mange ganger utenfor rekkevidde. Her var både gamle kjerringråd og nabokjerringer til nytte.

Både fysisk og psykisk styrke var avgjørende for å klare brasene. Innenfor en selvstendighetskultur var det heller ikke nok å vise seg selvhjulpen. Kvinnene måtte aldri markere seg for fristilte og uavhengig. Dette kunne true fellesskapet og kravet om en gjensidig støtte.

Kvinnene sto overfor et mangfold av arbeidsoppgaver, plikter og ansvar uten å snakke om egne rettigheter og krav, noe som ble oppfattet som selvgodhet. Hensynet til andre gikk foran. Kvinnenes etikk var basert på en form for nestekjærlighet som også kunne undergrave egne behov. Mangfoldet av arbeidsoppgaver som var pålagt kvinnene, blir beskrevet som "mange tunge tak" og der betydningen av å ha god helse understrekes. I et hushold hvor mor alltid var tilgjengelig sett som husmor, kunne hennes psykiske styrke være avgjørende. Kvinnene kan berette om hvordan de i perioden før jul brukte de "stille" nattetimer når alle var gått til ro, for å sy nye klær til barna. Datteren ble ofte prioritert med ny kjole av det stoffet moren hadde fått som "lofotgave" fra mannen etter endt fiskesesong.

Naturalhusholdet var basert på en multikompetanse som innebar koordineringen av parallelle oppgaver innenfor et serielt arbeidsforløp. Fiskerbonden forholdt seg til de fire årstider, hver med sine spesifikke forberedelser. Våronna var grotid. Høstingen krevde konservering av matforrådet som skulle sikre vinterforsyningen. Følte kvinnene seg usikre i framgangsmåten av for eksempel hermetisering av kjøtt, kunne de søke

råd hos sine mødre.

I årssyklusen var tiden før jul, høydepunktet for travelheten. Potetavlingen skulle i hus. Slaktingen sto for tur og der hver trevl av dyret ble utnyttet. Kvinnene produserte pølser stappet i dyretarmer og laget lungemos av oppmalte innvoller. Kjøttroller ble formet av dyrets bukskinn. Bein dannet basis for kjøttsuppe eller ble supplement til ovnsfyringen og oppvarmingen av hus som ikke fikk elektrisk installasjon før mot slutten av 1950-tallet. Dyreavfall som verken kunne benyttes til menneskemat eller dyrefôr, ble plassert på kompostdungen der fuglene fikk forsyne seg før restene ble omdannet til jord.

Til jul ble det alltid stelt i stand "litt ekstra," for å markere familiefesten og hyggen. Omfattende husrengjøring og framskaffelse av nye klær, "fin-klær," til ungene var viktig. Det var dessuten tradisjon å bake 7 ulike kakesorter som skulle bringe lykke til huset.

Husmorens æresbegrep gjorde det nødvendig å innfri de uartikulerte kravene, selv om julen minnes som en travel tid, "når alt skulle gjøres." Og selv om kvinnene ikke lenger mottar mange kaffegjester, sørger de ennå for å ha 7 kakesorter til jul.

Forskjellen er at nå kjøpes mange av småkakene.

Julehøytiden representerte et avbrekk i vintermørket, samtidig som planleggingen av lofotesongens oppstart i januar måned allerede var i gang. Kjøttkaker, flatbrød og lefser, ble nå pakket i fiskerens matkiste. Varme ullklær var allerede på plass. Ingen gledet seg til den forestående avskjeden. Kvinnen visste at hun sto overfor en lang vinter med et tyngende aleneansvar, i tillegg til redselen for mannen på et hav som alle visste både kunne "gi og ta." Mannen visste at en suksessfylt fiskesesong ikke bare var avhengig av hans iver og kyndighet. Torskeinnsiget var avhengig av både været, temperatur- og strømforholdene i havet. Fiskeryrket var fysisk krevende og farefullt. Dette visste både mannen og kona. De hadde begge fra hver sine ståsted kjent redselen og angsten for havet som en "lunefull" arbeidsplass. Mange fiskere omkom under Lofotfisket.²⁵

Forventningen til fiskernes heimkomst startet allerede ved utfarten. Det primære var å bevare liv og helse, selv om håpet var å komme heim med overskudd eller i det minste få minstelott. Kvinnene kan fortelle om den begivenhetsrike dagen da lofotfiskerne i april vendte heim med flagget til topps, i masten på båter med mannskap som hadde berget liv og lemmer. I motsatt fall kom båten inn sundet med flagget på halv stang, - som et syn lastet med tragedien. De kvinnene jeg har møtt, har vært spart for "skjebnen" med å miste sin mann på havet. Frykten har de hatt og kjent medfølelse dersom nabokonen ble rammet, siden et dødsfall berørte alle i et lite samfunn. Fram til våronna og den forestående saulammingen, var kvinnene dirigenter for lokale beslutninger og løft der kommunikasjonen til mannen på Lofotfisket skjedde gjennom en skriftlig korrespondanse. Det kunne gå 2-3 uker i påvente av et svar. I en tid hvor telefonen ikke var allemannseie og hvor budsending via telegrafstasjonen ikke ble benyttet i "utrensmål," var fraværet av telefonsamtalen et positivt tegn. Det betydde at tingene var i den "skjønneste orden."

Lofotfiskerens heimkomst ble betraktet som "grotid." Våren var i emning og forventningene var store til at mannen skulle komme heim med både nyttige "lofotgaver" og et kapitaloverskudd som kunne benyttes til husholdets nødvendigheter, der anskaffelser og nyinvesteringer skjedde ut fra prinsipper om "litt etter litt." Etter at båten og fjøset var blitt gitt prioritet, kunne bolighuset gradvis innredes og møbleres.

²⁵ I perioden 1895–1904 omkom det gjennomsnittlig 208 fiskere hvert år. Tilsvarende tall for sjøfolk og passasjerer på norske båter var i perioden 276. (Elstad 2004, s. 90).

Slik kunne divanen i stuen bli erstattet av sofaen med ryggstø, og det heimesnekrete salongbordet med en blanklakkert huntonittplate, kunne erstattes av det kjøpte teakbordet med uttrekkbare bordklaffer. Dette var gjerne investeringer som ble foretatt med tanke på 17. mai-feiringen, der også barna ble tilgodesett med nye strømper og sko. Barnas påkledning og atferd ble alltid betraktet som et speilbilde av husmorens dyktighet. Å vise høflighet og være ren og hel i klærne var regnet som viktig, og var å anse som en æresbevisning myntet på moren (Holtedahl 1986).

Arbeidet i høyonnene var preget av et arbeidsfellesskap, der alle familiemedlemmene var deltakende ut fra en arbeidsfordeling der oppgaver ble fordelt etter den enkeltes forutsetninger. Barna måtte enten passe mindre søsken, eller de fikk oppgaven med å bære dotter med tørrhøy. Kvinnene kan også fortelle om minner av en far som skrøpelig til beins fikk oppgaven med å smi rivepinner. I sommerhalvåret drev mannen enten fiske i nærrområde ("rodde heimsyn")²⁶ eller han rusta seg for Finnmarksfisket. Hadde "lofotsesongen" vært dårlig, ga Finnmarksfisket en ny mulighet for kapitalinngang. Driften av heimsjøen sommerstid betinget at fisken som regel måtte tørkes eller saltes for senere avhending. Fiskerbonden måtte innrette matproduksjonen uten fryseboksens muligheter for nedkjøling og lagring. Foruten tørking og salting av matreservene, var hermetisering, sylting og safting tidkrevende, men nødvendige konserveringsmetoder for å sikre en helårlig matforsyning. Et velfylt matlager har alltid vært viktig livsgaranti. Kvinnene var ikke bare ansvarlig for matforsyningen, men også for familiens liv og helse (Anderssen 1998).

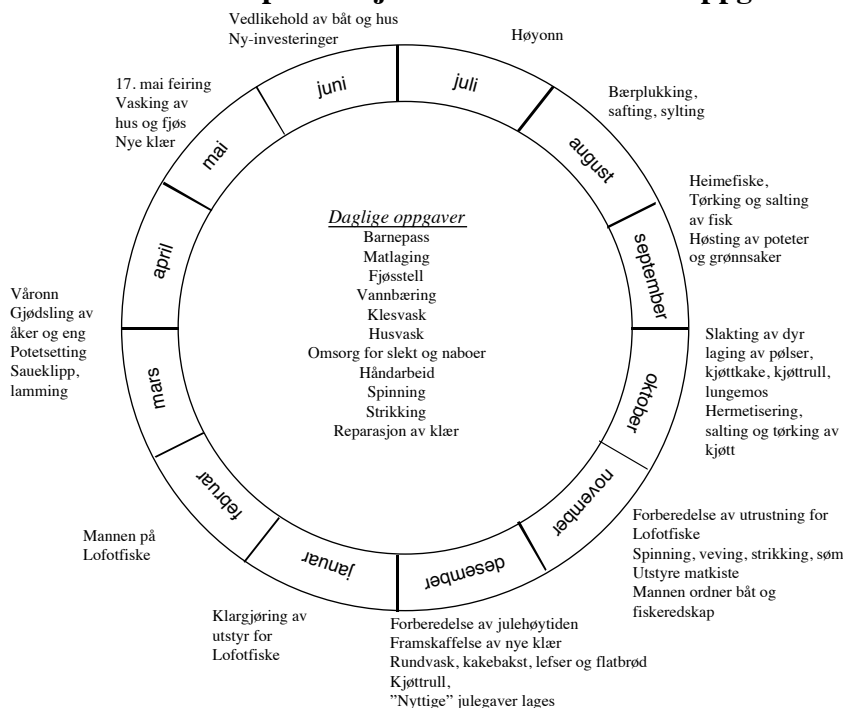
Fiskerbonden utviklet en praktisk kompetanse til å forstå naturkreftene, som i en form for samarbeide med naturen om livbergingen. I en værhard kystsone gjaldt det for bonden å sette poteter og grønnsaker i le av vinden. For fiskeren gjaldt det å søke medbør og orientere sin ferdsel i henhold til tidevannet. Slik kunne de spare driftutgifter, tid og krefter.

Naturalhusholdets var innrettet mot arbeidsoppgaver som var tilpasset en årssyklus. Fiskerbondens arbeidsoppgaver og onner kan illustreres gjennom følgende sirkel:²⁷

²⁶ Selv om motorbåten var vanlig på 1920-tallet, ser vi at de eldre bruker begrepet å ro fiske, som en avlegning med referanse til bruken av nordlandsbåten.

²⁷ Framstillingen er inspirert av H. Bratreins (1976) presentasjon av fiskebondesamfunnet på begynnelsen av 1900-tallet.

Naturalhusholdets produksjonssirkel med arbeidsoppgaver.

Arbeidsplanen må forstås ut fra en tid med manglende tekniske hjelpemidler, uten elektrisitet og med vannbæring. Bilen fantes ikke og de færreste hadde traktor eller hest. Å være arbeidsom og nøysom ble ansett som dyder i skarp kontrast til "latskap." Husmorens verdiparadigmer var orientert ut fra begreper som ressursutnyttning, gjenvinning og renhold. Golfjakken kunne være både omgjort, lappet og upassende i størrelsen, - bare den var hel og ren. Rundvask av beboelsesrommene, hvor kjøkkenet var allrommet til daglig bruk og stuen kun brukt til høytider, ble foretatt både til jul og nasjonaldagen den 17. mai. I krøtterfjøsset ble det holdt "stor-rengjøring" om våren ved vårsleppet av dyrene på beitemarken.

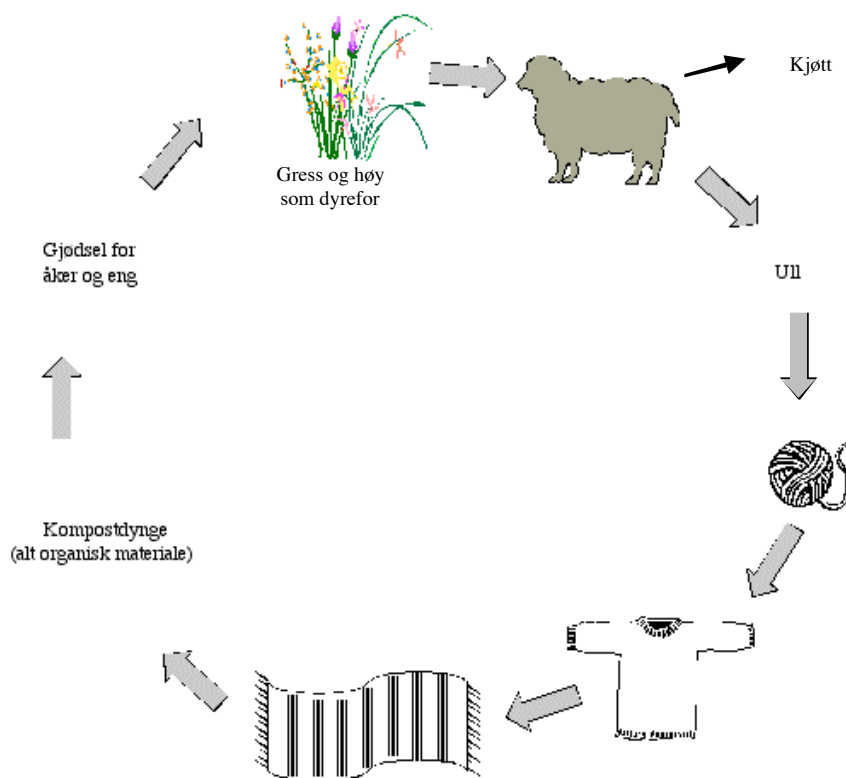
Lørdagen var familiens badedag. Badesjauen var en omstendelig prosess når mengder med vann måtte bæres fra utebrønnen og oppvarmes på kjøkkenkomfyren. Badingen foregikk i vaskestamp på kjøkkengulvet. Badingen foregikk ved at de minste barna badet først, og deretter de større barna i det samme badevannet. Moren var den siste til å bade. Etter badingen ble vannet brukt til gulvvask og til bløtlegging av klær med tanke på "klesvaskedagen" som foregikk på mandagen. Gjennom en sinnrik gjenvinning av vannet, kunne husmoren lette vannbæringen i tillegg til sparingen av brensel.

Arbeidsoppgavene og "sjauer" medførte at kvinnene ikke bare var sist i seng. De var først oppe for å gjøre unna fjøsstellet, før resten av familien våknet og frokosten ble servert. Familiemedlemmene og dyrene hadde prioritet, og husmoren var den siste som spiste frokost.

Det kvinnene omtaler som "ledige stunder," ble benyttet til å gjøre håndarbeide. Husmoren sørget for selvproduserte og varme klær til alle familiemedlemmene. Her inngikk spinning, veving, sticking og søm. Sauen var viktig som husdyr. Den ga avkastning både i form av ull og kjøtt. Den var dessuten nøysom i bruken av fôr og kunne gå ute på beite store deler av året. En ressursutnyttning med tanke på både folk og fe, var tilpasset strenge marginalitetskrav. Resirkuleringen av materialer framstår

derfor som nødvendig livsbetingelse og kan illustreres ut fra følgende modell:²⁸

Naturalhusholdets ressursutnyttning og gjenvinning sett i en biodynamisk sirkel.

- som ny benyttes matten til "finbruk" i stuen
- legges senere på kjøkkengulvet
- for så å ende i gangen,
- ved utgangsdøra
- sammenbrettet på trammen
- og som utslitt på kompostdyngen

- genseren brukes som ny til søndagsbruk
- overtas av yngre søsken etter som de vokser til
- når genseren er "gammel" benyttes den til hverdags
- lappes og forsterkes med nye armer
- som helt utslitt rekkes den opp, garnet benyttes til sokker eller den klippes til filler for nye tekstiler

Modellen viser sauens betydning i en total utnyttingskjede der ull, lam og kjøtt inngår. Avfallet fra kompostdyngen ble utnyttet som gjødsel på engen, som før til sauens og

²⁸ Modellen er inspirert av A. G. Flakstad (1984) der hun viser utnyttningen av materialer gjennom bruken av gulvmatter.

som dermed ga ull som råmateriale for framskaffelse av nye klær. Selv om kvinnene for lengst har avviklet sauholdet, har de verken glemst lukten av sau eller mistet evnen til bedømmingen av kvaliteten på ulla. Ennå kan kvinnene gjennom ”vante” fingerbevegelser, vurdere fasthet og elastisitet på garnet, fra en tid der vi kan si at ”nøden lærte naken kvinne å spinne.”

I en naturbetinget produksjonssirkel var værforholdene en avgjørende faktor når de fleste gjøremål var væravhengig. Her kan vi si at fiskerbonden var værforbeholden. Dette kom til uttrykk gjennom utsagn om at: ”det kommer an på været,” når de skulle planlegge onna. Fiskerbonden hadde lært seg å tolke himmelens fargespekter i forutsigelser av en værmelding, og de trosset sjelden været. Fiskeren som sloss mot bølgene for å finne landly mot en overraskende storm, kunne bli omtalt for sitt heltemot. Mens fiskeren som ignorerte himmelens stormvarsler, ble mottatt med kjeft i fjæresteinene og fikk ”sin egen våte skam å streve med.”

Været ble omtalt som Han, med referanse til Guds allmakt.²⁹ Her kunne folk si: ”Hanj e fin i dag” eller ”Hanj e stygg i dag,” som viste til at mennesket sto uten påvirkningsmuligheter av været. I den gamle kirkebønnen inngikk det i ritualet at presten fra prekestolen også ”ba om godt og tjenlig vær.” Fra barndommen kan jeg huske at bonden tok av seg hatten når såkornet skulle i jorda. Dette var en handling og gest i håp om at ”Vår Herre” ville velsigne grøden, slik vi som barn også oppfattet dette.

Selv om kvinnene som pensjonister ikke lenger kan karakteriseres som væravhengig, er været fortsatt et viktig samtaleemne. Deres frykt for uværet kan betraktes som en form for ”mental” restkategori fra tiden som fiskerbonde på ei øy omgitt av hav på alle kanter.

5.2 Øya som sted

Et steds historiske bakgrunn og kultur inngår som bakteppe for forståelsen av stedet som noe særegent. Ved å tilføye stedet kulturforståelse i form av hendelser og begivenheter, framstår det som noe mer enn en prikk sett fra 10 000 meter høyde.

Gjennom å forstå stedets næringsgrunnlag og aktivitetsområder, framtrer det som forskjellig fra det andre steder. Slik kan vi gjennom en nærstudie søke å fange stedets nerve og sjel, gjennom fortellingen som antyder kulturelle sammenhenger og slik gir stedet ”identitet.” Fysisk og materielt kan stedet avgrensnes gjennom målte størrelser avtegnet på et kart, men stedets særpreg må oppleves i møtet med innbyggerne. Da snakker vi om et ”befolket” sted i kraft av livet som utspilles her.

Som kollektiv størrelse inngår stedet som en manifestert enhet basert på menneskelig (sam)handling. Stedet blir dermed noe vi handler innenfor og som vi samtidig omgis av. Slik framstår den materielle struktur (virkeligheten) som en internalisert og objektivert størrelse (Berger og Luckmann op.cit.). Det framstår som en figurasjon av vår konfigurasjon og med flytende overganger mellom fiksjon og virkelighet (Ricoeur 1979). Om dette skriver A. Greve (1998) :

”Forestillingen om stedet som noe beliggende, er en forestilling som peker i retning av stedet som det fysiske rammeverket omkring den menneskelige tilværelsen. Å se mennesketilværelsen i lyset fra dette rammeverket er å

²⁹ Når det var finvær kunne øyværingen møtes til en hilsen som ”velsigne været” og si at: ”Hanj ga oss et velsigna vær.” Var det for mye tørke eller regn, kunne de si at: ”Den samme som tørkæ, hanj væte,” med referanse til Gud.

besinne seg ikke bare på handlings- og hendelsesaspektet ved tilværelsen – *hva* som skjer -, men også på *hvor* det skjer. Til menneskets situasjon, enten denne tenkes praktisk eller eksistensielt, hører også det stedlige. Det er en situert tilværelse (*situ* betyr sted). Det stedsfilosofiske prosjektet er rettet mot å se menneskets væren i lyset fra stedet, å gi en karakterisering av stedet som noe som den menneskelige tilværelsen er grunnet på.”

(s. 27).

Greve sier videre at et sted først og fremst framtrer og blir tydelig, gjennom de hendelser og fortellinger som mennesker tillegger betydning. Et sted er ingen statisk størrelse, men må betraktes som bevegelse. Spørsmålet blir dermed hvordan en som forsker skal kunne ”fange” en tilstand og beskrive en bevegelse. En problematisering av samfunnsendring er antakelig det nærmeste vi kommer.

Øya inngår som en del av et øyrike i en fiskerikommune på Helgelandskysten, der det i dag er ca. 1700 innbyggere. Øya var i likhet med de andre øyene i kommunen uten innbyrdes veiforbindelse, inntil brunettet ble utbygd på slutten av 60-tallet. Før den tid var båtforbindelsen viktigste kommunikasjon- og transportmiddel for alt samvirke som gikk sjøveien. Utbyggingen av veinettet styrket forbindelsen mellom kommunens største øyer. Dette medvirket til endringer i kommunens bosettingsmønster, med en avfolking av de mindre øyer i kommunens ytre distrikt. Herfra flyttet i grove trekk de eldre inn mot kommunesenteret og ungdommen flyttet ut av kommunen.

På 1960-tallet kunne fiskerbonden motta statlige fraflyttingsbidrag mot en ”frivillig” småbruksavvikling. Våningshuset reist av tømmer ble derfor flyttet fra de ytterste øyene og til sentrum av øykommunen og der husets kjellermur og fjøset ble forlatt som ruiner, og som vitner om den tidligere bosettingen.

På Øya var det på 1920 - 30-tallet en befolkning som var omlag 3 ganger større enn dagens ca. 100 innbyggere. De eldre som har vokst opp på Øya, husker tiden med store barnefamilier hvor det kunne være opp til 8-10 medlemmer i hver husstand.

I dag er ca. 30 av husene på Øya omgjort til feriehus, enten for slekt eller ”fremmede.” Blant de 46 registrerte eneboliger, finnes 15 enker som bor alene i sitt hus, 2 enkemann, 6 ugifte menn og 10 barnefamilier. De øvrige er pensjonerte ektepar. De få yngre familier som har etablert seg på 1980-tallet, består hovedsaklig av stedets gutter som gjennom familieetableringen har overtatt driften av heimgården. Mannen er bonde mens konene arbeider innen helsesektoren, kommuneadministrasjonen eller innenfor skoleverket. På Øya finnes 5 større gårdsbruk. I løpet av de siste 25 år er det bygd bare tre nye hus på Øya. Her finnes ikke regulert areal til boligformål og bøndene har tradisjonelt ikke ville frigi gårdsgrunn.

Selv om befolkningsgrunnlaget i kommunen som helhet gjennom de siste 100 år har hatt en jevn nedgang, vil opplevelsen av tilbakegang i folketallet på Øya kjennes som dramatisk for de eldre som opplever at mange av nabohusene er ubebodd. Selv om en som landmåler kan skritte korte avstander til nabohuset, preges landskapet av en form for stillhet og ro mellom mange folketomme hus. I barnefamiliene jobber de voksne utenfor heimen. De eldre bevarer ennå minnebilde om ”liv og røre” mellom husstander hvor folk møttes i sitt arbeide på marken, i båten og på kaien. Dette var i en tid hvor fiskebruket med en assortert handel og krambuvirksomhet ga arbeidsmuligheter og var viktig møteplass. Her var posthus med anløp av lokalbåten som befordret varer og som fungerte som nyhetsformidler. Ferdsele ga folk innblikk i hverandres gjøremål og der informasjon om fiskeriene og været var viktigst. Det fantes ingen biler på Øya før begynnelsen av 60-tallet da postmannen fikk bil i sin tjeneste.

Selv om det på Øya fantes klasseskiller mellom fiskerbonden på den ene siden og

storbonden og handelsmannen på den andre, inngikk de samtidig i en form for gjensidig avhengighet innenfor den samme næringskjeden. Handelsmannen med sitt fiskermottak var avhengig av fiskerens leveranser. Fiskeren på sin side var avhengig av de kontanter som salget av fisken ga. Storbonden var avhengig av husmenn som hjelp til i onnene, og husmennene trengte poteten de fikk som vederlag.

Slik hadde øyværingen innrettet en livstilpasning gjennom generasjoner og ”der slekt hadde fulgt slekters gang,” slik de eldre uttrykker dette gjennom slektskap som garanti for overlevelsen. Her hadde fiskerbonden gjennom flere århundre søkt nærhet til fiskeplassene og alle holmer var utnyttet som boplass. Det er med bakgrunn i dette landskapsbildet vi skal møte de eldre kvinnene, - som den siste generasjonen på Øya som et vogge- til gravsamfunn, noe som i dag gjelder for den som har odel på gård og som ut fra dette fortsetter driften.

På Øya har bonden besittet makt over landbrukseiendommen og dermed kontrollert etableringen av nye familier. De fleste nybyggerne inngikk derfor i nære familierelasjoner til jordeieren. Slik kunne bonden eneveldig sørge for en utvelgelse der ”skikkethet” og ”fred” skulle sikres. De eldre snakker om at en måtte ”få tomt” hos bonden og der risikoen for å bli avvist var stor. Storbonden var ansett som enerådende i disse spørsmål, og nøt dermed autoritet. Dette har medført at andre av kommunens innbyggere kom til å omtale Øya som ”spesiell” og med et ”særegent folkeslag.” ”De ga ikke fra seg en gråstein,” kunne det da også hete i omtalen av Øya. Dette er holdninger som trolig også spiller inn når vi ser den sterke nedgangen folketallet på Øya og med få nyetableringer. I dag skjer det en offentlig regulering i kommunal regi med etablering av boligfelt som finnes på to av de større øyene.

Skolen på Øya ble nedlagt på begynnelsen av 1980-tallet, da her ikke lenger fantes grunnlag for rekrutteringen av elever. Skolen er nå ombygd til kommunal barnehage med tilbud for barna også fra naboøyene. Posthuset på Øya er nedlagt og sentralisert til kommunesenteret. Fiskemottaket og handelshuset er borte. En yngre kjøpmann har videreført familiebedriften til å bli en av kommunens største kolonialforretninger og det gamle handelshuset er ikke lenger noen konkurrent. Kjøpmannens vareutvalg og omsetning er i desto større grad underlagt konkurransen fra de større matvarekjedene andre steder.

I kommunesenteret finnes alders- og sykeheim som må utvide sin kapasitet ut fra en befolkningsprofil der flere eldre vil bli pleietrengende. De eldre skryter av tilretteleggingen og pleien for kommunens eldste, selv om ingen av dem ønsker seg ”plassert” på aldersheimen. Helsetjenesten yter dessuten service til eldre som ønsker å bo i egen bolig, noe som gir de yngre kvinnene arbeidsplasser.

De eldre sitter ofte heime ved kjøkkenvinduet og ”ser” bare tomme hus. På vei til og fra butikken møter de sjelden noen for en prat når bilen har overtatt som transportmiddel. Kvinnene som savner denne passieren, kan si at de ikke lengre møter noen ”andre enn seg selv!”

Fra et flysete kan Øya betraktes som et luftfoto. Fra nabosetet kan kanskje bildet fortone seg som noe ”nakent” og øde med den spredte bebyggelsen som kan skimtes. For forskeren på vei fra Tromsø til Oslo derimot, utløses iveren etter å identifisere landskapet og alle husene i ”jakten” på å finne barndomsheimen. I dette forsøket utløses forestillingen om mor, av typen ”hvordan hun har det og hva hun gjør nå?” Forskeren har lokalisert stedet. Ikke bare som sted, men som et heimssted ladet med ”mor.” Da vet vi samtidig at følelser settes i sving, i form av minner som personen i flysetet ved siden ikke berøres av. Medpassasjeren kan på avstand observere en prikk i landskapet som for henne er likegyldig og uten engasjement. Slik kan hun da heller ikke uten forskerens medvirkning få innblikk i det livet som utspilles nede på bakken

under oss. Medpassasjeren må dessuten stole på forskerens fortelling om stedet, siden hun selv ikke har muligheter til å sjekke forholdene i det vi flyr over Øya. Når forskeren senere legger turen til Øya og lander der, møter hun eldre som ønsker å formidle sin historie om Øya. Født og oppvokst på samme sted, har de eldre opplevd Øya gjennom et langt tidsrom, ut fra en kontinuitet som den tilreisende mangler. I møte med forskeren er det først og fremst ”minnebilder” som drar dem tilbake til noe som var. Slik vil de eldre kvinnene og den yngre forskeren fra ulike posisjoner forvalte ulike forstillinger i form av det som var. De tilbakeskuende betraktninger vitner om tiden som har gått, og om noe som er forandret. Forskeren står overfor utfordringen om å skildre endringer, i transformasjonen av det som var til det som er. Slik presenteres fortellingen i et ferniss av noe som har hendt. Det er i dette ”rommet” vi skal avlegge de eldre et besøk:

”Men om den kosmiske lukkingen av landskapet til et rom kan gi oss syn for landskapet som et sted, kan vi også føre den kosmiske dimensjonen inn i det lille stedet og se det som en verden. Huset representerer en lukning mot det store ute, men er samtidig delaktig i det, og i berøring med det. Det blir det stedet det er i kraft av dets forhold til det omliggende landskapet: Den store verden blir selv en del av det stedet det *lille* stedet er.”
(Greve *ibid.*, s. 45).

6 EMPIRIEN - fortellinger fra et kvinneliv

6.1 *Kvinneportrett*

Dukken som havnet i søppelsekken er en historie som viser til et møte mellom Hanna og hennes svigerdatter, der Hanna representerer den eldre kvinnen med sine verdsett forankret i naturalhusholdningen. Svigerdatteren Beate, er den “moderne” kvinne med utdanning og et lønnsarbeide utenfor heimen og som trenger svigermoren til dagmamma for sine barn. Som dagmamma får Hanna innsyn i Beates organisering og tilrettelegging av oppgaver både i heimen, i yrkesarbeidet og i fritiden. Den eldre kvinnen observerer den yngres strev i travelheten for å gjennomføre alle gjøremålene. Hanna skjønner ikke alltid denne travelheten i en tid med tilgangen på tekniske hjelpemidler, da verken biler eller vaskemaskiner fantes i ”hennes tid.” Hanna som gjennom sin husholdning har vært vant til å utnytte råstoff og varer til hver ”minste fiber,” frustreres dessuten over at svigerdatteren kaster avlagte gjenstander og at ”mye går til spille,” - slik den eldre kvinnen ser det.

Historien fokuserer på en hendelse der Hanna oppdager at Beate gjennom sin helgerengjøring har kastet en dukke i søppelet. Hanna tar vare på dukken som hun tar heim til sitt hus og gjemmer i sitt eie, uten å nevne episoden for svigerdatteren. Gjennom denne historien forsøker jeg å fokusere på dukken i søppelsekken, som et symbolsk uttrykk for en tid i omvandling. De to kvinner representerer hver på sin måte et tidsskifte mellom en husholdning basert på selvberging, egenproduksjon og ressurs sparing i kontrasten til en tid der pengeøkonomien har overtatt familiens organisering av hverdagslivet. Beate har verken tid eller overskudd til å bøte, lappe og ”spare” på samme måte som sin svigermor. For den yngre kvinnen vil det derfor lønne seg å kjøpe en ny dukke, heller enn å reparere den gamle. Hanna tenker ut fra sitt verdiparadigme, der det anses som “sløsing” å kaste en gjenstand uten tanke på reparasjon eller gjenbruk. Å kaste strider derfor mot hennes opplæring til en livsførsel underlagt marginale vilkår, der ”tæring ble satt etter næring.”

Jeg har valgt de to generasjoners ulike syn på dukken i søppelsekken som et uttrykk for en tid i endring med ulike perspektiv på kvinnerollen, tidsbruk og omsorgsforvaltning.

Historien fokuserer spesielt på naturalhusholdningens knapphetskrav i spørsmålet om gjenbruk, med et påbud om resirkulering og gjenvinning av ressurser. Vi møter to generasjoner kvinner der den eldre sparer ut fra en livserfaring basert på ressursknapphet. Den yngre, yrkesaktive kvinnen strever for å innfri ulike krav og gjøremål ut fra en situasjon basert på tidsknapphet.

Hovedpersonen i denne historien er Hanna som er født i 1915. Hannas forvaltning av livsverdier settes i kontrast til svigerdatteren som er født like etter krigen. Vi kan her stille spørsmål med hva som vil skje med Hannas barnebarn Eirin, som er født på begynnelsen av 1980-tallet og hennes verdiforvaltning som voksen.

I historien om Noras liv, - om aldring og de to dyder møter vi en kvinne som er født 1916. Tross alderen og sviktende helse, forsøker hun å fastholde rutinene rundt sin tidligere tilværelse slik dette artet seg i fiskerbondefamilien. Dette er en livsinnretning hun behersker, både gjennom sin oppvekst og gjennom etableringen av egen familie der ressurstværing var viktig. Krav om selvhjulpenhet og renslighet var viktige husmor-dyder som hun ennå fastholder, selv om hun tidvis kan trenge hjelp. I stedet

for å be om assistanse, forsøker hun heller å finne praktiske løsninger for å innrette gjøremålene i forhold til en sviktende helse. Dette er praktiske omlegginger som krever mental omstilling og som trenger tilvenningstid. Slik kan for eksempel Nora lenge snakke om å flytte potetsekken fra lagerplassen i kjelleren og nærmere kjøkkenet, før dette gjøres.

Nora legger også sin flid i fortsatt å følge rutinene med helgevasken, slik hun gjorde med mann og barn i huset. Hun understreker at huset ikke er "skittent," men at hun likevel føler hun "må" vaske. Når hun kjenner at hun ikke greier å foreta rengjøringen like grundig som tidligere, forsøker hun å støvsuge midt på gulvet der tråkket er størst. Dette betyr at støvdottene kan bli liggende i krokene og bak sofaen. Nora blir veldig lei seg når datteren påpeker dette som "manglende" renhold. Gjennom slike kommentarer "truer" datteren Noras ønske om å være selvstendig, samtidig som hennes "stolthet" som husmor knyttet til kravet om renslighet rammes. Datteren kan også indirekte komme til å antyde at hjemmehjelpen bør påkalles, samtidig med signaliser at hun selv ikke har kapasitet til å støtte moren. Dette "smerter" Nora. Selv som hun vet at datteren gjennom jobb og ivaretakelsen av egne familieforpliktelser har mange oppgaver, føler Nora seg ofte glemt, til overs og til bryderi for sin nærmeste familie der hun tidligere støttet i "påtrengende" tilfeller, som for eksempel med barnepass.

Fokus i fortellingen om Nora rettes mot renhold som dyd og ses som del av kvinners identitetsforvaltning og verdighetsforståelse. Renslighet kan i dette tilfellet betraktes som en hard-programmert verdi knyttet til en "anstendig" livsførsel, som det ultimate kravet om å greie seg selv.

Wanda, - prinsessen som ingen kunne vinne møter vi som en tilfreds beboer på alderheimen, der hun har fått innrettet seg med egen hybelleilighet med tekjøkken. Wanda er født i 1905 og hun er oppvokst på handelsstedet der faren var en av Øyas "stor-kakser." Hun har derfor hatt en barndom og oppvekst uten sult og materielle mangler. Ungdomstiden ble av foreldrene sterkt skjermet for både Wanda og hennes søster. Ingen av dem kom derfor til å stifte egen familie, - slik naboene i dag ser det. Wanda selv berører aldri dette tema. Hun lar ikke samtalen preges av at hun har tilhørt "en annen stand" enn sine sambygdinger, eller synes berørt av at hun aldri kom til å gifte seg.

Wanda framstår som en "tøff" kvinne med stort pågangsmot. Hun presenteres som en kvinne med bevissthet om at hun ikke trenger å "be om noe." Snarere vil hun hevde at hun har "betalt for seg" og dermed har krav på de tjenester som helseetaten kan by henne. Wanda er oppvokst med tjenerskap. På aldersheimen kan det for en utenforstående se ut som om hun har flyttet tjenerstaben med seg. Wanda kan berette om den "lettevinte" tilværelsen på "hjemmet," der hun bare trykker på knappen til ringeapparatet når det er noe hun vil. Posten får hun brakt på døren, og maten blir "pent" servert på dekket bord i spisestuen. Det er som i "gamle" dager, og slik det for henne alltid har vært.

Wanda utstråler en "energisk" personlighet. Hun aktiviserer og krever seg overfor betjeningen når det er tjenester hun vil ha utført. Her opplever hun alltid å få det slik hun ønsker. Wanda irriteres derfor ofte over mange av de andre beboerne som hun mener bare sitter og "sukker," er utilfredse og som sitter med "hendene i fanget." Dette tar hun avstand fra, og mener at alle har ansvar for å tilrettelegge sin tilværelse slik de "best" måtte ønske det.

Wanda er født og oppvokst på "solsiden" i en handelsstandsfamilie kjennetegnet av en slags sosial suverenitet og pengemakt. Mange framholder i dag at Wanda har mye

penger. Den oppsparte kapitalen gjennom salget av handelsstedet, gir henne ennå myndighet og den sosiale prestisje hun måtte trenge. "Gammelpengan" kan kjennes "gode" å ha i "bakhånd," sier hun når hun vegrer seg mot nye investeringer. Wandas niese har vært en viktig informant til rekonstruksjonen av Wandas liv, for å sette henne i rammen av et handelssted med en "storhet" som for lengst er borte, - med unntak av Wanda som jeg har kjent som nabo gjennom hele min oppvekst. Hun ble her betraktet som både selvstendig og egenrådig. Med bakgrunn i handelshuset var hennes livsførsel avvikende i forhold til mange av de andre kvinnene på Øya, der hennes måte å uttrykke selvstendighet på sto sterkt i kontrast til fiskerbondens krav om å bistå med en håndsrekning og å støtte hverandre. Handelsfamiliens selvstendighetsutøvelse kunne derfor virke provoserende på mange kvinner i naturalhusholdet som måtte samarbeide og utveksle tjenester. Wanda kom derfor til å bli betraktet som "spesiell" og for egenmektig. Handelsfamiliens nærhet kunne dermed virke truende på de likhetsbetraktningene som var rådende i øysamfunnet.

Lærerfruen som ble ved sin post viser til "et kvinneliv" hvor ektemannen "bedrar" sin kone, uten at hun dermed forlater sin mann. Amalie kom som ung lærerfrue, fra en by på Vestlandet til Øya på 20-tallet. Dette var i en tid med stor arbeidsløshet, og i en tid hvor læreren hadde høy status som ga både han og konen lokal autoritet og makt. Historien om Amalie framstår som "spesiell," da det ikke er hun selv som beretter fra sitt liv. Fra barnsben er jeg oppvokst med Amalie som lærerfruen, men det var først etter hennes død på slutten av 60-tallet, at jeg gjennom de eldres gjentakende historier forsto at det her lå gjemt et drama som først etter hennes død kunne omtales i offentlighet. Jeg har derfor rekonstruert en historie om hennes liv gjennom de eldres sammenfallende opplevelser av lærerparet, uten dermed og hatt muligheten til å sammenholde historiene gjennom egne samtaler med Amalie. Påvirkningskraften gjennom de gjentakende fortellinger, har fanget min interesse for å viderefremde en "viktig" sosial hendelse, sett "i manns minne" i Øyas perspektiv.

Det tilflyttete lærerparet ble på Øya gjennom mannens hele yrkesaktive liv. De representerte derfor for mange av de eldre en viktig epoke i deres oppvekst så vel som i bygdelivet. "Gammel-læreren" som valgte å (for)bli på Øya, har derfor medført at de eldre deler erfaringen med den eneste læreren de gjennom sin skoleplikt kom til å møte. For mange assosieres han ennå med redsel og urettferdig behandling av sine elever. Lærerens posisjon på Øya sto så sterkt at ingen våget høylydt å snakke om hans privatliv før etter hans bortgang. Først da kunne episoder om fysisk avstraffelse, sjikane og forskjellsbehandling omtales av dem som hadde "følt læreren på kroppen." Når læreren gjennom sin rolle som en moralsk overformynder også kunne tillate seg å inngå i seksuelle forhold til to av Øyas fattigste kvinner, bestyrkes bildet av en lærer med stor autoritet og med "retten" til utøvelse av dobbelmoral.

Jeg forsøker i min framstilling å vinkle historien om Amalie slik jeg mener den kunne ha fortønet seg ut fra hennes situasjon, gjennom å reflektere de forutsetninger som medførte at Amalie aldri kom til å forlate sin mann, tross hans forhold til andre kvinner. Jeg kommer dermed til å dele de eldres oppfatning av den ærekrenkelsen læreren måtte ha påført sin kone i betraktninger rundt "svik."

Tatt i betraktning at denne fortellingen har vært "tabubelagt" og omgitt med en taushet som ikke kom barn for øret, kan moralen i historien også dreie seg om ikke å "kaste den første sten," da der på Øya kanskje var andre som ikke hadde "rent mel i posen." Historien handler dessuten om ekteskapet som forsørgingsform, kravet til kvinners utholdenhet og å være trofast mot familien.

Otelia, en sommerfugl på trekk forteller om hvordan en eldre kvinne må tilpasse seg forandringer med pendling mellom en sommerboplass og et vinterbosted, da hun av helsemessige årsaker ikke lenger kan bo alene i sin private bolig. Heimen på Øya som hun er veldig glad i, benyttes derfor bare som sommerbolig. Om vinteren bor Otelia hos datteren i Oslo. Dette er en praktisk overenskomst mellom mor og datter da Otelia ikke ønsker å flytte på aldersheimen.

Fortellingen om Otelia baseres på våre samtaler i tillegg til datterens refleksjoner. Bildet som skapes rundt Otelia viser en kvinne med sterke bindinger til ektemannen hun delte et "godt" liv med. Hun framstår også gjennom sin nærhet til landskapet og naturen som omriss for sitt liv, med en "Gudstro" der Gud omtales som "Allmektig." Slik mener Otelia at alt som skjer har en mening og "skjer til det Otelia det beste." I så måte oppfattes livet ikke som et valg, men forstås som en slags "skjebnebestemmelse." Av dette følger at Otelia viser "ydmyghet" og respekt for det livet som ble gitt henne i "gave."

Otelia var født i 1916. Hun vokste opp i et fiskevær, ikke langt fra Øya hvor hun senere ble gift. Som ungpике ønsket Otelia primært å bli "sykesøster." Ut fra datiden og med hennes bakgrunn viste dette seg vanskelig realiserbart. Hun fikk ingen økonomisk utdanningsstøtte for en reise fra Nordland til Oslo der skolen var. Otelia framstår ikke som en bitter kvinne, men konstaterer at "styrelsen" brakte henne i en annen retning enn den hun selv primært ville ønsket. Innenfor hennes trosoppfatning forstås dette derfor som "Guds vilje." Her finner hun "trøst og forsoning." Otelia presenteres som en "tilfreds" kvinne, men som er "mett av dage." Sine "hemmelige" drømmer etterlater hun i sin dagbok.

6.2 FORTELLINGEN OM DUKKEN SOM HAVNET I SØPPELSEKKEN, - BETRAKTNINGER OMKRING ENDRING I KVINNERS TILPASNING

6.2.1 Innledning³⁰

"Hjemmet var stort i Nord-Norge. For hjemmet, det var arbeidsplassen der alle var med - de små, de voksne, de gamle. Og arbeidsplassen var stor. Det var ikke bare husene for mennesker og dyr og den opplagte jorda omkring dem. Det var også utmarka der vi hentet høy og hjelpefôr, skogen som vi fikk brensel og vyrke fra, og fjellet der alle "kretturan" fikk mat i mange måneder. Til arbeidsplassen hørte også naustet, sjøen, hjemmehavet og det store hav i Lofoten og Finnmark. Alle levde med i alt på denne store arbeidsplassen og gjorde den til et hjem. I kombinasjonen bonde og fisker finner vi kjernen i det som engang var."
(Grøtland 1978, s. 9).

Slik starter K. Grøtland (1883-1973) sin bok om husholdstilpasningen i Nord-Norge. Boken er ment som en hyllest til den nord-norske kystkvinnen med vekt på hennes arbeidsoppgaver. Selv om fokus her rettes mot kvinner i den nordligste delen av landet, vil anvarsområdene være felles for kvinner i primærnæringen. Selv om kombinasjonsdriften jordbruk og fiske i overveiende grad kan betraktes som tilbakelagt, kan vi si at den dannet grunnlag for en økologisk helhetsforståelse som

³⁰ Denne historien er publisert i en forkortet utgave i en artikkel i Svenneby, E. (red.): "Kvinnfolk på tvers." Emilia forlag. Oslo 1992.

fortsatt vil prege kystkulturen, spesielt blant de eldre.

Kulturanthropologen vil ha som utgangspunkt at vi gjennom beskrivelsen av enkeltbegivenheter skal kunne slutte oss til forståelse av et større samfunnssystem. Dette vil bety at vi gjennom samfunnsstudier på mikronivå vil kunne ekstrahere makronivået. Gjennom enkeltstående hendelser kan det derfor være mulig å avdekke normsett som fundament for hverdagsutfoldelsen. Ved å ta utgangspunkt i en enkeltstående fortelling, vil vi dermed kunne spore kulturens dypstrukturer eller verdiparadigmer, sett som viktig for menneskelig samhandling og kommunikasjon. Ut fra fortellingen som en delbeskrivelse, skal vi derfor kunne slutte oss til en mer omfattende helhetsforståelse på samfunnsnivå. C. Geertz (1973) omtaler dette som ”tynn” og ”tykk” beskrivelse.

Familien kan vi betrakte som samfunnets minste organisatoriske enhet. Ved å gå inn på husholdsnivået og betrakte familiemedlemmers innretninger, vil vi ikke bare kunne si noe om de private løsninger som gjelder administreringen av familieenheten. Husholdsstudier vil i like stor grad kunne avdekke ytre samfunnsmessige rammevilkår for familiens disponeringer. Slik vil økonomistyring, kapitalflyt og etablering av arbeidsplasser være resultat av politiske beslutninger på et makronivå og som på mikronivå nedfeller seg i tilsynelatende ”private” løsninger internt i familien. Ved å studere folks hverdagsliv og sosiale relasjoner, kan vi si noe om hvorvidt samfunnsplanleggingen har vist seg ”tjenlig” for den enkelte. Slik vil vi kunne analysere de generelle samfunnsordninger og det vi omtaler som velstandsutvikling i forhold til omsorgsrelasjoner sett som levekår.

For kvinnene i naturalhusholdet var omsorgsansvaret knyttet til et vidtfavnende omsorgsbegrep hvor hensynet til menneskene, dyrene og naturen inngikk som del av næringskjeden. Her inngikk husholdet i et system av knapphet med vekt på arbeidsfellesskap. Ressursutnyttningen ble derfor viktig og omtalt som strevet for å ”få endene til å møtes.”

Kvinnene i naturalhusholdet var styrt av en knapphetssituasjon som utfordret deres fantasi for utnyttning og gjenvinning av de tilgjengelige ressurser. Vi kan derfor si at de opparbeidet seg en ekspertise til å forvalte knapphet under marginale vilkår. Dette er fortsatt av betydning for den eldre kvinnen Hanna som vi her skal møte, men som for svigerdatteren Beate framstår som ”tværing” av liten relevans.

Beate er som yrkesaktiv etablert i et pengehusholdet hvor både hun og mannen har lønnet arbeid. Deres husholdsbudsjett baseres på at mat og klær innkjøpes og at de som småbarnsforeldre må ”kjøpe” omsorgen for barna enten i form av barnehageplass eller som dagmamma.

Omsorgsoppgaver er i dag blitt et offentlig ansvar gjennom hjemmehjelpsordninger, utbygging av alders- og sykeheim, eldreboliger og barnehager. For de yngre kvinner betyr dette en etablering av arbeidsplasser og inntektsskapende arbeide ut fra oppgaver som tidligere ble forvaltet og utført ”gratis” internt i familien.

Selv om mange av omsorgsoppgavene er blitt et offentlig ansvar, kan vi fortsatt si at det er kvinner som bistår med barnepass og husarbeid når mor er i lønna arbeide. Støtten fra for eksempel mødre generasjonen forhindrer imidlertid ikke at mange av de yrkesaktive kvinner føler tidspresset, ved å skulle make arbeids- og ansvarsoppgaver både i heimen og på arbeidsplassen. Dette vil vi erfare gjennom møtet med den unge kvinnen Beate.

De yrkesaktive kvinnene vil kunne oppleve en dobbelt arbeidsbyrde, når tidsnyttingsundersøkelser tyder på at mannen ikke i tilsvarende grad bidrar med omsorgsansvar i heimen. For de yngre kvinner kan det derfor ofte føles som vanskelig å få tiden til å strekke til, og de blir stående i det som omtales som tidsklemmen

(Lilleaas 2002). Vi kan dermed si at når de eldre kvinnenenes slit var knyttet til ressursknapphet, så er de yngre kvinners strev i dag preget av knappheten på tid. Gjennom fortellingen om dukken som havnet i søppelsekken, skal vi ikke bare møte den eldre kvinnen Hanna og hennes svigerdatter Beate, men også Beates datter Eirin når vi kan undre på hvilke valg veslejentene vil gjøre som voksen. Ved å presentere en hverdagshistorie om en dukke i en avfallsdunk, vil jeg prøve å si noe om hvorfor den unge kvinnen kaster dukken når hun foretar helgerengjøringen. Samtidig vil jeg forsøke å gjøre det meningsfylt at den samme dukken Beate betrakter som ”søppel,” fra Hannas ståsted blir sett som ”verdiful” og som bevaringsverdig. Den eldre kvinnen ”redder” derfor dukken fra å havne på fyllinga. Ved hjelp av denne historien vil jeg se dukken som et symbolsk uttrykk for de ulike meningsuniverser som preger disse to kvinnenenes liv, basert på deres oppvekstvilkår. Ved å nøste tilbake til to ulike kvinneliv, vil jeg forsøke å gi innblikk i noen trekk ved samfunnsendringer mellom disse to generasjoner kvinner. Her vil vi oppleve at samtidig som svigermor og svigerdatter inngår i et arbeidsforhold, risikerer de et konfliktforhold i spørsmålet om Eirins verdiforståelse.

6.2.2 To generasjoner kvinner - to livsløp. Hannas bakgrunn

Hanna er født og oppvokst på Øya på et lite småbruk. Hanna er yngst av 8 søsken. Hun er vokst opp med fortellinger om 1. verdenskrig, hun har opplevd nødsår, arbeidsløshet i 30-åra og den siste verdenskrigen. Tidlig måtte hun og hennes søsken delta i arbeidsoppgaver i heimen. Småbruket besto av en ku, noen sauer og høns. Familien var selvforsynt med kjøtt, poteter og fisk. Melk var de tidvis fri for i de perioder kua var ”tørr.” Melk ble derfor betraktet som et knapt gode og en slags ”luksus,” på samme måte som egg var det. Tilpasningen var marginal. Utnyttning og gjenvinning av ressurser var en nødvendighet. Ingenting måtte gå til spille. Slik ble for eksempel fiskeslog kokt og brukt til dyrefór, eller det ble utnyttet som gjødsel på potetåkeren. Det samme var tilfellet med aske fra ovnsfyring, kaffeegrut og vaskevann med grønnsåpe for eksempel, - som i en evig runddans med tanke på gjenbruk og gjenvinning. Sauen var viktig. Den var ”nøysom” og kunne gå ute halve året. Den ga ulla som ble kardet og spunnet og gjort til garn for veving eller strikking av klær, og som fikk sin anvendelse etter hvor nytt eller gammelt plagget var. Klærne ble klassifisert som ”finklær” og ”søndagsklær” eller ”arbeidsklær,” som igjen ble gradert etter arbeidets art. Slik ble for eksempel det minst utslitte arbeidstøyet brukt til høyonna, og de mest utbrukte klærne benyttet til tjærebreing av båt og hustak. De nyeste av ”stasklærne” ble brukt til kirkebruk og ellers når en skulle ”vise” seg blant folk. De nest beste habitter var til søndagsbruk og andre høytider. Klærne ble omsydd og lappet slik at ett og samme plagg kunne gå i arv mellom søsken, inntil det var så utslitt at det ble brukt som vaskekluter eller mattefiller. Gulvmattene fikk da i neste omgang sin bruk bestemt etter de samme kategoriseringer med hensyn til ”stasbruk” eller hverdagsbruk, ut fra definisjoner om fin og stygg eller gammel og ny. Dette innebar at de nyeste og ”fineste” mattene ble plassert i stuen som kun ble benyttet ved større familiebegivenheter, som barnedåp og konfirmasjon eller til høytider som påske og jul. Mattene fikk deretter endret bruksområde avhengig av slitasje og alder. Etter først å ha blitt plassert på stuegulvet ble matten dernest lagt på kjøkkenet. Etter å ha gjort sin nytte på kjøkkengulvet, havnet den i yttergangen, i bislaget og sammenbrettet ute på trappa, for så til slutt å ende opp på komposthaugen.³¹

³¹ De ulike anvendelsesområder for klær og gjenbruk er som tidligere nevnt beskrevet i A. G. Flakstad (1984).

Bruken av vann fulgte de samme prinsipper. Det reneste vannet ble brukt til koppvask og det skitneste til gulvvask. Vaskevannet fra morgenstellet ble tatt vare på og benyttet til klesvask, som var en hel dags arbeid med vasking for hånd på vaskebrett og med vannbæring fra brønn. Sosialt sett var det viktig å være ”ren” og ”hel” i tøyet. Om bukse eller jakken var lappet hadde mindre betydning, bare lappingen var ”pen” og syntes gjort med flid og omhug. Klærne fikk en symbolsk funksjon som bar bud om familiens orden og stell. Gjennom klærne fikk husmøren sin rolle vurdert. De materielle standardiseringer om ”pent” og ”stygt” ble også gjort gjeldende for inndeling av mennesker i ”godt” folk og ”fint” folk.

I ressursammenhengen tenkte en ”helhet.” Idégrunnet var at ingen ting skulle gå til spille. Alt ble utnyttet og lite ble kastet. Sjøppel var derfor et ukjent begrep og fenomen for den type hushold Hanna er oppvokst med og representerer. Om noe ble til ”overs,” ble det konservert og lagret som reserve for ”magrere” tider. Husholdet baserte seg alltid på å ha noe i bakhånd som garanti for tider med enda mer knapphet. Slik ble for eksempel overskudd på sild det ene året, saltet ned i tønner for å sikre matforsyningen i kommende år. Hanna husker ennå spekesild og poteter som hverdagskost. Hun tenker ikke alltid på dette med vellyst, selv om hun i dag opplever et savn ved at silda ”nesten er borte fra havet.”

Pengeinntekter familien skaffet seg gjennom salg av fisk, ble først og fremst benyttet til innkjøp av sukker, kaffe og mel, hvor husholdet ikke var selvforsynt. Ellers ble pengene reinvestert og tilbakeført opprustningen av fjøs og båt for sikring av næringsutkommet. Hanna kan blant annet huske at det ble installert vannpumpe i fjøset, lenge før familien så seg råd til å få innlagt vann til våningshuset. Dette ble gjort for å lette vannbæringen til husdyrene som trengte hundrevis av liter drikkevann gjennom en uke.

På våren i 1940 giftet Hanna seg med Olav. Det var like før landet ble okkupert av tyskerne. Hanna og Olav hadde kjent hverandre fra barnsben. Han var fisker, mens Hanna som yngst i søskenflokket var heime og stelte for sin far etter at moren døde. Slik var familiesituasjonen før hun og Olav overtok heimsteden hennes, hvor Hanna fortsatte gårdsstellet og hadde omsorgen for faren til hans død. Hanna og Olav innretta sitt samliv tilvarende sine foreldre, hvor kunnskapen om fiske og jordbruk ble videreført. Ekteparet fikk fire barn, og Olav drev fiske før han døde av hjerteinfarkt. Hanna drev gårdsarbeidet inntil begynnelsen på 70-tallet etter en gradvis nedtrapping av saueholdet. Hun følte seg da ”utslitt” med ryggplager og smerte i armene. De tre eldste barna har flyttet og etablert seg forskjellige steder i landet, mens den yngste sønnen Knut, bosatte seg på Øya etter endt lærerutdanning. Han hadde da giftet seg med Beate, som var ferdig sykepleier da de møttes. Det unge paret fikk utskilt tomt på heimgården hvor de bygde hus. Knut begynte som lærer på den lokale skolen, mens Beate fikk seg jobb i heimesykepleien som i dette tidsrommet ble kommunalt etablert. Det falt seg derfor ”naturlig” at Hanna som nå hadde kvittet seg med fjøsstellet, ble dagmamma for sine barnebarn.

6.2.3 Beates bakgrunn

Beate er født i 1945, samme året som krigen ble avsluttet. Beslutningen om å flytte og bosette seg på Øya hadde sammenheng med at både hun og Knut her hadde muligheter for arbeide. Gjennom svigermøren fikk de billig tilgang på hustomt og ”lettvinde” muligheter for barnepass. Beate begynte som heimesykepleier i kommunen, inntil hun fikk styrerstillingen da den nye alders- og sykeheimen sto ferdig på begynnelsen av 80-tallet. Beate kommer opprinnelig fra en mindre by på Vestlandet, der moren var vaskehjelp i et større kontorfirma og faren var lastebilsjåfør. Beate har en yngre bror

som er bosatt på heimplassen. Beates bakgrunn medfører at hun er lite kjent med svigermorens husholdsdrift, og hun identifiserer seg ikke med ektemannens oppvekstvilkår.

Beate husker tilbake på sin barndom som en tid hvor de hadde alt de trengte, uten noe større luksus. Som eldste barn fikk hun imidlertid alltid nye klær. Det samme gjaldt for broren, som i liten grad kunne arve hennes avlagte klær som var for “jentete.” Farens inntekt var tilstrekkelig for familiens underhold. Morens lønnsarbeide ble derfor ansett som et ekstra tilskudd til familieøkonomien, snarere enn betraktet som en nødvendighet. Selv om det internt i familien ble omtalt som at moren “frivillig” hadde påtatt seg vaskejobben, husker Beate at moren mange ganger var sliten. Beate måtte delta i plikter som middagslaging, rydding og husvask. Det meste til husholdet ble kjøpt, med unntak av brød som moren selv bakte.

Gjennom hele utdanningstiden kunne Beate bo heime hos foreldrene. Dette var i motsetning til Knut som tidlig måtte flytte på hybel og leve av studielånet fastsatt etter satser fra statens lånekasse for utdanning.

Paret traff hverandre mens Knut gikk på lærerskolen. Da var Beate ferdig sykepleier og jobbet på en sykestue. De giftet seg sommeren Knut var ferdig utdannet lærer. Samme året fikk begge jobb på Øya. De første årene bodde paret i kommunal lærerbolig, i påvente av at egen bolig skulle bli ferdig. Senere flyttet familien bare 2-3 minutters gangavstand fra Hanna. Beate og Knut har tre barn. Den eldste sønnen er flytta fra Øya og har arbeid som rørleggerlærling i nærmeste tettsted. Han er heime i helgene og så ofte han har anledning. De to yngste barna Vidar og Eirin, går fortsatt i grunnskolen. Vidar ordner for det meste seg selv. Det er derfor Eirin som utenom skoletiden for det meste er sammen med bestemoren. Det er Hanna som foretar ryddingen og stell av huset, der hun også lager middagen.

Selv om Beate har god hjelp av svigermoren, føler hun ofte at dagene ikke strekker til. Selve jobben synes hun innebærer mye ansvar. Konflikter mellom de ansatte kan oppstå. Faglig skal hun holde seg oppdatert, og hun skal tenke på helse og velferd for pasientene. Styrerstillingen medfører også at hun blir sittende i komitéer og utvalg som berører kommunale helse- og omsorgsspørsmål. Ofte er hun innom jobben om kveldene eller i løpet av helgen. Hun føler seg kun frikoplet fra jobben når familien i feriene drar bort fra Øya. Beate er dessuten med i foreldreråd på skolen og i idrettsforeningen hvor barna er aktive. Tiden her går med til å planlegge og avvikle ulike arrangementer, både lokalt og i forbindelse med reiser på idrettsstevner. I tillegg skal hun ivareta oppgaver i heimen hvor hun alltid føler hun kommer til kort, til tross for at hun føler å ha god støtte og hjelp fra svigermoren. Beates hverdag blir derfor ofte preget av at hun ikke greier innfri alle gjøremålene, noe som gir henne følelsen av ikke å strekke til. Hun kjenner manglende overskudd og dårlig samvittighet, både på vegne av jobben og familien. Hun føler seg i konstant underskudd på tid og ønsker ofte at døgnet skulle hatt flere timer.

Familien kjøper alt de trenger til husholdet, med unntak av grønnsaker som Knut dyrker på hobbybasis og mest etter ønske fra moren. Hans heimgård leies ut som tilleggsjord til et større gårdsbruk, mens familien selv har beholdt en teig til grønnsakdyrking. Knut kunne også “bare for moro skyld” tenke seg å holde gris og høns i fjøset, som fortsatt står der. Moren oppmuntrer han til å realisere planene, men som foreløpig ikke har blitt noe av. Beate føler at familien har romslig økonomi uten noen direkte overflod, men familiebudsjettet betinger samtidig familiens to inntekter.

6.2.4 Dukken i søppelsekken

Det er mandag morgen. Hanna ankommer Knut og Beates bolig der de begge står klare

til å dra på jobb. Eirin skal ikke på skolen før noe senere. Hanna observerer en overfylt søppelsekk plassert ved inngangstrappen der søppeldunken står. Dette er en plastsekk som ikke er bundet for, slik hun selv pleier å gjøre det. I det hun passerte, så hun hodet til en dukke stikke fram. Hanna undres og går inn til Eirin for å spørre henne: "Hva dette skal bety?" Eirin bekrefter det bestemoren allerede visste, at det er moren som i løpet av helgen har hatt "opprydning" og at sekken skal på fyllinga.

Hanna tar Eirin med seg for å se gjennom innholdet i sekken. Her finner de Eirins "Anne-dukke" som hun har fått hos Hanna etter hennes egen datter, og de finner "Barbie-dukken." Den ene mangler en fot og den andre har mistet en arm. De finner også en rød lakk-koffert med glansbilder. Eirins genser fra hun var i 3-års alderen ligger også der. Den minnes Hanna at det er hun som har strikket.

Hanna kan etterpå fortelle at hun kjente "vondt i seg" ved synet av alle de kasserte lekene og klærne, selv om synet av genseren voldt henne størst besvær. Hun husker at garnet var dyrt og av fineste sort, og at mønsterstrikkingen kjentes vanskelig og var tidkrevende. Hun har med andre ord lagt ned mye tid, penger og omhu i genseren, som nå bærer preg av å ha fått en "hardhendt" behandling gjennom å ha blitt vasket for "hardt." Hanna tenker at den skulle ha vært vasket mer skånsomt for hånd og ikke i vaskemaskinen, slik det for henne kunne tyde på.

Hanna føler seg både såret, forarget og ydmyket over synet av innholdet i sekken. Dukkene og kofferten blir tatt vare på. Bestemoren foreslår overfor Eirin at sakene kan være hos henne, slik at Eirin og venninnen har noe å leke med når de kommer på besøk. Genseren tar Hanna vare på og gjemmer i sin "private" kommodeskuff på loftet.

6.2.5 Fra ressursutnytting til "bruk og kast," - en kollisjon mellom meningsunivers

Hanna er oppvokst i en tid hvor sparsommelighet var en dyd. "Kjøpingsleker" fantes ikke. Lekesaker var noe en skapte selv, oftest ut fra materialer en fant i naturen. Slik ble steiner, trepinner og skjell fra fjæra i barns fantasi omdefinert og benyttet for utfoldelse i leken. Skjellene fikk navn etter dyrene i fjøset, og ungene kunne leke bondegård. Kun en dukke har Hanna hatt gjennom hele sitt liv. Den hadde tøykropp og porselenshode med "ekte" hår. Dukken var "Lofotgave" fra faren en gang han kom fra vinterfisket i Lofoten. Hanna husker at hun aldri fikk leke med den, - den var for "fin" til det, sa foreldrene alltid. Hanna fikk bare holde den og se på den, før den ble satt tilbake på hylla i stuen. Hanna synes ennå hun kan fornemme lukten av dukken og kjenne den stolte følelsen ved alltid å vite at dukken var hennes. Hun har ennå dukken liggende "i trygg forvaring" på loftet. Der ligger den i en skoese innhyllet i et silkeskerf, under et lokk som er ombundet med hyssing. Rundt dukken er det som om minnene er arkivert. Slik kan vi si at denne dukken for den eldre kvinne rommer et helt liv av minner om sparsommelighet, og bevarer minnet om en kjærlig far som i sitt fravær på fisket ikke glemte "sine" som var heime.

Hanna føler seg tilfreds med at hun har fått sønne datteren med på å ta vare på lekesakene, som var plasserte i søppelsekken. Slik er bestemoren og barnebarnet på en måte blitt partnere, gjennom ivaretagelsen av en dukke og en rød lakk-koffert med glansbilder. Samtidig er den eldre kvinnen usikker på hva denne episoden, om den kommer svigerdatteren for øre, vil medføre for deres forhold. Hanna føler at hun har "forbrutt" seg mot Beate ved å "titte henne i kortene" og ved å blande seg opp i hennes private anliggender.

Det Beate har definert som søppel, har Hanna gjennom sin handling omdefinert til noe en bør ta vare på. Ved å ta hånd om dukken, har hun også vært med å navnsatte

svigerdatteren som en sløser. Hanna vet at dersom Beate får vite om denne hendelsen, så er det ikke bare duket til konflikt mellom dem, - Hanna står også i fare for å bli karakterisert som ei som blander seg opp i familiens saker og for å være "som fanten," som ser monn i alt. Når Hannas motto er: "alt kan komme til nytte," opptrer Beate i henhold til at hun føler verken å ha tid eller husrom til å ta vare på "all den gamle skitten."

Dette er utsagn som inneholder ulike sett av verdier og livsstil, med basis i to ulike familietilpasninger.

Hanna har vokst opp i en tid hvor nødsår og knappheten lærte henne å ta vare på de tilgjengelige ressurser, mens Beate er oppvokst i en etterkrigstid preget av en materiell velstandsøkning med en pengeøkonomi som fundament for familiens underhold.

Beates liv er preget av knapphet på tid. Hun forvalter et pengehus hold hvor hennes og mannens yrkesaktivitet medfører at de må kjøpe tjenester til hushjelp og som dagmamma. Beate har gjennom sin utdanning kvalifisert seg til et arbeide hun ikke vil gå glipp av. Hun har realisert en mulighet som ikke forelå i Hannas tid. Beate har gjennom sitt utdanningsvalg profesjonalisert omsorgsrollen og der den kommunale etableringen av alders- og sykeheimen har bidratt til kvinnearbeidsplasser.

Ivaretakelsen av de eldres behov er dermed definert som et samfunnsansvar, og der Beate identifiserer seg med et lønnsarbeide som for Hanna aldri har vært aktuelt.

Hanna er glad for at det i dagens samfunn er utbygd pleieordninger for de eldre. Hun husker slitet med stellet av foreldrene, da de "lå på sitt siste." Beate er tilfreds med å ha mulighet til et lønnsarbeide som ikke er selvsagt for kvinnene på Øya. Beate ville aller helst hatt redusert arbeidstid, men det er ikke mulig i hennes stilling. Når Beate foretar vårrengjøringen i huset, må hun som regel ta helgen i bruk. Da foretas det en grundig opprydding, hvor alt som har "samlet seg opp" fjernes og kastes. Beate sier hun ikke har kapasitet til å sortere og lagre avlagte ting hun føler det aldri vil bli bruk for. Langt mindre vurderer hun å påkoste reparasjoner på ødelagte gjenstander, all den tid det er mer lønnsomt å kjøpe nytt.

Når Beate kaster Eirins dukker, er det ut fra en sammenheng hvor de ligger "hulter til bulter" i en lekeeske sammen med mange andre store og små dukker, både med og uten hår, armer og bein. Når Hanna tar vare på de samme dukker, ser hun dem med referanse til sin barndom og i forhold til hennes ene sovedukke, - som en "pyntedukke" hun aldri fikk leke med.

"Objektivt" og ytre sett ser kvinnene de samme dukker som har havnet i søppelsekken. Når de likevel oppfatter dem forskjellig, er dette med utgangspunkt i kvinnenes ulike referanser knyttet til oppvektsvilkår, økonomi og tidsforvaltning. De kasserte leker betraktes i henhold til deres ulike erfaringsmateriale som gjenspeiler to ulike livsrom. Dette medfører at dukkene tillegges forskjellig meningsinnhold. Det som for den eldre kvinnen ses som bevaringsverdig, anses av den unge som kassabelt. De to generasjoner kvinner blir dermed stående i et motsetningsforhold i oppfatningen av hva som skal defineres som søppel. Vi øyner grunnlaget for en konflikt som uvilkarlig kommer til å sette kvinnene i et konkurranseforhold om hvilket perspektiv Eirin skal få. Som stående med Eirin mellom seg, har mor og bestemor anskueliggjort to ulike syn på behandlingen av dukken. Dette berører ikke bare en konkret hendelse som avspeiler hvordan dukken bør betraktes, men er en handling med referanse til kvinnenes verdiparadigmer og ressursforvaltning.

Hanna fastholder ennå en nøktern livsstil med lavt forbruk basert på tværing og stor selvforsyningsgrad. Beate har sin referanse i varekjøp og materiell konsum. Hanna tenker gjenvinning, når Beate tenker nyvinning ved å erstatte det gamle med tanke på å kjøpe nytt. Når den eldre kvinnen orienterer seg i forhold til knapphet, relaterer den

yngre kvinnen seg til vareoverskudd. Beates familieøkonomi tillater at en ny dukke kjøpes, om det skulle være ønskelig. Daglig konfronteres hun med mangelen på tid og som er grunner til at dukken havner i søppeldunken.

Slik kommer Hanna til å betrakte Beate som en kvinne som “bare kjøper nytt når det trengs, - uten å snu på skillingen.” I hennes øyne blir Beate en som “sløser og ikke tar vare på tingene.” Gjennom å “berge” dukken fra å havne på fyllingen, viser da også Hanna seg som forskjellig fra sin svigerdatter og markerer dermed sin oppfatning av ressursbruk og konsum.

Likevel er dette et ”risikoprojekt.” Skal denne hendelsen ikke ende opp i et konfliktfylt forhold mellom kvinnene, blir det viktig at Beate ikke får vite om Hannas “redningsaksjon.” At bestemoren og sønnedatteren sammen gjemmer dukken, betyr også at de oppbevarer en ”hemmelighet” for Beate som blir en slags tredje part, som holdes utenfor alliansen. Mye står på spill dersom bestemoren og Eirin i sin “sammensvergelse” skulle avsløres. Hanna vet at hun her ikke vil få svigerdatterens støtte i et samfunn hvor nøden oppleves som langt unna og ”hører den tredje verden til.” Hanna kjemper for å legitimere sine valg og disposisjoner gjennom en livslang husmorpraksis, hvor hun også ble vurdert etter sin ”spareevne.” Den eldre kvinnen søker fortsatt å bevare sin verdighet som knytter seg til måtehold og resirkulering. Beate på sin side ”stresser” for å ”forsvare” et selvbylte knyttet til omsorgsoppgaver i heimen, lederstillingen på jobben, politiske verv og foreningsliv. De mange oppgaver krever en form for omsorgsrasjonalitet, som løses gjennom samordning, smidighet og fleksibilitet innenfor stramme tidsmarginer (Gerrard 1983, Sørensen 1982).

Vi erfarer at omsorgsbegrepet får ulikt innhold for disse to generasjonene kvinner. Hannas forhold til omsorg omfatter et naturalhushold som innebar et samspill og en ”pakt” med naturgrunnet. Her hadde hun ikke bare ansvaret for egne barn og fjøsstellet, men også for foreldrene da de ble eldre. Beate står også i en mangfoldig omsorgsrolle, ikke minst gjennom sin yrkesrolle der hun som leder i en profesjonell føler et totalansvar gjennom hele døgnet. I jobben er hun avhengig av sin svigermor som dagmamma som på dagtid tar vare på hennes barn. Etter endt arbeidsdag skal hun ivareta husmorforpliktelsene, der hun også deltar i mange fritidsaktiviteter for å tilrettelegge barnas fritid. Både i den offentlige og private sammenheng står hun overfor omsorgskrav og som medfører mangelen på tid og overskudd, ikke minst med tanke på ivaretagelsen av egne interesser og behov.

6.2.6 Dukken i søppelsekken, - en utvidelse av forståelsen

Tid, alder og kjønn blir viktige faktorer i et sysselsettingsforhold som danner rammen rundt disse to familiegenerasjoner. Yrkesarbeidet og omsorgsforpliktelser samordnes slik at de to kvinnene kan dra nytte av hverandre ut fra forskjellighet i alder og interesser. Hanna sluttet med saueholdet på grunn av helsa, men også fordi hun ønsket å være dagmamma for barnebarna. Hanna og Beate deler interessen for barna som blir utgangspunktet for deres fellesskap. Slik blir Eirin som representerer den tredje generasjonen, et bindeledd mellom moren og bestemoren.

Det vil derfor kunne få omfattende konsekvenser, dersom de to kvinnene skulle bli uenige om barneoppdragelsen. Her er det i første omgang Beate som har mest å tape når hun er avhengig av svigermoren som dagmamma, i mangelen av barnehage tilbud. Selv om Hanna gjør en ”jobb” for svigerdatteren, kvier hun seg mot å ta betaling. Hun er oppvokst med tjenestebytter og mottoet om at: “den ene tjenesten er den andre verdt” ut fra gjensidighetskrav. Dessuten føles det uvant for den eldre kvinnen å motta penger for barnepass. Dette ble ansett som en selvsagt oppgave for mødre og bestemødre og en oppgave en aldri omsatte i økonomiske termer.

Mellom kvinnene eksisterer et bytteforhold vi kan si at Beate betaler seg og som for henne er en forutsetning for å unngå følelsen av å “utnytte” sin svigermor. Beate må administrere sitt liv og sin tid i henhold til dagens kvinnekraft. Hun kan karakteriseres som dobbeltarbeidende. Den unge kvinnens verdighetskrav rettes da først og fremst til en yrkesrolle, med forventninger om at jobben ikke skal gå utover familien. Samtidig med en moderne tilpasning av kvinnerollen er de unge kvinnene underlagt mødre-generasjonens syn på husmorens oppgaver og plikter. Beates situasjon kjennetegnes derfor ikke bare av tidspress når helgerengjøringen rasjonaliseres. Hun står også i et verdimeslig krysspress preget av omstilling og en endret kvinnerolle med omsorgsplikter både heime og i arbeidslivet.

Hanna prøver å opprettholde en kvinnerolle knyttet til en kvinnetilpasning i naturalhusholdet. Slik fortsetter den eldre kvinnen å framholde ressursutnyttning og sparing, slik hun da gjennom alliansen til barnebarnet foretar en redefinering av innholdet i søppelsekken. At Eirin kan bli stående tilbake som en tvilrådig jentunge og oppleve en lojalitetssplittelse, hvor hun ikke vet om hun skal ta parti for moren eller bestemoren, blir et annet forhold. Her kan vi bare konstatere ansatser til generasjonskonflikt.

Hanna omsorgsaspekt innebærer en form for ”total-omsorg,” også for gjenstander, sett som redskaper i en meningskjede for bruk og gjenbruk med en bestemt funksjon og plassering i et brukshierarki. Til dette hørte også at ingen ting ble kastet, men at det heller ble snakk om omplassering og ny anvendelse ut fra en overordnet bruksverdi. Hyller overfylte med “krusfigurer” som pyntegjenstander i glass og porselen som dekorasjon, er derfor ikke av Hannas barndom, men tilhører dagens boliginnredning. Hanna husker bare sin egen barndomsdukke som eneste dekor i stuen og som familien bare brukte til høytidsdager.

Dukken i søppelsekken kan ut fra denne presentasjonen benyttes som et symbolsk uttrykk for tidsskille og tidsendring. Æn og samme dukke blir dermed tildelt ulik mening, avhengig av de to kvinners livsinnretning og forståelseshorisont i betraktninger om å være ”søppel” eller ikke. Ved å nøste tilbake til oppvekstvilkårene for den eldre og den yngre kvinnen, kan vi nærme oss en forståelse av begge kvinnenes så vidt ulike syn på æn og samme dukke.

Sett i et kommunikativt perspektiv, sender symboler beskjeder mellom mennesker enten en deler eller er uenig om metaforens betydning. Dersom en deler meningsunivers, dannes grunnlag for fellesskap. I motsatt tilfelle løper samhold og samarbeidet en risiko. Vi snakker om manglende samforståelse som gir grunnlag for konflikt. Slik inngår symboler i meningskjeder, der de markerer og kommuniserer likhet og forskjellighet mellom mennesker. Symbolene benyttes som identitetsmarkør og inngår som del av vår selvpresentasjon. Et forsvar av symbolbruken inngår dermed som et forsvar av selvbildet.

Hanna kunne ikke gå forbi søppelsekken uten å ta affære. For henne ville det være ensbetydende med å vise seg som en “sløsete” person. Ved å ta vare på de kasserte gjenstandene markerte hun sine gjenvinnings-verdier, som til et forsvar av seg selv og ut fra en lojalitet til fiskerbondehusholdet.

Slik kan vi si at våre liv hylles inn i sett av symboler som får mening gjennom sammenhengen de inngår i, avhengig av tid, rom og sted. Slik blir Hanna og Beates ulike betraktningmåter og ressursforvaltning ikke bare et privat og individuelt forhold, men kan knyttes til en endret kvinnerolle som henholdsvis heimeværende og yrkesaktiv i tillegg til en materiell velstandsøkning.

Sett i denne sammenhengen kan dukken i søppelsekken ikke bare anses som en dukke i og for seg. Den kan altså også ses som et symbolsk uttrykk for tidsendring med følger

for kvinners rolleutforming og levekår. Kulturanthropologen C. Geertz's poeng er at den "lille" historien peker mot en større sammenheng. Det "spesielle" tilfelle sett som "tynn" beskrivelse, kan dermed henseile mot et mer generelt nivå sett som makronivå, og som avspeiler det vi kan kalle samfunnsutviklingen. Da berører vi kvinners livsmestring og identitetsforvaltning i henhold til begreper som tidsendring og modernitet, og som fortellingene i denne avhandlingen vil omhandle.

6.3 NORAS LIV, - OM ALDRING OG DE TO DYDER

6.3.1 Innledning

Menneskelig omgang krever samvær og kommunikasjon. Samhandling formidles både gjennom verbale og ikke-verbale ytringer som symboler, kroppslige gester og handlinger. Ved å studere menneskets handlingsmønstre, er det mulig å komme på sporet av et etisk fundament for vurderinger av hva som oppfattes som "rett" og "galt." At vi handler ut fra det samme verdigrunnlag, både skaper og vedlikeholder fellesskapet. I denne prosessen sikres et felles normgrunnlag for et kollektiv og samhold og som igjen bidrar til forståelsen av et samordnet "vi." I dette samspillet skapes rolleutforminger som retningslinjer for akseptert atferd. Dette innebærer at en avhengig av alder og kjønn, stilles overfor forventningskrav ut fra forestillinger om det sosialt akseptable.

For Nora som enke innebærer det at hun som eldre og enslig kvinne stilles overfor andre forventninger enn hun gjorde i sine unge år, men der hun fortsatt forsøker å fastholde sine hverdagsrutiner ut fra de krav storfamilien satte. Med avgrensede oppgaver i en alenetilværelse og en aksjonsradius som både fysisk og psykisk stadig innsnevres, vil dette her først og fremst dreie seg om å være selvhjulpen og vise renslighet. Det er spesielt disse to dyder som i fortellingen om Nora vil settes i fokus. Her står bevaring av helsa sentralt.

En av de historiene som Nora gjerne forteller, er om når folket på Øya under siste verdenskrig "lurte" tyskerne. Dette er et samtaleemne som bygdefolket i ettertid kunne muntre seg med. Det hadde seg slik, kan Nora fortelle at: "tyskerten for omkring i gårdan då dæ vesstnok va ein mann de leita etter. Vi skræmte heile hurven då vi fainn på å sei at her va tyfuspæst. Ja, då ska du tru de strauk på dør og vi vart kvitt dem." Hendelsen er blitt fortalt flere ganger. Den er forbundet med fiendefrykt, redselen for frihetsberøvelse og matmangel. I tillegg representerer historien også stoltheten over at hun som nygift, "ungjente" klarte å mestre "brasene" i en etableringsfase som vi her kan uttrykke som både "i krig og kjærlighet."

Kvinnene som giftet seg rundt krigsårene, ble dermed utfordret i en ressursutnyttning og selvstendigjøring ut fra varerasjoneringen. Som unge kvinner ble de derfor tidlig konfrontert med utfordringer om å få "endene til å møtes." Årene var omlagt med uhygge og spenning. Her sto samholdet sentralt for kampmoralen om ikke å "gi seg" og til en felles innsats for å jage "tyskerten på dør."

Krigsårene benyttes ofte som referanse og tidsmarkør når hendelser fortelles ut fra en tidsakse som "før" og "etter" krigen. Parallelt omtales krigen ofte som et skille mellom "gamle dager" og "moderne tider," relatert til industrivekst og utdanningssatsing sett som uttrykk for modernisering. Selv om gjenreisningsarbeidet i hovedsak knyttes til "framgang" og velstandsutvikling, betydde dette også samtidig en avvikling av småbruksdriften. Her finnes det for de eldre også et savn, slik vi skal komme til å se. Nora som er født 1916 opplever samfunnsendringene som omfattende. Hun gir uttrykk for utrygghet og manglende oversikt i en tid hun mener preges av raske skifter. For

den eldre kvinnen synes det derfor desto viktigere å fastholde rutiner i en aldringsprosess der hun gradvis blir mer hjelpetrengende (Solem m.fl. 1994). Dette kommer til uttrykk som at: “jeg får være glad for hver dag som går, og så lenge jeg kan klare meg selv.”

Hverdagslivet på Øya var for de eldre kvinnene ensbetydende med selvberging og være selvhjulpen, slik vi vet. Av dette fulgte den sentrale leveregelen om at ”ingen verken skulle lide eller være noen til last,” og der vi kan si at storfamilien utgjorde det sosiale sikkerhetsnettet i en form for førstehjelpslinje. Dersom det trengtes en håndsrekning, søkte en naboens støtte. Her ble hjelp og tjenester organisert ut fra klare, men uskrevede regler om et gjensidig bytteforhold. Kimen til et godt naboskap lå i den gjensidige støtten parallelt til respekten for den enkeltes selvstendighetsutøvelse og integritet.

Relasjoner mellom menneskene var basert på et bytte av varer og tjenester, som ble utvekslet etter en felles lokal forståelse for ekvivalenter og da med et underforstått om å skaffe tilbake og ”gjengjelde” det en hadde mottatt. Transaksjonen skjedde ut fra uformelle kontrakter om å bytte likeverdige tjenester som håndsrekninger eller gjenstander, etter en rangering om ressurstilgang og knapphetssituasjon. De som ikke fulgte disse prinsipper for bytteforholdet, kunne utsettes for negativ sanksjonering. Nora husker at hun i krigsårene måtte låne hvetemel av nabokjerringa for å lage barnegrøt, men at: ”...det mjølet skaffæ e tilbake ved å pine egg frå hønsan, før vi ville jo før all del ikkje stå i skyld te nån ein. Vi gjorde opp før oss ut frå at den eine tjenesten va den andre verdt.” Når Nora i dag må be om en tjeneste, gjøres dette opp mot betaling.

For den eldre kvinnen kjennes hverdagsoppgavene stadig tyngre, når hun sier at ”humøret” for å tilberede et ”måltid mat” kan svikte. Dette er forhold hun skjuler for sin datter. Den eldre kvinnens uttrykker engstelse for den dagen hun ikke lenger greier eget kroppsstell. For Nora knyttes kravet om renslighet så sterkt til egen selvstendighet, at hun i stedet for å be om vaskehjelp heller renonserer på tidligere krav om ”grundighet.” Denne beslutningen legitimeres gjennom gjentakelsen om at det i huset er bare hun som “støver” og at ”her er reint nok,” som om hun stadig vurderer eget renhold. Repetisjonene viser til et ideal om det “støvfrie” huset, samtidig med fastholdelsen av en ”pertentlig” husmor som vil holde hjemmehjelpen på avstand. Nora ønsker fortsatt å bestyre sitt hus og motta omgivelsenes kommentarer om at hun tross sin høye alder, ennå er ”oppegående.”

6.3.2 Noras hus var basert på naturalhusholdet og selvberging

Nora bor i et velstelt hus i gåavstand fra sin datters enebolig. Ved ankomsten til huset blir en slått av den frodige hagen med blomster og prydbusker som er anlagt rundt huset. Hagen ble opparbeidet mot slutten av 60-tallet og skjedde nærmest parallelt med avviklingen av husdyrholdet og småbruksdriften.

Hageanleggene har i nord-norsk sammenheng tradisjonelt bestått av nyttevekster som rabarbra og bærbusker, og som inngikk i husholdsproduksjonens selvforsyningskrav. Når blomsterbedene og gressplenene fikk prioritet framfor nyttevekstene, kan dette ses som et overskuddsfenomen med frigitt tid til hagestell på hobbybasis og ut fra prydhensyn. Før 60-tallet var det bare de større gårder og embetsstanden som presten og doktoren som via tjenesteboligen kunne omgi seg med større hageanlegg, som også ga signaler til omgivelsene om overskudd både materielt og tidsmessig. De største hagene hadde da også lysthus for fornøyelse og hageselskap. Slik kan hageanlegget, i likhet med dagens eneboligens utforming og arkitektur, være med å gi en kulturhistorisk forståelse av folks liv og levnet (Hage 1996).

På yttertrappen hos Nora møtes en av ringeapparatet som en moderne innretning. Installasjonen er et resultat av en lokalsamfunnsendring med mindre nærhet og oversikt, samtidig som den er en følge av Noras sviktende helse. Hun er ikke lenger rask til beins, og døren låses tidlig på kvelden for å forvise seg mot at "ubudne" gjester kommer inn. Nora følger med i nyhetsbildet, og gjennom fjernsynet og aviser får hun "stadig" bekreftet at de eldre som bor alene er utsatt for kriminalitet. For Nora betyr ringeklokken trygghet, samtidig som den vitner om en ny tid og hvor hun sier hun "savner fredelige dager" hvor ytterdøren knapt var låst om natten.

Nora har i dag ikke mange besøkende. Hun sier hun ofte føler seg ensom, at "folk har det så travelt" og at "ingen lenger går i besøk." Fjernsynet ser ut til å være sentral informasjonskilde og underholdning. Fjernsynsapparatet har fått en sentral plass i stuen, og det står alltid på selv om Nora ikke følger med i programmene. Tv'n refereres som "selskap" både ut fra det å se på bildene og å "høre stemmer." Nora sier hun føler seg "heldig" som nå har datteren som nærmeste nabo. Datteren er yrkesaktiv og oppleves av moren som "svært travel." Moren kan derfor "ikkje lite på hennes hjelp" når hun skulle trenge det. Nora må derfor på forhånd rangere sine behov på en slik måte at det bare blir det aller viktigste hun signaliserer støtte til. Moren anklager ikke datteren for manglende velvilje. Nora har for lengst skjønt at det dreier seg om tidspress og om "de moderne tidskrav," der hun på sine gamle dager ikke lenger har garanti for pleie internt i familien, slik Nora tok seg av sin egen mor. Denne forsørgingsgarantien for de eldre lå nedfelt i storfamiliens livslange omsorgsoppgaver. Den nasjonale utbyggingen av den kommunale sektor ga mange av de middelaldrende kvinner arbeidsmuligheter innen omsorgsykker. Dette medførte at mange av de lokale kvinner mot slutten av 70-tallet fikk arbeide i helsesektoren, med tilbud om kvalifisering (Nilsen 1989).

Samtidig med kvinners muligheter for lønnsarbeide, ble oppgavene i heimen teknologisert og minimalisert. Elektriske installasjoner og mekaniske husholdsmaskiner for klesvask og koppvask i likhet med støvsugeren, var med på å lette husarbeidet. Den moderne eneboligen med et mangfold av tekniske hjelpemidler, stiller da krav til to inntekter for innfrielsen av de økonomiske utgifter. Parallelt måtte da også småbarnsfamilien skaffe barnepass via andre kvinner, slik vi også har sett enten i form av dagmamma eller i barnehage.

For Nora var det ansett som "uhørt" å "sette ongan bort på gården." Det var bare i nødstilfelle som ved sykdom og dødsfall, at en kunne be naboen om barnepass. Omsorgen for egne barn var i likhet med fjøsstellet og husarbeidet kvinnens viktigste oppgaver som de ble vurdert i henhold til. Det ble ansett som skambelagt å motta offentlig støtte, omtalt som "fattig-kassen." Hjelpen ble ansett som i "nødsfall" og var stigmatiserende. De fleste familier reserverte seg mot denne type "forsorg," som det ble kalt. Nora sier at: "alle satte sin ære i å greie se sjøl," slik hun kan huske det.

Nora anser seg også blant de "heldige" enker i bygda som bor i nærheten av slekta. De eldre som ikke har familien rundt seg er spesielt opptatt av at aldersheimen finnes som alternativ, selv om verken Nora eller andre eldre primært ønsker seg dit.

Gjennom hele sitt liv som heimearbeidende husmor og småbrukerkone, har Nora vært vant til å greie seg selv. Naturalia produserte familien selv og kontanter kunne en spare gjennom salg av egg, melk og ull fra sauene. Nora vevde også gulvmatter for salg. Disse var produsert av filler fra utslitte klær og andre tekstiler som inngikk i et gjenvinningsmønster. Materialer som ikke direkte kunne resirkuleres, ble enten brent i kjøkkenets vedkomfyr og dermed brukt som oppvarming, eller brakt på komposthaugen hvor kvinnene hentet jord til bærbuskene. Slik inngikk husholdsproduksjonen i en økologisk runddans hvor ingen ting gikk til spille, men bare

fikk endret nyttefunksjon. Avfallsforvaltningen skjedde innenfor fastlagte rutiner, som nedfelt kunnskap mellom generasjoner. Her hører det også med at knust glass og jernskrap ble dumpet i havet.

I naturalhusholdningen ble kontantinntekter tilbakeført produksjonsutstyr som båt og fiskeredskaper. Et eventuelt overskudd ble fordelt mellom mange prioriterte ønskemål der barna ble ”tilgodesett,” før Nora kunne gå til anskaffelse av et nytt klesplagg med tanke på seg selv. I dag sier hun at hun har flere kjoler enn hun noensinne kommer til å ”slite ut.” Likevel sier hun at hun ”sparer klærne,” og har mange ”finkjoler” i skapet og som ”nesten ikke har vært på.” Nora skiller fortsatt mellom bruken av hverdagstøy og søndagsklær.

Tanken om ”finbruken” var som vi vet knyttet til offentligheten og ”borte,” i motsetning til heimebruk definert som ”mindre fint.” Ut fra disse kategoriseringer var også bolighuset innredet og innrettet. Kjøkkenet var her et hverdagsrom for det uformelle og ”dagligdagse,” ment for arbeidsklær og virksomhet. Stuen var knyttet til ”høytidsbruken,” ment som ”stas” og rekreasjon. Det var først på 70-tallet at stuen ble tatt i daglig bruk, og der fjernsynsapparatet fikk en sentral plassering.

6.3.3 Husmoren. Kvinner og kjøkken

Vårt møte var avtalt. I kjøkkenet kjennes lukten av nykokt kaffe og der synet av kakene bærer preg av at jeg lenge har vært ventet. Hun har ikke mange besøkende og det kjennes ”ærefult” å være gjest.

Etter å ha passert ytterdøren som er ulåst, må fottøyet tas av i husets ytterste gang før mellomgangen passeres på vei mot kjøkkendøren, der jeg banker på. Som gjest må en følge de lokale skikker for hvordan en både inntrer og tar avskjed i et hus. At reglene følges, blir oppfattet som en viktig gest for å vise respekt for den som besøkes. Til det å ”gå på besøk” hører at gjesten gjerne legitimerer visitten gjennom et ærend, som kan være forespørsel om rådgiving og hjelp i arbeidsoperasjoner, eller det kan dreie seg om lånet av en kopp mel eller andre naturalia.

Legitimeringen av et besøk ble vanligvis uttrykt gjennom det å ”ha et ærend.” Dette kunne også være et påskudd om å ”slå av en prat,” hvor en var ”snar” dersom et uanmeldt besøk skulle vise seg ”ubeleilig.” Her gjaldt det å vise respekt for de andres tid og arbeidsoppgaver. Et ”godt” naboskap dreide seg om ikke å forstyrre andres gjøremål og unngå å være til bryderi. Sosiologen legitimerer sitt besøk gjennom nedskrivning av en livshistorie, og som Nora positivt imøtekommer når vi setter oss ned for å bla i gamle fotoalbum. Dette etter at jeg har kommentert hennes ”fine” håndarbeider som hun repliserer med at: ”det e no berre noko slørv som e ha lagæ av gammelt restgarn.”

Krav om fred og ”fordragelighet” var viktig for den sosiale omgangsformen på Øya. De sosiale uskrevne lover regulerte samværsformen og der en søkte å unngå nabo tvister. Sosial kontakt var derfor omlagt strenge reservasjoner i forhold til samtaleemner og der en heller ikke skulle ”skryte.” Her gjaldt også å ikke være for ”frittalende” og å ”veie sine ord.” Alle hadde begreper om hva som var ”sladder” og alle visste at ord kunne ”såre.” Omtalen av en persons sosiale renommé kunne uttrykkes gjennom å ”ha ord på seg,” - om for eksempel å være ei ”sladderkjerring.” Når Noras skal fortelle sin livshistorie er hun derfor ”redd før å sei nåko gale” (ufordelaktig om andre), og hun understeker at det ikke er sikkert at: ”alt blir rett” med tanke på hendelsesforløp.

Den tette boformen ga lite rom for anonymitet, samtidig som det integrerte livet ga beskyttelse og sosiale garantier om støtte. Husholdsdriften var avhengig av fellesskap og samhold som mobiliseringsgrunnlag i påkrevde tilfeller, som rundvask og sjøsetting

av båt. Sausanking på seinhøsten var umulig uten bygdefolkets felles innsats, på lik linje med veikrav, brobygging og utbyggingen av molo og havnevern. Folk var nødt å samarbeide om samfunnsgoder, både internt og i forhold til krav rettet mot storsamfunnet. Like mye som sausankingen var et internt familieanliggende for Øyas befolkning, ble havneanlegg et offentlig kommunalt forvaltningsansvar. Vanskeligere var det å håndtere de sakene som lå i grenselandet mellom bygdefolket og den kommunale sektoren. Da kunne det oppstå lokal uenighet mellom øyværingene i forståelsen av hvor for eksempel sykeheimen skulle lokaliseres. I avgjørende politiske spørsmål kunne det oppleves kontroversielt å ”møtes over en kopp kaffe” eller på krambua.

Praten på overflaten var også med på å avsløre det som ”lå under.” En kommuniserte derfor ofte i to parallelle tekster mellom det sagte og det usagte, - mellom det forståtte og det underforståtte. Retorikkens kunst lå i å beherske begge nivåene uten å vekke anstøt, og samtidig få sagt sin mening. Kun de færreste greide dette. Kvinnene visste at deres møter i velforeninger og rundt kjøkkenbordet kunne bli omtalt som et forum for ”sladderkjerringer,” og som kvinneforskeren vil oppfatte som et ”maskulint” og negativt uttrykk for forståelsen av kvinnefellesskap. Når mannfolkene møttes på krambua, ble dette oftest positivt omtalt og betraktet som passiarer og meningsutveksling av næringspolitisk betydning og et sted der ”de pratet om feske.” I tillegg til at kvinner ble ansett som lite meningsberettiget i politiske spørsmål, fantes kanskje også en respekt for kvinner og deres maktpotensiale. Omtalen ”sladderkjerring” kan derfor ses som både kvinneforakt og redsel for kvinners myndighetsutøvelse (Ås op.cit.).

I Noras hushold var kjøkkenet det viktigste rommet. Det var her matproduksjonen foregikk. Dette i tillegg til annen redskapsproduksjon, som hadde et høydepunkt ved forberedelsen til Lofotfisket. Kjøkkenet var ikke bare sentrum for produksjonen av mat og klær og annen utrustning, - som et allrom for mangesysling. Kjøkkenet var også sentrum for måltidene og vedlikeholdelsen av sosiale bånd og nettverk. Mang en kaffekopp er servert rundt et kjøkkenbord med utsyn over bådhavna og bygdeveien. Sammenkomsten var ikke bare ment for kaffedrikkning. Den var også viktig for meningsutveksling og for lokalsamfunnskulturen. Her fikk en øvelse i og lærte seg å bli ”gode” sambygdinger. En understreket betydningen av samhold (Gerrard 1975). Mitt ærend til Nora var imidlertid først og fremst motivert ut fra ønsket om å komme på sporet av de dyder som har vært viktig i forvaltningen av hennes kvinneverole. Huset preges av en ryddighet og med en orden, hvor ingen gjenstander ser ut til å være tilfeldig plasserte. Kjøkkeninnredningen inngår som en del av husfruens selvpresentasjon. Kaffekjelen, skjærfjøla, brødet og ostehøvelen har sin faste plass og orden, som understreker at vi befinner oss i Noras hus. Bruksgjenstandenes faste plassering var nødvendig for å holde ryddighet i administreringen av storfamilien. Den faste ordenen lettet husarbeidet. I dag gir den samme ordenen Nora trygghet. Den hjelper henne med å fastholde rutineene når husken kan svikte. På den slitte skjærfjøla står det ennå innbrent i treverket: ”Til mor.” Den har sønnen som guttunge laget på sløyden, og den er ennå i bruk og kan påkalle minner om småbarnsfasen.

I Noras alder er det for henne viktig å fastholde den ”vante tralten.” Når hun må justere de innøvde vaner og handlingsmønster, er det for å gjøre praktiske endringer som forenkler alenetilværelsen og tilpasses helsa. Nora synes alle omstillingene er strevsomme og krever tilvenning. Her er det ikke bare snakk om praktiske omlegginger og nye innretninger. Omskiftene handler også om en mental omstilling som er tidkrevende. Slik kan det vise seg at Nora bruker en hel vinter på å beslutte at hun ”til neste år” vil flytte potetlageret fra kjelleretasjen og opp til boden ved siden av

kjøkkenet. Dette gjøres for å unngå kjellertrappen, som både hun og datteren synes er bratt og regner som farlig. Når omorganiseringen er gjort og potetene først er flyttet, skjønner ikke Nora hvorfor hun har utsatt avgjørelsen. Dette kommenterer hun ved å si at: "dette sku e no ha gjort før lengje sian, mæn ..."

For Nora betyr alle endringene nedrigging av en innøvd livspraksis som framkaller hennes mismot, som i en konfrontasjon med en nedtrapping. Hun forteller at hun forbereder seg på flere (mot)trekk som kan gjøre hverdagen enklere, som å fjerne mattene på kjøkkengulvet, når hun "sloss" for å bo heime.

Nora har tre frysebokser i huset fylt med ulike matvarer, hovedsaklig kjøtt.

Fryseboksene er Noras moderne uttrykk for et matvarelager og forvaltes som et spiskammers. Dypfrysingen av matvarer har erstattet salting, sylting og tørking som konserveringsmåter. Nora viser til et matforråd som om hun fortsatt er ansvarlig for et stort hushold.

Husets innredning er preget av fred innhyllet den ro som kan kjennetegne møtet med eldre. Det sakte tempoet medfører at pådekkingen av kaffebordet kan ta flere timer, når hun også tørker av hver kopp og pusser teskjeene før bruk.

Nora husker at hun mens ungene var små, måtte gjøre flere arbeidsoperasjoner samtidig. Lik alle andre heimeværende kvinner, besto arbeidsdagen av tilsyn med barna samtidig med matlaging, rengjøring og håndarbeidsutførelse "i ledige stunder." Når en hadde besøk og satt og pratet, satt en alltid med håndarbeidet "mellom hendene." Slik var kvinnene alltid virksomme og tillot seg heller aldri å sitte lenge om gangen.

I dag greier Nora bare å forholde seg til en ting av gangen. Hun er ustødig på beina. Dette krever konsentrasjon når hun skal bevege seg. Nora kommenterer det "høye tempoet" i dagens samfunn, med "stadige omskifter" som gjør at hun ofte føler seg desorientert. På nærbutikken opplever hun at reoler og varebeholdningen omplasseres, slik at hun ikke lenger finner varene hun trenger. Når hun i tillegg kvier seg for å be om hjelp, betyr det at hun bruker lang tid på å handle. På den annen side stresser ikke Nora av at handleturen drøyer, når hun treffer andre mennesker og "får høre nytt." Dessuten får hun både "mosjon og fresk luft." Nora kunne i likhet med andre husstander fått brakt matvarene til døren. Dette tilbudet er det helst de yngre kvinner som benytter seg av. De eldre kvinner gjør selv sine innkjøp som Nora, både for å "spare" utgifter med bringingen og for selv å kunne velge varer i blant annet "tilbudsdissen."

På kjøkkenet står Nora og holder seg i vedkomfyren som hun ikke "hiver ut," til tross for at familien fikk innlagt elektrisk strøm på slutten av 50-tallet. Da var det mange av "svartovnene" som havnet i "fjæresteinan," når fjæra ble benyttet som søppelplass for det ikke-organiske materialet. Dette var før etableringen av den kommunale renovasjonstjenesten. Nora sier hun vil beholde vedkomfyren som "sikkerhet" i tilfelle strømbrudd. Dessuten synes hun den gir "bedre" varme enn den elektriske ovnen. Nora har heller ikke kastet parafinlampen. Hun er vant til å tenke i minst to mulige utveier som en garanti dersom noe skulle svikte, slik primærnæringshusholdet var tuftet på kombinasjonsdriften som sikkerhetsnett.

Nora står ved komfyren og venter på at kaffen skal trekkes. Som "buden" gjest uten tilknytning til familien blir jeg invitert i stuen, slik skikken er. Den romlige plasseringen vitner om høytid og distanse, når korte besøk ellers baseres på kaffeservering ved kjøkkenbordet med voksduk. I stuen blir jeg plassert rundt et kaffebord dekket med Noras fineste tøyduk og kaffeservice. Til kaffeserveringen tilbys alltid flere kakesorter, samtidig som vertinnen alltid bærer fram unnskyldning for at baksten ikke er perfekt.

Å be om unnskyldning er noe både Nora og alle de andre kvinner kan, kan jeg som kvinneforsker tenke når jeg hørt henne unnskyldte ”rotet” i huset, at gulvet er skittent, kjolen ”gammel” og at hun er ”uflidd” på håret. Dette tilhører kvinnes immanens og deres oppofrelse med en væren for andre (Beauvoir 1974). Husmorens plikter ble dermed gjennom jenteoppdragelsen koblet til et mindreverd. Lavt selvbilde og skyldfølelse kunne dermed bli et livslang ”prosjekt” for mange kvinner som var opplærte til å ”servere” og å ”tekkes andre.” Dette var andreorienteringens pris, der husmoren i trykkesystemet hadde få rettigheter og der for eksempel retten til syketrygd ikke fantes (Stang Dahl 1978). Kvinnens ulønna arbeide ga dem heller ikke rett til trykkespoeng. Disse ble alle minstepensjonister når pensjonsordningen trodde i kraft. Når en spør Nora om hennes arbeide, vil hun kunne redegjøre for alle arbeidsoperasjoner og oppgaver fastsatt etter de ulike årstider. Dersom en spør om hennes yrke, vil hun svare at noe yrke har hun aldri hatt.³² Som ”heimeværende” inngikk hun i en livslang arbeidsdeling med sin mann som var fisker. Skilsmisse utenom døden var ikke sosialt akseptert. Ekteskapet var kvinnens viktigste forsørgingsmulighet. De kvinner som ikke ”ble gift” kunne gå en utrygg skjebne i møte.

6.3.4 Omsorgsbonden. Kvinner og klær

Dagens kvinneideal med krav om utdanning og et lønnsarbeide synes Nora både er av ”det onde og det gode.” Nora ser samtidig at alle de mindre gårdsbrukene på Øya er forlatt og at kombinasjonsdriften har opphørt. Hun forstår at de yngre vil prøve ”nye veier” og ”tenker på seg selv,” selv om hun synes det er trist at lite av jordbrukstradisjonene holdes i hevd.

Som husmor i fiskerbondesamfunnet hadde hun omsorg for både mennesker og dyr uten å framheve egne behov. Måltidene ble servert slik at ”arbeidsfolk,” det vil si menn, hadde første prioritet. Så kom ungene, og til slutt var det kvinnens tur.

Husmoren satt med andre ord sjelden til bords. Den samme ordenen ble fulgt ved mer ”høytidelig” kaffeservering med gjester til stede. Husmoren plasserte seg her alltid ytterst ved hjørnet av salongbordet, som vendte nærmest kjøkkendøren. Hun hadde sjelden oppdelt kopp med tilbehør som tefat, teskje og asjett slik skikken var for gjestene. På denne måte ble hennes rolle som vertinne markert, og gjestene ble i tilsvarende grad satt i sentrum for en oppvarting hvor kaffekoppen aldri ble stående tom. At noen gjester kunne føle seg ille berørt over denne tjenerholdningen og ønsket husmoren ”skikkelig” plassert rundt bordet, hørte også med. Det var kun ved kaffeservering i kjøkkenet at vertinnen kunne sette seg til bords, men da altså oftest med et håndarbeide mellom hendene.

Husmoren var alltid i virksomhet og arbeidets art ble tilpasset situasjonen. I den religiøse og protestantiske lære var arbeid og sparsommelighet framhevet som viktige livsdyder. Hvilen var forbeholdt søndagen. I en marginal husholdsproduksjon var dette tjenlige påbud som både understøttet og legitimerte livsformen.

Nora sier at hun aldri har sultet, men at hun alltid har måtte forvalte ressursene med tanke på hunger og uår som eventualitet i forhold til konservering, lagring og matrasjonering. Viktigheten av dette kan ennå observeres ut fra hennes spiskammers, med syltetøyglass som er merket mer enn 10 år tilbake i tid, da ansvaret for matvarebeholdningen var en av kvinnes viktigste oppgaver.

³² I ligningspapirene er mannen registrert som forsørger. Kvinnen oppgis som hustru, ektefelle eller husmor som ble innført som betegnelse etter krigen. Kvinnene kan her omtale seg selv som ”bare” husmor i forstand av å ha liten betydning.

Dernest kom ansvaret for klær og sko. Her ble først og fremst barna ”oppkledd,” mens husmoren her som ellers, underordnet egne behov når hun kjøpte stoff til klær som skulle syes til 17. mai og jul.

Høytidsfeiringer var alltid utgangspunktet for overveide beslutninger om innkjøpene som ble kalkulert ut fra holdbarhet, slitestyrke og varmeeffekt. Å gå til innkjøp av et nytt par sko var ofte en omstendelig prosedyre, hvor kvalitet og pris ble nøye vurdert.³³ Til dette hørte at en aldri kjøpte det ”første og beste.” Lærskoene ble kjøpt i byen, hvor der fantes flere skobutikker. Foran de store høytidsdager var det ikke sjelden at hele familien dro med lokalbåten og ”tok sjøveien” til byen for innkjøp av ”penklær.” Mange barn har nok fått oppleve foreldrenes oppgitthet over at føttene vokste for fort, men der ”trøsten” var at det fantes yngre søsken som kunne ”arve” fottøyet. Bare konfirmasjonsklærne ble kjøpt uten tanke på at andre skulle overta dem. Klærne var ikke tilpasset moten, men økonomien, og de eldre har fortalt om klærne som var flere nummer for store, da de var kjøpt med tanke på at en skulle ha noe å ”vokse i.” Ille kunne det derfor bli for dem som viste seg å være ”fullvokst” på konfirmasjonsdagen. Feiringen av den 17. mai ga en anledning for nyinvesteringer, da nasjonaldagen hadde sammenfall med heimkomsten fra Lofotfisket. Dette betydde for de fleste at de hadde økonomisk overskudd etter endt sesong. De færreste kunne tillate seg å være ”overdådig.” Nøktørnhet ble assosiert til ansvarlighet. Det motsatte kunne oppfattes som å være ”skjødesløs.” På folkemunne kan vi høre historien om den heimkomne fiskeren som falt i fristelsen og kjøpte en heil kasse wienerbrød til ungene, som heller trengte å ”bli oppkledd.” Det var viktigere å være hel og ren i klærne enn at de fulgte motemagasinetstrender. Det gjorde altså heller ingen ting at plagget var lappet, bare det var rent, noe som overgikk de andre krav. Standarden var i alle tilfeller rettet mot husmorens renommè og dyktighet.

I Noras barndom ble plaggene alltid lappet når de var hullet og slitt. Hun lærte seg allerede som 12-åring ”å bøte.” Denne ferdigheten fikk hun bruk for som husmor. Plaggene ble ikke kastet, men gikk klær i arv fra større til mindre søsken. Å kunne ”omsøm” var derfor viktig. Slik kunne mors utslitte kjole bli ”omgjort” til flere skjørt for småjentene, og de helt utslitte plaggene ble omgjort til gulvmatter eller de endte som vaskefiller. Når en besøker Noras hus, blir en da også slått av de mange håndarbeider som finnes i huset, både i form av nyttegjenstander og som dekor. Ved utvidelsen av stuen ble det investert i vegg til vegg teppe, men fortsatt pryder mattene Noras stuegulvet. Her har hun plassert dem oppå gulvteppet. Hun mener dette er med på å beholde gulvvarmen, samtidig som hun beskytter gulvteppet mot slitasje. I Noras hus virker innredningen ikke tilfeldig. Alle gjenstander har fått sin plassering etter funksjoner som bruk og det å være ”til pynt.” Slik er det også med mattene. De mest brukte og utslitte ligger i yttergangen, og de nyeste og mest fargerike pryder stuegulvet. Rangeringen er foretatt etter prinsipper om at mattene i yttergangen er mest til bruk, og jo lengre inn i huset en kommer desto mer defineres funksjonen om å være ”til stas.”

³³ Flere av de eldre kvinnene husker at de som barn måtte spare på skoene og at flere søsken delte fottøy. De forteller om minner fra skoledagene og der de første del av skoleveien vasset barbert over fjæra, med unntak av vinterstid da de brukte båt eller var internert. Dersom ullsokkene ble våte, ble de forsøkt banket tørr på en stein. Andre del av skoleveien kunne gå over område med utmarksbeite der de i treklumper, ofte uten sokker, fulgte krøtterstien. Når de hadde passert grensegjerdet og der grusveien begynte, gjemte de treklumpene og skiftet til andre sko, dersom de hadde dette. For å spare skosålene mot slitasje på grusveien, gikk de i gresset langs veikanten.

6.3.5 Kvinner og estetikk

Inne i Noras stue er det langs den ene langveggen plassert en veggseksjon med hyller og skap. Skapene inneholder "finkoppene," og som gjester drikker av. I hyllene står der familiebilder og glassfigurer som forestiller fugler og hunder. Dette er gaver som har fått sin plassering avhengig av den følelsesmessige tilknytning det er mellom Nora og giveren. Slik vil en kunne oppdage at fotografiet av datterdatteren som står henne "nærmest," er plassert ved tv-stolen der Nora oftest sitter. Herfra får hun både et slags nærsyn til familien og fjernsyn til den "store" verdenen på tv-skjermen, kan man si. Dersom vi tenker oss at stuen først og fremst har fått et estetisk uttrykk, vil kjøkkenet være innrettet mot den praktiske nytte. På kjøkkenet oppdager vi hennes selvproduserte grytekluter. I stuen finner vi Noras håndbroderte puter og bordduker. Hun har ikke noe bilde av seg selv på veggen eller i bokhylla. Hennes "selvportrett" er de broderte puter sofaryggen er fylt med, og de heklede brikker som dekker de fleste bord, tenker sosiologen og knytter håndarbeidet til kvinnenens selvpresentasjon (Mead 1974). Det "selvgjorte" blir bekreftelsen på en "pliktoppfyllende" og "pertentlig" husmor, noe vi også vet ble gitt lokal aktelse.

Nora er oppvokst i et lokalsamfunn der arbeid og flid var viktige standarder for fellesskapet. Å være selvforsynt og selvhjulpen ga ut fra et marginalt livsunderhold, høy sosial prestisje. Overskudd ble derfor alltid veid opp mot knapphet. Slik ble en liter kumelk i perioder når kyrne var "tørr," svært høyt verdsatt, til forskjell fra når en hadde så mye at en kunne bruke melka til "kalvdrekkæ."

Menneskene vegret seg for å ta opp lån i banken for å realisere større innkjøp. Alle søkte å unngå og "bli avhengig av banken." Nora er stolt over at hun og mannen selv har bygd sitt hus "fra a til å," etter prinsipper om en suksessiv framdrift, slik at investeringene ble foretatt "litt etter litt." Nora forteller at stua etter husbyggingen i mange år sto "beskjedent" møblert, før familien så seg råd til innkjøp av divan og salongbord. Her kom spisebord og stoler aller sist og ble innkjøpt en vår da mannen kom heim fra Lofotfisket og da et av de yngste barna skulle døpes.

At "finstuen" som før bare ble brukt ved høytidelige anledninger nå er blitt dagligstue, har sammenfall både med fjernsynsapparatets inntreden og et økonomisk overskudd, hvor en har råd både til innredning og oppvarming av en større boflate. Sist, men ikke minst har Nora nå også tid til å sette seg ned i en komfortabel stol, i en stue hvor divanen for lengst er skiftet ut med en buet sofa i mørkerødt velurstoff. Den er hun "redd for," og hun dekker den til med divanteppet som beskyttelse mot sollyset og slitasje (Danielsen 1990). Dette synes ikke datteren passer. Hun mener at moren må se seg råd til å bruke det nye møbelet.

Kravet til at heimen skal se ordentlig og velstelt ut, omfatter også hagen i sommerhalvåret. Nora føler derfor å ha ansvaret for mange oppgaver etter at hun ble enke. Dette tynger. I sin yngre år var hun bekymret for ikke å "få endene til å møtes." På sine gamle dager har hun trygg økonomi, men er engstelig for at ikke helsa skal holde og at hun ikke skal makte eneansvaret for den store boligen. Hun utfordres derfor stadig til å finne nye løsninger som kan lette arbeidsoppgavene.

Som aktiv husmor var det først og fremst klær og utstyr som måtte skapes og repareres. I pensjonisttilværelsen har hun mer tid til håndarbeidet, som alltid ligger lett tilgjengelig. Nora gir det meste av de heklede dukene som gaver til barn og barnebarn. De setter pris på hennes arbeider, når de selv ikke hekler og heller kjøper ferdigsyde bordduker. Familien verdsetter Noras gaver som pynter mange bord. Dette gjør Nora glad. Hun gjenkjenner seg i produktet og som om hun føler seg til stede i de andres liv, kan sosiologen tenke. Nora er glad i det "vakre," og hun er opptatt av å ha det "hyggelig" rundt seg. Hverdagesestetikken som nedfelles i gardinvalg, gulvmatter,

sofaputer og duker har nå fått forrang framfor strikkingen av jakker og gensere, slik som da ungene hennes var små. Noras håndarbeide har derfor i dag en annen nyttefunksjon enn i et hushold der heimesøm var nødvendig.

Noras liv er i dag sentrert omkring stoltheten og iveren etter å makte og stelle seg selv. Hun har gjennom hele sitt liv følt seg privilegert med god helse, men sier hun "rammes av mismot" når hun kjenner "kroppen svikter." Da benyttes hennes kreativitet til å rasjonalisere arbeidsoperasjonene som for eksempel at potetene flyttes nærmere spiskammerset. Helgevasken av huset hver lørdag er nå blitt omgjort til annenhver lørdag. Før var det hele huset som skulle vaskes. Nå er det bare gangen og kjøkkenet som vaskes, og stuen blir støvsuget rundt tv-stolen, der Nora som oftest sitter. For å greie oppgavene omgjøres standarden. Nora har funnet "ei råd." Hun blir derfor "lei seg" når datteren påpeker at husarbeidet ikke er "skikkelig" utført. Samtidig som datteren tilbyr moren assistanse, foreslås hjemmehjelpen.

Selv om datterens umiddelbare reaksjon bærer bud om hjelp og støtte, rommer også forslaget minst tre likelydende beskjeder. For det første uttrykker datteren at hun synes huset trenger renhold. For det andre antyder datteren at hun synes moren ikke lenger kan greie å stelle seg selv, for til sist å markere at hun selv ikke er tilgjengelig. Det siste er noe Nora er klar over. Som yrkesaktiv må datteren ta seg av husarbeidet i sene kveldstimer. Selv om Nora vet at hun ikke på samme måte som sin egen mor kunne ta for gitt datterens støtte, virker det vanskelig for Nora å bli fortrolig med tanken på at "helt fremmede" fra den kommunale hjemmehjelpsordningen skal foreta rengjøringsarbeidet. Nora sier at hun ennå ikke er "moden" for en slik tanke.

Rollebyttet hvor datteren nå påtar seg formynderskapet over sin egen mor, kompliserer også deres forhold. Dette inngår som del av et evig identitetsstrev, som ikke minst blir aktualisert i aldringsprosessen (Danielsen 1990).

Selvbildet trenger konstant beskyttelse. Dersom relevante nettverksrelasjoner mangler, søkes den indre samtalen. En går i dialog med seg selv. "Jeget" og "meget" møtes som til diskurs, som del av menneskets evne til refleksjon (Mead 1974). Nora forteller at hun ofte "snakkæ mæ se sjøl." Dette gjør hun helst når hun er indignert over noe, og hun kommenterer seg selv ved å si at: "hves når ha hørt me, ha de trudd e va gal." Kommunikasjonen med de nærmeste kan ofte ende i konflikt, når en ikke lenger har samme ståsted og deler livsgrunnlaget slik Noras forfedre gjorde. Nora velger ofte tausheten når hun vil si seg uenig, for å unngå et konfliktforhold til datteren. Til sosiologen sier Nora at "de e godt å lufte tanken," som om hun har tillit til at forskeren ikke kommer med forslag om hjelpetiltak. I denne relasjonen er det hun som har ordet, er suveren og forvalter regien. I vårt møte er det hun som nettopp i kraft av sin alder har grepet om historien som skal fortelles og som gir svaret til en som spør.

6.3.6 Renholdet er en dyd

Kaffebordet i stuen er arrangert etter tre prinsipper om at det skal være rent, pent og signalisere overskudd på mat. Tradisjonen i Noras hus i likhet med lokalsamfunnet forøvrig, har alltid vært å framvise og by gjestene det mest eksklusive av dekketøy og mat. Her har tradisjonen vært at knappheten skulle skjules og at velstanden skulle framby, som for å dele og underkommunisere "armod." Gjestens status ble målt etter hvor mye tid og overdådighet besøket ble omlagt med. Slik sitter jeg til bords, på gjestens plass og blir servert kaffe av hennes "fin-kopper." Samtalen rundt bordet pågår i et par timer. Det er tiden for en visitt av denne karakter. At en er forsynt av serveringen, signaliseres og markeres ved at kaffekoppen og tefatet plasseres på asjetten, for så å trekkes litt til siden. Ved de "uhøytidelige" og hverdagslige kaffeserveringer rundt kjøkkenbordet benyttes kun kopp. Det er stor forskjell på

hverdag og høytid der rangeringen følger et materielt hierarki, som også Nora anser som viktig.

Denne markeringen foretas også gjennom klesvalget, når hun for eksempel i helgene benytter søndagsforkledet ved matforberedelsene for å beskytte finkjolen. Nora vet at hun må renonsere på kravene til renhold. Denne erkjennelsen legitimeres gjennom stadig tilbakevendende kommentarer om at: “her er nå ikke så skittent, men jeg må nå vaske likevel” og at: “her er no ikkje mykje støv, før e er no aleine i huset.” Den årlige rundvasken gjennomføres også, og da appellerer hun til datterens hjelp ved å gjenta at hun selv ikke våger ta vasken, da hun er redd for å falle ned fra gardintrappen.

Datteren sier hun er redd for at moren skal starte med takvasken, og lover at hun skal gjøre jobben. Nora vil gjerne ha huset rengjort før 17. mai, slik skikken alltid har vært, og hun synes datteren kommer for ”seint i gang.” Slik kan ulik prioritering av arbeidsoppgaver bli et konfliktladet forhold mellom mor og datter.

Som barn var datteren avhengig av morens prioritering av arbeidsoppgaver og tidsdisponering. Nå er forholdet omvendt og regler for rollebyttet må etableres. Nora er redd for tap av egen autonomi. Datteren sier hun ”engster seg” for sin mor. Det faktum at Nora vegrer seg for å be om støtte (underbeding), gjør datteren usikker i forhold til hva hun skal bidra med uten å ”umyndiggjøre” moren.

Kvinnene på Øya var også ved sykdom vant til å være selvhjulpen og til å “finne råd for uråd.” Nora er oppdratt med at “kjerringrådene” og det enkle medisinet i kjøkkenskapet, skulle kurere de mildere varianter av lidelser og plager. Kun i de mer alvorlige tilfeller ble doktoren påkalt. Nora har stor respekt for legen, og sykdomstilfellet skal være alvorlig før hun oppsøker eller tilkaller hjelp fra legekantoret. Et legebeseøk må Nora forberede lenge. I forkant foretar hun omfattende kroppsvask, selv om det bare er halsen som skal sjekkes. Hun har alltid ”liggende for hånden” eller ”på lur,” et nytt undertøysett med tanke på et eventuelt legebeseøk. Nora har stor respekt for helsemyndighetene. Hun forstår knapt hva legen sier, og hun stiller derfor aldri spørsmål med kroppseksaminasjonen. Hun stoler på ”ekspertisen,” samtidig som hun mange ganger er skeptisk til de unge turnuskandidatene uten praktisk erfaring. Hun har alltid selv kurert forkjølelse, betennelse i fingeren, hodepinen, magesmerten og besørget vortefjerningen. På landsbygden var der også alltid noen som kunne stoppe blod. Mange dro også til “Leivset-mannen” lenger nord i fylket, for å bli kurert mot alle slags plager. Noen trodde på at ”under” kunne skje. “Konjakken” kunne bli brukt som fødselshjelp. På Lofothavet hadde tidligere alle fiskere medbrakt brennevin, tenkt til medisinsk bruk. Den gang var den geografiske avstanden til doktoren stor og veien strabasjøs. Mange døde underveis (Elstad 2004). Når Nora i dag oppsøker legen, må hun alltid ha datteren med. Både som støtte, men også for å ha med en som ”forstår doktoren.” På bygda er det stor gjennomtrekk av leger. Pasientene er derfor nødt til stadig å repetere sitt sykdomsbilde, etter som turnuskandidatene skifter og mange snakker dansk eller svensk.

Nora forteller om sitt siste legebeseøk, og viser meg samtidig stolt badet som representerer moderniseringen av huset på 70-tallet. Før den tid var det ikke vanlig med badeværelse og vannklosett i husene. Blant alle utvidelser, er Nora spesielt glad for innstalleringen av badekaret med dusj. Badeværelset erstattet vaskestampen som hver lørdag³⁴ ble dratt fram på kjøkkengulvet og fylt, - etter mye vannbæring og oppvarming av litervis med vann. Når hele familien skulle bade, måtte en tenke rasjonelt i forhold til vannbæringen og oppvarmingen av vannet på kjøkkenets

³⁴ Lørdag er avledet av norrøn lauge som betyr å vaske seg.

vedkomfyr. De minste barna ble badet først, før de eldre som kunne benytte samme badevannet. Husmoren vasket seg selv til sist. Når så alle var ferdige, ble alt badevannet ”spart” til bløtlegging av skittentøyet, med tanke på klesvasken den påfølgende mandag. Badeseansene kunne være slitsomme og krevde mye planlegging og forberedelse. ”Badeseremonien/sjauen” var en viktig avslutning på en arbeidsuke, med innledning til søndagen som helligdag, med avslapping og ”finantrekk.” I dag er det bare å stille seg under dusjen og ”la vannet renne,” sier Nora når hun har sett at barnebarna dusjer opp til flere ganger for dag, og at de foretar klesbytter uten å skille mellom hverdagsklær og finklær. Nora fastholder at kroppsvasken tilhører helgefórbereidelsen, og hun sparer fortsatt på badevannet som benyttes til bløtlegging av klesvasken. Nora har vaskemaskin på badet, men den unngår hun å bruke da hun heller velger å ta ”småvasken” for hånd.

Nora synes at alt i dag er ”så lettvent.” De tekniske hjelpemidler setter hun pris på, parallelt til at hun også velger ”gammelmåten,” som når hun vasker klær for hånd. Det ”lettvent” livet med vaskemaskinene framheves i kontrasten til hvordan ”alt før i tida va tungvent.” Nora forteller om hvordan også arbeidet rundt klesvasken måtte rasjonaliseres for å lette vannbæringen. Vannforbruket ble omhyggelig avpasset et system om gjenbruk, slik at det ”reneste” badevannet ble benyttet til vask av undertøy, nattøy og finklær, mens det skitneste vannet ble brukt til vask av arbeidsklær og gulvmatter. Ved skylling av svært skitne klær, hendte det om sommeren når brønnen sto i fare for uttørring, at kvinnene måtte bære klærne ned til sjøkanten for å foreta de første skyllingene i saltvann. ”Her va dæ mytje å sætt se inn i før ei ung jentæ som sku bi gift,” kommenterer Nora. I forlengelsen av klesvasken fulgte klestørken. Noras mor la oftest de hvite sengklerne på bakken til bleking i sola, med steiner plassert på alle hjørnene slik at: ”ikke nordavinden skulle fare av gårde med dem.”

Det var viktig å vise en hvit vask for omverdenen. Den var uttrykket for renslighet. Klessnoren hadde en sentral plass ved bolighuset, og renholdet kunne avleses på hvor ofte vasken var hengt ut til tørk. Når husmoren plasserte vasken på snoren, regisserte hun klærne etter moral og rang. Slik ble de peneste klærne plassert og vendt mot veien eller naboen, og underbuksene ble søkt skjult bak de andre klærne og hengt nærmest husveggen. For husmoren var det også viktig å passe på klærne, slik at de ikke hang utendørs i ”utrensmål” og at de ikke ”sleit ond” i nordavinden og regnet. Innendørs ventet strykejernet. Strykeprosessen fulgte prosedyren om at de klærne som skulle i ”offentlighetens skue,” ble omlagt størst flid.

I Noras hus finnes det lager med såpe og vaskepulver. For den som ser ”nøye” etter, vil en også finne såpe som er gjemt siden krigsårene. Såpelageret gjenspeiler ikke bare renhold som dyd, men vitner om rasjoneringen under siste verdenskrig, da såpen var en vare som var vanskelig å få tak i.

Nora observerer at datterdatteren daglig skifter de hvite sportssokkene, som kjøpes ut fra motemerke. Nora kjøpte aldri moteklær eller hvite ”læstæ” til sine barn. Hvitt var betraktet som en ”skittensam” farge som bare ga merarbeid.

6.3.7 Om å ta i mot hjelp når livsmottoet er å greie seg selv

Helgevasken av både hus og den personlige hygiene er moderert, men rutinene er de samme. Siden mattene i stuen hovedsaklig er erstattet av et teppebelagt gulv, greier Nora støvsugingen selv. Nora har fire støvsugere. Hun har en i 1. etasje og hun har en på loftet. Den eldste støvsugeren er plassert i garasjen, der mannen benyttet den. Til sist har hun investert i en liten støvsuger, som alltid står i oppladbar stilling på kjøkkenbordet. De fleste eldre damer i bygda har kjøpt en slik støvsuger på sine gamle dager og refererer til andre som også har en. Den er ”lettvent,” sier de og demonstrerer

trinnene for bruken. Noen av disse damene kan omtale hverandre som: “hun som er så renslig at hun fanger støv i luften.” I samtalens løp rundt kaffebordet, er det som om Nora gjennom sine gester ofte stryker “usynlig” støv av bordplaten og av kjølefanget. Jeg betrakter dette som hennes innøvde bevegelser, som ubevisste og nesten mekaniske. Som om gjentakelsen over tid er blitt en del av hennes kroppsspråk som ”pertentlig” husmor, kan forskeren tenke (Danielsen 2002).

Nora kan huske at hun i begynnelsen ikke syntes at støvsugingen ga en tilfredstillende følelse av renhold, noe bare vann og grønnsåpe kunne garantere. I dag må hun tenke annerledes. ”Smårengjøringen” foretas ut fra hennes fysiske begrensninger, og da blir støvsugeren et nødvendig hjelpemiddel. Rengjøringen får sitt crescendo gjennom ”storrengjøringen” ved julehøytiden og til nasjonaldagen. Rundvasken i huset er koblet til fornying av garderoben, stell av hår og forberedelse av festmat. Høytidene benyttes fortsatt som anledning for oppussing og nyinvestering.

Nora husker tilbake til denne “sjauen” med blandete følelser. Som husfrue hadde hun størsteparten av ansvaret og arbeidsbyrdene for innfrielsen av alle kravene. For eksempel var det slik at til jul måtte en bake 7 kakesorter.³⁵

Vedlikeholdelsen av juletradisjonene ble utført med stor grundighet. Kvinnene hang i med kakebaking og brødbaking. De ordnet med heimelagete kjøtttruller, kjøttkaker og sylteflesk. Alt skulle være selvprodusert og der det hette seg at: “selvgjort er velgjort.” De råvarer som ikke kunne heimeproduseres, måtte innkjøpes, slik som sko og stoff til klær for heimesøm. Det ble for kvinnene mange lange netter like før jul, - når det ble ”stilt i huset” og de skulle sette seg ned med symaskinen. Trøttheten husker de alle, når husmoren var den som kom seg sist i seng og som måtte først opp om morgenen (Sogner 1984). Huset skulle rundvaskes og skapene skulle tømme og vaskes med grønnsåpevann. Nye gardiner skulle på plass. Vintergardinene ble hengt opp om høsten. Gardinene som ble hengt opp til jul ble enten tatt ned i januar og gjemt til neste året, eller de ble byttet ut med vår-gardiner til den 17. mai.

Vinduet ble dekorert for å markere sesongskifter i årstiden. Vinduer har i så måte både en ytre og en indre flate, og de er både til å se ut av og til å se inn gjennom.

”Vindusposten” som Nora kan kalle det, var dermed ment for både utsyn og innsyn som et slags utstillingsvindu for omverdenen. Her var det spesielt kvinnene som gjennom gardinene ”holdt utkikk” og sendte hverandre “tause” beskjeder vi kan si kommuniserte både ”nysgjerrighet” og husmordyd. Det indre private liv ble dermed via vinduet satt til offentlig beskuelse. En skulle også her vise moderasjon og måtehold, og heller ikke skifte gardiner for ofte. Det siste har mange av de yngre kvinner erfart. De kan bli utsatt for negative kommentarer fra de eldre kvinner, dersom gardinutstyret blir for pompøst og overdådig med store kapper og blonder, eller at nye gardiner ”stadig” kjøpes i stedet for å bruke de gamle. Blant de eldre er det fortsatt viktig å holde seg innenfor “folkeskikkens” krav om nøkternhet.

Selv om Nora må fire på kravene til juleforberedelsene sørger hun fortsatt for å ha 7 kakesorter i huset til jul, men der de fleste kakene kjøpes. Hun begynner innkjøpene i god tid før jul slik at “folk” skal tro at hun baker selv, kan hun ”innrømme.”

Kjøttvarene kjøper hun over disk. Det er akseptert i en tid hvor heimeslakting er forbudt med lov, og som for de eldre kvinnene som har vært fiskerbønder fortøner seg

³⁵ Det er ingen informanter som kan gi noen forklaring på hvorfor det krevdes akkurat 7 kakesorter. Jeg antar at 7-tallet refererer seg til Bibelen og skapelsesberetningen der Gud brukte 7 dager på å skape jorden. Ved å bake 7 kakesorter sikret en seg derfor en kakesort for hver dag og dermed søkte en kanskje å beskytte seg mot matmangel. At 7-tallet er sentralt i kristendoms læren vet vi blant annet gjennom den 7-armete lysestaken som refererer seg til skapelsesberetningen. Betydningen av å bake 7 kakesorter til jul finnes i hele landet.

som svært ”underlig.” Verre synes Nora det er å betale for fisken som hun er vant å oppfatte som ”gratis.”

Til rundvasken må Nora ha hjelp av sin datter, som til høytider selv har det svært travelt. Nora gruer seg derfor alltid for denne forespørselen. Det hender hun selv begynner ”så smått,” som for å markere vilje og selvstendighet. Hun vasker ikke lenger innerst i skapene, men er fortsatt omhyggelig med flaten som kommer i de andres synsfelt. Den lille bordstøvsugeren er alltid oppladd og benyttes ofte til å fjerne støv og brødsmler. Hun koster mange ganger for dag rundt vedkomfyren.

Nora blir alltid ”lei seg” når datteren påpeker spindelvevet bak sofaen, og hun er hele tiden på vakt overfor datterens kritiske blikk, som om den eldre kvinnens ære settes på spill, kan sosiologen tenke. Det er i slike situasjoner Nora sier hun snakker ”høgt mæ se sjøl,” når hun i møtet med datteren velger å ”sei minst mule.” Når Nora må be datteren om hjelp, understreker hun derfor at hun ”ska betal” for arbeidet. Datteren ønsker ingen betaling, samtidig som rundvasken for henne kan vurderes mot eventuell overtidsbetaling på jobben. Datteren tar i mot pengene, men sier hun blir ”flau” når mora byr henne 100 kroner for mange timers arbeide. For Nora er ”100-kroners seddelen” mye penger. Fra sin barndom kan hun huske at hun fikk et helt kremmerhus med kandissukker for ti øre. Selv om Nora daglig blir konfrontert med at 100-kroningen har tapt verdi, slik hun opplever det hos handelsmannen og slik de eldre damene alltid sammenligner priser, er det vanskelig for Nora å betale datteren etter dagens timesatser. Det er dette som irriterer datteren i utsagnet om at moren er ”påholden” og setter liten pris på hjelpen hun får. Når datteren er sliten, konfronteres morens forespørsel om støtte med datterens tanker rundt brødrene sørpå, som ”slipper unna” og som ”bare” er heime på ferie for å rekreatere og fiske til egen fordel. Som søsken vil de komme til å dele arven likt. Det er noe datteren vet. Nora vet det også, men arvespørsmålet og fordelingen etter hennes død er noe hun ikke vil ta stilling til eller ønsker å diskutere. Nora vet også at datteren tar de største byrdene og hun prøver derfor å kjøpe hennes tjenester, når hun ikke ønsker å stå i taknemlighetsgjeld og ønsker å være skyldfri. I denne hensikt er 100-kroningen som kompensasjon ikke lenger tilstrekkelig.

Nora tror at hun gjennom betalingen lettere kan be om nye tjenester, samtidig med at hun kan ha ”god samvittighet” ved ikke å ha ”utnyttet” sin datter. Datteren er ikke i ”manko” på penger, men føler heller at tiden ikke strekker til. Det er tiden ansett som en knapp ressurs moren beslaglegger.

Situasjonen dreier seg dessuten ikke bare om et økonomisk spill og om framtidig arv. Forholdet mellom mor og datter dreier seg også om et rollespill og identitetsutøvelsen med en mor-datter relasjon i endring. For kvinneforskeren kan det se ut som om gjensidige omsorgsforpliktelser ”binder” partene i et avhengighetsforhold, der begge paradoksalt nok ønsker fristillelse og uavhengighet.³⁶ Nå er omsorgsansvaret vendt fra moren og over mot datteren. Deres relasjon er blitt omvendt fra tidligere. Begge stilles dermed overfor et rollebytte som må innarbeides i et nytt og felles spor ingen har øvelse i. De må reforhandle om rollebytter og omvendte omsorgsfunksjoner, sett i relasjon til tidligere. Å finne nye løsninger blir krevende, når Nora ofte velger tausheten og datteren markerer utilgjengelighet gjennom å ”ha det travelt.”

Å reforhandle sosiale relasjoner krever tid og samvær, men som blir minimalisert ved at mor og datter søker å være ”selvstendig” på hver sin kant. Datteren sitter ofte igjen med følelsen av å bare ha plikter i forhold til sin mor, og Nora føler at hun ikke lenger

³⁶ Friday, Nancy: ”My mother my self: the daughter’s search for identity.” New York: Dell 1981, beskriver dette tema.

har “noe hun skal ha sagt” når hun blir avhengig av andre. Datteren sier hun synes det er ”trist” å oppleve moren som hjelpetrengende: ”Og så ho som aldri ha stilt se rådløs.” Datteren står også overfor atskillelsen fra egne barn, som nå er i ferd med å flytte heimefra. Nå som ungene er blitt store og kan greie seg selv, føler datteren at hun gjennom sin aldrende mor må begynne omsorgsforpliktelsene forfra igjen. Hun står i en fase av livet hvor hun aller helst ville ha brukt tida på egne interesser, som for eksempel etterutdanning og hobbykurs.

Nora tenker ofte på de tjenestene hun har gjort overfor datteren med for eksempel barnepass. Nora er dessuten oppvokst med moralske krav om at barna burde skjøtte sine foreldre i alderdommen, og som ut fra et sosiologisk perspektiv kan omtales som en form for ”forsinket utbytte” (Kristiansen 1985). Dette var forpliktelser hun innfridde overfor egen mor, selv om hun kanskje har glemt at hun ved morens død lovte at slik skulle det ikke gjenta seg i forholdet til egen datter, slik datteren kan huske dette.

Nora forteller om hvordan hun har vasket og skiftet gardiner, når datteren kan fortelle at dette er det hun som har gjort. Slik fratar datterens versjon morens idealer om å være ”selvhjulpen” og som gjør at hun sammen med datteren kan føle seg ”nedrigget,” slik hun overfor sosiologen kan beklage. Datteren på sin side føler behov for at hennes innsats overfor moren trekkes fram og synliggjøres. - I alle fall for en omverden som også skal bedømme hennes datterrolle, og der hun vil ses som en som “stiller opp” overfor sin mor.

Hun vil også at moren i det lengste skal klare seg selv, og hun vil beholde moren slik hun alltid har framstått, - som en ”selvstendig” kvinne med pågangsmot. Så der tar Nora antakelig feil når hun tror at datteren vil være en av de første til å ordne henne plass på aldersheimen. Både mor og datter later til å inngå i et felles stilltiende samarbeide om å bevare begrepet om en “normal” mor, som yter omsorg og som ikke selv er pleietrengende. Slik kan både mor og datter framstå som i et skyggespill om bevaring av den ”naturbundne” relasjonen mellom dem.

6.3.8 Selvstendighet og flid. Noen avsluttende refleksjoner

Nora strever både fysisk og mentalt for å holde den kommunale hjemmehjelpsordningen unna huset. Blir hun først innlemmet i den kommunale eldretjenesten, er hun redd for frihetsberøvelsen i forhold til selv å kunne bestemme måltider og leggetider. Redselen for å bli registrert i det offentlige omsorgsapparatet formulerer Nora gjennom at: “ein blir no bærre settandes å må ta i mot det ein får uten sjøl å ha noko og sei.” Nora er ikke bare engstelig for tapet av medbestemmelsesretten. Hun har som nevnt negative assosiasjoner til ”fattig-kassen,” som en forsorg for de mest nødstilte. Å ty til “fattig-kassen” var ytterst stigmatiserende for de som ikke hadde noen annen utvei. Dette var i et samfunn hvor verdigheten var sterkt knyttet til selvbergingen. Selv om Nora ser at det sosiale systemet i dag fungerer annerledes, knyttes dette fortsatt til hennes forestillingsverden.

Slik søker Nora å unngå og be datteren om hjelp, men prøver heller å hjelpe henne. Når moren kommer innom datterens tomme hus og konstaterer “rotet” og klesvasken som ikke er hengt til tork, påtar Nora seg ryddingen og hun henger klærne på snoren. Nora gjør dette ut fra eget initiativ og mener datteren trenger ”hjelp,” og at hun prøver å lette hennes arbeidsbelastning ved å gi henne en “håndsrekning.” Selv om datteren legger merke til at moren har vært og ryddet, sier Nora at datteren ”sjelden eller aldri takker.” Når en besøker datterens hus, vil en kunne oppdage at hun har et annet syn på “orden” enn det moren har. Moren kommer derfor kanskje til å rydde for sin egen del mer enn for datterens.

Da Nora giftet seg var det helt utenkelig at kvinner skulle ta lønna arbeide eller opptre på offentlige, politiske arenaer. Kvinners oppgaver var knyttet til heimen. I omsorgsforpliktelsen foreldre - barn lå et underforstått krav om gjenytelsen ved at barna skulle pleie foreldrene i alderdommen. Storfamilien inngikk i et totalt forsørgingssystem, ut fra et fellesskap i et fra vugge- til grav samfunn.

Selv om familiens oppgaver og funksjoner har endret seg, er kvinnene fortsatt knyttet til omsorgsforpliktelser og som kan medvirke til at yrkesaktive kvinner føler doble arbeidsbyrder og tidspress (Lilleaas op.cit.).

Nora har 7 års folkeskole. Sett i lys av dagens utdanningssamfunn, er det jevngodt med "ingen ting." Likevel synes Nora at hun "har greid seg bra" med den kunnskapen og erfaring hun gjennom et lang liv har tilegnet seg. Som småbrukerkone synes hun at hun har levd et "allsidig" liv med krav om mange praktiske ferdigheter. Hun har aldri hatt noen yrkesstatus eller rettigheter som arbeidstaker. Slik kan vi fra et samfunnsperspektiv si at hennes arbeidsinnsats har vært lite påaktet, selv om Nora understreker at hun har arbeidet "hele sitt liv."

Fra Nora var liten jente måtte hun delta i familiens gjøremål og der hun ble pålagt ansvar som økte i takt med alderen. Ansvarslæringen var knyttet opp mot det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret. Jentene ble derfor plassert i tilknytning til husmorens oppgaver. De ble morens assistenter gjennom pass av mindre søsken og fikk alltid høre at de måtte "hjelpetil" med for eksempel matlaging og vedbæring. De kopierte sine mødre og det Nora lærte i heimen kunne hun senere overføre til eget hushold.

Som fra sidelinjen kan Nora iaktta sin datter og datterdatters liv. Utenom familiebandene synes hun det er lite fellesskap mellom bestemoren og barnebarnet. Ungjenta oppfattes til "sjelden" å være heime, med unntak av når hun spiser og sover. Nora husker at hun aldri fikk "laupe" ute om kveldene. Var der ikke en lillebror som skulle legges, så var der en bestemor som skulle hjelpes. "Fritid" eksisterte ikke som kategori i Noras oppvekst, sier hun selv. Den eldre kvinnens livserfaring og kunnskaper synes derfor å ha liten relevans og overføringsverdi for den unge jenta som prioriterer samværet med jevnaldrede venner (Grønbech 1991). Den unge jenta legger heller ikke skjul på at hun synes bestemoren er både "utafor," "gammeldags" og "håpløs," og at hun "gir opp" å innvie bestemoren i "dagens" ungdomsliv, sett som det "moderne" i relasjon til "gammeldaga."

M. Mead (1971) omtaler dette skisma som generasjonskløften. I det moderne samfunn har tertiære samfunnsoppgaver overtatt for primærnæringsdriften. Her etterspørres kunnskaper hvor de unge må orientere seg ut fra et teoretisk datatilfang, som er ukjent for den eldre generasjonen. I agrarsamfunnet hadde derimot de eldre autoritet og fikk status som læremestere i kunnskapsoverføringer med tanke på sine barn som arvtakere. Mead hevder at i dagens samfunn står en overfor den omvendte situasjonen der det er de yngre som behersker kunnskapen og som styrer kunnskapsutviklingen. Parallelt med dette faktum, mister de eldre sin autoritet både som veivisere og som læringsmodeller for de yngre. Vi kan snakke om meningsforvitring i kommunikasjonen mellom aldersgrupper. De unge står i dagens samfunn overfor et mulighetsmangfold i form av valg som står i kontrasten til de eldres mangel på alternativer i sin ungdom (Ziehe 1989).

Nora lever i grenselandet mellom to tidsepoker, som i et forhold før og etter krigen. Selv om hun ser fordelene i den moderne tid med alle tekniske innretninger som arbeidsbesparende, ser Nora også sårbarheten dersom det for eksempel skulle bli strømstans, - sett som en utfordring hun ikke er sikker på at barnebarnet ville mestre. Når Nora føler seg "motløs" over alderdommens "skrøpeligheter," slik hun selv

uttrykker det, tar hun kontakt med de andre ”gamlingen.” På samme måte som barnebarnet søker jevnaldergruppen for egenbekreftelse, gjør Nora det samme for en positiv identitetsbekreftelse. Samfunnsendringer med sosiale skiller mellom generasjoner har medvirket til en generasjonskløft hvor Nora i likhet med andre eldre må søke legitimeringsgrunnlag bakover i tid, og hvor det stadig blir færre samtalepartnere.

Min samtale med Nora er over. Den eldre kvinnen følger meg til døren. Jeg ser at hun har vansker med å gå støtt. Hun lener seg mot døren for å holde balansen. Vi tar avskjed og jeg hører at nøkkelen vries om i ytterdøren.

Ute er det begynt å bli mørkt, og det kjennes kaldt. Nora vender tilbake til stuen, for å rydde og ta oppvasken. Jeg fikk ikke lov til å hjelpe henne. Det burde jeg ha visst. Jeg var gjesten. Vel inne slår vel Nora på fjernsynet, antar jeg, - som en motvekt mot ensomhetsfølelsen.

6.4 WANDA, - PRINSESEN SOM INGEN KUNNE VINNE

S. Kierkegaard: ”Livet kan bare forstås baklengs, men må leves forlengs.”

6.4.1 Innledning

Vender vi oss 100 år tilbake i Nord-Norges historie, vil vi i hovedsak finne et næringsgrunnlag basert på fiske og jordbruk i en kombinasjon, men hvor der også fantes handelshus som først og fremst var basert på omsetningen av fisk. Disse formidlet fangsten videre til et større marked sørpå. Innenlands var Trondheim, Kristiansund og Bergen de viktigste byer med kontakter til markedet i Europa, der Norge har hatt nære handelsforbindelser til Tyskland. Hansatiden i Bergen var basert på dette samkvemmet. Den norske klippfisker har også lange tradisjoner til et portugisisk, italiensk og et spansk marked. De nordnorske handelshusene hadde derfor både nasjonal og internasjonal kontaktsflate.

Lokalt kunne eierne av handelshusene omtales som nessekonger. De eide jord og grunn og hadde enerett på omsetningen av fisk. Handelsmennene var velstående og ble ansett som ”eneveldende,” men samtidig også som avhengige av en ”samarbeidsvillig” allmue. Dette var fiskere som leverte fisken (råvareleverandører) og som dessuten på kort varsel var villige til å gjøre en innsats på fiskemottaket når fisken skulle saltes eller henges på hjell.

Slik sto både fisker og fiskeoppkjøper i et gjensidig avhengighetsforhold, men med den forskjell at handelsmannen hadde kontroll over omsetningen og i stor grad kunne ”bestemme” fiskeprisene.

Slik kunne handelsmannen gjennom overskuddet fra forretningen for eksempel kjøpe ”eksklusive” gardinstoffer og møbler fra kontinentet til sin private bolig. Likeledes kunne bordene dekkes med sølvtøy, krystallglass og porselen, og som for småbrukeren og fiskeren sjelden var oppnåelig. Når handelshusets overskudd overskred behovet for driftsinvestering, kunne familien her tillate seg innkjøp av varer ”blott til lyst” og til ”stasbruk.” Så langt kom aldri fiskeren, når overskuddet sjelden var større enn at det dekket nødvendige livsmiddel og fornyelse av båt og fangstredskaper.

Her var det store klasseforskjeller som ikke bare kom til syne gjennom boligen og dens interiør, men også gjennom klesdrakt og kroppsføring for understreking av pondus og makt. Selv om nessekongen hadde makt og posisjon sto han altså også i et avhengighetsforhold til sitt tjenerskap, når han som fiskekjøper var avhengig av lokale og solidariske arbeidere (Knutson 1988).

I et lite samfunn hersket det optimisme når der fantes arbeid til alle. At noen ”dro av

med overskuddet” ble akseptert. Fiskeren visste at han ikke kunne drive handel. De fleste støttet derfor en ”driftig tiltaksmann” som sørget for aktivitet, da alle led i nedgangstider.³⁷

En slik driftig tiltaksmann var Wandas far. Som innflytter til et øysamfunn avhengig av fiskeriene, forsto han tidlig at her fantes muligheter for etablering av handel. Han begynte sin virksomhet i det små, og utvidet årvisst driften inntil stedet kunne omtales som en av de best assorterte handelshus langs Helgelandskysten. Som vi skal se varte ikke handelshuset glansperiode særlig lenge. Problemer i arverekkefølgen og driftsendringer gjorde at handelshuset ble avvirket i 2. generasjonen.

Jeg vil forsøke å beskrive Wandas liv fra oppveksten slik hun selv framlegger minnene og følge hennes historie i noen korte trekk inntil hun nå bor på aldersheimen, når gård og grunn er frasolgt familien. Spørsmålet blir hvordan det for henne fortøner seg å sitte på aldersheimen og skue tilbake på en barndom i velstand og overflod, og med et tjenerskap som skånet Wanda fra de strenge arbeidskrav de fleste i hennes generasjon beretter om.

Wanda kom aldri til å gifte seg, ikke fordi det manglet friere, men snarere på grunn av at ingen av beilerne av foreldrene ble funnet henne “verdige,” slik andre eldre forstår det. Wandas far var ikke bare opptatt av forretningsvirksomhetens bokføring og regnskap. Han kalkulerte også nøye døtrenes forbindelser til det annet kjønn, - for det han betraktet som “godt” parti. Her som ellers i forretningslivet var det jo mulig å feilbergne. Slik blir det forstått av naboene som har fulgt med hvem som vanket i herskapshuset. Etter naboenes skjønn var der mange anstendige og “staute” karer som viste sin interesse, men som av faren ble vist “en kald skulder.” Wanda har ingen nære familieband til andre enn en niese som av og til avlegger henne en visitt.

Wanda er en “stolt” kvinne på nærmere 90 år og med livsmot. Hun avspeiler ikke vantrivsel eller viser misnøye i sin lille leilighet på aldersheimen. Jeg har alltid hørt henne omtalt som en livskunstner og en person som har vært en “god skuespiller.” Blant sine sambygdinger er hun med andre ord oppfattet som en kvinne som har vært dyktig til å la vanskene minimaliseres og fokusere på det positive. Hun var ”flink til å spille for galleriet,” blir det sagt. Ingen har dermed kommet tett innpå henne og vet egentlig hva hun tenker og føler. Wanda er kjent for alltid å ha “gjort gode miner til slett spill.” Hun er også omtalt som en som er “flink” til å banne. Dette betyr at Wanda er kjent for å ha en sterk og frodig språkføring, uten å trå over det som regnes som anstendig grense for en kvinne som henne. Wanda er oppfattet som en humørfylt optimist. Det er slik jeg kjenner henne fra min barndom og oppvekst, og det er slik jeg møter henne i aktivitet på aldersheimen.

6.4.2 Wanda, prinsessen på aldersheimen

Wanda sier at hun begynner å bli glemsk. Hun husker bedre detaljer tilbake til fortiden, enn ut fra nåtidige hendelser. Dette har Wanda til felles med andre eldre (Solem op.cit.). Wanda søker å finne ”sine likesinnete” på aldersheimen, men det er

³⁷ Handelsmannen Anthon Christian Olaus Røring (1824-1885) i Skålvær på Helgelandskysten uttrykte i brevs form (26.11.1885) at han som sykkelig ikke lenger hadde tillit til seg selv når det gjaldt kjøp og salg av fisk, og at han satte sin lit til at Gud styrte og hjalp han. Han var da begynt arbeidet med å samle inn penger for å bygge en kirke på Skålvær og skriver at: ”Naar Almuen intet faar under Hendene, lider Handelsmannen....

Trykket føler nok Alle, men ikke lige stort, (som) jeg føler det. Saasom ingen Sild i aar faller paa Noden min, ikke Kjøbsild at tjæne paa, da jeg ikke hadde fragte Fartøi, min Galeas sto paa Stabelen.”

Hansen, K.: ”Skålvær. Et helgelandsk handelssted i vekst og forfall.” Trykt i Helgelands Blad 1998. S. 39.

ikke lett. Wandas liv som "handelshusets datter" har alltid skilt seg ut fra de andres hverdagsstrev, og slik forholder det seg fremdeles. Som datter av den velstående handelsmannen, har hun hatt rik tilgang på velstandsgoder mange andre bare kunne "drømme" om. På aldersheimen er hun en av de få privilegerte med egen leilighet der de fleste andre beboerne må dele rom. Wanda sitter og skuer ut av vinduet, hvor hun her som i handelshuset, kan betrakte sundet med kaia, bryggene og båtene. Dette er for henne et kjent bilde som hun kan "hvile blikket på." Hun gjenkjenner bevegelsene og livet på kaia som et uttrykk for handel og "levebrød," og hun sier hun aldri har "sulta." Wanda har ennå kapitalreserver i banken. Dette vet mange og som ofte kommenteres, uten at Wanda hører det.

Fra sitt vindu følger Wanda ikke bare med i aktiviteten i skipsleia og på kaia, hun følger også nitidig med været til tross for at hun selv ikke lenger ferdes utendørs. Dette er "gammel vane" fra den gang da vær- og fiskerimeldingen flere ganger for dag ble lytta til på handelshusets radio. (Familien var blant de første som fikk radio på Øya og var lenge de eneste som hadde radioapparat).³⁸

Wanda har aldri vært en kvinne som har ferdes i nabogårdene og langs veiene. Hun kan sies å ha levd stedbundet og kun vært forankret til handelshusets gjøren og laten. Som innflytter hadde familien ingen slektninger å pleie omgangen med. Handelsvirksomheten gjorde dem fristilte og "uavhengig" og ga dem status som besteborgere. Familien ble oppfattet til å være mer enn selvforsynt og til å kunne kjøpe sine tjenester.

Wanda forlot aldri sitt barndomsheim, med unntak av et kortere opphold i "Trondhjem." Dette var tidlig i hennes ungdomsår. Når allmuens ungjenter måtte ut å "søke tjeneste" (få seg arbeid), kunne Wanda og søsteren i likhet med borgerskapets døtre dra til byen for å lære husflid og matlaging. Dette var et uttrykk for datidens klasseskiller.

Wanda ble sendt til byen for å lære søm og kokekunst. Hennes yngre søster fikk opplæring i baking og pianospill, da familien hadde piano. Disse to unge jentene kom aldri lenger enn til "Trondhjem," som byen ble kalt, og Wanda var aldri på lengre reiser. Når faren sendte døtrene sine til storbyen, hadde han nok kanskje sett at de fant seg et "passende" parti sørpå. Han hadde jo gode handelsforbindelser der som hjalp døtrene hans til "ordnete boforhold," men jentene vendte heim igjen etter læretiden. Wanda ble aldri gift. Ikke hennes søster heller. De ble "gående" som tjenere i sitt fars hus hvor de stelte sine foreldre inntil deres død.

Nå sitter Wanda på aldersheimen som den eneste gjenlevende av sine søsken. Hun gir uttrykk for trivsel og velvære. Hun er fornøyd med leiligheten og er begeistret for utsikten over sundet. Wanda føler seg privilegert i forhold til de andre beboerne som må bo på små rom sammen med andre. Hun "tør" derfor ikke klage. Wanda er også tydelig på at hun ikke lenger kunne greie å bo alene, og at hun i mangel av nære slektninger er avhengig av kommunens omsorgstilbud. For Wanda eksiterer ikke noe alternativ og hun er derfor "storfornøyd" og føler seg "ovenpå." Det er i lys av denne situasjonen at Wanda også kan tillate seg å kritisere de andre beboerne, som hun mener bare sitter med "hendene i fanget og sukker."

Wanda har alltid blitt betraktet som en livskunstner. Det gir hun uttrykk for også på alderheimen. Hun følger med i avisene, ser nyheter på fjernsynet (hun er en av de få

³⁸ I 1933 ble NRK (norsk rikskringkasting) organisert som statseid institusjon. I 1936 ble Folkemottakeren lansert. Den kostet 80 kroner, og det ble i løpet av 30-tallet solgt ca. En halv million radioapparater. I krigsårene beslagla tyskerne folks radioer. Mange gjemte unna radioer for å kunne følge med i nyhetsbildet under okkupasjonsmakten.

som har eget TV på rommet) og følger mosjonsprogrammene her for å holde både kropp og sjel “i trim,” slik hun selv ser det. Wanda føler seg ikke “bortkommen,” og hun har initiativ til å sysselsette seg selv. Hun gir aldri uttrykk for at hverdagen er ensformig og kjennes som “langsam,” slik mange av de andre beboerne kan uttrykke seg.

Ved å avlegge Wanda et besøk i leiligheten på aldersheimen, skal jeg gjennom hennes livshistorie blant annet forsøke å gjøre det forståelig at Wanda ble uoppnåelig for et lokalt giftemål, og hvorfor hun også på aldersheimen forblir en slags “prinsesse” med sine “nykker.” Her sitter hun og er fornøyd med tilværelsen, - i skarp kontrast til alle de andre beboerne som klager over maten, været, romkameraten og er misfornøyd med det meste i tilværelsen. Wanda sier at hun orker ikke høre på all klagingen, så det blir til at hun for det meste oppholder seg “for se sjøl,” uten å savne de andres ”selskap” eller fellesskap.

Wandas tilværelse på aldersheimen søkes også sett i kontrasten til Hans, en fisker fra bygda. Hans vil i motsetning til Wanda framstå som en representant for beboerne som vantrives, klager og i følge Wanda “bare sitter og sturer med hendene i fanget.” Det blir i kontrasten til den mismodige Hans, at Wanda som “prinsessen” også får sitt positive uttrykk, som en beboer pleier å ynder å slå av en prat med. Wanda bevarer sin verdighet på et pensjonat som er siste boplass før døden. Hun lar seg ikke målbinde og beseire av alderdommen, - i alle fall ikke slik at det for andre blir påfallende synlig. Hva hun eventuelt gjemmer i sitt ”hjertekammer” og holder for seg selv, blir ingen til del. Wanda har alltid vært en livskunstner er det blitt meg fortalt.

6.4.3 Wandas bakgrunn og oppvekst

Det var en gang ei jente som hette Wanda; slik kunne historien om henne ha begynt. Wanda ble født etter århundreskiftet som eldst av tre søsken. Foreldrene var som nevnt innflyttet til øysamfunnet, hvor faren etablerte fiskemottak og handelsvirksomhet. I tillegg drev familien etter bygdas målestokk et relativt stort gårdsbruk med kyr, sauer, gris og høns. Hest hadde de også, så gården var selvforsynt for de fleste formål. Familien hadde mange bein å stå på. I likhet med det lokale fiskerbondehusholdet, var livsnerven knyttet til både havet og landet. Det ga trygghet og garanti for bergingen av levebrødet med en fot i hver næring. Wandas familie var ikke bare selvforsynt med tanke på eget levebrød. Handels- og gårdsdriften var avhengig av innleid hjelp. Slik hadde familien i Wandas barndom hushjelp både til inne- og utetjeneste. Det var de siste som gikk i fjøset, og det var alltid rivalisering mellom jentene der oppfattelsen var at “innejentene” var de som hadde det “fineste” arbeidet (Danielsen 1990). Etter hvert som Wanda og søsteren vokste til, frafalt den innleide hushjelpen. Her måtte døtrene i huset gradvis overta ansvaret, som skulle bli en oppgave som kom til å vare resten av deres liv.

På landsbygda ble de ugifte døtrene i handelshuset så lenge jeg kan huske, kalt for “gammeljomfruene,” som om det lå noe utilnærmelig i omtalen. Før Wandas yngre bror ble gammel nok til å delta i handelsvirksomheten, ble “betjenter” ansatt til hjelp i krambudriften. Onnene og høysesongen både i jordbruket og fisket gjorde det nødvendig å leie inn ekstrahjelp. De travleste driftsperioder ga derfor ekstra skilling og understøttelse til allmuen, som også kunne dra nytte av og gledet seg over fangsten og handelssuksessen. “Når det regner på presten, så drypper det på klokkeren,” ble det sagt som et uttrykk for at alle hadde gevinst av handelshusets forretninger. På Øya fantes det en lokal og mobil arbeidsstokk å hyre når det trengtes.

Handelsmannen hadde telefon, noe som var uvanlig blant folk flest. Handelsmannen kunne derfor “slå på tråden” og ringe både byen og utlandet om han ønsket. Til lokalt

bruk var den “trådløse” til ingen nytte, for her var der ingen å ringe til. Her var det bare budsending som hjalp. Wandas far ordnet seg derfor med ulike flagg som ble heist i flaggstangen og benyttet som signal, når arbeidsstokken skulle rykke ut til de ulike arbeidsøkter og formål. Flaggstangen var alltid en del av et handelshus. Herfra raget den som en av de få i bygden og var plassert sentralt på en høyde utenfor boligen, slik at den både utfylte husfasaden og ble sett fra landeveien. Flaggstangen var derfor synlig fra allfarveien. Når Øya dessuten er smal og flat, var det lett å se beskjednen om at et parti ferskfisk eller agnforsyningen var ilandført. Da var der liv og røre. De som var interessert i arbeid måtte være snar til å trekke i arbeidsklærne, for det kunne hende at de siste som ankom ikke fikk noen oppdrag.

I onnene som samlet mange til arbeide, ble det alltid sagt at handelshusets to ungjenter ble ekstra påpasset av sine foreldre, som var redde for at døtrene skulle forelske seg i noen av de lokale menn som ikke ble ansett å være “fine nok” for handelsmannens døtre. At Wandas ene bror ble gift, forklares gjennom at han “trosset” foreldrenes påbud og at han ble “nødt” til å gifte seg. Hans tilkommende ventet barn da de sto for presten. På folkemunne ble dette omtalt som at “han hadde satt kjøll på skuta.” For de mange som var opptatt av å telle ni måneder mellom bryllupsdagen og barnefødselen, ble foretredet foran presten ikke betraktet som noen “ren” handling. Familien innså kanskje også at dette var deres eneste muligheten for å framskaffe arvinger til videreføring av driften, - et forhold som altså ikke kom til å bli fullbyrdiget.

Blant bygdefolket ble handelshuset opplevd som isolert fra folkelivet ellers i bygda, og som “noe for seg selv.” Familien var lite integrert i andres hverdag, foruten den kontakten som skjedde over disken og via løsere arbeidskontrakter. De deltok aldri i lokale arrangement, som jule- og 17. mai fester, men kunne gi “beskjedne” pengegaver når det var påkrevd for å markere handelshusets kapitalkraft. Familien ble ikke oppfattet til å “gi rundhåndet ved dørene.” De ble ofte ansett for å “være seg selv nok,” selv om niesen sier at tanta var ”svært gavmild overfor de fattige.” Dette handlet kanskje også om et moralsk ansvar i et hus som var ”svært” selvberget, og enda med ”råd” til å kjøpe møbler med fløyelstrekk, flere veggur og piano for å fylle de mange stuen. Boligen rommet tre stuer som var behørig møblert til tross for at de sjelden var i bruk, men det hendte jo at viktige handelsforbindelser strandet over natten og da ble det runde røykebordet og dramglassene ofte benyttet. På gårdstunet var der bygd ekstra gjestestue for ”den slags besøkende,” og de som var tjenestejenter sier de var nervøse for å gjøre noe ”galt” i serveringen. Vertskapet kan vi kanskje si var spente av to grunner. Besøket skulle helst resultere i en vellykket handel for begge parter. Dessuten skulle eventuelle samlivspartnere for de to oppvoksende døtrene vurderes, slik naboer i dag kan fortelle. Når oljelampen glødet i alle boligens tre stuer, visste alle at mye sto på spill. Det varme lyset fra vinduene var ikke bare ladet med forretning og romantikk. For de som sto ute i kulden var dette tegn på optimisme og fortsatt drift.

Wandas far hadde gradvis bygd opp en bedrift og handelsvirksomhet, som altså ut fra sin tid ble en av de største i sitt slag på Helgelandskysten. Her var en velassortert krambod som kunne tilveiebringe de fleste vareforespørsler etter datidens krav og fordringer. Krambua ble et sentralt samtaletorg i bygda med nyhetsformidling, og her fantes en postkasse hvor bygdefolket kunne hente sine aviser og brev. Her ble meldinger om fangsten distribuert og fiskeprisene diskutert. For dette formålet var samtalen om været viktig. Krambua var et sosialt arnested for mannfolkene i bygda, hvor de alltid ga seg tid til en passiar som ikke bare var viet Alvoret og samtalen rundt levebrødet, men som også ga rom for skjemt og skøy. Noen av disse stundene kunne utvikle seg til en verbal kappgang gjennom et muntrasjonsråd, hvor det gjaldt å ta det siste verbale sticket. Selv om jeg ikke husker ordene, minnes jeg som barn

”latterbrølene.” De politiske diskusjoner og uenigheter var en i et lite samfunn mer tilbakeholden med, selv om nok alle visste hvor de hadde hverandre og hva de fleste sto for. Kontroversielle standpunkt ble signalisert gjennom indirekte meddelelser og undertoner av “understatements,” som mange var gode utøvere i og som de eldre kvinnene også kan uttrykke. I et oversiktlig samfunn med stor innbyrdes avhengighet, var det viktig å understreke enighet som grunnlag for fellesskapsforståelsen (Gullestad 1985).

De store samfunnsspørsmål og politikken var samtaleemner for mannfolkene. Krambua var ikke for kvinnene. Det var mannfolkene som sto for innkjøpet av de viktigste husholdsvarene som såpe, salt, mel, sukker, kaffe og gjær. Ved levering av fangsten kunne fiskeoppkjøret utlignes gjennom varer som sto kredittført. Det overskytende kunne da veies i forhold til størrelsen på melsekken som mannen bar heim på ryggen. Kvinnfolkene selv gikk nødig på krambua. Dersom der ikke var barn å sende i et ærend, ankom kvinnene selv alltid iført forkledet utenpå kjolen. Gjennom denne påkledningen signaliserte de travelheten og at de sto opptatt i matlagingen. Kvinnenes arena var heimen og kjøkkenet. Desto nærmere de beveget seg mot kaia og båten, jo klarere ble felter for kvinnenes tabuområder aktualisert. Havet og fiskeriene var ladet med seksuelle undertoner og spenninger som kvinnfolkene også var kjent med (Hastrup 1989). De “ærbare” kvinner sørget derfor for å holde avstand til steder som var forbeholdt mannens aktivitetsområder. Krambua var opplagt et slikt sted. Her ankom derfor kvinnene aldri eller oppholdt seg uten at det var i et høyst påkrevet ærend, - uten andre å sende.

Dersom kvinnene kunne unngå varekjøp gjennom egen husholdsproduksjon, ble dette sett som aktverdig. Jo mindre del av husholdningsbudsjettet som var kredittført i krambuas regnskapsbøker, desto mer fristilt sto husholdet, selv om husholdets store selvforsyningsgrad ikke alltid gikk i krambudriftens favør. Som barn kan jeg huske det lille åpne skrinet med alle de ubetalte notaene over varer som var utlevert ”på henstand,” slik jeg fikk det forklart. Skrinet var plassert strategisk og lett synlig for alle som kom inn i butikklokalet, og på notaene var der plassert en stein for at ikke nordavindstrekken skulle fare av sted med papirene når folk gikk ut og inn av dørene. Trekassen sto som i øyenfallende påminnelse, og de ubetalte regninger bugnet over like før mennene vendte tilbake fra Lofotfisket. Som barn ble jeg alltid sendt på butikken i ærend med penger for kontant oppgjør. Vår familie handlet aldri på kreditt. Det ble forbundet med skam. Det lærte jeg tidlig å forstå.

Samtidig som vi lærte å ”gjøre opp for oss” som ledd i å være selvstendig, ble vi også opplærte til å hjelpe og yte hverandre tjenester. Min far ble ofte i den tiden sauene skulle nedkomme med lam, vekket om natten for å bistå kompliserte fødsler. Til tross for at han var “kontormann,” hadde han som bondesønn opparbeidet seg et renommé som en dyktig “dyrlege” i et samfunn hvor disse ikke fantes med mindre en dro til nærmeste by, - og som sjelden ble gjort. Wanda forteller hvor dyktig min far var til å “behandle” dyr, og hvor avhengige de var av at han stilte opp og avverget kriser der dyr kunne ha gått tapt. For jobben ble han påskjønnnet med kjøtt, egg og fløte. Det kan jeg huske som kjærkomment for en bondesønn, som ikke hadde eget dyrehold. Lokalsamfunnet var basert på et fellesskap hvor en skulle vise stor selvstendighetsgrad gjennom ikke å ligge noen til last, samtidig som en ikke skulle ytre “for stor” grad av uavhengighet, slik Wandas familie jevnt over ble oppfattet. I lokalsamfunnet ble denne familien derfor oppfattet til i for stor grad å “være seg selv nok,” når de ikke tilbød seg å hjelpe andre. Her kan eldre fra Øya fortelle at ”de ikke så mye som fikk en avlegger fra handelshusets hage,” når de for eksempel luket ugress. Siden forespørsler ble besvart med et ”nei,” lærte bygdefolket seg til ikke å spørre om tjenester.

Å avvike fra Øyas bytterelasjoner ble oppfattet som distansering og sett som en form for suverenitetsutøvelse. Dette kunne virke truende for øyboerens likhetsbetraktning og som en avstandstaken overfor det store fellesskapet. Ut fra den lokale likhetsbetraktningen burde ingen i påfallende grad skille seg ut, verken i negativ eller positiv forstand. Wandas familie utøvde og representerte i så måte det positive avviket. Kravet om en balansegang mellom likhet og forskjell, nærhet og distanse var kanskje ikke alltid like lett å avpasse, med mindre en var født og sosialisert inn i de uskrevede regler som gjaldt for Øya.

For Wandas familie ble den lokale nettverksbyggingen imidlertid aldri prioritert. Handelsfamilien forvaltet varer og tjenester som var viktig for lokalbefolkningen. Wandas far hadde dessuten viktige posisjoner i form av kommunale verv og som medlem i bankstyret, som om innflytelse og makt som seilende inn døren. Han trengte aldri å “blande seg opp i” allmuens gjøren og laten, og i “viktige” offentlige samfunnsanliggender ble han spurt til råds. Handelsmannen hadde økonomisk makt. Dette visste alle.³⁹

I Wandas familie trengtes ingen understøttelse eller garanti for livsunderholdet gjennom et naboskap. Familien var ikke bare selvforsynt. De hadde ”overflod.” På folkemunne hette det seg at på familiens matbord sto der alltid oppdekt med flere sorter kjøtttrull som pålegg. Innsynet fikk de som i onnene var hyret til arbeid mot kosten. Det var derfor svært positivt å motta forespørselen fra handelsmannen. Her kunne arbeiderne spise seg “opp.” Matbordet ble også sagt å bugne i krigsårene, da matrasjoneringen for andre var velkjent og som de eldre sier de følte ”på kroppen.” Når alle måtte kjøpe på rasjoneringskort, kunne handelsmannen bytte bort sine mel- og sukkerkuponger mot de andres brennevinskort, fortelles det, som en byttehandel til gjensidig glede og nytte. Kjøpmannen ble oppfattet til å ha mer enn nok av mel og sukker i sitt ”skjulte lager” unndratt vareopptellingen, og fiskeren kunne lage sitt brennevin selv (“heimbrent”).

Relasjonene som Wandas familie inngikk i til lokalbefolkningen, var alltid preget av kjøp og salg. Varer og tjenester inngikk i en formalisert handel, hvor partene forsøkte å sikre hvert sitt utbytte. Handelsmannen ga bare henstand i de tilfeller hvor han hadde garantier mot tilbakebetalingen. Fiskeren på sin side kvidde seg for å ”kjøpe på borg.” Å vite at der fantes et krav i form av en nota i skrinet på kjøpmannens disk, pekte mot avmakt og ble unngått dersom dette lot seg gjøre.

Det uformelle tjenestebyttet som inngikk i bygdas fellesskap under motto om at “den ene tjenesten er den andre verd,” var derfor uvesentlig i Wandas hus. Wandas opplæring til kvinnerollen omfattet dermed heller ikke en kontaktflate hvor de lokale kvinnene gjensidig støttet hverandre (Holter 1982). Snarere ble Wanda og hennes søsken oppdratt til en skjerming mot andre barn. De vegret seg mot at barn fra familier med dårligere utkomme skulle få innpass i deres heim, slik det ble oppfattet. I barndommen var Wandas søsken hennes viktigste lekekamerater, og barna var avhengige av tjenestejenta som passet dem.

Handelshuset rommet stor hage som var omgitt av et høyt stakittgjerde, hvitmalt som resten av våningshuset. I hagen fantes også et lysthus, som det eneste på Øya. Brygger og fjøs var rødmalte. Hvitmalingen var dyrere i innkjøp og var derfor forbeholdt boligen. Ved Havnnes handelssted i Nord-Troms vil vi ennå kunne observere at

³⁹ Blant de velhavende og i handelshusene var det ikke uvanlig at en ansatte ”fattigfolk” eller fostret opp barn som trengte pleie, da ”kaksene” også satt i fattigvesenet som skulle fordele midlene fra ”fattigkassen.” Det var også vanlig at de mer velstående ble benyttet som fadder ved barnedåpen av barn fra allmuen. Slik var det ved handelsstedet i Skålvær (Hansen, op.cit.), men ikke i Wandas heim.

husflatene som er vendt mot havferdselen og offentlighetens åsyn er malt hvite, mens bakgården er rød. For en uinnvidd forbigående kan det arte seg noe “underlig” at tre av husets fire vegger er hvite, mens den ene veggen er rød. De rødmalte stuen i bygda signaliserte derfor både gjennom sin størrelse og farge allmuens stand (Knutsen op.cit.).

For Wandas familie var det ikke omkostningsfylt å bryte de lokale samværsregler gjennom distanse og avskjerming. Farens status og autoritet var avhengig av eksklusiviteten. Som innflytter ble familien heller aldri underlagt og rammet av de samme regler som fastboende gjennom generasjoner var nødt å forholde seg til. Farens entreprenørskap var gjennom innflytterstatusen ingen trussel, men akseptert.

Nyetableringen truet ingen konkurrerende virksomhet. I et samfunn som prissatte likheten mellom naboene, fantes små marginer for den lokale idealist med tiltaksløst, men som ikke gjaldt for innflytteren (Barth 1963, Larsen 1979). Dette kunne hindre nyskaping og intervensjon, og de som ønsket alternativ egenrealisering, reiste ut. I denne tiden var Amerika ennå sett opp til og betraktet som mulighetenes land for individuell entrepriser.

En distansert og formalisert omgangsform gjennom løse arbeidskontrakter understøttet dessuten familiens uavhengighet, og ga handelshuset armslag for disponeringer som for mange var ukjent. Handelsmannen trengte ikke å spørre noen til råds med hensyn til sine innkjøp og investeringer i for eksempel “Nordenfjeldskes Dampskibsselskab” eller “Nordlandsbanken.”⁴⁰ Småjentene kunne kles i lakksko og fløyelskjoler med prangende sløyfer i håret, uten at deres staffasje trengte noen legitimering. Familien kunne husere fritt innenfor overklassens rammebetingelser, til beskuende beundring fra dem som bare kunne drømme om en blonderkant til kjolekraven.

6.4.4 Storhetstid og forvitring

Verre ble det da farens forretning fikk konkurranse gjennom at en annen fiskeoppkjøper etablerte seg på naboøya. Selv om Wandas far i likhet med andre “nessekonger,” nok var bevisst sin avhengighet til den lokale allmuen, måtte han etter å ha fått en konkurrent opptre mer “ydmukt” når fiskepriser skulle diskuteres. Wandas far ble imidlertid ansett som “smart og snarrådig,” og som handelsmann skjønnte han at det viktigste var å innlede et samarbeide med nyetablereren. Over telefonen kunne de holde kontakten og samrådes om prisfastsettelse på varer. Fiskeleveransene kom de til å konkurrere om. Fiskeren leverte der det på kort sikt ga størst profitt. At det lokalt ble flere alternativer for levering av fangsten, styrket bare råvareleverandørens stilling for oppnåelse av gunstigere priser, da fiskeren ikke var lojalitetsbundet til Øyas handelshus. Sjarkefiskeren kunne dermed dra seg litt ovenpå og bli mer bevisst sin rolle som fiskeleverandør, selv om lokalbefolkningen erfarte at det “store” overskuddet aldri tilfalt dem. Misunnelsen og forbitnelsen kunne nok kjønnnes av en fiskerbond som aldri kom lenger enn til handelshusets ytterdør, og da gjennom inntreden ved kjøkkeninngangen. Selv om fiskerbonden aldri ble invitert inn i de store stuer, visste de fleste av dem hva som befant seg innendørs av “luksus og dekor.” Et tjenerskap som kom og gikk, fortalte det de ville.

Wanda visste at hun var oppvokst på “solsiden.” Hun lærte tidlig å betrakte pianoet og

⁴⁰ Wandas far var medlem av bankstyret i likhet med storbonden. Kommunens eldste kvinne (f. 1903-1907) kan fortelle at hun husker fra sin barndom når Wandas far på lørdager og i følget med to av storbøndene kom spaserende på vei til banken. Herrene var dresskledd og bar klokkekjeder av gull, spent over vesten. Bygdefolket hadde da en regel om at: “Tjukken, staken og slanken skrider av sted til banken.” Handelsmannen var den fyldige herren. De to andre var også medlemmer av fattigvesenet.

krystallglassene med servering av “fint” brennevin, som markører for en rangsforskjell sett i relasjon til de som drakk egenprodusert “heimebrent” av kaffekopper med skår og avslåtte hanker. Sjarkens lugar som det “forbudte” sjøhus, hadde hun da ”sett fra kaikanten, nok te å vett ka som foregjekk dar.” I ungdomstiden lærte også Wanda seg til å forstå sin “kostbarhet” i forhold til de andre jentene, som fikk pleie sin omgang med de lokale ungguttene. Av ungdomsbildene kan en se at Wanda var en svært “staselig” pike, og fra omgivelsene får en vite at hun aldri manglet friere, men at det altså var foreldrene som fikk forhindret “upassende” parti. Slik forstår omverdenen at hun og søsteren ble lokalsamfunnets “gammeljenter.”

Når det kom til et generasjonsskifte i familien gjennom farens alder, falt ansvaret for matlaging og husdyrholdet på Wanda og søsteren. Broren overtok driften av butikken og fiskemottaket, selv om det var ”kjent” at han ikke var noen ”egnet” forretningsmann. Gjennom hans barn antok man at arvefølgen var beseiglet. Slik skulle det som nevnt ikke bli.

Etter hvert som barna til sønnen i huset vokste seg til, viste ingen av dem interesse for driften av et bruk som i materiell forstand hadde overlevd seg selv, i mangel på vedlikehold og reinvesteringer. Lokalbefolkningen omtalte dette som om at: ”de ha jo ikkje følt mæ i utviklinga.” Da den tredje generasjonen skulle overta sto bygningene overfor store moderniseringskrav og driften ble ansett som lite lønnsom. De aktuelle arvingene kom til å satse på en utdanning og fant et levebrød både utenfor fiskerinæringen og heimbygda. Ei av jentene i brorens familie, som altså er Wandas niese, utdannet seg som lærer. Hun ble senere gift i heimkommunen, og hun er blant den nærmeste familie som Wanda nå har kontakt med.

Niesen avlegger Wanda sine besøk og tar tanten med på bilturer rundt i øyriket. Dette er noe som oppmuntrer Wanda, når hun dermed sier hun kan ”følge med i den lokale utviklingen,” selv om hun ikke oppfatter alt som positivt. Her påpeker hun i likhet med andre eldre, ”travelheita” som gjør at ”folk ikkje lenger har tid te å snakk mæ kvarainer.”

Wanda og hennes søsken opprettholdt gårdsdriften til de på grunn av alderdom og sviktende helse ikke maktet oppgaven. Da var også krambua og fiskebutikken nesten lagt død. Bygningsmassen og fiskehjellene var falleferdige. Flaggstangen var rusten og sto på skeive. For de eldre som hadde sett ”fordums storhet,” var dette intet oppløftende syn. Når det var uvær, var naboene redde for at takplatene skulle løsne å gjøre ødeleggelser. Endeliktet på denne familiesagaen ble derfor at eiendommen ble solgt ut av slektens eie. Gårdsgrunnen ble oppkjøpt som tilleggsjord til en av de større bønder på stedet. Den falleferdige bygningsmassen med sjøgrunnen, ble kjøpt for etablering av lakseoppdrett. Salget representerte både en lettelse og en sorg for Wanda. Hun var på dette tidspunktet den eneste gjenlevende av sine søsken, og hun sier hun følte seg ”maktesløs og fortvilt” over ikke lenger å greie ansvaret for et stort og kaldt hus hvor taket lekket. Wanda kunne derfor uttrykke lettelse da hennes niese hadde hjulpet henne med innflytting i leiligheten på aldersheimen. Hun sier at her var hun ”heldig,” for det sto mange på ventelisten.

På aldersheimen har Wanda fått anledning til å innrede leiligheten med noen av sine personlige eiendeler. Her er ikke mye som minner om handelshusets velstandsdager, men en kommode, gyngestolen og det gamle vegguret er på plass. Ved arveoppkjøret og salget ble inventaret delt mellom Wandas nieser og nevøer. For sin del var hun ikke opptatt av å ta med seg særlig mye til aldersheimen. Hun så at de store tunge møblene ikke passet inn i den lille leiligheten, og så ”e dæ jo arti å få nåkko nytt.” På aldersheimen får ”e alt dæ e træng.” Fortsatt oppfattes Wanda som ”velstående.” Selv ”blåser” hun av kommentarene hun kan få om at “det ikke er farlig for henne som har

penger på bok.”

Selv om Wanda ”har kapital” og penger i banken og kan kjøpe seg det hun vil, foretar hun sjelden noen innkjøp. Niesen mener at tanten er svært påholden og ”gjerrig,” når hun ikke ”ser seg råd til” noen form for nyanskaffelser. Niesen sier at hun ville at tanten for eksempel skulle kjøpe seg ny kaffetrakter for å hindre at kaffekjelen til stadighet kokte over på kokeplaten, men at tanten mente den gamle ville gjøre tjenesten ut hennes tid: ”Slik e det med alt, når e foreslår at ho ska kjøp se noe nytt, så sei ho at ho greie se lenge med det ho allerede har. Alle veit jo at ho har penger nok, men ho har ikkje råd å bruk dem.”

Wanda lærte tidlig å innordne seg i et handelshus underlagt foreldrenes formynderskap. Samtidig er hun kjent for å være både ”egen” og viljesterk. Selv om Wanda også i sin nye heim må innordne seg aldersheimens rutiner og reglement, oppfatter hun institusjonen som et sted hun har krav på service, da hun gjennom fratrekke i alderstrygden betaler for seg. Slik opptrer hun her ut fra grunnprinsipper om kjøp og salg, og handler ut fra ”kundens rett te å få valuta igjen før pængan.” På aldersheimen er Wanda kunden. Det som skal investeres her, synes hun institusjonen må besørge. Slik faren alltid har sørget for henne, ønsker hun nå i videreførelsen å gjøre aldersheimen ansvarlig for at hun kan ha ”et sorgløst liv,” når Wanda ofte kan gjenta at: ”nei, det dær årsk e ikkje å bry me om.”

6.4.5 Wandas nye heim

Aldersheimen ligger vakkert til på en høyde med utsyn over skipsleia. Wandas leilighet ligger i enden av den store bygningen med vindu mot sørvest. Hun kan herfra følge med på ferdsel over broen som forbinder to av kommunens øyer. I handelshusets velmaktsdager fantes ikke biler langs veien, som var konstruert for å tåle vekten av hest og vogn. Dette var i en tid hvor den viktigste kommunikasjonen og forbindelsen mellom bygdene gikk sjøveien. Alle hadde derfor båt, i motsetning til i dagens samfunn hvor de fleste har bil og der veinettet er forsterket med dekke av oljegrus og asfalt. Wanda følger med i alle endringene både på ”godt og vondt.”

Wanda liker å få besøk. Da aktiveres ”minner om gamle dager,” slik også jeg gjør. Wanda gjenkjenner meg som ”litæ jentæ.” Som nærmeste nabo avla jeg ofte familien besøk, og jeg ”løp” ærend for ”gammeljentene.” For dette kan jeg huske at jeg oftest fikk 10 øre, uansett hvor stort eller lite jeg oppfattet oppdraget til å være. Min far var altså den som alltid hjalp familien når det oppsto vansker med dyrene i fjøset, og Wanda sluttet heller aldri å lovprise han for alle ”sjauene” han hjalp familien med. Wanda synes jeg likner på min far. Den eldre damen kan berette historier som for meg både er ukjente og kanskje glemte. Hun plasserer meg i sammenhenger som ikke alltid føles komfortabel.

Slik kan Wanda fortelle historier om min oldemor som jeg aldri møtte. Hun var ansett som en ”myndig husfrue,” gift med storbonden som holdt forbindelsen til handelshuset. Wanda kan fortelle at min oldemor var særskilt flink til matlaging, og at hun selv har lært mye av hennes ”kokekunst.” Slik kan Wanda med sitt minne lage slynger tilbake til mine familierøtter, som da for meg får møtene med henne til og kjennes ekstra interessante og verdifulle, om enn også ”faretruende.” Wanda har sett og opplevd mye av det som berører mitt livs fundament som del av min forhistorie jeg ikke har kontroll over. Vi inngår i hverandres livssirkel og det er med stor interesse jeg lar meg fascinere av Wandas persongalleri. Jeg lytter og jeg spør.

For Wanda representerer jeg ennå et ”barn” som alltid var ”nysgjerrig og spurte og grov om alt mulig.” Slik sett har jeg vel antakelig i hennes øyne ikke forandret meg. Wanda vet at jeg ”har tilhold” på universitetet, og det synes hun er noe ”stort og

gjevt.” Hun sier jeg har et “godt hau”⁴¹ akkurat som far min, samtidig som hun ikke alltid vet hva universitetsfolk bedriver og “hva all utforskingen skal være godt for.” Jeg på min side kjenner vansker med å forklare og gi den gamle damen noen “fornuftige” forestillinger om mitt arbeide og betydning. Wanda forstår seg på handel i form av kjøp og salg, men investering i ”intellektuell kapital” har hun ikke særlig greie på, uten at dette for meg ser ut til å affekttere samtalen mellom oss (Bourdieu 1986). Besøkene hos Wanda var i utgangspunktet en visitt uten noen forskningsmessig målsetting, da jeg besøkte henne som en tidligere nabo. Etter hvert fikk jeg interesse for en nedtegnelse av hennes fortellinger. Jeg begynte å notere ned stikkord fra mine besøk og jeg ”verifiserte” hennes fortellinger gjennom en videre samtale med min mor. Wandas livshistorie som stedbunden handelsmannsdatter sto i kontrasten til mitt eget liv, da jeg tidlig flyttet heimefra for å realisere utdannings- og yrkesvalg. Wanda fikk heller aldri anledning til å velge en livspartner, - uten at dette er hennes egne ord. Jeg syntes det var noe fascinerende over den aldrende kvinnen med så mye ”entusiasme,” uten å signalisere verken savn eller bitterhet. Her er det Wandas naboer som snakker om handelshusets skjebne som “et liv lagt i ruiner.” For meg framstår Wanda som en kvinne som uttrykker stolthet over å ha realisert sitt liv, både med ”vilje og mot,” men så er hun da også kjent for å være en ”stor livskunstner.”

Kjøkkenbordet i leiligheten er plassert ved vinduet hvor vi gjennom våre møter alltid sitter og ser ut ”på livet” og ferdsele. Slik flyter samtalen med Wandas “frie” fortelling, bare avbrutt av mine spørsmål. Wanda sitter alltid i sin egen “godstol,” mens jeg sitter på gjestens plass, på en pinnestol på andre siden av bordet. Hun har grått, langt hår bundet opp i en flettet knute i nakken. Hun ser ut slik jeg alltid vil huske henne, bare med forskjellen fra at ansiktet har fått noen flere rynker. Hun er ikledd en mørk kjole med hvit blondekrave. På brystet bærer hun alltid en rund sølvnål, som er nesten identisk med den min bestemor bar til finbruk. For en sosiolog kan brosjen framstå som et symbolsk uttrykk for en standsforskjell mellom mennesker i et lite lokalsamfunn som var opptatt av likhet. Jeg kommenterer den ”fine” nålen og spør om hun har kjøpt den på krambua, men uten å få noe svar. Samtidig tenker jeg at det kan ligge ”myndighet” bak en sølvbroasje på et ”damebryst” ingen kan unngå å se. Fra sin faste plass ved vinduet kan Wanda betrakte det kjente landskapet og trafikken utenfor. Synet av fiskebåtene gir henne en følelse av å være med ”i tiden,” sier hun. Den eldre kvinnen legger stor vekt på å understreke at hun følger med i nyhetsbildet. Fortsatt følger hun med i fangstrapporteringen av fiskerierne og hun følger værmeldingen over radioen. Hun leser “Fiskeribladet” og abonnerer fortsatt på en av de største riksavisene. Fjernsynet bringer henne daglig nyhetsstoff. Wanda forteller at hun anser det som viktig å holde hjernen i “trim,” og hun løser kryssord. På aldersheimen søker hun liten kontakt med de andre beboerne, som hun altså synes for det meste bare sitter “tafatte og klager.”

Måltidene inntas i en felles spisesal for beboerne som er oppegående, og her har Wanda funnet sin faste plass ved enden av bordet. Alle beboerne har faste plasser, noe som synes viktig for å sikre tryggheten i institusjonslivets hverdagsrutiner, - og “plassen sin” passer de på (Midrè 1973 (c)). Når noen av de eldre blir borte “for godt,” opptas den tomme stolen av den nyankomne som umiddelbart vil være der. Slik vil de alltid være fulltallige rundt matbordet på aldersheimen som har ventelister.

⁴¹ I en landsby syd i Frankrike opplevde jeg at en eldre bondekone karakteriserte meg som en person med “stort hode,” da hun hørte at jeg jobbet på universitetet. Uttrykket om å ha et ”godt” hode henspiller sannsynligvis mot idègrunnlaget om at den intellektuelle praksis skriver seg fra hodet, slik de greske filosofene foretok sine resonnement og som for ettertiden ble tankeførende når de ønsket å sette et skille mellom ånd og materie.

Wanda har opplevd at mange plasser er blitt tomme og fylt opp av “nye fjes.” Hun vet at det er mange som venter på å få plass. Slik kjenner hun tilfredshet over å få være en av “de heldige” som befinner seg her. Wanda liker ikke å se pasienter som er “tøvåt,” det vil si demente. Selv om hun ikke omgår dem, forsøker hun å ”ta dem på alvor” og gi dem noen “godord på veien.”

Kommunikasjonsformen med vekt på jovialitet henspeilet mot en overflate uten krav om nærhet, behersker hun enda. Denne omgangsformen egner seg også for Wanda på aldersheimen, hvor hun verken oppsøker eller savner samvær med de andre beboerne som hun mener å ha lite til felles med. Hun identifiserer seg med andre ord ikke med de andre eldres hverdag som hun altså synes preges av passivitet.

Wanda sier at hun trives på aldersheimen, og dette legger hun heller ikke skjul på. Stolt inviterer hun inn i hybelleiligheten, når hun tar i mot i entrèen der sko og yttertøy plasseres i garderobeskapet. På veggen henger et stort speil. Her har hun eget toalettrom. Dagligrommet er inndelt som en kombinasjonsløsning med sove- og oppholdsavdeling og med en kjøkkenkrok som er utstyrt med hybelkomfyr og kjøleskap. I sin leilighet er Wanda selvforsynt for de fleste formål, og hun synes alt er så “lettvint” da hun har alt innen rekkevidde og på et plan. Her slipper hun å springe i trapper og gjennomløpe flere rom, slik hun måtte i handelshuset. Tekjøkkenet benyttes til å ordne seg ”nåko ekstra” utenom de faste måltider. Det er ikke alltid hun har like god appetitt på maten som blir servert. I stedet for å klage, sørger hun heller for å ha egne favoritter i kjøleskapet. Wanda lager også selv kaffe til besøkende. Da tar hun fram porselenskoppene og sølvskjeene som jeg gjenkjenner fra en annen tid og et annet rom. Når Wanda vil markere at hun synes det er ekstra stas med visitten, lager hun eggedosis og heller i noen dråper kjøpe-brennevin eller “sjenk” som hun selv kaller det. Brennevinsflasken henter hun fram fra den avlåste kommodeskuffen, hvor den ligger gjemt mellom undertøyet. Wanda sier det ikke er lov å servere alkohol på “hjemmet,” så hun må skjule dette for betjeningen. Kamouflert i eggkremen, er det ikke mange som kan oppdage hva den eldre damen nyter.

Wanda har øvelse i å finne metoder for å ”skjerme” sitt privatliv, da hun gjennom et langt liv kan sies å ha blitt øyvåket av sine foreldre. En form for dobbeltspill har derfor antakelig vært opplevd som ”en dyd av nødvendighet.” Wanda og søsteren delte gjennom oppveksten soveværelse. Ikke fordi der var mangel på rom i det store huset, men for “selskapets skyld” og for å spare varme i et hus med store rom som på vinteren trengte vedfyring. Kanskje var det også for foreldrene lettere å “føre kontroll” med døtrene så lenge de befant seg innenfor de samme fire vegger, kan sosiologen tenke?

Når Wanda lager eggedosis til gjester, serveres den i krystallglass med stett og frambyts til bordet på et lite sølvfat. Både glassene og sølvfatet understreker og definerer en høytidsstemning og “selskap” på Wandas rom. Til tross for at jeg både er avholdskvinne og at jeg kjører bil, kan jeg ikke avvise drikken. Jeg forsøker å antyde problematikken for Wanda, men som ”blåser det bort” og sier at “det er bare noe stort tull.” Jeg “skåler” derfor med Wanda og lar mine avholdsprinsipper fare, og lar bilen stå til neste dag. Slik får hun besøk to dager på rad, noe hun også ser seg svært fornøyd med. Vi nyter eggedosisen og Wanda lar meg gjentatte ganger forstå at betjeningen ikke må få vite at hun har brennevin på rommet. Hun ler og sier at den “skvetten” hun har må hun ha til medisinsk bruk. Den gamle og den unge kvinnen forenes i en vennskapspakt og “skåler.” Jeg utviser sympati for Wandas “hemmelige” liv, og jeg ønsker å beskytte hennes ”privatliv.” Vi kjenner begge aldersheimens forbud om skjenking av alkohol. At vi sammen bryter reglene, gir meg en følelse av samhørighet uten å føle ”dårlig” samvittighet. Jeg er på parti med Wanda. Wanda våger

utfordringen av husreglene og opptrer med diskresjon, samtidig som både hun og jeg vet at ingen blant personalet vil ”irrettesette” henne dersom brennevinsflasken skulle bli oppdaget.

Mange av de unge kvinnene som jobber på aldersheimen kjenner Wanda gjennom deres foreldre som hadde et livslangt kundeforhold til handelshuset. Der ble det også skjenket mang en dram når en god handel eller stor begivenhet skulle markeres.

Mange blant pleiepersonalet vil ha hørt fortellinger om handelshusets velmaktsdager som lever på folkemunne, selv om virksomheten har opphørt. Både gjennom sin familiebakgrunn og sin personlighet besitter Wanda fortsatt noe av autoriteten fra ”førdomsdagen.” Det kan alle som har møtt henne bevitne.

Vårt selskap rundt bordet avsluttes gjennom at Wanda plasserer de skitne glassene i oppvaskkummen og priser seg lykkelig for at hun har ”tjenestepiker” som rydder opp, og som om: ”Det skulle da bare mangle når de jo har betaling for å gå her.” Dessuten har Wanda sett pleierne, som hun omtaler som ”søstrene,” fra de var småpiker og ”gjorde i buksa” og der den eldre kvinnen som i kraft av sin alder synes hun har gjort seg fortjent deres oppvartning.

Wanda opptrer på aldersheimen slik hun fra barnsben alltid har vært vant til et tjenerskap av kvinner som løp familien til hende. Som beboer på aldersheimen ser det ut som om hun fortsatt dirrigerer pleierne som del av sitt tjenerskap.

Denne innstillingen understreker hun ytterligere gjennom å fortelle om hvor ”lettvint og greit” hun har det i leiligheten, når hun for eksempel bare kan trykke på en knapp når det er noe hun vil. Posten får hun brakt på døren. Om det er et brev hun skal sende, hentes det inne på hennes bord, - ”bare hun gir beskjed.” Maten kunne hun også ha fått brakt på sitt rom, men hun velger heller å gå til spisesalen, for ”der er det hvite duker, blomster og lys på bordene.” Selv om jeg vet at bordene ikke alltid er festdekket med levende lys, så er det slik Wanda velger å framstille det. Hun kan framstå som aldersheimens ”uadlete prinsesse,” slik det kan virke for en observatør.

På veggen over kommoden henger familieportrettene. Der finnes bilde av foreldrene med barneflokk, og der er portrettfoto av hennes søsken hvor broren som liten også er iført kjole med blondekant, som etter datidens skikk. Bildene avspeiler en forgangen tid. Familien hadde i motsetning til de fleste andre på Øya, råd til å oppsøke fotograf i byen for å ”bli foreviget.” Det er ingen av de andre beboerne som over sin seng har tilsvarende familiegalleri, vil en kunne oppdage ved å titte inn i de andres rom.

Portrettene som på dobbeltrommene dekorerer veggen avbilder barn og barnebarn, - familiebilder som til gjengjeld ikke finnes på veggene i Wandas leilighet. Bildene påkaller minnene, både de ”gode” og de ”vonde.” Bildene plasserer Wanda i en sammenheng som både kan gi nærhet og trygghet, samtidig som de vitner om det ugjenkallelige i forhold til tiden som var. Her berøres melankolien og Wandas ”tungsinn,” og som hun i offentligheten søker å avlede med ”kraftuttrykk” og en latter. Det kan være svært fornøyet å høre Wandas ”saftige” bannskapsuttrykk som ikke er ment til harme, men blott til ”lyst og underholdning,” slik disse oppfattes.

Når Wanda om våren inviteres på biltur med niesen i lokalsamfunnet, passerer de alltid stedet der handelshuset sto. Selv om husene er revet og har gitt plass for en ny familie uten tilknytning til Wandas familie, omtaler hun plassen som sitt heimsted. For Wanda kan bildene fra ”gammeldagan” passere som i revy når hun suser forbi, som passasjer i bilen. Området har gitt plass for et lakseoppdrett etablert av en yngre entreprenør som også er innflytter, slik Wandas far også var. Eieren av lakseoppdrettet er gift med datteren til en av Wandas tidligere naboer, og denne tilknytningen er for Wanda positiv. Gjennom denne yngre familiens overtakelse, kan hun føle at hennes heim plass føres videre av noen som kjenner stedet og har ”respekt” for de lokale forhold. Selv

om Wanda synes det er trist å se de gamle husene fjernet, er hun tilfreds med å se at en ny generasjon viderefører en lokal aktivitet, - om enn i en annen form og målestokk enn den hun selv kjenner.

Wanda sier at hun aldri føler seg ensom, for hun har jo fjernsynet og avisene.

Fjernsynet står ofte på fordi hun synes det gir selskap. Hun følger med i nyhetsbildet, men er spesielt opptatt av fiskerinæringen, når hun da også abonnerer på "Fiskeribladet." Wanda er også opptatt av de eldres situasjon, og hun synes det blir gjort for lite for å trygge de eldres kår og rettigheter. Personlig synes hun at de eldre selv i for liten grad engasjerer seg og at de er for lite opptatte av sin pensjonisttilværelse. Wanda synes det er viktig å holde hode og kropp i funksjon: ".ellers så puskes en jo bare bort," og hun viser meg hvordan hun innretter seg når hun skal følge trimprogrammet på fjernsynet. Hun demonstrerer hvor "lett" det er, samtidig som hun uttrykker irritasjon over at de andre beboerne ikke viser initiativ til å "gjøre noe selv." Wanda følger også "nøye" med værmeldingen. Dette er en vane fra handelshusets tid, hvor været var en avgjørende faktor for å sikre en "god" forretning basert på omsetningen av fisk.

Wanda synes bare det er "så synd" at ingen lenger hører på "gammelkaran" når hun mener de eldre "forstår se på både vær og vind" og som kan komme godt med i næringsvirksomheten.

Wanda har sjelden prioritert tiden til håndarbeide, mens hennes søster var kjent som rene "mesteren." Det er først etter at Wanda flyttet på aldersheimen at hun selv har begynt å brodere. Hun syr puter for betjeningen da hun selv har: "evig nok, og så husker de på meg og påskjønner meg med noen tjenester." Og det gjør pleierne gjerne, slik jeg har observert.

Betjeningen lar seg sjarmere av Wandas selvsikkerhet, autoritet og fortellerkunst. Når der er pauser i arbeidsprogrammet, kan det hende at de stikker innom henne bare for å slå av en prat. Da er det Wanda som oppvarter dem med en god historie, sukkertøy eller en liten gave fra håndarbeidskurven, der hun har fått materialet fra aktivitetsstuen. Personalet sier at Wanda "kommanderer og befaler," men at de liker hennes humørfylte stil. Med sin optimisme bidrar hun til en positiv respons de sjelden får hos "mismodige" beboerne, slik arbeidssituasjonen for pleierne kan oppleves (Bjelland 1982, Midrè 1973 (c)).

Mange av Wandas historier refererer seg tilbake til pleiernes ("jentenes") oppvekst og barndom og der Wanda gjennom sin fortellerkunst skaffer seg oppmerksomhet. I så måte er hun en "dreven" forretningskvinne og som forstår "triksene" for "god" kundebehandling. Samtidig vet Wanda og ikke drive denne fortroligheten for langt. Hun innvier for eksempel aldri personalet i sine private anliggender, som det å ha "tunge stunder" eller det å ha ei flaske brennevin i kommodeskuffen. Overfor naboenta som nå har vokst seg til og blitt samfunnsforsker, er hun også varsom med å fortelle "hele" historien som må utfylles gjennom andre informanter. Her beholder Wanda regien som fra handelshusets glansdager og dynasti.

6.4.6 Wanda i møte med fiskeren Hans. Når klasseskiller møtes under samme tak på aldersheimen

Wandas hverdagsforvaltning på aldersheimen ses best gjennom kontrasten til Hans, som er en av beboerne Wanda ikke unnlater å irritere seg over. Hans er blant dem Wanda karakteriserer som en som: "bare sitter og klager med hendene i fanget."

Wanda kjenner Hans fra den tiden han leverte sin fangst til farens fiskebruk. Hans var fisker og hans interesser knyttet fortsatt til fiskeriene. Selv om det er mange år siden han sluttet som fisker, følger han med værutsiktene, fangstmeldingene og betrakter

båtene på havna. Dette har han og Wanda til felles. Wanda leser "Fiskeribladet" som hun gir til Hans etter gjennomlesing. Samtidig sier hun at hun vurderer å slutte med dette da han ikke utviser noen "takknemlighet," og ettersom hun ikke tror at han leser bladet. Hans føler at han ikke har noen å diskutere fiskeriene med. Han er en av de få mannlige pensjonærene,⁴² og kan mene at: "feske e ikkje nåko man pratæ mæ kvinnfolkan om." Hans kan ikke lik Wanda, sitte ved vinduet i sitt rom å skue ut over sundet. Rommet som han deler med andre, er vendt mot gårdstunet og biltrafikken. Her kan han sitte å bivåne transportbilene som leverer varer, men han må til vinduet i korridoren når han skal betrakte båtene. Her står han ofte. Når personalet ser at han står der og "stirrer," prøver de å avlede hans oppmerksomhet, selv om det kan synes vanskelig. Hans viser ingen interesse i noen av aldersheimens foreliggende tilbud. Aldersheimen har ei aktivitetsstue, men der er syslene konsentrert rundt kvinners håndarbeide som strikking, hekling og brodering. Dette er ikke noe for Hans sine "store" never. Den kvinnelige aktiviteten har prøvd å få han opptatt med snekring og finsløyd, men det opptar heller ikke Hans. Selv om han alltid har vært selvhjulpen til reparasjoner av hus og fjøs, har han aldri drevet med "fin-snekring." Han vet dessuten at hender som er begynt å skjelve ikke øker sjansen for et vellykket resultat. Hans føler seg derfor ikke "heime" og tilpass på aktivitetsstua. Han finner heller ikke mye felles i praten som kvinnene styrer. Kvinnene er i motsetning til Hans, fortrolig med denne type samvær. Det sosiale miljøet har likhetstrekk med kvinneforeningen som et fellesskap kvinnene gjenkjenner og kan identifisere seg med, - alle unntatt Wanda. Her har hun og Hans noe til felles. Wanda liker heller ikke timene på aktivitetsstua, og hun forsøker å unngå dem hvis hun kan. Det er da hun kan treffe på Hans i korridoren. Han kan bli en samtalepartner over været og "Fiskeribladet," selv om hun sier hun fort kan bli lei av hans manglende engasjement: "Det e som du snakke te væggen," kan Wanda finne på å si når hun har gjort en henvendelse uten den forventete respons. Hans sturer. Det er ingen tvil om det. Han føler seg ensom blant kvinner og "ivrige hender" som søker å inkludere han, men det kan synes som om Hans plasserte "sine hender i fanget" den dagen han måtte flytte på aldersheimen.

I motsetning til Wanda ønsket ikke Hans å flytte på aldersheimen. Han ønsket å bo heime og greie seg selv i vante omgivelser, hvor han også enda hadde en liten brygge. Dit tok han turen når været var bra. Turen kunne etter hvert ta lang tid, men det betydde ikke noe: "når man har meir enn nok av tid." Da beina begynte å svikte, tok han staven og "tiden til hjelp" for å greie turen opp og ned mellom boligen og brygga. Selv om bruk og redskap var lagret for godt, kunne Hans "sjekke" sakene sine å få bekreftet at alt befant seg på sin vante plass. Møtet med redskapene og brygga knyttet Hans til en fortid som fisker. Disse kunne aktivere minnene om han som "arbeidskar" og et liv på havet som han liker å fortelle om. På egen brygge kunne han gjennom gjenmøtet med redskapene være fiskeren som ennå kunne vurdere nytten av fiskelina og anglene. Han visste også at om han i dag skulle ta seg en tur på havet, så måtte det nok andre redskaper til. Dette kunne han få bekreftet gjennom sønnen som hadde arvet yrket, men med et annet teknologisk utstyr enn det faren kjente til.

Hans ville helst bo i nærheten av sønnen som hadde overtatt heimlassen. Da kona til Hans døde, ønsket ikke svigerdatteren å påta seg ansvaret for ettersynet av sin svigerfar. Hun hadde selv en jobb å ivareta, og familien syntes det var "uansvarlig" å forlate Hans så mye alene, når sønnen i lange perioder var på fiske. Familien var engstelig for at Hans skulle bli liggende alene dersom beina sviktet og han kunne falle.

⁴² I Norge har kvinner lengre levealder enn menn. Følgelig er det derfor flere enker i landet enn enkemenn. Det er også flest kvinner på aldersheim (ref. www.ssb.no Befolkningsstatistikk 1. jan. 2005).

De fikk derfor ordnet en plass for han på aldersheimen, - en plass han ikke ville ha, men som han ”såg se nødt te å ta imot.”

Hans er derfor ikke på aldersheimen ut fra eget ønske. På aldersheimen har han mistet sin privathet. Hans deler rom med to andre menn som delvis er sengeliggende. Ingen av mennene har satt sitt personlige preg på rommet, som er møblert etter institusjonens standard. Hans har ingen familiebilder over sengen. Alle bildene ble forlatt heime i stuen, som han i første omgang trodde han skulle bebo i sommerhalvåret. Slik ble det også de to første årene, men med en forverret helsetilstand og en sukkersyke som gjør han avhengig av daglig medisiner, ble oppholdet på aldersheimen permanent. Når Hans familie kommer på besøk, opplever de å møte en mann som stiller spørsmål om hvordan “det går heime.” Hans er beboer på et aldersheim, men heimen er for han der båten og brygga er.

Møtet med Hans på aldersheimen påfører familien ”dårlig” samvittighet. De ser at han ”vantrives,” samtidig som de vet at det ikke finnes noen andre muligheter. Hans savner sin familie og venter dem oftere på besøk, mens både sønnen og svigerdatteren sier de ”føler” situasjonen tyngende. Besøkene blir derfor sjeldnere og kortere. Slik forsøker de pårørende å minimalisere smerten som vanskelig lar seg åpent kommunisere, når andre løsninger og alternativer mangler. Hans føler seg parkert i en fremmed virkelighet, omgitt av kvinner og en kvinnekultur som ikke makter å gi hans rolle bekreftelse for noe annet enn å være “kassert”:

“ “Hendene i fanget.” De gamle traverses liv var preget av at hendene sjelden lå i fanget. I fanget lå hender av og til, stundvis om dagen, om nettene og i helgene. Men de lå ikke der for godt, de hadde pause, de tok seg igjen, de lå i fanget for å samle krefter. De lå i fanget etter virke og i forberedelse til virke. Å ligge i fanget hørte med i en rytme. Rytmen er brutt når de ligger i fanget for godt. Dette skjer ved døden. Men det kan skje før. For eksempel ved institusjon: hender legges i fanget for godt, som om personen skulle i kiste.” (Edwardsen 1984, s. 25).

Slik beskriver E. Edwardsen situasjonen for en eldre mann som har havnet på aldersheimen etter mange år i fiskeriene. På aldersheimen er hender med “iboende virketrang” passivisert og blitt “hvilende i hvilens hvileløse vold,” uten gjenkjennelse i institusjonslivet. Det er i et slikt perspektiv vi kan forstå Hans sine “sukk” og mistrivsel. Når forbindelsen mellom hendene og naturen har kommet til opphør, er det heller ikke lett for en fantasifull og velvillig ergoterapeut å finne alternativ sysselsetting. For denne unge damen står Hans lett i fare for å bli oversett og oversatt både som ”vrang” og lite samarbeidsvillig. Hans har derfor størst sjanse for å få være i fred ved at han skjermes seg og rusler for seg selv i korridoren. Han er blitt blant dem som kjenner seg glad for hver dag som går, uten å kjenne gleden og forventningen for morgendagen. Han føler seg ensom og hjemløs, og muntres bare av og til av “damene” som prøver å integrere han ved hjelp av “skøyen.”

Mange av de kvinnelige beboerne synes at Hans er ”en staselig kar å se til.” Som en av de få mannlige beboerne som ennå er “med sine fulle fem,” blir han som en mascot for damene, som om de trenger han som bekreftelse på sin kvinnelighet. Selv om Hans ikke alltid er positivt innstilt overfor tilnærmelsene fra kvinnene, hender det at han ”glimter til.” Da er det som om hele avdelingen bringes i ”god stemning,” - inklusive pleierne. Pleierne som gjør sitt beste for at alle skal være tilfredse, blir glade når beboerne uttrykker trivsel. Hans sin innesluttethet virker trykkende på de andre beboerne. Slik involveres de eldre i hverandres hverdag innenfor en kollektiv boform,

som de færreste har valgt eller idèelt sett har ønsket seg.

Dette er det kanskje bare Wanda som gjør, men så har hun da også i motsetning til mange av de andre beboerne ingen familie å savne besøket av. Hun har dessuten en leilighet som gir henne anledning til privathet. Wanda vet at hun er privilegert.

Dessuten er hun uten alternativer. Hans føler seg ikke i noen privilegert situasjon, og han vet at dersom sønnen hadde ønsket det annerledes, kunne han fortsatt ha bodd "under eiga tak" (i huset sitt).

Som fisker solgte Hans fangsten til Wandas far, som ga han kreditt når det trengtes. Dette glemmer aldri Hans, som minnes et gjensidig samarbeidsforhold mellom fiskerne og "nessekongen." Wanda blir derfor aldri møtt med forbitrelse over urettmessig behandling fra farens side.

Hans og Wanda følger begge tilknytning til fiskeriene, men med to vidt forskjellige utgangspunkt. Dette er de begge klar over, da de har møtt hverandre mange ganger før dette gjenmøtet på aldersheimen. Begge visste de at værforholdene spilte en avgjørende rolle for "hellet" og fangsten og begge følger med i livet på havnen, - om enn gjennom vinduet på aldersheimen. Fisket og fangsten har de begge "i blodet," selv om Wanda er mer engasjert ut fra betrakterens posisjon enn det Hans er. Som aktiv fisker har han deltatt i en praksis som han ennå sier "sitter i kroppen." Slik kan vi forstå en mannlig beboer som går fram og tilbake i en institusjonskorridor uten å finne spor av seg selv, - som en mann som har mistet sitt ankerfeste. Hans er på aldersheimen blitt til "ingen," mens Wanda her kan fortsette å være "seg selv."

På aldersheimen har Wanda etablert seg i en ny heim hvor hun gjennom de andre, først og fremst pleierne som hun beretter historier for, får bekreftet sitt "gamle jeg." Mentalt knytter hun aldersheimens servicetilbud til livet i handelshuset, og som gjør at hun trives. På aldersheimen har Wanda posisjonert seg i en "selvstendig" tilværelse, under samme tak hvor vi kan betrakte Hans som en som er blitt flyttet hit mot sin vilje. Hans situasjon preges derfor av et savn og som for Wanda kanskje ikke er lett å se, når hun anklager han for "bare å sture."

I motsetning til Hans, føler Wanda at hun bevisst har tatt ansvaret for sin alderdom, selv om hun også synes at "velferdssamfunnet" skal yte omsorgen for de eldre, all den tid hun har betalt skatt hele sitt liv. Hun uttrykker seg som politisk engasjert og sier hun sympatiserer med eldreopprøret.⁴³ Sitt engasjement understreker Wanda gjennom at hun "legger på" noen bannskapsord, slik hun er kjent for. Dette er en del av den språklige frodighet som blir hennes varemerke og som ingen tar anstøt av. Wanda blir oppfattet som en som er "flink" til å banne, og hun lar seg ikke kopiere. Wanda både vet og ser at jeg lar meg imponere over en sammenhengende tirade av ord, - nesten som til kunst.⁴⁴ Wanda ler, og sier: "Nå skulle presten ha hørt meg." Og da får hun samtidig sagt at hun verken sitter og venter på presten eller døden. Hun vil gi inntrykk av å være "oppegående" og sier hun vil "dø med skoene på."

6.4.7 En aldersheim med mange liv, der Wanda trives og Hans sturer

Ytre sett lever Wanda og Hans under samme tak og innenfor de samme fire vegger. Hun som en representant for det lokale borgerskapet. Han som en representant for

⁴³ På begynnelsen av 90-tallet var det en gruppe eldre som organiserte seg for å fremme sine rettigheter og krevde bedre vilkår i sin alderdom. De etterlyste bl.a. en statlig "eldre-million" som skulle brukes for å bedre pensjonistenes kår.

⁴⁴ Den norske forfatteren Knut Hamsun (1859-1952) som selv var kjent som en ordenes mester, har i sitt forfatterskap omtalt den nord-norske språkføringen som "ravgal, inntil kunst." Jeg forestiller meg at dersom forfatteren hadde hatt muligheten til å møte Wanda, ville hun ha inngått under denne betegnelsen.

allmuen. To forskjellige liv og livsverdener som i sin utfoldelse sto i et gjensidig avhengighetsforhold. Selv om gevinsten og utbyttet skilte deres livsinnretning i kjøpet og salget på en slik måte at handelsmannen fikk størst fortjeneste, var Hans og de andre fiskerne ikke fullstendig prisgitt sin oppkjøper. Dette sørget blant annet den konkurrerende handelsmannen for. Slik kunne begge handelsmennene på hver sin kant, gi fiskerne følelsen av frihet og bestemmelsesrett til å levere fangsten hvor de selv ville.

Handelsmannen visste også at han måtte behandle sine kunder på en slik måte at han opparbeidet en velvilje som kunne mobiliseres på kort varsel når "fiske-flagget" ble heist, og når han sto i beit for arbeidsfolk til å ta seg av den leverte fangsten. Det tilhørte fiskerienes "lotteri" at en aldri kunne vite når det store varpet ble gjort. Da var det klokt at fiskeoppkjøperen i forveien hadde sikret seg en reservearmè som "på stående fot" var villig til å rykke ut. Alle visste at fisken er et sensitivt råstoff, som ikke måtte ligge for lenge uten behandling før hele partiet kunne bli forringet og ødelagt. Store pengebeløp sto på spill. Samarbeid og snarrådig handling var avgjørende for å berge den ilandførte fangsten. Handelsmannen var derfor omhyggelig med ikke å gjøre noen forskjell på folk. Hans forretningsstalent tilsa at likebehandlingen ikke bare var viktig, men helt nødvendig når han skulle sikre seg lojalitet. Ut fra Øyas likhetsbetraktning var øyværingen "påpasselig" dersom noen kunne få større fordeler enn andre. I så fall ble dette behørig kommentert gjennom for eksempel "understatements" som ikke var til å misforstå. Fiskerne kunne sjekke hverandres fiskesedler for å kontrollere prisene.

Så lenge der fantes konkurrenter, måtte handelsmannen lik en politiker på valg, sanke stemmer som sikret levebrødet. Hadde han først opparbeidet seg godviljen, kunne solidariteten strekkes langt. Dette erfarte handelsmannen mang en gang når den grå vatt-duken ble heist i flaggstangen ved 5-tiden om morgenen og fisketilvirkeren velvillig stilte opp. Fiskerne var også positivt innstilte til fiskeoppkjøperen som skaffet dem nødvendige kollektive goder, som stort kaianlegg med heiseanretninger og mudring av havnebassenget. Han sørget også for skikkelig merking av skipsleia og kontaktet statens havnevesen for utbedring og vedlikehold. Handelsmannen hadde jo både telefon og pondus. Fiskerne visste også at de var helt avhengige av handelsmannen som et bindeledd mellom dem og et marked de var fullstendig prisgitt, men som de enkeltvis aldri kunne forhandle med. De trengte kort og godt sin fiskeoppkjøper, like sikkert som han trengte dem. Gjensidigheten lå i selve forretningskonseptet, og alle led den dagen butikken ble nedlagt og stengt. Forretningen hadde "overlevd sin tid," ble det sagt når ingen var villige til å overta. Det ble regnet som et stort tap for hele samfunnet. Krambua som et sosialt møtested kom til opphør. At nedleggelsen kom konkurrenten til gode er en annen sak. Både Wanda og Hans synes de gjennom sitt liv har gjort "rett for seg" i et samfunn hvor arbeidsmoralen var basert på ærlighet, utholdenhet og det å være pliktoppfyllende. Dette var kjennetegn for en "skikkelig" arbeidskar når en gjennom strev og møyne skulle gjøre seg fortjent til "goder," og der verdslige verdier var underordnet, - i alle fall for allmuen. Idèen om ikke å samle seg materielt gods, kunne refereres til livet etter døden og "Guds domfellelse" i forstand av å bli tilkjent "lønn i himmelen." Dette var et puritansk idègrunnlag som sto i et tjenlig motsetningsforhold til kapitalismens innebygde "vesen" ut fra hensyn til merverdi og profittmaksimering. Slik kunne for eksempel handelshuset "tjene seg rik" på å ha lojale arbeidere som ikke stilte store materielle fordringer.

Den tyske sosiologen M. Weber (1864-1920) vil kunne hevde at den protestantiske moralen var grunnlaget for kapitalismens framvekst i Europa. Dette medførte

kapitalakkumulering blant eiendomsbesittere gjennom et proletariat, som ”ga” (solgte) sin arbeidskraft til kapitalisten ut fra troen på å opparbeide seg ”belønning” i et liv etter døden (Weber 1958). Selv om vi finner likhetstrekk til Webers teorier i det nord-norske nessekongeveldet, vil forholdet mellom kapitalherren og fiskeren også være preget av en gjensidig avhengighet for inntjeningen av levebrødet. Selv om handelsmannen kunne tenkes å gi midlertidig kreditt med utgangspunkt i pantsettingen av fiskerens båt og grunn, var de fleste i fiskerbondeshusholdet selvforsørget gjennom kombinasjonsdriften. De sikret seg dermed en slags livsgaranti gjennom en stor selvforsyningsgrad basert på det vi kan si var ett næringsbein i havet og ett i gårdsbruket. I norsk sammenheng var husmannsvesenet med en arbeidskraftutbytting som kunne gå på helsa løs, helst knyttet til de større gårder i østlandsområdet. Den nord-norske fiskerbonden var best kjennetegnet gjennom å være selveier og var dermed ikke eiendomsløs i Webers klassiske forstand i definisjonen av proletariatet, - sett som eiendomsløse ”treller.”

Verken Wanda eller Hans vil heller neppe gjenkjenne seg i og identifisere seg med de klassiske skiller mellom en overklasse og en arbeiderklasse. Wanda og Hans sine respektive livstilpasninger vil kanskje best kunne la seg karakterisere gjennom et lokalt borgerskap og en allmue, preget av gjensidig forståelse og samarbeide med fiskeriene som fokus. Med fiskeriene som felles basis sto de begge maktesløse overfor været og feilslått fiskeinnsig. Vi kan også tenke oss at begge kunne føle avmakt overfor fiskeriforvaltningen sett i en nasjonal sammenheng. Den geografiske avstanden til politikerne i sør, kunne være samtaleemne på krambua, ut fra et felles syn på ”myndighetenes” manglende forståelse av ”livsgrunnlaget” langs kysten i nord. Her var alle oftest enige, selv om det også ble sagt at det var noen som på de lokale bygdefester kom til uenighet og ”håndgemen,” under påvirkning av alkohol. Selv om alderen på en måte nå har forent Wanda og Hans, der de sitter under samme tak og har fiskerinæringen til felles, så deler de ikke de samme hverdagserfaringer. De er begge opptatt av fisket, fangsten og værrapporten, men ut fra ulike minner og erfaringssammenhenger. Når Hans lytter til meldingene fra Lofotfisket og skjønner at det er ”svart hav,” ånder han i spenningen for at de neste meldinger skal gi mer positive resultat. Fisket har han i blodet ”som en feber” med oppstemthet når de store kvanta ilandføres. Da er det som om Hans kjenner lukten av fersk fisk og kan se for seg fiskekassen smekkfull av gyteferdig torsk fylt av ”storfin” lever og rogn. Da assosieres hans hender og grep til sløyningen, og ganen kan flyte over i vann ved tanken på det gode måltidet. I Lofotsesongen serveres det alltid skreimåltider på aldersheimen, men Hans synes aldri denne fisken smaker slik han fra sin tid vil huske, når han selv dro den ”blodfersk” opp av dypet.

Når det er storm og uvær, kan Hans kjenne frykt. Selv om han vet at båtene er større og mer sjødyktig enn tidligere, vet han også at mannskapet tar større utfordringer og går lenger ut på fiskebankene. Han vet at forholdsreglene kan svekkes når fiskeren begynner å sette mer lit til teknologien enn til den lokale værmeldingen. Risikoen må tas av de som er ombord i fartøyet ellers duger de ikke til fisket, men angsten kanaliseres til de som sitter på land og venter (Davis/Nadel-Klein 1988). Selv om Hans som pensjonist opplever fiskeriene fra et stødig stuegulv hvor det nå er beina som gir etter, bidrar radioens fiskerimeldinger til innlevelsen av å stå i førerhuset ombord på et gyngende sjarkdekk. Slik snakker han som om han fortsatt er på sjøen. Vi kan tenke oss at livet som fisker nærmest er avleiret i kroppen. De eldre omtaler dette som: ”det sett i fengran,” ”dæ ligg i blodet” eller at: ”man har dæ både i kropp og sjæl.”

Når Wanda lytter til fiskerimeldingen, kan hennes minner knyttes til bilder av ”fullhengte” fiskehjeller. Hun forstår også uttrykket ”svart hav,” uten at hun kan huske

redselen for å sulte. ”Handelsmannen hadde mange huller i livreimen å stramme inn, før sulten tok han,” kan det på folkemunne bli sagt. Wanda ser for seg faren iført handelsfrakken og hatten når han fartet mellom kaia, brygga og telefonen i diskusjoner med oppkjøpere som bindeleddet mellom Øya og en større omverden. Når han visste at han hadde gjort en fordelaktig handel og “stor butikk,” kunne han vise dette gjennom måten han svingte seg ut og inn av krambudøren. Da understreket faren sin travelhet, og der han ”oven i kjøpet” gjerne tok seg en sigar, samtidig som han over disken innviet de lokale fiskerne i alle vanskene med forhandleren i ”Trondhjem” og Kristiansund N. “I en sådan stund, da lukta det pæng,” ler Wanda og klapper hendene sammen som i repeterende begeistring over et varp. Wanda erindrer bildene om et kroppsspråk og en iscenesettelse som hun tidlig lærte å tolke og forstå.

”Skuespillerkunsten har nok Wanda arvet etter sin far,” sier de som har møtt dem begge.

Men Wanda kan også huske de gangene farens ansikt bar preg av ”tungsinn,” og da viste han seg ikke utenfor kontordøren. Dette refereres helst til tiden han selv ønsket å trekke seg tilbake, uten at sønnen viste noen interesse for overtakelse. Wanda vet at det var “hardt” for faren å se at forretningsvirksomheten som han “møysommelig” hadde bygd opp over år, gjennom sønnen ikke ville videreføres. Faren visste nok at Wanda var et mye større forretningstalent enn sin bror, sier lokale skjønnere, men datidens oppfatning var at forretningsdriften var “upassende” for kvinner.

I samtalene med Wanda presenterer hun et levd liv uten anger, og der hun mener at hadde hun bare vært sprekere til beins skulle hun ha engasjert seg i eldrepolitikken når andre kan beundre hennes ”pågangsmot” på en aldersheim der hun ”veit å si i fra.”

Innenfor aldersheimens bokollektiv opptrer Wanda ikke som noen pasient, men som ved å framheve seg selv som skattebetaler hevder hun har ”fortjent” eldreservicen.

Wanda har i sin heim vært vant til å delegere arbeidsoppgaver til tjenerskapet, og hun er vant til å ha innflytelse og kontroll. Hun har ordnet seg med nøkkel til ytterdøren og til kommodeskuffen, - som noe selvsagt kan jeg tenke. Selv om Wanda skjønner at de andres misnøye har mange ”reelle” årsaker, synes hun at de eldre også selv har et ansvar for å gjøre sin hverdag mer positiv og ”lystbetont.” Wanda sier at hun vet at et nattbord for mange var et ukjent møbel gjennom oppveksten. Dette inngår i standardmøbleringen på aldersheimen og som hun kommentere med at: ”Jau, ke de sku ha å klag på.”

På aldersheimen sitter Wanda og forvalter seg selv i en sammenheng hvor hun ennå kan dra fordeler av handelshusets status og prestisje. Verdigrunnlag i oppveksten er nedfelt i en livsstil, som et sosiokulturelt erfaringsmateriale Wanda gjennom sin personlighet greier å videreføre i aldersheimen. Her kan vi si at hennes bakgrunn ennå lar seg transformere i kraft av en slags forgangen inntrykkskontroll (Goffman 1959). Hans trenger redskaper som båt og bruk for å håndheve seg selv i institusjonslivet. Dette lar seg ikke framskaffe på aldersheimen, samtidig som Hans har registrert at nye båter, fangstmetoder og instrumenter også har gjort han fremmed for den moderne utøvelsen av fiskeriene. Han sier han føler seg ikke ”lenger noe tess,” verken på land eller sjø. Pleierne kan aldri bli hans “mannskap,” på samme måte som vi har sett at Wanda manøvrerer sitt tjenerskap. Han forblir en sjarkefisker uten båt og han har heller ingen likesinnede å snakke med om fiskeriene. Hans lever som i skyggen av en sjark som er satt på land. Uten noen å kommunisere fiskerlivet med, kan han føres lengre inn i den indre samtalen og som andre oppfatter som ”sturing.” Dialektikken mellom liv og praksis har som kommet til et opphør, og det er her vi kan si at “hendene i fanget” har sin årsak (Edvardsen 1984).

Wanda og Hans, to mennesker på et og samme sted. Så nære, men likevel så fjerne for

hverandres hverdagsopplevelser. Wanda “sukker” aldri over sin egen livssituasjon i andres påhør, når hun kritiserer de andre “misfornøyde” beboerne, ikke minst representert gjennom Hans. Han er kanskje ”truende” nær som fisker og en som hun både sterkest identifiserer seg med og samtidig tar klare avstand fra.

Selv om de eldre på Øya oppfatter Wandas ”ordbruk” som maskulin og som tilhørende krambua, kan talemåten betraktes som en identitetsmarkør, et selvforsvar og som en slags avvergemekanisme for å ”berge humøret.”

I møtet med Wanda kan hun oppleves som både “morsk” og modig. Verken konteksten eller hennes fortelling stiller noen krav med appell om medfølelse og sympati. Wanda framtrer som om hun fortsatt befinner seg sentralt tilstede i krambuas velmaktstider. Wanda vet at hun banner og det kan ofte virke som om hun gjør det med overlegg, som for å ”sjokkere” omgivelsen. Men hun vet også at hun må være mer varsom når hun er “ute” blant de andre beboerne. Der mener hun presten er “for mye til stede” og framkaller den tunge og “traurige” sinnsstemningen. Wanda har aldri vært noen kirkegjenger, samtidig som hun respekterer at noen av de eldre tyr til presten og bønner ”som trøst.” Men ingen skal kunne “lokke” henne på andakten, sier hun. Denne “underholdningen” synes hun er for dyster på en aldersheim, og Wanda ønsker heller ikke på sine gamle dager “å kripe til korset.” Når hun ikke tidligere har bekjent seg til Gud, mener hun at det nå kan være det samme og at det i så fall ville være både for “seint” og for “hyklerisk.”

6.4.8 Wanda, - minnet ditt lever

På aldersheimen ”holdes” det stadig begravelser, når noen av beboerne blir borte ”for godt.” Når noen dør, sturer alle en stund, sier pleierne. De eldre kan da snakke om hvem ”sin tur” det vil være neste gang til å bli båret ut av døren – ”med føttene først.” På slike dager prøver pleierne å lage hyggestunder med for eksempel vaffel-steking som en slags motvekt. Å henlede oppmerksomheten bort fra døden som en realitet, er ikke enkelt i en aldersinstitusjon. I daligstuen eller i korridorene snakker en da heller ikke om døden. Dette er det bare presten som gjør i sin preken når han snakker om ”syndsforlatelsen,” sier Wanda. Hun vet om mange som ”døyver tungsinnet” med medikamenter. Wanda sier at “de” ikke må komme å by henne “noe som helst.” Hun er blitt spurt om hun vil ha sovemedisin, men at det sier hun “nei takk” til. Trenger hun noe å sove på, ordner hun seg heller selv en “styrkedrikk” i et eggeglass.

Wanda kan også fortelle meg hvordan hun ligger i sengen og “later som” at hun sover, når nattevakten går sine rutinemessige runder hos pasientene for å sjekke at alt er velt. Wanda har alltid sagt at hun ønsker å “gå ned med flagget til topps” og der minnene fra handelshuset fortsatt gir en verdighet, der Wanda forblir en slags “prinsesse” som ingen målbinder. Foreløpig lar hun heller ikke alderdommen og en stivnet kropp få det mentale overtaket, når hun trimmer ved sengekanten.

Den gamle damen beklager seg over at hun er begynt å bli glemsk, og at hendelser i den nærmeste tiden svekkes. Dette er del av aldringsprosessen og som medfører en sterkere fremkalling av bilder bakover i tid. For Wanda er dette enda til stor nytte, når her finnes et stort utvalg av positive bilder som kan framkalles og hun fortsatt har ”tilhørere.”

For Hans har aldringsprosessen motsatte følger, når minnene bakover i tid bekrefter en tapssituasjon og forsterkes i en institusjon uten identifikasjonsgrunnlag. Her føler han seg ”ensom og glemt,” også av den nærmeste familien. Når han ”blir lagt” for kvelden, tar han i mot de pillene som pleierne deler ut.

Wanda har ingen nær familie å vente på. Hun har derfor heller ingen forventninger om besøk, og turene med niesen representerer de positive overraskelser når de kjører forbi

det nedlagte handelsstedet. Selv om dette er et ”sørgelig” faktum, kan vi si at handelshusets storhetstid lever så lenge Wanda lever, - og kanskje enda litt til. Det sørger alle som har møtt henne for.

6.5 LÆRERFRUEN SOM BLE VED SIN POST

”Et liv er ikke det som har hendt et menneske, men hva en husker og hvordan en husker det.”

(G. G. Mårquez, 2003)

6.5.1 Innledning. En fortelling om Amalie

På bygda fantes der i “gamle dager,” før 1970-tallet, fire slags fruer. Dette var prestefruen, lensmannsfruen, doktorfruen og lærerfruen. Denne fortellingen skal omhandle den sistnevnte, - lærerfruen. Fruetittelen var mer enn en tittel. Dette innebar en status de som heimeværende husfruer altså fikk i kraft av sin manns posisjon og stilling. For utenom disse fire fruer fantes der bare kjerringer på bygda, slik folk så det. Dette var de fastboende ”hverdagsslitere” og nabokjerringer, mens fruene alltid ble oppfattet som “finere” og lite integrert i det lokale fellesskapet. Fruene var oftest koner til embetsmenn som kom sørfra. Deres lokale opphold var som regel av kortvarig karakter. De ble mest betraktet som gjester i bygda. Selv om fruene hadde flyktige forhold til lokalsamfunnet, ble de alltid iaktatt og alle visste hvem de til en hver tid var. Familiene levde atskilt og ofte tilbaketrukket i store embetsmannsboliger som staten besørget, men folk holdt seg likevel alltid underrettet om deres klesmoter og levevaner. Embetsfamilien ble koblet til en urban livsførsel. De ble derfor betraktet til å stå nærmere en kontinental livsstil enn den Øya kunne måle seg med.

Bygdefolket beundret ofte fruene. Selv om deres vaner og atferd kunne synes fremmed, ble de ofte sett opp til og alltid oppfattet til å være “korrekte” og “fine.” “Viktige” var fruene først og fremst i kraft av sin manns stilling, selv om enkelte av dem greide å etablere en selvstendig posisjon som dyktige i husstell og ernæringslære, hagestell, veldedighetsarbeid og foreningsliv. For å markere seg på disse områdene, måtte de ha overskudd av tid og ha opphold på et sted i mer enn ett år. Uansett hva disse kvinnene foretok seg, ble de ofte oppfattet til å være annerledes, men da alltid i positiv forstand. Fruene representerte det opphøyete, fremmede og finkulturen. At de ofte ble assosiert med pianospill og boklige interesser var et uttrykk for dette. I de færreste hus på landsbygda fantes musikkinstrumenter av noe slag, - og da langt mindre et piano.

Embetsfamiliens tilstedeværelse på landet, var en manifestasjon på at bygda var underlagt nasjonalstaten og kongerikets forordninger. Familien og boligen ble det symbolske uttrykk for statsforvaltningens lokale tilstedeværelse og med en ”boklig kunnskapsførsel.” Presten og læreren var i så måte ansett som ”boklærde formyndere av første rang.” Vi finner mange historier om ”småfolket” som måtte vike i veigrøften når embetsmannen kom farene langs landeveien med hest og vogn. Underdanigheten og underlegenhetsfølelsen var ikke mindre når bygdefolket ble konfrontert med sorenskriverens store kontorpult, innenfor en dør mange av dem måtte ”banke på” for å skaffe seg orden i sine papirer med “gyldig” underskrift og offentlighetens stempel. Her visste alle at de penneføre fikk det siste ordet. De ble oppfattet til å forvalte lov og orden.

Det var de færreste embetsmenn som hadde koner som engasjerte seg i stor stil i bygdefolkets ve og vel, selv om vi blant ”fruene” vil finne noen unntak som er blitt

synliggjorte gjennom historiebøkene.⁴⁵ På 60-70-tallet begynte kvinnene selv å ta utdanning og gikk ut i lønnsarbeide. Kvinnekampen og likestillingsarbeidet medførte dermed blant annet at “fruen” ble sjeldnere, og nærmest forsvant både ut av praksis og ut av språkbruken. På bygda vil vi ikke lenger finne “lærerfruen” eller prestefruen. De hører fortiden til.

Beretningen om lærerfruen Amalie vil derfor relatere seg bakover i tid. Amalie døde på slutten av 60-tallet, men minnene og historien om henne lever fortsatt på Øya. Jeg har selv som barn møtt Amalie. Hun har også for meg framstått som lærerfruen, gjennom en skolepikes øyne, uten at jeg har hatt hennes mann som lærer. Historien om henne vil derfor være preget av to forhold. For det første vil minnene være knyttet til hvordan jeg som barn husker å ha møtt henne. For det andre vil jeg vinkle historien ut fra de gjenfortellinger jeg som voksen og som samfunnsforsker, har opplevd samtalene om henne rundt kaffebordet med bygdas eldre. Dette er bygdas eldste som har gått på skole hos hennes mann som ikke har fått noe positivt ettermæle. Alltid når de eldre var samlet til et geburtsdagsselskap eller til annet lag, merket jeg at det ikke gikk lang tid før samtalen var dreid inn på lærerparet som for lengst var døde. Når det for eksempel hadde vært geburtsdagsfeiring blant de eldre i familien, pleide de yngre å spøke med at: “Ja, og så snakket de vel om den gamle læreren?” Svaret var alltid bekreftende. Ja, hvorfor snakket de alltid om læreren? Dette kunne selvsagt skyldes at skolen med denne læreren som (for)ble i bygda, representerte felles minner som det var lett å knytte assosiasjoner til. Et annet faktum er også at mange sitter inne med “bitre” minner omkring en lærer som ikke alltid får de beste skussmål. De har ikke alltid kunne tillate seg å snakke ”åpenlyst” om denne læreren, slik som nå etter hans død. I dag får praten ingen konsekvenser lenger, og samtalen rundt et kaffebord kan bidra til å lette indignasjonen over en lærer som ga fysisk avstraffelse og som forskjellsbehandlet skoleungene, slik det huskes og blir sagt. Historien er også en historie om en felles skjebne og trøst omhandlende den læreren de aldri ”unnslopp.” Men det er også en annen dimensjon i historien, når jeg som voksen opplevde at jeg fikk en ny innsikt i lærerparets livshistorie, sammenliknet med det jeg oppfattet som barn. De eldre begynte nå også å snakke om lærerens seksuelle forhold til to av bygdas kvinner, som begge nå for lengst er døde. Dette var for meg et nytt tillegg som skapte innhold til en ny versjon. Som barn hadde jeg vokst opp med lærerparet, men jeg kan ikke erindre å ha fattet denne delen av historien. Jeg kan heller ikke huske når denne historien kom meg først for øret. Det jeg vet helt sikkert, er at da var jeg voksen og hadde reist heimefra.

I ettertid har det slått meg hvor omhyggelig de voksne har behandlet historien, som må ha vært opplevd som “sjokkartet” og som samtidig ble omlagt med den største konduite slik at den ikke streifet barneører. Det ble heller ikke betraktet som god barneoppdragelse at unger skulle få innpass i de voksnes samtaler. Foreldre var dessuten redde for å bli ”avslørte” av barnemunnet som ennå ikke hadde lært seg de voksnes (om)taleform og diskresjon. I respekten for de nærmest berørte, og det var mange, og i redselen for reprimander og avstraffelse fra læreren, og de var ofte, har de

⁴⁵ Hanna Winsnes var et eksempel på en prestefru som engasjerte seg i kokekunsten og forbedringen av folks matvaner. Hun skrev landets første kokebok (1845). Forfatteren Arne Garborg kalte den: “...en skildring fra de gamle preste- og embedsgaarde... Der er fred, stilhed, idyl; god mad og god samvittighed.”

Legefruen Ellisif Wessel (1866-1949) engasjerte seg i folkeopplysning og helsespørsmål i Finnmark. Hun var opptatt av arbeiderbevegelsen og lærte seg bl.a. russisk og oversatte revolusjonær litteratur til norsk. Hun var med å etablere fagforeningen “Nordens Klippe” i Kirkenes i 1906, hvor hun var den første kasserer og sekretær (Nilsen 1974).

voksne altså valgt å forvalte historien særlig diskret. Når de i dag i fellesskapet gjenforteller historien i sin helhet, kan motivasjonen ligge på det moralske planet ut fra et behov for å kommentere lærers ”umoralske” oppførsel, parallelt til behovet for å finne utløp for egen indignasjon.

Historiene som rulles fram, var ingen ”liten affære” for en lærer som sett med datidens status og posisjon var ansett til å være forbilledlig, ikke minst i moralsk forstand.

Læreren drev et dobbeltspill som selvsagt satte hans lærergjerning under tvil, uten at foreldremøter og skolekontor eksisterte som drøftingsarenaer og med sanksjonsmuligheter. Og bygdefolket ble aldri kvitt læreren, da han og kona etablerte seg i bygda. Dette var ikke vanlig for lærere sørfra, som helst kom nordover for i høyden å bli i to år. Bygdefolket hadde derfor ikke noe valg eller alternativ. De måtte ”lære seg å leve med” denne læreren som en autoritet og sambygding.

Lærers seksuelle sidesprang omhandlet to andre lokale kvinner som hadde barn og familie. Lokalbefolkningen prøvde kanskje dermed gjennom fortielsen å skjerme barna for tapet av moralske ”dydsmønstre,” når de også fryktet lærers mulige ”hevnaaksjoner” og represalier knyttet til datidens skoletukt. Gjennom karakterboken og eksamensvitnemålet hadde han makt. Han sto dessuten i nær forbindelse til presten og kirken, der alle skolebarna gjennom konfirmasjonen skulle erklæres som ”skikket” for voksenlivet. Læreren og presten var omgangsvenner. Forbindelsen var så sterk at læreren i mange sammenhenger fikk tildelt prestens rolle gjennom for eksempel utførelse av heimedåp for svake spedbarn, og læreren kunne være sjelesørger ved dødsfall. Han grep derfor inn i alles liv på flere plan enn skolen.

Historien om lærerfruen vil fortone seg som av noe spesiell karakter, da den ikke er basert på samtaler med henne selv. Jeg vil derfor integrere andres fortellinger med egne minner om lærerparet. Jeg har altså valgt å skrive om Amalie, uten at verken hun selv eller noen av de andre direkte involverte parter får komme med sin versjon. Fortellingen blir derfor ikke nedskrevet med sitater Amalies fra munn og med henne som informant. I ettertid vet jeg derfor ikke om Amalie ville ha gjenkjent seg i min versjon og godkjent den. Det jeg imidlertid føler meg sikker på, er at mange eldre vil kvittere for at historien er ”sann,” men da står jeg også i fare for å ha fortalt deres historie og ikke Amalies, - og slik må det i dette tilfellet bli.

Jeg vil altså forsøke å skape en rekonstruksjon av hvordan det må ha fortonet seg å være lærerfrue i et lite kystsamfunn i Nord-Norge, i tiden like før og like etter den andre verdenskrigen. Jeg vil søke å reflektere Amalies liv, sett gjennom lokalsamfunnets øyne slik hun blir gjenfortalt, husket og omtalt gjennom de eldre i dag. At Amalie med sin innflytterstatus og posisjon som lærerfrue ble utsatt for mannens utroskap, måtte hun akseptere. Jeg vet ingen i bygda som hun kan ha fortalt historien til eller eventuelt søkt trøst og råd hos. Som innflytter hadde hun eller ingen beskyttelse i nærfamilien. Hun må derfor ha vært en sterk person som har tolerert mannens utroskap, uten å tape den verdighet som lokalsamfunnet også i ettertid gir henne.

I kontrasten til indignasjonen de eldre føler over lærers dobbeltmoral, framkalles minnet om Amalie som et hederlig menneske. At hun ”holdt ut og sto ved sin mann” og valgte bygda som heimsted, styrker oppfatningen om Amalie som en sterk kvinne. Hun kan dermed ses med martyrens blikk. I ettertid kan lærerfruen gjennom sin ”fremmedhet” og ”annerledeshet” ses som en positiv avvikskategori det lokalt var rom for, i et hverdagsliv hvor der ikke for henne var lett å finne jevnbyrdige. Dette lå i skillet mellom det å være frue og det å være kjerring.

6.5.2 Forhistorien. Om hvordan lærerfruen sørfra slår seg ned i Nordlandet

Amalie var født og oppvokst i en større by på Vestlandet, hvor hun som 20-åring møtte sin tilkommende mann som kom fra ei mindre bygd. Mannen hadde på dette tidspunktet nylig avsluttet lærerseminaret og hadde fått vikarpost som lærer i byen. Her trivdes han ikke, blir det sagt, og han søkte stilling nordpå i ei tid der det ikke var uvanlig at Nordlandskysten fikk sine lærerkandidater fra Vestlandet. Det unge paret giftet seg og dro nordover samme høsten, like før skolen begynte. Dette var på 1920-tallet. De flyttet inn i "skolehuset" som lå midt i bygdas sentrum. Den separate lærerboligen ble ikke bygd før noen år senere. Inntil da bodde paret på skolens loft, hvor der var innredet en liten leilighet uten innlagt strøm og vann. Paret måtte benytte den samme utedoen som skolebarna. Den sto i skolegårdens ytterkant. Særlig om vinteren kunne ikke dette ha vært noen fornøyelse. Hver morgen måtte skolestua oppvarmes ved hjelp av en stor vedovn, som sto plassert ved døren. I tillegg måtte vannbæring besørges både til drikkevann og til vaskevannet, som ble oppvarmet i en stor gryteovn i skolens kombinerte kjøkken- og vaskerom. Tavlen måtte være vasket og svampen fuktet til skoledagens begynnelse, og oljelampene måtte til en hver tid være i orden, spesielt i vinterhalvåret.

Disse oppgaver ble ivaretatt av skolen pedell. Dette var en av bygdas myndige damer, som utførte sine plikter uten at hun lot læreren dirigere seg, blir det sagt. Hun hadde verken barn eller barnebarn i skolen og sto i så måte i et "uavhengig" forhold til læreren. Dessuten hadde hun en betalt jobb hun utførte i henhold til arbeidsinstruksen. Hun hadde "kommunen" som arbeidsgiver og ikke læreren.

Likevel dro Amalie og hennes mann mye nytte av pedellens arbeid. Hun besørget ved- og vannbæring, og hun fylte oljelampene. I og med at paret bodde på loftet over skolestua, hadde de nytte av oppvarmingen nedenfra. Pedellen foresto det meste av gulvvasken, slik at for Amalie gjensto det bare å holde orden i deres tre private værelser, stuen, det lille kjøkkenet og soverommet. Det sies at Amalie aldri fikk noe nært forhold til pedellen, til tross for at hun var ved skolen i mange år. Men så lenge lærerparet bodde på skoleloftet trengte derfor Amalie verken å besørge ved- eller vannbæring, slik alle de andre kvinnene i lokalmiljøet måtte. Amalie hadde kun ansvaret for gulvvasken av de private beboelsesrommene, og hun hadde alltid middagen klar når mannen ved 2-3 tiden om ettermiddagen hadde avsluttet skoledagen og kom ovenpå.

Amalie hadde et "enkelt" og antakelig et "problemfritt" liv de første årene på loftet, slik vi kan tenke oss det. Ekteskapet "sto i full blomst," og paret kunne glede seg til den nye boligen som de visste var under planlegging, og de så kanskje fram til at de ville bli småbarnsforeldre. Dette siste ønsket ble imidlertid aldri oppfylt, noe Amalie på dette tidspunkt ikke kunne vite. Senere adopterte paret en sønn.

Amalie likte både å lese, gjøre håndarbeide og lage mat. I et enkelt hushold kunne hun ha overskudd til å dyrke alle sine interesser. Det som for de andre lokale kvinner var dagligdagse plikter forbundet med arbeid og strev, ble for Amalie fjernt da hun aldri trengte å bekymre seg for livets underhold. Kommunen skaffet ny og moderne bolig ut fra datidens standard og krav, og livsgrunnlaget var sikret gjennom mannens faste månedslønn. Gjennom dette var også hennes status sikret.

Amalie trengte for eksempel sjelden å være bekymret for været, slik fiskerbonden alltid måtte observere skylagene og værskifter. En gang i uken gikk hun til kjøpmannen og handlet de viktigste matvarer som hun betalte kontant. Slik lærerparet bodde trengte mannen ikke engang bevege seg utendørs for å gå til et "sikkert" arbeide med "fast" lønn, uansett hvordan jobben ble forberedt og utført eller hvordan været enn var. Læreren foreslo aldri skoletimer lagt utendørs med mindre det var solskinn,

og Amalie valgte sine finværsdager når hun skulle på butikken. Jeg så aldri at hun strevde seg av sted i motvind og med regnkåpe.

Om sommeren når det var skoleferie, dro paret ”sørover” som det ble sagt, og bodde hos familien. I Nordland bodde de altså inntil sin død mot slutten av 60-årene, og hvor de også er gravlagte. Selv om de begge for lengst er døde, lever de begge på folkemunne og omtales fortsatt som ”lærarn” og lærerfruen. Når de eldre samles rundt kaffebordet, ånder de lett liv i samtalen rundt lærerparet, som en overordnet sosial kategori i ei kystbygd preget av primærnæringsdrift og likhet. Selv om tiden og glemselen kanskje har dempet enkelte episoder og historiene er ”myknet” i formen, vil frustrasjonen kunne bearbeides som gjentatte fortellinger når de eldre møtes rundt kaffebordet.

6.5.3 Livsinnretningen og rollerepertoaret

Amalie flyttet altså gjennom sin manns yrkesprofesjon fra byen og til et kystsamfunn basert på naturalhushold. Selv om denne bygda ikke var preget av noen streng bedehusdisiplin, kan vi si at fiskerbonden levde under enkle kår i henhold til en puritansk livsstil der arbeidsmoralen ble legitimert gjennom ”arbeidsstrevet.” Likhet i næringsgrunnlag og livsvilkår dannet grunnlaget for et homogent samfunn, med lav toleranse for avvik (Goffman 1968). Fellesskapet ble styrket gjennom samtaler om fangsten på havet og avlingen på land og med været som viktig tema (Bailey 1971, Barth 1978, Kristiansen op.cit.).

Selv om naturalhusholdningsdriften var ”forsikret” gjennom både jordbruk og fisket, var leveveien marginal og væravhengig. Her var det nok mange som kunne misunne lærerens hans faste lønnsinntekt som kunne heves på posthuset. I tillegg kunne han gå ”tørrskodd” på jobben.

Selv om lokalbefolkningen fant legitimitet gjennom sitt arbeidsstrev, oppfattet alle det teoretiske arbeidet som mer høyverdig. Slik ble derfor ”lærerfruen” i kraft av sin mann, betraktet som noe ”opphøyet” i forhold til de andre av stedets kvinner, og som aldri ble omtalt som annet enn kjerringer og ”alminnelige” kvinnfolk. At læreren noen gang kunne bli et ”ekte” mannfolk i kraft av å vise styrke gjennom kroppsarbeidet, hersket det liten tvil om. Hans never og fingre ble betraktet som for sarte til noe fysisk ”grovarbeide.”

Generelt ble folk ”sørfra” ansett til å være ”finere” enn kystfolket, både i manerer og snakkemåte. Dette kunne øyværingen observere gjennom deres mat- og klesvaner, boligen og sist, men ikke minst gjennom pianospillet og sangen som de noen ganger kunne høre for eksempel fra et åpent vindu i lærerboligen en vårdag eller sein høstkveld.

Som innflytter og i mangel av slektskapsrelasjoner, kom heller aldri Amalie og mannen til å bli oppfattet som likeverdige og integrerte i det samfunnet der de valgte å bosette seg. Og kanskje var det nettopp slik de også ønsket, så lenge de kunne stå utenfor uten dermed å bli rammet av janteloven (Sandemose 1933).

Amalie og mannen var ikke uten omgangskrets, men deres venner ble valgt blant bygdas ”kakser,” som bøndene som eide større landområder ble kalt. Omgangskretsen ble derfor snever. Som lærerpar var Amalie og mannen alltid invitert til årlige selskaper som ble avholdt hos storbonden, i prestegården eller handelshuset. Den sosiale innlemmelsen og invitasjonene bekreftet hvem som på stedet ble betraktet som besteborgere.

Som lærerpar var Amalie og mannen forpliktet til arrangementen og deltakelse i feiringen av nasjonaldagen og juletefester. Tilstelningene ble alltid ansett som et skolens anliggende, der ansvaret for markeringen ble lagt i skolen regi. Og her sto

alltid læreren fremst på gulvet som hovedpersonen med velkomstord, som festtaler og som dirigent for sangen, og da med lærerfruen som sentral støttespiller. Hun kunne ha ansvaret for tilretteleggingen på kjøkkenet, hvor de lokale kvinner sto for det praktiske arbeidet og hun fikk ansvaret for loddtrekningen for å påse at alt gikk "rettmessig" for seg. Ved slike skolearrangement framsto alltid Amalie og mannen som et par, - lærerparet. Deres felles innsats ved offentlige tilstelninger, understreket deres posisjon som øvrighetspersoner som ivaretok statlige interesser som var spesielt synlig ved markeringen av nasjonaldagen. Da var det alltid læreren som holdt talen, slik den gang var sedvanen, enten læreren var skikket som taler eller ikke. Ved slike arrangement kom Amalie i kontakt med hele bygdas befolkning, men lærerfruerollen ga henne bare adgang til den formelle siden av folkefesten. Å stå på likefot i et fellesskap med de andre festdeltakerne oppnådde hun aldri om hun skulle ha ønsket dette. Innlemmelsen i kvinnefellesskapet eksisterte selvsagt som en potensiell mulighet, men kunne også truet hennes autoritet som lærerfrue.

Bygdefolket ønsket kanskje også lærerfruen som en "distansert figur" de kunne referere seg til og som en øvrighetsperson. Her lå sannsynligvis magien.

Bygdekjerringene brukte henne som referanse i kontrasten til seg selv. Selv om de nok mange ganger kunne misunne Amalie hennes "velstelte hender," hennes utsøkte hatter og selskapsklær, kunne de gjennom henne også få bekreftet seg selv som "drivandes" kvinnfolk. De så henne aldri utføre et "dags arbeide."

Tanken om at Amalie skulle inngå i et større fellesskap med de lokale kvinner, var neppe heller noen aktuell problemstilling for henne selv. Hadde hun følt annerledes, må jeg anta at hun hadde ønsket å reise fra Øya, selv om det å forlate stedet antakelig var helt avhengig av mannens bestemmelse. Ensomhetsfølelsen og "ekskluderingen" som lærerfruen kunne ha følt ble kanskje utnyttet til lesing. Denne interessen medførte selvsagt at hun ble ennå mer distansert i forhold til bygdefolket som aldri åpnet en bok, - med mindre de var helt nødt.

Bøker utenom Bibelen og salmeboka var heller ikke vanlig for allmuen, som selv ikke vektla å være "boklærd." De ønsket ikke å bli omtalt som teoretisk og "fabulerende." Det ble assosiert til "dårskap."

Gjennom de offentlige arrangement på skolen og i foreningslivet lå det sterke sosiale føringer på at lærerfruen skulle stille seg til disposisjon og bidra. I et lite og tett samfunn, medførte hennes rolle og posisjon at hun ikke ga for mye innsyn i sitt privatliv. De andres familieliv fikk hun innblikk i gjennom skolen og sin manns rolle. Dette visste bygdefolket. Det kunne derfor være desto vanskeligere å skille dem, da de ble betraktet som et par.

Men da mannen gjennom sitt forhold til andre kvinner også kunne bidratt til at kona også fikk oppleve bygdefolkets moralske indignasjon, valgte de å beskytte henne mot "sladder." Da hadde Amalie allerede opparbeidet seg en respekt blant lokalbefolkningen, og som i dag ikke lar seg rokke ved. Parallelt hadde bygdefolket "opparbeidet" hat og aggresjon overfor læreren. Han fikk "skylda." De to lokale kvinner som var involverte i den seksuelle affæren, ble også "unnskyldt" og gikk skyldfri, slik vi skal se.

Amalies kontakt til andre kvinner ble regulert gjennom foreningslivet og veldedighetsarbeide. Her nevnes først og fremst blindforbundet der hun sto for den lokale stiftelsen og var en frontfigur. Veldedighetsarbeidet gjennom for eksempel innsamlingsaksjoner for "fattigfolk" i andre verdensdeler, forekom sjelden. Dette hadde antakelig kommet til å bli opplevd for truende i et samfunn hvor pengene heller burde ha vært benyttet lokalt. Høyst sannsynlig var Amalie erfaren nok til å se at arbeidet for blindforbundet var veien å gå i ei bygd hvor det ikke fantes blinde.

Likevel var foreningen i likhet med for eksempel sanitetsforeningen og ”redningsselskapet” rettet mot en nasjonal målestokk, som i sin tur var ment å komme lokalsamfunn til gode. Foreningen var aktiv inntil de siste kvinner på grunn av sin høye alder ikke orket mer. På Øya var der nå ingen av de yngre kvinner som ønsket videreføringen av arbeidet, og dette til de eldre kvinnenes skuffelse.

De yngre kvinner prioriterer fritidsbruken til arbeidet for idrettslaget hvor deres barn er medlemmer, eller de ønsker å vektlegge kursvirksomhet og fagpolitisk arbeide i tilknytning egen jobb. De yngre kvinner har dermed funnet andre arenaer for å markere og synliggjøre seg på enn gjennom Norges blindforbund.

Amalies mann var ut fra datidens oppfatning av lærerrollen ikke bare lærer i ordets snevre forstand. Til lærerrollen hørte som nevnt at han også var kirkesanger og holdt husandakter, spesielt i forbindelse med dødsfall og begravelser. Selv om verken Amalie eller mannen var tilhengere av noe puritansk kirkesyn, oppfattet de seg som bekjennende kristne tilhørende statskirken, - noe annet var utenkelig i en statsskole hvor religionsundervisningen sto sentralt.

Når de eldre kvinnene sitter rundt kaffebordet og minnes skoletiden knyttes disse ofte til puggingen av salmevers og Bibeltekster. De husker også svært godt linjalen som ble brukt som slagvåpen når noen ”sto fast” i leksehøringen. Godt synlig på kateteret som var plassert på et oppbygd platå foran tavlen, lå en meterlang pekestokk som ikke bare ble brukt til å peke med. Stokken har jeg selv sett. De eldre sier at det ikke sjelden hendte at stokken brakk i to deler, og da ble vedkommende som hadde forårsaket lærerens sinne satt til å lage en ny på sløyden. De gamle ble brukt til å fyre i ovnen med. De erindrer gutten som stammet og som fikk mye juling av læreren, da oppramsingen av heimeleksa gikk fullstendig i stå og de selv ”holdt pusten” som i et påvente om hvem sin tur det kunne bli neste gang.

Det var mange som gruet seg for skoledagen, - også de som sto for tur til å begynne på skolen. Det året jeg begynte på skolen hadde ”gammellæreren” oppnådd pensjonsalderen, men det kunne jeg som 7-åring ikke på forhånd ha regnet meg til.

6.5.4 Heimen, anseelsen og pliktene

Flergenerasjonsfamilien på Øya var preget av store barneflokker med allsidige ansvars- og arbeidsoppgaver for både gammel og ung. Det å være ”nevenyttig” ble rosende omtalt. Å være ”altnulig-mann” var viktig i et samfunn med krav om å være selvforsynt. Interessen for skolen og teoretisk kunnskap var derfor oftest mangelfull, både blant barna og foreldrene. Det hendte ikke sjelden at barna ble holdt borte fra skolen, dersom barna trengtes til utførelsen av arbeidsoppgaver i heimen. Spesielt skjedde dette i onnene (Edwardsen 1989).

Skolemyndighetene måtte imøtekomme noe av småbruksfamilienes behov. I min skoletid hadde vi alltid ”potetesfri,” slik at skolebarna kunne delta i innhøstingen av potetene. Hva læreren foretok seg denne dagen var der ingen av oss som ofret en tanke. Dette er i dag kalt høstferie.

I selvbergingssamfunnet var arbeidsplikten overordnet fritid og lek. For barna var leken og den frie utfoldelsen kanskje mulig etter at arbeidsoppgavene var unnagjort. Avvekslingen besto i å variere og endre på gjøremålene. De fleste kvinner var dyktige til en arbeidsorganisering hvor de utrettet flere oppgaver samtidig. Ofte gjorde de matforberedelser parallelt med at de lappet og strikket klær og der barnepass inngikk som ”naturlig” del. Samtidig holdt de ”et øye med” det nyfødte lammet i fjøset. Vi kan si at disse kvinnene var alle steds nærværende og alltid tilgjengelig. Som barn kan jeg aldri huske å banke på døren til et folketomt kjøkken.

Når de andre familiene i bygda var avhengige av å produsere sin egen mat, kunne

Amalie ut fra mannens inntekt gå på butikken og kjøpe deres livsnødvendigheter. På en av de større bondegårdene hadde lærerparet avtale om leveranse av melk, egg, kjøtt og potet. Hos fiskeoppkjøperen fikk de alltid fersk fisk. Den nye lærerboligen var dessuten satt opp på handelsmannens eiendom og grunn, og som vi kan se som uttrykk for en positiv forbindelse. Amalie og mannen led aldri noen nærings sorg, slik bygdefolket forstår det. De opptrådte uavhengig av været og når sommeren kom dro de på ferie. Bygdefolket sa da alltid at de var dratt "sørpå." Dette skjedde samtidig med at bygdefolket opplevde sin travleste tid med høyonna for å berge avlingen for det kommende året. Vi kan si at fiskerbonden hadde høysesong når læreren tok ferie. I familielivet hadde lærerfruen få og avgrensede heimeoppgaver, sett i sammenlikning med de lokale kvinner som hadde ansvaret for småbruket. Amalies sønn som forble enebarn, hadde i motsetning til de andre bygdebarna mye fritid og mange leker, men færre barn å leke med. Gutten ble som 5-åring adoptert av ekteparet, og Amalie tok seg særskilt av han de to første årene før han begynte på skolen. Denne gutten ble ikke ansett som noe "skolelys," til farens skam og fortvilelse, slik mine informanter vil huske det. De sier at faren ikke alltid var "snill" mot sønnen, som de mente ofte fikk skjenn og "ørefik." Når gutten senere i livet fikk tilpasningsproblemer og i ungdomsårene forulykket, er de eldre ikke forbauset. De mener foreldrene "overbeskyttet" sin sønn som dermed sjelden fikk gjøre egne erfaringer. Amalie blir omtalt som en avbalansert kvinne med stor verdighet og som viste vennlighet mot alle. At Amalie viste alle oppmerksomhet, var høyt verdsatt i et samfunn som tross sine klasseforskjeller, satte likhetsidealet høyt. Forskjeller mellom folk ble akseptert, men det ble negativt ansett "å være stor på det." En burde behandle alle likt og som vi kan si Amalie greide gjennom sin "distingverte" opptreden. Hennes væremåte ble ofte framhevet i kontrasten til mannens forskjellsbehandling av elevene. Amalie vant også aktelse gjennom sin "oppriktighet." Hun "innyndet" seg ikke med noen, ble det sagt, men framsto som en person folk mente de kunne stole på. Amalie arbeidet gjennom hele sitt liv for blindedeforbundet. Det var her hun kunne gjøre en innsats uten nære, sosiale forpliktelser eller der mottakeren stilte krav overfor giveren. Foreningsaktiviteten ble ansett som en "nøytral" og "god gjerning." Amalie fikk dessuten gjennom foreningen kontakt på et nasjonalt nivå, da representanter fra forbundet kom på årlige besøk og avholdt møter. Til disse formål ble skolen alltid benyttet, og med Amalie som selvskreven vertinne. Vi kan også tenke oss at dette arbeidet lå nært opp til det dannelsesideal Amalie var oppvokst med i byen. Her kan vi tenke oss at hun kunne utfolde seg og at hun fikk bruk for sine hatter. Det finnes fotografier av Amalie i denne "kostymen," og da trenger ingen være i tvil om at det er nettopp henne som er lærerfruen. Amalie utøvde rollen som lærerfrue uten mange sosiale plikter, men der hun som lærerfrue fikk "rettigheter" ut fra en posisjonsbestemt identitet, som vi må anta hun ikke var fremmed for i oppveksten og slik hun kan ha sett sin mor utøve rollen som "byfrue." Samtidig som Amalie kunne utøve en kvinneverolle som for andre kunne fortone seg luksuriøs og med mye fritid, kan vi betrakte henne som mer avhengig av sin mann enn det som var tilfelle for kvinnene i småbrukerfamilien. Selv om kvinnene i naturalhusholdningen var underlagt en knapphet med "uendelige" arbeidsoppgaver, sto de i et nært samarbeidsforhold til ektemannen der kvinnene var bønder med ansvar for heimen og barna og mannen var fisker (Bratrein op.cit.). Sesongfisket innebar at kvinnene gjennom mannens fravær ble viktig som bærere av lokalsamfunns-kulturen og der det i mange viktige samfunnsspørsmål var kvinnene som tok avgjørende beslutninger (Holtedahl 1986).

Om mannen falt fra, ble kvinnenes rolle som ”bærebjelke” ytterligere forsterket. Dersom Amalie ble enke, kunne hun sikkert ha greid seg økonomisk ved hjelp av mannens forsikringsordninger, men tapt posisjonen som lærerfrue. Selv om Amalie på mange måter levde i større avhengighet til sin mann enn det som var tilfelle for de andre kvinnene, var det nok mange som likevel skulle ha ønsket seg noen av Amalies dager, men da uten hennes mann!

Amalie kom til å representere en del av stedets overklasse som med sin livsførsel ofte var mønstergyldig og som ble beundret, som idealet for det ”gode” liv. Selv om vi ikke kan betvile at Amalie hadde mange vanskelige dager, ønsket hun neppe å bytte rolle med de lokale kvinnene. I så måte var forholdet mellom kvinnene ikke å betrakte som verken likeverdig eller komplementært.

Av husholdningsbudsjettet kunne Amalie spare penger til innkjøp av en tidsmessig garderobe, som ble fornyet hver gang hun hadde vært ”sørpå.” Dette var fabrikkproduserte klær innkjøpt i byens moteforretninger, og som bare de andre kvinnene kunne drømme om. Amalie lyste av ekstravaganse når hun ”skred” på butikken, slik de eldre kvinnene husker henne. Av den faste årslønnen sparte ekteparet også kapital til kjøp av egen bolig, når de som pensjonister mistet retten til lærerboligen.

Amalie ble knyttet til et dannelsesideal som det i utgangspunktet ble tatt for gitt at både læreren og fruene levde opp til. Lærerekteparet skulle i kraft av sin posisjon, være mønstergyldig som foregangsfigurer for god folkeskikk slik de burde bekjenne seg til Bibelens lære og utvise respekt for de 10 bud. Ekteparet burde ikke åpenlyst nyte alkohol eller gå på de offentlige dansefester. Det siste gjorde de da heller aldri. Oftest møttes paret til private sammenkomster med gelikere (dial. ”sjelligere”) fra bygda. Der kunne det både drikkes og danses, uten at noen med ”sikkerhet” sier de har sett dette. Verre var det når læreren hadde tatt ”helgedram” sammen med bekjente, for deretter å begi seg på heimvegen i ”ravende gange.” Denne heimmarsjen er det mange som har sett. De eldre føler ennå indignasjonen ispedd latteren over en mann som de mente ”skjemte seg ut” og som bare ble forsterket etter hvert som læreren innledet forhold med andre kvinner. Dette var det også mange som så, ikke minst skolens pedell.

I alle disse tilfellene vil vi oppleve at mannens utskeielser ikke kom til å ramme Amalies omdømme som ”en stødig og redelig dame,” når de i sin omtale av læreren ennå kan være nådeløse. Læreren skulle vise seg som forbilde for den moralske oppseding. Dette var en oppgave som læreren i følge de eldre, la stor vekt på, da han også på sine kveldsturer for å hente posten, benyttet anledningen til å befeste sin posisjon som lærer. Her fortelles det historier om ungenes redsel når de visste at læreren var i anmarsj langs bygdas hovedvei, og de hilste ”skikkelig” og forberedte seg på svarene da læreren drev utspørring om leksene. Det fortelles også historier om når læreren på mørke kvelder gikk med lommelykt, for å ”avsløre” hvem som oppholdt seg utendørs. Her kunne det gå sport i å gjemme seg for læreren. Foreldrene på sin side stilte ikke spørsmål med lærerens selvpålagte oppdragelsesansvar i forlengelsen av skolestua. De kunne bare irritere seg samtidig som de kunne støtte seg på trusselen med læreren, når de ønsket ungene til sengs. Skolebarnas redsel kunne læreren innkassere som respekt. Inspeksjonsrundene ble oppfattet som hyppige, så de færreste drar i tvil at dette var blant lærerens yndete oppgaver. Han tok nok mål av seg til å være bygdas moralske ”overkikkador.” ”Det var bare det at han selv ikke hadde rent mel i posen,” kan de uttrykke når de drar lærerens ”spionering” i tvil. Historiene om kveldsspaningen berettes med en skrekkblandet fryd som glir over i fortellingene om lærerens utenomekteskapelige forhold, - ikke bare i forhold til en kvinne, men til to

- og det i et tidsmessig sammenfall. Denne læreren kunne nok nyte respekt, men dette var snarere i form av redselen for ”skoletukt.”

Bygdefolkets indignasjon og forargelse kunne bare holdes i sjakk gjennom karakterboken, hvor læreren var eneveldig som pennefører. Selv om ikke karakterboken i 20-30-årene skulle benyttes i noen vid omkrets, var det en stor skam å bli satt tilbake et år på skolebenken eller og bli nektet adgang til å ”stå for presten.” Det vanæret familien dersom deres barn skulle bli avvist fra konfirmasjonen og få ”lite godt” i oppførsel. Dette var i en tid hvor oppførselskarakteren og karakterer i orden og flid var viktige og sett som en form for vandelsattest, da ”god” folkeskikk var viktig utgangspunkt for å få seg arbeide. Dersom alt annet gikk galt, både i regning og høytlesing, kunne en finne seg en jobb ved å vise høflighet og være redelig og samarbeidsvillig, mener de eldre ut fra slik det en gang var. Etter krigen når utdanningsmulighetene ble flere, fikk karakterboken enda større betydning. For da skulle den kanskje presenteres ut over Øyas rekkevidde, både i jobb- og utdanningsammenheng. Blant guttene var det nok mang en karakterbok som havnet i flammene og på bålet, slik de eldre vil huske.

6.5.5 Omgangsformen og reglene

På landsbygda var omgangsformen preget av en uformell stil, hvor en kunne ”stikke innom” hos hverandre uten å være invitert. De fleste møtte opp med et ærend, som byttelån av for eksempel noen egg eller en kopp mel, og bygdefolket fikk med dette høvet til å ”slå av en prat.” Bygda var liten og oversiktlig med mange uformelle møteplasser som butikken, posthuset og dampskipskaia med lokalbåtens daglige anløp. Landeveien var også en vanlig møteplass, i en tid hvor der ikke fantes biler. Tilfeldige og uplanlagte møter var viktig for uformell informasjonsflyt og vedlikeholdelse av det sosiale nettverket. De eldre omtaler dette som en tid da folk ”ennå” gikk, i motsetning til i dag da folk kjører bil og de ikke ”møter” noen på veien.

På søndagene kunne en ”promenere,” da det var vanlig at ettermiddagen ble brukt til en spasertur langs veien sammen med familien. Bygdefolket markerte søndagen som en helligdag hvor en kledde seg i finklærne, og en gjorde ikke annet enn det aller nødvendigeste arbeidet som matlaging og ”fjøsstellet,” - og dette var jo kvinnes jobb. Fiskeren dro aldri på sjøen en søndag, i respekt for å ”holde dagen hellig.”

Amalie skilte også som de andre mellom søndagsklær og hverdagsklær, men for henne representerte dette ingen store forandringer. De færreste utenom henne selv merket vel knapt forskjellen. For Amalie berodde den største forskjellen på at da var mannen heime og hadde fri fra skolen.

Amalies mann brukte i skolen en grå arbeidsfrakk over sin hverdagsdress.

Overtrekksplagget ble kalt ”lærerfrakken” og som ikke gikk ut av bruk før på 50-tallet. Amalie brukte selv i kjøkkenarbeidet et stort forklede for å beskytte kjolen. Hennes kjøkkenforklede vil jeg huske som mye mer utsøkte, sett i sammenlikning med de andre husmødrene og med broderier, blondekanter og store lommer på begge sidene. Allerede som barn visste vi at det i håndarbeidets utførelse lå nedfelt både høytid, verdighet og respekt. Slik forholdt dette seg også med Amalie. Fra barnsben kan jeg huske Amalie stående på trappen utenfor lærerboligen, som vi aldri kunne passere med likegyld. Hun sto der bredbeint med begge hendene som plantet i de store forklelommene. Vi hilste alltid først og hun nikket tilbake. Passerte vi på sykkel, reiste vi oss fra setet og neide inne i rammen mens sykkelens var i fart. Ryggen var bratt og kroppen høyreist med haken noe framskutt. Jeg kan også huske at jeg syntes hun var for mye ”mor” der hun sto, og at jeg syntes at hun kledde hatten bedre enn at håret var tildekket av et hvitt hodetørkle knyttet bak i nakken. Slik vil jeg huske hennes positur

med sterk gjenkjenning til storbondens kone. De hadde noe felles over seg, uten at dette alltid var like lett for et barn å definere betydningen av. Bondekona og lærerfruen var dessuten omgangsvenner, men at det her dreide seg om noen sosiale rangsforskjeller lå utenfor et barns rekkevidde, da det først var på universitetet jeg ”forsto” betydningen av klasseskiller ved å lese Karl Marx.

Kona på storgården kunne bære et skaut som syntes identisk med lærerfruens, uten at hun ble omtalt som ”frue.” Hun gikk også med forklede påført store lommer, uten å kunne stå med hendene i lommene. Bondekona deltok aktivt i gårdsarbeidet, planleggingen og administreringen, selv om hun hadde tjenestepiker som hjalp til både inne og ute. Innejenta arbeidet på kjøkkenet og hun måtte etterse barna. Tjenestejenta som var utepike og kalt ”fjøsstaus,” hadde ansvaret for fjøsstellet. Om sommeren måtte hun delta i høyonna sammen med den øvrige arbeidsstaben som ble ”kalt til tjeneste.” Da var her liv og røre. Slåttonna var for alle en spenningens tid. En skulle sikre grøden som vinterforsyning for overlevelsen av både mennesker og dyr.

For de unge var høyonna fylt med spenning. Her foregikk ikke bare høyarbeide på en sommerdag. Sesongen var også ladet med romantikk. Muligheten for forelskelse og svermeri var stor, når mange unge var samlet som ekstrahjelp og både gårdsdrenger og tauter ble innleid fra fastlandet. Her ankom ”nye fjes” og muligheter for å stifte nye bekjentskap. Når bonden telte høyllass og beregnet kufør, fant ungdommen i de lyse netter veien til låven for moro og dans. Det var mange som fant sin ektemake ”på den grønne eng,” men da var Amalie for lengst dratt sørover på ferie. Dette sommerspillet fikk hun aldri sett eller oppleve.

I ei bygd hvor kroppsarbeidet var en dyd og der arbeidet skulle synliggjøres gjennom et praktisk resultat, hadde læreren lite å vise til for sitt renommè. Paret bodde i en tjenestebolig hvor de aldri trengte å ”løfte malerkosten” eller å slå inn en spiker, blir det sagt. Kommunen hadde ansvaret for både det innvendige og det utvendige vedlikeholdsarbeidet. Oppfatningen kunne like gjerne være at læreren ikke arbeidet, men kun satt på en stol bak kateteret og underviste for å ”prente inn lærdom i skolten på skolungan.” Læreren lå med andre ord tynt an til å bli betraktet som noen ”arbeidskar,” sett etter bygdas standard. Ikke hadde han kropp til det, liten og spedlemmet som han var, og nevene var ”for tynne og hvite,” ble det sagt. Alle var enige om at han aldri kunne ha greid et ”skikkelig arbeidsstykke,” og at det også var derfor at han hadde blitt lærer. Slik sett ble læreryrket ansett å være en utvei for de som var ”svaklemmet” og ikke hadde kropp til noe annet enn å sitte bak et kateter. Men alle var enige om at et ”godt hau” måtte han ha.

Læreren gikk alltid kledd i sin sorte dressjakke av gabardin med skjorte og slips, når de andre mannfolkene alltid gikk i blå kjeledress av dongeristoff. Kjeledressen var mannfolkene arbeidstøy som de sto og gikk i, enten de var på havet eller ikke. I perioder med stillstand i fisket husker jeg disse mennene i livlig passiar på krambua, med den heimerullete røyken i munnen iført kjeledressen hvor det alltid stakk en ”tilgriset” tvistdott ut av lommen. Noen ba betjenten om ”karvet blad,” og det luktet og dampet tobakk, tjære og motorolje om hverandre. Læreren røykte aldri. Han luktet bare tørt støv og kritt, slik jeg husker det.

Bygdefolket hadde et tvetydig syn på læreryrket som en mellomting mellom ”latmannsliv” og en besteborgelig og ”beskyttet” tilværelse. For den som drev med kroppsarbeide gjaldt det å ha sterk rygg og kyndige never. Hodet måtte fiskeren selvsagt ha med seg, men det var ikke gitt at det var skolens kunnskap som fikk størst betydning når der skulle hamles opp med sjøbrottene. Da var det ”sjøvettet” og de praktiske erfaringer som skulle avgjøre fangsten og seilassen, når kunsten lå i å kjenne båtens egenskaper og dra nytte av vindretningen.

Å være flittig og “onndig” var en hedersbetegnelse knyttet til kroppsarbeidet. Dette ble også vist gjennom å være kledd i arbeidstøyet, slik mannfolkene gikk i kjeledress og kvinnfolkene bar forkle. Her var forkledet betraktet som kvinnes viktigste arbeidsantrekk. Kvinnene viste seg dermed sjelden på butikken uten at de bar kjøkkenforkledet utenpå kjolen. Dette var det bare Amalie som gjorde. På en mannfolkarena var det bare de “skarpeste” kvinnfolkene som frivillig beveget seg, og som visste å ta igjen med samme mynt dersom de ble ”tilsnakket” av mennene der. Kvinnene visste at praten og ”skjemten” ville gå på deres bekostning, bare de viste seg i døren. Da gjaldt det å vise seg ”munnrapp” og sørge for å ”beholde siste ordet.” Kvinnene kunne bli omtalt til ”ikke å være skåret for tungebåndet,” og hadde ”vunnet” dersom de greide å bringe mannfolkene enten til taushet eller til latter. Lærerfruen var aldri rammet av denne type prat, sies det.

Amalie kunne fritt bevege seg utenom ordspillet. Vi vet jo heller ikke om hun med sin oppvekst i bylivet skjønnte betydningen av krambua som møtested og “krambuløyen” som et sted for mannjevning, hvor poenget oftest var å uttrykke munterhet og vise seg verbal treffsikker, men uten å vekke anstøt. En måtte balansere ordkunsten, slik at en ikke overskred grensene for den enkeltes integritet. Dette innebar at en måtte kjenne naboens bakgrunn og vite hva han ”tålte.” Mange sannhetsord ble også verbalisert innenfor en underforstått kontekst, og mange var kjent som ”eksperter” i hentydningens ”dulgte kunst” som ikke minst ga retrettmuligheter dersom kommentaren ble tatt ille opp.

I et samfunn som la stor vekt på likhetsbetraktningen og som søkte å ”bevare husfreden,” var det viktig å betone meningsytringer uten å skape konflikt. Slik søkte naboer å unngå kontroversielle spørsmål og understreket enighet (Gullestad 1985). I et samfunn der de fleste inngikk i familierelasjoner til hverandre, kunne det bli for belastende å leve med konflikter over tid. Dette vaktet en seg derfor overfor, ”som en smed,” heter det. Øyfolket likte ikke å leve med kontroverser, - som et spill av energi, kan vi tenke, ut fra en krevende livsform. ”Kampen for tilværelsen” kan vi si krevde øyværingens både psykiske og fysiske overskudd i et lagspill.

Amalie ”fant seg til rette,” slik de eldre uttrykker det, i et samfunn hvor hun aldri kunne oppnå likeverd i forstand av å stå på likefot. I kraft av sin posisjon sto hun over allmuen i rang. Hun kunne finne sin sosiale krets på Øya, men hun kunne aldri bli regnet som en ”ekte” øyværing i et samfunn hvor folk gjennom generasjoner hadde levd i en og samme bygd. Bygdefolket kunne dermed gjennom slektsledd referere seg selv tilbake i tid, på et sted der Amalie ikke hadde slektninger. Hennes familieband og bakgrunnshistorier hadde liten relevans på Øya.

Amalie ga sjelden innblikk i privatlivet, antakelig ut fra sin posisjon som lærerfrue. Lærerfruen var i så måte ”sårbar” og ble dermed stående i et desto sterkere avhengighetsforhold til sin mann.

Siden Amalie valgte å ikke forlate sin mann, kunne bygdefolket oppleve dette som om at hun også hadde valgt dem. Dette kunne oppfattes som en æresbevisning. Hun ”led i stillhet” og fikk styrket sin aktelse, jevnt med at mannen ble degradert, slik sosiologen kan tolke fortellingene som berettes.

Blant bygdefolket verserer det ennå fortellinger om hvordan læreren mottok kjøtt, fisk og egg fra storbonden, mot at læreren kunne gi ”belønning” gjennom barnas karakterbok. Noen mener å kunne bevitne at en av ”storkaksenes” sønner, som ikke ble ansett til å være noe “lyst” hode, kunne oppnå karakterene “meget godt” og “særlig godt” i alle fag på sitt vitnemål ved avsluttet folkeskole. Alle skjønnte sammenhengen, kanskje også gutten selv, uten at noen ”åpenlyst” våget å kommentere dette. Slik var læreren suveren og enerådende. Ingen turte åpenbart å stille hans rolle i tvil. I ettertid

kan vi bare stille spørsmål med hvordan dette kunne skje og foregå over så mange år, på et sted der både mor og datter kan dele erfaringer med den samme læreren? Det fortelles også historier om at barna fra de "fattigst stilte" heim ble slått over fingrene med pekestokken eller ble plassert i skammekroken, rett i "åsynet" på resten av klassen. Det sies at de øvrige elevene satt "musestille" uten å "våge sei dæ knyst," heller ikke heime. Kanskje brettet de ut eselørene som ikke skulle forekomme i skriveboken, og som kanskje var beskyttet med smørpapiromslag fra morens kjøkkenskap. Ingen behøver å betvile at bruken av skammekroken var disiplinerende og holdt et eventuelt opprør i sjakk. Ingen forble upåvirket av skoleminnene og de eldre kan si at de ble som "merket for livet." Det er i dette perspektivet vi må forstå at minnene stadig repeteres.

De eldre besitter et felles tankegods om en og samme lærer. Dette var typen på en klassisk skolemester som kan sies å ha vært lærer på "heltid," fra tidlig morgen og til seint på kvelden. Forholdet til denne læreren som ikke i likhet med presten og doktoren forlot øysamfunnet, ble derfor preget av en form for "livslang læring." - Etter foreldrene fulgte barna deres på skolen. Det er antakelig i de færreste bygder i Nord-Norge at foreldre og barn deler de samme folkeskoleminner, slik som her. Dette forsterker også skolehistoriene som gjengangere, når der finnes mange som deler de samme erfaringene.

Etter hvert forsto jo skolebarna at lærerens veipatroljering etter mørkets frambrudd, inneholdt mer enn kontrollen av deres fritidsbruk. Denne læreren var stadig på farten i dobbelt ærend. Han hadde også kanskje i utsikt å møte en av sine elskerinner, og dette økte "spenningen" i møte med han. Dette var et forhold som "ikke tålte dagslys, men som likevel kom for dagen," slik de eldre kan ordlegge seg. Nå kunne de eldste av elevene og de som hadde minst å tape, hengi seg til den omvendte "spioneringen." Her ble det konkurrert om hvem som kunne komme lengst inn på paret, uten å bli oppdaget. Spanerne kunne selvsagt ikke bruke lommelykten, slik læreren selv gjorde når han var ute på sine selvpålagte inspeksjonsoppdrag. Skolebarna hadde skjønt spillet, og de kunne tie med det de hadde sett, både overfor læreren og foreldrene. Det kunne jo komme mer, kan vi tenke! Episodene medførte "leven og sirkus" i ei lita bygd, som ikke kjente annen dramatik enn den som ulykker og døden ga. Dette var spenning på et helt annet nivå og plan enn det noen var vant med, og langt mer enn det en kunne oppnå mellom to bokpermer. Ikke dermed sagt at bygda var et troskyldig samfunn uten "seksuelle" erfaringer, - langt i fra. Forskjellen lå bare i at nå var det læreren som var hovedaktør i et seksuelt drama. "Øya var da ingen rorbu i Lofoten!" kan en av de eldre si.

De to kvinnene som deltok i elskovsleken, blir ennå unnskyldt når det sies at armoden brakte dem til å selge sine "kjønnslige tjenester." Også ut fra omtanken for kvinnenes etterlatte, understreker fortellerne at "kjerringene" var "uskyldige offer," når det er læreren som stilles ansvarlig. Han anses som "hovedperson" og "hjernen bak." Han får bære skylden når de andre går fri. Slik blir "rettferdighetens lov" lokalt forvaltet når alle de formildende hensyn er lagt til og trukket fra.

6.5.6 Når moralens vokter forføres av egen vellyst

Alle visste at lærerparets eneste barn var adoptert. Ingen visste bakgrunnen for at paret ikke fikk egne barn, men underforstått lå oppfatningen om at det var Amalie som ikke kunne få barn. Barnløsheten ble ansett som hennes "feil." Hun fikk dermed "skylden" for ikke å "gi" mannen arvinger. Dette ble da også gitt som en forklaringsvariant på hvorfor mannen tydde til andre kvinner. Noen sier at han må ha vært en mann med "sterke drifter," og noen mener at mannen brukte å sjikanere Amalie for sin

ufruktbarhet. Hvis så var tilfelle, må vi anta at dette må ha voldt Amalie mye smerte. Forholdet mellom læreren og de to lokale kvinner pågikk fram til krigsårene. Hva som skjedde i krigstiden er det de færreste som i dag kan gjøre rede for. Da fikk de alle et større "fiendebilde" å forholde seg til, og da ble seksuallivet til læreren av underordnet betydning. Spørsmålet er hvordan læreren i sin posisjon kunne tillate seg å innlede utenomekteskapelige forhold, - ikke bare til en kvinne, men til to kvinner og det uten å bli utstøtt av lokalsamfunnet (Hauge 1957).

Fortellerne viser ikke til at det var noe spesielt kjærlig og varmt forhold mellom Amalie og ektemannen. Dette var et ekteskap kledd i en formalisert ramme, som kanskje de fleste ekteskapskontrakter på denne tiden. Lærerpåret ankom Nordlandsbygda i 20-årene, som var en tid med stor arbeidsløshet og mangel på materiell velstand blant de ikke-kondisjonerte. Matmangel og store barneflokker var for mange en realitet. Dette kan da også være beskrivende for situasjonen til kvinnene som innledet et forhold til læreren, og da forklart som "næringsorg." Den første kvinnen læreren innledet et forhold til, ble betraktet som en "dyktig kokke." Hun hadde derfor ofte ansvaret for matforberedelser når der var tilstelninger på skolen. Det var slik hun og læreren fikk "øye for hverandre," sies det.

Læreren var vant å sende brev med skolebarna heim til moren. I begynnelsen var disse meldingene aldri av positiv karakter. Dette visste alle, men skolebarna måtte bære budet. For brevet skulle tilbake til læreren med en bekreftelse i form av morens underskrift. Barnas far var aldri aktuell i disse spørsmål. Enten var han borte på fiske, anleggsarbeide eller han var heime, syk og sengeliggende. Vi kan tenke oss at brevene fra læreren var forbundet med ubehaget. Hun hadde mange barn, så brevene kom antakelig ofte. Slik kan vi tenke oss forløpet inntil det kom brev om at hun personlig måtte møte på skolen til samtale. Hun stelte seg og kledde seg i sin fineste stas og gikk til skolen. Slik kan vi anta slik skikken den gang var, når en skulle i møte på "skolhuset."

Dette var om vinteren, lenge før der fantes veilys. I bolighuset var det bare i kjøkkenet at oljelampen var tent, bak et tildekket vindu for å hindre "trekk" og innsyn. Slik kan de eldre beskrive det de omtaler som en "tildragelse."

Slik observerte også de mest aktpågivende at skolebarna fortsatte å bære heim brev, for så i neste omgang å returnere brev fra moren til læreren. I skolesammenhengen var dette ikke uvanlig. Forskjellen var bare at innholdet i brevene var endret. I begynnelsen visste skolebarna neppe at de var blitt kurèr for morens elskovsparade med læreren. Mine informanter mener dessuten at om de hadde visst dette, så hadde barna ikke våget bryte forsegingen på den gjenlimte konvolutten eller unnlatt å levere brevet.

Det sies at de eldre elevene aktivt begynte å spionere på paret. Dette må ha "pirret," kan en tenke når avsløringene fortelles med innlevelse. Elevene syntes kanskje nå de hadde "overtaket" på læreren, samtidig som hemmeligholdelsen var viktig. Slik kunne lærerens elskov benyttes som underholdning, kanskje som et salgs pornografiske kikkerhull i en tid uten pornoblader. Det gjaldt å unngå og bli oppdaget, når guttene også fryktet lærerens "hevnaaksjoner" i skoletida. De eldre kan ikke huske at guttene noen gang ble oppdaget. Til det kan vi tenke at læreren var alt for opptatt med sitt! Slik ble forholdet gradvis kjent i hele bygda, men da uten henvisning til noen direkte kilde for informasjonen. De eldre omtaler dette som om at: "vi hørte bærre nyss om." De fleste trodde heller ikke at lærerfruen visste noe om forholdet inntil den første "elskovskvinnen" fikk vite at læreren også sto i med en annen kvinne på Øya. Da berettes det om at hun følte seg så "sveket og bedratt," at hun møtte opp på døren til lærerfruen for å fortelle henne om mannens utroskap. Fortelleren har ikke selv vært

vitne til dramaet, men bevitner at “det sies” at lærerfruens reaksjon var å gripe til ”stråkosten” for å jage denne kvinnen ned av yttertrappen. Slik ble affæren “offentlig” kjent og nådde sitt høydepunkt.

Ut fra lærerfruens ”overlegne” posisjon, visste fattigkvinnen at hun ikke kunne konkurrere. Dette fikk hun først gjennom at læreren skaffer seg en ny ”frille” fra hennes egen stand. Da må vi anta at fattigkvinnen kunne kjenne seg både følelsesmessig sveket og kanskje ikke minst økonomisk truet. Hun øynet kanskje at hun enten sto i fare for å bli ekskludert, eller at hun måtte finne seg i å dele “godet” med en annen. Det var derfor neppe av solidaritetshensyn til lærerfruen at hun anga sin ”rivalinne.” Slik vil i alle fall kvinneforskeren like å tro det. At hun gjennom sitt angiveri også sto i fare for å avsløre seg selv, tales det ikke om. Dette ser derfor ut til å ha hatt underordnet betydning.

Spørsmålet blir hvordan bygdefolket sett som kollektiv, kunne forenes om å la læreren forbli i bygda, så lenge alternativet om å “fryse” han ut av lokalsamfunnet kunne ha vært en annen mulighet (Berg 1938). Kanskje fantes her for mange andre som heller ikke hadde ”rent mel” i posen, når de eldre også kan henvise til andre lokale og liknende tilfeller. Hvis så er tilfelle, må vi kunne anta at ingen følte seg moralsk ovenpå til å ”kaste den første steinen?”

6.5.7 Lærerens moralbrudd og lærerfruens verdighet

Elskovshistoriene hendte i en tid hvor det ennå var tillatt med korporlig/fysisk avstraffelse i klasserommet, og som noe alle visste at læreren ikke gikk av veien for å benytte. De eldre kan referere til at han også overfor enkelte skolebarn var sarkastisk, og at dette igjen rammet de ”fattigstilte” som ikke var noen ”skolelys.” Redselen for lærerens hevnaksjoner i skolestua, kunne påvirke samtalen og med likhetstrekk til krigsårene, i forholdet til tysting og angiveri. For konfliktunngåelse lærte øyværingen å kommunisere gjennom det underforståtte og gjennom ordenes tvetydige dobbeltbetydning. De lærte seg derfor å være omhyggelig med ikke å oppgi sine kilder for det de hadde “hørt” og sett.

Gjennom mannens sidesprang oppnådde Amalie både martyrens og madonnaens beundring. Bygdefolket skjønnte nok hennes fortvilelse, og de så opp til hennes håndtering for bevaring av husfreden og valg om ikke å forlate ektemannen. Hun var dermed med på å skjerme hele bygda fra skammen. Så lenge hun ikke tok affære, kunne historiene vandre som et rykte uten fotfeste.

Bygdefolket visste også at Amalie kunne ha alternativer i heimbyen, der ”det ble sagt” at hun hadde en velstående familie. Her mente øyfolket at det selv om det måtte finnes rom for understøttelse, var det ”stor” skam å bryte ut av ekteskapet. I så måte delte allmuen på landet og borgerskapet i byen den samme forståelsen. Kanskje var det bare Amalie selv som skjønnte at hun hadde få alternativer utenom ekteskapet. Kanskje var det for henne tross alt bedre å være en ”sveket” hustru i ”glansen” av lærerfruens status i ei bygd, heller enn å leve som en fraskilt sorenskriverdatter i randsonen av sin familie i byen?

Amalie sto i sentrum for mange livs ærespill. Alle var nok enige om at hun hadde spilt sine kort riktig og til det beste for alle parter, noe hun også vant lokal respekt for.

Amalie berget ikke bare seg selv og egen anstendighet. Hun var også med på å berge to fattigkvinner og deres familiers anseelse. Slik ble Amalie nærmest som opphøyd til madonna i lys av skjøgens akt.

Når bygdefolket ga fattigkvinnene moralsk frifinnelse for sin handling forklart med at nøden brakte dem til å selge sine tjenester, var de også med på å sette Amalie i en posisjon som hjelperen. I denne sammenhengen ble læreren ikke omtalt komparativt

fordelaktig. Selv om de eldre fortellerne nok er enige om at læreren i sin omgang med kvinnene betalte for seg, så mener ei av de kvinnelige fortellerne at “mannen” bare var ute etter å tilfredsstille sine “sterke drifter.” Læreren var fra klasserommet heller ikke kjent for å kunne styre og beherske sitt sinnelag. En mann som ikke kunne kontrollere sitt følelsesliv, ble lokalt levnet liten ære. ”Å ikke tape ansikt” var viktig i et samfunn som ofte ble rammet av ulykker.

Amalie hadde gjennom mannens sidesprang, vist at hun kunne opptre kontrollert og beslutningsdyktig når hun hadde ”bestemt seg” for å bli på Øya. Dette var viktige egenskaper i et selvbergingssamfunn. Selv om Amalie sto utenfor primærnæringshusholdets utfordringer rent praktisk sett, hadde hun bevist at hun mestret motgangen i livet. Hun hadde også mistet sitt eneste barn. Sorgen delte hun med flere av de andre lokale kvinnene, uten at dette ble gjort eksplisitt.

Amalies hverdag var først og fremst knyttet opp mot de dannelsesideal som var knyttet til mannens yrkesprofesjon. Ekteparet ble ikke bare betraktet som et par, men også vurdert opp mot hverandre som i et arbitrært forhold. Jo mørkere mannen ble svertet ut fra begreper som ”synd og skam,” desto hvitere og mer uskyldsren ble konen framstilt. At Amalie valgte å ikke forlate sin mann, viste bare hennes egenskaper som trofast og som heimens beskytter. Gjennom dette kommuniserte hun respekten for hustruens plikter. Dette kunne anses som støtte til de lokale kvinner som visste at de ut fra sin kvinnerolle sto uten valg og alternativer.

Som innflyttere ble lærerparet aldri underlagt de samme sosiale regler og sett som jevnbyrdige med lokalbefolkningen. Dette betydde ikke at lærerparet sto utenfor folkeskikken. De sto snarere over den. I så måte inngikk de i folks bevissthet som en egen kategori. Når læreren gjennom sin elskovsakt brøt flere av Bibelens bud, representerte dette for han et moralsk fall i forhold til den sosiale anseelse, uten at han tapte ”respekt” da folk var redd han. Amalie der i mot var og forble lærerfruen, - sett som noe ”høyverdig” og enestående.

I så måte kan vi si at Amalie berget egen aktelse og familiens anseelse. Hun ble stående som en manifestasjon på allmuens syndsforlatelse, - som en madonna uten sidestykke. Amalie forble derfor “fruen” der de andre var “kjerringer,” og hun beholdt sin sosiale posisjon ut fra de andres beundring og stilltiende støtte. Selv om alle kunne misunne henne det velfylte spiskammerset med hermetisk boksmat som reserver med tanke på ”dårligere tider,” så var det ingen som misunte henne den situasjonen hun var havnet i.

For ettertiden blir dette enda mer tydelig. Praten rundt kaffebordet gjensker og gjenforteller henne i beundringens lys, som parallellført til en felles forargelse i forholdet til læreren. Gjennom å fokusere på lærerens skoletukt og seksuelle sidesprang, er de eldre med på å opprettholde Amalies status og verdighet som gestalten på selve lærerfruen, - uten tvil og like.

6.6 OTELIA, - EN SOMMERFUGL PÅ TREKK

“Hvis du vil få Gud til å le, skal du fortelle ham om dine planer.”
(Gammelt jødisk ordtak).

6.6.1 En sommer er over

Det er morgen nordpå. Otelia står ute på bislagtrappen. Hun kjenner på ytterdøren og forsikrer seg som for siste gang om at døren er låst. Hun støtter seg til trappegelenderet og venter på at datteren skal komme tilbake. Datteren er hos naboen for å levere nøkkelen til huset som naboen skal etterse også denne vinteren. Otelia står reiseklar

med håndvesken over armen. Her bærer hun alltid sine kjæreste eiendeler som salmeboka, brudebildet av seg og Karl og hans giftering. Ringen er slitt og bærer preg av tunge tak på havet og etter steinrydding på hustomten og til det stedet som ble deres felles heim. Vielsesringen ligger innhyllet i bomull i en liten eske innpakket i en plastpose. Dette er blant hennes kjæreste eiendeler når livet ellers tømmes for pågangsmot og hengivenhet. I håndvesken har hun også kammen, lommetørkleet og pengeboken. Dette er de praktiske nødvendigheter den eldre damen alltid har for hånden. Otelia holder et godt grep rundt håndvesken. Hun fester remmen to ganger rundt håndleddet, - som for sikkerhetens skyld kan jeg tenke.

Den gamle damen venter på datteren og bussen, - som reiseklar for den forestående turen til Oslo.

Otelia er nå på vei sørover hvor hun skal tilbringe vinteren hos datteren og hennes familie. Otelia gruer seg for reisen og for vinteren. Aller helst ville hun vært heime i huset sitt, men snøen og kulden er blitt for "ugjestmild" for hennes skrantende helse. Hun erkjenner at hun ikke lenger klarer seg alene om vinteren her i nord. Otelia har ikke noe valg. Reisekledd står hun som en gjest utenfor sin egen heim. Små regndråper farer i luften. Høsten er kommet, og reisen sørover er et ufravikelig faktum. De lyse sommernetene er gått over i høstens mer dempete fargekoloritt. Lyset ved ytterdøren forlattes på for at nabokona skal følge med om elektrisiteten og oppvarmingen virker. Dette for å unngå at vannet skal fryse. I kjelleren står fryseboksen fylt med et matlager for den kommende vår. Den er som et lager for Otelias forhåpninger om tilbakevendingen, kan vi tenke.

Nå har hun overlatt husnøkkelen til datteren. Selv venter hun bare på bussen som skal bringe dem til fergen, og som skal føre dem over til fastlandet og til togforbindelsen. Dette er en trist dag for Otelia, men hjertesykdommen gjør at hun er engstelig for å være alene. Datteren vil heller ikke tillate moren å bo alene gjennom en lang vinter. De to har forhandlet seg fram til en løsning som medfører at Otelias liv inneles i en vintersesong sørpå og en sommersesong nordpå "som en trekkfugl," kan hun selv si. Slik farer hun to ganger i året mellom sine boplasser, men det er bare en gang hun reiser heim, og det er når turen bærer mot de lyse sommernetter i Vika. Da kan Otelia ennå kjenne "sitringen" av glede i kroppen, sier hun.

Otelia husker fortsatt første høsten hun måtte forlate heimen og forberede seg på en vinter i helt fremmede omgivelser. Tilvenningen krevde lang forberedelsestid, og hun gruet seg for forandringen. Datteren sier hun kunne "lese" morens tanker når avreisedatoen nærmet seg. Både mor og datter forsto at de sto overfor en skillevei i sitt liv, men med større omstillinger for moren enn for datteren. Her var det den eldre kvinnen som sto overfor et oppbrudd. Dette i en alder hvor hun kanskje mest av alt kunne ha trengt de nære og vante omgivelser, med en fast boplass som trygghetsskapende.

Otelia bekjenner seg som religiøs, og hun kan ikke annet enn overlate sitt liv og sin skjebne i "Guds hender og skjønn." Hennes religiøse overbevisning innebærer synet på at livet er underlagt Guds vilje og skaperkraft. Selv om Otelia gruer seg for avskjeden, er hun fortrolig med at dette er "bestemmelsen," og hun ber "i sitt stille sinn om at Vår Herre må gi henne enda en sommer nordpå."

Otelia forsikrer seg ennå en gang om at ytterdøren er låst.

Så kommer bussen.

6.6.2 Bakteppet

Otelia kom til Øya som innflytter gjennom ekteskapet med sin mann Karl som drev vinterfisket i været hvor hun var født og oppvokst. Ekteskapet ble Otelias "redning"

for å komme bort fra en familiesituasjon hvor hun som eldste datter i en stor søskenflokk var pålagt mange oppgaver, stort ansvar og tunge byrder, helt fra hun var småjente. Faren var i likhet med de fleste menn på stedet fisker, men var på grunn av nerveproblemer delvis arbeidsufør. Han drakk ofte og lenge, og i disse periodene slo og mishandlet han både moren og Otelia. Begge forsøkte de å skjermes minstebarna. Otelias mor hadde en sterk Gudstro, som hjalp henne gjennom de søvnløse netter og engstelsen. Moren gikk på gårdene og hjalp til med matlaging og vasking. Hun utførte også syng, strikking og reparasjoner av klær. Betalingen var ikke alltid så stor, men hun gikk sjelden heim uten både mat og avlagte klær til de små. Alle visste at familien "slet tungt." Nabostøtten var den eneste garantien for understøttelse i en tid hvor offentlige velferdsordninger så og si ikke fantes, sammenliknet med i dag. I morens fravær ble det Otelias ansvar å ta vare på husstellet og søskenflokken. Her var en av de fremste oppgavene å sørge for at faren fikk "fred og ro." Dersom han kom ut av "balanse" visste en aldri hva som kunne skje.

Da Otelia var ferdig med den 7-årige folkeskolen som var datiden allmennutdanning, begynte hun i butikkarbeide hos morbroren. Otelia var dyktig og ansvarsbevisst. Onkelen merket seg at hun lett tilegnet seg lærdom. Otelia husker hun syntes det var spesiell stas den dagen hun ble vist tilliten med å føre regnskapsbøkene. Hun likte å jobbe med bøker og tall. Det var gjennom disse to årene at Otelia bestemte seg for at hun ville bli "sykesøster." Det var ikke vanlig at kvinner på denne tiden tok utdanning, men Otelia visste at hun hadde anlegg for det teoretiske stoffet og at hun ville bort fra fiskeværet og farens nærvær. Sykepleien ville gi henne en sjanse både til å komme seg bort og til å hjelpe andre. Hun var tidlig oppdratt til å ta ansvar og vise omsorg for andre.

Otelia oppsøkte onkelen og ba om et mindre pengebeløp som lån for billett til reisen og skolepenger for ett års studium, men fikk "blankt avslag." Otelia glemmer aldri denne dagen. Skuffelsen var "heilsvart," etter at hun hadde tatt mot til seg og anskrevet skolen med forespørsel om innhold og de praktiske forhold vedrørende studiet. Svarbrevet var kommet med en melding om at skoleledelsen ønsket henne velkommen med sin søknad om opptak, samtidig med den økonomiske oversikt over studiets utgiftposter. Onkelens begrunnelse for avslaget om pengestøtte, var at han betraktet utdanningen som "bortkastet" for en jente som snart var gifteferdig.

Forretningsmannen hadde nok skjønt at den unge piken var talentfull, men han sto likevel ved sitt ord og Otelia fikk ingen støtte.

Dette var om våren og Otelia hadde nettopp truffet Karl som ble hennes kjæreste og senere ektemann gjennom et livslangt samliv, inntil han døde før sine fylte 70 år etter mange års hjertesykdom. Daglig savner Otelia livet med Karl. Han var for henne en "snill og god" mann. Han var "nevehendt" og sto aldri fast i et praktisk arbeidsstykke. Han var først og fremst fisker, men i likhet med de fleste lokale mennene behersket han også snekring, muring og maling. Disse gikk under betegnelsen "altnuligmenn." Karl bygget da også parets felles bolig.

6.6.3 Etableringen av en heimplass i Vika

Den vinteren Otelia møtte Karl i Været, var en "lykkens tid." Møtet med Karl som ble hennes partner og følgesvenn gjennom et langt liv, frigjorde henne fra de vonde årene i barndomsheimen. Otelia innvidde moren i sine planer om å dra med Karl til Øya, hans heimsted, etter vinterfisket. Der ville hun søke seg butikkjobb. Otelia var i sitt 19. år. Moren gledet seg på datterens vegne samtidig som hun "nødig" ville la henne fare, slik Otelia husker det. Onkelen ga Otelia en god attest med på veien: "sirlig utført med fyllepennen på peneste papir og forseggjort." Han visste at jenta var svært flink i sine

oppgaver. Og han sparte ikke på lovordene, selv om han ikke hjalp henne med penger til skolegangen. Otelia har denne attesten ennå. Papiret har gulnet, men attesten fikk sin praktiske funksjon. Otelia fikk "tjeneste" hos kjøpmannen på Øya, "med ein gong." Nå oppbevares papiret i skuffen som minne om den tida hun var "ute i arbeid," og kanskje som en attest på at hun har vært "vurdert" som "flink."

Otelia ble i butikkjenesten i 3 år, inntil hun og Karl giftet seg og stiftet bo. I mellomtiden bodde hun på butikkloftet og sendte mesteparten av lønna heim til sin mor. For Otelia representerte disse årene en "bekymringsfri tid," selv om hun ofte tenkte på moren og sine søsken. Otelia vendte aldri mer tilbake til Været. Hun ønsket ikke å konfronteres med barndomsminnene og "alt det vonde." Det ble heller slik at hennes mor og søsken avla henne besøk ved leilighetsskyss, med fiskebåtene som gikk mellom Været og Øya. På Øya sa naboene at Otelia var redd å ferdes i båt.

Karls foreldre bodde på en husmannsplass som de etter hvert fikk kjøpt og overdratt med eget skjøte. Plassen var et underbruk tilhørende Karls onkel som var storbonde. Vi kan derfor si at Karl er oppvokst i et skjæringspunkt mellom leilendingen og proprietæren, når vi bedømmer hans oppvekstforhold. Da Karls mor giftet seg, fikk hun og mannen utskilt en teig fra hennes heimgård. Hun utgikk derfor fra et stort bondehushold og inn i et fiskerbondehushold, hvor hun fikk bruk for den kompetansen som oppveksten på heimgården hadde gitt. Selv om hun gjennom giftermålet gikk over til et "magrere" kosthold, trengte familien aldri være engstelig for sult og nød. Til det holdt storbonden for mye av sin søster, blir det sagt og slik vi kan si at han alltid var deres garantist mot fattigdommen. Søsteren stilte til gjengjeld alltid opp når gårdsarbeidet krevde forsterkninger. Og herfra gikk hun alltid heim med "skreppa full" av brød, melk og kjøttrull, slik Karl kan huske forventninger når hun kom heim. I onnene deltok også Karl og hans søsken. Dette kalte de pliktarbeid.

Karl forsto at onkelens gårdsdrift var viktig understøttelse for familien, og han lærte seg tidlig å opptre i storgården med "ærbødighet." Tidlig lærte han seg å forstå at han måtte opptre i onkelens hus som en gjest, som aldri gikk dit uten å be fram et ærend. I slike høve var det alltid moren som hadde sendt han. Instruksjonen angående høflig framtreten gikk ut på at en banket på kjøkkendøren, selv om den sto åpen, før en gikk over dørterskelen med et bukk som den påfølgende hilsen som "god dag." Innenfor sto der alltid plassert en stol ved siden av døren og der ble han oftest tilbudt å sette seg, inntil han ble bedt om å framføre ærendet sitt. Alt var velredigert og fulgte et fast og sikkert mønster som forenklet omgangsformen. Prosedyrer skulle også følges når en skulle si adjø. Da måtte han hilse med et bukk til farvel, samtidig som han langsomt rygget ut av døren. Dette kunne være vanskelig, men så lenge det ble ansett som uhøflig å vende noen ryggen, var dette en viktig dyd av nødvendighet. Det samme mønsteret ble alltid fulgt. De faste rutiner ga trygghet og sikkerhet for alle parter. Så lenge moren levde, var det ikke vanskelig å være en husmannsplass under hennes heimgård. På gården visste de at Karls mor gjennom sine "flittige fingre og hurtige bein" alltid gjorde opp for de håndsrekninger hun ba om, og "det i rikt monn," kan sønnen mene. Da moren døde ble den sosiale kontrakten opphevet, og Karls far fikk formalisert kjøpet av småbruket. Det var ut fra dette jordstykket at Karl senere fikk utgått en hustomt for seg og Otelia. Plassen var ikke stor nok til et kufør, men det nyetablerte paret ordnet seg med et par sauer og noen høns. Dette sikret kostholdet og dessuten ull til spinning av garn.

Karl hadde alltid visst at han ville bli fisker som sin far. "Jordstellet" mente han passet bedre for kvinnfolkene. Det ble aldri satt spørsmål ved noen alternativ yrkeskarriere, og Otelias opprinnelige ønske om å bli "sykesøster" ble ikke nevnt.

Barna fulgte i sine foreldres fotspor, slik det alltid hadde vært praktisert. Gjennom

fedrene hadde de fleste gutter tilegnet seg kunnskapen rundt fjordfisket og forståelse av de lokale vær- og vindforholdene i likhet med strøm- og bunnforholdene i havet. De dreiv "heimfisket" eller "heimsyen" ble det sagt. Sønnene hadde også fått innføring i lokaliseringen av seigrunnene og fiskemødet for "uersklakkene," som var benevnelsen på stedet der ueren står på dypt vann. Fangstplassene var basert på kunnskap om avlesing av naturgitte forhold med krysspunkter mellom landemerker. Disse navigeringspunkter ble kalt møder som ikke kunne avleses på noe kart, men bare oppdages gjennom praktisk erfaring. Ut fra for eksempel fjelltopper, odder og nes kunne en navigere seg fram til det punktet (mødet) hvor fisken sto langs den undersjøiske bergryggen eller ved sandgrunnen. Fiskemødene var både personlige og hemmeligholdte. Den enkelte fisker søkte å beskytte sin "grunn," for å hindre konkurranse om fiskeplassen. Kjennskapet til mødet ble søkt holdt internt i familien, med en kunnskapsoverlevering fra far til sønn. Det ble ansett som en stor ære for "skårungen" i "førstegangstjenesten" på havet, når faren innvidde sin sønn i de "verdifulle" fiskeplasser. Karl arvet sin fars sjøkart hvor fiskeplassene var avmerket med blyantstreker, da han som fisker etterfulgte sin far.

Slik var oppstarten for mange familier og nygifte på denne tiden. De unge stiftet bo i forlengelsen av sin egen barndom og oppvekst. De arvet forfedrenes yrke og kompetanse. De eldre og de yngre levde i forlengelsen av hverandres liv, slik de hadde gjort i århundrer. At Karl og Otelia skulle bli den siste generasjonen i fiskerbondehusholdet, ble ikke åpenbart før deres to barn ble voksne. Dette blir en senere historie.

Karl og Otelia bygde seg eget hus like etter krigen. Huset var en enebolig i to etasjer med kjøkken, spiskammers og stue i første etasje. På loftet var der tre små soverom. Huset var bygd med en kjelleretasje som rommet matlager for poteter og salttønner med fisk og kjøtt. Her var lagerplass og redskapsbod for fiskegarn og sjøbruket, og her innredet familien rom for deres første drektige sau, i likhet med verpekasse for hønsene. Husets konstruksjon og innredning talte både om et bosted og en arbeidsplass, så tett integrert at fjøslukten og angan av tjære slo opp i kjøkkenet og blandet seg med matlukten. Selv om disse "duftene" avspeilet aktiviteten i huset, representerer de et barndomsminne som "negativ lukt" i hus med lite ventilasjon. Hustypen ble kalt for "husbankhus" og inngikk som ledd i gjenreisningsarbeidet etter krigen. Boligreisningen ble gitt statlig støtte med gunstige lån til finansieringen (husbanklån) med ventetid og krav til størrelse og standard på boligen. Hustegningene var utformet av arkitekter i Oslo-området for å bidra gjenreisningen i Finnmark som lå i ruiner etter tyskernes nedbrenning i 1944 (Hage op.cit.).

Fredsårene var preget av optimisme. Nye familier ble etablert og mange barn kom til verden. Det var i denne tiden husbankhuset ble et begrep og et uttrykk for byggeaktivitet og framtidstro. En hel nasjon sto samlet om et gjenreisningsarbeide som var omgitt av honnørord som utbygging, vekst og utvikling. At den statlige industrisatsingen skulle bety utdanningsspesialisering og befolkningssentralisering, som et par tiår senere skulle medføre avvikling for fiskerbondeholdet, visste vel neppe noen av de lokale ildsjeler i de første årene etter krigen (Brox 1966).

Ingen av barna til Otelia og Karl gikk i foreldrenes fotspor og innrettet et levebrød i primærnæringen, slik de selv inngikk i en lang ubrutt kjede. "Fredsbarne" innrettet sine liv etter politikernes framtidsskisser og etablerte seg heller i serviceyrker i byens sentrum. Slik gikk det til at Otelia og mange i hennes generasjon i sin alderdom, ikke hadde noen av sin nærmeste familie rundt seg. Sønnen etablerte seg som sjømann. Han fant en yrkestilpasning på havet, men i maskinistuniform i en tryggere og sydligere skipsfart sett i sammenlikning med sjarkefisket i for eksempel nordavindskuling og

snødrev. Datteren kan vi si realiserte morens drøm om å bli sykepleier. Moren støttet med reisepenger når datteren ønsket å dra til Oslo for å ”gå inn i sykepleien.” Og det er da her hos datteren Otelia som ”gammel og sjuk” søker vinteropphold, da hun ikke lenger kan bo alene.

I dag består Øya av mange tomme sommerhus. Noen bebos av sommergjester som Otelia. Andre er solgt til kapitalsterke byfolk som ønsker landsbygda som rekreasjonsområde.

Otelia og Karl var stolte av huset de reiste i Vika med utsikt over havet, fiskegrunnene og med havn for sjarken. ”Landgrunnen” (jordteigen) ga knapt nok utkomme for et saufør. De årene det ble for lite høy til slått, hentet familien tilskudd med tang fra fjæra og de inngikk avtaler om utslåtte på leieteiger. Dette kalte de skrapslåtte som storbøndene med investering i landbruksmaskiner ikke brydde seg med å dyrke. Dette innebar lang transportvei for å få høyet i hus, og som ble kalt å ”berge føret.” Gris hadde familien også tidvis. Grisen fikk avfall fra husholdningen, småpotene og i tillegg ekstra maismel som ble innkjøpt som dyrefør. Gradvis bygde familien opp en husholdning som var mest mulig selvforsynt. Melken og potetene fikk de mot onneplikten på storgården til Karls onkel, slik hans familie tidligere og alltid hadde gjort.

Livsfilosofien var en trinnvis etablering, basert på nøysomhet og sparing. Sauefjøsset ble bygd da familien hadde oppspart kapital til å realisere nybygget som Karl selv reiste, delvis av materiale fra kassebord. Slik tilkom også familien sin første divan i stuen, 7 år etter at huset ble bygd, og ny vaskemaskin 25 år senere. Otelia fører en oversikt som viser rekkefølgen av innkjøp i henhold til årstall. Divanen ble tilvirket med sofaputer for støtte i ryggen når en lente seg mot veggen, og vaskemaskinen ble kjøpt halvautomatisk som billigste utgave. Det kom aldri på tale å låne penger til innkjøpene. Innenfor en knapp pengeøkonomi gjaldt det derfor alltid å spare, og de billigste alternativer ble derfor alltid valgt. Gjennom vinning og gjenvinning av tilgjengelige ressurser fra hav og land, ble et levebrød etablert parallelt med framveksten av barneflokk. Like gradvis som Karl og Otelia i sine yngre år ryddet og etablerte seg en levevei, like trinnvis ble den i alderdommen avvirket og nedtrappet. Otelia og Karl visste hva de gikk til. Landjorda ga dem kjøttet og ulla, og havlandet ga dem fisken og kapitaloverskuddet. De var selvberget, og de led ingen nød. De kjente sitt liv og arbeidsgangen i henhold til barnelærdommens tidlige øvelser. Otelia hadde fra hun var liten jente vært pålagt ansvar for oppgaver i heimen. Å bli husmor med stell av både folk og fe, var dermed å betrakte som en ”skjebne” som tilkom kvinnene av Otelias generasjon. Livsvalget var ikke utlagt for drøftelser og overveining. Leveveien viste autoritet og var modell gjennom tradisjonens repertoar, repetisjon og øvelser. Dette ble kalt livserfaringen.

6.6.4 Vika mer en enn heim, - småbruket som livsform

Fiskerbonden sto i et samspill med naturen som ikke var til å erobre, men heller til å avvriste ”knepe” for overlevelsen. I naturbruket inngikk liv-død dimensjonen som en ”naturlig” del av livsprosessen, med skuffelsen og håpet om at etter en dårlig avkastning på høsten så skulle det tegne seg en ”ny og bedre vår,” da smerten og gleden sto som i et parforhold. Når sauene fikk lam måtte fiskerbonden alltid på forhånd kalkulere med at noen av lammene gikk tapt, men da var gleden over de lammene som greide fødselen desto større.

Otelia vil huske at hun og Karl alltid sørget for å sette den ”gjeveste” sauene i avl, og at det alltid var knyttet spenning til lammingen som ofte falt sammen med heimkomsten fra Lofothavet. Dette var en del av våren og som ”ladet” med forventning. Dette var

tiden med de lyse netter, som nå var i ferd med å vende tilbake. Ekteparet i Vika kunne i likhet med de andre fiskerbøndene, begynne å spre dyregjødselen ut over åkeren. Ved Karls heimkomst hadde Otelia allerede klippet sauene, før de sammen drev dyrene ut på sommerbeiten. Deretter ble det familiens felles oppgave å få potetene i jorden. Våren var arbeidsom, men våronna ble betraktet som ”lett” fylt med forventning, spenning og pågangsmot.

Livet i Vika fulgte naturens grunnrytme og årtidenes svingninger. Ut fra kalenderårets faste syklus hadde hver årstid sine gjøremål og plikter som i en fastlagt sirkel.

Arbeidsprogresjonen ble ikke planlagt i timer og minutter, slik ungene ble nødt til på skolen. I fiskerbondens tidsskjema ble almanakken ofte benyttet og fulgt som veiledning for onnearbeidet. For kystbefolkningen var været og fiskens vandring i havet svært bestemmende for dagsordenen og prioriteringen av gjøremål.

Når våronna var unna og menneskene hadde gjort sine forberedelser, måtte en sette ”sin lit til vær og vind” og håpe på mest mulig sol og varme. På den flate Øya var det ikke minst viktig å søke ly for nordavinden.

Dette var også premisser for Karl og Otelia når de anla sin plass i Vika. Her ble vindretningene vurdert og bestemmende for hvordan de plasserte huset i terrenget, men etter først å ha sikret seg havn for båten. Folk ute i havgapet kjente værsyklusen og terrenget, og de visste hvordan ”nordavindsblæsten” falt.

Når våronna var unnagjort, var der mange oppgaver for Otelia å ta fatt på. Nå skulle ”Telia” gis oppmerksomhet. Båten skulle tømmes og innvendig rundvaskes etter skreifisket, før hun ble satt på land, malt og bunnsmurt. Utvendig vedlikehold og malingen var Karls jobb. Ekteparets separate og felles arbeidsoppgaver inngikk etter en klar kjønnsdeling som ikke ble underlagt diskusjon. De samarbeidet og fulgte tradisjonens fastlagte mønster for en arbeidsdeling der Otelia hadde ansvar for husstell og fjøs, og Karl hadde ansvaret for båten og utesysler som snekring og vedlikehold. Kvinner og menns oppgaver gikk som i et skille langs strandsonen, på en slik måte at kvinnen passet åkerlandet og mannen fiskeriene. Arbeidsoppgavene som lå i skjæringspunktet mellom sjø- og landsiden, ble regulert ut fra oppfatninger om feminine og maskuline felt og der myter og tabuer bidro til å fastholde kjønns skillet (Grønbech 1997).

Når Karl dro på Lofothavet var alle hans ferdskeer fylte til randen av mat, klær, fiskeredskaper og annet nødvendig utstyr med tanke på vintersesongen. Der fantes en kiste til alle formål. Otelia hadde ansvaret for utrustningen av mat- og kleskistene. Etter heimkomsten var matkisten alltid tom og kleskisten fylt av skitne klær som skulle etterses, lappes og ”støkkereres.” Det var ingen liten jobb å etterse innholdet i ferdskeistene, og forberedelsene til neste års sesong var dermed allerede begynt.

Nå hadde Otelia nettopp klippet sauene, og hun måtte også tenke på karding og spinning av garn som skulle bli materiale til nye sjøvotter og lester. Her var ”beskjeden” at dersom Karl mistet den ene votten på havet, måtte han ta vare på den andre som ble utgangspunktet for et nytt par. Slik kunne Otelia spare både garn og arbeide når hun bare kunne strikke en ny vott med to tomler, - og som økte holdbarheten når vottene dermed kunne slites fra begge sider.

Menneskene var praktisk ”utspekulerte” på en slik måte at det alltid gjaldt å spare tid og ressurser. Vi kan dermed si at mye av vinningen lå i gjenvinningen ut fra en tværing av materialer. Otelia understreker at hun aldri ble ”fri” for arbeid, og at hun sjelden satt ”med hendene i fanget.” - Og Karl fulgte sin plan. Han ble karakterisert som en ”arbeidskraum” og en dyktig fiske, slik jeg vil huske. Han unngikk ”latterliggjøring” og var ikke blant dem som ble ansett som lat og bare ”dugandes til å drifte heime i dyneværet,” slik det på folkemunne og spøkefullt kunne sies om dem som bygdefolket

syntes “bare gikk heime og dro seg.”

Når matkisten var vasket og kleskisten var tømt, ble utstyrskestene satt til lagring i kjelleren og der de gradvis ble (gjen)fyllt med tanke på en ny vinter. Men det var ikke før mot høsten at Otelia begynte forberedelsene av matlageret. Da måtte hun begynne lefsebakingen, og hun bakte flatbrød. Hun kokte rabarbrasyltetøy med ekstra mye sukker som skulle sikre holdbarheten. Etter slaktetiden sydde hun sauruller som ble nedsaltet. Det siste som kom med i matkisten, var gommepålegget og et mange talls brød, med ekstra mye sirup for at de ikke skulle hardne og mugne så lett.

Mellom alle lagene og avdelingene i kisten med matforrådet for en hel vinter, kunne en tenke seg å finne mange ”kjærtegn” fra en kvinne som kom til å savne sin mann. Den omhyggelige måten forberedelsene var gjort på og det lille ekstra tilskuddet av for eksempel kjøttpålegg, fortalte kanskje Karl at han var ”avholdt” og savnet. Dette ga kanskje styrke til utroren og ga i siste omgang ”god” heimbør, når den tiden kom. Familiens livsinnretning var avhengig av og forent om at fiskeren fulgte fiskens vandring. Vinterfisket var en atskillelse familien måtte tåle og bære i fellesskap.

Omsorgen og oppofrelsen var beseget som den fremste av kvinners dyder. Alle delte den samme “skjebne.” Alternativene var utenom rekkevidde, og ingen klagde. Det ville være en ”hån mot Gud” som hadde gitt dem muligheten til livet, slik øyfolket tolket sin kristentro. I en tid der smittsomme sykdommer som tuberkulosen krevde sine offer og barnedødeligheten var stor, oppfattet alle livet til å være en “gave.”

Dette betydde ikke at alle bare var fornøyde, når arbeidet ofte ble uttrykt som ”slit.”

Det var derfor mange fedre og mødre som støttet sine barn da avkommet ville se seg om etter et tryggere, varmere og mindre fysisk krevende levebrød, enn det som primærnæringen kunne by på. Otelia er stolt av sin datter som har gått inn i sykepleien og “ofret” seg for et “kall,” hun mener ikke passer for alle. Otelia er desto gladere for datterens valg siden hun selv ikke fikk realisert sin yrkesdrøm. I likhet med de fleste kvinner på Otelias alder, ble hennes forsørging realisert gjennom ekteskapet.

Otelia synes at hun har vært “heldig” med ektemannen. Han var alltid “snill og god,” og som Otelia viste å gjengjelde gjennom sin flid og omtanke for husstellet. Ingen sier de noen gang hørte Otelia ”rive kjeft” og var sint. Karl ble Otelias ”redning” fra barndomsheimen, og de bevarte alltid ”varmen” seg i mellom, slik sønnen husker det: ”De var alltid enig og forlikt. De arbeid i lag og i samme retning. Ellers ha vi jo ikkje hatt nåka heim.”

Otelia var tilfreds med fjøsstellens beskjedne omfang. Fra 10-12 års alderen hadde hun måtte delta i melkingen av kua sammen med sin mor. I en alder av 25 år kjente hun slitasjen i armer og skuldre, og Otelia sier hun kjente det som en ”lettelse” når hun kunne hente literen med melk fra spannet plassert på benken i storbondens bislag. Mange av de andre kvinnene syntes nok at Otelia levde et makelig liv og de oppfattet henne som “litt lat,” - et ettermæle hun også får av sin datter. Dette er ingen hedersbetegnelse i et bygdesamfunn som satte arbeidsplikten i høysetet. Om sambygdingenes oppfattelse av Otelia noen gang kom henne selv for øret, er det ingen som vet.

Otelia var tilfreds med sitt liv i Vika og med utsikt over den frie horisonten, - stedet der himmelen og havet går over i hverandre, som i en form for uendelighet. Otelia likte stillheten og roen. Rundt seg hadde hun Karls familie, selv om hun nok mange ganger kunne ønske seg noen større avstand.

Otelia likte å gjøre håndarbeide og hun likte å bake lefser. I dette arbeidet kjentes tankene “fri” og ”tok sine egne vandring,” slik Otelia kan beskrive det. I ettertid vet vi at mange av dem ble skrevet ned i form av små vers i en bok hun hadde gjemt på loftet. Otelia visste nok at hun bodde i et samfunn som var ”skeptisk” til poetiske

tekster og dikt. I naturalhusholdningen krevdes ”skikkelige arbeidsfolk” og ”grubling” hadde lav anseelse.

Bibelen var en av de få bøker som fikk innpass i fiskerbondens stuer hvor der ikke fantes bokhyller. For fiskerbonden ble bøker og teori ansett å tilhøre skolens pensum. Her var det mange som strevde med å finne overføringsverdien mellom liv og lære. Det fikk Otelia oppleve gjennom egen skoletid, og hun fikk det repetert når hun satt over skolebøkene og assisterte sønnen med heimeleksene. Selv om pensum hadde gjennomgått ”himmelvide” forandringer siden hennes skoledager, sier Otelia at hun likte å hjelpe barna med heimeoppgavene. Sønnen mottok ofte skeptiske kommentarer fra skolens lærer, som kunne dra guttens heimearbeide i tvil, når læreren syntes at han ut fra skriveleksen kunne avlese en voksen ordbruk. Dette er informasjon som framkommer i samtalen med de andre informantene, når vi snakker om ”gammellæreren.” Slik kan vi tenke oss at det å assistere sønnen med heimeleksene, var det nærmeste Otelia kom den interessen hun selv hadde hatt for å ta utdanning.

6.6.5 Husstell, håndarbeid og baking

Otelia utviklet seg i stedet til å bli en mester med både strikking og lefsebaking. Hun strikket ikke bare til ”husbruk.” Hun opparbeidet seg kompetanse for levering av arbeider til husfliden, som solgte hennes votter med selbumønster til turister. Fortjenesten var ikke stor, men de ekstra kronene som hun personlig ervervet seg kunne hun med ”stolthet” referere til som ”egne penger.” Disse ble oppsparte til innkjøp av vaskemaskin og fottøy. Til jul fikk hun alltid julehilsen fra husfliden hvor de takket for ”fint utført” håndarbeide og samarbeidet. Hilsenen ble alltid mottatt som en oppmuntrende gest. Det var positivt å vite at arbeidene ble verdsatt og solgt rundt om i den ”vide verden.” Når hun hørte hva hennes votter var verdt i utsalgspris, ble Otelia alltid ”rystet” og syntes de var dyre. Hun syntes vel også at en større del av salgssummen kunne ha blitt henne til del, men husflidsorganisasjonen forhandlet hun aldri med. Kvinnene ble betalt etter takst og fortjenesten tilfalt organisasjonen sentralt. Otelia prøvde mange ganger å forestille seg en amerikaner med hennes selbuvotter, - som en ”forunderlig tanke” når hun sitter sammen med sosiologen og reflekterer. Selv hadde hun slektninger på vestkysten av Amerika som hun jevnlig skrev til og som hun hver jul skikket gaver, men aldri selbuvotter!

Otelia opparbeidet seg ry som en dyktig lefsebaker. Hun begynte å selge til naboer som ga henne gode skussmål for særskilt godt bakverk. Noen av nabokonene sier at Otelia hadde et ekstra handlag når hun bakte lefser. De forsøker å illustrere bevegelsene med hånden i luften, og de sier at hun alltid arbeidet så ”lett.” Det beskrives som en ”merkedag” i Otelias liv, da handelsmannen spurte om han skulle formidle salget av lefsene i butikken. Otelia trengte både pengene og kanskje anerkjennelsen. Hun sier at kontantene kom ”godt med” som tilskudd til ”det beskjedne feholdet,” når hun så seg i sammenlikning til de andre konene. Det var de færreste av kvinnene som hadde bare en sau. De fleste hadde også en ku som ”bandt dem” til melkestellet to ganger i døgnet. Noen av dem sier de godt kunne tenkt seg å være melkingen foruten, - ”opp i otten” som de måtte både sommer som vinter. Kvinner som hadde melkekyr ble ansett som ”bunden.” Hadde de i tillegg omsorg for barn og foreldre eller svigerforeldre, kunne en omtale dem som: ”bunden på både hender og føtter.”

I sitt ekteskap ”oppfostret” Otelia to ”friske” barn som ikke levde i noen materiell overflod, men som aldri manglet morens omsorg og oppmerksomhet, som om hun ville gi barna den trygghet hun selv som barn hadde manglet, kan vi tenke. Otelia sier hun var ”fornøyd” når hun hadde ”tilfredse” barn. Det kunne også andre merke når

Otelia møtte til folkefestene med sine barn, en i hver arm, nykammet, ren og hel i klærne iført morens strikkede strømpebukser og gensere. ”Det var et skue,” men gjennom sin ”beskjedne fremtoning” unngikk Otelia de andres misunnelse. Og de som mente hun var ”lat,” måtte revurdere sin oppfatning, kan en informant fortelle. Slik ble hun i motsetning til lærerfruen som innflytter, ansett som en likeverdige.

Husmoren var aldri den som først bevilget seg festkjole, noe Otelia heller ikke gjorde. Barna ble alltid prioritert og kom i første rekke. Slik hendte det da også at innkjøpet av den halvautomatiske vaskemaskinen måtte utsettes og vente i mange år før familien så seg råd til investeringen. Otelia kan berette om at hun i mange år foran hver 17. mai, ”la i hop” sparepengene for så å konkludere med at nye klær og sko til barna måtte gå foran den hvite, emaljerte klesvaskemaskinen ”Vaske-bjørnen.” Hun erindrer det derfor ennå som en ”stor” dag da hele familien stilte opp i elektrisk-forretningen i byen og pekte på vaskemaskinen og sa at den skulle de ha, for så å legge den kontante kjøpesummen på disken. Alt var overveid og gjennomtenkt på forhånd. Etter slike handleturer hadde familien alltid ”god” heimbør når de reiste sjøveien til Vika i småbåten ”Telia,” oppkalt etter Otelia. Ved heimkomsten vanket der wienerbrød rundt kaffebordet, samtidig som de drev høytlesning fra bruksanvisningen som fulgte vaskemaskinen. Dette var en viktig instruks når av- og påknappen skulle finnes og hun måtte lære seg å avpasse klesmengden i forhold til vannmengden og med ”riktig” dosering av vaskemiddelet. Vaskemaskinen var begynnelsen til en mer ”lettvin” hverdag for husmoren. Hendelsen beskrives som noe særskilt og var antakelig blant Otelias lykkestunder.

Bygdefolket gikk sjelden på besøk til hverandre, med mindre de hadde et ærend å framlegge. Når noen besøkte Vika visste alle at de skulle kjøpe lefser. Noen kunne bli ekstra lenge for å ”utvikle praten,” som de sa. For Otelia ble også avholdt som en person som ikke blandet seg opp i andres private anliggender. Enkelte kjøpte ofte lefser, og lite om gangen. Og Otelia ble omtalt som en fredens sjel ”som ikke gjorde en katt fortred.” Slik ble hun alltid referert. En god del av lefsene, Otelia hadde aldri tall på dem, ble også omsatt i Oslo, - Norges hovedstad, - altså lenge før hun selv flyttet dit.

Det var alltid oppstemthet, forventning og stas i Vika hver sommer når Otelias søster var ventet på besøk. Otelias søster hadde huspost hos en velstående familie i Oslo. Hos dem ble hun som ugift, inntil pensjonsalderen. Hun delte dermed ”skjebne” med andre ugifte hushjelper som først i alderdommen fikk eget husvære, betalt av oppsparte penger gjennom et langt liv i borgerskapets tjeneste (Danielsen 1990).

Otelias søster hadde ”gode” betingelser hos en familie hvor hun ble integrert som et medlem med eget ”pigeværelse.” Nordlandsdialekten ble fort forkastet og lagt til side, til fordel for et Oslomål med høyere prestisje. Å snakke ”osloenser” ble alltid nordpå regnet som ”finere” og mer dannet enn andre dialekter. Dette visste Otelia. I tilsvarende grad ble nordlandsdialekten i Oslo, betraktet som en ”raritet” og slik søsteren har erfart. Påvirkningen skjedde både gjennom skolens rettskrivningsregler og radioen som riks-medium. Hovedstaten satte derfor standard for livsførselen med ringvirkninger langt ut i periferien (Edvardsen 1997). Vi kan dermed si at hovedstaten var et trendsettende sentrum.

Hver sommer kunne Otelia glede seg over en ”ny” kjole og kåpe. Ja, kanskje til og men en hatt og en håndveske til sjeldnere bruk. Som barn kan jeg erindre Otelia sittende i kirken iført sin hatt, medbringende sin beige håndveske i lakk. Jeg husker ennå knitringen av låsen når vesken ble åpnet og lukket, for å få fatt i salmeboken og lommeørkleet som ble benyttet til å tørke bort ”usynlig” fukt under nesen.

Det var et stort kirkerom av mur med mye gjenklang, som fortalte de på første benk

hvem som var til stede på de bakre rader. Og Otelia var nesten alltid til stede og fant sin faste plass. Det er først i voksen alder at jeg forstår hvorfor jeg som barn aldri syntes at hatten til Otelia "passet" henne på samme måte som prestefruen, - sittende på første benkerad.

Som barn forsto jeg ikke at klær og hatter kunne komme sørfra. Jeg visste bare at det kom pakker med klær fra Amerika. Otelia bar sin hatt bare til finbruk, selv om den gjennom barneøyne syntes "upassende" og numrene for stor. Otelia tok godt vare på de klærne hun fikk, selv om det i "gavepakningen" kunne være mye sommerklær fra Oslo. Slik kunne de avlagte klærne som var umoderne og forkastet i byen komme til ny heder og verdighet på landsbygda, - mange mil og fjernt fra sin opprinnelse. I Otelias heim var de dessuten sikret en form for "evig liv" gjennom bruken og gjenbrukens fastlagte mønster for utnytting og gjenvinning.

For Otelia var klærne et kjærkomment tilskudd til et stramt familiebudsjett med kapitalknapphet. Gjennom sin søster kunne Otelia sende nordlandslefser i retur, som en takk og gest til mennesker hun aldri kom til å møte. Otelia fikk aldri betrakte sine lefser på byfruenes kaffebord, men hun visste de ble "godt" mottatt. Søsteren kunne berette om dette. Otelia kunne "ved høve" fortelle de andre kvinnene på Øya om dette. "Det va itje nåko småtteri!" kunne de eldre kvinnene uttrykke, som en form for beundring over denne aksept.

Når Otelia på sine eldre dager satt i hovedstaden og sydde på sin nordlandsbunad, var det nok mange der som kunne beundre broderingen og hennes nemme håndlag, skjønt de færreste forsto vel den kulturelle og emosjonelle betydningen knyttet til broderiets motiv ut fra tilhørighet og identifisering med en hel landsdel. Nordlandsbunaden kunne utføres i to farger; både grønn og blå. Husflidlaget hadde godkjent begge fargene, som et uttrykk for en tilknytning til både jordbruk og fiske. Den blå og den grønne fargen kunne dermed bli selve symbolet for fiskerbondens samvirke mellom hav og land i en kombinasjonsdrift.

Otelia likte best den blå fargen. Det var fargen som minte henne om havet, når det var havet hun følte seg mest knyttet til. I Vika var hun omgitt av fargespill i havdønningene og dramatisk i skylagene, som Otelia kunne tolke betydningen av. Hun hadde et utall navn på blåfargene og værtypene som fulgte fargenyansene. Otelia ble i likhet med mange andre som var væravhengige i sitt arbeide, en dyktig værttyder. Ut fra fargespekteret på himmelen kunne hun forutsi morgendagens værutsikter. Båt og utrustning var ikke skapt for å tåle all slags vær. Den som ikke visste å spille på lag med naturens luner, hadde på en måte i utgangspunktet tapt. Slik var naturen, - som kompromissløs.

I byen og i datterens leilighet skuet Otelia oftest ut over en tåkelagt og grå by, - "som en himmel fylt av støv og dis," kan hun si. Otelia syntes at i byen fantes bare to farger på himmelen; blå og grå. Men så var byfolkets hverdag heller ikke avhengig av værforholdene. Om det regnet, blåste eller der var solskinn, så for Otelia ut til å være likegyldig. Bilen, bussen og toget som transportmiddel mellom heimen og kontorjobben, var ikke væravhengig og avgangstider ble fastsatt etter rutetabellen. Selv om Otelia på sine eldre dager førte et totalt innendørs liv, helt uavhengig av været, søkte hun lik sin vane tro flere ganger om dagen til vinduet for å sjekke værforholdene. Datteren syntes morens opptatthet av været virket som "masete." Når moren observerer været i drabantbyen som om hun er i Vika, kan dette ses som "gammel vane som er vond å vende." Dagliglivets rutiner herfra sitter i "ryggmargen" som om de er hardprogrammerte (Rudie op.cit.).

I Oslo savner Otelia alltid heimen i Vika. Hun lengter nordover og til utsikten over havet. Når Otelia føler seg utilpass i byen, kan hun komme til å fokusere på

sommerbildene nordfra. Her kan minnet om de lyse netter fylle ventetiden mot mars måned, for da skal hun reise nordover og “heim” igjen. Når reisedagen opprinner, har Otelia for lengst begynt den mentale reisen mot landet i nord. Som på prosa tenker jeg at Otelia kunne hatt følgende tanker:

“Her er det ikke natt og her er det egentlig heller ikke dag; her er det bare morgentimer, da solen ennå står lavt, helt gyllen av daggry og sølvaktig av dugg, den tidlige dagens fine og gnistrende sol; og straks etter kommer den sene ettermiddagens timer, da solen allerede står lavt, allerede gyllen og purpurrod disig av solnedgangen i en tidlig aftens rene ro. Det er bare morgen som uten begynnelse går over til sen ettermiddag uten ende, og aldri hvelver den bratte middagens hvite og høye bue seg over dem; og den gygne endeløse ettermiddagen smeltes i den flammende midnatt om til en sølvaktig morgen uten begynnelse, og nå er det dag igjen: polardagen, en stor dag, en dag spunnet av bare sine første og siste timer.”
(Capek 1995, s. 162-163).

Slik beskriver den tsjekkiske forfatteren Karel Capek inntrykkene av lysforholdene og naturen, da han sommeren 1936 foretok en reise langs norskekysten. Uten å vite det passerte han sjøveien og leia forbi det landskapet der Otelia alt hadde ”slitt sine barnesko” og sett mange båter fare forbi. En av dem med Karel Capek ombord. Uten å kjenne hverandre, delte Otelia og forfatteren hengivelsen for lyset og sommernatten. Sommernatten var noe av det vakreste Otelia kunne tenke seg selv om hun ikke kunne ikle den en språkdrakt, slik Capek mestret formuleringen.

I mars måned bærer det for alvor nordover med Otelia. Bildene skal nå få bli til en realitet, der heime i Vika, omlagt med den lyse nordlandsnatten.

6.6.6 “Det kjennes godt når gråmåsen søng.”⁴⁶ De vanskelige rollebytter

Vika er mer enn et sted. For Otelia var og forble det en heim uten sidestykke. Her følte hun å ha sine røtter og hit gikk hennes lengsler. Mars var og forble Otelias måned, symbolet på grotid og vekst, sett som forventningens tid. Her var gjensynet med lyset og sommernatten uten begynnelse og slutt, som en forlengelse av en uendelig dag og som “en sen ettermiddag uten ende.” Mer enn noen gang kunne hun føle seg i ett med omgivelser, som ble rammen rundt dagens faste gjøremål.

I årene da Karl aktivt drev fisket, var vårmånedene preget av at han var ventet heim etter skreifisket og vintersesongen i Lofoten. Hver gang Karl kom heim i ”god behold” etter endt sesong, ble våren beseglet som et lykkelig faktum. Skikken var at båtene heiste flagget til topps dersom sesongen hadde forløpt uten ulykker. Dette var signaler om å ha gjort en “god tur.” Det hendte at båter gled gjennom sundet med flagget på halv stang. Da var der som regel en mann mindre blant mannskapet, og noen hadde mistet en sønn, en far og en ektemann.

“Havet gir og havet tar...,” helt fra barndommen husker Otelia skriften på veggen i bedehuset “Havly,” og hun ”takker” for at hun gjennom alle årene har fått oppleve å se “Telia” ankomme sundet med flagget helt til topps. Etter en lang og kald vinter, kunne hun favne en mann med god helse, fylt av varme, historier og ”god lott.” At Karl ”fikk lov” å beholde liv og helse var overordnet alt annet. Karl var kjent for å være en dyktig

⁴⁶ Overskriften er inspirert av dikteren A. Hanssens dikt ”Godt at gråmåsen søng.” Her vises det til at gråmåsen er ”trofast” og menneskets følgesvenn som aldri gir opp selv om forholdene synes aldri så ”svart.” Hanssen, A.: ”Godt at gråmåsen søng.” Cappelen forlag. Oslo 1978.

fisker, men helsa var avgjørende i et hardt og slitsomt yrke som krevde både fysisk og psykisk styrke og mot, så vel til sjøs som til lands.

Karl kom alltid heim med en "liten" fortjeneste som kunne tenkes til så mangt. Men her hadde båten "Telia" første prioritet. Til hele familien vanket der "Lofotgaver" som i takt med velstandsøkningen sjeldnere ble innkjøpt med tanke på nyttehensynet.

Datteren kan huske at hun i sin ungdomstid begynte å få mer "luksuriøse" gaver som nylonskjerf, akrylhansker og parfyme som de kalte "godlukt." Disse gavene sto i sterk kontrast til gavene hun husker fra sin tidlige barndom, når hun alltid mente å få enten tøfler, støvler eller kjoletøy. Bare unntaksvis kunne hun huske at hun fikk en dukke eller annet leketøy, og i så fall visste alle at dette var en sjelden "ekstravaganse" som betydde at fiskesesongen hadde gitt ekstra god avkastning. Når Karl kom heim og hele familien var samlet, følte Otelia seg svært "lettet og glad." Da var lammene ventende og sammen kunne familien fabulere over navn på de kommende "krøllnøstene," når det var vanlig å gi alle dyrene navn.

Gjennom årene i Oslo var det alltid slik at datteren fulgte Otelia nordover for sommeroppholdet, slik at det passet med hennes påskeferie. Når Otelia begynte å spørre om datteren hadde bestilt togbilletter, visste datteren at Otelia var mentalt reiseklar. Hun spurte ikke bare èn gang, men gjentatte ganger om billetten var ordnet og til datterens irritasjon. Selv om sykepleieryrket kunne være krevende, sier datteren at jobben ofte var som "mentalhygiene" for å få en pause fra moren.

Når moren sturet, følte datteren uro. Som avlastning for seg selv og som atspredelse for moren, forsøkte hun å bringe moren til ulike aktivitetsklubber sammen med andre eldre. Men der følte Otelia seg om mulig bare enda mer ensom. Pensjonistfellesskapet kunne her ikke forbinde distansen mellom nord og sør, - mellom storbylivet og fiskerisamfunnet som kontrasten mellom to kulturelle verdener. Her kunne heller ikke håndarbeidets tråder danne noen felles vev mellom ubeslektede sjeler. Når Otelia ankom syklubben med sin blå nordlandsbunad i vesken, hadde de eldre damene fra Oslo satt seg ned med sin twistsøm og åkleder med bondemotiv fra indre Østlandsområdet. Det lå et hav av forskjellighet mellom kvinnene i fokuseringen og valg av motiv. Fremmedheten Otelia kunne føle, medførte at hun til slutt ikke ville møte i aktivitetsklubben. Hun forlot de andres selskap uten å vite om der fantes noen som kom til å savne henne. Kanskje mente de alle for det vi vet, at Otelia "bare var et Gudsord fra landet," uten og oppleves som noen sosial attraksjon.

Den eneste foreningen hvor hun kunne føle seg heime, var i akvarell-klubben. Her malte Otelia alltid havet og solnedgangen og hun lyktes med konkretiseringen av det "indre" motiv, - sett som sommerbilder fra Vika. Instruktøren ga Otelia oppmuntring og prøvde sikkert også å gi henne impulser til andre motivvalg, men uten å ha lyktes. For Otelia var det kun havet og himmelens utallige blåfarger som lot seg gjengi, som en kompensasjon for savnet av heimen og havet kan vi tenke.

Datteren syntes at moren var flink med penselstrøkene. Hun ga henne ros og var glad for at moren også i byen kunne finne trivsel. Det oppmuntret datteren å betrakte morens skildringer med anstrøk av blåtoner. Datterens liv er knyttet til Oslo som heimsted, selv om hun snakker "osloenser" med avslepet tonefall som "avslører" nordlandsdialekten og et opphav nordpå.

Vinteren kan røyne både for moren og datteren. Det kan ofte føles vanskelig å leve tett sammen i en liten leilighet, når tillærte roller skal tilpasses nye løsninger. Selv om moren av sin månedlige alderspensjon betaler for oppholdet, føler hun en gjesterolle i datterens bolig og at: "Dæ kan no aldri bi som heime hos seg sjøl." Her er det datteren som tar avgjørelsene og som i all hovedsak bestemmer. Selv om hun også rådfører seg med sin mor, kan det føles vanskelig å komme til felles enighet. Mot morens "lange"

overveielser er datteren i sin jobbsammenheng vant til å ta raske avgjørelser. For datteren og mannen er det heller ikke uproblematisk å bli ”bundet opp” til en ny omsorgsoppgave, like etter at egne barn har forlatt barndomsheimen. Datteren hadde lyst å ta videreutdanning når ungene var blitt store. På grunn av manglende tid og overskudd er disse planene nå lagt i bero, da datteren har ansvaret for moren. Slik blir de begge ”fanget” i en form for skjebnefellesskap, når mor og datter inngår i et avhengighetsforhold (Cardinal 1982).

I dag er mor-datter rollene byttet i et omvendt forhold sammenliknet med datterens oppvekst. Nå er det datteren som er blitt morens ”formynder.” Datteren kan oppleve at hun på mange måter har ”mistet” sin mor. Selv om moren er fysisk til stede, er hun avhengig av datterens omsorg. Datteren kan kjenne seg sliten av de døgnkontinuerlige pliktene både på jobb og i fritiden og der egne interesser må nedprioriteres.

I en alder av 80 år var Otelias tilværelse inndelt i et liv mellom to verdener. Og slik forløp de siste årene av Otelias liv. Otelia var blitt en vagabond mellom to årstider. Hennes liv var nå blitt inndelt i en vintersesong og en sommersesong. Og det er sommeren hun lever og ånder for. Derfor gjemmer hun på alle sommerbildene av en ”ildfull solnedgang,” som motvekt til et grått betongdekke som assosieres til vinteroppholdet. Bildene med de lyse sommernetter kan da også ses som en psykisk oppmuntring når Otelia teller dager mot en ny vår og gleder seg til havsutsikten.

6.6.7 Livet passerer i revy

Atter en gang har Otelia kommet heim. Tilbake ved kjøkkenvinduet i Vika er det som om Otelia finner sitt ”gamle jeg.” Da har hun ikledd seg den gamle golfjakken, som datteren forbyr henne å bruke i Oslo. Nå kan hun si at hun føler seg som et ”heilt menneskje” og ”kan trives.” Med ”ørneblikket,” for den eldre damen har et uvanlig skarpt langsyn, er det som om hun ”saumfarer” alle holmer og skjær. Med blikket streifer hun horisontflaten, og hun ser det meste som beveger seg. Dersom det er noe hun ikke greier å identifisere, griper hun etter kikkerten som står i vinduskarmen. Fra kjøkkenvinduet posisjon har hun oversikt over en hel verden. Hennes verden der himmel og hav smelter sammen som i horisontens evighet. Otelia kjenner seg trygg, omgitt dette kosmos av blåtoner i en årstid hvor natten har opphørt. Det er sommer og lyst hele døgnet.

Vindretningen og styrken avleses ved hjelp av det blå fargespekteret og ved hjelp av gråtoner. Slik kan Otelia leve og som duve med i dønningene og ”spå i været.” Da kjenner Otelia seg i ”fullkommen harmoni” som om pusten går synkront med havdønningene, kan en besøkende tenke.

Otelia avleser naturens luner og hun ”forstår” naturen som hun gjennom et langt liv har vært nødt å spille på lag med. Å leve med havet som nærmeste nabo, medførte at en også måtte lære seg de raske omskiftene. Dette var ikke et hav til å spøke med, - men et hav som kunne slå over fra rytmiske dønninger for på et ”øyeblikk” gå over i stormkast. Her var det krefter i sving langs en kyststripe der været kan sies å ha vetorett.

Kjøkkenet var sentrum i huset. Otelia kan fortelle at her ble ulla kardedet og spunnet og sjøvotter strikket. Her foregikk håndarbeide, matlaging, klesvask og bading. Lefsebakingen pågikk i melstøv og damp med nedduggete vindu i et hus uten ventilasjonsanlegg. For å unngå å svi lefsene måtte det fyres svært forsiktig i ”svartkomfyren,” kan Otelia huske. Ilden måtte passes og en måtte helst fyre med små og tørre vedskier av bjørkeved. Slik ble varmen holdt ”jevn” og lefsene fikk den ”rette” fargen, som var lysest mulig.

Kjøkkenet var også arbeidsrommet når fiskeutstyret skulle etterses og repareres. Den

ferdigklavede lina hang som ”gulltråder” med sine sølvblanke angler, festet til en femtoms spiker i kjøkkenkroken. Klargjort som et symbolsk uttrykk for hele familiens håp om ”fiskelykke.” Nå skulle torsken og ueren tas, og kanskje ble det overskudd og avkastning nok både til innkjøp av husholdsmaskiner og en pose wienerbrød på heimturen, kan vi tenke oss. Det luktet linolje og en kunne føle den forventningsfulle eimen om gevinst der alle familiemedlemmene deltok i jobben, - alle ut fra sine forutsetninger, men der det også var plass for noen som bare satt og så på arbeidsforløpet.

Når man kom på besøk til Otelia og Karl var en aldri i tvil om deres herkomst. Hele huset mest som åndet av fiskenett, linesnøre og ullgarn. Som i et slags vitnesbyrd om deres felles innsats for utkommet. En business uten krav om teoretisk utdanning, men basert på en livslang praksis i kraft av familiens samarbeidsånd. Noen ganger arbeidet paret som om kapp med naturkreftene, når de hang i for å få høyet i hus før regnet kom. Eller som når Karl berget bruk og fangst, før stormen satte i. Da kunne Otelia følge med ”Telia” i kikkerten.

Overfor ungene var det da alltid om å gjøre og skjule redselen, kan Otelia tilføye, når hun håpet at sønnen aldri måtte bli fisker. Dette ønsket fikk hun da også oppfylt. Selv om sønnen valgte havet som arbeidsplass, var det som maskinist og ikke fisker. Otelia kan vise bilder av de enorme tankbåtene, ”store som hus,” blant annet fra havna i Thailand. Flere av ”tankerne” hang avbildet i farger innrammet på veggen i stuen, og Otelia sier hun fulgte med på verdenskartet når hun pleide å følge skipenes fraktestart. På veggen hang også et bilde av ”Telia,” i sort og hvitt format. Den lille trebåten hadde fått en mindre i øyenfallende plassering enn de store jernbåtene. For en som ikke visste bedre, kunne en tro at Bergesenbåtene ”Berge Vanga” og ”Berge Istra” var viktigere for livet i Vika enn ”Telia” med sin beskjedne plassering, selv om avbildingen neppe var slik ment. Opphengingen og plasseringen var nok mer et uttrykk for stoltheten over sønnen og ønsket om å knytte den utenriksseilende sjømannen nærmere til heimlassen, dit han sjeldnere kom.

Stuen i huset var før fjernsynsapparatet, kun brukt ved høytidsanledninger, slik den lokale skikken var. Etter at fjernsynet på slutten av 60-tallet ble vanlig i alle heim, fikk apparatet sin faste plass i stuen. I dette tidsrommet ble også familieøkonomien styrket gjennom en materiell velstandsøkning, som medførte at folk prioriterte modernisering og utvidelse av boligen. For Otelia og Karl betydde dette at stuen ble utvidet ved at verandaen ble innlemmet i stuerommet, også kalt ”velstandsvorte,” og at bislaget ble utvidet med bad og toalett. Fra nå av var det likegyldig om nordavindskulingen tok utedoen som sto ”forblåst” med bardunfester til bergrabbene.

Til tross for at Karls alder og helse på dette tidspunktet hadde medført at han sluttet som aktiv fisker, var det alltid ”trist” å se ”Telia” brakt på land og liggende i fjæra. For en fisker tilhørte båten sjøen og en fortøyning. For hva var en båt uten vann? Karl hadde nok i motsetning til kona, ment at sønnen skulle overta fiskeryrket, lik han selv i en kontinuitet gjennom flere slektsledd.

Mot slutten av 60-tallet kunne de fleste konstatere at fiskerbondehusholdet som en århundrelang tilpasning var kommet til et opphør. Ekteparet i Vika var ikke alene om å oppleve dette.

Otelia og Karls samliv var forankret i et naturalhushold hvor vi kan si at menneskene var adlet gjennom sitt arbeide, på stedet der deres tanker og virksomhet hadde tatt preg av naturlandskapet. Dette var plassen der menneskene hadde kommet til å identifisere seg med stedets økologi, som om de var meislet ut av landskapet (Næss 1998). For en utenforstående ser det ut som om den eldre kvinnen nærmest går i ett med terrenget, når hun begir seg på ”inspeksjonsrunden” for å se at alt er ”i orden” etter vinteren.

Det tar noen dager før vintereimen forlater huset, men når hun har fått opp kjøkkenvinduet og lagt brødsmuler til måken på fuglebrettet utenfor, ja, da kan vi tenke oss at Otelia sommersliv i Vika har begynt. Otelia kaller gråmåken for "husmåse."

Nå plasseres kalosjene på trammen. Dette er et par avklipte gummistøvler som benyttes til kortere turer utendørs.

De heimelagete kalosjene illustrerer et gjenbruksmønster den eldre kvinnen er vant med. Om støvelskafet var mørkent ble aldri støvelen kastet, dersom bunnen var hel. Ved hjelp av en saks ble de omgjort til botforer (dial. "bryår"), som var lettvinde å smette på seg. Datteren irriteres over de gamle skoene som så lenge hun kan huske, alltid har stått ute på bislagtrappen. Hun synes at kalosjene for lengst har sett sine "beste" dager, og bør kastes. For en observatør kan det se ut som Otelia befinner seg i sitt "rette element" når hun kan trekke dem på. Dette i likhet med den gamle golfjakken som datteren også mener bør kasseres.⁴⁷

Utendørs gjenkjenner Otelia hver en stein og bergknatt. Tusenårsberget bevarer en bestandighet forskjellig fra byens asfalt, kan forskeren som pendler mellom by og land tenke. Her kan en ennå studere hullene etter strandsneilenes "hus" (dial. "buhund") - mange tusen år tilbake i tid. De runde steinene som har formet gjettegrytene i flomålet, ligger der fortsatt som vitnemål om havets kraft og "kvern," - skapt over år før menneskene kom til Vika, slik de er vist meg som barn. Havet bar på mange hemmeligheter og gjettegrytene hadde sine, slik tenkte kanskje også Otelia seg dette som blant "naturens underverk."

På bergknatten kunne Otelia sette seg på "utkikksteinen" og lytte til havets monotone brus av bølger som slo mot skjærgården og betrakte et inferno av et himmellys, slik solnedgangen i Vika kunne oppleves. Det var som om den eldre kvinnen satt i andakt til et møte med Vår Herre, kan en observatør tenke, som om Otelia satt på første benk i sin "natur-katedral."

Slik kunne den gamle heimkomne kvinnen sitte kledd i golfjakke og kalosjer og skue mot vest, slik hun ofte tidligere har gjort. Dette var i den samme "øyenlinjen" hun søkte Karl og "Telia" når mannen var ute på fiskefeltet. Her har hun mange ganger speidet i frykt.

Her finner hun også spirene fra rabarbraroten som står beskyttet i le av husets sørvegg. I Vika finnes ingen hageanlegg lik boliger i dag omgis av plener, sett som et uttrykk for modernitet og overskudd. I Otelias hushold ble arbeidsinnsatsen ikke nedlagt i prydplanter, men i nyttevekster. I den skrinne jorden sikret rabarbraen syltetøyet som ved siden av gomme,⁴⁸ sukker og sirup var vanligste brødpålegg. Av prydvekster var reinfann en hardfør og viltvoksende plante (fra gammelt av brukt som kur mot innvoldsorm) som vokste under rognebærbuskene som sto plantet på hver side av verandaen, nøkternt og uten krav om stell.

Like utenfor bislagtrappa var klessnoren praktisk plassert. Snorene er montert av fiskesnøre, "som om hav og land går hand i hand," tenker forskeren som gjør observasjonen i det hun går forbi.

Tidligere var klessnora ukentlig dekket med renvasket tøy. Klevasken ga signal til omverdenen om en "renslig" husmor. Å snakke om "god" eller "dårlig" klestørk kunne

⁴⁷ Antropologen Mary Douglas kaller dette for "matter-out-of-place" i forhold til hva som blir oppfattet som søppel. "Purity and Danger – an analysis of concepts of pollution and taboos" (1966). Routledge. London 1991.

⁴⁸ Et grøtpålegg som ble kokt sammen av ris og melk, ispedd sukker og strødd med kanel på toppen. Gommen ble benyttet som pålegg for utrustning til Lofotfisket, og den var vanlig som tilbehør til lefsene.

være et samtaleemne, når kvinner møttes. Når det blåste kan jeg som barn huske at kvinnene sa: ”Hanj e go klestørk i dag.” At ”hanj” var myntet på Gud forsto jeg ikke den gang. I dag er klessnoren sjeldnere i bruk, men Otelia følger fortsatt regler om ikke å tørke klær på søndager, betraktet som ”helligdag” og ”hviledag.”

Når Otelia etter heimkomsten ”inspisierer pallene,” viser hun forskeren de grønne feltene hvor komposten har ”ligget og godgjort seg,” samtidig som hun understreker at familien sjelden kastet noe. Bare det som ikke kunne benyttes av for eksempel fisken og dyreslakt, ble lagt på komposthaugen for så i neste omgang å ”gå over til jord,” når hun bemerker at plasten da ikke var kommet i bruk. Otelia refererer til sangstrofen om at: ”nytt liv av daude gror,” ut fra en tid der vi tenker oss at søppel og forurensning var ukjente begrep.

Otelia frykter at mange av ”sakene” hun og Karl opp gjennom årene har spart på og gjemt, etter henne (”mi tid”) vil ende på søppelfyllingen. Til sosiologen våger hun også å si at hun er redd at familien bare vil ”brenne og hive skitten” når hun har ”gått bort.” Hos datteren mener hun å få liten støtte, når hun ”knappt får beholde ”kalosjan” (skoene). I våre samtaler understreker Otelia gjentatte ganger håpet om at krigsårene med ”nød og elendigheit” ikke må komme tilbake. Da tror hun det vil bli ”hardt” for mange av de unge å greie og omstille seg, når hun betrakter deres livsstil som uttrykk for en ”skjødesløs overflod.”

Otelia kan fortsette turen rundt huset i Vika for å se om måken og ærfuglen har ”begynt å legge seg til for ruging.” Her var regelen at hun og fuglene ”delte på” eggene, og at duna til ærfuglen ble tatt vare på ”ettersom folk passæ ho.” Familien ”vernet om” fuglene og de forberedte stein- eller trehus (”e-skjul”) med tak som ble innredet med tørket tang fra fjæra.

Det var ”spenning og liv” når ærfuglen lå nede i bukten og kaklet seg gjennom parringsritualet, før hunnfuglen ledsaget av sin make fant et egnet sted for rugingen. De fleste av fuglene var så stedbundne at de årvisst gjenfant nøyaktig den samme reirplassen. De var stamfugler og ble vernet om som et slags ”husdyr” og de fikk egne navn. Ærfuglen ”tilhørte” familien og vi kan høre historier om naboer som diskuterte hvem som ”eide” fuglen dersom den hadde anlagt reiret i grenseskillet mellom eiendommene. I rugeperioden ble svartbaken jaget til ”pisis,” minken skutt og katten måtte ”være så god” holde seg innendørs eller stå ute i bånd (Wold 1985).

Når ærfuglen hadde forlatt reiret med sine ”kyllingnøster” i retning sjøkanten, da hadde ærfuglhunnen kvittert for oppholdet med en neve av den ”mykeste og fineste” dun. - Gjenforlatt i sitt reir og som et visittkort og ”takk” til vertsfamilien, kan vi tenke oss, når vi på film har sett ærfuglen nape det fjærklede brystpartiet for å gi varme til avkommet. Når duna i andefamilien hadde tjent til sin hensikt, kunne Otelia overta dunen, rense den for tang og forberede dyner for sine barn. Til en dyne trengte hun dun fra ca. 60 ærfugl, så dette ble ikke realisert over en sommer.

Den eldre kvinnen kan betrakte videreføringen av livet i naturen og som hun kaller ”skaperverket,” men nå med henne som ”tilskuer” når hun ikke lenger samler verken dun eller egg. Det er det heller ingen andre som gjør. Ærfuglen trenger ”pass og stell” ellers forsvinner den fra området.

Inne på veggen i kjøkkenet er broderiet med ”Gud velsigne vår hjem” festet med fire tegnestifter i hvert hjørne. Otelia sier hun ”føler at Gud har velsignet hennes heim.” Våren, lyset og lydene gir en stemning som henfører minnene tilbake til tiden da hun gikk og ventet på at Karl skulle komme heim fra vinterfisket.

Ved kjøkkenbordet kan hun sitte å snakke om synet av ”Telia,” som med flagget vannrett i nordavinden pløyde bølgene innover sundet. Hun forteller om når hele familien sto ”i fjæresteinan” for å ta i mot den heimkomne mannen og båten som var

lastet med ferdskister og Lofotgaver til store og små. Vi kan bare tenke oss at gjensynsgleden var stor, oppladet med savnet gjennom et langt vinteropphold på hvert sitt sted. Otelia husker at Karl alltid ankom med en "fremmed" lukt. Med en blanding av solar, tran og tørrfisk, som "innpodet" i klærne, huden og håret. Her måtte mannen gjennom en prosess av kroppsvask og klesskifter før alle luktene var blitt nøytralisert gjennom vaskestampen fylt med grønnsåpe. Da først kunne Otelia si at han var "skikkelig heimkommen."

Hadde det vært dårlig fiske og mye "svart hav," hadde Karl delt skjebne med de andre fiskerne. Da måtte familien basere seg på "minstelotten," som var et statlig tilskudd for å sikre familieøkonomien.

I dag sitter Otelia alene rundt kjøkkenbordet som minstepensjonist og gir uttrykk for å ha "god" økonomi, men at hun savner sin mann.

Hun suger på kamferdropsen og nyter en kaffetår og sier at "noko søtt" må hun ha.

Føttene og hjertet krever et roligere liv, men fra kjøkkenvinduet kan hun "la blikket og tankene vandre," sier hun. Her i Vika kjenner hun seg som "i ett med et landskapet" og det er her hun sier hun "ønsker å dø."

Når datteren gjennom naboen får beskjed om at moren er død, er det kun få dager før hun selv er på vei nordover for å hente moren sørover, og da med tanke på et nytt vinteropphold.

I Vika er det mange ting som skal ordnes og ryddes. Nå orker datteren bare å utføre de nødvendige oppgaver. Når hun i kommodeskuffen på loftet, for første gang, åpner morens gamle notatbok, kan hun lese seg fram til morens mange stemningsbilder og visjoner. Boken kan lukkes samtidig som datteren sier hun tror moren opplevde å få de fleste av sine drømmer oppfylte. Otelia har ved sin død kommet heim "for godt." En dag ble hun gravlagt ved siden av sin mann. Otelias livssirkel er på en måte fullendt og sluttet. For henne kan vi si at lykken har vært å se det store i det små.

7 ANALYSEN – SMÅBRUKSAVVIKLING OG ENDRING AV KYSTKULTUR

7.1 SAMMENFATNING AV LIVSHISTORIER

7.1.1 Endring av kystkvinnens rolle

I presentasjonen av det empiriske materiale har jeg valgt å sette fem ulike kvinner i fokus. Til tross for at kvinnehistoriene er presentert som ulike "biografier," anskueliggjør de livet i et øysamfunn i en tid da fiskerbondesholdet var den vanligste livsform. Husarbeide og husholdsansvar sto derfor sentralt i kvinnenes liv med heimen som sentrum.

Selv om vi kan si at Amalie var den mest "typiske" husmorkandidaten blant de portrettede kvinnene, i forstand av å være heimeværende uten ansvar for husdyrhold, er alle de andre kvinnene også omtalt som husmødre i forstand av å være heimeværende og ikke lønnsarbeidere. Husmøroppgaver og omsorgsarbeide er derfor en fellesnevner for disse kystkvinnene knyttet til deres multikompetanse og et arbeidsmangfold, slik jeg her har søkt å fokusere fiskerbonden ut fra et kvinneperspektiv. Variasjonen i omsorgsbegrepet i forstand av å "sørge om," "sørge for" og "besørge" viser ikke bare mangfoldet i ansvars- og arbeidsområder. Begrepet refererer også til en etisk plattform der kvinnene også kan omtales som omsorgsbonde (Saugestad Larsen 1980). Arbeid og omsorg vil derfor være basert på etiske grunnlagsverdier disse kvinnene har til felles, og som her knyttes til en religionsutøvelse i synet på Gud som Allmakten og som medfører at livet blir definert som skjebnebelagt. Her vil "omtanke" som begrep stå sentralt og vil søkes elaborert i forhold til begreper som omsorgs- og ansvarsrasjonalitet.

Kvinnenes ethos vil også knyttes til en økosofisk betraktning der hensynet til naturgrunnlaget blir stående sentralt. Her vil gjenvinningsbegrepet være gjennomgående i et møte med mine informanter. I avhandlingen knyttes dette til en resirkulering ikke bare av materielle ressurser, men også til en vedlikeholdelse av kvinners hverdagsrutiner og verdigrunnlag og som knyttes til kvinnenes selvbylde. Når kvinnenes verdiregime som fiskerbonde gjøres relevant i pensjonisttilværelsen, ytres dette som repetisjoner der kvinnene tross moderne installasjoner fortsatt praktiserer "gamle" arbeidsmetoder, som for eksempel å spare på vaskevannet. Innøvde handlingsmønstre baserer seg på "gammel vane" og gir "trygghet" i form av å representere noe kjent. Kvinnene sier de er "fortrolig med framgangsmåten" når de fortsatt kvier seg for å kassere utslitte klær og materialer og som de ser og tenker i en ramme av gjenbruk.

Slik kan vi si at resirkulering basert på marginalitet fortsatt framholdes som en æresak, tross dagens materielle overskudd. Sparing og tværingen berører kvinnenes verdighetsbetraktning i form av å være en "dyktig" husmor.

På dette grunnlag setter de eldre kvinnene sin ære i å vedlikeholde tradisjonelle arbeidsvaner, - ikke bare i form av å "være sin vane tro," men ut fra at en identitetsforvaltning som fortsatt knyttes til deres foreldre og et familiemønster der arbeidsoppgaver har gått i arv gjennom generasjoner. Slik kan vi si kvinnene inngår som tradisjonsbærere i en kystkultur under sterk endring. Her kan de eldre "fortviles" over at ingen viderefører deres kulturarv når "sparing er gått av moten" og ingen lengre setter "tæring etter næring." De eldre omtaler dette som "sløsing." Vi

observerer tradisjonsbrudd og livsstilsendring og der kystfolket stilles overfor en ny type samfunnsmestring.

Kystkvinnene vi har møtt anser seg ikke som å være politiske påvirkningsagenter. Deres æresbegrep relaterer seg først og fremst til omsorgsoppgaver i heimen. Her står hensynet til "sin neste" sentralt og knyttet til etiske grunnverdier om å ytre seg som et medmenneske. "Omtanken til sin neste" som kvinnene ofte refererer til, kan her ses som et slags etisk imperativ i forholdet til å være en "god" nabo. Et "godt" naboskap var viktig på Øya med en naturalhusholdning som var avhengig av tjenestebytter. Primærnæringsamfunnet med liten grad av offentlige veldferdstilbud var prisgitt en slik form for nabostøtte.

"Hjelpsomhet" var derfor å betrakte som et underliggende moralsk påbud og som retningsgivende for omgangsformen. Å være årvåken (dial. "set på lætten") for andres behov ble kontrollført ut fra maksimen om at: "den ene tjenesten er den andre verd." Begreper om hjelpsomhet kan derfor knyttes til en sosial garanti av typen: "hjelper du meg, så hjelper jeg deg," slik jeg vil komme tilbake til. Vi står overfor en altruistisk tankegang som også var sterkt disiplinierende, ikke minst med tanke på jentesosialiseringen. Kvinners handlinger blir dermed gjenstand for en bedømming og som gir henne ry som "god" nabo eller ikke, slik kvinnene ofte snakker om. Kvinnene er her aldri i tvil om hvilke kriterier som skal legges til grunn for å bli betraktet som et "drivandes kvinnfolk." Her står arbeidsflid og "rettskaffenhet" blant de fremste dyder og der forholdet til naboen inngår som naturlig del. Å være rettskaffen peker tilbake på å gjengjelde både tjenester og materielle ytelser for understreking av samhold og likeverd.

Øya danner et tett og oversiktig samfunn hvor det er lett å kontrollere likhetsnormen som felles plattform. På et sted som etterstreber konformitet og likhet, vil vi derfor kunne tenke at det vil være lav toleranseterskel for det som ytrer seg som annerledes, dersom en ikke tilhører Øyas "overklasse" slik som Wanda og Amalie.

Kvinnenes status var avhengig av ekteskapet som institusjon. Her hadde de ugifte kvinner få sjanser til å hevde seg uten om å være "tjenestepiker." Kvinnene vi møter har til felles at de i sin ungdom ikke hadde noen muligheter til å skaffe seg egen yrkeskarriere. Gjentatte ganger berører de eldre forskjellen mellom seg selv og de yngre kvinnenes muligheter for yrkesvalg. I kontrasten til de yngre (døtrene) henviser de eldre kvinnene til eget liv som skjebnebelagt. Dette ytrer de i form av manglende valg og ut fra et "kommer an på" som viser til forhold utenfor egen kontroll. Dette berører igjen begrepet om Allmakten som en "overstyrelse" for livet. Livssynet henviser også til respekten for naturen ut fra et økologisk kretsløp der vær og klima omtales som "Guds vilje." Slik kunne fiskerbonden "håpe og be" om suksess for lammingen, potetavlingen og fisket.

Til denne livsfilosofien ble også resirkuleringen av ressurser forstått ut fra et helhetsbilde der mennesket inngikk som del. Dette var en totalitet fiskerbonden så seg som "underlagt," da naturbetingelsene var selve driftsgrunnlaget og avgjørende for fangsten og utbyttet og som fiskerbonden justerte sin innsats og avkastning i forhold til. Dette er omtalt som et livsstilmønster tilpasset begrepet om "allnatur" der alt liv inngår i en form for helhet.

Respekten for naturgrunnlaget referer til en form for innordning og "underdanighet" som kan kalles tilpassing, men som samtidig ga husmoren en frihetsgrad i organiseringen av arbeidsoppgaver. I denne sammenheng kan vi snakke om en form for "naturtvang" og arbeidsmessig "fristilling" til en og samme tid. Selv om Otelia for eksempel måtte mate sauene to ganger i døgnet (morgen og kveld), var denne

arbeidsoppgaven ikke avhengig av å skulle skje til et bestemt og fastsatt klokkeslett. Hun kunne også tilpasse lefsebakingen etter ”høve” og ”finne en dag som passet.” Selv om kvinnene kunne ha en avgrenset frihetsfølelse i opplevelsen av arbeidsorganiseringen, framstår de som svært respektfull for ikke å forstyrre andre i sine arbeidsoppgaver. I sitt arbeide understrekes også været og helsa som avgjørende i et hushold der selvberging og selvstendighet satte strenge krav til arbeidsflid og nøkternhet.

En livstilpasning basert på naturalhusholdningen satte fiskerbonden dermed i et konstant avhengighetsforhold til naturpremissene, men der kvinnene sier de lærte å ”tilpasse seg naturen luner” uten at dette omtales som noen form for handlingstvang. Fiskerbondens inn- og underordning peker dermed mot en dyktighet til å tilpasse seg og å utnytte knappe ressurser optimalt, snarere enn å ta kontrollen over ”materien” (Næss 1999).

Her snakker kvinnene aldri om en gevinst i form av kroner og ører, men understreker betydningen av å ”få lov” og ha friske barn og der de satte sin ”lit til Vårherre.” Kvinnene kunne derfor omtale ulykker og død som noe ”naturbestemt” (forutbestemt) ut fra forståelsen om at det ”nok lå en mening bak,” undersforstått at det er ”Allmakt som rår” og som bestemmer den enkeltes livsskjebne. Alle kvinnene tror at deres død allerede er fastsatt og ”bestemt,” som en form for deterministisk trosoppfatning om at livsforløpet allerede fra fødselen er beseglet. Selv om kvinnene ikke er av de ivrigste kirkegjengerne baserer de sin hverdagstro på et protestantisk grunnsyn der det framstår som viktig å være arbeidsom og sparsommelig (Weber op.cit.).

I avhandlingen knyttes begrepet omsorgsbonde ikke bare til kvinnes pliktmoral (ethos) om å ”se sin neste som seg selv,” men relateres også til et naturhensyn (oppsyn) basert på balanse og bærekraft når gjenvinning står sentralt. Også i så måte står de eldre kvinnene fjernt fra begreper som verdimaksimering og økonomisk profitt, slik vi finner i kapitalistisk tankegang.

For fiskerbonden sett som naturbruker, blir dermed begreper som profittmaksimering lite egnet for å beskrive deres aktivitet. En naturtilpasning ut fra strenge marginalitetkrav, gjør at vi snarere må snakke om en optimalisering av muligheter og som kan knyttes til en aktiv forståelse av begrepet om tilpasning. Øyværingen dro aldri ut på ”seisjøen” eller ”høya” når det var kuling og ”dårlig” vær, men var det derimot ”blankstille” kunne en både fiske og slå gresset til langt ut i sommernatten. I slike sammenhenger ble det sagt at en ”nyttet høvet.” Vi kan i så måte snarere omtale fiskerbonden som opportunist ut fra å være økologisk årvåken. Det vil si å passe og avpasse arbeidsoppgaver etter værforholdene ut fra å sikre muligheter for næringsgevinst.

For fiskerbonden gjaldt det å røkte naturressursene uten å overbeskatte slik det kommer klarest frem i fortellingen om Hanna, da arbeidsplikt og omsorgs krav var nært knyttet opp mot hverandre. Å ”ta vare på” og ”sørge for” ble i så måte et slags mantra for livsførselen. Slik kan vi si at fiskerbonden forvaltet en økosofisk tankegang med omtanke for naturens potensiale og bærekraft. Som matvareprodusenter måtte de spille på lag med naturen om utbyttet. Uttak og forbruk måtte balansere i forhold til avlingens størrelse. Denne kalkulerer ut fra naturgrunnetags tåle- eller bæreevne kan vi kalle en form for øko-økonomisering.

Konservering og forrådslagring skjedde ut fra prinsipper om å ”være føre var,” og framsto som tvingende nødvendig når ingen visste hvordan neste årsavling ville bli. At de eldre kvinnene ennå i dag har flere frysebokser kan forstås ut fra en slik sammenheng. Spiskammerset, potetkjelleren og tønner med saltfisk og kjøtt var matforrådet som livsgaranti lik det i dag er å ha penger i banken. Når årsavlingen

kunne slå feil, prøvde fiskerbonden å være i forkant ved å ha noe ”i bakhand” for å unngå sult, som flere av kvinnene snakker om.

For beregning av årsavlingen var almanakken retningsgivende som for å komme været i forkjøpet. Ut fra denne oversikt mente en å kunne tolke værtegn og speile forventninger for avkastningen.

At noe kunne gå i ”miss,” rokket ikke ved troen på ”Vårherre” som allmakt og som bestemmende for utfallet. Fiskerbonden forholdt seg til ”all-naturen” ut fra en religiøs betraktning, som et univers med panteistiske trekk. Det vil si en form for nærvær av Gud i naturen. Slik kunne den totale livsinnstillingen bli preget av en form for skjebnebestemmelse der hverdagen ikke ble gjort til et spørsmål om valg, men forklart ut fra at: ”det blei no berre sånn.”

Kvinnene behersket et praktisk kunnskapsfelt opparbeidet og nedfelt gjennom generasjoner, men som i dagens moderne samfunn ikke lenger etterspørres. De eldre kvinnene føler seg derfor ofte ekskludert og oversett. En gjennomgående følelse av manglende respekt, søkes nærmest kompensert gjennom fastholdelsen av gamle rutiner sett som verdighetsbevaring. Dette vil jeg knytte til de eldre kvinnenes æresbegrep og utdype i forhold til omsorgsaspektet.

Fra barnsben var kvinnene opplærte til å nedprioritere egne krav. Følgelig er det fremmed for kvinnene å fremme egne interesser. De var opplærte til innordning ut fra et omsorgsbegrep der det gjaldt å vise og ta hensyn, i et samsvar mellom ”ord og gjerning.” For kvinnene nyttet det ikke å snakke om å støtte naboen dersom en ikke viste dette gjennom handling. Å vise seg som ”god” nabo, ble derfor målt ut fra et samsvar mellom liv og lære som i et forhold mellom teori og praksis.

For døtrene som søker en realisering av egne yrkesinteresser, kan mødrenes tankekart og prioriteringer framstå som lite attraktivt. For de yngre framstår ikke nødvendigvis det konforme og likhetssøkende samfunnet som interessant, men snarere som hemsko for egenrealisering og karriereløp. De yngre kvinnenes egenrealisering kobles ofte til en kravmentalitet som butter mot mødrenes mer ”beskjedne” livsinnstilling.

Mangelen på felles fokus mellom generasjoner påfører de eldre en opplevelse av ensomhet som de eldre kvinnene stadig gir uttrykk for. Opplevelsen av tiden som ”faller langsomt” speiler ikke bare følelsen av å føle seg alene, men peker også mot å kjenne seg dessintegert, slik jeg vil komme tilbake til. Mine informanter er kvinner som i særdeleshet har hatt omsorgsbyrden som målestokk for anerkjennelse. Som eneboende enker er arbeidsoppgavene innskrenket til heimen og ivaretakelsen av egne behov knyttet til husstell, hygiene og renhold. Når kvinnene stadig trekker fram sine håndarbeider for å vise forskeren, kan dette også ses som en restkategori av fiskerbondens vektlegging av arbeidsfliden.

Selv om det er de eldre kvinnene som settes i fokus, vil deres døtre også inngå i teksten. Innledningsvis har da også forskeren posisjonert sin datterrelasjon i forhold til sine informanter. Mitt eget karrierevalg ut fra definisjonen av å være kvinneforsker, innebærer at egen livshistorie inngår som en delbeskrivelse av kvinneroller i endring slik det gjenspeiles i forholdet mellom mor og datter.

Ut fra fem enkeltstående kvinneportretter utfordres konstruksjonen av en integrerende rammefortelling som knytter historiene sammen. Kvinneportrettene søkes derfor abstrahert på et mer generelt nivå gjennom en kobling til kvinneteori utviklet gjennom kvinneforskningens framvekst. Slik kan vi si at den ”folkelige” historien gjennom et vitenskapsteoretisk løft gjøres almengyldig, i et skille mellom en ”etic” og ”emic” fortelling og framstilling.

Jakten på en rammefortelling som bærende element og som skal speile kvinnerollens ulike sider og fellestrekk, vil ikke bare fokusere på fiskerbondens verdiparadigmer

knyttet til arbeidskrav og pliktmoral. I avhandlingen vil jeg også søke å anskueliggjøre fiskerbondens tidsforståelse knyttet til primærnæringsproduksjonsskjema på småskalanivå. I denne sammenhengen vil vi kunne snakke om en integrert livssyklus og tidsopplevelse til forskjell fra en separat tidsanskuelse og livsstil. I en moderne sammenheng vil vi her kunne snakke om tiden som ressurs ut fra opplevelsen av tidsknapphet.

I møtet med kvinnene vil vi kunne skimte arbeidsstrevet i yngre dager og skue ensomheten på de eldre dager. Samtidig som fiskerbonden presenteres gjennom et mangfold av arbeidsoppgaver som ”aldri tok slutt,” ytrer de eldre kvinnene seg tilfreds med det livet som ble gitt dem ”i gave” og der de mener å ”ha ytt sitt beste.” Slik håper de å ha ”gjort rett for seg,” og når de fortsatt ønsker å greie seg selv uten støtte fra den offentlige eldreomsorgen.

7.1.2 Om å være fiskerbonde i kropp og sjel

”Vi arbeidet med begge hendene,” kan kvinnene si når de forsøker å beskrive arbeidsstrevet. I et hus med elektrisitet og innlagt vann, kan de tenke tilbake på seine kveldsøkter i lyset fra oljelampen og de kan minnes slitet med den konstante vannbæringen. Omgitt av en kulisse i et mangfold av moderne tekniske hjelpemidler, hvor det ”bare” er å trykke på knapper, må meningen og legitimeringen for deres livsløp og verdighetsbetraktning søkes gjennom at blikket vendes bakover i tid. På denne måten settes livet og erfaringen som fiskerbonde i høyetet og arbeidsstrevet repeteres som kvinnenens ”ego” i kontrasten til det ”lettvinde” og moderne samfunn. Kvinnehistoriene kan plasseres i en tidsramme omhandlende et før (som fiskerbonde) og et nå (moderniteten) knyttet til refleksjoner rundt framtiden (barnebarne). Minnene skuer det tilbakelagte, sett som fortid. Framtida er retningen som forespeiles avkommet. Der finnes håpet og mulighetene, men også det utrygge gjennom det en ikke vet. Det uvisse i nåtiden som karakteriseres med raske omskifter, foruroliger også de eldre.

Som fiskerbønder er de fortrolige med å forholde seg til været som usikkerhetsfaktor. Her ble almanakken og værtegnene benyttet som støtte for å ”spå” i det uvisse. I dag er denne ikke lenger noen gyldig målestokk. I så måte har de eldre mistet ”kontrollen” i sine forespeilinger av været når folk er blitt mindre væravhengig.

De eldres opplevelse av stadige endringer som et ”uvisse” i sin betraktning av dagens samfunn, avføder en avventende posisjon der de ofte fokuserer på sykdom og døden, slik vi for eksempel har observert gjennom møtet med Hans på aldersheimen.

Kvinnene gir uttrykk for at de har hatt et ”godt” liv, selv om vi kan si at grunntonen i livsutfoldelsen har vært mer preget av moll enn av dur. Dette ble en naturlig konsekvens av marginale vilkår omlagt en puritansk livsinnstilling, hvor latteren og leken ble søkt dempet til fordel for arbeidet, slitet og alvoret. Her brukte kvinnene å referere til at: ”Hver gledesstund du har på jord, betales skal med sorg,” som om det kunne straffe seg å vise glede.

De eldre håper at noen av deres erfaringer kan være til ”nytte” for etterslekten, selv om fortellingene i stor grad er knyttet opp mot erkjennelsen av en tapt fortid, - som noe tilbakelagt og forbi. Selv om de eldre kan oppleve det som trist at ingen ønsker å overta småbruksdriften, uttrykker de en fortrolighet med at deres ”levedager er omme.” Dette uttrykkes som ”naturens gang” og med fødsel og død som rammen rundt livssyklusen. Samtidig som kvinnene opplever brudd i et generasjonssamfunn der ”slekter har fulgt slekters gang,” håper de at de unge ikke må ”tvinges tilbake” til naturalhusholdet som selvbergingsenhet. Tankene ytres som et trusselbilde ut fra minner om to verdenskriger og opplevelsen av uår.

De eldre understreker betydningen av å ha et “godt” hode som et aktivum. Å besitte et “godt” minne som logg for vær og vind, har vært viktig for å føre kontroll med små og store begivenheter som naturbruker. På Øya finnes det ennå eldre som kan sitere uttrykk fra besteforeldregenerasjonen. Dette kan dreie seg om visdomsord som går på rim. Ordtaket “spare kan lenge vare,” relateres til ei eldre kvinne som var kjent for å være svært “påholden.” Det blir også sagt at hun ofte sa at: “all ting forandres ved tid og ved år,” og som refererer seg til det forgjengelige.

Å kunne sitere seg selv gjennom ordspråk tilbake i tid, henviser til muntlige overføringer med tette relasjonsbånd mellom generasjoner. Dette viser også til en tradisjonsbærende tid med stabile boforhold der arbeidsoppgaver gikk i arv. Den praktiske arbeidsinnlæringen skjedde ut fra en overlevering i et mester – svenn forhold med de eldre som forbilder, rådgiver og autoritet. De eldres visdomsord ble derfor betraktet som gullkorn i en tid med beskjeden tilgang på skriftlige kilder. Øya kan helt fram til 60-tallet betraktes som et fra vogge- til gravsamfunn med sosiokulturelle forutsetninger for å holde de gamle ordtakene i hevd. De eldre sier at disse er ”gått i glemmeboken” som følge av at de unge ikke lenger ”bryr seg.”

I en tid med tette naboskapsrelasjoner veide ordene mellom folk tungt som en forpliktende del av omgangsformen, referert som å ”stå ved sitt ord” og å ”holde ord.” ”Et ord er et ord,” kan de eldre uttale når de utålmodig sitter å venter på en eller annen ungdom som har lovet å hjelpe dem med noe, men som ikke dukker opp.

Den som var ”munn rapp” kunne få autoritet som ”sannhetssiger.” Disse ble omtalt til å ”ha sine meninger mot.” Her var krambua en arena hvor spesielt menn kunne etablere og vedlikeholde en form for statushierarki seg i mellom i en form for verbal mannjevning. Gullkorn og sitater ble husket og brukt i situasjoner der en trengte understøttelse for å fremføre egne meninger i en indirekte form med muligheter for både fortolkning og retrett. Gjennom å sitere andre kunne en ytre egne synspunkt, som kunne falle både “i fisk” og i “god jord.” Her visste øyværingen at utsagnene alltid kunne komme i retur etter i mellomtiden å ha vokst seg mangfoldige, som ”ei fjær omgjort til flere høns.” Derfor lærte en seg å “veie sine ord på gullvekt,” når en måtte passe både tid og sted for sine uttalelser, spesielt de av kontroversiell art. Slik lærte fiskerbonden seg å kommunisere i et lite miljø der nabofreden ble prioritert og var viktig.

Varsomhet for de sosialt skjøre forbindelsene fikk fiskerbonden inn med morsmelken, som en arv til etterfølgelse. Her hviler også respekten for forfedrene knyttet til Bibelens bud om ”å hedre din far og din mor” i en sosial og materiell arverekke. De eldre på Øya benytter ennå slektskapsforbindelser bakover når de skal presentere seg selv. Slik vedlikeholder de seg i en slektsammenheng de yngre ikke er like opptatt av. Som enker og pensjonister speiler kvinnene ennå sitt liv i forhold til tiden som aktive husmødre (hjemmевærende) i positive termer ut fra samhold og utveksling av tjenester. Dette repeteres i kontrasten til travelheten de opplever i form av at ”ingen lenger bryr seg.” På den andre siden er de eldre glade for nyvinninger i form av tekniske hjelpemidler og som de kaller det “lettvinde” livet, når de definitivt ikke ønsker vannbæringen tilbake, assosiert til et fysisk slit de altså frarådet sine barn. Slik kan vi si at det kvinnene har vunnet ut fra en materiell standardheving og fysiske lettelser, kan de i en sosial sammenheng oppleve å ha mistet. Slik kan de framstå med en nostalgi knyttet til fortiden, som sorgen over tapet av nære sosiale relasjoner og familieband.

Her stilles de eldre overfor en tvetydig situasjon og sitt eget dilemma. Samtidig som de eldre søker å fastholde en egenbekreftelse ut fra et ”arbeidsslit” i naturalhusholdet, uttrykker de stolthet over døtrenes lønnsarbeide. Fiskerbonden stilte seg i så måte

positiv til etterkrigstidens utdanningssatsing. At deres anbefaling til barna om å ta skolegang kom til å bety en avvikling av småbruksdriften var i første omgang kanskje ikke lett å se.

Naturalhusholdet var basert på en selvstendighet der det å ikke ligge noen til byrde var en viktig dyd. Selv om mange av de eldre kunne trenge støtte både til helgebadingen, husvasken og klesvasken søker alle i det lengste å greie seg selv. Som ledd i ”kampen” for å greie seg på egen hånd, reduseres oppgavene. Slik er den ukentlige husvasken innskrenket til å gjelde kjøkkenet og husets inngangsparti, der den tidligere omfattet hele huset med loftetasjen på fredag og kjøkken og gang på lørdag. De eldre kvier seg for å spørre den nærmeste familie om assistanse, når de som i Noras tilfelle også er engstelige for at datteren skal henvise moren til kommunens eldretjeneste, som ennå kan assosieres med ”fattigkassen.” Ingen av kvinnene refererer til velferdsstaten som et samfunns gode de selv kan sies å ha vært med å legge grunnlaget for.

”Arbeid og atter arbeid” har ikke bare vært en grunnsetning for fiskerbonden. ”Ærlig arbeid” er ”medisinen” de eldre foreskriver når de mener noen bare ”krever seg på sosialen” og som dermed knyttes til latskap. Å vise kravmentalitet uten å ”gjøre rett for maten” har alltid falt i unåde hos fiskerbonden som satte arbeidsmoralen høyt. Slo fisket feil, ble det fattet ny ”von” i avkastningen fra landbruket. Å hengi seg til klager eller oppgi håpet ble ansett som negativt. Øyas befolkning ble av andre på naboøyene oppfattet som et ”stolt” folk som ikke stilte seg ”opprådd” og rådløs, og slik de ennå liker å høre seg selv omtalt. Det hører også med til historien at det på Øya var mange som ”slo seg opp” i de sildrike årene på 1880-tallet og som i mange år etter dette ble kalt ”Øysund-adelen.”

Uansett hvor travelt kvinnene hadde det, uttrykker de nødvendigheten av å støtte hverandre og å ”gi en hjelpende hånd” når det trengtes, som et omsorgskrav i et gjensidighetsforhold. I fiskerbondehusholdet var kvinnene definert som heimeværende. De var alltid tilgjengelig, som for eksempel når et barn sto ved kjøkkendøren og ba om et glass vann. For oss som var barn huskes dette som en trygghet. Våre mødre ble opplevd til alltid å være nær ”heimhusan” og det var nærmest utenkelig å skulle banke på døren til et folketomt kjøkken.

Veldedighetsarbeidet ble stilt i fokus når kvinner møttes utenfor heimen, medbrakt håndarbeidet rundt et dekket kaffebord i privatboligen og som en aktivitet som gikk på omgang. Møtene var regulert etter fjøsstellet og gårdsarbeidet. I onnene ble det derfor aldri avholdt møter. Ingen av kvinnene har greid å vedlikeholde nettverket i foreningslivet, som møtene i blindeforbundet og redningsselskapet. At de yngre kvinnene ikke har videreført dette arbeidet, anses av mødrene som utslag av å ”sjå se sjøl som vektigast,” det samme som egoisme.

Kvinnene fulgte med i det som skjedde rundt dem. De ble definert som ”nabokjerringer” som alltid ”brydde” seg. Gjennom det nære naboskapet fikk de også innsyn i hverandres privatliv. Dette skapte også et behov for beskyttelse mot blottstillelse og for mye innsyn, slik jeg erfarte som ungjente og slik det oppleves blant ungdom i dag (Grønbech 1999). Frykten for å infiltrere for stor del av privatlivet, kan være årsak til at kvinnene underkommuniserer sitt følelsesliv med hensyn til for eksempel spørsmål omhandlende seksualitet. Dette kan også være en grunn til at hendelsene rundt Amalie ble søkt skjermet fra offentlighet. Kvinnene snakker her om at det var mye de måtte lære ”å bite i seg,” og i så måte kan vi anta at Amalie måtte lære seg å ”svelge kameler.” Utsagnet vitner om at det lokalt var viktig å vise styrke og mot, uansett hva som hendte. Å gi etter for sorgen og nederlagsfølelsen var som å ”tape ansikt.” ”Vi måtte jo komme videre,” uttrykker kvinnene når de beretter om motgang.

Det å “ikke klage” er en dyd som flere ganger ble framhevet av kvinnene og som vi ikke minst møter i Noras hverdagsstrev når hun ønsker å være ”sjølhjælpen.” At Amalie aldri klaget sin nød, var nærmest med på å gi henne heltestatus.

Til tross for at kvinnene som pensjonister kan karakteriseres som materielt velstående, innretter de seg ut fra en spareholdning slik de alltid har gjort.⁴⁹ I praksis betyr dette at de for eksempel ikke kjøper seg noen ny golfjakke, så lenge de kan lappe og stoppe den gamle. Idèen om sparing og tværing av materialer og utstyr gjentar seg i mange ulike fasetter, med stor tilfredshet for moren og til stor irritasjon for datteren. I etableringen av eget hushold var standardhevingen og ervervelser basert på prinsipper om “litt etter litt.” De trinnvise stegene kan også være kjennetegnende for kvinnene når de i alderdommen sørger for en nedtrapping av oppgaver ut fra de begrensninger som helsen setter.

Fiskerbondens virke krevde en god helse, både psykisk og ikke minst fysisk når vi her snakker om den viktige betydningen av kroppsarbeidet. Det var derfor viktig å ”få lov og beholde helsa.” For kvinnene var også ønsket å få seg en “snill”⁵⁰ og arbeidsom ektemann av stor betydning, i en tid der vi vet at ekteskapet var kvinnenes viktigste forsørgingsform. Yrkes- og utdanningsvalg forelå ikke som noe alternativ, spesielt ikke for kvinner, og skilsmissen var ikke sosialt akseptert før på 1970-tallet. Dette medførte derfor at ekteskapet kunne bli et alfa og omega, og der en snill og nevenyttig mann kunne bli avgjørende for kvinnenes livsvilkår. Ekteskapet og ektemannens kvalifikasjoner ble dermed helt avgjørende som en ”besegling” av kvinnenes skjebne. Kvinnene lærte seg å akseptere hendelser i livet ut fra et motto om at: “det ble nå bare sånn.” For barnebarna kan denne livsinnstillingen høres fatalistisk ut, når deres usikkerhet reflekteres ut fra et valgmangfold de står overfor.

For mine informanter var husmorrollen fellesnevneren for realiseringen av kvinners voksne liv. Dette var normalen som ingen reiste spørsmål ved og som medførte at de ugifte kvinnene kunne føle seg satt utenfor fellesskapet.

For fiskerbonden tilhørte respekten for vær og vind en form for ”fellesskjebne.” Å være aktpågiven i forhold til været tilsa at ingen trosset stormen og dro ut på havet, ”selv om gryta var aldri så tom,” slik Nora uttalte det. Den dagen serverte heller husmoren “vassgraut” eller potetkaker med rabarbrasyltetøy, når det gjaldt å ikke vise seg rådløs, slik det flere ganger understrekes av kvinnene. Slik viste kvinnene oppfinnsomhet og kreativitet.

Øyfolket var opplærte til å håndtere en type fleksibilitet der værforholdene også var med på å bestemme dagsordenen. Fiskerbonden kalkulerte derfor alltid sin arbeidsplan og livsbetraktning ut fra et forbehold i form av et “hvis,” som var knyttet både til været og helsa. ”Hvis´et” henviste til respekten for det som verken kunne planlegges eller foreskrives. “Hvis´et” rommet bevisstheten om det uforutsette, basert på

⁴⁹ Nettoformuen til pensjonistene var på landsbasis pr. 1/1 -96 kr. 317 000,-. Selv om jeg ikke har tallene for Øyas pensjonister, vil jeg anta at de fleste ikke ligger langt fra landsgjennomsnittet. Kilde: Statistisk sentralbyrås formues- og selvangivelsesregnskap for 1995. Tilsvarende tall for 2004 er ca. kr. 599 400,- for de over 80 år og der SSB's analyse viser at grupper med lav inntekt får økt inntekt ved pensjonering. Dette skyldes ikke minst at det i denne gruppen finnes en stor andel hjemmевærende kvinner som for første gang fikk inntekter da de ble minstepensjonister. Kilde: Statistisk sentralbyrå 2004. (SSB tabell 04753. Formueregnskap for hushold, etter alder til hovudinntektstakaren).

⁵⁰ Da jeg i min studietid kom heim på juleferie og viste min bestemor fotografiet av min tilkommende ektemann, kommenterte hun passbildet med at: ”Hanj e no ikkje direkte pæn, mæn bærre hanj e snill.” Hun så ikke sitt barnebarn ut fra en tid hvor kvinner gjennom utdanning kunne skape seg et selvstendig yrke, og ut fra en tid hvor skilsmissen ga frihet til å frigjøre og løse seg fra en mann, dersom han ikke viste seg å være ”snill.” Betegnelsen snill ble i denne sammenhengen benyttet i forhold til det å være kjærlig, omtenkfull og omsorgsfull.

naturbrukerens årlange erfaringer. Det var derfor nødvendig å stille med noe i bakhånd, slik matlageret og husmorens spiskammers er eksempler på. Kvinnenes utsagn som: "hvis bare alt skulle klaffe," var basert på usikkerheten de alltid måtte forholde seg til ut fra mange uforutsigbare komponenter.

I kjølvannet av det uvisse, fulgte en generell respekt og ærefrykt for "naturens luner." Kvinnene snakker her om at de mange ganger sto i "takknemlighetsgjeld til Vårherre," når for eksempel en suksessrik høst ga "flerfold" i potetavlingen. Naturalhusholdet ble forvaltet ut fra synet på ressursene som et lån og en "Guds gave," og som skulle gå i arv til kommende generasjoner uten noen form for diskusjon. Slik søkte alle å hindre overbeskatning og vektla en forvaltning med tanke på gjenvekst og videreføring av neste generasjon i fortsettelsen, og som i dag på politisk hold kalles for bærekraftig utvikling. Dette var et forbruk basert på nøkternhet og ressursbesparelse. I gode år la en opp reserver med tanke på magrere år. Alle husstander hadde et forrådslager og der salting, tørking og hermetisering skulle sikre matreservene. Dette var før fryseboksen ble en realitet. I dag vet vi at de enslige kvinnene kan ha opp til tre frysebokser hver. Selv om de lagrer mer mat enn de selv har behov for, finner de trygghet i å ha "noe" i bakhånd. Som pensjonister opptrer de fortsatt ut fra en holdning om å "være føre var." En oppvekst med to verdenskriger i minne, har lært dem til ikke å ta noe for gitt, verken mat eller fred. Som matmor har kvinnene følt ansvaret for å holde sulten fra dørene. Spiskammerset har vært deres forsvar som et beredskapslager mot verre tider. Matlageret pekte mot å være forberedt og syne seg på forskudd, - som å opptre i forkant. Rader med syltetøy på norgesglass gjenspeilet kvinnenes frykt for nedgangstider, - som en kamp mot hunger og som et forråd for sikring mot nød. Overskuddslageret og spareevnen rettet seg mot en økonomisering, men som bare i Wandas tilfelle kunne uttrykke en form for gjerrighet så lenge overskuddet sjelden ble delt mellom naboer.

Gjennom sine barns interesser og prioriteringer kan de eldre betrakte samfunnsendringene siden den gang de selv var ung, og ut fra en tid der ansvaret for naboen økte i takt med nordavindskulingen når mennene var ute på havet. Selv om de eldre lovpriser mange av nyvinningene som det "lettvinne," føler de tapet av nabokontakten i en travelhet de ikke fatter årsaken til. De merker bare tempoet og trafikken, når ingen gir seg tid til å "slå av en prat" i møter på veien.

7.1.3 Livsskjebne og Gudstro

Selv om kvinnene ikke vil betrakte seg selv som "personlig" kristne i forstand av å "gå til alters" slik nattverden ble kalt, anser de livet som en "Guds gave" de altså har søkt å forvalte etter "beste evne." Gudstroen tar utgangspunkt i Bibelen der naturen som livsbetingelse inkluderes. Dette kan defineres som å være naturkristen i et syn på Allmakten. Vi står her overfor en type panteisme, som jeg senere kommer tilbake til. Ut fra de eldres livsfilosofi er mennesket underlagt naturens orden i et kretsløp omhandlende livet og døden, sett som Guds skaperverk og styrelse. Dette rommer også en form for mellommenneskelig likeverd basert på at alle i døden til slutt stilles likt overfor Gud sett som "rettferdig dommer." Slik ytrer de sin ærefrykt for livet, sett ut fra døden som skjebnefellesskap. Slik kan de uttrykke seg gjennom ordtaket om at: "alle skinnene møtes hos garveren," som en hentydning til et likeverd mellom fattig og rik.

Her ble også været ansett som en felleskomponent og "personifisert" ut fra et gudebilde der været ble omtalt som Han. Gudsbildet var basert på en allmektig, straffende, men også en rettferdig Gud. Uår og sykdom ble derfor ofte avlest som Guds straffedom over menneskenes ugjerninger. Rettferdighetens fullbyrdelse lå

forankret i tanken om at etter sju magre år kunne en forvente sju gode år, slik øyfolket refererte sine liknelser etter Bibelens lære.

Selv om fiskerbonden i mange sammenhenger satte sin "lit" til Allmakten, fraholdt de seg ikke fra å "spå" i framtidsutsiktene da der fantes lokale "værprofeter." Å forutsi været ut fra skyformasjoner og vind- og lysforhold var viktig. Dette var en kompetanse basert på et erfaringsmateriale, loggført gjennom år og der enkelte menn fikk anseelse som dyktige "spåmenn." Parallelt ble værtegnene formulert i huskereglene som: "En rød morgen betyr en fin dag" og at: "en rød aften betyr en stormfull dag." Det hette seg også at når skjæra anla reiret høyt i et tre, var dette tegn på en solrik sommer. Slik forsøkte fiskerbonden å skaffe seg en slags oversikt over morgendagen i tiden før de meteorologiske værmeldinger. Lokalt var derfor også almanakken en svært viktig "bok" og som fantes i de fleste heim, gjerne plassert på hylla der radioen sto eller i skuffen på kjøkkenbordet.

Fiskere som Hans, utviklet kompetanse til å avlese havet ut fra strømforholdene, bunnformasjonene og sjøtemperaturen, som kalkulering for innsig av fiskeyngel og sikring av fangst. Flo og fjære ble brukt som måleinstrument for utroren, og tidevannsstrømmen ble utnyttet for fangst og ferdsel. Det gjaldt alltid å sikre seg medstrømmen som støtte for framdrift og børen. Begivenheter som barnefødsler, kalving og lamming ble knyttet opp mot månesyklusen. Gjennom disse eksemplene erfarer vi at øyfolket baserte seg på en form for "folketro" der naturlover og bibeltekst ble sammenvevd i form av en felles ytring av å være naturkristen, slik jeg har brukt begrepet.

Når sosiologen snakker om livsløpsstudier, livskarriere og valg, snakker kvinnene om et livsforløp basert på skjebne, tilfeldigheter og sammentreff, men der "Gud har en finger med i spillet." Å være fortrolig med sin livskjebne avspeiles gjennom kommentarer om at: "det ble no bærre sånn," når sosiologen søker forklaring på kvinnenens ulike disposisjoner.

Da livsforløpet ble oppfattet som en slags "skjebnebestemmelse," kunne det derfor bli oppfattet som en hån mot Gud dersom en for sterkt betonte egne valg for framtida slik ungdommen gjør i dag. Spørsmålet om valg og planlegging av livskarriere er ingen relevant problemstilling i de eldres liv, samtidig som mødrene altså uttrykker stolthet over at datteren har lyktes og kommet seg "fram i livet." Her refereres det både til utdanning og yrkesvalg og som i de fleste tilfeller har medført flytting.

De eldre kvinnene på Øya er stedbundne. Gjennom en livslang tilknytning til Øya kan de referere seg mer enn 100 år tilbake i tid. De tangerer sin mor og mormors liv som hedres gjennom et slektsgalleri med årstall for forfedrenes fødsel og død. Dette i likhet med sitering av ord og uttrykk som holdes i hevd. Dette rommer en kollektiv husk og "ordkunst" som ingen av ungene i dag behersker. De lokale fortellingene gir anene et slags evig liv og bevitner deres betydning for etterslekten, men som i dag står i fare for å gå i "glemmeboken."

Å forankre seg selv i en tilbakelagt tid sett som fortid, er å legitimere seg selv overfor gjenkjenningen, - som det motsatte av å føle seg fremmedgjort. Slik kan vi betrakte de eldre kvinnenes fokusering av livet som fiskerbonde og som kan inngå som generaliserbar dokumentasjon på fellestrekk ved en kystkultur satt under press i mangel på arvtakere. Dette faktum kan falle kvinnene tungt for brystet ut fra det de kaller "vemodig" når de understreker betydningen av å ha forvaltet naturgrunlaget som et lån som skal gå i arv.

Kvinnene har ikke ofte besøk. De blir sjelden spurt til råds eller inngår i bytetransaksjoner, slik som "før i tida." De føler seg oversett. I dette bunner også vemodet selv om de ikke ønsker å klage. De eldres verdighet ligger også i kunsten å

ikke tape ansikt.

Sin historie forteller de ut fra en erkjennelse om at de ikke lenger har noen "misjon," da ei kan si at hun er "utgått på dato." Synet av en falleferdig fjøs og åkeren som ligger brakk, vitner om avvikling. I et større økonomisk samfunnsperspektiv kan vi snakke om at småskaladriften ikke lenger betraktes som lønnsom.

Innenfor et slags livets 4-H lik en speiderjente lærer seg overlevelsesstrategier, kan vi si at hender, helse, hjerne og hjerte var viktige elementer for livet som fiskerbondede. Hjernen vil kunne stå for kunnskapen, erfaringen og innsikten som fiskerbonden måtte besitte for samarbeidet i familien og naboskapet. Kvinnene omtaler dette som å ha et "godt hode." Å vise seg "forstandig" var avledet av klokskap og fornuft (dial. "kløktig"). Hjertet vil her kunne symbolisere etikken med "hjertelaget" som veiledning for å "gi en håndsrekning" når det "trengtes," sett som moralsk kompass. Hjelpsomhet og omtanke betoner det etiske grunnlaget som kan sies å ligge i bunnen for de sosiale relasjoner og ble omtalt som å være "godhjarto." Hadde en lite og ga mye, ble en oppfattet som ekstra "raus" og sjenerøs. Som en speider var en alltid beredt for å hjelpe andre, - som fiskerbondens gyldne regel.

Et livsløp kan betraktes som et eksklusivt rom med mange ytringer og lag, og som skal framstå som en historie med krav om egetverd og gyldighet. I avhandlingen vil fiskerbondehusholdet og heimens arrangement belyses som mikronivået, og som i lys av gjenreisningsperioden etter krigen forsøkes sett i et større samfunnsperspektiv der modernisering og utvikling ble brukt som positive termer. Slik vil vi se at tilsynelatende private tilpasninger vil være preget av politiske beslutninger og samfunnsendringer på makronivå. Familiens disposisjoner blir dermed ikke bare fattet som private løsninger, men også som resultat av offentlig politikk og planlegging.

I avhandlingen vil derfor den enkeltes biografi kunne inngå i en større rammefortelling der den personlige historien kan være representativ for kystkvinnens posisjon i forhold til småbruksavviklingen. Slik kan vi si at den "lille" historien inngår i den "store" rammefortellingen, sett som "tynn" og "tykk" beskrivelse i en gjensidig betingelse for å skape et helhetsbilde (Gertz op.cit.).

Biografier (om)formes gjennom å skrives og leses, mange år etter den autentiske hendelsen. Logisk sett vil derfor dokumentasjonsgrunnlaget aldri kunne sammenfalle i noen form for samtidighet. Handlinger og utsagn refererer seg derfor alltid til en fortid. Hverdagslivet og det vi kan kalle informantens innenfraforståelsen skal underlegges fortolkning og framstilles i en vitenskapelig språkdrakt når vi står overfor en transformasjon av fortellingen på et samfunnsvitenskapelig nivå. Slik kan vi si at historier kontinuerlig blir gjenskapt og spørsmålet om når noe er "sant" kan reises?

7.2 NATURALHUSHOLDNINGEN

7.2.1 Den statlige regien

Fiskerbondehusholdet var den vanligste tilpasning på bygdene langs kysten inntil mot slutten av 1960-årene. I Nord-Norge var ca. 45% av befolkningen like etter krigen sysselsatt i primærnæringen. Dette tallet var redusert til ca. 20 % i 1970. I dag ligger dette tallet i underkant av 10% som et landsgjennomsnitt med ca. 80 000 bønder og 15 000 fiskere, og hvor kombinasjonsdriften så og si er opphørt. Før krigen var det registrert ca. 35 000 fiskerbønder i tillegg til de som hadde fisket som eneyrke.⁵¹ Dette

⁵¹ Nedgangen i antall fiskere var mellom 1948 og 1971 på ca. 60%, med en reduksjon fra 85 000 til 35 000 fiskere som hadde yrket som hoved- eller biyrke. Reduksjonen har sammenheng med manglende

var familieenheter som var sysselsatt gjennom at regjeringen Nygaardsvold i førkrigsårene ga statsstøtte til sjarkefiskeren, og som på denne måten ble understøttet til en husholdsdrift på småskalanivå. Noen vil sikkert ennå huske de såkalte "Nygaardsvoldbåtene" med takknemlighet. Det statlige tiltaket var ikke minst viktig for folk på Vestlandet og i Nord-Norge, hvor de geografiske forholdene var velegnet for kombinasjonsdriften, og som ga folk levebrød og sysselsetting i en tid med arbeidsløshet.

For ca. 100 år siden bodde ca. 70 % av den norske befolkning på landet og ca. 30 % i bykommuner. Bildet er nå vendt ved at i underkant av 30 % av befolkningen bor i det vi i dag karakteriserer som grisgrendte strøk.⁵² Dette gir et fortettet bilde av sentraliseringen som følge av industrisatsingen i etterkrigsårene. På analytisk nivå kan politikere, planleggere og sosiologer omtale dette som sentralisering, urbanisering og teknologisering. Samtidig vet vi at det bak omstruktureringen finnes private omdisponeringer og løsninger med følger for både familieetableringen, livsvilkårene og levestandarden. Alle som flyttet og foretok et oppbrudd fra Helgelandskysten til østlandsområdet for eksempel, måtte ikke bare tilpasse seg en ny arbeidsplass under endrete geografiske omgivelser. De måtte også orientere seg i en ny sosial kontekst hvor både dialekten, klesdrakten og væremåten kunne bli nedvurdert. Det å bli karakterisert som "nordlending" i hovedstaten, betyr som regel noe mindreverdige, selv også i moderne tid.

Sentraliseringen og urbaniseringen betydde altså i første rekke at folket fra distriktene skulle ta seg inn til byen for å fylle de ledige postene der. At mange nordfra kunne finne flere soldager i et mer gjestmildt klima sørpå, kunne samtidig innebære at de følte seg "utfrosset" og oversett blant sine naboer her. De som følte seg diskriminerte, valgte som regel en form for assimilasjon ved at dialekten ble søkt omlagt til Oslo-målet. Noen søkte samvær i sosiale "pusterom" blant slektninger og venner som allerede hadde dratt sørover. Til Helgelandsforeningen kunne en søke gjenforeningen i et større fellesskap nordfra. Her ble det viktig å redegjøre for hvor en kom fra, mens kaffen ble kokt og trekksillet ble dratt til kjente toner med minner om de lyse nordlandsnetter, slik vi kan forestille oss. Hit kunne det vel hende at noen av Otelias lefser også fant veien, for en som sjenerøst ville dele av et knapt gode nordfra. Til dette sommerbildet var neppe heller forespeilingen om et ferskt seimåltid utelatt. Stemme til å reise seg mot den følte diskrimineringen fikk nordlendingen ikke før mange år senere, og da var det også kanskje noen av dem som samlet seg mot en ny innvandrerguppe som pakistannerne til eksempel. For disse innflytterne talte hudfargen for seg, uansett hvor mye den norske språkdrakten ble søkt tilpasset riksmålet. Hvor mange det er fra Helgeland som etter krigen har forlatt heimlassen og enten dratt til nærmeste industristed som Mo i Rana og Mosjøen eller foretatt reisen helt sørover i landet, er det i dag vanskelig å gi noen klare tall på. Tallene er lettere å avlese for de kommuner som i hele etterkrigstiden kan registrere en negativ befolkningsutvikling.

Dette var i en tid hvor sosialøkonomen J. M. Keynes (1883-1946) økonomiske teorier hadde fått tilslutning i etterkrigstidas Norge. Engelskmannens teorier var fundert på en

lønnsomhet sett i forhold til industriarbeidsplasser hvor de fleste ble rekruttert. I dag er det ca. 15 000 fiskere registrert i fiskeryrket, som i dag må betraktes som et lukket yrke omgitt av et utall statlige reguleringer og kvoteordninger for råstoffbeskyttelsen og for lønnsomheten, der sjarkefisket nedprioriteres til fordel for trålefisket. (Opplysningene er hentet fra Statistisk Sentralbyrås fiskeritellinger 1948/ 1970).

⁵² Kilde: Statistisk årbok 1996.

form for økonomisk spiralanalyse basert på industrireising som utviklingsfremmende. Keynes økonomiske modell tok utgangspunkt i teknologisering og industriell modernisering med høyning av det statlige produksjonsnivået. Her sto markedsveksten sentralt. Gjennom blant annet den merkantile lønnsveksten skulle kjøpekraften økes. Noe som igjen skulle medvirke til ytterligere produksjon. Denne form for lønnsvekstberegninger ble støttet av vestlige økonomer, så vel som av vår første finansminister etter krigen E. Brofoss, - mannen som også i 1954 ble direktør for Norges Bank. Etter opphold i England under krigen, ble E. Brofoss interessert i J. M. Keynes' lønnsomhets- og vekstteorier. Dette i likhet med den norske sosialøkonomen K. Getz Wold, som i 1958 etter flere ministerposter overtok direktørstolen i Norges Bank. Slik framsto Getz Wold og Brofoss som to av de mest sentrale menn for det samfunnsøkonomiske gjenreisningsarbeidet i Norge. Brofoss var også i en periode handelsminister og der Getz Wold var ekspedisjonssjef. De samarbeidet i en tid hvor handelsdepartementet var et viktig departement, i utviklingen av den internasjonale handelsforbindelsen landet nå ønsket å intensivere.

Dette var også i en tid hvor den amerikanske utenriksminister G. C. Marshall (1880-1959) gjennom USA's "Marshall-hjelp"⁵³ bidro med økonomisk bistand for å gjenreise et krigsherjet Europa.

Slik kom den engelske økonomen J. M. Keynes til være en av de fremste til å forsvare en demokratisk statskontrollert kapitalistisk utvikling, og som igjen ble førende for den norske arbeiderpartiregjerings velferdspolitik. Med bevisstheten om 30-årenes arbeidsløshet, var idealet ønsket om "full" sysselsetting utslagsgivende for de økonomiske beregninger og lønnsomhetskriterier, og som var ment å skulle garantere for velstandsøkning og velferd. Dette var utgangspunktet for den økonomiske vekstspiralen der lønnsarbeideren skulle utgjøre kjøpekraften, og som igjen skulle skape etterspørsel som grunnlag for økt vareproduksjon. Tankegangen var at økning i investeringsutgiftene ville føre til et høyere forbruk, for dermed å øke etterspørselen etter både varer og tjenester og for dermed å sikre arbeidskraften. Manglende arbeidsinntekt ville da i motsatt fall føre til reduksjon i kjøp av konsumvarer, og som igjen ville medføre ny arbeidsløshet med ytterligere nedsatt etterspørsel av varer og tjenester. Innenfor denne økonomiske modelltenkningen var det også kalkulert med at re-sysselsatte arbeidere ville benytte en stor del av sin inntekt til nyetablering, med en økning av det private forbruk. Ut fra den økonomiske vekstteorien ville et økt investeringsnivå ha en multipliserende virkning på en fornyet sysselsetting, og dermed utløse økonomisk vekst og gi ringvirkninger ut over den grunnleggende kapitalinvesteringen. Slik opptrer vi innenfor en økonomisk spiral vedrørende tilbud og etterspørsel. Keynes mente også at økonomiske kriser kunne unngås gjennom offentlig planlegging og statlig styring. Hans teorier kom derfor til å bli et viktig ideologisk redskap i sosialdemokratens gjenreisningsoppgave.

⁵³ "Pasienten (Europa) sykner hen mens legene diskuterer," skal G. C. Marshall ha uttalt da han ga ordre om å utforme en plan for å støtte Vest-Europa i gjenreisningsarbeidet, også som en plan for å demme opp for sovjetisk innflytelse og svekke kommunistenes framvekst. Norge mottok ca. 3 milliarder kroner i økonomisk bistand fra USA i årene 1948-51. Av disse var 10% lån og resten betraktet som gave. Dette tilsvarte omlag 13 % av bruttonasjonalproduktet. Marshallplanen søkte i størst mulig grad å dirigere støtten direkte til bedriftene, for å omgå statskassen. Planen knesatte frihandel og markedsøkonomi som Vest-Europas norm. USA åpnet sine fabrikker og universiteter for europeere som fikk opplæring i nye produksjons- og ledelsesmetoder for å fremme produktiviteten. USA stilte krav om samarbeide og handelssamkvem som gjenytelse, der det var enighet i Kongressen om at USA måtte være forbildet. For sitt arbeide mottok G. C. Marshall Nobels fredspris i 1953. 5. juni 1997 ble det fra norsk side med statsministeren i spissen, markert 50-års jubileum for den amerikanske gjenreisningshjelpen. Kilde: G. Lundestad og N. M. Udgaard, kronikk i Aftenposten 5. juni 1997.

Etter krigen ble det ikke bare etablert nye industriarbeidsplasser som Mo i Rana og Mosjøen til eksempel. Det ble også foretatt en storstilt satsing og utbygging av utdanningssektoren.

Utbyggingen av skoleverket var basert på enhetskoletanken og utdanningsprogram som signaliserte teoretisk skolering som viktig kvalifikasjonskrav for framtidige jobber. Slik kan vi si at staten satset på en teknologiutvikling med en intensivering av intellektuell kapital og som i sin tur fikk konsekvenser for småbruksavviklingen, da ungdommen som viktig framtidsressurs flyttet fra bygdene (Solstad 1978).

Den statskapitalistiske økonomiske vekstmodellen kan vi si var preget av en hypotetisk-deduktiv forståelse, basert på en kausalitet om at hvis en hadde full sysselsetting, så ville kjøpekraften øke. Og når kjøpekraften økte, så ville en sikre arbeidsplasser. Økonomiforståelsen var basert på lønnsomhetsbetraktninger ut fra en form for re-sysselsetting. Dette medførte at mange fiskere sluttet i sin virksomhet og etablerte seg i industrien (Brox 1966). En intensivering av industrivekstanlegg innebar følgelig en mobilisering av arbeidskraft hentet fra primærnæringen. Gjennom tiltak for økningen av landets bruttonasjonalbudsjett ble altså primærnæringens husholdsøkonomi ikke betraktet som lønnsom. Dette medførte en sentralisering med flytting fra distriktene til bysentra. Familieoppbrudd ble fra statlig hold søkt kompensert ved hjelp av flyttebidrag.

Dette var en praksis basert på helt andre politiske vekstmodeller enn J. Nygaardsvold (1879-1952), som heller ga statsstøtte til sjarkefiskeren i sin statsministerperiode i årene før krigen, da han også var arbeidsminister. Slik kan vi si at mannen fra trøndelagsbygda Hommelvik, var mer opptatt av å skaffe folk arbeide i sitt lokaldistrikt enn å fremme sentrumsveksten. Selv hadde han et arbeidsopphold i Amerika. Kanskje innså han gjennom dette betydningen av nære familieband og levedyktige lokalsamfunn, når han senere valgte å vende tilbake til heimlandet? Staten iverksatte altså fraflyttingsbidrag for å gjøre oppbruddet for fiskerbonden mer attraktivt. Bare de mest "gjenstridige" valgte å bli i sitt lokalsamfunn inntil for eksempel skolenedleggelsen var et faktum. Med skolen forvant ikke bare en viktig kulturell og sosial krumtapp i bygda. Skolenedleggelsen sendte signaler om hvilke steder som var "verdt" å satse på. Mange foreldre valgte flytting til skolesenteret for å være sammen med sine barn (Myklebust 1974). Vi kan her ikke se bort fra at mange familier gjennom dette også fikk realisert et enklere og tryggere liv enn det fiskeriene kunne by på.

Kvinnene som forlot småbruket i et lokalsamfunn der de var integrerte i en sammenheng med slekt og naboer, var ikke nødvendigvis tiltenkt noe lønnsarbeide som kompensasjon for flyttingen. Kvinnene ble på sitt nye tilholdssted husmødre i en kjernefamilie der nye sosiale nettverk måtte etableres. Parallelt med at husmorrollen i 1950-årene ble idealisert, kunne kvinneforskningen på 70-tallet dokumentere opplevelsen av isolasjon blant de heimeværende kvinner. Dette var kvinner som først og fremst av sosiale grunner ønsket seg lønnsarbeide, med begrunnelse om å komme ut og treffe andre. De fleste ble rekruttert til jobber som hadde likhetstrekk med husmorens oppgaver innen servicenæringen, sett som lavstatus- og lavtlønnsyrker (Danielsen 2002). Slik "fremmedarbeidere" i dag utfører jobber nordmenn ikke vil ha innen for eksempel hotell- og restaurantnæringen, slik kan vi anta at de tilflyttede distriktskvinner på 1970-tallet fylte mange av de ufaglærte jobbene i byens sentrum, og som bykvinnene selv ikke ville ha (Nilsen 1989).

7.2.2 De private løsninger og overformynderi

Otelia tilhører i likhet med Hanna og Nora de kvinnene som aldri kom til å flytte fra

heimplassen og Øya. At Otelia på sine eldre dager ble en slags sesongpendler mellom Øya og Oslo, må heller ses som et uttrykk for en aldringstilpasning ut fra helsesvikt og ønske om familiegjenforening, all den tid både mor og datter søkte å unngå den lokale aldersheimen som botilbud.

Otelia og de andre kvinnene som etablerte sine hushold rundt krigsårene, var mot 1970-årene i en situasjon hvor barna var voksne og egen helse begynte å skranke. På denne tiden ble det også mulig for fiskere å førtidspensjonere seg og inngå i sykelønnsordninger på grunnlag av uføretrygd.⁵⁴ Dette ble løsningen for mange av de eldre fiskerne med slitasjeskader og hjerteproblemer (Andersen 1998). At ordningen med førtidspensjonering av fiskerne også kunne være motivert ut fra et statlig ønske om en reduksjon av antallet kystfiskere, kan dessuten ikke utelukkes (Kristiansen 1985, Maurstad 1997).

Uføre- og alderspensjonsordningen statuerte da en ny familiesituasjon, og som totalt sett ga større overskudd i familieøkonomien. Mange av husene på Øya ble i denne perioden utbygd og modernisert ved at bislaget ble utvidet med baderom og vannklosett. Stuen ble utvidet med et tilbygg som altså ble omtalt som "velstandsvorte," med panoramavindu. Med utvidelsen fulgte fjernsynet, som nå fikk en sentral plass i stuerommet som kom i daglig bruk. Noen av mennene avla førerprøven og kjøpte bil. De som alltid hadde vært vant til å ta sjøveien, kunne dermed begi seg på landeveien på aftens- og søndagsturer, med seg selv i førersetet og kona ved siden av. Kvinnene anskaffet seg aldri sertifikat, men overlot kjøringen til mannen. I denne tiden var det på Øya statusgivende å ha bil og det var vanlig at bilføreren tilbød forbipasserende skyss. Slik praktiseres regelen fortsatt blant de eldre, selv om det etter hvert er færre som går langs landeveien.

Selv om mine informanter i det lengste søkte å opprettholde sauedriften, sier de at strevet til slutt ikke veide opp mot avkastningen, "da vinningen gikk opp i spinningen." Likevel blir sviktende helse sagt å være utslagsgivende for at ekteparet ikke lenger orket å betrakte husdyrholdet som "hobby." Mange av kvinnene snakket også om å føle seg "bunden" av dyrene som måtte ha daglig tilsyn. Etter hvert ble det heller ikke mange å spørre om en "håndsrekning" dersom kvinnene trengte avlastning. I så måte har det blitt hevdet at det var kvinnene som på lokalt plan tok beslutningen om en total nedleggelse av småbruksdriften (Flakstad op.cit.).

Kvinnene snakker også ofte om å ha arbeidet "nok" i sitt liv, når arbeidsstrevet inngår som legitimeringsgrunnlag for "retten" til å "legge inn årene." Da levebrødet ble sikret gjennom pensjonen, kunne husdyrholdet betraktes mer som et frivillig valg heller enn som en nødvendighet. En kunne fiske eller la være, og en kunne beholde hønsene eller gå i butikken og kjøpe eggene.

Kombinasjonshusholdet ble i så måte gradvis avviklet på Øya, i likhet med andre steder i kommunen. De eldre fra kommunens ytre grense, flyttet inn mot kommunesenteret som nå var i vekst. Nedgangen i folketallet skjedde parallelt med endret befolkningsprofil, særlig forårsaket av ungdomsfraflytting. I dag bor det i underkant av 2000 mennesker i kommunen med politisk press ut fra statlige planer om kommunesammenslåing.

I kommunen vet vi at det spesielt på 80-tallet ble satset på en utbygging av infrastruktur og servicefunksjoner og med etablering av både barnehage og aldersheim. Kommunen kan i dag tilby de eldre en døgnkontinuerlig vakttjeneste med pleie i

⁵⁴ Statens enkepensjon ble innført i 1964 og var da behovsprøvd. En kvinne forteller om at da faren døde på midten av 60-tallet og moren satt igjen med tre barn å forsørge, fikk hun ikke trygd da hun selv hadde vaskejobb.

heimen, dersom de ønsker dette. De eldre jeg har møtt vegrer seg mot å ta i mot disse tjenestene. Dette begrunnes med at egenbetalingen er for høy i forhold til de oppgaver som utføres og at det kjennes vanskelig å "heile tiæ" skulle forholde seg til fremmede og "stadig nye fjes." Dessuten er "de så snar" og "sei nei" til å utføre oppgaver de eldre ber om med henvisning til arbeidsinstruksen. Slik kan eldre argumentere mot tilbud om offentlig hjelp som en tjeneste de kvier seg å betale "så dyrt" for.

Kommunen har engasjert seg i utbyggingen av arbeidsplasser gjennom oppdrettsnæringen også med tanke på videreføring (Larsen 1979, Spjelkavik 1990). Dette har vært med vekslende suksess avhengig av markedstilgang og sammenslåing av bedrifter i konsern. Kommunens innbyggere er seg bevisst at de bebor en "perle" på Helgelandskysten, omgitt et mangfold av øyer og sagnomsuste fjell. Landskapet appellerer til fiske og byr på rekreasjonsmuligheter, slik kysten markedsføres i turistøyemed. At dette er attraktive goder blir anskueliggjort når "søringer" melder sin interesse for kjøp av sommerhus. Da skjønner øyværingen at de bor på et sted med nærhet til naturen, "ro og frisk luft" slik mange av de unge framhevet heimstedets livskvaliteter (Grønbech 1991).

De eldre kan føle seg beåret over at folk sørfra setter pris på øysamfunnet, mens de yngre familiestiftere ønsker etablering av barnefamilier for å opprettholde befolkningsgrunnlaget. De fleste av ungdommene som flytter satser på en utdanningskarriere som i liten grad er lokalt realiserbar, med mindre de søker å skape egne arbeidsplasser, slik noen har prøvd.

Nedgangen i folketallet på Øya har i etterkrigsårene vært stor, med en reduksjon som vi har sett fra ca. 300 innbyggere på 1940-tallet til i dag ca. 100 beboere hvor mange er eldre kvinner. De yngre familier som har etablert seg på Øya ønsker større mangfold og aldersbalanse i bomiljøet og ytrer seg ofte negativt til de vintertomme sommerhusene, som omsettes til høystbydende pris og som diskvalifiserer unge i etableringsfasen. Her snakker de yngre om et livskraftig samfunn i motsetning til utarming, og der termer som "forvitring og forgubbing" kan virke støtende på de eldre som kan få følelsen av å være "null verdt," slik ei dame uttrykker det.

Når kvinnene rundt krigsårene i 1940-45 giftet seg og stiftet familie basert på småbruksdriften, var dette forbundet med en optimisme knyttet til å "ha et selvstendig utkomme." På ei øy med flere større gårder fantes det ennå i 1930-årene rester av husmannsvesenet hvor småbrukeren gjorde pliktarbeid på hovedgården hos storbonden⁵⁵ (Bjørø 1978). Otelia og Karl sto i etableringsfasen i et slikt avhengighetsforhold, ut fra en husmannskontrakt som ikke ble slettet før etter at de fikk formalisert kjøpet av hustomten. Datteren kan her fortelle om foreldrenes stolthet den dagen de fikk skjøtet for tomten tilsendt i posten. Storbonden ville nødig avstå jord. Selv om gården kunne tåle denne fradelingen, ville hans status som storbonde bli detronisert ved en oppdeling av eiendommen. På Øya var der bondesønner som måtte la seg proletarisere som industriarbeidere i Mo i Rana til eksempel. På gården var der plass for bare en odelsgutt.

Selv om det fantes forskjell på husmannen og storbonden og der var et skille mellom fiskeren og fiskeoppkjøperen, sto de i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre.⁵⁶ Fiskehandleren var ingen kjøpmann uten fiskeren som solidarisk leverte sin fangst,

⁵⁵ Dette var etterslep av et husmannsvesen som i Norge på mange måter var avskaffet, selv om det ikke ble formalisert før i 1928 gjennom Jordloven.

⁵⁶ På de største gårdene i Nord-Norge var husmennene en viktig del av arbeidskraften og kunne stå for opp til 50 % av denne. Husmennene hadde ikke arbeidsplikt etter tilsigelse, slik det var vanlig på Østlandet. De arbeidet i onnene og hadde frihet til å drive Lofotfisket, og de eide vanligvis de husene de bodde i (Hansen 1998).

selv om interessen motsetningen for prisfastsettelsen alltid var til stede. Her hadde fiskeren på Øya et godt utgangspunkt da det fantes et alternativ mottak på naboøya, og disse konkurrerte om fiskeprisen. Dersom fiskeren ikke var fornøyd med prisen han fikk for salget av fisken og dessuten ikke trengte kontanter, kunne han velge å henge fisken på egen hjell for senere å selge den som tørrfisk. Råfiskloven fra 1938 ble fra statens side innført som en regulerende faktor for både kjøperen og selgeren. Den var ment som minstegaranti for fiskeriomsetningen for å sikre fiskeren fortjeneste uten å kjenne seg "tvunget" til og "gi fra seg fisken."

Selv om det ikke i alle sammenhenger var like enkelt for fiskeren å kontrollere kiloprisen av de ulike fiskeslag, stilte de fleste seg lojale overfor handelsmannen som "kompanjong." Wandas far tilhørte også deres nabolag og bestyrte krambuhandelen fiskerbonden var avhengig av. Handelsmannen hadde også ry blant sambygdingene for sin ettergivelse av kreditt og for at han "ga folk arbeide," som ledd i å slette utestående fordringer. At de lokale arbeiderne avverget kriser og stilte opp til sildetilvirking for eksempel uten noen form for fastlønnskontrakt, var av særlig stor betydning. Mange kunne føle seg smigret av å bli bedt om utførelsen av et "arbeidsstykke," da arbeiderne i tillegg fikk servert "god" mat.

I dette lokalsamfunnet hendte det også at "kjærligheten fant sine veier under hagegjerdet" der porten ikke var til å forsere. Slik kunne giftemålet gå på tvers av klasseskiller og bidra til sosiale familieforpliktelser mellom stedets arbeider- og overklasse. I Wandas heim kom riktignok ikke dette til å skje. Foreldrene ble omtalt som svært "påpasselige" for hvem som kunne anses til å være "passende parti." Så lenge odelssønnen ikke var tilgjengelig, fantes ingen "for deres like" i den umiddelbare nærhet, slik det forklares at Wanda forble ugift.

I Otelias familie opplever vi derimot at hennes svigermor som datter av en storbonde gjennom ekteskapet med Karls far, fikk "utparsellert en åkerlapp" fra hovedgården. Slik kom hun og hennes familie til å inngå i en slags husmannskontrakt under sin egen bror. Her må vi anta at "pliktarbeidet" Otelias svigermor utførte i egen barndomsheim måtte fortone seg annerledes og var av en annen karakter enn husmannsvesenet i Hedmark.

Selv om de jordløse kan sies å stå i arbeidsgjeld til en grunneier, var nok de nordnorske forholdene preget av en større grad av gjensidighet enn det som var tilfelle i østlandsområdet. Her antar vi at nessekongen sto i et sterkere avhengighetsforhold til fiskeren enn det som var tilfelle for storbonden og hans arbeidsfolk (Knutsen op.cit.). Dette skyldes trolig allemannsretten til havets ressurser, til forskjell fra jordloven.

Selv om det på Øya også fantes klasseskiller, vet vi at øyværingen hadde en oppfatning om likeverd uavhengig av rang. Øyværingen siterer også ordtak som at "det ikke finnes lommer på likskjorta," for å understreke at ingen "får ta med seg" noe av sitt materielle gods. Slik framheves det at det ikke er "saliggjørende" å samle seg jordisk gods, slik det også blir framhevet i den protestantiske læren.

At noen var "sterkere utrustet" enn andre både i åndelig og materiell forstand, kunne også komme hele Øyas befolkning til gode. Her kunne både handelsmannen, storbonden og læreren gi trygghet gjennom sysselsetting, i likhet med materiell og "åndelig" støtte. Alle visste at storbonden ikke kunne la noen av sine sambygdinge lide av sult og matmangel like utenfor stuedøren, ut fra en innarbeidet sosial hevd og moralsk forpliktelse om at de "store" skulle hjelpe de "små." Øyværingen søkte å håndheve en egalitær samfunnspraksis, som ikke tillot verken jordeieren eller handelsmannen å bli for egenmektig. Led "småfolket" kunne "storkaran" høste vanære. "Ingen var tjent med det," kan de eldre si når Øya var for liten i omkrets til at nøden kunne overses. Som øyværing forsøkte de å holde seg til den uskrevne regelen

om at de som hadde mye skulle dele med de som hadde lite. Å være ”gavmild” er derfor en hederbetegnelse på Øya, ennå i dag.⁵⁷

De eldre kvinnene har fortalt at det i deres barndom fantes flere kvinner på Øya, som satt så trangt i det at de ofte måtte tigge seg til maten. Noen av dem ble kjent for å ha kraft til å ”mane ondt” over bondens hus og buskap, dersom de ikke fikk ”matbiten.” Mange fryktet derfor den enslige og vaggende kona når hun nærmet seg hagegjerdet. Hun var kjent for å være ”bisk” og ungjentene kunne bli advart mot å bli som henne, for da risikerte de og aldri bli gift. Det hadde stor oppdragende virkning å kunne vise til et avvikende eksempel, - som et konkret tilfelle til skrekk og advarsel. Bondekona kunne derfor føle seg forpliktet til å porsjonere ut noen egg, melk og kjøtt til den enslige, funksjonshemmede kvinnen, når hun kom og satte seg innenfor kjøkkendøren. Ved å hjelpe henne ”reddet” hun også egen ære, kan vi si.

Slik kunne den enslige, ugifte kvinnen det her spesielt refereres til få makt på Øya der hun bodde alene uten slektninger. Hun eide sitt hus som var ”festet” som leietomt i utkanten av storbondens eiendom, og hun ble tilkjent mange av de egenskaper vi fra litteraturen forbinder med hekser og trollkjerringer (Grønbech 1997). Etter sin død ble huset solgt og overdratt til en av storbondens sønner, som var utflyttet og hadde etablert seg som industriarbeider i Mo i Rana. I dag benyttes huset til sommersted og bærer navn etter denne kvinnen. Kanskje som for ennå å sikre seg hennes velvilje og gunst slik bondesønnen erfarte i guttedagene?⁵⁸

Å støtte hverandre var en del av den uformelle sosiale garantien for livsunderholdet i en tid uten offentlig hjelpeapparat, med unntak av ”fattigkassen” som de fleste prøvde å unngå. Å gi en håndrekning handlet ikke bare om å ha hjertelag og vise barmhjertighet, men pekte også mot følelsen av ”å være i samme båt” når den enkeltes velferd inngikk i alles ve og vel. ”Led noen, led alle,” var et visdomsord som hentet fra Håvamål. Her handlet det om å betrakte Øya i en integrert sammenheng ut fra innlevelsesevnen (empati) på et sted der de fleste var i familie, og som på den lokale dialekten kalles for ”å være i skyld.”

Handelsmannen kunne gi av sin kreditt med varer på henstand. Den ”skrivekyndige” og ”boklærde” kunne benyttes som foregangsmann der det trengtes en talsmann overfor embetsverket sørfra. Slik kunne læreren på vegne av bygdefolket benyttes som sendebud overfor lensmannen og presten. Sett i sammenlikning med disse embetsmenn sørfra, ble hans yrkesstatus på denne tiden betraktet som likeverdige. Disse ble lokalt omtalt som ”herrer og skrivekyndige.”

Mine informanter kan imidlertid ikke gjøre rede for noen spesifikk yrkesstatus. De har aldri oppfattet seg selv som bønder. I deres familier var mannen registrert som fisker og forsørger, og det var ikke før i 1970 at bondekvinnene ble registrert med eget yrke. Dette ble aldri aktuelt for mine informanter og kan sies å komme etter fiskerbondens tid. Selv om kvinnene i fiskerbondehusholdet spilte en helt avgjørende rolle for familiens underhold der vi kan si at mannen som fisker var helt avhengig å ha en heimeværende kone, verken fantes eller inngikk disse kvinnene i noen faste poster på statsbudsjettet. Politisk sett kan vi derfor si at kystkvinner ikke ble viet oppmerksomhet. Når kvinnene i en offentlig sammenheng inngikk som ”usynlig” i forhold til sin arbeidsinnsats sto hun også uten rettigheter som syketrygd og opptjening

⁵⁷ Her henvises til gavens tvetydige betydning basert på forventninger om en byttetransaksjon (M. Mauss: ”The Gift.” London: Cohen & West. 1954).

⁵⁸ Denne mannen forteller om da de som guttunger narret den enslige kvinnen som fikk sette potet på foreldregården, til å sette potetskall med groe på. Hun gjorde dette. Senere var guttene og satte ned ordentlige settepoteter. Denne kvinnen hjalp til i potethøstingen og fikk sine poteter. Hvem som ble lurt i dette tilfellet er vanskelig å si. Det fortelles også at kvinnen samlet tørka kumøkk til brensel.

av statlige pensjonspoeng. De fleste eldre kvinnene er derfor minstepensjonister, til tross for at de regner det som om de har arbeidet hele sitt liv, - helt fra barnsben av. Noen av kvinnene har fortalt meg om irritasjonen de følte, når barnetrygden ble tilsendt på postanvisning i mannens navn. At en gretten postmester også kunne finne på å gjøre et poeng av at hun kom til postkontoret og ville ta ut penger i en "annen manns navn," gjorde ikke saken bedre. Da kunne det berettes om mang en fortørnet husmor som på heimturen måtte bekjentgjøre at det var da tross alt hun som hadde satt ungene til verden og som sto for det daglige passet. Dette var penger som i alle fall inngikk som tilskudd til husholdningsbudsjettet. At barnetrygden var viktig for anskaffelse av nye klær til jul og 17. mai, er noe mange kvinner bekrefter. Her understrekes det alltid at barnas behov ble prioritert, og at de "påskjønnet" seg selv til sist. Alle visste hva det lokalt betydde å vise seg som en "gjæv" og dyktig husmor, som ensbetydende med å la de andres behov gå foran. Selv om ingen her har hørt om "det annet kjønn" slik S. d. Beauvoir (op.cit.) beskriver kvinners andreorientering, vil deres sosiale inn- og underordning og prioriteringssystem sammenfalle med den franske filosofens teorier.

Internt i familien var det selvsagt at det økonomiske overskuddet ble brukt til å styrke fiskeriledet, da det var avkastningen fra fisket som ga familien kapitalinntekter. Båten fikk prioritet framfor fjøset, ut fra en større markedsverdi på fisk sett i sammenlikning med landbruksprodukter. På denne måten føyer fiskerbondens økonomiske disposisjoner seg inn i en patriarkalsk orden med mannen definert som forsørger.

7.2.3 Fiskerbonde og primærnæringsprodusent

Av de 35 000 en regnet som fiskerbønder, det vil si menn i kombinasjonshushold, og som fantes under Nygaardsvold-regjeringen før 1939, var yrkesgruppen knapt registrerbar i 1975.⁵⁹ Vi kan dermed si at småbruksdriften og dermed naturalhusholdet hadde opphørt som "offentlig" drift/livsform. Båter som "Telja" lå i fjæra langs kysten og de små åkerlapper lå "brakk" eller ble benyttet som tilleggsjord for de større lokale bønder.

Selv om fiskerbonden ikke kunne betraktes som eiendomsløs i marxistisk forstand, hadde de fleste lån og mottok statssubsidier som ga tilskudd til driften av båten. De var dermed avhengig av staten. Når statsstøtten frafalt ble livsgrunnlaget marginalisert på en slik måte at mange sluttet ("ga opp") som fisker. Dette var en utvikling som hadde sammenfall med en sentrumsvekst og der fiskerbonden lot seg mobilisere som industriarbeider. I marxistisk forstand kan vi snakke om at fiskerbonden (les: menn) her ble betraktet som en type "reservearmè" i etableringen av nye arbeidsplasser. Familier brøt opp fra landsbygda og kvinner flyttet med til byen uten noen formalisert rett til arbeid eller tilrettelagt kvinnesysselsettingstiltak. Vi kan si at denne offentlige arbeidsmønstringen føyer seg inn i en statlig politisk tankegang på 1950-tallet, der husmorpraksis og omsorgsarbeide ble mer eller mindre tatt for gitt ut fra kvinners posisjon som heimeværende og "gratisarbeider."

Familieflyttingen innebar at mange av kvinnene søkte tilpasninger som deltidsarbeide innen servicebransjen, rengjøring og omsorg som kunne forenes med ansvaret for husmorarbeidet. I perioden før barnehageutbygging var de heimeværende kvinnene svært viktig i rollen som dagmamma ut fra løsninger som i liten grad var formaliserte. Jobben som dagmamma var derfor ofte uregistrert og ble kalt "svart arbeid." Mange kvinner sto derfor i en utsatt posisjon, både som lavtlønnsgruppe og som

⁵⁹ B. Hersoug og D. Leonardsen viser i sin bok: "Bygger de landet?" Pax forlag 1979, et helhetsbilde av distriktpolitikken knyttet til sosialdemokratiet i årene 1945-1975.

deltidsarbeidende med få trygderettigheter og manglende oppsparte pensjonspoeng (H. Danielsen 2002).

Selv om kystkvinnene ikke er fokusert i den marxistiske analysen slik vi kjenner den fra K. Marx, vil de her kunne betraktes som en reservearmè, i likhet med den ufaglærte industriarbeider, når de som gruppe var mobiliserbar og kunne fylle nødvendige posisjoner i en endring mot en mer sekundær/tertiær samfunnsstruktur.

A.V. Chayanov (1888-1939) som gjorde omfattende studier av småbrukerøkonomien tilknyttet forholdene på den russiske landsbygda, viet heller ikke kvinnenes situasjon noen interesse. Selv om han i utgangspunktet var opptatt av å vise at det i tillegg til den marxistiske forståelsen av den industrielle produksjonsmåten, fantes en produksjon på husholdsnivå (familiebruket), var kvinner ikke eksplisitt med i hans analyse. Familiebrukets avkastning basert på et privat underhold ble kalt “peasant economy,” tilsvarende en form for selvberging. Husholdsøkonomien ble betraktet som en ikke-kapitalistisk produksjonsmåte ut fra at verken merverdi eller renteinntjening var motivasjonsførende for denne familietilpasningen. Familiens konsum ut fra behovet for naturalia (mat) til overlevelsen var her avgjørende for produksjonsmåten og investeringsgraden. En “peasant-familie” lever av å framskaffe produkter med utgangspunkt i egne produksjonsmidler og egen arbeidskraft, og når familiens behov er dekket akkumuleres ikke noe overskuddslager med tanke på en markedsomsetning. Et av Chayanovs hovedpoeng er at i husholdsøkonomien tenker en bare overlevelse og ikke salg og profitt. Følgelig kommer en til å tenke mer ut fra arbeidets og varens nyttehensyn enn ut fra bytteverdien. Slike samfunn kjennetegnes heller ikke av mobilitet, men av stabilitet.

Kollektivet som produksjonsenhet knyttes til familien som selv-reproduserende og framstår dermed som en statisk produksjonsenhet med liten rekkevidde ut over seg selv. Lokalsamfunnet som mikronivået blir dermed mindre avhengig av makronivået, det vil si storsamfunnet. Ut fra dette forhold er den økonomiske stagnasjonen i et land basert på “peasant economy” blitt forklart med at enhetene ikke har produsert omsettelig overskudd med tanke på et marked for kapitalakkumulasjon og reinvestering, - lik Keynes økonomiske vekstteori oppmuntret til. Småbrukerfamiliens økonomiske beregninger skapte derfor liten dynamikk i en markedsøkonomi som skulle garantere utvikling og samfunnsvekst (Thorner/ Kerblay 1966).

Chayanovs teori er mangelfull når det gjelder analysen av den kjønnsmessige arbeidsdeling og kvinnens avgjørende rolle for husholdsproduksjonen. Parallelt med at kvinnenes arbeidsevne var nødvendige for husholdets krav som selvberende enhet, ble de da også betraktet som “annen-rangs borgere og nesten alltid plassert under en manns autoritet” (Shanin 1971, s. 31). Chayanovs teorier er videre basert på russiske forhold, hvor bonden og ikke fiskerbonden var fremtredende. Eiendomsretten til havet har historisk sett aldri vært oppmålt og regulert, slik det har vært tilfelle for landarealet. Retten til vann har derfor alltid vært flytende og blant annet gjort til gjenstand for naboskapsregulering, sett som hevdvunne fiskeplasser ut fra bruken over år (Maurstad op.cit.). Et fiskemèd kan her inngå i en slik betraktning.

Verken Chayanovs eller Marxs teorier omfattet allmenningens naturområder slik som folket i Nord-Norge levde i og av. Her var verken fjellvidda eller fiskerike områder som Barentshavet viet noen oppmerksomhet. Chayanovs teori kan også bli kritisert for sine mangler ved at den ikke er koblet tilstrekkelig opp mot et makroperspektiv som omfatter et større samfunnssystem, slik vi finner i marxistisk teori. Tross mangler er hans teorier om “peasant economy” blitt stående som betydningsfulle i forståelsen av husholdstilpasningen vi i mange land ennå kan finne. Disse landene har gjerne, sett med den vestlige kapitalismens øyne, blitt ansett og omtalt som u-land.

De kvinner vi har møtt har innrettet sitt liv slik deres formødre gjorde, uten å ha hørt om verken “peasant economy,” Marx eller Keynes.

Innenfor etterkrigstidens økonomiske tankegang ble fiskerbonden forståelig nok, ansett som lite lønnsom for storsamfunnet. Når småbrukerøkonomiens selvbergingsssystem og kapitallogikk først og fremst har vært basert på privat konsum for vedlikeholdelse av familiens tarv, ble da også husholdet å betrakte som en mer eller mindre lukket produksjonseenhet uten ekspansjonsmuligheter. Naturalhusholdet i kystsammenheng var en tilpasning basert på familieenhetens overlevelse, der lønnsomheten ble kalkulert ut fra den private produksjons- og reproduksjonssfære. Dette var ikke i samsvar med de lønnsomhetskriterier som lå til grunn for måten en regnet bruttonasjonalproduktet og overskuddet på, ut fra den sosialdemokratiske økonomiske vekstmodellen med rot i økonomen Keynes. Da er det vel heller ikke til å undres over at det var fiskerbonden som de politiske planleggerne oppmuntret til en omplassering gjennom økonomiske insitament som fraflyttingsbidrag. Når nasjonen satset på økonomisk vekst og ekspansjon av industriarbeidsplasser (sekundærnæringen), skjedde dette på bekostning av primærnæringen. Nord-Norgeplanen fra 1951 kan jo også være et vitnemål om dette.

Selv om de færreste av mine informanter kunne overskue hva moderniseringen innebar med småbruksavvikling og distriktsfraflytting til fordel for industrialisering og sentralisering, kom de fleste av dem til å oppmuntre sine barn til å satse i denne retning. De frarådet “slitet” som fiskerbonde og så heller ingen andre lokale muligheter på 1950-tallet.

Det er denne endringen som i dag kan oppleves som et ”tap” ut fra de eldres posisjon og som kan knyttes til deres opplevelse av ensomhet. Øya kan i dag ses som eksempel på et uttynningssamfunn, når ungdommer har flyttet og pensjonister blir i flertall. De som forlot Øya reiste fra en århundrelang kysttilpasning og tradisjoner som nok var mer resistent og overlevelsesdyktig i magre år enn i gode år, dersom en legger Keynes økonomiske vekstspiral til grunn.

Selvbergingsenhetens vekstlogikk manglet begreper for profittmaksimering og var verken ensrettet eller markedsorientert. Innenfor denne kapitallogikken opererte bare nessekongene og de store handelshus, men som samtidig var avhengige av lojale fiskere for å forsyne sitt marked. Når den lokale fiskeren forsvant som råstoffleverandør, opphørte også handelsmenn som Zahl, kjent fra Hamsunlitteraturen som ”kjøpmann Mack.” I dag står dette handelshuset på Kjerringøy i Nordland som et museumsanlegg ivaretatt av kulturetaten, mens mange av de andre herregårdssetene har forfalt og er ute av soga slik som i Wandas tilfelle.

Når så mange av kystbefolkningen forlot sin gård og grunn for å satse på et nytt utkomme, var dette ikke bare for å skaffe seg et sikrere og tryggere levebrød. I den moderne sammenhengen var også kvinner motiverte for en fristillelse fra det “åk” de hadde sett i sine mødres ansikt.

Framveksten av et nytt husmorideal var i emning, avspeilet som den glade, støvsugende og rengjørende kvinne i en moderne kjøkkeninnredning med tekniske hjelpemidler. Det ble også reklamert for et vaskepulver som var så ”effektivt” at husmoren trygt kunne henge opp sin hvite klesvask på Karl Johan, - hovedstatens hovedgate (H. Danielsen op.cit.). Slik kunne det i 50-årene bli fremstilt i reklameteksten både i ukeblader og på bygdekinoens “svimlende” filmrerret, når bildene passerte fortere enn det øyet alltid greide å fokusere, slik forskeren som barn

kan huske dette.⁶⁰

Omstillingen fra landsbygda til bylivet forespeilet heving av den generelle levestandarden, med muligheter for anskaffelse av bil og hytte som uttrykk for en materiell velstandsøkning. Velferdsstaten var under etablering og ingen ville lenger finne seg i "bakleksa," når de fleste snakket om "framskrittet." Den amerikanske kulturintervensjonen lot heller ikke vente på seg, ut fra et internasjonalt samarbeide der Marshall-hjelpen var påvirkningskraft. For oss ungentene vitnet nylonstrøpene og tyggegummien om dette, uten at vi forsto bakgrunnsbildet. I relasjonen til filmidoler som James Dean og Doris Day som skuebrød i ukeblad og magasiner, var det nok mang en fiskergutt og bondjente på landsbygda som i øyeblikket måtte føle seg både "umoderne" og "tilsidesatt" i utkanten. Foreldrene begynte vel så smått å ane at de var i ferd med å miste den yngre generasjonen ut av syne, - tapt for de mer materielle verdiparadigmer tuftet rundt utseende og arbeidsmarkedet. Ungjentene var begynt både å slanke og sminke seg, som en slags mental forberedelse for å "tilpasse" seg bylivet.

Kvinnene på Øya måtte se mange av sine nærmeste reise og flytte "for godt." Deres oppgave som mor var over. Selv var de kommet i en alderen hvor de kunne begynne en gradvis nedtrapping av husholdsdriften med endring av husmorrollen. Slik øyner vi at en epoke er forbi når livet på Øya kan ses som et samfunn i miniatyr ut fra en nasjonal og internasjonal påvirkning. Det som skjedde på Helgelandskysten kan stå som eksempel på hva som skjedde i mange liknende kystbygder etter krigen, der rasjonale og logikken i småbruksproduksjonen ble influert av statskapitalismen, med økonomen Keynes' vekstspiral som forbilledlig.

7.3 ARBEID OG ATTER ARBEID

7.3.1 Mannens rolle som hovedforsørger

Som vi vet presenterer kvinnene seg gjennom arbeidslitet som i en "evigvarende strøm," da arbeidsoppgavene aldri tok slutt. Mangfoldet av arbeidsoppgaver uten opphold fra de var barn understrekes derfor som en vesentlig faktor i kvinnenens liv, uten at de definerer seg gjennom noen bestemt yrkeskategori. Dette er da i tråd med at deres arbeidsinnsats heller ikke av det offentlige har blitt registrert, tilgodesett og betraktet som av verdiskapende betydning, og der kvinnene i naturalhusholdet også i Marx' og Chayanovs analyser blir utelatt. Slik kan vi ikke bare definere disse kvinner som det annet kjønn, for å bruke S. d. Beauvoirs termer, men si at de blir fullstendig usynliggjort.

I kombinasjonshusholdet er det mannen som har blitt betraktet som familieforsørger og som var stønads- og trygdeberettiget. Minstelott og ekstra sysselsettingsmiddeltiltak ble i likhet med barnetrygden utstedt i hans navn. Selv om både mannen og kvinnen gjennom deres felles arbeidsinnsats var viktig for å sikre familiens underhold, var det i en offentlig sammenheng først og fremst mannens rolle og betydning som kom i betraktning. Ut fra en patriarkalsk orden ble mannens aktivitetsområder også internt i familien oftest vurdert høyest og gitt prioritet. Dette kan også tilskrives at fiskeriene var mer markedsavhengig enn landbruket, sett ut fra omsetningsmuligheter. Følgelig var det driften av båten som skulle bringe familien kontantinntekter, selv om kvinnene

⁶⁰ I 1950 sendte Norsk Bygdekino sine første biler til områder uten kinotilbud. Senere ble to "kinobåter" tatt i bruk i kyststrøkene. Det var derfor ikke ofte det var filmforestilling på Øya. Når kinobåten ankom gikk derfor alle "mann av huse" for å se film på ungdomshuset der vi satt på harde trebenker uten ryggstø i timer, uansett hvilken film som ble annonsert.

ut fra sin mat- og klesproduksjon bidro med en betydelig innsats til familiens underhold (Bratrein op.cit., Elstad 2002). Slik kan vi si at ekteskapet var viktig for naturalhusholdets virksomhet og opprettholdelse ut fra et samarbeidsregime som skjulte kjønnsdiskrimineringen.

Så lenge mannens forsørgerrolle ikke ble problematisert, kunne det nok også hende at Karl og Otelia oppfattet det som om at det var Karl som kjøpte vaskemaskinen, til tross for at kjøpet ble realisert på bakgrunn av ekteparets felles oppsparte kapital. Innkjøpet av "vaskebjørnen" skjedde da også først etter at utstyret til båten og fiskeredskapene var sikret. Denne ordenen var Otelia og alle de andre kvinnene fortrolige med og aksepterte som en selvfølge. Otelia var dessuten vant til å bære vann og betrakte dette som en del av husmorens oppgaver, lik alle de andre kvinnene. Om jentene fra Helgeland ble det av den grunn sagt at de var "lang i armene" (Thorsvik 1977). Ikke desto mindre var familiens felles glede stor den dagen "Telia" tøffet heim gjennom sundet med vaskemaskinen som nyanskaffelse, - etter byturen og handelen som ble feiret med "kjøpingskaker."

Oppfatningen om framskrittet var her udiskutabelt, og stoltheten var stor over å ha greid denne investeringen som et felles løft over i en mer "lettvint" hverdag der det "bare var å trykke på knappen." Alle visste at bak kjøpet lå mange forsakelser og lang tids sparing. Dette faktum hadde også barna stadig blitt påminnet, hver gang de skulle stoppes i sine materielle fordringer, slik datteren vil huske. Dette var ennå i en tid hvor ei krone fra eller til var vesentlig, og barna ble oppmuntret til å legge 10-øringen på sparebøssa gjennom ordtaket om at: "mange bekker små blir til en stor å."

Selv om mannen i mange sammenhenger var stilt øverst og fremst innenfor familiens arbeidshierarki, visste alle at kvinnens deltakelse var uunnværlig. Dette hadde de erfart når mor ble syk eller borte, for kortere tid eller for alltid. Koordineringen i samarbeidet mellom mann og kone ga i så måte familien en slags gjensidig livsgaranti. De var sammen om oppgavene og de sto sammen om livet, når begge kjente frykten for sykdommer som kunne ramme. Kona måtte bære engstelsen alene når mannen var ute på havet (Anderssen op.cit., Davis/ Nadel-Klein op.cit.).

Når mannen var på Lofothavet de tre etterjulsmånedene, var belastningen ekstra stor. Ikke bare hadde kvinnen tunge bører med ansvar for barn og husdyrhold. Hun levde alene med spenningen når det gikk lenge mellom "tidningene" fra mannen. Som nevnt var telefonen ikke allemannseie og hurtigruta og lokalbåten ("dampen") var det nærmeste befordringsmiddelet til å frakte posten den lange sjøveien. Lofotsesongen og vinteren på Øya var preget av både mørke, kulde og storm. Da ble kvinnene ekstra utfordret til å utvise mot og tålmodighet når det gjaldt å skjerme ungene mot bekymringer. Da fantes fellesskap i nabokjerringer i samme situasjon, når kvinnene måtte opprettholde samfunnsdriften i mannens fravær. De var lokalsamfunnets kulturbærere, slik vi har sett de senere av kvinneforskere bli omtalt (Holtedahl 1986). Selv om fraværet kunne by på mange tunge fysiske og psykiske tak, innbød mannens lange Lofotopphold også til en pause fra en mann som gjennom sitt nærvær kunne være både krevende og dominerende. Om disse mannfolkene sa en altså at "kjerringen måtte stå på pinne for dem." Det betydde at konene måtte innordne seg etter mannens beslutninger og ikke "sei hanj i mot." De sa at han "regjerte." Ingen av de eldre kvinnene har fortalt direkte om at deres ektemenn hadde "slike egenskaper," selv om jeg vet at de fantes. Kanskje er dette nettopp blant de forhold som betraktes som private, og innrømmelser som vil kunne føles ærekrenkende overfor den avdøde ektemannen. De fleste kvinnene fokuserer mannens positive trekk under en form for heroisering og som forskeren har unnlatt å utfordre.

Vi vet at Amalie åpenlyst måtte tåle sin manns sidesprang, uten at hun forlot han.

Hennes historie kan fortelle om kvinnenes sterke lojalitet til ektemannen og familieforpliktelsene, under forhold der skilsmisse ikke var akseptert eller ble vanlig før mot 1970-tallet. Da står vi overfor en ny generasjon kvinner, sett som de eldre kvinnenes døtre, med muligheter for en fristillelse fra mannens forsørgerbyrde gjennom egen yrkesrolle. Dette var en frigjøring som også tillot utprøving av nye samlivsformer som papirløse ekteskap⁶¹ og der samlivsbrudd ikke lenger var skambelagt. Samlivsforhold kunne dessuten diskuteres med venninner og kunne dermed være et tema i offentlige fora.

På Øya snakket de eldre kvinnene aldri om å være venninner. De var nabokjerringer i ei bygd hvor den heimeværende kvinnen (husmoren) viste sterk lojalitet til familien. Kvinnefellesskapet var basert på et gjensidig tjenestebytte og ikke på utveksling av "intime" betroelser lik den ungjentene i dag kan tillate seg (Grønbech 1991). I tiden da de eldre kvinnene giftet seg kan ekteskapet ses som kvinnenes viktigste karrieremulighet. "Gift deg eller hopp på havet" var et uttrykk på Helgeland, myntet på ungjenter og som understreket betydningen av ekteskapet som et være eller ikke være for kvinner. Ikke rart at det i en slik sammenheng ble viktig å få seg en "snill" mann, slik bestemødre overfor sine barnebarn kunne antyde. Vi forstår også at den enslige kvinnen uten nære familierelasjoner til Øya kunne ha vanskelige kår, når vi tenker oss at hun måtte gå spissrotgang til storbonden for å få seg en "matbit." Hennes situasjon som arbeidsufør, ga få muligheter for verdighet og status, i ei tid hvor hekser og trollkjerringer heller ikke var glemt. Wanda trengte aldri å tenke på og hoppe i havet eller "tigge" til seg maten, slik vi kan tenke oss det. Selv om hun aldri "ble" gift, hadde hun en livsforsikring i familien og var garantert et livsunderhold i kraft av handelshusets virksomhet. Her må foreldrene bevisst eller ubevisst ha kalkulert med å ha sine døtre i husholdet, all den tid frierne sies å bli stoppet før de rakk og komme seg til gårdsporten.

7.3.2 Den patriarkalske orden

Kvinner og menns kjønnsroller var definert ut fra en arbeidsdeling avpasset mannens virke på havet og kvinnens ansvar i heimen og fjøset. Ut fra den umiddelbare betraktning framstår rollene som komplementære, i forstand av å utfylle hverandre. Dette var nok også tilfelle, selv om vi gjennom mange eksempler får illustrert at den tradisjonelle arbeidsdelingen ikke var basert på likeverdighet verken i form av respekt, aktelse og heller ikke i arbeidsutøvelsen. Barnepass og fjøsstell var for eksempel et klart kvinneansvar. Kvinnene måtte dessuten alltid være parate til å forlate sine gjøremål for å assistere mannen, dersom han trengte bistand. Det omvendte forhold var ikke like selvsagt, slik kvinnenes fortellinger vitner om.

Ut fra mannens status, både på mikro- og makronivå, var pater viktigere og høyere vurdert enn mater. Vi står her overfor et kjønnsmessig over- og underordningsforhold slik vi gjennom kvinneforskningen har fått dokumentert, parallelt til en autonomi og selvstendighet som primærnæringsdriften krevde. Selv om kvinne og mann sto i et avhengighetsforhold i en form for komplementær virksomhet, framsto de ikke som likeverdige og var dermed heller ikke likestilte. Skjønt kvinnene oftest understreket et nært samarbeidsforhold til mannen, har vi mange eksempler på at dette skjulte en diskriminering av kvinner, sett som "mindreverdige" og underordnet. Selv om kvinnene var bevisst betydningen av sitt arbeide, visste de at det var mannen som "hadde det endelige ordet." Selv om hun internt i familien framsto som "sjefen," var det husbonden som tok beslutninger når det gjaldt de økonomiske forhold. Slik kunne

⁶¹ For de eldre kvinnene var det skambelagt å bo sammen uten å være gift.

sosiologen som barn komme til å tro at det var bestemoren som bondekone som var ”matronen,” mens det i realiteten var bestefaren som var patriarken og som nøt gårdsfolkets respekt. At bestemoren blant barnebarna nøt størst anseelse, brøt med det virkelighetsbildet som senere ble presentert gjennom kvinneforskningsteorier i forståelsen av kvinners ”underdanige” rolle i familien (Holter 1975, 1982).

Også ut fra en slik tankegang ble sjarken ”Telia” gitt prioritet framfor innkjøp av klesvaskemaskinen. Investeringen kan framstå som ”Karls handel” med en overseing av Otelias bidrag og inntekter fra lefsebakingen. Selv om Wanda lokalt kunne få ”gode” skussmål som en potensiell ”driftig” forretningsfører, var overtakelse av forretningsdriften så vidt vi vet aldri noen aktuell problemstilling internt i familien. Når handelshuset gikk fallitt blant annet i mangelen på arvtakere, var dette alltid framstilt som et forhold vedrørende den mannlige rekkefølgen, uten at hun som datter kom i betraktning.

Selv om Wanda kan framstilles som en ”prinsesse på haugen,” ble hun som eldst i søskenflokket på denne tiden ikke tilkjent odelsrett⁶² til verken gården eller forretningen. På Øya inngikk hun heller ikke i det lokale kvinnefellesskapet. Her sto hun også utenfor på grunn av familiens velstand og forretningsdrift, sett som eksklusiv. Slik kan Wanda ha følt seg ensom og isolert ut fra en lokal sammenheng, uten at hun kanskje så på seg selv som stedets overklassekvinne. Når Øyas øvrige kvinner inngikk i samarbeide rundt mer typiske kvinneoppgaver som baking og rundvask, var Wanda arbeidsleder for tjenestejentene som utførte dette arbeidet. Til større arbeidsoppgaver kalt ”sjauer” som baking og rundvask, rekrutterte de andre kvinnene hverandre ut fra det lokale nettverk. På denne måten ble heller ikke det tradisjonsbundne kjønnsrollemønsteret utfordret, gjennom for eksempel krav om mannens deltakelse. Kvinnene forteller at menn i slike sammenhenger bare ”forsvant” og ikke ”fant veien hjem igjen” før til middag. Det var på slike dager at vi kan tenke oss at det var folksomt på krambua.

Selv om kvinnene mange ganger sier de kunne føle seg ”slitne og lei” opponerte de ikke, når det å ikke klage ennå framstår blant deres fremste dyder. Selv om de mange ganger var først oppe og sist i seng, var husmorens arbeidsbyrde regulert av en sterk kjønnsdeling som utelukket kvinnene fra å involvere sine menn i frokostservering og melking av kua.

Ekteparet samarbeidet ut fra en form for komplementaritet der kvinnene sier de aldri forsøkte å utfordre mannens posisjon som familiens overhode. De verken oppmuntret eller utfordret han til barnepass, selv om han i lange perioder var borte også fra sine barn, mens hun altså satt med eneansvaret for heimen. Når mannen var tilbake fra fisket i fjernere farvann, inngikk ekteparet i det tilvente kjønnsrollesmønsteret og der han ble betraktet som autoritet og sjef. At kvinnene i en slik sammenheng trakk seg tilbake til fordel for sin mann, er blitt kalt ”sidetrinnsprinsippet” (Berggren 1990). Mor kunne altså på denne måten sjonglere med sin autoritet, men fikk dermed avgrenset betydning avhengig av mannens tilstedeværelse. Her var det heller ikke uvanlig at familiens eldste sønner overtok fars rolle i hans fravær. Dette blir også bekreftet gjennom studier av sjømannsfamilier og i familier der far arbeider på oljeplattform (Tiller 1960, Solheim/ Heen/ Gulvåg Holter 1986). I disse undersøkelsene vises det til hvordan husmoren søkte å utsette og gjemme oppgaver til fars heimkomst, som for eksempel gjennom å unnlate og skifte lypærer. Slik blir det hevdet at mor søkte å framheve mannens viktige rolle gjennom en integrering av arbeidsoppgaver i heimen

⁶² Odelsloven ble endret i 1974 og ga dermed eldste barn, uavhengig av kjønn, arverett med 10 års tilbakevirkende kraft.

som stadfester hans betydning som familiefar.

Eksemplene viser til at når kvinnene står i et økonomisk avhengighetsforhold til mannen, tilpasser hun sin kvinnerolle ut fra et underordningsforhold der hun ikke opponerer, men inntar rollen som supporter. Kvinnene innretter seg dermed i et familiemønster basert på mannens autoritet, når de snarere påtar seg ansvaret for opprettholdelsen av det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret og familiehyggen. De eldre kvinnene uttrykker her at de "måtte sørge for å bevare husfreden."

Selv om de eldre kvinnene unnviker spørsmål angående interne familieforhold og samlivsproblematikk, uttrykker de sympati for sine døtre som stiller krav til ektemannen. Dette kan ses som støtte til de yngre kvinners rettighetskrav sett i sammenlikning til muligheter de selv aldri hadde, uten dermed sagt at de oppfatter skilsmissemålet.⁶³ Ved samlivsbrudd omtales de yngre kvinnene som egenrådige, når de kan oppfattes til å tenke mest på seg selv. Her sier de eldre mødrene at hensynet til barna burde gå foran. De mener at barna "trenger en heim" og "begge foreldrene." De yngre kvinnene påføres oftest "skyld" dersom barna får tilpasningsvansker.

De yngre kvinnenes valg og fristillelse står derfor i klar kontrast til de eldre kvinnenes altruisme der vi kan si at omsorgen for andre bar over for det vi kan kalle en form for offermoral. Vi kan dermed si at de eldre omtaler familiebrudd og ser omsorgen for barna som kvinners ansvar. Kvinnen innrømmes dermed ansvaret for samholdet i familien og der ekteskapet ses som en institusjon "innstiftet av Gud" gjennom vielsen i kirken. Her oppfattes ekteskapsløftet som en form for "hellig" troskapsløfte som ikke bør brytes før "i døden atskillelse," slik de selv har etterlevd dette.

7.3.3 Avvik og mytedannelse

De eldre framhever lagarbeid og samhold framfor individualisme og konkurranse. Arbeidsdelingen i ekteskapet understrekes som helt sentralt og avgjørende for husholdsdriften. Dugnadsarbeidet framheves som viktig del av samholdet i lokalsamfunnet når vi betrakter Øya som kollektiv, der likhet og fellesskap står sentralt. Hjelpsomheten var basert på resiprositet i et subjekt – subjektforhold. De få kvinnene som sto utenfor dette fellesskapet, som for eksempel Amalie og Wanda, kunne derfor bli definert som sosiale aktører i form av å være de "andre" til forskjell fra Øyas "vi." Ser vi disse to kvinnene isolert sett som et avvik fra den tradisjonelle kvinnerollen, ser ingen av dem imidlertid ut til å ha truet øyværingens opplevelse av Øya som et "likeverdige" bofellesskap. Kanskje medførte deres nærvær at "kjerringene" også lettere så seg selv og sin betydning som mor, kone og "arbeidskar." Kanskje kan vi si at deres "annerledeshet" har skjerpet solidaritet- og likhetskravet, så lenge "avvikerne" representerte et mindretall og heller ikke truet fellesskapet?

Wanda var gjennom sin familie økonomisk privilegert. Hun appellerte ikke til naboens støtte. Amalie ble det bare "hvasket" om, da hennes situasjon ikke påkalte naboens håndsrekning. Slik kan vi si at disse kvinnene i sin forskjellighet både understreket og truet likhetsnormen, når vi kan si at det som er likt ytrer seg gjennom det som framstår som forskjellig.

Forskjellen mellom kvinne og mann ble understøttet av tabuforestillinger og myter i forhold til akseptabel atferd og ulike arbeidsfelt. På Øya ble det for eksempel ikke ansett som passende at mannen stelte dyrene og melket kua. Som barn fikk vi gjentatte

⁶³ 10 800 ekteskap ble oppløst ved skilsmisse i 2003. Dette er en firedobling siden begynnelsen av 60-tallet. I 2003 opplevde 11 400 barn at foreldrene ble skilt. Dette tallet kalkuleres reelt sett til å være ca. 30 000 da det ikke føres statistikk over oppløsning av samboerforhold (SSB 2003).

ganger repetert eventyret om “mannen som skulle stelle heime,” som en illustrasjon av mannens manglende egnethet i koordineringen av flere arbeidsoperasjoner. Her falt mannen i grøtgryta etter at kua som han hadde bundet rundt egen fot, falt ned fra torvtaket der hun var satt for å beite.

Tilsvarende fantes der tabuforestillinger knyttet til spesifikke områder hvor kvinner burde holde seg unna. Båten og fangstredskapene var slike felt. Her var oppfatningen at det kunne bety ulykke i fangsten dersom kvinnen skrittet over fiskegarnet. Til lofotutrustningen hadde kvinnen det selvsagte ansvaret for å ordne og pakke kleskisten i tillegg til å fylle matkisten, mens fiskeredskapen bare i nødsfall måtte berøres av kvinnehender.

Selv om mange av forestillingene framstilte kvinner i lite flatterende vendinger, inneholdt mytene og fortellingene ikke bare kvinneforakt. Historiene kunne også berette om respekt og kvinnekraft. Det var alminnelig å spøke med at å ha hatt samleie (“halj”) før fisketuren, garanterte mannen fangst og hell på havet. Noe som det også i dag kan spøkes med.

Når kvinner på ulike måter knyttes til fangstfeltet, kan dette vitne om anerkjennelse av hennes medvirkning i forberedelsene. I tillegg kommer savnet av familien mens mannen er på fangst. Parallelt framkommer altså et behov for å understreke mannens maskulinitet og ”tøffhet” når han ut fra det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret har mest å tape på en femininisering av egen rolle (Grønbech 1997). Mytene er i alle tilfeller med på å opprettholde forestillingen om en kjønnsdeling som virker ekskluderende, men som samtidig medvirker til en tilstedeværelse av kvinner, som ”amulett” for både hell og uhell. Hun plasseres i en tvetydig sone av usikkerhet, og som medførte at flere av de eldre kvinnene sier de unnlot å ta avskjed med mannen på kaia, når de var redd for å gjøre noe galt. Her kunne praktiseringen av mytene være tjenlig for å dempe en følelsesladet avskjed.

Fiskeriene har paralleller til fangstområder hvor ritualer og myter kan benyttes som buffer mot usikkerheten i jakten på ”byttet.” ”Do and taboos” er derfor ikke spesifikt for fiskeriene, når dette knyttes opp mot felt som preges av usikkerhet i forhold til sjansene for å lykkes, omtalt som ”hell” (Grønbech 1997). I tilknytning til hvalfangst og i andre jaktsamfunn vil vi finne bruken av mytiske fortellinger i sikringen av fangst sett som ”thin description,” men som samtidig avspeiler viktige sider ved kulturen (thick description) og som berører en dypstruktur og som gjenspeiler viktige samfunnstrekk:

”*Myths* are stories which, however marvelous and improbable to us, are nevertheless related in all good faith, because they are intended, or believed by the teller, to explain by means of something concrete and intelligible an abstract idea or such vague and difficult conception as Creation, Death, distinctions of race or animal species, the different occupations of men and women; the origins of rites and customs, or striking natural objects or prehistoric monuments; the meaning of the names of persons or places. Such stories are sometimes described as *etiological*, because their purpose is to explain why something exists or happens.”
(Strenski 1992, s. 88).

Forestillingene om å bringe lykke eller å betraktes som “ulykkesfugl,” inngår derfor som ritualer i kulturer og samfunn med naturkreftene som stort risikomoment. For fiskerbonden var været en helt avgjørende faktor som kunne medføre både uår og ”utur” på havet, og der en alltid måtte ha værforholdene i mente.

I primærnæringshusholdet var spiskammerset familiens viktigste reservoar, som et slags heimevern. Det kan heller ikke utelukkes at kvinnenens nære tilknytning til matproduksjonen, matforrådet og barnefødsler ga anledning til idèer om ”halj,” med seksuelle undertoner som gjenspeilet kvinner både som seksualobjekt og med ”kvinnekraft,” når myter også peker mot en tvetydig forestillingsverden. Konfrontert med tabuforestillingene vil de fleste av kvinnene tilbakevise mytene som overtro knyttet til ”før i tida,” og gi uttrykk for at de selv aldri har vært så nøye med overholdelsen. Selv om kvinnen kan dra på smilebåndet når de blir konfrontert med mytedannelsen som berører seksualitet, er det ikke sikkert at de deler kvinneforskerens analyse av å bli betraktet som seksualobjekt.

Selv om de fleste kvinner i humoristiske vendinger kan ta avstand fra ”kjønnsforbudene,” prøver de altså å unngå og møte opp på kaien til avskjed. De følger dessuten alltid vanen med og banke tre ganger i bordet i troen på beskyttelse mot ulykker. De fleste vil også sørge for å holde seg til venns med skjæra, som omtales som en varselfugl en bør vise respekt. Til tross for at fuglen kunne skade både tørrfisken og ta hønseggene, ble det ansett som uhellsbringende å ødelegge for skjæras reirbygging.

Å sørge for mat til fuglene har ikke bare dreid seg om å holde seg til venns med fuglene, men kan ses som en del av kvinners utvidete omsorgsansvar, når de ville fuglene også inngikk som en del av husmorens totale forvaltningsansvar. Matingen har også vært del av en ressursutnytting, der ingen ting skulle gå til spille. Fortsatt føres fuglene med brødsmuler, fra et hus hvor lite blir kastet. Denne omtanken for fuglene gir kvinnene glede over å bli gjenkjent av fugler, som alltid innfinner seg ved synet av matmoren med brødposen på trappen og som betraktes som trofaste venner. Noen av fuglene blir så tamme at de gjenkjennes og personifiseres gjennom å bli gitt navn. Både Nora og Otelia har opp gjennom årene hatt mange slike stamfugler. I Vika fantes både ”gråmåsen” og ærfuglen, men med ærfuglen som av desidert størst betydning. Duna utgjorde en viktig inntektskilde og ærfuglen ble mange steder på Helgelandskysten røktet og passet nærmest som et husdyr. Dun og egg inngikk dessuten som viktig betalingsmiddel for oppsittere som var underlagt storgodsene (Wold op.cit.).⁶⁴

Dersom linjen for mannsoppgaver og kvinneoppgaver måtte overskrides, var det mer sosialt belastende for mannen å overta kvinnearbeidet enn omvendt, slik eventyret om ”Mannen som skulle stelle heime” minner om. Dette viser til et knappere spillerom for det som ble betraktet som maskulint, da det heller ikke fantes noe heroisk over en mann som var heime og passet barn og som kunne bli omtalt som en som bare ”driftet heime i dunværet” (dial. dynetrekket). På Øya var det i et nødtilfelle udiskutabelt mye verre å forestille seg mannen melke kua, enn det var å tenke seg en kvinne ro ut på sjøen for å sikre matforsyningen. I det siste tilfellet kunne hendelsen kanskje berøre mannen i nabohuset, dersom han ville kjenne på den uskrevne regelen om å gi en håndsrekning når det trengtes. Eksempelene avspeiler et kjønnshierarki ut fra en mannlige fokusering med framhevelsen av maskulinitet som av første rang. På tilsvarende vis medførte dette en underkjenning av det feminine og kvinners domene og ansvarområde. Til tross for at vi kan framheve kvinners rolle som omsorgs- og kulturbærer, kan vi si at de opptrådte innenfor en patriarkalsk orden der menn var

⁶⁴ Helge Wold viser fra fiskeværet Lånan, helt sør på Helgeland, der ærfuglen ble røktet at en rundt ca. 1915 kunne oppnå en pris for salget av duna (kr. 300,- for 10 kilo rensa dun) som tilsvarte overskuddet to mann hadde etter endt sesong på Lofothavet. Selv om det økonomiske overskuddet gikk til familiens felles overlevelse, viser tallene at kvinnene her kunne bidra med betydelige inntekter gjennom sin innsats.

”sjef.”

Oppfatningene om hva som ble betraktet som kvinnelig og mannlig, ble forhandlet og forvaltet i de nære hverdagslige relasjoner, når kvinner i liten grad deltok i offentlige fora. Idéen om de maskuline og de feminine egenskaper, fungerte blant annet disiplinerte gjennom mytene som ”lagret” forestilling om et forventet atferdsmønster. Den tilsynelatende komplementaritet og likhet i samarbeidet mellom kvinner og menn, ble ikke avslørt før ved overskridelsen av det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret, men som da av de eldre framholdes som ”unntakstilfeller.” Når den høygravide kvinnen lempet fulle potetkasser, blir dette forklart med at hun var ”sterk” og at mannen var ”sjuk.”

Det som i hverdagen framsto som ”naturlig” og alminnelig, ble ikke problematisert før kvinneforskningen begynte å stille spørsmål rundt familieliv, omsorgsansvar og arbeidsdeling. Avdekking av kvinner og menns ulike arbeidsoppgaver ble dermed knyttet mot kjønnsrollemyter som viktig redskap i forståelsen av våre idèer, ”vaner” og handlingsmønstre. En omdefinering og endring av de yngre kvinners forståelsesverden var begynt. Dette kan vi se som en form for dekonstruksjon av virkeligheten slik vi tidligere har sett gjennom D. Haraways ”nedrigging” av historien, blant annet eksemplifisert gjennom fortellingen om teddybjørnen sett som jakttrofè eller kosedyr.

7.3.4 Usynliggjøring som skjult kvinneforakt

Når kvinneforskerne begynte å granske hverdagsteksten, kunne skjult kvinneforskning og kvinneforakt avdekkes både i eventyr og i hverdagsliv. Selv om vi i norsk offentlighet for eksempel kunne finne begrepet fiskerbonde, var dette i utgangspunktet definert som mann og brukt som ”han.” Det er først når begrepet blir fokusert ut fra kvinners ståsted og situasjon, at vi vil kunne avdekke og synliggjøre fiskerkonas viktige funksjoner som ”bakkemannskap” og grunnlag for mannens aktivitet som fisker (Gerrard 1983). Her vet vi også at bondekona ikke fantes i landbruksstatistikken før mot 1970-tallet (Brækhus 1995). Disse kvinnene er dermed blitt oversett og offer for en manglende forståelse av sin viktige betydning i husholdsproduksjonen, da mannen ble betraktet som familieforsørger og dermed oppfattet som hovedperson. I tillegg til at kvinner ble definert i forhold til sin mann, sett som den andre, løp hun også risikoen for å bli et ingenting.

Den nære koblingen mellom kvinneforskerne og kvinnebevegelsen medførte et krav om kvinnes ”rett” til yrkesarbeid og der ikke bare husmørens arbeidsoppgaver, men også fiskerikvinner og bondekona etter hvert ble satt i forskerfokus.

De yngre kvinnenes innsats kunne bli definert som dobbeltarbeid, med referanse til at ulønna omsorgsoppgaver i heimen kom i tillegg til deres yrkesutøvelse, og som de eldre har referert som et liv med ”arbeid og atter arbeid.” Arbeidets karakter beskrives gjennom termer som slit, strev, mas, åk, last og bær, avhengig av både fysisk og psykisk belastning. Karakteristikken av arbeidet knyttes også til onner i form av om det er sommer eller vinter, ut fra værforhold og om arbeidet foregår ute- eller innendørs. I beskrivelsen av arbeidet skiller kvinnene mellom fjøsrøkingen som ”utearbeid” og ”husstell” som oppgaver innendørs. I omtalen benyttes både ”stell,” ”onning” og ”sjau,” i en form for samtidighet som vitner om et flertydig arbeidsbegrep, men altså uten at dette relateres til et bestemt yrke. Fiskerbonden var i besittelse av et mangfold av kompetanseegenskaper som ut fra en offentlig registrering i dag ville omhandle yrkesprofesjoner som sykepleier, førskolelærer, baker og bonde i en arbeidsorganisering der alle familiemedlemmene var i aktivitet. Om arbeidet ble omtalt som ”stell” eller ”slit” var avhengig av de rammefaktorer som omga oppgavene, men da helst knyttet til værforholdene og selvsagt helsa. I tillegg ble det vurdert om

kvinnene var på "småbanveian" (ventet barn) og om mannen var heime eller ikke. At arbeidet oftest beskrives i vendinger rundt byrder, har også sammenheng med at arbeidet var fysisk krevende i en tid uten innlagt vann, elektrisitet og andre tekniske hjelpemidler. Vi befinner oss dessuten i et kystsamfunn der fiskerbonden sverget til en protestantisk arbeidsmoral knyttet til det kroppslige arbeidet. Slik kunne alle typer arbeide og "geskjeft" også bli legitimert gjennom svette og fysisk slit. Her hette det seg at: "En lat mann eter seg svett," når det var ærefult å vise seg arbeidsom (dial. "onnig"). Det vil si at en alltid viste seg opptatt med et eller annet og nærmest var i konstant aktivitet. Nora satt for eksempel sjelden til bords når hun hadde kaffegjester, men var i bevegelse mellom komfyren, kjøkkenbenken og kaffebordet. Hun "måtte jo bære til og fra og passe kaffen," kunne være hennes uttrykk for at hun ikke kunne sette seg ned. I dag gjør hun bare "puskarbeid" og som betyr at hun oppfatter seg til å gjøre lite eller ingenting.

På småbruket var det ikke bare vannet som måtte bæres. Høyavlingen, potetavlingen, brenselet og klesvasken skulle fraktes fra a til å, og veien kunne være lang på et småbruk som ikke muliggjorde hestehold. Dersom åkerlappen ikke ga nok avkastning til berging av saueføret, måtte "skraplotten" besørgeres på holmer og skjær, der guanoen fra de hekkende trekkfuglene var gjødsel for gressveksten.

Tiden mellom arbeidsøktene som blir kalt "de ledige stundene," ble benyttet til å gjøre håndarbeide, og slik "utnyttet de tiden," som kvinnene kaller det. Strikking ble ikke betraktet som ordentlig arbeide, like lite som barnepass ble det. Dette arbeidet ble ansett som en selvfølge. Ikke sjelden betjente den spinnende kvinnen rokken med den ene foten og vogga med den andre, slik de eldre kan fortelle. Her var altså begge hender og føtter koordinert rundt flere samtidige oppgaver, i en parallell utførelse i det som altså ble omtalt som "ledige stunder." Jeg er også blitt fortalt om kvinner som gikk og strikket på veien til sommerfjøsset, med garnnøstet i forklelommen, for å utnytte tiden.

Når kvinnene både framhever slitet og fremdeles nedvurderer sin innsats til å mene at de "va no ingen ting," beveger vi oss i en tvetydig sone for det kvinner må ha følt av både makt og avmakt. På den ene siden understreker kvinnene sin egen innsats for å "få hjulene til å gå rundt." På den andre siden underkjenner de egen betydning når de både kvier seg for å motta betaling for å være dagmamma og for å betale noen for husvasken.

Tilsvarende er de for eksempel ikke villig til å betale for en hekladuk i salg. I det siste tilfelle synes de at arbeidet er alt for dyrt, når de selv alltid bare har regnet seg prisen i forhold til utgiften av garnet. Mora blir derfor stående som målløs når datteren regner at utsalgsprisen på hekladuken bare vil gi en timelønn tilsvarende en krone. Datteren kan her uttale at moren tror at "alt er gratis."

Vi befinner oss i skjæringspunktet i synet på lønnsomhetskriterier i feltet mellom en husholdsøkonomi og en markedsøkonomi.

De eldre er ikke bare sosialisert i en sammenheng om å arbeide uten noen form for lønnsvederlag. De er gjennom sin oppvekst opplærte til et syn på kvinners arbeidsoppgaver som uten markedsverdi. Vi kan si at de er indoktrinerte til en husholdstilpasning i et inn- og underordningsforhold der mannens arbeidsoppgaver hadde størst verdi og der de ofte tok sin egen rolle for gitt. Og selv om kvinnene også kan huske irritasjonen ved å "stå på pinne" for sin mann og "slippe det de sto med" dersom han trengte assistanse, respekteres han fortsatt som familiens forsørger og overhode. De hadde dermed akseptert en kvinnerolle ut fra et avhengighetsforhold til ektemannen, parallelt til opplevelsen av en selvstendighet knyttet til husholdet som produksjonsenhet med stor selvforsyningsgrad. Denne opplevelsen av selvråderett som

ennå framheves, er da trolig en grunn til at eldre kvinnene i dag underber seg i forhold til sine hjelpebehov, både med hensyn til familien og i forhold til det offentlige støtteapparat. I tillegg vet vi at de ønsker å spare pengene.

Når de hjelpetrengende kvinnene ennå ønsker å syne seg selvstendig og selvberget, kan de uten å stille krav risikere å bli oversett og ”usynliggjort,” som i en form for immanens (Moi op.cit.). Kvinnene som ”heile sitt liv” har hjulpet andre, føler seg som eldre uten sosialt nettverk og støttespillere når de samtidig ”avviser” den kommunale eldreomsorgen.

Slik kan situasjonen fortone seg for en generasjon kvinner som ennå kvier seg for å motta offentlig støtte, og som i Otelias pendlertilværelse og tilfelle blir svært tydelig.

7.3.5 Det teoretiske virket har høyere anseelse enn det praktiske arbeidet

I en tid med manuelt og fysisk krevende arbeidsoppgaver, var kroppen regnet som viktig arbeidsredskap. Fysisk styrke og god helse var en forutsetning for primærnæringsdriften uten verken hest eller traktor. Å være lærer krevdes ingen sterk rygg. Alle visste det. Samtidig visste øyværingen også at det å bli lærer ikke var noen “allemannsrett,” slik det på denne tiden fantes muligheter for alle å bli fisker. I møtet med læreren støtte øyboerne på sitt eget paradoks.

Lærerrollen var i likhet med presten og doktoren omtalt som et yrke der en hadde “blitt til noe.” I utsagnet om “å bli til noe” lå beundringen for en teoretisk aktivitet framfor kroppsarbeidet, når det intellektuelle yrket ble gitt høyere status og prestisje enn det praktiske arbeidet. Parallelt med respekten for et yrke som krevde boklig lærdom og tilegnelse, hørte også oppfatningen om den intellektuelle virksomheten som et ikke-arbeide, - som en form for “ingen ting.”

Slik kunne filosofen L. Wittgenstein (1889-1951) i 1915 motta postkort fra den 16 år gamle småbrukersønnen Arne Bolstad⁶⁵ fra Skjolden innerst i Sognefjorden, med pålydende tekst:

“Ja nu maa jeig ta meg en stund, og sende dig nogle ord. Jeig driver nu paa med fuldt arbeid. her heime. du har vel det fint nu som vanlig. du gjer vel ingenting. Her i Skjolden gaar all ting som vanleg.”
(Åmås/Larsen 1994, s. 125).

For fiskerbonden som sto overfor en konkret, praktisk og mangfoldig arbeidsutøvelse, var det stor avstand til det teoretiske og boklige arbeidet som kunne fortone seg som noe “myndig,” diffust og dertil som et “latmannsliv.” At læreren og presten likevel oppnådde respekt og anseelse, skyldtes ikke minst allmuens avhengighet til statsforvaltningen når formaliteter skulle ordnes. Læreren og presten ble kalt ”øvrigheita,” til forskjell fra menigmann, som i et herre – knekt forhold. Til tross for at læreren drev utukt og ”sto i” med andre kvinner på Øya, våget bygdefolket derfor aldri

⁶⁵ L. Wittgenstein fikk bygd hytta “Østerrike” på den bygsle eiendommen til Arne Bolstads far. Hytta ble plassert på et platå i et vanskelig framkommelig terreng uten veiforbindelse, der en måtte benytte båt for å komme fram. Wittgenstein ønsket å bygge hytta på et sted hvor han kunne finne fullstendig arbeidsro. Folket i Skjolden syntes nok de hadde fått en “merkelig” feriegjest blant seg, samtidig som de var stolte over at den østerrikske millionærsønnen og filosofen hadde valgt tilhold i deres bygd. Arne Bolstad arvet hytta som i 1957 ble revet og ombygd til bolighus mer sentralt i bygda. Postkortet han sendte fra Skjolden og til filosofen som på daværende tidspunkt deltok frivillig i 1. verdenskrig, er oppbevart i Brenner-Archiv, Universität Innsbruck.

L. Wittgenstein ble gjennom sin studietid i Cambridge i England også kjent med sosialøkonomen J. M. Keynes, som vi vet fikk stor betydning for norsk finanspolitikk og økonomireisning i etterkrigsårene.

noen kollektive protester overfor han. Læreren hadde makt i kraft av attesteringen av elevenes avgangsvitnemål som han var alene om. Han sto dessuten i nære forbindelser til presten og var dermed sentral for de unges konfirmasjonsforberedelser. Dette var i en tid hvor en gjennom konfirmasjonen i 15 års alderen ble erklært som voksen etter å ha ”stått for presten,” som de eldre kaller det. Denne seremonielle handlingen var ensbetydende med å skulle vise seg som selvforsørget. Guttene kunne dessuten etter dette begynne å røyke og drikke brennevin på offentlige bygdefester. For kvinnene var ingen av delene vanlig. Ingen av mine informanter verken røyker eller drikker. Det er bare Wanda som blander seg en drink og tar seg en ”sjenk,” men da helst i selskap med andre. Og da ikke for å drikke seg ”full,” men for å understreke besøket som noe høytidelig og kanskje også for å sikre nattesøvnen.

Selv om ikke alle karakterene i folkeskolen var like viktige for allmuens barn, stilte ingen seg likegyldige til avgangsvitnemålet. Både kristendomskunnskapen og karakteren i oppførsel og flid ble nærmest betraktet som en vandelsattest. Selv om karakterboken ikke hadde noen verdi som dokumentasjonsgrunnlag for en videre utdanningskarriere og selv om rettskrivingen kunne være mangelfull, lå æren i en plettfriandel. Dette angikk ikke bare eleven, men berørte hele familien i et samfunn hvor utøvelsen av ”god folkeskikk” var viktig og sto høyt i kurs. Selv om Karl kanskje ikke var blant de mest skoleflinke, måtte han alltid huske å hilse høflig når han stilte seg innenfor kjøkkendøren hos sin onkel, etter å ha banket forsiktig på. Slik kunne han sikre seg en form for godvilje når han skulle hente melk uten å ha med penger som betaling, selv om hans mor ble omtalt som et ”arbeidsjern” og ble ”hyret” for gjenytelse i henhold til det familien ”fikk.” Slik lærte Karl tidlig, i likhet med de andre barna, å skjønne betydningen av å være høflig, etterrettlig og aktpågiven overfor de med makt og posisjon.

Konvensjonene rundt høfligheten innebar også en form for underdanighet som ikke bare berørte barna i forhold til de voksne. For fiskerbonden innebar dette også å utvise respekt for storbonden som en i mange tilfeller var avhengig av.

Mange av kvinnene sier at de fra barnsben var opplærte til at beskjedenhet var en dyd. Dette kaller kvinnene å framstå som ”unnselig” med krav om å være ”smålåten.” Spesielt for jentene betydde dette at de ikke måtte vise høylydt og brautende atferd og der karakteristikk som å være stille, ble positivt bemerket og framhevet. For mange av jentene fikk dette som konsekvens at de nesten ikke våget å ta ordet, spesielt ikke i store forsamlinger. Kvinner som verbaliserte seg kunne løpe risikoen for å bli omtalt som både ”kjeftsmelle” og ”hespetre.” Eksemplene viser hvordan jentene ble oppmuntret til taushet og der det refereres til ordtaket om at: ”tale er sølv og tie er gull.” ”La det bærre va stilt,” var da også et uttrykk som ble benyttet for å bevare husfreden naboer i mellom.

Dersom moren hadde opplevd datterens sjenanse og taushet i universitetets auditorium, hadde hun nok vært stolt og knyttet dette til en form for dannelse slik hun selv var opplært til å ”tie i forsamlingen.” Moren hadde neppe koblet ”fenomenet” til en kamp for å kvitte seg med et traume fordi en både var kvinne og nord-norsk. Øyfolket visste at på et lite sted med kort avstand mellom naboer, kunne det lønne seg å være tilbakeholdne med sine uttalelser og passe seg for å si ting rett ut. Her var øyværingen redd for å ”skape ufred mellom husan” når fred og fordragelighet ble fremsatt som viktig for omgangstonen. Dette kommer ikke minst til uttrykk i historien om lærerfruen.

At sosialiseringen til jenterollen innebar restriksjoner i forhold til deres kroppslige utfoldelse som retten til å snakke fritt og med en fortrenning av egen seksualitet, ble ikke aktualisert før kvinneforskerne begynte å skrive ned sine egne livshistorier. Slik

har både F. Haug (op.cit.) via sin forskningsmetode basert på minnearbeid og K. Widerberg (op.cit.) gjennom sin selvstudie, bidratt til en bevissthet rundt påføring av mindreverdighetskompleks i jenteoppdragelsen. I disse forskernes undersøkelsesfelt har noe av målsettingen vært å avdekke kvinners erfaringsområde ut fra en samfunnspolitisk sammenheng, sett som det "tause" kjønn. Ved å politisere tilsynelatende private opplevelser har de dermed søkt å "kjønne" kvinners sosiale praksis ut fra et subjekt – objektforhold i forhold til menn, vedlikeholdt gjennom menns dominans i det private så vel som i det offentlige rom. Gjennom et selvbevisstgjøringsarbeide i forståelsen av kvinner som eget subjekt, har spesielt F. Haug gjennom nedtegningen av livshistorier søkt å begrepsfeste kvinners kjønnerfaringer. Ved å navnsette egne minneopplevelser har hensikten vært å statuere seg selv som tenkende og handlende subjekt, og der vi kan si at et begrep som transcendens er nærliggende, uten dermed å hevde at kvinner skal bli som menn. I sosialpsykologisk forstand kan vi snakke om å kvitte seg med sin "indre fiende" ut fra blant annet øvelsen i å ordlegge egne erfaringsrom. Metoden baserer seg på en personlig frigjøringsprosess som utgangspunkt for selv å kunne velge sitt rom både fysisk og psykisk.

Vi kan si at mine informanter befinner seg i en sone for det tvetydige når de både vektlegger og underkjenner sin egen rolle. Dersom kvinnene i kakebaksten kunne føle seg som sjef på kjøkkenet, kunne denne opplevelsen bli brutt dersom hun måtte løpe for å hjelpe mannen i hans arbeide.

Slik kan vi karakterisere kvinnenens posisjon ut fra å være både "myndig" og "umyndig," som knyttet til immanens og transcendens i et vekslende samspill. De var selvstendig og underordnet til en og samme tid. I mannens fravær i fiskesesongen hadde kvinnene en sentral rolle, men som en form for avgrenset myndighet, ut fra det som er kalt sidetrinnsprinsippet. Kvinnenens fleksibilitet kan dermed framstå som en form for innskrenket makt der inn- og underordningen først og fremst kan defineres som avmakt (Gerrard 1986, Holter 1982, Rudie op.cit.).

Slik kan vi si at mine informanter gjennom oppveksten er opplærte til både avhengighet og selvstendighet, ut fra en dualisme som signaliserer en tvetydig rolle. Som unge kvinner kan vi si at de tidlig fikk en "falsk bevissthet" (ref. Habermas op.cit.) om egen rolle og betydning, der de i ekteskapet tok sin manns familienavn og senere mottok barnetrygden i hans navn. De fleste eldre kvinnene er født og oppvokst på Øya og gifta seg med menn herfra. Forøvrig vil vi finne at kvinnene gjennom giftemålet vanligvis flyttet til ektemannens heim plass. Slik kan Øya karakteriseres som et patrilineært samfunn.

I møtet med skolen og læreren ble fiskerbonden stilt overfor sin doble og tvetydige holdning til den boklige og teoretiske kunnskapen. På den ene siden visste de at skolen prentet mye "unyttig" lærdom inn i hodene på barna, samtidig som de erkjente betydningen av skolens samfunnsnytte. Ikke bare i forhold til de generelle skrive- og regneferdigheter, men som viktig skolering i kontakten til viktige samfunnsinstitusjoner som både kirken, lensmannskontoret og bankvesenet. At skolen også forfektet ideologiske holdninger med ulik disiplinering av jenter og gutter, var fjernere for de fleste. Fiskerbonden opplevde bare at skoleplikten ofte kunne stå i motsetning til heimens interesser når de trengte barna i onnearbeidet. Her var respekten for skolen så stor at unndragelse ble søkt gjennom sykemeldinger. Ellers bifalt fiskerbonden stilltiende sitt samtykke overfor skoleplikten, selv om noen også pådro seg bøter for ikke å møte til fastsatt tid (Edvardsen 1984).

I kontrasten til eget arbeidsstrev, observerte fiskerbonden en lærer som ikke startet sin arbeidsdag før ved nitiden om morgenen. Da hadde de selv allerede vært oppe i mange

timer for vann- og vedbæring. Garnlenkene på sjøen var dratt i land og fjøsarbeidet var unnagjort. Øyboeren noterte seg også at læreren kunne avslutte sin arbeidsdag tidlig på ettermiddagen. Tilsvarende tok deres arbeidsdag aldri noen endelig slutt før ved sengetid og som for kvinner kunne bety til "langt på natt," spesielt rundt juletider. I henhold til den lokale terminologi og forståelse av arbeidsbegrepet, aspirerte læreren mest til et latmannsliv og til ikke å gjøre "noen verdens ting," slik også unggutten fra vestlandsbygda kunne forstå filosofens arbeide.⁶⁶

Samtidig hadde læreren i kraft av sin stilling en lokal autoritet som var knyttet til beundringen for det "lettvinte" livet, der han gjennom sin fastlønn ikke trengte å frykte verken bunøden eller uværet. Læreren mottok sin månedslønn uavhengig av hvordan jobben ble utført. Han hadde dessuten kort arbeidsvei og skoledagen var ikke avhengig av hvordan været var. Om sommeren forlot lærerparet Øya og reiste på ferie. Dette sammenfalt med tiden da den øvrige lokalbefolkningen sto på som verst for å gjøre unna slottonnarbeidet. "For oss va begreper som ferie og fritid ukjente," kan kvinnene uttrykke gjentatte ganger, med tanke på opplevelsen av en kontinuerlig arbeidsbyrde gjennom hele året. Mange kunne derfor "se langt etter" lærerparet når de sto med sine koffertene og var reiseklar. På tilsvarende vis kunne de beundre lærerfruens nye kreasjoner når paret vendte tilbake til Øya etter byoppholdet.

Det var mange grunner til å misunne læreryrket. Samtidig som fiskerbonden søker å legitimere seg gjennom sitt arbeidsstrev, er det kanskje ikke til å undres over at Hanna og Nora heller vil se sin datter som lærer enn som småbrukerkone i deres valg av eget yrke. Vi står overfor dobbelheten som gir tvetydige signaler.

Ut fra filosofen G. W. F. Hegel⁶⁷ (1770-1831) kan dette beskrives som en dialektisk prosess ut fra et verdihierarki der herren (læreren) får bekreftet sin rolle i et gjensidig definisjonsforhold til knekten (fiskerbonden), kjennetegnet ved at det er knekten som ønsker å realisere herrens verdier ved å bli som han. Knekten later til å tro at gjennom å identifisere seg med herren, finnes potensialet for egen "frigjøring." Slik inngår herre- knektforholdet i et verdihierarki ut fra en gjensidig betingelse, men der det først og fremst er knekten som ønsker herrens rolle (Koppang 1943). I en slik hierarkisk modelltenkning representerer herren både idealet og makten, når knekten bare kan frigjøre seg gjennom sitt forhold til herren. Om dette innebærer tilslutning eller fristilling blir dermed et politisk spørsmål, slik vi gjennom kvinnekampen har opplevd diskusjonen rundt verdispørsmål knyttet til likestilling (Fürst op.cit.).

I kvinnekampen ble det et sentralt spørsmålet om kvinners emansipasjon skulle gjøres til en kopiering av mansrollen ut fra maskuline ("harde") verdibetraktninger, eller om en skulle framheve feminine verdier ("myke") som viktig for samfunnet (Tornes 1988). I disse spørsmål dreide kvinnekampen seg altså ikke bare om kvinners rettigheter, uten å appellere til en mer generell samfunnsdebatt rundt sentrale verdispørsmål knyttet til blant annet en maskulinisering av samfunnet. Denne debatten problematiserte ikke minst omsorgsbegrepet knyttet både til utdanningssatsing, yrkeskarriere og ledelsesfilosofi, i en "kamp" der kvinne fremfor alt ønsket økonomisk

⁶⁶ Lenge ble lærerens rolle omtalt i humoristiske vendinger som at: "Det er fint å være lærer om sommeren og bjørn om vinteren."

⁶⁷ G. W. F. Hegel regnes som en av historiens mest innflytelsesrike tenkere. Han forsøkte gjennom sine arbeider å se en "idéell" sammenheng i naturen, historien og det menneskelige tankeliv ut fra ett og samme urprinsipp; den "objektive" verdensfornuft omtalt som logos. Gjennom strid og motsetninger i teser og antiteser, skjer utviklingen mot "høyere" stadier i det som karakteriseres som tankeformenes dialektiske formprosess, slik Hegel framla intellektets utvikling. Begrepet "væren" fremstår i denne prosessen i en nødvendig motsetning til "ikke-væren," som frambringer "bliven" for nye motsetningsforhold osv. K. Marx var inspirert av Hegels filosofi og adopterte hans dialektiske metode.

uavhengighet. Det vil si at kvinner var begynt å kreve retten til et selvstendig lønnsarbeide og som på 60- og 70-tallet ikke var selvsagt (Haukaa, Hoel, Haavind 1982).

Dette var moderne kvinnekrav som sto i kontrast til en økonomisk avhengighet vi kan anta var viktigste årsak til at både Amalie og Wanda forble i sine respektive familier. Amalie søkte ikke om skilsmisse, slik det ville vært sannsynlig på 1970-tallet. Slik vi kjenner lærerfruens historie hadde hun lite å falle tilbake på i en situasjon der ekteskapsbrudd ville medført tap av status, manglende forsørging og påføring familien skam.

På samme måte vet vi at Wanda aldri kom til å trosse familien i synet på valg av eventuell ektemake, da hun stilte seg lojal til sine foreldre. Her var familiens økonomi heller ikke avhengig av at barn var selvforsørgete etter konfirmasjonsalderen. Ut fra handelshusets kalkulering var det kanskje betraktet som mer regningsvarende å ha en datter i kosten, heller enn å skulle ta sjansen på og måtte brødfø en hel familie. På Øya fantes det som vi vet, få "likeverdige" partnere for overklassen å velge blant. For de andre kvinnene som inngikk i fiskerbondfamilien stilte forsørgingsforholdet seg annerledes. De var "nødt" å gifte seg for å bli "brødfødd." Slik vi kan si at fiskerbondeshusholdet var avhengig av ekteskapet i et samarbeidsforhold, kan vi si at storgårdstriften var avhengig av hushjelper.

Tross kjønns- og klasseskiller som i en seriell form, der fiskeren som "tuktet" kona ble "tuktet" av fiskeoppkjøperen, inngikk de fleste på Øya i sosiale relasjoner ut fra tjenestebytter som betinget en form for gjensidighet og respekt. Ut fra denne avhengighet kan vi forstå at fiskerbonden utviste forsiktighet i sin "omgang med ordene." De vaktet seg for hva de sa da vi vet det var viktig å bevare "husfreden." Selv om rollefordelingen var preget av rangsforskjeller, forholdt de fleste seg innenfor samme verdiskala i betraktningen om levestandarden ("ikke karre for mye til seg") i henhold til å dele "goder" og sørge for at ingen led nød. Det vil si at ingen frøs og sultet. I disse spørsmål ble spesielt bondekona satt under et moralsk påtrykk når hun aldri burde la ei "fattigkjerring" gå tomhendt heim.

På Øya sto idealet om likhet og likeverd sterkt, selv om læreren aldri ble akseptert som noen likemann blant befolkningen her. I fiskerbondemiljøet sto uttrykket om at "arbeidet adler mannen" sterkt. Dette var ensbetydende med å yte et "ærlig" kroppsarbeid. I dette spørsmålet vet vi at læreren aldri kunne toppe noen rankingliste, men snarere sto i fare for å gjøre "ingen ting." Når lærerparet lokalt likevel kunne nyte høy aktelse, kan dette ses i sammenheng med fiskerbondens doble standard i synet på praktisk og teoretisk arbeid. Dette berodde på en dobbelhet til forsvar av eget kroppsslit og i beundring for skrivebordsarbeidet (Solstad op.cit., T. og R. Tiller 2002).

Men selv om både fiskeren og fiskerkona sikkert i våre tilfeller kunne ønske seg mindre arbeidsstrev og bedre materielle kår, er det dermed ikke sagt at de kunne tenkt seg posisjonen som lærer eller handelsmann. Analogt til et herre – knekt forhold viste de seg også tilfredse med sin "stand," når ingen av mine informanter ønsker seg "et annet liv," selv om de refererer mer til slitet enn til hyggen. En understreking av arbeidsslitet kan her knyttes til en pietistisk livsfilosofi og spareholdning som primærnæringshusholdet var betinget av ut fra karrige forhold og som vi kan knytte til mestringskrav og kvinnes verdighetsbetraktning.

Læreryrket kunne bli både idealet og antitesen til fiskerbondetilpasningen, når en søkte å legitimere arbeidsstrevet som et "slit" en samtidig søkte å frigjøre seg. Dette fikk vi bekreftet når alternativene forelå på 1960-tallet og fiskerbondens barn ble oppmuntret til å ta utdanning. Selv om avkommet den gang ikke hadde hørt om filosofen Hegel,

følte vi både avstanden til kystbygda og beundringen til bøkernes verden. Dette er en dobbelthet jeg som forsker kan gjenkjenne i møtet med mine formødre og som påvirker mitt ønske om både nærhet og avstand, med en heimlengsel som ”kureres” ved å avlegge Øya kortere besøk. Å bli gjenkjent føles positivt, men å redegjøre for mine dagliggjøremål kjentes negativt. På Øya var det vanlig å spørre de en møtte om: ”ke du styræ med?” da det var betraktet som høflig å vise interesse for hverandres arbeidsoppgaver.

Ut fra lærerens avvikende posisjon som teoretiker, hadde fiskerbonden lite utbytte av å innlemme han hundre prosent i et naboskap som var basert på gjensidighet og likhet i bytte av varer og tjenester. Bygda hadde likevel behov for en ”lærd herre.” Slik kunne fiskeren og læreren gjensidig speile hverandres posisjoner, selv om bygdefolket unngikk å møte læreren utenom skoletiden.

Lærerfruen ble alltid definert i forhold til sin manns yrkesrolle. Hun hadde verken høns eller sau, men sin manns faste statslønn som grunnlag for innkjøp av familiens kolonialvarer. Som alle de andre kvinner hadde hun ansvaret for husarbeidet, men da med et begrenset omfang sett i sammenlikning til de kvinnene som også i tillegg måtte passe fjøset. Selv om lærerfruen stilte opp på fellesarrangement på skolen og var engasjert i veldedighetsarbeide, var dette ikke tilstrekkelig for å bli oppfattet som en likeverdig blant nabokjerringene som sto i husholdsproduksjonen. De lokale kjerringene sto derfor i en annen type hverdagsstrev enn det som var tilfelle for lærerens hustru med et langt mer romslig husholdningsbudsjett. Dette var ikke minst tydelig hver høst når Amalie vendte tilbake fra ferien i nye kolleksjoner. Den ytre forskjellen bekreftet kvinnenens posisjoner som henholdsvis ”frue” og ”kjerring.” På Øya kan vi tenke at lærerfruen ble ”mer” lærerfrue enn det som ville være mulig i byen der det fantes mange fruer å sammenlikne seg med.

Gjennom lærerfruen som eksempel fikk fiskerbonden en referanse til sine egne arbeidsoppgaver, som vi har sett ut fra en slags hegeliansk dobbelthet. På den ene siden fikk de bekreftet sitt arbeidsslit. På den andre siden ble de forespeilet en virkelighet som for dem bare var tenkbar, men som altså først noen år senere kunne realiseres gjennom deres døtres framtidvalg. Når de unge kvinner senere selv kunne ta lærerutdanning, ble lærerfruen som kategori en saga blott.

Nabokvinnene beundret lærerfruen for hennes psykiske styrke. De så opp til henne for hvordan hun taklet mannens affærer til andre kvinner. Tross følelsen av svik denne situasjonen må ha påført henne, vet vi at hun valgte å stå ved sin manns side. Til gjengjeld ble bygdefolkets syn på henne som en tapper kvinne forsterket. De kvinner som beundret hennes pågangsmot kunne kanskje i et ”vagt” speilbilde ønsket seg en av hennes hatter, men i ekteskapet var der ingen som ønsket seg i hennes sted. Å ha en ”snill” og trofast mann var den primære ønskedrøm for kvinner, når ekteskapet ble oppfattet som en del av kvinners skjebne.

De fleste tenkte seg nok at lærerfruen hadde hatt sine nattevaker, uten dermed å skulle sitte i et fjøs og vente på lammenes ankomst. Selv om de nok tenkte at også hun hadde opplevd sin del av ”livets smerte,” visste de at hun nok aldri hadde kjent den fysiske smerten ri armene ved vannbæringen. De visste dessuten at hun aldri trengte å engste seg for stormen. De var alle kvinner, men ikke av samme alen. Heri hvilte noe av avstandsbeundringen som en slags magi kanskje alle kvinnene ”ønsket” å bevare. Lærerfruen var ingen ”herre” i hegeliansk forstand. Hun ble mer å betrakte som en madonna sett etter Bibelens forbilde. Folk mente de visste forskjellen mellom det å arbeide med kroppen og med ”hauet.” Selv om ingen av dem hadde erfart å være skolelærer, hadde de alle kjent ørkesløse timer ved klasserommets gråmalte dobbeltpulter med løfteklaff, og med taushet og venting som i en vaksom form for

stillstand. Selv om skoletimene kunne virke avventende, kjedelige og oppleves som langsomme, observerte øyfolket også skiller mellom det boklige arbeidet og det manuelle kroppslige arbeidet og som ga dem grunn til å tro at "kontorarbeidet" var å foretrekke. Selv om kvinnene uttrykker tilfredshet med sitt liv, kan det nok tenkes at de ville valgt annerledes dersom de hadde hatt alternativer. Dette kan vi lese ut fra de rådene de gir sine døtre i dagens samfunn.

"Kvinnfolkarbeidet" kan verken beskrives med få ord eller plasseres innenfor noen bestemt yrkeskategori. Det er heller ikke entydig gitt for kvinnene å måle sin arbeidsbyrde, når de hadde få standarder å vurdere seg opp mot. På et nasjonalt plan var mannens yrkesstatus udiskutabel, mens husmorens arbeidsinnsats ikke ble ansett som betydningsfull i forhold til nasjonens merverdiskaping. Husmoren sto for reproduksjonsoppgaver i heimen og som ikke ble ansett til å være noen stor bedrift, når vi i tillegg vet at hun ble innrømmet få trygderettigheter som sikkerhetsnett og arbeidskompensasjon. Heller ikke A. V. Chayanov som hadde spesialisert seg på husholdsøkonomien, verken målte eller fant en kategori for kvinnens arbeidsinnsats i sine modeller. Å være usynlig og underordnet var en konsekvens av den patriarkalske orden, med påfølgende ignorering og overseing av kvinners arbeide og betydning i samfunnslivet. De eldre kvinnenes "fortjeneste" for sin arbeidsinnsats, ble først omregnet som i en slags livslønn gjennom enkepensjonen de fikk utbetalt ved sin manns død. Da tidfester vi oss til midt på 60-tallet.

I naturalhusholdningen var det å ha en god helse og at barna "skikket seg vel," blant de viktigste goder og ønskedrømmer. Å få disse kriterier oppfylte, ble av mine informanter betraktet som deres "lønn for strevet."

Når Hanna er dagmamma hos sin svigerdatter, kjenner hun alltid et ubehag ved å ta i mot betaling. Dette skyldes nok at den eldre kvinnen aldri har ansett pass av barn som et arbeide, og at hun heller ikke er vant til å motta lønn for sin innsats i form av kontanter. Barnepasset kan dessuten ut fra bestemorens verdisystem oppfattes som en form for ytelse som ønskes gjengjeldt, når den eldre kvinnen måtte trenge assistanse. Hanna har også i likhet med kvinnene på sin egen alder, vansker med å akseptere at de yngre kvinner prioriterer lønnsarbeidet framfor å være heimeværende og passe egne unger. Barnehagen som institusjon, fikk derfor i utgangspunktet en negativ mottakelse blant de eldre kvinner.⁶⁸

Gjennom sine møter med de yngre kvinner, kan de eldre observere de yngres travelhet. De skjønner at den materielle velstanden med moderne bolighus, krever det de kaller en "tjukk" lommebok og som betinger to lønnsinntekter. De eldre erfarer også at kvinners lønnsarbeide har gitt dem en frihet og en sikkerhet, som også har medført at skilsmissen er blitt et mulig valg. At de yngre kan velge skilsmissen framfor ekteskapet, anser de eldre som "lettvinte" løsninger de sjelden kan akseptere. De eldre tar her parti for barna som de mener blir skadelidende. Hensynet til barna rettes mot kvinners ansvar. De eldre synes at de yngre kvinner fokuserer mest på egeninteressene og at de dermed nedprioriterer samværet med barna. Skilsmissen aksepteres dermed ikke som noen "utvei." Uten å være spesifikke husker de at det var "mangt" de selv måtte lære å "bite i seg" for husfredens skyld. Slik mener de at døtrene også bør opptre.

I Øyas omkrets finnes det ikke lenger noen kvinner som deler lærerfruen Amalie

⁶⁸ Barnehagepersonalet som er klar over de eldres negative holdning, har forsøkt å invitere de eldre kvinnene til kaffeselskap og til grøttest. Invitasjonene imøtekommes som positive når de eldre får serveringen gratis. En av Øyas eldre kvinner har også opptrått som julenisse for barnehagebarna, da de spiste julegrøt i høyet på låven hos en av de lokale bønderne.

skjebne. I den tiden vi kan tenke oss at hun opplevde sitt livs intermeso, var ekteskapskontrakten uløselig knyttet kun til dødens atskillelse. Dette bunnet seg ikke bare i kvinners manglende alternativer når ekteskapet var deres sikreste forsørgingsgaranti, men også i de moralske påbud om aldri å bryte ekteskapskontrakten, sett som en kirkelig handling og manifestasjon på troskapsløftet. I så måte var ekteskapet å anse som en ”hellig” innstiftelse og ”pakt” mellom kvinne og mann. Slik kunne skilsmissen bli betraktet som et løftebrudd og assosiert til synd i bibelsk forstand. For Amalie fantes der nok mange formildende omstendigheter som kunne ha forsvart et eventuelt ekteskapsbrudd, men her framsto nok alternativene til skilsmissen som lite attraktive.

Selv om ingen av de eldre kvinnene snakker om valget av ektemann ut fra termer som forelskelse og kjærlighet og heller beskriver ekteskapet ut fra arbeidsfellesskapet, uttrykker de et savn av sin avdøde livspartner (”livsledsager”) gjennom positive minner, som en form for æresbevisning kan forskeren tenke. Ekteskapet var for kvinnene ensbetydende med et samarbeide i en livsform hvor paret delte både seng og arbeidsstrev. De delte utvilsomt et livsrom ut fra en fellesskapspakt. Her følte kvinnene seg som integrerte i en felles arbeidsprosess, noe jeg vil komme nærmere inn på i tidsanalysen.

7.4 OMSORGSPERSPEKTIVET

7.4.1 Heimen – arnested for råvareproduksjon og sosial reproduksjon

Mange av kvinnene kan ennå spinne og veve som ”til fingerspissene.” I sin forestillingsverden kan de skape en gulvmatte ut fra en fargeharmoni, uten at de overfor en spørrende nødvendigvis kan redegjøre for den totale arbeidsprosessen. Kunnskapen de har sitter i hendene og kan bare videreføres og læres gjennom at ulla, kardene og rokken settes framfor dem som hjelpemiddel i demonstreringen av alle trinnene i arbeidsoperasjonen. Slik kan spinningen og vevingen karakteriseres som kroppsliggjort arbeide, tillært gjennom prøving og feiling og der de gjennom arbeidsforløpet har lært seg til ”å føle seg fram” og kjenne når noe er ”passe.” Dette kan også være Otelias ord når hun skal beskrive sin framgangsmåte i lefsebakingen, uten å kunne redegjøre for noen spesifikk oppskrift. I så måte kan vi si at fiskerbonden lagrer en type erfaringskunnskap som er framskaffet gjennom egen prøving og feiling, og som da står i motsetning til et teoretisk virke. Innenfor det praktiske felt kan det derfor framstå som vanskelig og eksplisitt redegjøre for arbeidsoperasjonene når ingrediensene mangler. Bare de som har båret bøttestiv med vann gjennom snøskavlen og på glattisen i nordavindsblåsten vinterstid, kan gjenkjenne og identifisere seg med børa. Slik kan fortellingen om vannbæringen for de yngre bli følt som trøttende gjentakelse knyttet til et forhold som ikke angår dem, mens synet av vannbøtta ennå setter i sving en hel assosiasjonsrekke i de eldres kropp og sinn. I så måte kan vi si at lærerfruen Amalie og de yngre kvinner her har noe til felles, til forskjell fra kjerringene som sier de ”kjenne vannbæringæ i arman.”

I naturalhusholdningen inngikk alle familiemedlemmene i et arbeidsfellesskap hvor oppgaver var tilpasset kjønnsrollemønsteret og den enkeltes alder og helse. Denne totale arbeidsdeltakelsen var basert på marginalitet og kan karakteriseres som differensiert og integrerende til en om samme tid. ”Det va plass og behov for alle,” kan kvinnene si, når vi vet at hjelpsomhet var en dyd av nødvendighet. Barneoppdragelsen inngikk i hverdagslivets praksis og var ikke noe separat tema.

Når barna i onnene ble holdt heime fra skolen, ble dette fra skolens side bemerket som

skoleskulk. Naturalhusholdets forhold til skolen kunne oppfattes som i et uløselig motsetningsforhold der teori (hode) og praksis (hender) tørnet sammen i synet på levebrød og fornuft (Edwardsen 1989).

Småbrukets avkastning ble først og fremst reinvestert i nytt utstyr og nye løsninger for å lette det fysiske krevende arbeidet. Slik ble da også vannforsyningen til dyrene prioritert framfor bolighusets kjøkken, ut fra at dyreholdet var mest vannkrevende. Her utviklet husmoren knep for letting av vannbæringen både gjennom forbruket og gjenbruken.⁶⁹ Slik inngikk det derfor i en arbeidsoperasjon, som vi har sett, at vannet som ble benyttet til kroppsvask, ble spart for senere bruk til kles- eller gulvvask. På denne måten var husmoren med på å lette "vannveien." De eldre kvinnene sier altså at de ennå kan kjenne vannbæringen i armer og skuldre. Børa er manifestert og kroppsliggjort, ville sosiologen F. Haug (op.cit.) ha sagt når vi snakker om kroppen som bærer av et minneregister, så vel psykisk som fysisk.

Selv om oppgavene i heimen var preget av "stell" med variasjon, mangfold og samarbeid sto kvinnene alene overfor mange tunge tak. Husholdsproduksjonen stilte strenge krav til å være selvhjulpen og selvforsynt. Det ble derfor ansett som negativt å omgi seg med ting og utstyr uten praktisk nyttefunksjon. Heimen var en arbeidsplass og ikke regnet som noe "utstillingsvindu" for hvem som hadde det "finest." Naboen utfordret sjelden denne grunnregelen seg i mellom ved å anskaffe seg noe som de dermed praktisk talt ikke hadde bruk for. Øyfolket var derfor også varsom med og ikke tilegne seg mer enn naboen. I stedet framstilte de nøkternhet, hvor det heller ikke var rom for å vise fram "overfloden." Dette var kun forbeholdt noen få, som for eksempel handelshuset. I det øvrige var det på Øya ærbart å dele goder.

I kvinnenes hus var statussymboler knyttet opp mot sosiale verdier, mer enn til materielle gjenstander. Slik framsto barna som viktig, når de både gjennom sin oppførsel og klærne gjenspeilet husmorens dyder. I møtet med de voksne ble høflighet og "beskjeden" opptreden satt foran lek og latter. Før barna ble sendt av gårde for å utrette et ærende eller dro på skoleveien, ble de alltid innprentet grunnreglene for oppførselen gjennom utsagn som: "Nå må du huske på å oppføre deg ordentlig." "Beskjedenhet er en dyd," heter det på folkemunne.

Når folk møttes til felles folkefester som feiring av nasjonaldagen, julefester eller kirketreff, var dette arenaer for en presentasjon av familien hvor ikke minst barna måtte tale for seg, når også klesdrakt og oppførsel ble målt og vurdert. Her møttes sambygdingene til felles utveksling rundt snakk om været, avlingene, slekt og venner. Aktuelle nyheter av felles interesse var dessuten fiskeriene, vei- og skoleutbygging. I så måte fikk de lokale tilstelningene utvidet betydning, som forum for informasjon og meningsutveksling som en form for lokal nyhetsoppdatering.

Kirken ble derfor ikke bare et sted hvor en møttes for å høre "Guds ord." Den ble like mye et samlingspunkt for stadfesting av slekt- og vennskapsbånd, og der kirkebakken ble benyttet for å bekrefte fellesskapet som øyværing. Samhold og solidaritet ble understreket gjennom verdier som likhet og konformitet i en understreking av prat om vær og fisket. Samtalene var med på å utvikle et "vi" der en viste seg som sambygding. Det var få private sammenkomster mellom folk, med mindre en var i slekt og inngikk i familietreff som konfirmasjon, bryllup, barnedåp og begravelse. Selv

⁶⁹ Her fortelles også om en mann som bar sjøvann fra fjæra, både for å spare "ferskvannet" og for å spare forbruket av salt, når sjøvannet ble brukt til matlaging. Sommeren 1930 var preget av uvanlig tørke. Da fortelles om en mann som rodde/seilte fra de ytterste holmene og inntil ei elv ved "De syv søstre" for å frakte heim drikkevann. Turen kunne ta 1-2 døgn, avhengig av vind- og strømforholdene. Denne familien samlet regnvann i sisterner og ei grop i berget med pressenning over for å hindre at sjøsprøyten ga saltsmak i vannet.

om de seremonielle handlinger i kirken var viktige, var det først og fremst heimen som sto i sentrum for en markering av disse store begivenheter. Det var for eksempel ikke tillatt å verken spille eller synge verdslige sanger i kirken.

Å markere fritid utenom søndagene som "hviledagen," var ikke vanlig innenfor en puritansk livsførsel med arbeidet som grunnverdi. "Lediggang er roten til alt ondt," var et ordspråk som ofte ble sitert. Det å "reke rundt på gårdene" var ensbetydende med at en ikke arbeidet, og det ble dermed omtalt i negative termer. Møter på kirkebakken, folkefester og kvinneforeninger kunne derfor være attraktive samlingsstunder som ble sett som en "fristund" fra arbeidsplikten.

Kvinnene husker tilbake på en omgangsform hvor de sjelden besøkte naboen uten å ha et foreliggende ærend. Å spørre om lån av en kopp mel kunne legitimere visitten, som kunne gjøres lang eller kort avhengig av vertinnens gjøremål og signalisering av imøtekommenhet. Å bli bydd en kopp kaffe var et signal om at en kunne sitte ned for å slå av en prat. I samtalens løp kunne en dermed "utvikle praten" og skape fortrolighet rundt andre anliggender som en hadde på hjertet. Dette kunne være bekymringer ved barns sykdom eller vreden over naboens sauer som hadde ødelagt innhegninger. Slik kunne en dele engstelsen og sinnet, men der et felles sosialt nettverk måtte omtales med stor varsomhet. På Øya fantes det et utall av uformelle regler for omgangsformen hvor det å gå på besøk for en utenforstående kunne ytre seg som en sosial kunst, og hvor en nærmest måtte være innviet for å forstå signalene for den passende omgangstonen. Dette gjaldt ikke minst å kunne ta signalene om når et besøk var "passende" og i tillegg skjønne visittens varighet.

I naboskapsrelasjonen fantes strenge skiller mellom dette å bry seg om, relatert til begreper som omsorg, kontra dette å bry seg med som å være nysgjerrig, slik jeg vil komme tilbake til under behandlingen av omsorgsbegrepet.

Omgangsformen var ikke bare en avspeiling av familie- og naboskapsrelasjoner. Samværet reflekterte også den enkeltes status i lokalmiljøet. Besøksfrekvensen mellom naboer var underlagt krav om likhet i sosial status, som bekreftet gjensidighet og der altså ikke alle kunne bli definert som nabokjerringer. Slik var det uvanlig at læreren mottok besøk fra bygdefolket, med mindre visitten dreide seg om drøftinger av ubehagelig karakter knyttet til disiplinære problemer i skolesammenhengen. Læreren satt alltid med definisjonsmakt og kunne i kraft av sin rolle avlegge besøk i elevenes heim, snarere enn omvendt.

Nære slektninger var ikke underlagt de samme strenge kutymene og ritualer for visitter slik det gjaldt utenom familiebåndene. Slektinger ble som vi vet, omtalt som "skyldfolk," som uttrykk for den nære forbindelsen i blodsband. Det lå implisitt i samlivsreglene at familiemedlemmer sto i et sterkere og mer forpliktende forhold til hverandre i form av støtte og gjenytelse, enn det som var tilfelle utenfor familiesammenhengen.

Samtidig som en markerte fellesskap gjennom gjensidig vare- og tjenestebytte, var det ikke ansett som god folkeskikk å stå i skyld til noen i forstand av at en ikke skaffet tilbake det en hadde lånt. Øyværingen vocket seg mot utnytting. For den selvstendige og "frihetssøkende" øyværingen kunne dette oppleves som svært æreskrenkende og kan være noe av årsaken til at Wanda ikke ønsket å slippe naboer for tett inn på seg. Uavhengighet kunne uttrykkes gjennom utsagnet om å "være sin egen herre." Selv om handelshusets datter og de andre kvinnene hadde ulikt materielt ståsted, delte kvinnene denne oppfatningen.

Å være gjeldfri var idealet innenfor et samfunn basert på egalitet og stor selvforsyningsgrad. Derfor strevde også bygdefolket med å holde banken unna dørene, ut fra læresetninger som "å sette tæring etter næring" og ved å anskaffe seg materiell

og utstyr ut fra prinsipper om ”litt etter litt.” Slik hadde kvinnene hovedansvaret for familiens private husholdningsbudsjett som ble forvaltet ut fra en rangering av nødvendighetshensyn med for eksempel anskaffelse av nye klær til 17. mai. På tilsvarende vis var konfirmasjonen en anledning for anskaffelse av nye møbler til ”finstuen.”

Selv om det i mange henseender var mannen som hadde ”kontrollen” med pengeinntektene og kontantbeløp, var det først og fremst kvinnene som forvaltet familiens forbruk. I så måte kan hun karakteriseres som husholdsøkonom. Her var familieøkonomien basert på et gjenvinningssystem av både materiell og råvarer ut fra en øko-økonomisk tankegang, og der vi kan si at sparing inngikk som del av kvinnenes utvidete omsorgsansvar også for naturgrunnet. Slik var overforbruk et negativt ladet begrep.

7.4.2 Kvinner som omsorgsbærere

Omsorgsbegrepet har først og fremst vært utviklet og analysert med utgangspunkt i kvinneforskningen. Gjennom studier av kvinners livsløp, arbeidsoppgaver og ansvarsområder, har begrepet stått sentralt og fått betydning for forståelsen av kvinners livsutfoldelse og karriereforløp. Omsorgsbegrepet har dermed fått en feminin vinkling knyttet til kvinners kjønnsrolle. Fokus har vært rettet mot kvinners oppgaver og ”usynlige” arbeid, - sett som lite påaktet og verdsatt. Her har kvinneforskerne vært opptatt av å dokumentere kvinnenes ”nødvendige” arbeidsoppgaver. Dette har vært viktige samfunnsoppgaver som barneoppdragelse og stell av eldre, ut fra ansvaret for trygging av familiens kår. At dette arbeidet var viktig del av lokalsamfunnets velferd og oppvekstvilkår, ble også dokumentert gjennom å referere til kvinner som bakkemannskap og kulturbærer (Gerrard 1983, Holtedahl 1986).

Samfunnspolitisk har altså kvinners arbeidsoppgaver i heimen lenge vært oversett, og innsatsen har aldri vært regnet som samfunnsøkonomisk lønnsom, slik det er påpekt. Ivaretakelsen av familiens oppgaver og funksjoner har derfor i tilsvarende grad vært betraktet som et familieansvar (les: mor) innenfor heimen sett som en privat sfære. Reproduksjonen og omsorgsoppgavene har dermed vært oppfattet som en naturlig del av kvinners ansvar (Haug op.cit).

Industrisatsingen på 1950-tallet fikk ikke bare konsekvenser for en familieflytting fra bygd til by. Etableringen av industriarbeidsplasser som tok utgangspunkt i menn, påvirket også kvinners situasjon og rolle. I mediabildet kunne vi på 1950-tallet oppleve en fokusering av relasjonen mellom mor og barn og der kvinner ble sterkt fokusert i tilknytning til oppgaver i heimen. Husmoren som begrep ble introdusert og den heimeværende kvinnen ble vitalisert i Norge som i store deler av Europa forøvrig. I Norge var arbeidsmarkedssituasjonen preget av få muligheter for kvinner, når lønnsarbeide for dem heller ikke var noen selvsagt rett. Den heimeværende husmoren ble lansert som et ideal for ivaretakelsen av familiens ”ernæringsbehov,” helse og trivsel. Bildet på husmoren med en nær forbindelse mellom kvinner og kjøkkenbenken var dermed skapt (H. Danielsen 2002).

Ukebladene kunne presentere en ”glad” husmor i sving på et ”lettstelt” kjøkken med tekniske hjelpemidler som både elektrisk komfyr, vaskemaskin og støvsuger.⁷⁰ Leiligheten i boligblokka i byen, ble framstilt som lys og trivelig der renhet ble

⁷⁰ Filmen ”Støv på hjernen” som gikk på norske bygdekinoer på slutten av 1950-tallet kan ses som en farse på et nytt husmorideal. Her ble tilskueren presentert for hverdagen til kvinner som pusset vinduer og tørket støv i leiligheten, omgitt av heimeværende nabokvinner i en boligblokk der ”sladder” og misunnelse også var framtrede.

understreket. Som ledd i denne moderniseringsprosessen kan vi si at det framsto et ”nytt” kvinnebilde der kjernefamilien og tobarns moren framsto i kontrasten til storfamilien og ukontrollerte barnefødsler.

Her vet vi at Helsedirektoratet som ble opprettet like etter krigen, vektla hygiene som svært viktig i bekjempelsen av smittsomme sykdommer som tuberkulose. Selv om sykdomsbekjempelsen ble fulgt opp gjennom helseundersøkelser blant skolebarn, spedbarnskontroll og opprettelse av helsestasjoner, tok sikringen av helsemessige oppvekstvilkår først og fremst utgangspunkt i en heimeværende mor. Landets første helsedirektør K. Evang (1902–1981) kunne også oppleve motstand når han ønsket å sette seksualopplysning på dagsordenen.⁷¹

Selv om bildene fra drabantbylivet ikke skapte gjenkjenning for fiskerbonden, framsto bevisstheten om et nytt kvinneideal blant ungdommene. Her dreide hårpleie og kroppsstell seg ikke nødvendigvis bare om et helse spørsmål, når idealet for skjønnhet også blant annet ble lansert gjennom ”misse”-konkurranser. Hårfasongen ble ordnet ved hjelp av hårruller som en lå med om natten. Om dagen hadde høyhelte sko (”pumps”) status, selv om de var ”vond” å gå med. En måtte ”lide for skjønnheten,” kunne det bli sagt. Denne forskerens generasjon hadde begynt å lese ukeblader, der slankemidler ble ansett som langt viktigere enn matoppskrifter. Dette var en fokusering på kroppsetetikk som på 50-tallet hadde sammenfall med lansering av tenåringsgruppen, og der jakten på ”lykke” og ”frihet” sto sentralt (Ziehe op.cit.). Selv om fiskerbonden ikke kunne identifisere seg med de nye idealer, bidro deres skepsis til de unges nysgjerrighet i en moderniseringsperiode hvor gamle grenser ble sprengt. Forskeren husker i alle fall at bilder av filmdivaer framsto som langt mer attraktive sinnbilder enn synet av en vannbærende bestemor i gummistøvler.

Selv om nok også bestemor kunne ha tenkt seg lettere arbeidsbører, var de ”inngrodd” med at kvinners plass var i heimen. At barnebarnet på slutten av 60-tallet reiste bort for å gå på realskole, skapte nok engstelse på samme måte som etableringen av barnehagen på 80-tallet ble møtt med skepsis. Når de yngre kvinnene både via jobb og utdanning begynte å satse på karriere utenfor heimen, kunne dette virke urovekkende for eldre som satte trofasthet og stabilitet i høysetet. Heimen var så avgjort deres sentrum og ”de kan no vel hold seg sjøl heime,” kunne være de eldres kommentar når de observerte at de yngre kvinnene på Øya fremmet krav om barnehager.

For fiskerbonden inngikk omsorgsarbeidet i kodifiseringen av det å være kvinne. De eldre omtaler barnepass som en ”naturlig” del av morsoppgaven og som inngikk i termer av ”stell” og ”pass.” Fra tidligere vet vi da også at Hanna fant det svært vanskelig å motta betaling for jobben som dagmamma. Oppgaver som ble definert som arbeide i tilknytning til oppfostringen av barn, var først og fremst rettet mot framskaffelsen av mat og klær. I husstander som ”satt trangt i det,” kan de eldre huske at et spedbarns død også kunne kjennes som en lettelse, hvis der i familien allerede var mange ”munner å mette.” Den psykiske påkjenningen av å miste et barn ble sett i

⁷¹ K. Evang blir ofte regnet som hjernen bak oppbyggingen av etterkrigstidas helsevesen. Han ble medisinaldirektør i 1938 og etablerte under krigen et direktorat i London for nordmenn. Etter krigen fikk han ansvaret for å bygge opp helsevesenet gjennom Helsedirektoratet. Han var også leder for De sosialistiske legers forening og var på begynnelsen av 30-tallet med å etablere et tidsskrift som satte seksuell helse og frigjøring på dagsordenen. Målet var at arbeiderklassekvinner ikke skulle ”ødelegges” av mange barnefødsler. K. Evangs opplysningsarbeide møtte motbør i 30-årene da pietisten O. Hallesby etablerte en puritansk bevegelse for måtehold og avhold. Dette representerte et kvinnesyn med likhetstrekk til Paulus og der kvinner hadde lav aktelse. Seksualundervisning ble ikke innført som obligatorisk emne i skolen før i 1974.

forhold til krav om å bevare sinnsroen og omtalt som å ha “gode” eller “dårlige” nerver, og å ”sørge for de ungan ein hadde” (dial. ”ta rede på”). Her må vi bare anta at jo sterkere morsrollen ble fokusert, desto mer avvikende ville det fortone å være barnløs. At Wanda her kunne kjenne nederlagsfølelse, forteller hennes historie ikke noe om.

I et sosialt oversiktlig lokalsamfunn, men også med klare grenser for intimsfæren, ble det stilt krav til individuell mestring av angst og frykt. Dette er tidligere omtalt som kunsten om ikke å ”tape ansikt” og knyttet til et æresbegrep om å vise seg ”sterk.” På Øya var det dessuten viktig å vise tålmod og at en kunne ”holde ut.” Hvis noen forsøkte å klage, kunne dette bli replisert med at: ”Det kunne ha vært verre” og at ”vi står hanj vel av.” (Vi tåler vel dette). Når ulykken rammet ved at noen omkom på havet, benyttet øyværingen tilbaketrukkethet som uttrykk for respekt og dannelse. Sorgen ble dermed oppfattet og definert som et individuelt forhold i familien. Her har øyværingen en klar forståelse av forskjellen mellom ”utidig” innblanding og nabostøtte. Dette ble omtalt i forhold til et skille mellom det å bry seg med og å bry seg om. Selv om nyansene i skillet mellom nysgjerrighet og omtanke kunne være vage, visste nabokjerringene hvor skillet gikk.

Her kunne nok skillet mellom materiell og psykisk nød være vanskeligere å trekke. Ut fra de informasjonen forskeren sitter inne med, later det til at kvinnene foretrekker å vise omsorg i form av materielle ytelser heller enn gjennom verbale ytringer, dersom en familie rammes av ulykke og død. Det kan derfor synes som om øyværingen la vekt på å vise seg ”selvberget” også i sorgarbeidet, ut fra en felles holdning om å ”greie seg sjøl og å ta tida til hjelp.” Dagens aktualisering av krisepsykiatri eller psykologisk bistand for sorgbearbeidelse er et forhold de eldre ikke skjønner.⁷²

Kvinnene sier de var ”oppflasket” med at livet kunne by på både ”godt” og ”vondt.” Dette innebar at en måtte ”takle” de sorger ”en ble til del” og ”komme gjennom det.” Her framsto arbeid og aktivitet som viktig. Å la ”arbeidssvetten” dempe sorgen i tunge stunder, kan her knyttes til en puritansk livsinnstilling basert på en protestantisk religionsutøvelse, slik jeg vil komme tilbake til i behandlingen av fiskerbonden som naturkristen.

I et samfunn som i så stor grad vektla arbeid som verdi, ble de som hadde ”svak” helse unnskyldt, mens ”latskap” ble negativt omtalt og var ikke sosialt akseptert.

Øyværingen kan si at disse ble sett på med et ”skjevt blikk.” Det skjeve blikk kan her oppfattes som et korrektiv til oppfatningen av det ”normale,” og blir dermed stående som en metafor for det sosialt uaktseptable, når ikke-verbale signaler og kroppslige handlinger ble viktig i et samfunn med utstrakt bruk av indirekte tale som ledd i konfliktunngåelse.

Ut fra iakttakelsen, som ”selvsyn,” verifiserte øyværingen Bibellæren i vurderingen av naboen ut fra et forhold der ”ord og gjerning” var integrert og sett som samme sak. Det nyttet ikke å love uten å oppfylle et løfte. De som brøt et løfte, ble oftest direkte konfrontert med dette. Slik var naboer involverte i hverandres handlingspraksis og var hverandres moralske pekepinn for å ”beskytte” den hjelpsomhet som naboene gjensidig var avhengige av.

Det å bli sett og dermed ”blikket,” var viktig på Øya som et tett og oversiktlig samfunn

⁷² Det fortelles om en kvinne som tidlig på 50-tallet mistet sin mann på fiske og som måtte låne kåpe hos naboen da hun reiste til Lofoten for å ”hente han hjem.” Hun reiste alene til Lofoten, da reisen var kostbar. Da denne enka kom heim, måtte hun fortsette sitt arbeide i familien og med fjøsarbeidet ”for å komme seg videre,” slik sorgen her blir omtalt. På denne tiden fantes ikke enketrygden. Siden mannen døde i rorbua og ikke i båten, ble enka ikke tildelt skadeerstatning på bakgrunn av forlis. Hun ble boende i foreldreheimen til hennes barn var konfirmerte.

preget av ansikt til ansikt relasjoner. Denne nærhet preget kommunikasjonen, ikke bare i form av gjenfortellinger og anekdoter knyttet til bestemte navngitte personer, men også ved at sosiale hendelser fortløpende ble drøftet og vurdert. Dette innebærer en sosial kontroll som vi vet at spesielt de unge jentene på Øya definerer som negativt og der "kjerringene" stort sett blir opplevd som "nysgjerrige" (Grønbech 1991).

"Det kommer an på øynene som ser," kan de eldre si når de vet at det som observeres påvirkes av sosiale forhold og den enkeltes betraktningssmåte. "Blikket" gir dermed ingen nøytral beskrivelse av det som blir sett og oppfattet, når aktørens blick er preget av "kontekstuelle" overveielser (Meløe 1988).

Øyfolket påkalte som vi fra tidligere vet, sjelden lensmannen. Dette behøver ikke å bety at Øya var noen Edens hage. Snarere kan dette ses som et uttrykk for at eventuelle normbrudd ble taklet internt mellom bygdefolket. "Anledning gir tyv," kan de eldre si når de vet at sjansene for å begå ulovlige handlinger var lav i et samfunn preget av sosial kontroll.⁷³ Her var ikke minst de heimeværende kvinnene viktig. "Det var lite som unngikk hennes blick," kunne en si om kvinner som ble oppfattet til å sitte ofte ved kjøkkenvinduet for å iaktta ferdselen og der de fleste hendelser ble observert og kommentert. Selv om disse kvinnene ofte kunne bli negativt omtalt som "sladrekjerringer," kan vi si at betydningen av "nabokjerringa" ikke ble offentlig sett før hun ble borte. Slik kunne Norges første kvinnelige statsminister i 1981, Gro Harlem Brundtland, på 80-tallet etterlyse hennes vokter-funksjon nærmest som en form for sosial vaktmester.

Selv om øyværingen unnløt å rapportere til lensmannen og forvaltet ugjerninger i det stille, var dette ikke ensbetydende med at naboer ikke brydde seg. Snarere tvert i mot, slik vi da også har erfart gjennom historien om lærerfruen. Når øyværingen kvidde seg for å markere sine synspunkt i det offentlige rom, ble heller fortellingene i private sammenhenger framstilt som "nøytrale." Dette skjedde i et samfunn som fryktet uro og represalier fra både læreren og eiendomsbesitterne og der en derfor i mange tilfeller valgte taushet framfor protester. Mishagsytringer kunne dessuten bli knyttet til janteloven, slik vi har opplevd at Wanda kan kommentere beboerne som klager på boforholdene ved aldersheimen. Taushet kan derfor betraktes både som underdanighet og som en form for suverenitetsutøvelse.

Selv om øyværingen framhevet og søkte å etterleve en sosial praksis basert på likhetsprinsipper, visste de at det fantes "forskjell på folk" og at der heller ikke var "likhet for loven." Likhetstankegangen var med andre ord basert på en sosial rangering der noen ble sett "opp til" og noen ble "sett ned på." Dette rommer både beundring og distanse og som både Wanda og Amalie må ha følt. Øya omtalt som et likhetssamfunn og som satte skiller mellom "kjerringer" og "fruer," hadde da i utgangspunktet framstilt en ulikhet og dermed markert en forskjell på folk.

Tross klasseskiller i et samfunn basert på selvberging, skygget dette ikke for hjelpsomhet og nabostøtten som de fleste var avhengige av.

Når Nora i krigsårene eller "under krigen" som hun kaller det, måtte gå til nabokona for å låne hvetemel var dette vanskelig av flere grunner. Ikke bare følte det nedverdige å "blottlegge" seg som nødstilt, når nabokona neppe hadde mye til overs. Nora likte heller ikke å syne seg som en som ikke var i stand til og klare seg selv, når vi vet at det til begrepet "dyktig kjerring" ble stilt klare krav om å få endene til og møtes (Flakstad op.cit.).

Det sosiale alibi for å be om hjelp var knyttet til et underforstått om å "være i samme

⁷³ Øyfolket kunne her ytre skepsis mot utbyggingen av bruforbindelsen mellom øyene når de mente dette ville bidra til mindre sosial kontroll og som kunne medføre økt kriminalitet.

båt” med gjenytelsen som underliggende faktor. Dette innebar en tankegang om at denne gangen er det min tur, og at neste gang er det din tur (Holter 1982). Vi snakker om ytelse og gjenytelse ut fra en form for resiprositetsmoral som nødvendig del av bofellesskapet i en tid før velferdsstaten. Her blir begrepet om å ”gjengjelde” knyttet til unngåelsen av å ”stå i skyld,” parallelt til etiske krav der ”skyldfolket” pliktet å støtte hverandre. Ut fra kvinnenes fortellinger vet vi at de hadde oversikt i forhold til tjenesteflyten mellom naboer, noe også andre studier av kystsamfunn viser (Midrè 1973 (b)).

7.4.3 Omsorgsbonde

Omsorgskravet til kvinnene både i familien og nabolaget medførte et kontinuerlig ansvar med ”uendelig” preg i en hverdag med ”arbeid og atter arbeid.” Krav om tilgjengelighet innebar liten frihetsgrad. Det totale omsorgsansvaret var også preget av handlingstvang. Her sto kvinnene på Øya i en form for sosial beredskapstjeneste som sikringen av barn, syke og de eldres trygghet slik R. Grennes (1978) omtalte husmorens varierte omsorgsoppgaver på 1970-tallet. Det er dette som i avhandlingen kvalifiserer for omtalen av kvinner som et ”heimevern.”

Omsorgsaspektet var knyttet til både det å stå til tjeneste og å ”stå på pinne,” som tvetydige krav til kvinners rolle som mor og hustru i understøttelse av mannens arbeidsområder. De eldre snakker derfor aldri om ivaretakelsen av egne interesser. ”Det var aldri spørsmål om noe annet,” kan være de eldres uttrykk når hensynet til familien og nabolaget gikk foran og når eldstejenta fikk ny kjole av det stoffet som var tiltenkt moren. Signalisering av egne interesser og prioritering av egne behov kunne bli ansett som ”dårete” og ble negativt sanksjonert. Her var Amalie et unntak, men så inngikk hun da heller ikke i bygdekvinnene arbeidshierarki når hun ble omtalt som ”frue.” Som ”frue” ble hun oppfattet til å leve et ”makelig” liv i kontrasten til ”kjerringene” som ut fra sin arbeidsflid også kunne bli omtalt som ”arbeidsjern.” Kvinners understøttelse av mannens oppgaver i fiskeriene vet vi er blitt omtalt som ”bakkefunksjoner” og som gjennom kvinneforskningen ble avslørt som helt avgjørende for familietilpasningen (Flakstad op.cit., Gerrard 1983). I denne sammenhengen ble begrepet omsorgsbonden introdusert som et forsøk på en ytterligere spesifisering av begrepet fiskerbonde, ut fra en mangfoldsbeskrivelse av kvinners rolle spesielt tilknyttet småbruksdriften. Om dette skriver S. Saugestad:

“Etter mine data er det viktigste element i denne tilpasningen at *kvinnene* kombinerte jordbruk med husarbeid og omsorgsarbeid (pass og stell av barn, gamle og syke), et forhold som jeg har spissformulert i begrepet “omsorgsbonde” i kontrast til det konvensjonelle begrepet “fiskerbonde.” Mannens rolle var fiskerens størsteparten av året, kombinert med en arbeidsintensiv innsats under innhøstingen. Men hans innsats må ikke overskygge betydningen av kvinners daglige arbeid gjennom *hele* året.” (Saugestad 1984, s. 89).

Saugestad har analysert arbeidsdelingen mellom mann og kvinne ut fra et likestillingsperspektiv i en kystbygd i Nord-Norge. Selv om likestillingsbetraktninger er fjerntliggende for mine informanter, inngår Saugestads studie som viktig illustrasjon av arbeidsbyrder og fordelingen av oppgaver nettopp ut fra et kjønnsperspektiv som også sammenfaller med mine data. Her har forskeren Saugestad blant annet satt arbeidsbegrepet i fokus ut fra informantenes egne definisjoner av de ulike typer arbeidsoppgaver. Forskeren presenterer eksempler på hverdagsorganiseringen blant

kvinner og menn basert på samarbeide og ansvarsfordeling i fiskerbondeshusholdet, men uten at det her skilles klart mellom hva som anses som arbeide, virke, gjøremål og stell. Vi får med andre ord inntrykk av arbeidsmangfoldet uten en vekting av oppgavene. Selv om Saugestad her ikke primært har satt kvinner i fokus, men snarere forsøkt å belyse samspeillet mellom menn og kvinners oppgaver, har hennes arbeide bidratt til framstillingen av fiskerbonden som omsorgsbonde med fokus på kvinners viktige omsorgsansvar i primærnæringshusholdet.

Saugestad har ikke bare beskrevet kystkvinneres allsidige arbeidsoppgaver ut fra et omsorgsbegrep som vanskelig lar seg tallfeste. Hun har også gjennom introduksjonen av omsorgsbonden som begrep, gitt et bidrag til forståelsen av kvinners mange sosiale funksjoner, sett som det sosiale limet som binder og holder samfunnet sammen. I likhet med R. Grennes (op.cit.) bok "Hvis husmoren ikke fantes," synliggjøres et mangfold av kvinners ansvarsområder og som i dag inngår som del av velferdsstatens samfunnsansvar, fordelt på et utall institusjoner som barnehage, fritidsordning og aldersheim for å nevne noen.

Videre kan vi si at omsorgsbonden sørget både for folk og fe. Hun skulle ikke bare påse at hele familien hadde mat og bevarte helsen, men også sørge for dyra i fjøset. Hun satt sjelden til bords. Når familiemedlemmene hadde fått sitt "frokoststell," sto dyrene for tur. Omsorgsbonden sto dermed i en form for kontinuerlig være for "andre" i et inn- og underordningsforhold, og som kunne gi henne opplevelsen av å "stå på pinne." – Det samme som å være disponibel, mobiliserbar og ikke minst beredskapsvillig.

Selv om kvinnene ikke er seg bevisst en "være" for andre i objektivert forstand slik S. d. Beauvoir framstiller dette, er mine informanter entydig i sin framstilling av at barna og familien alltid kom i første rekke. Noe annet er utenkelig, parallelt til kvinnenes suverenitetsutøvelse i forhold til å være selvstendig og å "klare seg selv."

Er det så legitimt å framstille kvinnene som "undertrykte" når de vektlegger omsorgsoppgavene som "naturlig" i likhet med samarbeidet til sin mann kan vi jo spørre? Spørsmålet blir med andre ord om informantene og forskeren ser med samme "blikk," om de ser det samme og om de definerer det likt. Når forskeren velger å tolke informantenes posisjon ut fra å være "undertrykt" og å ha "falsk" bevissthet, kan kanskje informantene framheve sin selvstendighet- og suverenitetsutøvelse. Her kan vi jo spørre i hvor stor grad forskeren skal provosere kvinnenes oppfatning av sitt liv sett som en form for "skjebnebestemmelse"? Vi står overfor et problemfelt knyttet til ulike forståelseshorisonter, slik dette i avhandlingen knyttes til begreper som "er" og "bør" og "sant og "falskt."

Mine informanters livsløp har ikke vært knyttet til begreper som muligheter, alternativer og valg. Deres liv er knyttet til ekteskapet og morsrollen ut fra en type "biologisme" der det å være født som kvinne kan defineres som "skjebne." For mine informanter blir omsorgsaspektet og morsrollen viktig, og nærmest sett som noe medfødt og naturlig. Dermed knyttes da også kvinners rolle til et omsorgsansvar i vurderingen av seg selv og andre kvinner. De eldre kvinnene blir dermed bærere av et omsorgsansvar som de yngre kan velge bort, ikke minst gjennom prevensjonskontroll. Selv om mine informanter også var bevisst sin rolle som "underdanig" i forhold til mannen, visste de samtidig at den heimeværende husmoren var et alfa og omega for mannens aktivitet på havet. I denne sammenhengen understrekes begreper om fellesskap og samarbeide, ut fra en form for komplementaritet vi altså kan reise spørsmål med, men som altså i primærnæringshusholdet viste seg tjenlig ut fra en arbeidsdeling og fikserte idéer knyttet til et fastlagt kjønnsrollemønster.

Selv om de eldre mødrene uttrykker skepsis til både barnehagen og en økning i

skilsmissefrekvensen, ser det ut til at de støtter sine døtre i deres egenrealisering i henhold til både utdanning og jobb. Slik kan vi si at de også gir uttrykk for tilfredshet med at dagens kvinner har valgmuligheter de selv manglet og kanskje savnet.

Dette betyr ikke at de eldre føler seg "bitter" for det livet som ble "gitt" dem, når vi vet at de uttrykker tilfredshet for "livet som gave" og der de håper å ha "gjort sitt beste." Mine informanter kan relateres til begreper som "trofast" og "bofast" i kontrasten til døtrenes muligheter for skilsmisse og mobilitet.

Vi står overfor to kvinneverdener der begrepet "skjebne" blir ensbetydende med fravær av alternativer for moren, i motsetning til datterens valg og egenrealisering, - selv om mange yngre kvinner velger omsorgsyrker. I de eldre kvinnenes terminologi knyttes omsorgsbegrepet sjelden opp mot et spesifikt arbeidsbegrep. I så måte snakker de verken om å "gjøre" eller "utførte" omsorg med henblikk på noe bestemt arbeidsoppdrag. Vi kan nærmest betrakte begrepet som nedfelt og som integrert del av deres kvinnetilværelse.

Å dele, yte og å gi inngikk ikke i et resonnement angående fortjeneste av vinning og tap, når gjentjenesten sto som garanti i et bytteforhold. Her ble heller ikke den sosiale gjenytelsen målt i forhold til proporsjoner omhandlende likhet i gjengjeldelsen, men kalkulert etter hva den enkelte trengte og kunne bidra med. Slik kan vi karakterisere kvinnene som lokalsamfunnets velferdsgarantister ut fra å være beredsskapsvillige gjennom alltid å "gi en håndsrøking."⁷⁴

Slik var spesielt kvinners rolle knyttet til omsorgsdyder og underlagt et etisk aspekt, ikke bare knyttet til Bibellæren, men nedfelt som et nødvendig ansvar for kystsamfunnets overlevelse og motstandskraft. Storbonden sto ikke bare i et forpliktende avhengighetsforhold til sin søster og sine husmenn. Bondekona støttet også andre trengende, i tillegg til at både bonden og handelsmannen måtte bidra når Øya trengte ungdomshus eller nytt skoleorgel som skulle framskaffes på dugnad. Her ble dugnadsånden uttrykk for øyværingens fellesskapshåndtering rundt en samlende virksomhet der en hver burde bidra med sin "skjerv" etter evne. Slik holdt bygdefolket et "øye" med at "storkaran" også bidro til øyværingens felles beste, selv om de verken deltok på de offentlige dansetilstelninger eller hadde barn i skolen.

"Storkaran" var på sin side avhengig av å opparbeide seg "godvilje" når høylasset måtte i hus på timen, eller når silddungen måtte "virkes øyeblikkelig," for ikke å tape kvalitet. Gjennom året under ett måtte derfor "kaksan" sørge for å bevare en positiv relasjon til sine "undersotter" i sikringen av en solidarisk og mobiliserbar arbeidsstab for utrykking i sesongtopper.

I et bytteforhold relatert til en knapphetssituasjon kunne ei bømte sild og ei bømte poteter bli kalkulert opp mot hverandre, etter prinsipper om tilbud og etterspørsel. Dette betyr at ei bømte sild var lite verd når der fantes mengder av sild i havet, og at ei bømte potet kunne være gull verdt om våren med nedtømte lager og behov for settepotet. I dette regnskapet var det heller ikke tilfeldig hvem som ga og hvem som mottok, kalkulert etter rangforskjeller og ut fra likhetsbetraktninger. Noe forenklet sagt kan en kanskje si at den enkelte ytte etter evne og fikk etter behov, hvor utgangspunktet alltid var at dersom en stelte og røktet naboforholdet, inngikk dette som sosial trygghetsgaranti. Her hette det seg at: "Dersom en stelte kua godt, ga den melk." Slik lå det også i barneoppdragelsen nedfelt forventninger om gjenytelsen i foreldrenes alderdom. Dette blir i sosiologien omtalt som "utsatt bytte" (Kristiansen op.cit.), og som vi har fått illustrert både gjennom Hanna, Nora og Oteliass fortellinger når de gjennom sine ytelser overfor familien kanskje håper på en senere støtte.

⁷⁴ I kinesisk mytologi framstilles guden for nestekjærlighet, Avalokiteshvara, med tusen armer.

Ut fra endringer i kvinnerollen står de eldre her overfor et skisma når familien ikke lenger kan tilby eldreomsorg. Når moren signaliserer behov for støtte og datteren henviser til kommunens hjemmetjeneste, er datteren med på å fraskrive seg et personlig ansvar for moren. Dette gjør i sin tur at moren kvier seg for å be om hjelp, samtidig som vi vet at de eldre primært ikke ønsker å ta i mot offentlig støtte. Selvstendighetsparadigmet de eldre kvinnene refererer seg til, medfører dermed at de heller renonserer på kravene til husarbeidet og innskrenker helgevasken. Tross sviktende helse, overordnes "kampen" for å greie seg selv. Dette får som konsekvens at kvinnene minimaliserer sine behov, og vi kan dermed si at de blir stående i en situasjon der vi kan si at de underber seg ut fra sine hjelpebehov.

Når Nora gjentatte ganger understreker at hun har det rent i huset, er det ikke bare for å signalisere overfor en utenforstående at hun er renslig. Hun ønsker også å signalisere at hun klarer seg selv ut fra en form for suverenitetsutøvelse som hun deler med de andre eldre kvinnene.

Barrieren mot å søke offentlig støtte er derfor stor for en aldersgruppe som assosierer offentlig tjenesteyting til "fattigkassen." Selv om de eldre er kjent med støtteordninger til drosje for å komme seg til lege og kirke, tar de som kan heller bena fatt i håp om at de underveis blir tilbudt bilskyss. Vi kan derfor si at de eldre kvinnene mottar mindre offentlig støtte enn det de rettmessig kunne ha krav på. Som gruppe betraktet kan de dermed defineres som "underbrukere" i forhold til sine rettigheter som pensjonister. Dette får som konsekvens en individuell forvaltning av egne behov med opplevelsen av ensomhet og en utrygghetsfølelse som kan uttrykkes gjennom redselen for å falle og risikoen for å kunne bli liggende alene på baderomsgulvet.

Selv om de eldre totalt sett framhever velferdstatens "goder" som positive, mener de også at disse kan være med på å "sy puter under armene på folk" og som står i motsetning til å utføre et "ærlig arbeide" og klare seg selv. I kontrasten fokuseres savnet av det uformelle sosiale nettverket slik de kjenner det fra oppveksten, når de uttrykker savnet av både familie og naboer. Til tross for at storfamilien som arbeidsfellesskap kan betraktes som tilbakelagt og oppløst som enhet, fastholder de eldre de nære slektskapsrelasjoner som en slags "garantist" for omsorgsforpliktelsene. Som aleneboende enker gir kvinnene uttrykk for at selv om de føler seg ensomme, så ønsker de ikke å flytte til aldersheimen for å være sammen med andre i liknende situasjon. Dette betraktes som "siste utvei." Slik ønsker derfor ingen av de eldre kvinnene å forlate sin heim før de er "helt nødt" til det. De er redde for å miste heimen, som en slags "siste skanse" og viktig del av dem selv.

7.4.4 Ansvarsrasjonalitet

På 50-tallet gjorde T. Parsons (1955) omfattende studier av familien med utgangspunkt i kvinner og menns arbeidsoppgaver og ansvarsfordeling i familie og samfunnsliv. Kanskje ikke overraskende fant han at menn var familiens hovedforsørger ut fra en yrkesstatus som ble knyttet til mannens instrumentelle rolle. Denne ble koblet opp mot den heimeværende husmoren der kvinnens ansvarsoppgaver ble knyttet til en ekspressiv rolle.⁷⁵ Med utgangspunkt i en strukturfunksjonalistisk tankegang var denne kjønnsfordelingen basert på en form for harmonisering av samfunnsoppgaver. I forholdet mellom mann og kvinne ble biologiske forskjeller analysert ut fra en type komplementaritet som balanserte kjønnsrollebetraktningene han gjorde. Her ble da

⁷⁵ I kunsten knyttes ekspresjonisme (tidlig på 1900-tallet) til en forenklet og "primitiv" presentasjon av det "ekte" og umiddelbare som kan ha barnetegningens karaktertrekk. Ekspresjonismen ble tolket som motsatt til impresjonismens og konstruktivismens forestilling om en objektiv framgangsmåte.

forskjeller sett som hensiktsmessig og definert som nødvendig ut fra familieorganiseringen, basert på en form for biologisk kausalitet. Maskulinitet ble knyttet til instrumentelle handlingsmønstre ut fra funksjonsområder som produksjonsliv og lønnsarbeide. Kvinnenes feminine karaktertrekk ble på tilsvarende vis knyttet til morsrollen og til en ekspressiv rolle i heim og familie. Omsorgsoppgaver ble dermed tillagt å være kvinners ansvar.

Selv om Parsons studier framhevet et differensiert kjønnsrollemønster med klare skiller mellom kvinner og menn, ble altså deres ansvarsområder oppfattet som likeverdige. Ut fra Parsons modellbruk framsettes denne "likhetsforståelse" ut fra en type divergens som defineres som "fornuftig" og hensiktsmessig ut fra en nødvendig arbeidsfordeling i familie og samfunnsniv. Kvinner og menns ulike arbeidsoppgaver betraktes dermed ut fra et samarbeidsforhold med en komplementær framstilling av kjønnsforskjellene. Ut fra en synsvinkel om ulikhet basert på balanse og harmoni, framstår kjønnsforskjellene som "naturgitt" og biologisk betinget.⁷⁶ Leseren kan derfor ledes til en forståelse av denne kjønnsdelingen som allmenngyldig og universell, sett som et statisk forhold som ikke lar seg endre. Parsons` modell har i denne sammenhengen vært kritisert ut fra begreper som tilpasning og stereotypifisering og for at forskeren ikke har stilt seg kritisk til egne funn, med henblikk på endringspotensial. Hans arbeider har gjennomgående blitt kritisert ut fra en kartlegging av en overflate, og da uten å trenge gjennom maktstrukturer slik kvinneforskningen legger patriarkatteorier til grunn for en ubalanse mellom kjønn (Holter 1970, Ve op.cit.).

Når komplementaritet ble studert ut fra en patriarkalsk teoriforutsetning, kunne et tilsynelatende likeverdig samarbeidsforhold "skjule" kvinners underordnede posisjon i rollen som tilrettelegger av mannens aktivitetsfelt. Fokuseringen av kvinners særskilte situasjon frambrakte ikke bare ny kunnskap. Kvinneperspektivet utfordret den etablerte samfunnsvitenskap sett som "mannsvitenskap," både ut fra sin modellbetraktning og begrepsbruk. Ser vi framveksten av kvinneforskningen i et postmodernistisk perspektiv, kan dekonstruksjon og en nedrigging av maktstrukturer ses som avgjørende i etableringen av ny forståelse. Min bruk av begrepet fiskerbonde som betegnelse for kvinne og ikke mann, vil her inngå som ledd i en form for dekonstruksjon der "historien" må leses på nytt (Haraway op.cit.).

Begreper som omsorgs- og ansvarsrasjonalitet vil også kunne ses som eksempel på en slik dekonstruksjon, når begrepene kan ses i forlengelsen av en kritikk knyttet til Parsons kjønnsdikotomi basert på mannen som "rasjonell" og kvinner som "emosjonell."⁷⁷ Ut fra Parsons analyse ble mannen knyttet til begreper som fornuft, instrumentell og aktiv, i motsetning til kvinner som passiv og irrasjonell. Kvinner ble knyttet til følelseslivet og morsrollen og ikke til en yrkesrolle. Dette ble altså stående i et motsetningsforhold til kvinneforskningen som nettopp ønsket å belyse kvinners

⁷⁶ Parsons kjønnsrollestudier kan her relateres til en kjønnsdikotomi med klare biologistiske trekk, som i et forhold mellom natur – kultur og immanens – transendens, relatert til feminin og maskulin. Her framstår kvinner som passivt objekt og mannen som aktivt subjekt.

⁷⁷ Ratio er latin for rasjonell og knyttes til tenkning og fornuft som kunnskapskilde. Dette i motsetning til sanser og emosjoner som erkjennelsesform. Når menn knyttes til ratio, kan vi avlede det maskuline som overordnet det feminine. Menn knyttes til "fornuften" og det offentlige rom, mens kvinner assosieres til følelseslivet og den private sfære. I vitenskapen har "ratio" blitt framhevet som ideal, både når det gjelder menneskesyn og kunnskapssyn. I denne forbindelse kan også anføres at kvinnens livmor kalles hystera fra gresk. Herfra er begrepet hysterisk avledet, og først og fremst knyttet til kvinners manglende kontroll over egne følelser. Kvinnebildet er både gjennom kirke og stat, blitt knyttet til morsrolle og seksualitet (skjølge – madonna). (Som utfyllende lesing kan anbefales: "Kvinnenes kulturhistorie." Universitetsforlaget 1985).

stilling til arbeidsbegrepet og arbeidslivsorganiseringen (Rudie op.cit.). Kvinneforskerne ønsket ikke bare å gå til felts mot oppfatningen av en kjønnsnøytral begrepsbruk i vitenskapen. De ønsket å rette søkelyset mot kvinnerollen som mer enn en kjønnsvariabel i sammenlikningsøyemed. En dualistisk komplementaritet ble derfor imøtegått, ikke minst ut fra et biologisk perspektiv og som T. Parsons ble sett som representant for. Kritikken mot et sosial-biologisk syn var knyttet til en deterministisk tankegang i synet på kjønnsroller som "natur-skapt," og der en kunne forledes til oppfatningen av kvinnerollen som "skjebne" snarere enn som sosialt betinget (Moi op.cit.).

Selv om begrepet (ansvars)rasjonalitet kan assosieres til tradisjonelt maskuline områder og instrumentalitet slik Parsons gjør, har kvinneforskningen ønsket å knytte kvinners omsorgs- og ansvarsrasjonale til arbeidsfelt der kvinner inngår som aktør. Her har det vært viktig med en kobling mellom privat (heimen) og offentlig sektor i synliggjøringen og oppvurderingen av kvinners samfunnsengasjement. I denne sammenhengen kan vi forstå lanseringen av begreper som omsorgsbond, kulturbærer og bakkemannskap som en utvidelse av vår forståelse av kvinners oppgaver og som en protest av T. Parsons skjematisk kjønnsinndeling. Her vil et begrep som "bakkemannskap" illustrere vansken med å finne kjønnsnøytrale kategorier når vi må bruke de språklige etablerte koder og konnotasjoner som redskap i framskaffelsen av ny forståelse.⁷⁸ Vi må med andre ord forstå språket som taleredskap ved hjelp av språket (Ricoeur 1979).

Kvinneforskningen introduksjon av begrepet ansvarsrasjonalitet kan betraktes som et forsøk på både å intervensere og å utfordre "manns-vitenskapens" begrepsverden. Gjennom å innføre nye begrep har forskerne provosert etablerte tankemønstre i håp om framskaffelse av ny innsikt, økt bevissthet og endring av tankemønstre (kognitive kart). Slik kan vi si at kvinneforskningens framvekst inngikk som ledd i et holdningsskapende arbeid for en utvidelse av både privat, offentlig, politisk og vitenskapelig forståelseshorisont. Dette ikke bare i framskaffelsen av nye begreper og ny kunnskap, men også ut fra krav om en akseptering av kvinner og menn som jevnbyrdige og likestilte (Holter/Løchen 1989). Framveksten av kvinneforskningen kan dermed knyttes til et politisk engasjement i kampen for likestilling, slik vi tidligere har berørt, og illustrerer betydningen av egeninteressen som viktig motivasjonsfaktor og drivkraft også i forskningsarbeidet.

Selv om begrepet ansvarsrasjonalitet først og fremst er utviklet i forhold til lønnsarbeide i industriell sammenheng (Sørensen 1980), mener jeg begrepet har overføringsverdi til omsorgsbondens virksomhetsområder. Ikke minst i forhold til kvinnenes forbruksmønstre og økologiske ansvarlighet i sikringen av gjenvekst, både materielt og sosialt. Ved å knytte kvinners rolle til rasjonell tenkning (ratio), er en samtidig med på å en ansvarliggjøring av kvinner fra å være "ingen ting" (bare husmor) og til å være en multikompetent forvalter av naturressurser, slik vi ikke minst har sett gjennom et avansert gjenbrukssystem som i dag er mønstergyldig for den kommunale renovasjonstjenesten.

Når rasjonalitet knyttes til fiskerbondens aktivitetsområder, vil begrepet kunne bidra til en utvidet forståelse av fiskeren og bonden som integrert i naturen gjennom sin bruk av naturen, der vi kan si at omsorgsrasjonale peker mot en helhetsbetraktning

⁷⁸ At begrepet "bakkemannskap" kan kritiseres som kooptering med assosiasjoner til etablerte "mannsbegrep," viser hvor vanskelig det kan være å trenge gjennom språklige strukturer, når vi leser språket som en form for "størknet" materialitet både i internalisert og i objektivert forstand. Slik inngår språket som del av vårt tankemønstre og som handlingsredskap (Haug, Widerberg op.cit.).

omhandlende både natur, folk og fe. I denne sammenhengen står vi overfor et ansvarsrasjonale som også peker mot oppofrelse ut fra en utilitaristisk⁷⁹ tankegang. Selv om begrepet viser til en positiv forståelse av kvinners ansvarsrasjonale, peker dette også mot en immanent posisjon der kvinner kan plasseres i "offerrollen." Det som i dag vil kunne gå under betegnelsen overbelastning, utbrenthet og tidsklemme kan være uttrykk for dette.

Dersom vi ser begrepet ansvarsrasjonalitet i forhold til de eldre kvinnes livssammenheng, vil hjelpsomhet og solidaritet knyttes til praktiske tjenestebytter snarere enn til samtale og diskusjon. De eldre kvinnes ansvarsrasjonale peker dermed til en kvinneidentitet med krav om å vise seg "selvhjulpen" også i "sjelenøden." Slik kan vi anta at fiskerbonden ble opplært til autonomi og solidaritet på en og samme tid som i et forhold mellom individualitet og fellesskap, og med klare skiller mellom offentlig og privat. Utdraget var å finne ut hvor grensene gikk for det "snakkbare" i en ansikt til ansikt relasjon. Ansvarfølelsen var knyttet til en resiprositetsmoral basert på skjønn og nærhet i sosiale forhold. Om begrepet ansvarsrasjonalitet skriver H. Ve (1999):

"Ansvarsrasjonalet inneholder en forståelse av samhörighet og evne til å identifisere seg med andres skjebne som transcenderer bildet av mennesket som "en øy for seg selv" som er innebygget både i økonomisk teori og i moralsk/politisk filosofi. Samtidig er det viktig å ha i mente at i den idealtypiske beskrivelsen av forholdet mellom omsorgsarbeider og avhengige personer presentert overfor, er det ofte en målsetting for omsorgsarbeideren å styrke en utvikling både av autonomi og solidaritet hos den avhengige personen, særlig når det dreier seg om barn. Dette innebærer en svært kompleks type handlingsmønster." (S. 142).

H. Ve knytter begrepet ansvarsrasjonalitet til et profesjonalisert forhold mellom terapeut og klient og til en foreldre – barn relasjon. Begrepet kobles til en omsorgsfornuft som ikke nødvendigvis knyttes til morsrollen, når kvinneforskerne ønsket å utvikle et begrep som pekte ut over kvinnerollen som biologisk kjønn. For mine informanter kan vi si at omsorgs- og ansvarsrasjonalet inngikk som nødvendig del av fiskerbondens verdiregime både i form av fellesskapsbud og egen nytte. Slik ble "nabokjerringenes" gjensidige omsorgsansvar nedfelt som viktig del av omgangsformen på Øya, uttrykt gjennom å "gi en håndsrekning" og i forhold til å "passe på."

Selv om handlingspraksis var overordnet talen (gjøre framfor å si), ønsker kvinnene ikke å "sy puter under folk." Vanskeligstilte familier ble omtalt til å "sitte hardt i det." Disse ble oppfattet til å ha et "uendelig" behov for støtte, men som ble avpasset slik at familien ble ekstra påskjønnnet til for eksempel julen. Her fortelles det om givere som anonymt satte en eske mat på trappa etter mørkets frambrudd, antakelig for å unngå og sette den nødstilte familien i forlegenhet slik vi kjenner kravet om motytelse.

Slik kan ansvarsforståelsen knyttes til både "lyst" og "tvang" ut fra en resiprositetsmoral med krav om gjenyttelse. Her var både rundvask og lefsebakst oppgaver som kunne være dugnadskapende og lystbetont. Barnepass ble primært definert som et familieanliggende og der en bare i nødstilfelle som ved sykdom overløst ansvaret til andre. Barna ble bare overlatt til en annen familie og "satt bort" ved

⁷⁹ Nyttetilfilosofi der målet er størst mulig "lykke" og "nytte" for flest mulig mennesker.

morens dødsfall, slik kvinnene husker det fra sin oppvekst. Begrepet ansvarsrasjonalitet reflekteres et tosidig krav til kvinnene om både solidaritet og autonomi, slik det bekreftes gjennom mine informanter og slik også H. Ve (op.cit.) beskriver. Omsorg knyttes dermed ikke bare til begreper om "hjelpsomhet" og "nestekjærlighet," men framsettes parallelt til krav om både selvstendighetsutøvelse og tjenestebytte slik det framkom på Øya. Naturalhusholdet baserte seg på et omsorgsrasjonale som var knyttet opp mot en nettverkstjeneste i et forpliktende gjensidighetsforhold. I en profesjonell omsorgssammenheng knyttet mot et offentlig støtteapparat, faller muligheten for gjenytelsen. Flere av mine informanter har fortalt om at de gir potteplanter og heklede duker til personalet i hjemmesykepleien når de har vært på besøk, kanskje som for å nøytralisere rollen som hjelpetrequende? At kvinnene betaler sin egenandel for tjenesten er de også klar over. Dette kan "irritere" de fleste kvinnene, når de anser bandasjeskifte som noe de selv kunne ha gjort. Flere av kvinnene jeg har snakket med har også gitt uttrykk for irritasjon over at datteren her ikke har "tilbydd seg." Forventningene om intern hjelp fra familien hviler sannsynlig på det vi tidligere har kalt "utsatt bytte" der barnefostring skal oppveies og "rettferdiggjøres" gjennom at barna viser omsorg for sine foreldrene i deres alderdom, som om foreldrene har noe "utestående" og på "henstand" i forholdet til sine barn (Kristiansen 1985).

Lanseringen av begrepet ansvarsrasjonalitet ble i kvinnekollegiet på universitetet ikke bare sett som reaksjon på en paternalistisk tankemodell der menn oftest hadde blitt koblet til "ratio." Ved å knytte rasjonalitet til en feministisk betraktningssmåte, ble kvinner ikke bare assosiert til en mangelstilstand som fravær av egenskaper menn hadde. Kvinneforskningen ønsket her å fokusere på kvinner som aktivt handlende subjekt i overskridelsen til en mer ekspressiv rolle, noe vi også vet reiste debatt om kvinner skulle bli som menn. Når kvinneforskerne knyttet kvinneverollen til arbeidsbegrepet var ønsket først og fremst en synliggjøring av kvinners arbeidsoppgaver. Slik bidro kvinneforskningen både til begrepsendring og til konstruksjonen av en ny kjønnsfortelling om kvinner som både fornuftig, rasjonell og handlende. Vi står overfor dekonstruksjon og kunnskapsproduksjon i framveksten av ny forståelse, som et paradigmeskifte slik vi tidligere har vært inne på (Haraway 1988/89, Kuhn 1970).

Slik kan vi si at B. Aase Sørensens (1980) fabrikkstudier på 70-tallet bidro til en forståelse av kvinner som yrkesaktiv, i likhet med S. Gerrards (1975) studie av kvinner i fiskeindustrien, og der begge påviste kvinners ansvars- og omsorgsfunksjoner som viktige og positivt for arbeidsmiljøet. Slik kan disse fabrikkstudier inngå som en kritikk av Parsons kjønnsdikotomi basert på menn og kvinners instrumentelle og ekspressive rolle.⁸⁰ Sørensens observasjoner viste at kvinner stilte andre krav og standarder til arbeidsplassen enn sine mannlige kollegaer når de vektla trivsel og samhold framfor lønnskrav slik som sine mannlige kollegaer. Hennes funn viser i likhet med S. Gerrard at kvinner innafor arbeids- og organisasjonslivet baserer seg på en type solidaritet som vektlegger arbeidsplassens betydning ut fra en helhetlig sammenheng og der arbeidsmiljøet spiller en sentral rolle.

Sørensen knytter sine funn til at kvinner og menn forholder seg til to ulike typer rasjonalitet basert på "trivsel og tariff," uten at kvinner dermed framstilles som

⁸⁰ Filosofen H. Skjervheim har karakterisert modernitetens menneskesyn ut fra en instrumentalistisk tankegang og forståelse der en tror at mennesker kan opptre som maskiner. Dette kaller han for "det instrumentalistiske mistaket" (Hellesnes 1999). Både akkordsystemet og tidsnyttingsundersøkelser, slik tidligere nevnt fra filmen "Salmer fra et kjøkken," kan plasseres innenfor Skjervheims rammer.

passive. Når de kvinnelige fabrikkarbeiderne vektla ansvaret for det sosiale miljøet på arbeidsplassen, sto dette altså i motsetning til de mannlige kollegaers mer teknisk begrensede ansvarsforståelse basert på lønnsbetingelser. Denne forskjellen ble av Sørensen framhevet som eksempel på kvinners utvidete solidaritetsfølelse og der de inkluderte kollegaer ut fra et mer helhetlig syn på arbeidsplassen. I hennes fabrikkstudie blir det konkludert med at de mannlige arbeiderne stilte rettighetskrav ut fra en type mål-middel tenkning som var fremmed for de kvinnelige industriarbeiderne.

Når de kvinnelige arbeiderne viste større interesse for arbeidsmiljøet og vektla trivselsfaktoren snarere enn lønnsforhold, kan dette selvsagt avspeile synet på mannen som hovedforsørger og kvinners mer varierende arbeidsdeltakelse også som deltidsarbeidende. Fra andre studier vet vi at kvinners motivasjonsgrunnlag som jobbsøker ofte var begrunnet ut fra hensynet om å komme seg ut og treffe andre og for å bryte isolasjonen i husmortilværelsen (Grennes op.cit.).

Sørensens fabrikkstudier og der kvinner blir sett som forsvarer av arbeidsmiljøet, ledet til begrepet ansvarsrasjonalitet. Begrepet skulle beskrive kvinners helhetstenking og der hensynet til fellesskapet ble overordnet egen nytten. Kvinnene vektla arbeidsmiljøet (ansvarsrasjonell) framfor lønnsprofitt (teknisk rasjonell). Her ble det også påpekt at kvinnene kunne ta avstand fra sine mannlige arbeidskollegaers krav om en forbedring av akkorden, når kvinnene mente dette representerte en kortsiktig tankegang og som lite tjenlig ut fra et langsiktige perspektiv med trygging av arbeidsplassen. I denne debatten framhevet også kvinnene fellesskapshensynet. Sørensen forklarer dette skillet og uenigheten mellom menn og kvinner ut fra den tradisjonelle kjønnsrollesosialiseringen knyttet til maskuline og feminine verdier. Dessuten hevder hun at arbeidsplassen er organisert på menns premisser og ut fra maktforhold der en mål-middelstruktur er rådende, og som i mindre samsvar med kvinners verdier:

“Kvinner opplever alt som ganske unge at de har en spesiell type ansvar overfor samfunnet, et ansvar de ikke slipper unna. Det er kvinner i vårt samfunn som har fått overlatt oppgavene med å få samfunnet til å gli, først og fremst familie og nærmiljø, gjennom å forstå og å dekke andres behov. Kvinnenes forståelse skal ta med seg den andres premisser, og det er behovsdekning på disse premissene som forventes av kvinnene. Kvinnene som sosial gruppe har ikke lov å bestride eller sette fram motkrav, f.eks. om å bli likebehandlet.”
(Sørensen ibid., s. 389).

Selv om Sørensens sitat refererer til fabrikkstudier på 1970-tallet, finnes det påfallende likhetstrekk til mine informanters kvinnerolle og arbeidstilpasning ut fra et hensynstaken til andres trivsel og komfort. I så måte kan begrepet ansvarsrasjonalitet være illustrerende og ha gyldighet for fiskerbondens verdibetraktning.

7.4.5 Naturalhushold og produksjonsansvar

Knytter vi begrepet ansvarsrasjonalitet til naturalhusholdets produksjonssirkel, var kvinnene ikke bare ansvarlig for framskaffelsen av familiens nære behov som mat og klær. De sto også overfor en form for utvidet ansvarsmandat knyttet til en langsiktig naturforvaltning i hensynet til arvefølgen mellom generasjoner. Slik var fiskerbondens rasjonale ikke bare koblet til en lokal ressursforvaltning, men sto i et forpliktet forhold til tanken på barnas framtid. Vi står dermed overfor en dobbel form for gjenvinning, i forhold til resirkulering av både materiell og levebrød.

Fiskerbondens ressursforvaltning var dermed som vi vet basert på å unngå overbeskatning. De handlet ut fra en type rasjonale om bærekraft, uten at dette begrepet ble brukt. Dette kom fram i samtale med kvinnene når de for eksempel kom tilbake til at "silda var borte," med refleksjoner over at det som en gang var vanlig "hverdagskost" er blitt sjelden "søndagsmat." Her mener de eldre i likhet med de unge at det er trålerne som har drevet "rovdrift" på havet og dermed "tømt havet for fisk" (Grønbech 1999). Slik kan kvinnenes ansvarsrasjonalitet også knyttes til hensynet for kommende generasjoner, slik vi tidligere har knyttet begrepet omsorgsbonde til omsynet for både kultur og natur.

I overføringen av begrepet ansvarsrasjonale med et gyldighetsområde fra industriarbeidsplassen til lokalsamfunnet, kan dette også knyttes til kvinner som omsorgsbonde og kulturbærer i fiskerisamfunn der menn var borte store deler av året (Holtedahl 1986, Saugestad op.cit.).

Et arbeidsforhold i en nær kontakt med naturgrunnet, krevde langsiktig planlegging og nær oppfølging i hele produksjonsforløpet slik vi kan si det var å avle poteter. Dette skilte naturbrukeren fra en fabrikkarbeider som sto i delproduksjonen i framskaffelsen av en vare de sjelden fikk et personlig forhold til. For fiskerbonden kunne heller ingen årstider ignoreres, og ingen kunne gå på akkord mot været, i motsetning til skiftsystemet i en fabrikkhall der produksjonen kunne gå kontinuerlig.

Fiskerbonden fulgte en arbeidsplan avpasset etter værforholdene. Ingen raket for eksempel det tørre høyet i kraftig nordavind når det gjaldt å unngå at deler av avlingen blåste på havet. Ingen ga seg heller til å male husveggen når det var regn i sikte. Selv om ventetiden i noen tilfelle kunne oppleves som frustrerende, var det i det lange løp rasjonelt å "bie" på været, slik kvinnene uttrykker det. Dette var en praksis basert på en erfaring som ble knyttet til å vise seg "forbeholden," omtalt i termer som å bruke "vett og forstand" eller "fornuften."

Fiskerbondens knapphetsmarginer tillot ikke spill av verken dyrefór, maling eller arbeidskrefter. De forholdt seg altså ikke til en fabrikkhall med maskiner beskyttet av tak og vegger. Som matprodusenter sto kvinnene i et direkte forhold til naturkreftene underlagt en form for dobbelt rasjonalitet, som både (for)bruker og bevarer. Vi kan her snakke om en form for utvidet ansvarsrasjonalitet der både nuets konsum og framtidsveksten samtidig skulle forvaltes. Fiskerbonden måtte dermed vise seg både "snarrådig" og tenke langsiktig. Til det første hører mestringen av hverdagsoppgavene i form av fleksibilitet og mangfoldsutøvelse. I et framoverrettet perspektiv snakker vi om ansvarligheten overfor familiearven, i form av en fortsettelse, da vi kan si at fiskerbonden forvaltet et tradisjonsbundet levebrød i en generasjonskjede.

Naturalhusholdet var basert på en selvstendighetsutøvelse underlagt en form for naturtvang, der vi kan si at årstidene styrte arbeidsoppgavene. Onnene relaterte seg her til faste og årvisse arbeidsoperasjoner, men som altså var avpasset værforholdene. Selv om øyværingen kunne støtte seg til værtegn og "vær-profeter," reserverte hun seg alltid i forhold til været. Været som usikker faktor inngikk i uttrykket: "... det kjæm no an på," og var i denne sammenheng ensbetydende med å vise respekt for værtilhøva, - som utenfor menneskelig kontroll og der vi kan si at natur også blir "skjebne." I praksis betydde dette at en måtte utøve fleksibilitet både med hensyn til å framskynde og utsette arbeidsoppgaver.

Til fiskerbondens ansvarsrasjonale hørte også tilpasningen av naturelementene, som for eksempel både flo og fjære der mange arbeidsoppgaver ble styrt etter tidevannsstrømmen. Når kvinnene skulle hente skjellsand til hønsene måtte de "passe fjæra sjø." Når de skylte gulvmattene i sjøen måtte de "passe floa," slik mannen måtte ved sjøsettingen av båten. Slik kan vi si at familien spilte på lag med naturkreftene ut

fra en type ansvarsrasjonalitet, basert på et erfaringsgrunnlag av typen: ”av skade blir man klok.” Dette betydde at ingen prøvde å sjøsette båten på fjære sjø eller ga seg til å rake høy i sterk nordavind.

Ved å relatere ansvarsrasjonalitet i forhold til fiskerbondens multiple arbeidsfelt, må vi altså utvide omsorgsaspektet til også å gjelde matvareproduksjonen. Dette ut fra en økologisk betraktning som kan betegnes som bærekraftig livsfilosofi, slik det tidligere er illustrert gjennom en presentasjon av naturalhusholdets biodynamiske sirkel. I primærnæringshusholdet som en marginal tilpasning, inngikk tværingen av ressurser som nødvendig for overlevelsen. ”Sløsing” og produksjon av ”unødvendigheter” ble derfor ansett som lite ansvarlig. Dette var krav spesielt retta mot kvinner om å vise en ”nøktern” livsstil.

Dersom vi plasserer fiskerbonden innenfor Parsons' kjønnsdikotomi der menn og kvinner knyttes til henholdsvis en instrumentell og ekspressiv rolle, vil fiskerbondens produksjonssystem falle utenfor denne modelltenking. Som selvproduserende enhet var naturalhusholdet avhengig av et samarbeide mellom mann og kvinne, uten at noen av partene forholdt seg til et entydig lønnsarbeide. Fiskerbondens allsidige næringsdrift var heller ikke basert på en ren instrumentalistisk mål – middel tenkning, da driftsgrunnlaget med basis i naturressurser ikke var basert på profittensyn som merverdi og kapitalforrentning. Som selvforsynte matprodusenter var husholdet ikke markedsorientert.

B. Sørensen har også i sine studier gått til felts mot en kjønnsdikotomi basert på instrumentell og ekspressiv rollefordeling, som mer knyttet til natur enn til kultur når kjønnsroller betraktes som sosialt betinget. Slik kan vi si at kjønnsidentitet er sosialt- og samfunnskapt og utsatt for variasjon og endring.

7.4.6 Lokalsamfunn og omsorgsrasjonale

I norsk samfunnsforskning var en spesielt i 1970- og 80-årene opptatt av å framheve småsamfunnets kvaliteter ut fra termer som trygghet og trivsel, lav kriminalitet, stor sosial kontroll og oversikt. Her ble tette naboskapsrelasjoner framhevet som positive i et lokalsamfunn, der sosial nærhet også ble knyttet til demokratiske prosesser og den enkeltes påvirkningsmuligheter og beslutningsrett. Lokalsamfunnsbegrepet ble knyttet til organiseringen av fellesskap og der en mente at mindre befolkningsenheter og bomiljø ville fremme lokal selvråderett og ivareta lokaldemokratiet. Dette ble framhevet i kontrasten til apolitisering, anonymitet og ut fra drabantbyen som boform (Brox 1984, Thuen/Wadel 1978, Aarsæther 1972). Den samfunnsvitenskapelige og politiske interessen rundt bygdeforskningen ble aktivert i en tid hvor statspolitikken var kjennetegnet av sentralisering, teknologisering og effektivisering, slik vi kjenner utviklingstrekkene fra etterkrigsåra. Interessen for bygdeforskningen kan dermed betraktes som en form for akademisk ”motstandsbevegelse,” på lik linje med kvinneforskningen. I denne perioden var den nasjonalpolitiske retorikk knyttet til en høyning av levestandarden der velstandsøkningen ble knyttet til økt materielt forbruk og sett som uttrykk for moderniseringsprosesser. Som motvekt framhevet bygdeforskerne livskvalitet i form av trygghet, trivsel og politisk engasjement. Dette sto i kontrasten til å kjenne seg fremmedgjort (Hellesnes op.cit.).

Lokalsamfunnsforskningen dokumenterte også at små samfunn hadde et naturlig potensial for å danne et godt bomiljø der aktører samhandlet som ”totale” personer ut fra en helhetlig sammenheng, med liten grad av skille mellom bo- og arbeidsplass. Småindustri og gründervirksomhet ble framhevet framfor konserndrift. Tette samfunn ble ansett som en garantist for omsorg og medmenneskelighet, basert på familien, slektsnett og naboskap. Disse relasjoner ble ansett som sosialt forebyggende i forhold

til voldsutøvelse og kriminalitet (Christie 1975).

Slagord som at “smått er godt” og “grønt er skjønt,” ble lansert på venstresiden i politikken som en opposisjon til befolkningsvekst i sentra og drabantbyer.

Lokalsamfunnet ble framstilt som modell på et integrert samfunn, hvor arbeidsoppgaver og familieliv inngikk i en total sammenheng med oversikt og gjensidig identifisering. Dette i motsetning til bysamfunnet, preget av sektorinndeling, spesialisering og segregering med avstand mellom institusjoner. Slik kan vi betrakte bygdeforskningen som forsvarer av et regionalt bosettingsmønster i en tid hvor urbaniseringen truer bygdelivet, slik det også er tilfelle for Øya og der vi i en distriktssammenheng kan snakke om samfunnsforvitring.

Forskerne som var engasjert i lokalsamfunnsstudier ønsket å framheve de positive sider ved bygdelivet. Studiene bar preg av en populistisk ideologi som kunne virke både radikal og konserverende. Her kunne en bli for tradisjonsbevarende og for spesifikt opptatt av å fremme lokale særinteresser, som å ”være seg selv nok.”

I argumentasjonen for småskalaproduksjon på distriktsnivå ble utkantsbegrepet nærmest idyllisert som motsats til sentrumstenkingen. Slik gjorde disse forskerne seg til talerør for primærnæringsdrift og bevaring av lokale verdier basert på blant annet småskalaproduksjon og husflidtradisjoner. Bærekraft ble sett i en sammenheng av balanse og harmoni (Veggeland 1974).

På Øya vil vi i dag finne at den sosiale avstanden mellom både familie og naboer er blitt større. Sentralisering og endringer på arbeidsmarkedet har medført at de fleste yrkesaktive har sin arbeidsplass utenfor heimen. På Øya som i mange andre småsamfunn er storfamilien erstattet av kjernefamilien og med en institusjonalisering av omsorgsoppgaver. Den generelle velferdsvekst har medført en økning i levestandarden som ikke nødvendigvis har økt livsstandarden når vi også kan snakke om nettverksforvitring og økende grad av ensomhet, slik tilfellet kan være for eldre og de som faller utenfor et arbeidsmiljø. Spørsmålet vil være i hvor stor grad offentlig tjensteyting vil gå på bekostning av den uformelle fellesskapstanken som viktig i lokalsamfunn. Vi kan også spørre hvor ”små” samfunn kan være før de risikerer å miste sin livskraft som egne bomiljø og om det finnes minimumskrav i forhold til sosial forvitring? Selv om svarene ikke er entydig gitt, var bygdeforskerne med på å skape en debatt angående bosettingsmønster og velferdsstandarder. Engasjementet utløste også en diskusjon vedrørende forskerens nøytrale posisjon og etterlyste grenseoppganger mellom forskerrollen og politisk virksomhet (Pag 1972).

Selv om forskeren hevda sin rett til politisk deltakelse, ble de utfordret til å drøfte skillet mellom egen observatør- og aktørstatus. Vi berører Skjervheims positivismekritikk angående forskerens posisjon som iakttaker og deltaker, i likhet med Hellesnes (op.cit.) begrepsskilte mellom et utdanna og et ”dana menneskje” i forholdet mellom å være indoktrinert og politisert, slik jeg tidligere har vært inne på. Selv om bygdeforskerne i overveiende grad signaliserte skepsis og synte seg som politisk motstander av statens sentraliseringspolitikk, ga lokalsamfunnsforskningen viktige bidrag i grenseoppgangen mellom sentrum – periferi og by – bygd. Her ble ”utkantsbegrepet” koblet til diskusjonen rundt begreper som utvikling og velstand i forhold til levekår kontra livsvilkår, som en kritikk av statens sentraliseringspolitikk i etterkrigsåra.

I tillegg ble moderniseringsprosesser problematisert i forhold til et nasjonalt verdigrunnlag. Her ble nærhet i livsutfoldelsen i pakten med naturen betonnet ut fra økofilosofiske verdibetraktninger, når utbygging av fossekraft til industriformål ble satt opp mot verneinteresser. Argumentasjonen om å ”forsvare” naturen kunne totalt sett ses som en støtte til småbrukeren og der begreper som levestandard ble satt opp

mot livskvalitet (Veggeland op.cit.).

I denne sammenhengen har sosiologen E. Skjøsberg (1995) introdusert begrepet omsorgsrasjonalitet. Begrepet knyttes her opp mot en helhetstenkning der ikke bare kvinners ansvar for mennesker og dyr fokuseres, men der omsorgsaspektet også knyttes til naturen som ressurs, ut fra et økologisk aspekt. Skjøsberg som i mange år har jobbet med bistandsarbeid, knytter omsorgsrasjonalitet til økologisk balanse og ressursutnytting, ut fra prinsipper om bærekraftig utvikling. Selv om hennes arbeidsfelt her knyttes til afrikanske land, viser omsorgsrasjonalitet til et begrep om en kollektiv fornuft som settes i et helhetlig og globalt perspektiv. Det snakkes om et utvidet og overskridende omsorgsbegrep som etiske retningslinjer for bevaring av de globale naturressurser. Omsorgsrasjonaliteten ses her som en uegennyttig handle- og tenkemåte, til forskjell fra den teknisk instrumentelle rasjonalitet som har mål-middelstrategien som basis, slik vi også har sett det referert i forhold til B. Sørensen (op.cit.) kritikk av en maskulin forståelse av ansvarsrasjonalitet. Skjøsberg argumenterer for at vi må innføre begrepet omsorgsrasjonalitet ut fra en helhetstenkning som også knyttes til miljøvern. Et omsorgsansvar som innbefatter naturvern betraktes her som et potensial for en alternativ tenkning for å hindre global ressursødsling. Omsorgsrasjonalitet introduseres som et alternativ til det hun omtaler som framtidens fornuft, det vil si som et utvidet omsorgsbegrep knyttet til en økologisk balanse slik vi også har sett det i forhold til fiskerbondens naturforvaltning med hensyn til både ressursbruk og gjenvinningsmønster. E. Skjøsberg sier her at:

“Omsorgsrasjonaliteten har hensynet til andre, til fellesskapet og til helheten som utgangspunkt og overordnet mål. Den har derfor klare konsekvenser for forholdet mellom mennesker, og mellom mennesker og naturen. Rasjonalitet er verken entydig eller en-dimensjonal, slik vesterlandsk ideologi og vitenskap langt på vei har forledet oss til å tro. Den er dobbeltsidig, ja kanskje endog flersidig, noe for øvrig østerlandsk filosofi bestandig synes å ha visst. Omsorgsrasjonalitet er ingen negasjon av formåls- eller nytterrasjonaliteten, den er annerledes. De to formene har ulike grunnstrukturer, men er ikke nødvendigvis komplementære eller gjensidig utelukkende. Mens omsorgsrasjonaliteten er inkluderende og langsiktig, er den instrumentelle nytterrasjonaliteten partiell og korttidsorientert. Omsorgsrasjonaliteten har dessuten et klart etisk innhold, mens etikk og moral er ekstern i forhold til nytterrasjonaliteten, slik etikk er det i moderne økonomi.”
(Skjøsberg ibid., s. 14).

Omtanken som uttrykk for en helhetstenkning, vil her ikke bare være en plikt eller et spørsmål om etikk og moral. For fiskebonden var omsorgshensynet en dyd av nødvendighet, både ut fra en marginalitetsituasjon og behovet for støtte i fellesskapet. Omtanken viser også til en utilitaristisk tankegang der vi i mitt materiale har sett at kvinnene oftest tenkte uegennyttig. Dette vet vi kom til uttrykk gjennom kvinnes evne til fleksibilitet og smidighet i en kvinnerolle som krevde at de var både tøyelige, føyelige og bøyelege og som ble omtalt som: ”å innfinne seg med.” Overfører vi Skjøsbergs begrep om omsorgsrasjonalitet til fiskerbonden på Øya, vil vi oppdage at det i livsutfoldelsen også fantes rom for kreativitet. Her ble for eksempel utrangerte linestamper fylt med jord fra komposthaugen og plassert i sørveggen som grosted for gulrøtter. Gjenbruken kom også til uttrykk når et utslitt fiskegarn ble spent over bærbuskene for å hindre trosten spiste all bæra. Kvinnene opptrådte i alle tilfeller ut fra prinsipper om å ”være føre var,” da det under alle omstendigheter gjaldt

matauke og å berge "livhanken."

Her kan også fiskerbondens naturforvaltning knyttes til et begrep som økobonden,⁸¹ relatert til å handle ut fra en omsorgsetikk som inkluderte ivaretagelsen av alt liv i naturen og som senere i avhandlingen knyttes til panteistiske trekk. Dette er tidligere kalt omtanke som uttrykk for en mental utvidelse av den praktiske vinklingen av omsorgsbegrepet.

7.4.7 Husholdsending og bærekraft,- en sammenfatning

Selv om de eldre kvinnene ytrer skepsis til at omsorgsoppgaver er blitt institusjonalisert, innser de nødvendigheten av både barnehagen og sykeheimen. Begge institusjonene har mye til felles med kvinnenes tidligere omsorgsoppgaver. Slik kan vi si at begge institusjonene er med på å lette kvinners omsorgsbyrde, men som først og fremst bidrar som støtte for de yngre kvinner. Selv om omsorgsyrker i dag utgjør et lavtlønnsarbeide, kan vi si at arbeidets betydning understrekes gjennom en profesjonalisering av yrkesrollen. Slik kan vi se spesialiseringen som et bidrag til å profilere pleie og omsorg i en større samfunnsramme. Vi kan si at omsorgsarbeidet gis en type offentlig anerkjennelse og verdighet, parallelt til at de eldre ikke ønsker å komme på institusjon.

Profesjonaliseringen har ikke bare stadfestet pleie og omsorg som en samfunnsoppgave, men har bidratt til en lokal etablering av kvinnelige arbeidsplasser som også for Øya i likhet med andre lokalsamfunn, har vært viktig.

I så måte har utdannings- og omsorgssektoren ikke bare bidratt til å gi omsorgsbondens "skjulte" arbeidsbyrde et løft, men også bidratt til å gi de unge kvinnene et lønnsarbeide og som igjen har styrket opprettholdelse av distriktsbosettingen.

Samtidig med at det "usynlige" kvinnearbeidet er synliggjort gjennom en offentlig regulering, knyttes også omsorgsarbeidet til lønnskrav og rettighetspørsmål som i kontrasten til ulønna husarbeide. Her kan vi si at døtrene i dag relaterer seg til et offentlig, administrativt omsorgsbegrep i motsetning til de eldres omsorgsrasjonale med fokus på storfamilien. Når de yngre kvinnenes yrkesrolle skal forenes med omsorgsrollen plasseres de i en dobbeltrolle med tidspress, slik vi har sett gjennom Nora og Otelias datter og Hannas svigerdatter. De stilles overfor en situasjon med knapphet på tid, slik vi kommer tilbake til i tidsanalysen.

I pensjonisttilværelsen er tilvenningen til en ny livsrolle for mine informanter begynt, fra av være selvberget og til å bli omsorgstrengende. Dette er kvinner som alltid har vært vant til å stå i tjenesten for andre, og som nå skal skape en "ny" meningsfylt tilværelse med seg selv som sentrum etter at de er blitt enker.

For en besøkende kan rammen rundt disse kvinnene synes fylt med vemod og en form for tomhet, som om deres liv bare gjenstår som en fortelling, kan jeg tenke.

Fortsatt knyttes kvinnenes arbeidsbegrep til at "lediggang er roten til alt ondt," når kvinnene ønsker å vise seg sysselsatt og vi kan betrakte deres håndarbeidsutførelse som en slags restkategori av et strengt arbeidspåbud. "Å sitte med hendene i fanget" gjentas som det ultimate uttrykk for en inaktivitet de søker å motarbeide og for å unngå "sløvhet," som de eldre sier.

⁸¹ Filosofen A. Næss (1998) omtaler økosofi som et helhetssyn som dreier seg om klokskap og visdom i forhold til forvaltningen av menneskets livsgrunnlag. Begrepet "økosofi" er sammensatt av prefikset "øko," med opprinnelse i det greske ordet oikos, som kan oversettes med hushold og som Næss sier kan forstås som selve livsgrunnlaget. "Sofi" kommer fra det greske ordet "sofia" og betyr klokskap og visdom.

I naturalhusholdningen var kvinnene kontinuerlig i virksomhet både som matprodusenter og i reproduksjonssammenheng, der omsorgsoppgaver knyttet til morsrollen sto i fremste rekke. Her lå senteret for gleden, men også det psykiske slitet med kvinners "nervetråder" knyttet til livsprosessene i spennet mellom liv og død. Selv om mødrene kan gi uttrykk for at de synes døtrene går "for vidt" i sine selvstendighetskrav, gir de dem likevel sin stilltiende støtte i valg av egen karriere. Denne anerkjennelsen kan oppfattes som en innrømmelse av at de eldre kvinnene har følt seg underkjent og oversett, selv om dette ikke er noe kvinnene framhever. Fra tidligere vet vi at Otelia ikke fikk realisert ønsket om å bli sykepleier, og Wanda ble tross sitt talent aldri "handelsmann." Disse kvinnene føyer seg inn i et kjønnsrollemønster som det ikke ble stilt spørsmålsteget ved. Dette gjaldt både for kvinner og menns rolle og oppgaver, og der vi kan si at begge kjønn opptrådte forutsigbart og som tradisjonsbundne.

Omstrukturering i etterkrigsperioden og nye utdanningskrav mot 70-årene utfordrer innarbeidete holdninger og rollemønster i henhold til hva som ble ansett som passende og normalt, ikke minst i forhold til synet på arbeid. Endringsprosesser med spesialisering og profesjonalisering som mål medførte som vi vet en framheving av teoretisk kompetanse. For de eldre uten utdanning utover folkeskolen, betyr dette at de gjennom et langt arbeidsvirke besitter en rik erfaringskompetanse som ikke lenger etterspørres. Dette faktum kan gi dem følelse av mindreverd og som igjen forsterker utsagn om opplevelsen av å "være oversett og til last."

De eldre observerer samfunnsendringer og vet de ikke kan påregne "full" støtte fra datteren, slik de selv pleide sin mor. Døtrene yrkesvalg får dermed konsekvenser for omsorgsoppgaver i heimen og som har gått fra å være et privat til å bli et offentlig ansvar. De eldre opplever dermed følelsen av å "være til bryderi," og som neppe var noen tiltenkt konsekvens av verken velferdsstaten eller kvinnekampen.

Paradokset for de eldre kvinnene som mottar den månedlige alderspensjonen, er at de i sine mest aktive år ikke mottok lønn eller annen form for kompensasjon. Vi kan derfor anse alderstrygden som en slags "livslønn" fra staten og som et "utsatt" utbytte. Dette er i en fase av livet hvor de selv mener å ha få materielle fordringer. Alderspensjonen søkes dermed spart som en kapitalreserve og blir i sin tur arvingene til del.

Fiskerbondehusholdets selvbergingsprinsipp framtvang et samarbeide der mannen og kvinnen var underlagt et fellesskap ut fra en form for naturskjebne, da vi kan si at de levde med, i og av naturen. Selv om mannens arbeide ble gitt prioritet, vil kvinnene kunne berette om en forståelse av likeverd der arbeidsdelingen aldri ble drøftet. Den ble tatt "for gitt" som "innarbeidet" handlingsmønster gjennom generasjoner. Et fastlagt kjønnsrollemønster regulerte arbeidsutfoldelsen, med en bevissthet om at både mannens og kvinnens innsats var påkrevd. Slik utviklet kvinner og menn sine spesialer ut fra ulike kompetansefelt med en klar ansvarsfordeling som var arbeidsbesparende og lett for barna å kooptere. Slik kan naturalhusholdet beskrives ut fra et tradisjonsbasert reproduksjonsmønster med de eldre som læremestre (M. Mead op.cit.).

I samfunn med lav grad av mobilitet, vedlikeholdes fortellingen gjennom en muntlig tradisjon basert på stabile relasjoner og slektskapsforhold, slik også Øya har vært preget av. Vi har sett hvordan de eldre gjennom å sitere generasjoner før dem, er med på å videreføre en sosial arv, som en form for "sannhetsord" til etterfølgelse. Som fortellertradisjonen kan dette også knyttes til disiplinering og tvang der det å "være sin vane tro" ikke bare kan gi trygghet, men også kan virke konserverende når vanen blir sedvane. Dette skaper motstand mot endring, når vi kan si at tradisjonen henvender seg til et tilbakeskuende perspektiv. Brudd på det tilvente handlingsmønster og

tankesett vil kunne vekke uro, men også medføre bevissthet om nye muligheter, slik dette har vært tilfelle i den moderne kvinnekampen.

Mine informanter trappet gradvis ned småbruksdriften og sier de er ”glade” for at ”de slapp” å flytte fra Øya. På sine gamle dager kan de derfor sitte ved sitt kjøkkenvindu å skue ut over enga, - om den enn ligger brakk. Synet minner dem ”om tiden som var,” med et åkerbruk der vi ennå kan si at de søker identitetsfeste, selv om det ”utdødde” landskapet bekrefter en virksomhet som ikke lenger blir prioritert.

Ved hjelp av håndarbeidet er det som om de eldre ennå søker å opprettholde en form for ”husflid,” når de i et tilbakeskuende perspektiv gjentakende ganger uttrykker håpet om å ”ha gjort rett for seg.” I et kulturlandskap med troen på ”Allmakten” og der arbeidet var en viktig dyd, følger denne tanken med som nissen på lasset.

7.5 OM Å HA GJORT RETT FOR SEG

7.5.1 Etske imperativ

Etikk slik det ble brukt av de gamle greske filosofene flere hundre år før Kristi fødsel, dreide seg om jakten på den ”gode liv” eller om å finne en visdom for handlingen som et slags underliggende imperativ for det ”handlende” mennesket (Næss 1999). Etikken som del av filosofien som fag, dreier seg derfor om å bringe det praktiske livet i moralsk overensstemmelse med forestillingen om det ”gode” liv. Slik vil mennesket kunne betraktes som et etisk ”vesen” og ville kunne ytre seg som et medmenneske. Slik vil mennesket ha idèer om et ”godt” liv og forståelse av ”riktig” eller ”gal” handling. Spørsmålet er så hva som er det ”gode” liv eller hva som bør være etikkens essens? Kan vi snakke om ”evigvarende” idèer uavhengig av tid og rom, eller står vi her overfor former som endres ut fra ulike samfunnsforhold? Spissformulert kan vi spørre om idèen om det ”gode” er universell og evigvarende?

Filosofen Aristoteles regnes blant de fremste som har interessert seg for den etiske grunnlagsproblematikk knyttet til mennesket sett som samfunnsborger, som for øvrig utelukket slaver og kvinner (Stigen 1996). I denne sammenhengen søkte Aristoteles først og fremst en grenseoppgang mellom etikk og religion i form av et skille mellom vilje og fornuft. En moralsk handling ble her definert ut fra følelser som for eksempel kjærlighet og hat. Medlidenhet ble assosiert til empati som moralsk dyd. Å framstå som en moralsk person, henviser da til et slags forskriftsmessig ideal der menneskets fornuft eller ”klokskap” betraktes som iboende karakter. Menneskets refleksjonsevne medfører dermed at vi kan oppdage og bli bevisst vår moralske ”åndelighet.”

Aristoteles betraktet derfor mennesket som moralsk vesen, med en iboende moralitet i forståelsen av godt og vondt. Dette er tanker som senere videreføres av filosofen Kant, og som da defineres som et kategorisk imperativ.

Å ha ”klokskap” innebærer i følge Aristoteles, å besitte en innsikt i hva som er til det ”beste” for mennesket selv, for familien og for samfunnet, når vi vet at statsdannelsen var et sentralt tema for de tidligste greske filosofer. I følge Aristoteles er dette en innsikt som ikke nødvendigvis følger en teoretisk viten, men en innsikt som må ta utgangspunkt i den praktiske livsførselen der en søkte et skille mellom teori og praksis. Her knyttes visdom til praksisfeltet i motsetning til viten basert på et teoretisk grunnlag og bevisførsel.

Aristoteles kom derfor til en slutning om at det ikke er mulig å være ”klok” uten å være ”god.” Her lå etikken og dydene som det moralske imperativ, som ”plommen i egget” for menneskets væren og som et slags sjelens øye og rettesnor for den menneskelige streben mot den ”gode” gjerning. Selv om vi her står overfor en

dualisme hvor en søker skille mellom kropp og sjel som i et arbitrært forhold mellom godt og vondt, gir egget som metafor en pekepinn på en dialektisk sammenheng uten noe skarpt skille mellom for eksempel kjærlighet og hat.

Filosofen G. W. F. Hegel innførte en distinksjon mellom etikk og moralitet. Hos han blir det etiske prinsipp forbeholdt den umiddelbare handling, mens moraliteten henviser til den reflekterte handlingen. I denne sammenhengen konstrueres et skille mellom følelse og fornuft. Etikken underlegges "ren" følelse og moraliteten ses som den overtenkte følelsen, sett som refleksjon. Tankehandlingen er derfor vurdert ut fra prinsipper for hva som er "rett" og "galt," som om disse er gitt.

Kant (1724-1804) utviklet gjennom sin moralfilosofi tanken om det kategoriske imperativ med ubetinget krav på gyldighet. Her ble den "gode" vilje sett som et universelt fenomen knyttet til menneskets iboende karakter. Det kategoriske imperativ var basert på fornuftsbestemte, allmenngyldige moralske lover, der mennesket skulle handle etter "faste" prinsipper og der handlingen skulle kunne danne utgangspunkt for en allmenngyldig lov. Hva som var en "god" handling skulle vurderes i forhold til at det som var "bra" for en selv, ville være "godt" for andre. Tankegangen kan omsettes til budet om at: "du skal gjøre mot din neste som deg selv."

Til denne etiske "handlingslov" basert på "klokskap" ut fra et "bør," kan mennesket som fornuftsvesen knyttes til et moralsk fullverdig vesen, sett ut fra en form for mønstergyldig nestekjærlighet. Å følge denne "plikten" er i følge Kant å følge "loven" som noe universelt betraktet.

Den protestantiske læren⁸² fikk utbredelse gjennom M. Luther (1483-1546) og reformasjonen.⁸³ I den lutherske lære var morallæren framtrædende i synet om at dersom mennesket var plikttoppfyllende, lydig og arbeidet i sitt ansikts "sved," så skulle det tilfalle dem "skatter" i himmelriket og i livet etter døden. Definisjonen av fysisk arbeid som en livsdyd, kan vi derfor spore tilbake til våre kirkefedre og betrakte som ledd i religionsutøvelsen. Med fundament i denne morallære kan vi da kanskje også avlese øyværingens oppfatning av skolelæreren som en "pusling," med en fysikk som ga dårlige odds for å utføre et "skikkelig" arbeidsstykke. At øyværingen her også sto overfor det tvetydige i form av både beundring og forakt, har vi definert ut fra et herre - knekt forhold ut fra synet på teoretisk kunnskap som overordnet praktisk viten. De etiske retningslinjer i synet på "godt" og "vondt," anviste et mønster for plikten til å handle som et moralsk ansvarlig medmenneske, samlet i øyfolkets bør, som et påbud for omsorgsplikten og hensynet til "nesten." Slik framstår etikken som leveregel og moralen som etterlevelse, som et imperativ for livsførselen. For øyværingen kan vi si at nestekjærligheten var en slags verdistamme for å vise seg som en "god" øyværing gjennom gjerninger mer enn ord.

Filosofen Aristoteles bestrebet seg også på en sammenføyelse av et teoretisk og et praktisk nivå, som et forhold mellom hjerne, hjerte og hånd. Aristoteles refererte også til etikken som "plommen i egget," for å antyde etikken som livsførselens viktigste essens og som kjernen for menneskets handling og fornuft. Slik kan vi kanskje si at

⁸² M. Weber (op.cit.) knyttet arbeidsbegrepet til den protestantiske etikk og moral. Protestantismen forfektet synet på et "jordisk liv" som plassert mellom en himmel og et helvete. For å sikre seg en plass i "himmelen" og dermed "evig liv," var det avgjørende å tilstrebe "gode" gjerninger på jorden. Dette livssyn mente han lå til grunn for utviklingen av kapitalismen og som føydalherren kunne utnytte overfor sine landarbeidere.

⁸³ Luthers lære baserte seg på apostelen Paulus skrifter og et kvinnesyn om at kvinner skulle "frelses" gjennom barnefødsler. En kvinne skulle ta i mot "læren" i taushet. Hun skulle underordne seg mannen og tie i forsamlingen. Paulus tillot derfor ikke kvinnen å opptre som lærer. I den norske kirken opplever vi også i dag en motstand mot kvinnelige prester.

”gjerning” ytrer seg som foreningen av “ånd” og kropp mot en moralsk handling/forpliktelse der vi kan si at de fattige i vårt tilfelle ble tilgodesett med mat fra storbonden.

Om mennesket har en medfødt iboende moralsk retningssans, eller om dette er resultat av sosial læring for regulering av fellesskap, blir ikke drøftet i denne avhandlingen.

Spørsmålet om det ”gode” eller evnen til godhet kom først eller sist, blir kanskje tilnærmelsesvis lik en debatt av hva som kom først av høna og egget.

Mine informanter orienterer omsorgsaspektet til Bibelens lære og der noen ennå husker bibelversene på rams, slik de måtte pugge dem i skolen. De eldre hevder at religionslæren ikke lenger settes i fokus. De opplever en forvitring av de etiske verdier med referanse i tilknytning mord og ran, og de fleste er begynt å låse ytterdøren i redselen for ubudne gjester.

7.5.2 Å ære sin neste som seg selv

Mine informanter er tilsluttet den norske statskirken. Vi kan si at de tilhører den protestantiske tros læren med M. Luther som frontfigur. Han er også avtegnet på mange av de gamle kristendomsbøkene jeg har sett hos eldre. De eldre kvinnene er døpt og konfirmert i kirken som har hatt seremoniell betydning i deres liv, selv om de fleste ikke definerer seg som ”personlig” kristen i betydningen av å ”gå til alters.” Kvinnene sier at de er oppdratt i den kristne tro og at de refererer seg til et kristen livssyn, men uten å gå regelmessig i kirken. De faste kirkegjengerne blir karakterisert som ”gudelige,” til forskjell fra de som mer sporadisk gikk i kirken som til de faste høytider.

Som matprodusenter har vi sett hvordan fiskerbondens religionsutøvelse inngikk som del av deres bruk av naturen, når de refererte til været og ”Allmakten” som viktig forutsetning for fangst og avling. Deres ”hverdagstro” ble derfor ofte artikulert i form av bønn og velsignelse rundt middagsbordet og i en hilsen på veien som: ”Gud være med deg” (”adjø”). Slik inngikk religionsutøvelsen som integrert i hverdagslivet, ikke minst gjennom å uttrykke seg forbeholden (kommer an på). Dette kom til uttrykk gjennom mine informanters skepsis i forhold til de unge og deres ”freidighet” i forhold til å ville legge ”egne” planer for sitt liv.

Fiskerbondens ressursforvaltning ut fra å unngå overbeskatning og sløsing, ble også satt i en sammenheng om å vise respekt for naturen som et ”skaperverk” og som menneskene var ”satt” til å ”råde over.” Mine informanter knyttes kan knyttes til en form for naturreligion, når kan vi si at fiskerbondens ”åndelighet” sto i et avhengighetsforhold til naturen, men ut fra å vise omsyn til ressursene som naturens beskytter. Her finnes kjernen for kvinnenens ”takknemlighet” i synet på livet som et ”lån.”

For å bli definert som en ”god” øyværing, var det ikke tilstrekkelig å vise seg som en ”arbeidsmaur.” En måtte også vise seg som omsorgsfull gjennom å være hjelpsom.

Dette var i særlig grad tillagt kvinnerollen og ble knyttet til utøvelse av ”nestekjærlighet.” Å vise aktpågivenhet i forhold til familien og naboer inngikk som integrert del av hverdagslivet, når vi kan omtale kvinnene som hverdagskristne. L. Holtedahl (1986) kaller dette gjerningekristen som ikke minst ytrer seg gjennom kvinnenens misjonsforeninger, men uten å knytte begrepet til naturgrunnlaget og kvinnenens naturforståelse.

Det var en slik utøvelse av å være ”gjerningekristen” Wanda ikke refererte seg til. Hun var ansett som ”dyktig” i sitt arbeide, men ignorant overfor naboer i mangelen på å gi noen ”håndsrekning.” På aldersheimen stiller hun seg avvisende til besøk av presten, i motsetning til de fleste. I så måte viser Wanda seg i alderdommen som konsekvent,

noe hun også synes å bli respektert for. Øya har ikke vært dominert eller preget av religiøse grupperinger. Foruten statskirken som alle var tilsluttet, var der kun noen misjonærer som besøkte stedet.

Øyværingen betraktet presten som en representant for en geistlig embetsstand, som de opplevde en større avstand til enn læreren og som de omgikk til daglig.

Selv om presten bodde på prestegården som var i drift, var det ingen på Øya som forventet at de tilreisende prestene skulle identifisere seg med deres hverdagstrev som småbrukere. Selv om enkelte av prestene sies å ha vært svært jordbruksinteressert, hadde han en tjenerstab som tok seg av gårdsarbeidet. Tross sine korte opphold, hadde prestene som "øvrighet" en sentral plass i øykommunen.

De eldre kvinnene kan fortsatt navnene på de ulike prestene som har vært i kommunen, uten at de "kjente" dem, og de husker navnet på prestene som døpte, konfirmerte og giftet dem. For kvinnene er presten fortsatt en distansert person som knyttes til kirkelige handlinger. Selv om det nesten ikke er noen som møter i kirken til søndagsprekenen, står kirken sentralt i de eldres liv som et bilde på "høytid" og en form for religiøst alvor. I dag assosierer de eldre kirken med et sted hvor mange jevnaldrede begraves.

På Helgeland står Petter Dass⁸⁴ som prest ennå i særklasse og kan hylles for sin "folkelighet" ut fra en "identifisering" med fiskeren og småbrukerens hverdag, slik hans tekster ennå leser og siteres. Dikterpresten på Alstahaug hadde selv jekter som seilte til Bergen med fisk fra Lofoten, og han opplevde å miste sin sønn på havet. Gjennom sin diktning gir han også inntrykk av en teologiutøvelse som ga rom for både folks hverdagstro og Gudstilbedelse, slik vi kan lese "Nordlands trompet".⁸⁵

Selv om fiskerbonden forholdt seg til en form for naturreligion med klare panteistiske⁸⁶ trekk ut fra en nærhet mellom mennesket og Gud "identifisert" i naturen, kan Bibelens ti bud sies å framstå som viktigst for mine informanternes religiøse grunnsyn. Her stilles nestekjærligheten øverst som en type ansvarsrasjonalitet som er blitt innprentet med morsmelken. Bibellæren er integrert del av kvinnenens tankegods og som det aldri stilles spørsmål med eller etterspørres fornuften av. Snarere blir livet sett som "skjebnebestemt" også ut fra "fastsatt" dato for døden. Dette har flere ganger blitt nevnt gjennom kommentarer som: "Alt e vel bestemt på forhånd," når mange mener at dødsdagen er bestemt allerede ved fødselen.

Slik fiskerbonden alltid måtte situasjonsbedømme været, måtte omsorgsbonden holde et våkent øye med det sosiale klima og manøvrere etter signalene her. Et tett samfunn innbød til et nærvær som gjorde det enkelt å "ta den andres perspektiv." Felleskap i

⁸⁴ Presten P. Dass var en embetsmann som omgis med stor respekt i Helgelandsriket. Ved hans død i 1707 sydde fiskerne langs Nordlandskysten et sort felt i seilet til minne om dikterpresten de holdt av. Dette sørgemerket ble beholdt i masten i 200 år etter hans død. P. Dass var også en dikter som i sine salmer og vers tok utgangspunkt i fiskerbondens liv og strev. At salmen "Herre Gud ditt dyre navn og ære" er tonesatt til 30-40 ulike melodier, kan kanskje si noe om hvor høyt skattet dikterpresten fremdeles er.

⁸⁵ I anledning 300 års markeringen av P. Dass død (1707) har det våren 2007 pågått en debatt mellom forskere ved UiT angående prestens "folkelighet" og betydning for allmuen, bl.a. i spørsmålet om dikteren hyllet eller "så ned på" fiskerbonden. www.nordlys.no/debatt/ytring/article2584589.ece

⁸⁶ B. Spinozas (1632-1677) filosofi er av mange regnet til å være panteistisk. Det vil si at han baserer seg på et grunnsyn der Gud viser seg i og gjennom naturens skaperkraft. Filosofen A. Næss (1999) sier at et tolkningsgrunnlag i Spinozas filosofi vil være sammenfallet mellom Gud og "naturen," når naturen kan leses identisk med Gud. Da betraktet som en helhet hvor mennesket inngår, men hvor de gjennom etiske normer og vennsrelasjoner er hevet over dyrene. I denne sammenhengen kan det være interessant å referere til forfatteren K. Hamsuns roman Pan (1894), med hensepeiling til den greske skogsguden. Romanen blir regnet som en hyllest til den nord-norske natur.

livsførselen bød på innlevelse som ga grunnlag for empati. Slik kan ”nabokjerringa” ut fra sin forståelse og innsikt med ”blikk for” den andre, i sitt felt også ses som en ”dreven” psykolog og antropolog. Når de eldre kvinnene snakker om ”travelheten” og at ingen i dag ”bryr seg,” kan vi si at de fortsatt definerer seg ut fra et nabofellesskap, men der avstanden til naboen er blitt større og de heimeværende kvinner færre. Ut fra tanker om en resiprositetsmoral knyttet til gjensidig bytte, har de som pensjonister ikke lenger noe annet enn kontanter å tilby for mottak av tjenesteutførelsen. Selv om kvinnene fortsatt forholder seg til et byttemønster der den ene tjenesten er den annet verdt, tillater helsa ikke gjensidighet i et bytteforhold. Kvinnene kan derfor lett defineres som hjelpetrengende. Dette påfører de eldre en klientrolle som butter mot deres ønske om å framstå som ”selvstendige,” og de gir gjentatte ganger uttrykk for å kjenne seg ”til bryderi.” Som nabokjerring visste en alltid hva det betydde å hjelpe, kontra det å ”blande seg bort i” og å ”stikke nesen sin i andres saker.” Selv om grenseoppganger kunne være vanskelig, ble støtten overveid i forhold til det enkelte tilfellet ut fra yteevne og familiens behov. Denne avveiningen ble satt på prøve når læreren brøt Bibelens 6. bud. Tilgivelsen eller ”syndsforlatelsen” ble da fattet ut fra den vanskelige livssituasjonen til de involverte kvinnene.

7.5.3 Om ære og skam

Øyfolket lærte seg til å leve med at der fantes flere terskler for ære og skam, og hvor lærerens sidesprang sannsynligvis gjorde det lettere å vise at en befant seg på den ærbare siden av de moralske lover. I anklagespørsmålet var her ingen på Øya som våget å kaste den første stein og tilfellet ble omlagt med taushet. Vi kan derfor spørre om det på Øya fantes andre ”umoralske” forhold som ikke ble offentlig kommentert, slik noen av mine informanter også har antydnet? Filosofen Wittgenstein har sagt at det en ikke kan samtale om, må en tie om eller skrive om. I så måte kan vi si at det kvinnene har tidd om har jeg som forsker skrevet om. I mitt datamateriale er det også mulig å tenke seg at det er i det ”tause rommet” at vi først og fremst vil finne smerten og det skambelagte, og som kanskje i denne avhandlingen derfor blir dempet. Kvinnene kunne yte omsorg, men ikke snakke om sorg slik forskeren har sett det. Slik fulgte de på en måte Wittgensteins ”anvisning” om å fortie det vanskelig snakkbare. Dette betydde at kunne vise seg som ”gjerningekristen” i forstand av å tilby praktisk støtte i sorgen, men der altså samtaler om sorgen ble unngått, slik flere av mine informanter forteller om. Å snakke om sorgen ble unngått av hensyn til å gjøre smerten ”mindre,” slik de eldre forstår det. Sorgen ble derfor betraktet som å ligge utenfor kvinnefellesskapet der tette nettverksrelasjoner kanskje trengte beskyttelse mot det å føle seg ”naken og avkledd,” slik kvinnene omtaler dette. På samme måte som det å gråte var ansett som og tape ansikt,⁸⁷ kan vi si at sorg ble omtalt og henvist til å være et privat anliggende.

Øyværingen var vare for uenighet og søkte konfliktunngåelse, slik jeg både husker som barn og slik jeg ennå kan observere i samtaler med de eldre. Dette ikke minst i spørsmål rundt kvinnekampen. Når en ikke ville si seg enig i et saksframlegg, trakk en seg heller ut av diskusjonen eller en lot være å kommentere saksforholdet gjennom bruken av ”understatements,” liknelser og ”eksemplets makt” som uttrykk for tvetydighet. Slik unngikk en å signalisere uenighet og ”innblanding” og kunne trekke

⁸⁷ Den engelske antropologen J. Henry opplevde under sitt studieopphold i Japan avstandstaking og unntrekking da hun viste for stor interesse til å ville involvere seg i sine informanters familieliv. Hun brøt dermed en barriere for det som ble oppfattet som intimsfæren og privathet (Okely/Callaway op.cit.).

seg fra samtalen dersom stemningen tilsa dette. I slike tilfeller var fortielsen ikke å regne som et samtykke, men snarere uttrykk for det motsatte, med "taushet" som markering av en avstandstaken.⁸⁸

Risikoen i denne kommunikasjonsformen lå selvsagt i at tausheten også kunne tolkes og også var egnet til å misforstå. Gjennom de andres taushet kunne den som var bærer av utsagnet, også bli oversett og som tilintetgjort. Dette ble omtalt til å bli "tiet i hjel." Omgangsformen i nære relasjoner krevde derfor varsomhet i ordbruken, når vi vet at "taushe"t ble omtalt som "gull" og kvinnene ikke ville skape "ufred." I den lokale kontekst ble handlingen gitt prioritet framfor verbale utsagn, når vi vet at bygdefolket overvåket skillet mellom det de kalte "ord og gjerning." I denne sammenhengen ble kroppsspråket tolket som "sannere" enn talehandlingen.

Som en slags hverdagskristne handler øyværingen ut fra en logikk basert på "common sense," der støtten til nesten ble vurdert etter den enkeltes yteevne og behov. Det er ut fra dette "skjønnet" øyværingen baserer sin empati og "klokskap" i forstand av å ytre seg som et medmenneske. Å vise "sunn fornuft" blir derfor øyfolkets måte å vise seg "rettvis" på. Dette kan framstå som et "kategorisk imperativ" med referanse til Bibelen, men der de også benytter egen vurderingsevne i forhold til kravet om å "bry" seg" i forstand av å opptre som en "god" nabo.

I følge Aristoteles er et moralsk menneske en person som i sine daglige gjøremål praktiserer de verdier som anses som etiske og "høyverdige." Slik gir Aristoteles handlingen og praksis forrang, når en skal vise seg som et medmenneske. Dette vet vi også er viktig for øyfolket ved å understreke betydningen av å gi en håndsrekning. Når alle de sosiale faktorer var tatt hensyn til, kan vi si at øyfolket sto overfor et kompromiss mellom egen fornuft og de 10 bud. Den moralske aspektet ble vurdert både individuelt og kollektivt. "Skyldspørsmål" og syndsforlatelsen ble overlatt til Allmakten. Her kan vi si at kirkelæren satte en mal som øyfolket tilpasset etter sitt skjønn. Egne vurderinger ble sett i henhold til det som var praktisk tjenlighet, når det "gode" ble vurdert. "Hva skal dette være godt for?" var da også et standardspørsmål øyværingen stilte når hun sto overfor handlinger hun ikke umiddelbart forsto betydningen av. Fra tidligere vet vi at legitimeringen av en handling oftest skjedde ut fra praktiske nyttehensyn. Slik vurderte de det "ekte" opp mot hva som var "dårete," det vil si egoisme med for stor vekt å å "mele sin egen kake."

Den folkelige fornuft, omtalt som "vettet," satte standarden for omsorgsbondens "velgjerninger." Der kirken talte om synd og syndsforlatelse, stilte øyværingen skammen i et avveiningsspørsmål. For øyfolket ble syndsforlatelsen overlatt til et spørsmål etter døden, slik det komme til uttrykk gjennom ordtaket om "garveren som skinnvraker." Der kirken "messet" om de "gode" gjerninger, ga omsorgsbonden en håndsrekning. Slik sto møtet mellom prest og menighet som i et forhold mellom teori og praksis, eller som i et forhold mellom lære og liv.

Spørsmålene om skyld og straff ble "varsomt" behandlet og overveid. I vurderingen tok de i bruk begreper om det selvforskyldte og det uforskyldte, - begreper vi vet også opptok filosofene når de på vitenskapelig grunnlag drøftet handlingens intensjonalitet (Stigen op.cit.). Her var også begreper om ære – skam med på å definere øyfolkets selvaktelse, i et dialektisk forhold som knyttet til ondt og godt. I aristotelisk forstand var "gjerningen" koblet til et forhold mellom ånd og hånd med utgangspunkt i

⁸⁸ Daværende sametingspresident O. H. Magga sa i et intervju på norsk fjernsyn en gang i 1996 at den norske stat stadig hadde gjort "forbrytelser" mot den samiske befolkning, da de norske politikerne ikke hadde skjont at tausheten i det samiske språket ikke betydde et samtykke, men var ensbetydende med en avstandstaken og et "nei."

nestekjærligheten som avgjørende for den enkeltes livspraksis.

Selv om kvinnene ikke kjente til filosofenes utlegninger i spørsmål om etikk og moral, kjente de Bibelskriften og kirkens lære slik de hadde ”pugget” leksen på skolen. Påbudene kom først og fremst til kjenne gjennom de 10 bud som jevnlig kunne bli sitert og repetert, som en slags huskeregel og ”sjelens øye.” Disse lå implisitt som et kategoriske imperativ, som en form for ”innprentet” sosial samvittighet. Dette er tidligere omtalt som påbudsgrammatikk, uten nødvendigvis noen klare skiller mellom etikk, moral og teologi.

Øyfolket diskuterte sjelden etiske spørsmål rent isolert sett. Dette skjedde kun gjennom konkrete hendelser, ofte med en indirekte vurdering av andre. Slik kunne fortellingen benyttes som eksemplets makt, der også allegorier ble benyttet og ivaretatt gjennom fortellertradisjonen. Her kan vi si at gjenfortellingen fikk en oppdragende hensikt og effekt. Slik kunne øyværingen gjennom repetisjoner få stadfestet det ærbare, som viktig forutsetning for fastholdelsen av deres kollektive ”vi,” – som Øya sett under ett.

Her kunne overtroen og den ”svarte humoren” sett som galgenhumoren ses som uttrykk for et strabasiøst liv der kystbefolkningen også benyttet flere parallelle trosregimer i en blanding mellom religion og overtro (Aas/Zapffe 1954).

7.5.4 Ærefrykt for livet

På Øya fortelles det om bønder som tok av hodeplagget når de sådde kornet som en gest i respekt for Allmakten, med ”bønn” om god avling. Dette var mannens oppgave og kvinnene sådde aldri korn. Kvinnene melket kua og de takket kua for ”melkedråpene” etter at melkingen var unnagjort.

Vi befinner oss i øyriket der vi vet at dikterpresten Petter Dass hyllet torsken i havet som ”våres brød” og omskrev silda til ”havets sølv,” da naturressursene ble omskrevet som en form for ”livrente.” I dette naturbildet inngikk Gud både som skjebne, nådegave og ikke minst som værgud. Her kunne det derfor hete at: ”Han som væter, Han tørker,” som uttrykte lit til at Vår Herre ville sørge for en rettferdig fordeling av ”onder” og ”goder.” I kirken var det vanlig at presten i kirkens forbønn ba om velsignelse og ”godt og tjenlig vær.”

Her hadde fiskerbonden skapt et Guds-bilde tjenlig for de lokale livsbetingelser, med utgangspunkt i Bibellæren og versene som stadig kunne bli sitert. Som vi vet var kvinnene redde for ikke å bli funnet verdige for å ”stå” til konfirmasjonen, om de ikke kunne sitere bibeltekster utenat. Konfirmasjonsdagen var derfor en dag omgitt med spenning. Ikke bare for de unge. Dersom noen feilet på overhøringen på kirkegulvet, sto hele familiens ære på spill. Denne respekten fulgte skolebarna gjennom hele folkeskolen og konfirmasjonsforberedelsen, og ga læreren og presten spillerom til den maktutfoldelsen de ønsket.

Som voksen er det bare Otelia som gjennom nattverden stadfester sin ”tro” og offentlig viser sin religionsutøvelse knyttet til de kirkelige handlinger. Dette betyr altså ikke at de andre tar avstand fra kirken, når det alltid er med referanse til Bibelen de knytter sine begreper om ære, skyld, synd og skam som syntetiserende for hva vi har kalt deres hverdagsreligion. Som naturkristne forholder de seg til en alltid ”nærværende” Gud. Dette er en Gud - Han - de kan møte i bønner når de folder hender heime på kjøkkenet, i spiskammerset, på loftet og i tv-stolen. Slik kan kvinnene i sin hverdag arrangere møter med ”Vår Herre” der også heimen kan bli et slags privat ”tempel” for avhending av bekymringer gjennom ”stille bønn.” Kvinnene forteller at de alltid ber ”Fader Vår” om kvelden når de har lagt seg og at de alltid ba når ”mismotet meldte seg.”

Når kvinnene hadde ”næringsssorg” i bekymring for at avlingen skulle slå feil eller at mannen skulle bli borte på havet, ba de til Gud om hjelp. Slik sier de at de fant ”trøst” og slik kan vi dermed si at de skjermet familien og naboer for sin angst.

Når Karl vendte velberget heim fra Lofoten, husket Otelia alltid å takke for å ha blitt bønnhørt. I de ledige stunder kan vi også si at takken har blitt nedfelt gjennom broderisømmen, innflettet i korstingene som hyller Guds nærvær gjennom bokstavene: ”Gud beskytte vårt hjem,” i en form for håp og respekt som pynter kjøkkenveggen. Dette er hustavler med påminnelser som er avleggs i moderne heim, med mindre der finnes ”nostalgikere” med sans for ivaretakelsen av det gamle. Og da kan kvinnenes møye bli omdefinert til å bli av antikvarisk verdi.

For en forsker på besøk kan hustavlene også ses som betegnende for fiskerbondens forvaltning av to slags gudebilder, sett som folketro og kirketetro. I kirken kunne en være lydhør overfor liturgien, samtidig som kirkebakken ble benyttet til samtaler av mer verdslig karakter og søndagen ikke ble definert som ”hellig” dersom sauen nedkom med lam. Fiskerbonden var heller ikke fremmed for bruken av trollmakten, når det fortelles om kvinnen som alltid hadde en tom bås i fjøset for at huldra skulle ha bolig og dermed beskytte dyrene mot ”ondt.” De kvinner som hadde en tom bås i fjøset fortalte nødig om dette, da de også var redde for å kobles til ”trollmakt.” Slik kan vi si at fiskerbonden trodde på både Gud og huldra, sett som henholdsvis noe ”sakralt” og ”naturalt” til en og samme tid.

Som vi har sett forvaltet fiskerbonden kirkelæren ut fra at gjerningen var viktigere enn forkynnelsen. Det ble ansett som ”hykleri” dersom en kun støttet seg til sitater. Selv om fiskerbonden forholdt seg til en og samme Gud, tilpasset de gudebildet og ”troen” etter sitt arbeide og handlingsrom (Kristiansen m.fl. 1996).

Det var dette handlingsrommet presten Petter Dass hadde innsikt i og kunne uttrykke gjennom sin diktning, slik han ennå av øyfolket blir ”gjendiktet” når han fortsatt i verseform lever i nordlendingens bevissthet og minne. Dikterpresten imøtekom fiskerbonden med en sjenerøsitet som tillot dem å knele og banne til en og samme tid, slik vi kan tolke hans tekster. Når fiskerbonden skulle hamle opp med naturkreftene, var det ikke alltid at de hadde tid og områ seg i henhold til bibelversene. Her viser uttrykket om å være ”snarrådig,” til en handlingskompetanse basert på å kunne ”hamle” opp med naturens luner. Det kunne derfor hende at fiskeren ytret bannskapsord mot stormen når brottsjøen slo inn over båten, for så i neste stund folde hendene til ”takk” når han nådde velberget heim. Slik fiskerbonden forvaltet sin religiøsitet, var det primære å berge livhanken heller enn å berge sjeler fra undergangen.

Det var gjennom å gi en håndsrekning at den ”gode” sambygdingen viste seg solidarisk som når de hjalp ”trengende” med mat, og som på dialekt ble omtalt som ”godhjarto.” Her ble Wanda ansett å være ”selvgod” når hun i for stor grad signaliserte uavhengighet, og som lokal ble omtalt til å ”være seg selv nok.” Som innflytter sto hun heller ikke i noe sosialt ansvarsforhold til ”skyldfolk,” slik de fleste familier på Øya inngikk i slektskapsrelasjoner. Den dagen handelsstedet praktisk talt falt i hodet på Wanda, var der få som undret seg. Naboene så dette som et utslag av egoismens ”grådighet.” Mange omtalte hendelsen som ”forfallen storhet,” som om de betraktet forfallet som ”skjebne” da Wanda ”høstet” i henhold til det hun hadde ”sådd.” Slik tenkte øyfolket ut fra sine rettferdighetsbetraktninger som også innebar å ”gi og få flerfold igjen,” slik vi vet det står i Bibelen.

7.5.5 Naturreligion,- skisma mellom Allmakt og skjebnetro

Kirke-Guden med høytider og seremonier som barndåp og begravelse, tilhørte det

sakrale rom. Dette var knyttet til synet på presten som "innstiftet" for å være Guds representant på jorden, i det verdslige livet til forskjell fra himmelriket. Kirkerommet var også betraktet som et offentlig rom omgitt av høytid, og som menigheten viste respekt for gjennom bruken av "finklær" til eksempel. I det store rommet i kirken, "skibet," skulle en vise respekt gjennom stillheten. Nødvendige kroppsllyder som hosting og nesepuss, måtte foregå diskret. Det ble ansett som uhøflig å snu seg for å se hvem som satt bakerst i kirken. Som barn kunne en føle seg "beglodd" av Jesus på korset fra en distansert altertavle som syntes å tilhøre presten. Kirkerommet var konstruert for gjenlyd og ekko. Der fantes en form for tomhet og kulde, slik jeg som barn kan huske dette. Prestens røst kan jeg ennå huske som i form av en skjennepreken ut fra et alvor og moralske formaninger som gikk meg langt over hodet. Som barn fikk vi øvelse i å være tålmodig. Slik var det noe disiplinerende med å overvære preken. I hverdagslivet forholdt fiskerbonden seg til et mer panteistisk Gudssyn. Denne "hverdagsguden" som de kunne møte hvor- og når som helst i sitt arbeide, kan dermed omtales som en slags "nytte-Gud." Dette var en "hverdagsgud" som kunne virke støttende i usikkerhet og motgang og som ikke minst regulerte den sosiale omgangsformen. Selv om øyværingen forholdt seg til de 10 bud om verken å stjele eller drepe, forvaltet de selv en ansvarsrasjonalitet ut fra hensynet til nabofreden der de alltid prøvde å holde "øvrigheta" utenfor. Selv ytret de sjelden tvil om "rett og vrangt." Det var ærefullt å kunne referere seg som "rettskaffen," som i et ansvarsforhold mer rettet mot Bibelen, heller enn mot jussen. Dersom øyfolket stilte seg tvilende i samfunnsspørsmål, søkte de dessuten korrigerende gjennom forfedrenes fortellinger og sitering.

I et fra vogge til grav samfunn med lange slektsoversikter, kunne eldres historier og utsagn inngå som element i en tradisjonsførende fortelling. Dette kunne være både trygghetsskapende og bidra til forventningspress, da datter skulle bli som mor og sønn som far. Slik var tradisjon og predestinasjon lenket sammen ut fra en likhetsbetraktning der fortida ble videreført i framtida når datteren kopierte morens liv. Dette fellesskapet ble uttrykt gjennom oppfattelsen av å "være i samme båt.

Å se sin neste som seg selv ble første bud for den sosiale tryggheten, der vi kan si at omsorgen for "nesten" ble et slags kategorisk imperativ for øyfolket. Slik kan vi si at øyfolket i forkant av velferdsstaten, hadde etablert uformelle sosiale kontraktsforhold knyttet til bofellesskapet med kravet om nabostøtte. De stilte seg dermed solidarisk som ut fra et gjensidig tillitsforhold. Fiskerbonden garanterte for fellesskapet, ut fra idègrunnlaget om å "være i samme båt," men samtidig med strenge krav om ikke å ligge naboen til byrde. Å både være avhengig og vise seg selvberget, var tilsynelatende basert på to motstridende krav. For naboskapet ble det derfor viktig å finne balansegangen mellom ytelse og gjenytelse, uten å sette seg selv utenfor fellesskapet. Det er trolig denne tankegangen som ligger til grunn når de eldre kvinnene underber seg for tjenester.

Beskjedenheten som dyd, var dessuten spesielt knyttet til kvinner og barn. Denne ble anskueliggjort både gjennom tale (taushet) og kroppsholdning. Gjennom de "gode" manerer som for eksempel å banke på kjøkkendøren, ta av seg fottøyet i yttergangen og hilse "pent," viste en respekt for privatlivet når en avla familien et besøk. På Øya skulle en ha gjort bra skadeverk for å bli vist på døren med kosten, slik det fortelles at Amalie feide mannens "elskerinne" på dør. Kvinnene visste nøyaktig standarden og målene som de ble vurdert etter. De hadde derfor ikke bare seg selv å passe på, men også barnas opptreden som de visste kastet både glans og skygger over familien, så lenge ungenes oppførsel ble betraktet som et speilbilde av heimen. Grunnreglene for "høfligheten" som dyd, ble innøvd fra barnsben av. Slik lærte Otelias mann seg

allerede som guttunge, ikke bare å gå baklengs ut av døra hos storbonden, men en gest for å vise underdanighet og respekt. Også slik ble vi som jenter lærte til å neie til hilsen, om så inne i sykkelramma, når vi møtte voksne på veien.

Omtanken for andre var også forankret i pliktfølelsen hvor vi også kan si at offerrollen bar moralen. Til kvinnerollen var det knyttet en forventning om å ta hånd om barn, syke og eldre. Dette tilhørte verdigheten i forhold til det å bære omsorgsansvaret, uten at arbeidet ble veid og verdsatt i kroner og øre, eller målt i skritt lengder som ble løpt mellom husene. Det å være for andre har styrket deres livskvalitet, kan kvinnene i ettertid mene når de vurderer sitt livsløp. Å ”være for andre” står da i motsetning til isolasjonen de kjenner i pensjonisttilværelsen, - som motsatsen av å kjenne seg som både bakkemannskap og kulturbærere. Vi snakker her ikke bare om fiskerkvinnens bærekraft i forhold til nødvendig support av den mannlige aktivitet, men også om deres ansvarsoppgaver i mannens fravær.

Selv om naturalhusholdet var basert på en selvstendig og selv bærende enhet, hadde fiskerbonden hjelpsomheten som et felles underforstått og som bærende sosialt element. Dette var tuftet på en form for hjelp til selvhjelp som felles garanti og gjensidig forsikringsordning. Før velferdsstaten snakket de færreste om rettigheter og krav mot det offentlige. Her var det snarere viktig å holde sykdom og ”fattigkassen” unna dørene. De eldre kvinnen snakker her kun om plikter i henhold til en livsførsel som satte ytelse framfor nytelse.

I skjebnetroen på livet sett som ”gave og lån,” lå kravet til den enkelte om å yte sitt beste. Ut over dette satte en sin lit til både Gud og ”lykken og hellet.” For kvinner tilhørte det å ”bli” gift en slik skjebne, der ”lykken” kunne bero på mannens personlige egenskaper som helt avgjørende for hennes voksenliv.⁸⁹ Slik ble livet definert til et spørsmål om livsskjebne og der en måtte ”ta til takke med det en fikk.” Dette står i sterk motsetning til døtrenes valgmuligheter.

I synet på ”skjebnebestemmelsen” lå troen på det forutbestemte og Allmakten som avgjørende for utfallet av livet oppfattet som gave. ”Det er vel meint slik,” brukte de eldre kvinnene å si når ulykken rammet og de kjente seg maktesløse. De kunne også ved noens død si at: ”Ja, hans dager var vel talte.” Overfor det uventede lå utfordringen i å ikke ”stille seg rådløs” slik selvstendighetsparadigmet påla en. Det var ”fåfengt” (nytteløst) å gi seg over, sett som en hån mot Gud. Det ville være i strid med en protestantisk og puritansk livsinnstilling om å tåle lidelsen, samtidig med å vise manglende tillitt til at Gud ville trøste. Her er uttrykket: ”Han som væter, Han tørker” en metafor med dobbelt betydning. Dette refererer både til værforholdene og ”trøstens ord” i troen på at ”Vår Herre” ville ”tørke” tårene og lindre smerten.

Når de eldre kvinnene stadig betoner at de mener ”å ha gjort rett for seg,” kan dette også forstås som en legitimering av livet omtalt som Guds gave. Ved å ha ”gjort rett for seg” signaliseres respekten og ansvaret for eget liv, når de oppsummerer sitt liv med at de mener å ha ”ytt sitt beste.” Det ble ikke betraktes som selvsagt å ”få lov til og leve opp” og å være frisk. Flere av kvinnene på Øya har opplevd å miste spedbarn ved fødselen. Kvinnene husker tuberkulosen som en overhengende sykdomstrussel. Spanskesyken på 1920-tallet blir ofte husket. Her fortelles om en familie som ”bar ut” to barn og en voksen som samtidig hadde dødd i spanskesyken.

Slike historier kunne bli brukt som påminnelser i en form for takksigelse og for verken å klage eller være kravstor. I samtaler med kvinnene, er ”takknemlig” et begrep som er mye brukt. Til dette følger å være ”ydmuk” og vise ”respekt” for både folk og fe, slik

⁸⁹ Noen av ungjentene fra Øya er i etterkrigstiden blitt ”godt” gift sørpå. Da ei av dem ble enke og mannens rederfirmaet solgt, ble dette omtalt som om at: ”Ja, ho fekk litt av en skjebne.”

vi fra tidligere vet.

Selv om det er langt mellom fiskerbonden på Helgelandskysten og bøndene ved de europeiske gods, vil vi på Nordlandskysten kunne gjenkjenne den protestantiske ånd med høy arbeidsmoral og nøysomhet og der "fortjenesten" var postulert til å skulle innfris i himmelriket (Weber op.cit.). Den protestantiske læren var basert på en "streng" arbeidsmoral som appellerte til kroppsarbeidet og "svetten."

På norskekysten var den protestantiske etikk og troslæren som ideologi tjenlig for fiskerbondens arbeidsomme og nøkterne livstilpasning under marginale forhold med knapphet som målestokk. Forskjellen på landarbeideren sør i Europa og fiskerbonden i nord var imidlertid at fiskerbonden i stor grad eide sin åkerlapp og fisket fritt i allmenningens hav. Som selvprodusent kan vi si at fiskerbonden var "selvstendig," mens landarbeideren måtte "selge" sin arbeidskraft. Føydalherren eide jorda og tok hånd om avkastningen, definert som utbytte. Kroppen var både fiskerbondens og landarbeiderens viktigste arbeidsredskap, og verken fiskerbonden på Helgelandskysten eller landarbeideren i Tyskland samlet seg jordisk gods. Dette hadde de til felles. Fiskerbondens frihetsgrad besto i at der ikke fantes en ekstern eiendomsbesitter eller landherre som avkrevde deres arbeidsplikt eller avkastning omregnet til eget utbytte og merverdi. Slik kan vi si at fiskerbonden først og fremst var stilt i et ansvar overfor eget hushold.

Fiskerbonden som matvareprodusent vurderte avlingen fra småbruket som "god" eller "dårlig" med tanke på familiens konsum. Her målte de for eksempel potetavlingen i "fold" som betegnelse på hvor mye de fikk igjen i forhold til mengden settepotet. Hadde de for eksempel satt to kasser potet og fått fire igjen, ble dette omtalt som å ha fått "tofold" igjen.

Med kroppen som viktigste arbeidsredskap og med begrenset tilgang på tekniske hjelpemidler, ble "sterk" helse av udiskutabel verdi. Dersom banken ikke krevde for mye av familiens kapitaloverskudd, kan vi dermed si at det hovedsaklig var været og helsa som satte regien og som "bestemte" utfallet, slik de eldre uttrykker seg.

En puritansk ideologi og livsinnstilling var altså tjenlig for både fiskeren og landarbeideren, om enn med ulik eiendomsrett. Sparsommelighet og arbeidsflid var hensiktsmessig for en livsførsel hvor vi i begge tilfeller også kan si at: "nøden lærte naken kvinne å spinne."

Kvinnene sier de var vant med å greie seg med "lite," slik de også som eldre framholder. Fiskerbonden var beskjeden i sine krav til de materielle fordringer, som uttrykk for en livsstil de eldre fastholder tross økende tilgang på penger.

7.5.6 Ressursutnyttning og gjenvinning som identitetsskapende prosjekt

Alle kvinnene som her omtales, tilhører en generasjon som måtte lære seg å spinne. For omsorgsbonden var dette en livsnødvendighet, der sauene inngikk som et av de viktigste dyrene. Sauen ga ulla som ble kardet og spunnet til garntråd, og som i sin tur ga materialer for framskaffelse av både votter og genser. Når genseren som inngikk i et brukshierarki knyttet til gjenbruk var ny, ble den benyttet bare til "finbruk," som på søndager og anledninger preget av høytid. Her var "gammelt" assosiert til "styg" og "nytt" koblet til "pent," slik vi fra tidligere vet. Å ikle seg "finklær" var ensbetydende med å opptre "høytidelig," slik kvinnene betraktet dette, og knyttet til offentlig opptreden i motsetning til privat.

Klærne ble behandlet som en "knapp" ressurs på lik linje med matforrådet. Kvinnene kastet med andre ord aldri noe. De sørget snarere for en omplassering av materialer som inngikk som ledd i en sirkel for gjennytte. Hver "trevl" ble utnyttet og "ingen ting gikk til spille," slik de eldre selv uttaler. Gulvmattene som besto av velbrukte klær, kan

her betraktes som et minnearkiv, når hver rand kan vise til en historie om en avlagt og utslitt genser eller et dynetrekk. Slik føyde tekstilene seg inn i en økologisk gjenbrukssirkel med lite slingringsmonn for ”ødsling.” Ut fra marginalitetshensyn var ressursutnytting et helt avgjørende premiss.

Når Hanna går mellom sin egen og svigerdatterens heim, får hun bekreftet tidsskiftet der den materielle velstanden har skapt nye grenseskiller mellom generasjoner, aktualisert i forhold til begreper som søppel og kassering. I henhold til den kommunale renovasjonstjenesten er også Hanna pålagt å betale for søppeltømmingen, men hennes søppelkasse er til forskjell fra svigerdatterens, nesten alltid tom. I kjøkkenet har hun vedkomfyren, hvor alt brennbart materiale går til oppvarming. Asken tømmes under bærbuskene, fuglene får matrestene og klær kaster hun aldri, slik vi har sett. De utslitte klærne plasseres altså ennå i en sekk med mattefiller, tross hennes overskuddslager av matter.

Gulvmattene kan altså ut fra et gjenbruksmønster sette minnene i sving, når hver fargerand kan refereres til ”utbrukte” tekstiler som er kommet til ny heder og verdighet, gjennom omplasseringen i en annen form for nytte. Ut fra hensynet til en total ressursutnytting, kan vi si at en avlagt genser inngår i en utvidet betydningskjede når den også defineres som materiale til gulvmatte. Vi kan si at selv om genseren skifter karakter fra å være klesplagg til å bli gulvrye, stilles det først og fremst krav til bruksverdien. Matten blir i likhet med strikkegenseren uttrykket for en flittig husmor, som kan vurderes av omverdenen for sitt håndarbeide og sin kreativitet i mønster- og fargevalg. Her kan vi si at estetikken var integrert i håndarbeidsutførelsen med referanse til en bestemt produsent, omtalt som flid, uten at dette dermed var et mål i seg selv. Når kvinnene ikke var fornøyd med egen utførelse, kunne de si at: ”det er stygt, men sterkt.” Slik kunne tekstilene primært varme kropp og sjel, sett som nytte og omsorg, og sekundært være en pryd for øyet som en form for ”hverdagesestetikk,” men hvor altså nyttehensynet var gitt første prioritet.

Fiskebondens ressurstværing og sparsomhet så vi også i eksemplet rundt bruken av vann som ble nyttet til ulike formål ut fra et bestemt bruksmønster knyttet til ”rent” og ”skitten,” når de minste barna ble badet først og de eldste til sist. Husmoren var som regel den som kom seg sist i vaskestampen, for til slutt å ta vare på badevannet til diverse gjenbruksformål. Slik vi har sett, kunne vannet bli benyttet til gulvvask der kona vasket det skitneste gulvet til sist. Dette var yttergangen etter at hun gradvis hadde vasket seg ”ut av huset.”

Vann framstår dermed i kvinnenes husholdning ikke bare som vann per se, men ble gradert ut fra et system med tanke på tilgang, bruksområde og utnyttingsgrad. Like så sikkert som lørdag var badedagen, like så visst var mandagen klesvaskedagen. Og da begynte husmoren forfra igjen i sin kalkulering om utnytting av vaskevannet til undertøy (finvask) og mattevask som ”skittenvask.” Dette både for å rasjonalisere den tunge vannbæringen og for å spare brensel til oppvarmingen av vannkjelen.

Selv om Øya på Helgelandskysten ligger i et geografisk område hvor det ofte regner, kan vi altså si at vannet ble behandlet som en knapp ressurs. Her var med andre ord ikke nedbørsfattig, så folket trengte ikke spare av den grunn. Da familien også samlet og tok vare på regnvannet fra takrennene for å bringe vannet nærmere huset, var det utelukkende for å lette vannveien både fysisk og tidsmessig. Vannsparingen inngikk i husmorens arbeidsorganisering der vannet ikke bare ble tatt vare på som et ”knapt gode.” Vannet ble også et viktig symbol på renholdet som dyd, og der kvinner satte sin ære i å holde ”utøy” som lus og de smittsomme sykdommer unna dørene.

For helsevesenet ble da også husmoren den viktigste samarbeidspartner i kampen for

hygienen i bekjempelsen mot folkesykdommene.⁹⁰ Gjennom husmoren kan vi si at helsevesenet dermed ”gikk kjøkkenveien” og nådde inn til et hel nasjon. Ennå vet vi at kvinnene tar fram minner om tuberkulosen som en folkesykdom som rammet mange heim, selv om de vi har møtt sier at de selv ble ”spart.” Her var deres viktigste preventiv renholdet. Dette skjønnte kvinnene i likhet med Helsedirektoratet, i en tid hvor vaksiner ikke fantes tilgjengelige. Slik kan vi si at de eldre kvinnene koopterte ansvaret om renslighet som dyd og som fortsatt framheves, selv om vi i Norge i dag synes å ha kontrollen med de fleste smittsomme sykdommer. Redselen for sykdom ”sitter i” de eldre på samme måte som engstelsen for sult.

Slik kan vi si at Nora fortsatt søker å bevare sitt estimè som husmor, der renholdet inngår som en slags restkategori for hennes omdømme som kvinne. Her vet vi dessuten at å være ren og hel i tøyet, klesvasken på snora og gardinsrifter var viktige signaler for å vise kvinnes ”skikkethet” overfor omverdenen.

Å ha overskudd på kontanter tilhører den nye ”luksus” i de eldre kvinnes liv, når de som eldre gir inntrykk av lite behov for nye investeringer. For datteren fortøner det lave pengeforbruket seg som ”påholden gjerrighet.” Vi står her overfor eldre kvinner som er vant til både å dele og gi rundhåndet av sitt overskudd. Men selv om vi kan si at omsorgsbonden har gitt en ”håndrekning,” har hun alltid spart sine kontanter. De har dessuten forholdt seg til et byttesystem der den ene tjenesten ble ansett som den andre verdt. Penger har derfor ikke vært et byttemiddel i forhold til sosiale relasjoner. Vi har sett hvordan de eldre forsøker å betale datteren for tjenester, for å holde hjemmehjelpen unna, men der mødrenes bidrag blir ubetydelig sett i forhold til døtrenes yrkeslønn.

Vi har opplevd at de eldre ikke liker å stå i ”skyld” til noen, som uttrykk for avhengighet. De refererer til kreditten (dial: ”kritæ”) på krambua som negativ og tilbyr kontant ”oppgjør” for mottak av tjenester, og der de ennå medregner ti-øringen, selv om den ikke lenger finnes i mynts form. Beklagelsen over ”dyrtiden” er blitt hverdagslig slik praten rundt været er det. Dette forsterker døtrenes syn på mødrene som ”gjerrige.” Inntrykket befestes gjennom de yngres innkjøp og nye investeringer, parallelt med at de eldre ennå sparer og kaster lite.

Over en søppeldunk kan en derfor studere møtet mellom to generasjoner kvinner med utgangspunkt i to ulike materielle verdisyn. Her har den unge kvinnen Beate tilpasset sin livsstil og kjøpekraft som et slags svar på etterkrigstidens lønnsomhetsberegninger, og der økt forbruk er en forutsetning for ytterligere forbruksvekst. Beates livstilpasning kan sies å samsvare med økonomen Keynes’ vekstspiral, og som står i sterk kontrast til fiskerbondens gjenbrukssystem basert på ressursutnyttning og gjenvinning.

Naturalhusholdet framsto som en produksjonsenhet rette mot å dekke familiens primære behov for mat og klær. Husholdet var derfor ikke markedsorientert ut fra en kapitalakkumulering med henblikk på kjøp og salg. Naturgrunnlaget var basis og hvor det gjaldt å avlære noen av ”knepene,” som for eksempel å forutsi været i håp om å maksimere utbyttet. Her var grunnregelen å unngå en overbeskatning av ressursene, betraktet som fornybare, men begrenset og ansett som ”knapte gode.”

I praksis kunne dette ytre seg gjennom at en alltid slaktet de svakeste dyrene og lot de mest livskraftige settes i avl. På tilsvarende vis ble de ”fineste” potetene (de med flest antall groanlegg) valgt til settepotet for å styrke neste års avling.

⁹⁰ Hjemmenes Vel Landsforening ble stiftet i 1915 for i 1933 å bli omdøpt til Norges husmorforbund. Forbundet hadde i alle år som viktigste saker å arbeide for husmorens sosiale, kulturelle og økonomiske stilling hvor hygien og folkehelsen sto sentralt.

Fiskerbonden orienterte seg dermed innenfor en økologisk vekstmodell hvor vi også har snakket om en utvidet og overskridende forståelse av omsorgsbegrepet, når produksjon og konsum ble stilt i et forpliktende forhold til gjenvekst. Ut fra marginalitetshensyn ble derfor ”overforbruk” negativt og assosiert til ”sløsing, som motsats av fiskerbondens forbruksmønster basert på gjenbruk og med kommende års produksjonsavkastning i sikte.

Fiskerbonden tenkte ikke bare i 5-års planer. Familien orienterte seg kanskje også hundre år tilbake i tid, der en alltid hadde sine forfedre og etterslekten i mente som et slags orienteringspunkt, både i forhold til handlingspraksis og beslutningstaking. Når de eldre stiller seg kritisk til de yngres forbruksmønster, refereres ikke bare krigsårene, men også den eldre kvinnen som sa at: ”spare kan lenge vare” som for å heve en moralsk pekefinger til påminnelse.

Her kan vi si at omtanken for naturarven representerte det langsiktige perspektiv der kvinnene alltid kalkulerte sitt virke ut fra prinsipper om å ”være føre vår.”

Tankegangen var offensiv med tanke på natursvingninger. Uttrykket om å stille seg i forkant av forventninger, rommet verdiparadigmer som hensyn, respekt, omsorg og omtanke basert på en nødvendig økologisk logikk med naturgrunnlaget som premissleverandør. Ut fra denne økologiske helhetsbetraktning planlagt i sesongkjeder og årssyklus, har jeg også omtalt kvinnen for økobonden. Gjennom omtanken for nesten kan vi si at de også høstet den sosiale forrentning det innebar å bli betraktet som ”god” nabo som garantist for tjenestebytte.

De økologiske rammebetingelser og naturlovene satte den felles referanse for menneskene, som en form for ”skjebnefellesskap,” knyttet til et omsorgsrasjonale også ut fra naturhensynet. Dette var basert på naturbrukerens nære kobling til naturen, slik vi har sett ut fra Skjøsberg (op.cit.) og med Gudsbegrepet infiltrert. Ut fra denne ressursforvaltning ble det ikke ansett som verken ”riktig” eller viktig å samle seg jordisk gods. Alle nyinvesteringer måtte derfor legitimeres gjennom nyttehensynet. Ut fra den puritanske livsfilosofien var det også viktig å vise at en ikke tilkom goder uten innsats og strev. Å få noe ”gratis” ble negativt sanksjonert, når vi kan si at ”slitet” var med på å legitimere og rettferdiggjøre ”goder.” Her vet vi at det å erverve seg mer enn naboen ikke bare ble ansett som et brudd på en nøktern livsstil, men også var en trussel mot likhetsnormen.

Nora husker at før mannen kjøpte traktoren, ”tohjulingen,” framstilte han planen flere år før kjøpet ble realisert. Gjennom samtalen ble kjøpet overveid og ”luftet” for andres vurdering og synspunkt. Å stå på dampskipskaia med en ”nyinnkjøpt” traktor var utenkelig uten at andre var informert. Det ble oppfattet som ignoranse og manglende respekt for sambygdingen og som ”truende” for fellesskapet. I et tradisjonssamfunn var endringer nøye overveid ut fra en skepsis til det ”nye.” Å kvitte seg med hesten blir dessuten beskrevet som ”tungt” ut fra eierens ”nære” forhold til dyret, sett som en slags ”arbeidskamerat.”

Det fortelles likevel om opplevelsen av ”en stor dag” når øyfolket kunne ta den nye traktoren i besiktigelse, som et optimismens tegn og som en representant for framskrittet med et slags håp om fortsatt småbruksdrift på Øya. Den dagen en ikke lenger hørte lyden av to-hjulingen, skjønnte de fleste at en sto overfor en ny æra.

Primærnæringsdriften basert på naturalhusholdets hundreårige erfaringsmateriale, ble gjennom nye økonomiske modellberegninger om profitt og lønnsomhet avvirket ved hjelp av ”noen pennestrøk,” slik de eldre vil huske 50-åra, da utvikling og modernisering ble sett som framskritt. Øyværingen skjønnte tidlig at dette for dem ville komme til å bety tilbakegang og avfolking. Denne uroen kjentes hver gang noen flyttet for utdanning eller arbeide.

I dag vil en besøkende kunne finne redskapene fra fiskerbondens husholdsdrift oppstilt i rader langs veggene på lokalmuseet. Her kan en gjenfinne spor både som grunnlag for avstandstaking (slitet) og beundring (innsatsen), knyttet til livsverk holdt i hevd gjennom generasjoner. De inaktive gjenstandene, som helst ikke må berøres, framstiller dermed noe forgangent. Den ytre slitasjen kan vitne om lang tids bruk, sett som noe tradisjonsbærende. På samme måte som de eldre kan referere seg tilbake i tid gjennom å sitere eldre, i generasjoner før dem, peker rokken på lokalmuseet tilbake på sauen og mors spinning. Gjenstanden er bærer av en fortelling. For de eldre kan synet av rokken aktivere en serie av minner om fingerknep i tilknytning til spinningens finesser som en kunst de lærte av mormor.

For Øyas unge som besøker lokalmuseet i skolens regi, er gjenstandene ment å inngå som et ledd i et lokalhistorisk undervisningsopplegg, men som mange verken kan eller vil identifisere seg med. Vi står overfor et tradisjonsbrudd de eldre kommenterer som "trist," men som av yngre uttrykkes som "lettelse" at de slipper (Grønbech 1991).

Her visste også fiskerbonden at selv om ikke alle hadde forutsetning for verken å bli lærer eller prest, ville utdanning kunne gi nye muligheter og som de anbefalte sine barn. Mange tomme feriehus på Øya som besøkes av sommergjester for en uke eller to, vitner om alle de som reiste. Sommerhuset er dermed blitt et symbol for tiden som var, med småbruksavvikling og (opp)brudd mellom generasjoner. I så måte kan mine informanter omtales som tidsvitner.

Kvinnekampen på 70-tallet oppmuntret kvinner til selvstendige yrkesvalg og lønnsarbeide, for å kunne stille seg uavhengig av mannen og ekteskapet som institusjon og forsørgingsform. Økonomisk fristillelse ville løse kvinnene fra avhengighetsforholdet til ektemannen, definert som familieforsørger. Naturalhusholdet som livsform ble erstattet av nye boformer og familiestrukturer preget av "oppløsning," nydanning, mobilitet og valg. Slik kan vi si at naturalhusholdet som et mangfoldig og variert arbeidsvirke ble avviklet til fordel for kjernefamilien og et spesialisert lønnsarbeide. Den heimeværende husmoren er erstattet av karrierekvinner i profesjonsyrker. En stabil bosetting i et fra vogge- til gravsamfunn, er erstattet av familieenheter som også vil opptre som arbeidsemigranter.

Mødrenes livssituasjon og enetilværelse står i kontrast til døtrene som pendler mellom et utall av institusjoner som barnehage, skole, jobb og fritidsarenaer. Slik har de yngre mødre i sin frigjøringskamp ervervet seg et tidsstress i stor kontrast til de eldres følelse av å ha det "langsam." "

Slik kan vi si at kvinnekampen ga kvinnene muligheter for fristillelse fra et tradisjonsbundet kjønnsrollemønster, samtidig som de gjennom denne "frigjøringsprosessen" ble utsatt for nye former for tidspress med stramme tidsmarginer som kan anses som en "ny" type proletarisering (Hylland Eriksen 2001). De yngre opplever materiell overflod med tidsfaktoren som en knapp ressurs. Dette står i motsetning til deres mødre som opplevde materiell knapphet, men som i dag opplever overskudd på tid. I så måte kan vi betrakte både de eldre og yngre som et "offer" for sin tid.

7.6 TIDSPERSPEKTIV. HVA GIKK TAPT?

7.6.1 Varighet

I møte med eldre mennesker blir en bevisst fortellingens "sårbarhet" når den som muntlig minnemateriale framstår som tidsavgrenset. Minnet kan svikte og fortellingen som dokumentasjon kan bli borte med informantens som kilde. Slik blir de eldres

erfaring og historier unike. Her kan en fortelling sett som "story," anses som et slags knapt gode da de eldre kan ses som tidsvitne i forhold til noe som var.

I samtalene med kvinnene ble ikke bare generasjonsskillet mellom oss åpenbart. Aldersspennet var nettopp det som dannet utgangspunkt for møtet, når forskeren ønsket å fokusere fiskerbondens livsløp. I mine notater ser jeg at mange av samtalene dreide seg om refleksjoner ut fra en sammenlikning der tidsaspektet som "før i tida" og "nå til dags" var framtrødende, som uttrykk for avvikling og utvikling. Her ble tidsmarkøren som før- og etter krigen ofte brukt som illustrasjon på nødsår og som legitimering av kvinnes fortsatte spareholdning. Samtalene har dreid seg om et tilbakeblikk der sammenlikningen i et tidsforløp har stått sentralt. Slik har de eldre gjort vurderinger av de "omskifter" og endringer de har opplevd i et spenn over mer enn hundre år, når de ofte refererer til eldre kilder som sine olde- og besteforeldre. Minnematerialet kan i så måte karakteriseres som en form for transformert empiri gjennom et tidsforløp. Spennet mellom nå og da, er avleiret erfaringsmateriale som knyttes opp mot en fortelling der vi antar at erfaring bidrar til refleksjon. Vi snakker her om både kroppslige og mentale minner for identitetsfestet, der nåtiden reflekteres i et speil av fortiden.

Tidsdimensjonen er vesentlig og står sentralt når de eldre kvinnene reflekterer over forskjeller og endringer gjennom sitt livsløp. Krigsårene og gjenreisningsarbeidet er et skille som blir stående som en viktig tidsmarkør i deres liv, da det var i denne perioden de gifta seg og stiftet egen familie. Når kvinnene reflekterer "utviklingen," koples denne til modernisering som begrep, ut fra innretninger som elektrisitet og innlagt vann. Badekaret sammenliknes med badestampen og oljelampen med lysbryteren, når de reflekterer arbeidsstrevet i forhold til det "lettvinte." Begrepet om utvikling anses i denne sammenheng som framskritt og som positiv, og der ingen ønsker tiden med vannbæringen tilbake. Bilen blir også et sentralt bilde på det moderne.

Fiskerbondens arbeide var i stor grad påvirket av onner. Dette har jeg kalt onnetid. Denne var ikke bare knyttet til kalenderen, sett som ytre tid, men til værforhold og der fiskerbondens livsførsel kjennetegnes av å være værforbeholden. Her vet vi at gjøremål ofte ble reservert ut fra et uvisse med hensyn til været, uttrykt som et "kommer an på." I kalkuleringen av været var både almanakken og månefasen viktig beregningsgrunnlag. Naturbrukeren benyttet seg alltid av værtegn for når tiden var "inne" for å begynne slottonna til eksempel.

Når arbeidet først var startet, fulgte de prosessens forløp avhengig av arbeidets art og lokale standarder for manns- og kvinnearbeid. Menn slo høyet. Kvinnene raket og barna bar gress som ble tørket på hesjer eller på bakken. Her var det ikke spørsmål om en var "lei" og sliten, men når en kunne si seg ferdig med arbeidsøkta. På samme måte var det for Otelia var det når hun hadde varmet opp komfyren og startet lefsebakingen. Når den "riktige" ovnstemperaturen var nådd, var dette en prosess som ikke ble avsluttet før alle leivene var stekt. Med mange usikre faktorer om avbrudd, som for eksempel at veslejentene hadde vondt i magen eller henting av ny vannforsyning, visste kvinnene ikke når de kunne avslutte arbeidet. Ofte antok de at de var ferdig "ut på kveldingen."

Som observatør fikk jeg aldri noen konkrete svar verken på matoppskrifter eller hvor lang tid lefsebakingen tok. Kvinnene svarte at de blandet deigen til den var "passe," og holdt på til de var "ferdig." For en utenforstående kan svarene synes som både merkelig og ignorant.

Dette betyr imidlertid ikke at kvinnene ikke "visste," men at spørsmålene vanskelig lar seg besvare isolert sett. Det var "materien" (deigen, ulla) som var med på å avgjøre bearbeidelsen og resultatet. Rent konkret betyr dette at en må stå med brøddeigen

mellom hendene for å kunne uttale seg om dens konsistens og kvalitet. Altså må en være med i selve bakeprosessen får å få spørsmålene besvart, uten at det dermed foreligger ett entydig svar, når ”bakstesjauen” justeres fortløpende etter råvarenes beskaffenhet. Slik framstår lefsebakingen som et håndverk, der svarene så og si ligger innbakt i selve bakeprosessen og der tidsfaktoren inngår som integrert del. Jo mer oppslukt en blir av prosessen, desto mer kan vi snakke om en indre form for tidsopplevelse: ”Det va som e glømt me bort,” kan kvinnene si når de oppdaget at det var blitt kveld.

Inndeling av ytre og indre tid, er inspirert ut fra den franske filosofen H. Bergson (1859–1941). Han regnes som en av de første som viste interessere for tid som fenomen i sosial og relasjonell forstand, og som del av menneskets epistemologi. Dette ble regnet som et slags gjennombrudd i vitenskapen der tid tradisjonelt hadde vært knyttet til den naturvitenskapelige disiplin som astronomi og fysikk, der en ønsket å fastsette og måle tid ut fra eksakte størrelser som urverk og kalender beregnet ut fra jordens planeter (Eriksen 1999). I denne beregningen var en kronometrisk registrering av tiden basert på en kosmologisk orden med referanse til vårt solsystem, organisert etter en matematisk inndeling i sekunder, minutter, timer og år. Målsettingen var å nærme seg tiden gjennom det konkrete og nøyaktig målbare. Tiden ble i så måte sett som en orienteringsfaktor i et felles rom (kosmos). I fiskerbondens ”livsverden” var solen og månen av størst betydning.

Selv om fiskerbonden forholdt seg til det ”universelle” tidsuret, justerte de alltid dette ut fra den lokale sammenheng og med almanakken som mal. De forholdt seg til egne erfaringer og nedtegnelser. Både fødsler og fiskeinnsig ble sett i sammenheng med månefasen og flo og fjære. Slik kan vi si at kalendertiden ble benyttet som et holdepunkt, men ikke som noe fast og entydig når fiskerbonden foretok sine egne tidsberegninger av typen: ”Kalven kjæm med floa eller når månen står i sørvest.”⁹¹ Selv om potethøstingen skjedde årvisst, tilfalt den sjelden på samme dato fra år til år. Når fiskerbonden uttrykte seg gjennom et ”det kommer an på,” ytret de seg samtidig som både væravhengig og værforbeholden. For å komme dette ”uvisse” i møte, vet vi at de i tillegg til almanakken, søkte forutsigbarhet og kontroll gjennom å ”spå” i været og støtte seg til ”værprofeter.” Dette kan vi kalle en lokal kalkuleringsmetode og som et utfyllende korrektiv til de standardiserte riksmeldingene som ble gitt over radioen. Onnene kan betraktes som ”knipper” med arbeidsoppgaver hvor en ikke kunne forsere høytørken, men bare stille seg avventende inntil regnværet ga seg og nordavinden satte inn og ”hjalp til.” Her snakker de eldre om å ”vente på høytørken.” Tiden som sosialt fenomen, griper det å ”vente,” da som en individuell opplevelse og som noe relativt. Her benytter kvinnene ofte ordet om at: ”Den som venter på noe godt, venter ikke forgjeves.”

H. Bergson innførte begrepet *durée*, som vi kan oversette til varighet, for å angi tidsfaktoren som en del av det menneskets vesen og samspill. Begrepet var ikke bare knyttet til det sosiale rom, men også relatert til menneskets forhold til naturen. Her hevdet Bergson at det ikke var noen motsetning eller egentlig grense mellom mennesket og naturen. Vi kan derfor si at varighet også peker mot en forståelse av mennesket som integrert del av naturen. Varighet refererer da livssyklusen i forstand av vekst, endring og forfall. Varighet viser til noe prosessuelt og som ikke forbrukes,

⁹¹ I min barndom fikk vi høre at nyfødte barn ”kom rekende på ei fjøl.” Vi fikk med andre ord ikke noen innføring i årsakssammenhengen rundt barnefødsler. Min første seksualopplysning kan jeg vel si å tilegne meg gjennom sprinklene på hagegjerdet vi lå bak for på ”ulovlig” vis bivåne at kua ble parett med oksene. I dag foregår dette inne i fjøset gjennom inseminering.

men som varer ved. Dette ses også som en biologisk prosess knyttet til vekst, forfall og gjenvekst. Her står vi overfor en økologisk sirkel, slik vi har presentert fiskerbondens gjenvinningsmønster og livssammenheng i en form for "runddans."

Bergson betraktet ikke mennesket bare som et biologisk vesen og som materielt opptatt. Han fokuserte mennesket som et åndelig vesen også i estetisk forstand. Her forsøkte Bergson å gå lengre enn Kant i framhevelsen av mennesket som religiøst vesen, sett med utgangspunkt i det kategoriske imperativ. Bergson framhevet menneskets evne til empati som bevis på evnen til fordypning og innlevelse i tingenes vesen. Dette omfattet opplevelse av stemning og følelse av omsorg. I dette lå også evnen til estetisk sans og opplevelse.

Bergson søkte å "oppdage" det hele mennesket som sosialt vesen tillagt et følelsesregister og der "all vøren" henger sammen (Kolstad 2001). Vi kan dermed si at Bergson vil føye seg inn i en fenomenologisk tradisjon, hvor opplevelsen av tid (indre tid) står sentralt og som viktig dimensjon med sosialt liv. Når han framstilte mennesket som en integrert del av naturen, framstilte han tid som noe "innvendig" og prosessuelt. Bergsons arbeider bidro med tillegg til oppfattelsen av en kosmologisk tid, sett som eksakt målbar størrelse og kun som et "ytre" anliggende. Det vil si som universelt og utenforliggende. Durèe kan derfor oppfattes til å stå i et samtidig forhold til mennesket, i forstand av å være integrert del av egen opplevelse. Her foregripes den autentiske opplevelsen av å være "i øyeblikket." Slik er vi både i tiden og samtidig en del av den. Tidsopplevelsen preges derfor av et tosidig forhold, definert som ytre og indre tid. Mennesket lever i naturen og av naturen. Mennesket er natur.

Vi kan derfor si at vi kommuniserer ved hjelp av tiden og blir "oppslukt" av tiden som i et dialektisk forhold, med oss selv som aktør/deltaker og observatør. Vi betrakter tiden i form av noe refleksivt og som minne og refleksjon.

Tid som fenomen betraktet er derfor ikke bare et spørsmål om det kvantifiserbare. Tiden som faktor blir dermed en del av det orienteringsrommet som omslutter mennesket. Som noe erkjent og erfart blir det gjennom tidsfastsettelsen gitt konkret form ut fra opplevelser og hendelser. Fiskerbondens onner er eksempel på slike knipper av tidsopplevelse og som også kan ses som begivenheter.

Tid blir opplevd som følelse og stemning, som "travel" eller "langsom" og "lett" eller "tung," avhengig av aktørens fortolkning. Sett som "indre" tid framstår den derfor som noe personlig og privat. Ytre sett og historisk, peker den mot opplevelse av endring. Tid oppleves dermed som forskjellig og som noe "særegent."

Ricoeur (Kemp ibid.) snakker om ytre tid som en historiske tid som er basert på "virkelige" og konkrete hendelser. Denne benevnes som den "tredje tid" som forener og forsoner seg i en indre og en ytre tidsopplevelse som et felles referansepunkt:

"Således bevirker den grundlæggende begivenhed, der er indført som et tidspunkt i forhold til et oplevet øjeblik, at kalendertiden bliver "ydre" både i forhold til den fysiske og til den oplevede tid. Derved kan den spille rollen som formidler mellem de to "tider", idet den "kosmologiserer den oplevede tid og humaniserer den kosmiske tid", så de i virkeligheden vise sig kun at være to abstrakte aspekter af en og samme tid".
(Kemp 1996, s. 156-157).

Selv om tiden er et abstrakt fenomen peker sitatet mot at vi kan operere med to tider, en faktisk og en opplevd, - en konkret og en abstrakt. Om vi regulerer menneskelig forhold ut fra et og samme tidsregime, opererer vi likevel med ulike tidsopplevelser. Selv om ytre og indre refererer seg til ulike registreringsmåter, som konkret og

abstrakt, kan de likevel som tidsopplevelse betraktes som like reelle. Slik er tid som fenomen vanskelig å gi konkret form eller mål. Fenomenologisk tid gripes derfor gjennom stemninger, hendelser og begivenheter. Ytre og indre tid representerer ulike størrelser, men der fiskerbonden omslutes en kosmologi der stedets økologi blir styrende element (ref. Barth 1966, 1978).

I avhandlingen blir strukturendringer og næringsutvikling knyttet til begrepet modernitet for å speile samfunnsendringene. Begrepet vil her ikke bli elaborert i henhold til betraktninger rundt det postmoderne eller senmoderne, men er reflektert i generasjonsmøtet. Modernitetsbegrepet vil i denne sammenhengen ses i forhold til fiskerbonden knyttet til begreper som utvikling og avvikling. Modernitet vil her være ensbetydende med en prosess der det "nye" skyver det "gamle" til side. Hva som blir definert som avvikling eller utvikling, er derfor avhengig av det ståstedet en har eller det perspektivet en velger. Selv om etterkrigsperioden har bidratt til materiell vekst og sikring av generelle velferdsgoder som for eksempel like rettigheter knyttet til trygdeordninger og lønna arbeide, har vi samtidig fått en segregering av aldersgrupper med intersemotsetninger mellom gammel og ung.

Moderniseringen har medført at det tradisjonsbærende erfaringsgrunnlaget som ga de eldre autoritet ikke lenger er statusgivende. Når kunnskapsbasen dreies fra praktisk til teoretisk orientering, devalueres erfaringslæringen og svekker forbindelseslinjen mellom fiskerbonden og utdanningsgenerasjonen. Vi kan si at et begrep som *durée* knyttet til varighet og kontinuitet i næringssammenhengen, svekkes. Sammenhengen og videreføringen mellom generasjoner brytes i et livsforløp med få tangeringspunkter og manglende interesser knyttet til et felles livsrom.

Pedagogene Rita og Tom Tiller (2002) påpeker at skolesystemet i dagens samfunn er preget av en instrumentalistisk og teknologisk rasjonalitet, basert på en teoretisk vinkling og der skolen blir "tidstyv" i forhold til den praktiske hverdag og virkelighet. Forfatterne lanserer idèen om "den andre dagen" med referanse til 1950-tallet da elevene gikk annen hver dag på skolen, som et botemiddel for større nærhet mellom teori- og praksisfeltet. En større tilnærming mellom disse to områdene, ville ikke bare føre til større skolemotivasjon, men også bidra til et helhetsperspektiv med større nærhet mellom det rasjonelle og det emosjonelle området, blir det hevdet.

I vårt tilfelle kan vi si at deler av denne kontaktflaten eller forbindelseslinjen kan bli søkt vedlikeholdt gjennom unge som ønsker å lære seg lefsebaking og matteveving. Selv om disse aktiviteter i et samfunn som baseres på eneyrker og ikke kombinasjonsløsninger neppe vil få karakter av noe annet enn å være en fritidssysselfor spesielt interesserte, kan denne læringsarena oppleves som forsøk på videreføring av husholdsprodukter som i dag kan bli underkjent og oversett. Slik kan vi si at både kontaktflate og samforståelse kan bli opprettholdt. Vi snakker om respekt for praktiske arbeidsoppgaver, ikke minst knyttet til det feminine felt.

Det moderne kvinnelivet stilles derfor overfor tidsklemmen når ansvaret for mor og hennes sysler skal integreres i et profesjonalisert yrkesliv. Parallelt sitter mor og føler seg ensom og med opplevelsen av at tiden føles som "langsam." Hennes livsverdier er satt under "press" av det "nye," omtalt som det "moderne" og som gjør at eldre føler seg "mindreverdige."

Dersom vi knytter begrepet *durée* til opplevelsen av verdighet og verdighetsbeskrivelse i forhold til tradisjonsforløp sett som en type varighet, vil vi kunne si at de eldres fortelling har verdi som meningsbærende, som i en fortsettelse av seg selv. Vi snakker om arv og at noe nedarves i muntlig og praktisk forstand. Slik kan fortellingen bli tradisjonsbærende og ses i sammenheng med en videreføring av sosialt liv, som en form for *durée*. Fortellingen kan bidra opplevelsen av å dele livsrom. Slik

skapes ”signifikante andre” gjennom en felles samtale (Mead 1974). Samforståelsen får relevans gjennom samarbeid som styrker samhold. Det er slik vi kan snakke om fellesskapsopplevelse og empati knyttet til et begrep som solidaritet, som en type optimal (sam)forståelse. Dette er tradisjonens styrke i form av kontinuitet og likhet som både binder sammen og kan gi trygghet.

Vi kan si at fiskerbonden befant seg i en form for ”tidlighet” sett som ”væren i tiden” ut fra et langsiktig tidsperspektiv (Kemp 1996). Som naturbruker kan vi si at de orienterte sine arbeidsoperasjoner i og gjennom naturbetingelsene, og som ikke minst kom til syne gjennom en arbeidsorganisering vi har kalt onnetid. Dette kan vi omtale som en ”væren i tiden” som må deles av andre for å gi mening og fellesforståelse, og som motsatt av å føle seg desintegret.

Tradisjonsoppløsning og brudd gir en ny form for frihet, men som samtidig kan gi opplevelse av anomia, meningsløshet og usikkerhet. På samme måte framheves individualitet framfor samhold og fellesskap der ”refleksive andre” blir utskiftbare. Selv om fiskerbonden i stor grad måtte styre sitt arbeide etter værforholdene, hadde hun ofte kontroll over egne arbeidsoppgaver og som de eldre ser som en type ”frihet.” I kontrasten til egne arbeidsoppgaver, oppleves de yngres yrkesliv som ”oppjaget” og ”travel.” Kanskje er det grunn til å etterlyse den ”langsomme” tiden som uttrykk for varighet (sammenheng og kontinuitet) og kontroll, sett som motvekt til den moderne frihetsøken opplevd som fragmentarisk (Hylland Eriksen 2001). Knyttet til arbeidsbegrepet og forståelsen av *durèe* sett som noe meningsbærende, står vi overfor spørsmålet om hva som er utvikling og hva som er forvitring, eller hva som kan anses som ”vekst?”

7.6.2 Onnetid

De eldre kvinnene sier de har arbeidet hele sitt liv. Uten å referere seg til noen bestemt yrkeskategori, har arbeidet stått sentralt for deres identitetsbekreftelse. Arbeidet blir definert som aktivitet, virksomhet og gjøremål knyttet til fysisk utfoldelse. ”Å sitte med hendene i fanget,” anses som det ultimate uttrykk for å være uvirksom og knyttes til ”latskap.” For kvinnene framstår arbeidet som en dyd, ikke bare av nødvendighet, men også sett i forhold til et æresbegrep om å vise seg som en ”dyktig” husmor. Som eldre knyttes arbeidsfliden også til ”tilregnelighet” som motsatt av å være senil, når kvinnene for eksempel understreker viktigheten av å fastholde gardinskifter til jul og 17. mai slik skikken er.

Selv om de fleste av fiskerbondens oppgaver er kommet til opphør, kan vi betrakte kvinnenens håndarbeidsproduksjon som en restkategori av det å arbeide og være sysselsatt på ”heltid” og gjennom hele døgnet ”på tamp.” For kvinnene blir håndarbeidet betydningsfullt for å referere seg til omverdenen. Håndarbeidet knyttes til kvinnerollen. Aktivitetsstua på eldresenteret har vansker med å rekruttere menn. Kvinnene sier at de kjenner de ulike arbeidsoperasjonene som ”til fingerspissene.” Arbeidsbegrepet omfatter både det å gripe og begripe som i et integrert forhold. Til det å gripe tilhører kjennskapen til redskapenes potensial og håndlaget for arbeidsutførelsen. Å begripe innebærer erfaringer hentet fra en livslang praksis som internalisert i kropp og sjel, sett som kyndighet. Her plasseres arbeidsøkter og arbeidsplikter som i en orden av noe evigvarende, og koblet til det vi har kalt naturalhusholdets årshjul som i en vedvarende strøm uten begynnelse og slutt.

Selv om onnene⁹² mangler, opptrer kvinnene som om de fortsatt er fiskerbonde når de også som enker, søker å opprettholde et innarbeidet arbeidsmønster som kan knyttes til et større hushold, slik både matforrådet og renholdet kan vitne om. Kvinnene snakker her om betydningen av å holde en "normal" livsførsel, sett som "gammel" vane og som omtales som "innarbeidet." Rutine gir følelse av kontroll. Vi snakker om å "vare ved" sett som vane, ut fra at gjenkjenning gir trygghet.

Med utgangspunkt i naturhusholdet legitimeres selvbildet ut fra en hverdagsetikk som gjør at de fortsatt mater skjæra, også med fruktskall.⁹³ Selv om gårdsarbeidet og husdyrene ikke finnes, holdes kontakten med fuglene og noen har katt. Slik kan vi si at kvinnene både gjennom arbeidsoppgaver og omsorgen for dyr, søker å opprettholde egne rutiner som noe vedvarende (ref. *durée*), gjennom en form for "personlig" kontinuitet. At de samtidig ser seg selv som siste leddet i arverekken, når kjeden oppleves som brutt ved at barna har etablert seg i andre sammenhenger, erkjennes med både sorg og stolthet slik vi tidligere har sett.

Selv om kvinnene ikke assosierer seg til en bestemt yrkesprofesjon, har vi sett en sterk betoning av arbeide som viktig i deres liv. Opplevelse av et evigvarende arbeide knyttet både til døgnet og årstider, uttrykkes gjennom at de har "arbeidet med sola." Selv om der ikke alltid var bare solskinn på Helgelandskysten, inngikk dagslyset og årsrytmen i en skala for å lette arbeidsbyrden og optimalisere resultat og avkastning. Rabarbraroten ble for eksempel alltid plantet i le av sørveggen. Poteten ble ikke satt før telen var gått ut av bakken, og den ble heller ikke høsta før nattefrosten representerte en fare for avlingen.

Vi står overfor en orientering i en fysisk og kosmologisk tidsdimensjon der almanakken⁹⁴ ga en tidsfastsettelse som rettesnor for egne iakttagelser og erfaringer som hadde betydning for onnearbeidet, lammingen og fiskeinnsiget. Almanakken ble gjemt som loggbok og pekepinn for kommende år. Almanakken kunne dermed brukes som både kalender, dagbok og årsarkiv når naturbrukeren hadde behov for å nyttiggjøre seg et mangfold av værtegn og "solmerker" i forutsigelsen av det som kunne forventes.

Selv om fiskerbonden visste at potetonna tilfalt i oktober måned, så kunne hun aldri vite nøyaktig på hvilken dato. Når "gammellæraren" fastsatte "potetesfri" om høsten, søkte han å justere tidspunktet i henhold til bondens vurderinger. Til dette formål nyttet det ikke å følge skolens timeplan, da potetfri fra skolen var ensbetydende med skolebarnas arbeidsinnsats på småbruket. Ordningen kan ses som skolemyndighetenes

⁹² De fleste steder vil vi finne navn etter bondens arbeide knyttet til onnetiden. "Nonshøyden" var navnet på haugen der sola står når arbeidsfolket kunne innta nonsmaten (nonen) ved 4-tiden om ettermiddagen. Sønnen til storbonden har fortalt at de i onnene hadde 7 måltider om dagen. Frokost kl. 1/2 7, 9-kaffe, formiddagsmat kl. 12, middag kl. 14, ettermiddagskaffe/none kl. 16, kveldsmat kl. 18 og nattmat ca. kl. 20/21 avhengig av arbeidets art og værforholdene.

⁹³ Fukt var ikke å få kjøpt på Øya før etter krigen, og da i et svært beskjedent omfang. Hver høst kom det "fruktbat" fra Hardanger og solgte epler som kunne lagres i trekasse i potetkjelleren, med tanke på å spises til jul. Ikke alle familier så seg råd til denne investeringen, som dermed ble betraktet som luksus. I dag finnes det i butikken fruktdisk med assortert vareutvalg.

⁹⁴ Christopher Hansteen (1784-1873), professor i anvendt matematikk, astronomi og fysikk ved Universitetet i Oslo (den gang Christiania) var fra 1815-1862 redaktør og beregnet den offisielle Almanakk for Norge. På denne tiden var almanakken ved siden av Bibelen den vanligste trykksak i norske heim. Hansteen forsøkte i arbeidet som redaktør en rekke ganger å få Universitetets kollegium, som var hans oppdragsgiver ved utgivelsen av almanakken, til å gå med på og utelate informasjon om været. Disse opplysningene mente han verken var basert på et vitenskapelig grunnlag eller var basert på observasjoner. Men hver gang saken ble reist, insisterte Kollegiet på at værkommentarene ikke måtte utelates. Her fryktet de en nedgang i salget dersom forutsigelsene av været ble utelatt (Bladet Forskningspolitikk nr. 1/2001).

forsøk på å imøtekomme fiskerbondens behov for barnas arbeidskraft i onnearbeidet. Skolen har fortsatt et avbrekk på høsten, men som i dag betegnes som høstferie. Selv om fiskerbondens arbeide var inndelt i økter og onner "arbeidsslakke" og perioder hvor en kunne "ta det mer med ro," sier kvinnene at de aldri hadde "ferie." For fiskerbonden ble onna en slags smelting for fellesskapsfølelsen, der de diskuterte vær og avling når alle var samlet rundt den samme forventning og spenning. Vi kan snakke om Øya som kollektiv og øyværingen som "samstemt." I forhold til Bergsons tidsforståelse kan onna også leses som en slags forening mellom ytre og indre tid, der grensene mellom mennesket og naturen på en måte oppheves. Det ligger i sakens kjerne at naturbrukeren var helt avhengig av naturrommet i en utnyttelse av ressursgrunnlaget. Selv om vi kan si at fiskerbonden opererte i en sone mellom kosmologisk og fenomenologisk tid, var hun helt avhengig av å bruke sitt skjønn basert på praktisk erfaring og som ble knyttet til oppfatningen av når "tiden var inne" for å sette potetene til eksempel.

Våren var en årstid som stilte innhøstingen i et slags påvente. Selv om fiskerbonden årvisst belaget seg på å gjøre våronna, kunne hun aldri fastslå oppstarten nøyaktig på dato. Denne skjedde i "tidens fylde" avhengig av når frosten var gått ut av bakken, og som igjen var avhengig av hvor "streng" vinteren hadde vært med is, kulde og snø. Slik hadde naturen en grunnrytme, men med sesongmessige svingninger. Hele familien var i sving med oppgaver avhengig av fysisk styrke i både fingrer og rygg. Alles innsats trengtes. Når mor sto med hakke og grev i åkeren, kunne "lillemor" plukke stein mens bestemor besørget matstellet. Det var derfor spesielt om våren og høsten at barnas skoleplikt sto i et konkurrerende forhold til husholdsdriften når barnas deltakelse var viktig.

Konflikten mellom skole og fiskerbondehusholdet er av Edwardsen (1984) knyttet til den "gjenstridige allmue" og hvor vi kan finne sitater som:

"Det er Næringen hvorom alt dreier sig", klager presten til prostens i 1886, Hensynet til Skolen kommer i anden Rekke ..." Og presten skriver: "Synes de at Barnet trænges Hjemme til et eller andet Arbeide, tager de ofte lidet Hensyn til, om Barnet derved kommer til at forsømme den hele Skoletid eller Del av den..."
(Edwardsen *ibid.*, s. 19).

"...Da Tiden fra medio April til medio Mai har vist de fleste Skoleforsømmelser, har man iaar forsøgt at indstille Skolen i denne Tid og lægge den til en for Skolesøgningen gunstigere Aarstid, en Forholdsregel, hvoraf man venter sig ikke liden Frugt". (1880, presten).
(Edwardsen *ibid.*, s. 120).

Når skolen gjorde krav på skolebarna, kunne fiskerbonden oppleve dette som et slags "tyveri" av barnet slik E. Edwardsen uttrykker det. I denne sammenhengen kan skolens innvilgning av potetfri ses som en imøtekommelse.

Dersom fiskerbonden tapte barnets assistanse i onnetiden, sto en ikke bare maktesløs overfor et "statlig overformynderi." En risikerte forsinkelser i arbeidet som også rammet levebrødet. Skolens pensum sto i så måte i et konkurrerende forhold til heimen. Skolemyndighetene kunne på sin måte oppfatte fiskerbondens motvilje som den "gjenstridige allmuen," slik Edwardsen har definert motsetningsforholdet. Selv om læreren kunne vise forståelse og være imøtekommende, som ved å innvilge elevene potetfri, sto han også i klemme når skoleplikten skulle overholdes. Her kan vi si at

læreren viste større lojalitet overfor staten som arbeidsgiver enn for ivaretagelsen av fiskerbondens interesser.

Vårmåneder i tiden april medio mai kunne derfor vise til de fleste "skoleforsømmelser." Like visst som våren for bonden var ensbetydende med forberedelsen av grøden, var denne tiden kjennetegnet av forberedelse til skoleferie. Når læreren sørget for gjennomføringen av avsluttende vår-tentamen og belaget seg for ferie sørpå, sto bonden i høy beredskap med tilretteleggingen for å sikre årsavlingen. Våronna var bondens viktigste onn, både ut fra forberedelsen og med høstingen i sikte. Tilvirket av åkerlandet, frøsetting og gjødsling dannet grunnlaget for innhøstingen, som tiden da forventningene skulle innfris med suksess eller møtes med skuffelse. Tegnet avlingen godt, var arbeidet "lett" og fylt med optimisme. I motsatt fall kjentes arbeidet "tungt" og innsatsen som forgjeves. I begge tilfelle gjaldt det å forberede grunnen med tanke på å berge vinterforsyningen. Her dannet fiskeriene en buffer mot eventuell "fiasko."

Selv om onnene som fulgte årstidene i arbeidsutførelsen var preget av gjentakelse, var dette en gjentakelse uten repetisjoner, da det ene året ikke fortonet seg som det annet likt. Dette viste til en "sårbarhet" med det uvisse som et aksiom og som igjen speilet deres væravhengighet der onnearbeidet aldri tilfallet det "skråsikre" verken med hensyn til arbeidsprogresjon eller avlingsresultat. Oppstarten ble omtalt i termer som "høvelig," "passende" og i tidens fylde for når det var "på tide" å begynne.⁹⁵ I påvente av det "rette" tidspunkt, omtalt som at "tiden var inne," sto fiskerbonden i beredskap og stilte seg avventende. Dette har vi kalt å være parat.

Når for eksempel Karl, slik det kunne fortone seg for en utenforstående, "bare" gikk rundt med "hendene i lomma" andre uka i oktober, observerte vi ikke bare et påvente, men også hans beredskap. Høyst sannsynlig gikk han og iakttok været når potetkassene, som var avlagte fiskekasser og grevene var klargjort ("skjeftet"). "Hendene i lomma" betydde med andre ord i dette tilfelle at mannen gikk og ventet og var parat. Karl var dermed forberedt og beredt til en og samme tid, som del av naturbrukerens beredskapsplan. I ventetiden konsulterte man almanakken og "spådde" været. Dette var basert på tidligere registreringer som erfaringsgrunnlag for en sannsynliggjøring av hva en kunne forvente.

Kompetanse i å være "god" værprofet ga lokal anseelse. Selv om alle kjente ordspråket om at "en rød morgen betyr en stormfull dag," måtte også andre komponenter tas med i en helhetsvurdering av det å foreskrive. På Øya fortelles det om menn som var ansett til og være så dyktige å spå værforholdene at naboer fulgte deres arbeidsplaner, ut fra når de begynte høyonna eller potetopptakingen. "Å se været an," uttrykte respekten for været, som en form for underdanighet når øyværingen sjelden trosset været, men alltid stilte seg avventende.

"Å vente" rommer dermed en tilstand ut fra en posisjon om å stå i mellom. En som venter befinner seg i et mellomvære, mellom det som er og det som skal komme, som å ha posisjonert seg i forhold til noe forestående. Til dette hører også forventningen om

⁹⁵ Å være i tiden er noe mer enn å måle rom mellom øyeblikk, slik vi kan si at det er pausen mellom tonene som danner den musikalske opplevelsen. I fiskerbondens arbeidsrytme var der avsatt opphold som "pust i bakken" for å samle seg til den videre framdriften. Da satt en ikke bare og innhentet krefter foran neste økt. En vurderte også arbeidet foran neste steg og var parat for det som skulle skje i det videre. Gjennom engasjementet til fortsettelsen, signaliserte en at pausen ikke bare besto av hvilen. Å være parat var det samme som å forholde seg avventende. Det betydde at mellomrommet mellom øktene inngikk som en integrert del av arbeidsprosessen. Slik kan vi si at det er "mellomtiden" som skaper opphold med rom for refleksjon og ettertanker. En ruster seg til fortsettelsen. Pausen er integrert i arbeidsprosessen, i motsetning til ferie som avbrekk.

et "godt" potetår, paret med skuffelsen dersom avlingen "slår feil." Slik handlet og kalkulerte naturbrukeren sin arbeidsinnsats ut fra forventninger basert på håp, tro og tvil. Ventingen kan derfor ses som en mental forberedelse der en stiller seg disponibel for det som kan komme. En har noe i utsikt, er forberedt og må derfor vise seg som parat. Vi kan snakke om å opptre opportunt. Kvinnene uttrykte dette gjennom å si at: "det var om å gjøre og ha orden i sysakene." Når sildeinnsiget kom på høsten kunne derfor Karl på kort varsel klargjøre båten og berge fangst og kanskje vinterforsyningen:

"Både havets "ja" og havets "nei" bygges inn i fiskerens og kystens erfaringsforråd. Et "ja" befester akkumulert kunnskap, et "nei" utfordrer den. Å være tilstede (på stedet) i rette øyeblikk bekrefter at fiskeren har anvendt sin erfaringsbaserte kunnskap med kyndighet. (Får "turisten" napp er det enten fordi han er med fiskeren, har hørt hans anvisning, eller av ren og skjær tilfeldighet). Og når fangsten er i gang kan du se fiskerens "skjulte kunnskap", som sitter i kroppen, handlaget og i øynene, komme til syne og utfolde seg. Sier havet fortsatt "nei" stevner båten mot land, denne dagen, for å overveie forholdene og neste utror." (Edwardsen 1992, s. 36-37).

Både påvente og avvente kan knyttes til forventning, sett som en form for emosjonell varighet der alternativer (å ha noe i bakhånd) inngikk som viktig beredskapsplan. Å stille seg opportunt var det samme som å finne "utveier." Dette kan også bli sett som problemløsning og sammenfaller med å være kreativ. Her kan kombinasjonsdriften som å "stå på to bein," inngå som i en total livsberedskap som kvinnene ofte omtaler i termer som å "finne råd for uråd."

Den dagen fiskerbonden tok til med potetsettingen hadde arbeidet i realiteten forlenget begynt, om ikke i åkeren så med tanke på våronna og "poteteslandet." Settepoteten var sortert i kasser og plassert på et lyst og lunt sted for å sikre optimal spiring av groen. Forberedelsen sett som forarbeidet, selve arbeidsstykket som potetsettingen og etterarbeidet som potetopptakingen, var lenket sammen i en produksjonskjede. Slik kan vi si at settepoteten inngikk som i en sirkeldans der fjorårets avkastning var potent med det kommende årets avling i sikte.

Ved innhøstingen var det som å begynne forfra når potetene ble sortert etter størrelse. De minste jordfruktene ble utvalgt til dyrefôr. De største ble sortert til menneskeføde og mellomstørrelsen ble settepotet. Slik inngikk potethøstingen som planmessig del av våronna. I så måte var ingen ting overlatt til tilfeldighetene, men foregikk etter en langsiktig arbeidsplan.

Dette var en naturtilpasning som aldri kunne tillate at en stilte seg likegyldig til fortsettelsen. Dagens arbeidsoppgaver var i så måte ikke bare beregnet på nuet, men integrert i tanken på morgendagen. Slik hadde den ene arbeidsøkten den andre både i utsikt og i sikte.

Arbeidsdagen var ikke nødvendigvis målt etter klokka, men ofte omtalt som "å arbeide med sola." Om sommeren da det var lyst hele døgnet, ble dagen oppfattet som "lang" og da kunne fiskerbonden arbeide til langt på natt. I vinterhalvåret før elektrisiteten måtte oljelampen benyttes og en søkte å korte nattarbeidet både for å spare "øynene," olje og brensel.

Årssyklusen pekte mot arbeidsprosessens uendelige karakter, omtalt som et liv "i arbeid med atter arbeid." Kvinnene hadde aldri følelsen av fritid når ferdigstilte

oppgaver så og si alltid innebar tanken på fortsettelsen. Uttrykket om å arbeide ”både i ny og i ne” kan beskrive følelsen av arbeidsoppgavene som evigvarende.

Selv om onnene representerte høydepunktene, var arbeidsdagen dessuten fylt med rutinemessige og faste gjøremål, kalt den ”daglige dont.” Her blir vannbæringen nevnt i første rekke som et arbeide uten opphør og som krevde fysisk ”tunge tak.” For å lette vannveien, inngikk også vannbæringen i et planmessig oppsett. To tomme bøtter ved brønnen signaliserte at husmoren på vei til et annet gjøremål, ville hente bøttene på returen. Bøttene talte i positur sitt språk i påvente av å skulle fylles. Husmoren kom derfor sjelden på sin tur tomhendt tilbake, men hadde ”utnyttet høvet” til parallelle arbeidsutførelser. Bøttene sto ved vannposten som i kortsiktig bero. De var med andre ord ikke gjenglemt. Var dette en fredag, visste alle at tanken på lørdagsbadingen hadde begynt.

Denne koordineringen av arbeidsoppgaver vil anskueliggjøre det som kvinneforskere har omtalt som ”samordning, mangfold og fleksibilitet” (Gerrard 1983). Parallelt med lørdagsbadet inngikk dessuten planleggingen av den forestående klesvasken, slik vi fra tidligere vet. To ulike arbeidsoppgaver fløt dermed over i hverandre til en og samme tid. Slik inngikk ”badesjauen” som ledd i et samordnet forløp, som forarbeidet til klesvasken. Husmoren kan her karakteriseres som en seremonimester for en rekke arbeidsoperasjoner der hun hadde hovedansvaret for samordningen.

Arbeidsoperasjonene krevde en langtidsplan, men aldri på detaljert nivå. Selv om fiskerbonden tenkte i et langsiktig perspektiv, var hun også parat å ”unytte høvet,” dersom sjansen bød seg og da fiskerbonden kan omtales som opportunist. Erfaringen gjorde at de visste å ”passe” anledningen og ble omtalte som: ”å smi mens jernet var varmt.” Dette skjedd ikke bare når kystfolket i sommernattens kveldstimer dro på seisjøen for å ”dra ferskfisk-kokeri,” når vanntemperaturen og strømmen var optimal og nærmest hadde brakt fisken like til naustdøra.

”Å passe anledningen” var også et resultat av ”å gjete været.” Innstillingen om å ”bie på været” var fundert i en optimalisering av ressurser når vi fra tidligere vet at fiskerbonden unngikk å rake tørrhøy i sterk vind. Å finne den ”rette” anledningen betydde også at en utnyttet øyeblikket. Det vil si at en opptrådte som opportunist. Ikke dermed sagt som en spontan handling, men snarere basert på lang erfaring om at ting kunne skje fort. Raske endringer med tanke på været, kunne bli omtalt som om at ”uværet kom som sluppet ut av en sekk” og videre som at ”sildstimen sto ikkje å venta.” Under alle omstendigheter var siktemålet alltid å unngå ”bomtur” og sikre gevinst.

Denne form for opportunisme er av Edvardsen (1984) omtalt som kompetansen i å finne det ”rette øyeblikk.” Om dette skriver han:

”Å unngå bomtur, å gjete økologien, å passe anledningen, å vurdere sjansene, å fire redskapene på rett sted til rett tid, å gripe det rette øyeblikk – var avgjørende for kystfolkets levedyktighet. Å ”sikre” seg mot bomtur, å være mer presis enn ”på lykke og fromme”, ikke overlate alt til ”håpet i henganes snøre”, var levekårenes krav til fiskeren. Den var en slags arbeidsdeling mellom fisker-erfaringen og Vårherre: den fisker som var tilstede i tide, kunne få Vårherres ekstra bidrag med i land.”
(Edvardsen *ibid.*, s. 128).

Å finne det ”rette” øyeblikk var med andre ord ingen spontan affære. Det ”rette” øyeblikket var basert på lange erfaringskjeder som også var nedarvet i generasjoner, og vil si det samme som å ha noe ”i utkikk.” Dette ikke som et flyktig punkt i seg selv,

men mer som et overveid og kalkulert tidspunkt sett som ”høve” og som en sammenføyning mellom erfaringslærdom og øyeblikksopplevelsen. Å stille seg åpen for øyeblikket, var som å være i nuet i form av og være både beredt og forberedt, til en og samme tid. Dette innebar å være i konstant beredskap overfor ”tilfeldigheter” og eventualiteter, som for eksempel tanken på sildeinnsik.

Slik kan vi karakterisere fiskerbonden som ”fastspent” i økologiske rammebetingelser ut fra en konstant utfordring, som også skapte spenning og ga variasjon. Og slik kan vi si at det i øyeblikksopplevelsen⁹⁶ fant sted en form for sammenføyning mellom den kosmologiske og den fenomenologiske tiden i kraft av det ultimate krysningspunkt for når en ”anledning” inntraff eller begivenhet fant sted. Det er mangelen på slike integrerte øyeblikk som avføder de eldres ensomhet. Durée som begrep kan da knyttes til fiskerbonden som naturbunden og væravhengig og peker mot en ”genuin” solidaritet preget av å ”være i samme båt.”

7.6.3 Arbeidsrytme

De eldre kvinnene visste sine oppgaver til punkt og prikke. Selv om de i dag sitter med ”hendene i fanget” som pensjonister, er det som om de ved hjelp av fortellingen kan gjenskape lefsbakingen gjennom hendenes bevegelse i ”tomme luften.” Selv om materialet og redskapene for bakverket mangler, har de ennå minnet i behold, som om de kommer noe tilbakelagt i møte. Selv om hendene ikke er like smidige og raske som før, besitter de eldre ennå mangt et knep å lære fra seg dersom de bare fikk stukket kjevlet mellom nevene, kan jeg tenke. Vi kan si at kvinnene har kunnskapen i hendene og som de selv omtaler som at de ”har dæ i nævan.” Dette refererer til praktiske ferdigheter, sett som kyndighet (kunnen) og som må anskueliggjøres gjennom arbeidsutførelsen. Det kan derfor være vanskelig for Otelia å svare en spørrelysten på når lefsedeigen var ferdig blandet, når dette må føles med deigen mellom hendene. Vi snakker om kroppslig internalisert kunnskap.

Kunnskapsinnlæringen gjennom arbeidsdeltakelse fra kvinnene var ”en neve stor,” sitter altså ikke bare i hodet, men har manifestert seg som kroppslig lærdom uttrykt gjennom at: ”dæ set i kroppen.” Den praktiske øvelsen har etterlatt sine spor i form av erindringen om arbeidsoppgavene, sett som erfaring. Dette kan vi kalle integrert kyndighet, sett som en sammenføyning mellom kropp og sjel og som kvinnene kan uttrykke gjennom at: ”e ser dæ før meg” og ”e minnes dæ så vél.” Kognisjonen og minnet hjelper dermed å komme noe tilbakelagt i møte, betraktet som eksterialisert og objektivert forståelse.

Vi kan dermed si at fiskerbonden kunnskap var nedfelt i en type praksis som var kroppsliggjort med en intim forbindelse mellom kropp og materialet (materien). Det er blant annet dette forskningen om minnearbeide er basert på (Haug op.cit.).

Her inngikk fiskerbonden ikke bare som integrert del av eget praksisfelt, men også som del av et lokalsamfunn med stor grad av felles forståelseshorisont som basis for ”hjelpsomheten” og solidaritetsfølelsen på Øya, slik det tidligere er nevnt.

Når vi betrakter kvinnene i en tid ut fra å være selvprodusenter, kan vi si at produktet som for eksempel lefsene fikk et utvidet meningsinnhold når de refererte til husmorens arbeide. På skolearrangementene der mange forskjellige lefsetyper kunne bli servert,

⁹⁶ Øyeblikksopplevelsen vil da kunne forstås som en forening mellom den kosmologiske og den fenomenologiske tid som gjenstår i form av det opplevde og erfarte (Kemp op.cit.). Selv om tidspunktene kan måles og avleses i kronologisk rekkefølge, er det hendelser og begivenheter som ligger i ”mellom” årstallene som blir opplevd ut fra det vi kan kalle individuelle ”øyeblikk.” Det er disse ”øyeblikk” som igjen kan sies å danne utgangspunkt for en historisk tid referert gjennom fortellinger, omtalt som den tredje tid.

forteller en kvinne at det ikke var vanskelig å ”peke ut” Otelias bakst, som om den var vedheftet hennes personlig signatur kan vi tenke. I så måte kan vi snakke om en type ”personlige sporing” der lefsene pekte tilbake på lefsebakeren. Slik kan vi si at håndarbeidet kunne bli synonymt med produsenten.

Otelias lefser var kjent for å være blant de hviteste i sitt slag, som kvalitetsstempel med Otelias håndtrykk og kjennetegn. Ved å omsette lefsene på det lokale markedet, ble hun ikke bare kjerringa i Vika, men ”lefsebakeren” Otelia. Hun var kvinnen som hadde kompetanse til å bedømme eggkvaliteten og melet som råstoff, samt deigens fasthet og steketiden avmålt etter hva som var ”passe” ovnstemperatur. Skal du bli hennes make må du inngå som hennes lærling.

I dette arbeidet hadde Otelia også evnen til å glede seg over prosessens skapende art, slik jeg kan spore hennes fortelling, som om hun utfoldet sin kreativitet bare ved å gi seg materien i vold. Otelia hadde da avsatt tiden myntet bare på bakeprosessen. Hun hadde lagt opp et serielt forløp i sammenhengende rekkefølge med ”utkjevling” og steking av leivene. I dette arbeidet kunne avbrudd være arbeidskrevende, når ovnen måtte passes for å holde ”jevn varme” (temperatur). Dersom en måtte avbryte prosessen, kunne en risikere å måtte starte forfra med oppvarmingen, som var sentral for kvalitetsbedømmingen av resultatet. Dersom Otelia fikk utfolde seg ”fritt,” kunne en betrakte hennes kroppsbevegelser som en aktstudie der hun nesten som ”fløt” i ett med bakverket. Dette må være det nærmeste vi kan komme det integrerte øyeblikk, når aktøren er engasjert og står i et direkte ansvarsforhold til eget produkt. Prosessen er skapende og tangerer en kunstnerisk utfoldelse, kan en som observatør tenke.

Selv om Otelia utallige ganger bakte flerfoldige lefser, kan det virke som om hun aldri tilfalt i gjentakelsens kjedsomhet. Selv om lefsene for en utenforstående syntes som ett og samme produkt, er det som om bakeprosessen for Otelias del aldri ble en kopiering av den forutgående. Kvaliteten på råstoffet var avgjørende i likhet med kvinnens dagsform, når flere forteller at de kunne ”utsette” enkelte arbeidsoppgaver dersom de ikke følte seg ”opplagt.” De hadde opplevd at de da kom til å ”plages” og dermed ville bruke ekstra tid.

Dette var variabler som kunne oppheve kjedsomhet og monotoni og som bidro til å øke spenningen, når produktet også skulle ”svare for seg selv” på et kundemarked. Kunden var for Otelia ikke likegyldig. Var lefsene ment for et Oslobord, var det påkrevd med ”absolutt” hvithet og mørhet. Skulle de derimot serveres internt i familien kunne hun som baker forsvare resultatet med forklarende tillegg i henhold til hell og uhell i forløpet. I. Elstad (1997) har beskrevet brødbakingen som noe prosessuelt og sier at:

”Gjennom brødbaksten møtes det kjente og det ukjente, utviklinga og blandinga av dei ulike melsortane, og det eigne og hemmelege livet til gjæra gjennom vått og lunka og søtt og trekkfritt, som sjølv må fullbyrde seg gjennom forheving og etterheving. Til sist blir deigen omskapt og døyr i omnen, der vi ikkje kan nå han. Det negative og mangelfulle, det som gjer at det er eit arbeid og er prosess, er ikkje det at gammel form må øydeleggjast, som hos Marx. Det er heller som hos Aristoteles, altså at noko enno ikkje er, men er på tur til å bli. Brødbaksten, og så også etinga, handlar om denne omskapinga til noko nytt. Så rundt baksten er det mange symbol og halvgløynte ting: Om mor og heim og barndom, om å halde oppe livet og å føre det vidare.”

(Elstad, *ibid.*, s. 65).

Selv om brødbakingen og lefsebakingen skiller seg i form av å være gjærbaust eller meldeig og i et forhold til å kunne betraktes som hverdagskost og festmat, har bakverkene noe til felles. Nemlig arbeidets prosessuelle karakter hvor husmoren står i et totalt ansvarsforhold. Skal hun sikre seg et produkt hun selv kan stå inne for, må hun legge sin flid i fasene med både for- og etterheving. Hun må være ”nøye” vurderende og konsentrert gjennom alle trinnene. Elstad skriver vidare:

”Å bake brød eller vaske koppar for hand lar seg beskrive som ein instrumentell prosess, og slik kan ein jo beskrive nær sagt alt. Men merksemda er ikkje berre retta mot det å bli ferdig, men like mykje på det ein held på med. Og den merksemda må til, også når ein skal gjere slikt eit enkelt arbeid som oppvask. Dersom utøvinga av handlekraft heile vegen er skjelnande og vurderande, og må gjerast godt eller dårleg, så har vi ikkje det skiljet mellom plan og prosess, eller middel og mål. Det er ikkje instrumentalitet i streng meining. Brødbakingsmaskinen slo ikkje gjennom.” (Elstad *ibid.*, s. 59).

I. Elstad betrakter baksten som instrumentell, om enn ikke i ”streng” forstand. At brødbakingsmaskinen ikke har fått noen utbredelse, knytter hun til at en maskin vil være å anse som en automat som skiller menneskekroppen fra materialet, og ”held prosessen inne i maskinen” (Elstad, *ibid.*, s. 58). Av dette kan vi kanskje slutte at husmoren vil unngå å føle seg som en ”automat” når meningen med arbeidsutførelsen ikke bare ligger i det ferdige produktet, men også inngår i framstillingsprosessen. Det er i prosessens forløp en kan kjenne gleden over å lykkes og irritasjonen over å mislykkes. I det skapende arbeidet kan en kjenne både melstøvet og vurdere deigens konsistens og fasthet. Det er her en finner ut når noe er ”passe.” Dette ”føler” en seg fram til gjennom bearbeiding i prosessens forløp, da det oppleves som vanskelig å formulere en ”bestemt” og eksakt oppskrift.

Produsenten evaluerer prosessen fortløpende, når produktet under bearbeidelsen av det ”kyndige blikk” skal søkes optimalisert ut fra en idè om en slags idealstandard for ”god” kvalitet. Det kyndige blikk relaterer seg til og er derfor ”fortrolig” med arbeidsutførelsen, - sett som innenforståelsen. Å ha kyndighet betyr at aktøren er innforstått med det underliggende og det underforståtte vi kan kalle dypstrukturen, og som munner ut i et ”akseptabelt” resultat (Meløe 1988).

Slik filosofen I. Elstad forsøker å anspore instrumentalismen⁹⁷ søkes en sammenføyning mellom ånd og hånd, slik det kan uttrykkes gjennom de 4H. Her er grunntanken at hånd og hjerne forenes i kropp og sjel, der handlingen framstår som en enhet av både holdning og ferdighet. Slik kan vi si at brødbaksten som eksemplet på en instrumentell prosess impliserer kyndighet, som kompetanse for å bake brød. Her måtte kanskje husmoren justere deigens beskaffenhet etter responsen fra medlemmene i familien, som for eksempel om far liker grovt eller fint brød. Slik kan vi si at omtanken for de som skal spise brødet også kanaliseres inn i selve deigen. Til det å kunne identifisere seg helhjertet med sitt produkt, tilhører at en er beskjeftiget fra begynnelsen med forberedelsen og til sluttproduktet som ferdig resultat. En er dermed engasjert i et forløp fra begynnelse til slutt, og der en kjenner avtakeren som

⁹⁷ Aristoteles som også var lege, søkte et skille mellom det åndelige og det biologiske i forsøk på å komme på sporet av menneskets vesen. Hensikten var å søke et skille mellom kropp og sjel for å finne et senter både for tanken og sjelen, sett ut fra mennesket som både rasjonelt og etisk handlende.

produktet er ment for. I det prosessuelle er tidsfaktoren aldri likegyldig, men inngår som integrert del. Vi snakker her om en prosess og om noe som er i utvikling og om noe som ”varer ved.” Når en forbereder og bearbeider en gjærdeig, står vi overfor noe uferdig som under bearbeidelsen skal finne sin endelige form. Det nytter med andre ord ikke å ignorere tiden deigen trenger for å heves. Da får en ikke brød, men ”klappakaker.”

Alle de eldre kvinnene har erfaring med heimbakst, som inngikk som del av deres faste arbeidsoppgaver. Å kjøpe kaker på bakeri, var noe de sjelden gjorde, med mindre de ville understreke høytid og fest. Når Otelia med mann og barn, hadde vært og kjøpt vaskemaskinen, vet vi at de feiret begivenheten med bakervarer, da wienerbrødene internt i Otelias familie overgikk hennes heimbakte lefser.

Når Otelia satte i gang med lefsebakingen, kunne det for det ”ukyndige blikk” se ut som om hun begynte i det øyeblikk hun tok fram ”bakstefjøla” og ingrediensene. I virkeligheten hadde Otelia startet lenge før, lik vi har sett ved potetsettingen. Når Otelia ikke kunne svare en spørrelysten verken om hvor mye mel hun brukte, om når deigen var ”ferdig” eller om hvor lang steketid hun brukte, berodde dette seg altså ikke på at hun ikke visste. Et svar som at: ”det kommer an på,” betyr bare at lefsebakeren forholder seg til en beregning med ingrediensene som premiss. Et diffust svar som at ”det spørs,” må derfor snarere tolkes som et uttrykk for arbeidsprosessens ”upresise” og uforutsigbare handlingsforløp med mange komponenter i gjensidig samspill.

Dersom melken ble for avkjølt måtte den på nytt forsiktig varmes på kanten av ovnsplaten. Ble vedkomfyren for varm, måtte fyringen reduseres gjennom reguleringen av ovnstrekken. Slik måtte Otelia hele tiden holde et våkent øye med og føre nøye overblikk med alle faktorene som var avgjørende for det hun kunne omtale som et vellykket resultat, uten heller aldri å vite nøyaktig når hun kunne anse seg som ferdig med den siste leiven. Men dette ”uvisse” var også en del av hele stekeplanen, når hun var forberedt å holde på til langt utover kvelden. Otelia var fortrolig med at lefsebakingen tar sin tid, men ikke nøyaktig på klokkeslett slik en kontorist vil etterspørre. Otelia var kjent for å være tålmodig. Det hente hun ble ”plaget” med bakingen, ut fra varierende råstoffkvalitet og andre faktorer. Forsinket og ”hefta” ble hun bare i de tilfeller noe kom i veien, som for eksempel at hun ble avbrutt ved at mannen trengte en håndsrekning i sitt arbeide.

Som lefsebaker sto hun heller ikke i et sett som ved et samle Brett, selv om den taktfaste rytmen og konsentrerte arbeidstempoet for en utenforstående kunne fortone seg som både støvet og ensformig. Hadde baksten for Otelia smakt av industri, hadde hun nok latt heimeproduksjonen opphøre. Hun var for ”makelig” anlagt til å falle innenfor denne stressbetonte monotoni. Selv om lefseleivene toppet seg opp, lag for lag, var hun ikke å betrakte som noen serie-producent. Når ”kunstneren” og heimeprodusenten Otelia nektet seg kopieringens kjedsomhet, var det fordi hun ikke bare bidro til å trygge eksistensgrunnlaget, men at hun også skapte sitt eksistensrom. Dette berørte og omfattet selvbildet.

Når aktøren og virksomheten svinger i en form for enhet, kan vi her snakke om å opptre i en form for samtidighet der tidsfaktoren ikke er likegyldig, men kan oppleves som opphevet. Vi kan snakke om å ”gå i ett med arbeidet,” som en form for enhet. En er konsentrert, og vi kan snakke om lyst og harmoni. Otelia gledde seg til å ta til med lefsebakingen, og hun ville helst ikke bli avbrutt i arbeidet. Dette dreier seg sannsynligvis ikke bare om at prosessen krevde en form for sammenheng og kontinuitet og at varmen måtte passes. Avbrudd betydde ”tidhefte” og kunne vekke irritasjon. Det samme som å ”komme ut av det.”

Flere av kvinnene forteller om at de i sitt arbeide har vært vant til å bli avbrutt, når for eksempel et barn måtte hjelpes. Dette har imidlertid ikke blitt oppfattet som "forstyrrelser," men snarere vært ansett som del av morsrollen. Det er dette vi har kalt mangfold i form av å utføre parallelle arbeidsoperasjoner og som kjennetegner kvinnenes samordning og fleksibilitet. Å kunne konsentrere seg om en arbeidsoperasjon over lengre tid, kunne oppleves som sjelden og "luksusbetont." Otelia sto alltid i kjelleren og bakte lefser. Slik markerte hun betydningen av arbeidet som forskjellig fra å stå på kjøkkenet og bake brød, og signaliserte dermed at arbeidet krevde konsentrasjon. Kvinnene refererer også til dugnadsarbeidet som betydningsfullt for å vinne respekt for arbeidsutførelsen. Her må vi også ta i betraktning at mange av de arbeidsoppgaver kvinnene utførte, ble oppfattet som "usynlig" arbeide. Her refereres det til oppvasken som bare ble sett dersom den ikke ble gjort. Kvinnene med ansvar for selvproduksjonen kunne nok bli både trøtt og lei, men hun bestemte ofte selv tempoet og hun visste hvilke oppgaver hun kunne "hoppe over" og utsette. Hun hadde dessuten oversikten og kunne føre kontrollen med arbeidets totalitet.

Otelia solgte ikke lefsene (resultatet) uten at hun var fornøyd. Selv om de andre neppe merket forskjellen, gjorde hun det som den "ansvarlige" bakeren. Og det var denne forskjellen som ga "spenning" ut fra det som ble karakterisert som vellykket og mislykket, når hun vurderte produktet opp mot trinnene i prosessen. Slik kan vi si at lefsebakeren følte seg som ansvarlig del av produktet, og der "hellet" var knyttet til det å "se seg fornøyd." Misnøyen var knyttet til å ha vært "uheldig," men ut fra betraktninger om "bedre lykke neste gang." Slik refererte kvinnene aldri til seg selv som "flink," men vurderte resultatet ut fra ulike "tilfeldigheter" i arbeidsforløpet. Identifiseringen med resultatet kan vi si er ensbetydende med å stille seg på parti med produktet. Når en har lagt ned tid og krefter ut fra en helhetlig produksjonsutøvelse, kan en bli stående som i et relasjonelt og dermed ansvarsmessig forhold til produktet. Gjenstanden fremstår dermed ikke som likegyldig. Den påføres en form for egenskap og "identitet" i kraft av produsenten og som vi har knyttet til kvinnens signatur. Det er dette som framkaller Hannas forsvar for genseren hun har strikket.

Da Hanna finner en genser hun selv har strikket i svigerdatterens søppelsekk, gremmes hun ikke bare over at plagget er kassert, og som tilintetgjort da den eldre kvinnen ikke ønsker å se sitt arbeide plassert på et søppelberg. Hun hindrer at genseren havner på fyllingen, og bevarer dermed sitt eget estimè som en som ikke kaster. Selv om Hanna for lengst har gitt bort genseren til sitt barnebarn, kan den ennå identifiseres som hennes (produkt) og på en måte som synonymt med henne selv. For ennå kan den eldre kvinnen erindre "strevet" med mønsteret i framstillingsprosessen.

Gjennom aktørens egeninnsats, håndgrep og bearbeidelse er dermed gjenstanden blitt påført en egenskap i form av å være "noe for seg selv," som vesens forskjellig fra andre gjenstander. Gjenstanden gir dermed identitet til håndverkeren som utøver. Den eldre kvinnen gjenkjenner produktet når hun ennå kan identifisere seg med strikkeprosessen og vil forsvare produktet som "sitt."

Å stå som egenprodusent avviker fra Marx idélære om produktivitetsskrefteenes "frie" spill slik kapitalismen karakteriseres, der maskinene og markedet har overtatt kontrollen over vareproduksjonen. Her vil det være et skille mellom for eksempel den trekrakken som er produsert på et samlebånd og den som er tilvirket for hånd av en og samme person. I det første tilfellet er varen "fabrikkert" og høyst sannsynlig masseprodusert. Den framstilles dermed anonymt uten varemerke med en spesifikk og personlig signatur som peker mot en bestemt person. I den maskinelle prosessen kan vi si at den ene krakken blir den andre lik.

Slik ville det ikke vært om vi kunne tenkt oss at Hans hadde laget krakken på eget bryggeloft. Da hadde han egenhendig ikke bare sørget for designet, men mannen ville også hatt en finger med i spillet for utvelgelsen av tresort og materialets beskaffenhet, som også skulle stå i forhold til bruken og til brukeren. Dersom kona trengte en krakk til fjøsbruk, kunne han stille seg mer "likegyldig" til produktet som ikke skulle stilles til offentlig beskuelse. Skulle krakken derimot tjene til sin hensikt i kjøkkenrommet eller stuen, kunne det være avgjørende å ha gjort sin flid. Her var krakken ment for stuen regnet som viktigst å kvalitetsstemple i henhold til begrepet om "finbruk." Noe som ikke i samme grad gjaldt for kjøkkenet. Målene måtte avpasses både etter bruksnytt og med tanke på brukeren. Dersom kona var liten av vekst var fjøskrakken høy, når skammelen ble justert etter høyden på kona, - som ment for henne personlig. Den var allerede før produksjonsøyeblikket påtenkt en bestemt person. I så måte var krakken heller ikke anonym, men framsto som synonym både for snekkeren og brukeren. Den framsto som en relasjon til sin bestemte bruker. Det betydde ikke at ikke andre kunne benytte krakken, men da var dette alltid betraktet som et lån. Selv om krakkens bruksverdi var rangert i henhold til familiens standarder for "fint" og "stygt" med tanke på inne- og utebruk, var den under alle omstendigheter tilvirket under hensynet til bruken og nytten. Overskuddet av tid og krefter kunne manifestere seg gjennom fliden og dekoren som krakken eventuelt var "kjærtignet" med ut fra tanken på mottakeren, og der et trenet øye alltid gjennomskuet fliden som var nedfelt i håndverket, og som igjen befestet den nære relasjonen mellom produsent og bruker. Under det individuelle tilvirket er krakken i alle henseender synonymt med Hans, gitt hans signatur vedheftet tilvirkerens æresbegrep.

Hans blir som krakkens talende representant, når det bare er han som kan gjøre rede for denne "spesifikke" krakken. Alle krakkene på samlebrettet har ingen slik talsmann til å snakke for seg. Her er den ene krakken den andre lik. I så måte vil de framstå som likegyldige i formen. De er kun av interesse som pengeverdi. I kraft av å være en salgsvare for et likegyldig marked, beregnet på et anonymt publikum, - som det motsatte av å være dedikert og som synonymt med brukeren. I denne prosessen er det kunden som gjennom bruken kan foredle formen til dens subjektive anvendelse som "sin," men da med forvissning om at den kan erstattes gjennom kjøpet av en ny. Dette står i motsetning til å være et signaturprodukt, hvor en kjentmann kan identifisere hvem som har lagt siste hånden på verket.

Når håndarbeidene til Øyas kvinner var utstilte som gevinster på redningsfestens tombola, kunne kvinnene identifisere hver enkelt bordløper, vott og lestepar for med blikket å gjenkjenne produsenten. For det "kyndige blikk" falt dette "enkelt" når de via masketethet, mønster- og fargevalg kunne gjenkjenne håndverksutøverens husflid. De kunne til og med vurdere kvaliteten på garnet med referansen til sauene og kvaliteten på ulla:

"Noen av sauene var spesielle, Bjarnes mor kalte dem "sjøvottsaua". Det var om å gjøre å beholde å beholde denne "rasen": de gav den beste ull for sjøvotter. Og her er vi ved et vesentlig punkt: det beste på land svarer til det beste på havet. I sjøvotten møtes kjønnene i arbeidsdeling. Mannens arbeidsoppgaver på havet er allerede "med" i ulla og stellet av sauene. Votten ligger i ulla som emne. Den ligger som emne i sommerens grønne fjellbeiter." (Edwardsen 1984, s. 40-41).

I husflidsarbeidet sto hånd og materiell ikke som atskilt. Samspillet pekte både innover i husholdet for behovet av "myke" votter og utover i landskapet for sauebeiten, for å

sikre ”god” kvalitet på ulla. Helheten var en forutsetning for kvalitetssikringen. Det er dette vi kan kalle å være integrert og som omhandler det å være ved. Herav følger idèen om varighet sett som et kontinuerlig forløp i forbindelsen mellom menneske og natur.⁹⁸ Av det å være integrert følger at en kan ”sette seg inn i” hverandres gjøremål, som å gi en ”håndsrekning” og opptre kollektivt. I arbeidsprosessen berører vi både en væren og en varighet i form av livsform og livsløp. I vår sammenheng kan dette knyttes til både produksjonssirkelen og generasjonsløp. Vi kan si at selv om livsgrunnlaget var underlagt en kosmologisk tidsdimensjon, ble naturgrunnlaget forvaltet gjennom ”lagret” lærdom og inngikk dermed en form for som psykisk struktur.⁹⁹ Da snakker vi om et erfaringsmateriale med overføringsverdi både mellom generasjoner og driftssesonger. Slik kunne erfaringen fra fjorårets høyavling lagres som en form for ”indre tidsanskuelse” når vi snakker om en manifestert livsstil der ”indre tid” inngår som del av identiteten som fiskerbonde:

”Identiteten og erfaringen blir på denne måten både ”tidløse” og tids-aktuelle. Erfaringene tilegnes og anvendes i brukssammenhenger, i situasjoner lokalisert i tids-rom. Situasjoner og handlinger kan tidfestes i rekkefølger. Gjort er gjort. Skjedd er skjedd. Livet, dvs. min eksistens i tids-rom, min tid i Tiden, er forgjengelig. Men innenfor min levetid fastholdes jeg i den eksistensielle tidsdimensjon hvor fortid, nåtid og framtid forvaltes fra ”noe passert” og ”noe enda ikke kommet” til nærvær underveis, til identitet, til eksistens. Mitt liv utspilles i begge tidsdimensjoner, i forgjengeligheten og i varigheten.¹⁰⁰ Jeg vedvarer mens jeg forgår.”
(Edwardsen *ibid.*, s. 126).

Varigheten kan her ses som et grunnleggende åndelig begrep eller sinnstilstand. I den ligger fiskerbondens sjel begravet. Å bevare sin identitet omhandler beskyttelsen av det som varer ved i minnet, sett som erfaring. Når arbeidsoppgavene tapes og blir borte, kan dette avleires som segregering og gi følelsen av ensomhet.

⁹⁸ H. Bergsons filosofi gikk ut på at all ”væren” henger sammen og der det også er mulig å tenke seg en direkte kommunikasjon mellom alt som er til. En livsfilosofi som er prosessuell i en livspraksis basert på grunnleggende etiske prinsipp, lik filosofen I. Kant. Her er det ingen motsetning mellom menneske og natur. Det finnes heller ingen grenseskiller. Varigheten setter ikke tingene etter hverandre på rad. Den omhandler det som er integrert. Varigheten er derfor heller ikke synlig, men mer å betrakte som en åndelig eller mental tilstand, sett som en slags naturfilosofi ut fra et sirkulært livsløp vi kan si kjennetegner naturbrukeren, som i et forhold til vekst, forfall og gjenvekst.

⁹⁹ Filosofen I. Kant (Storheim 1983) behandlet anskuelserformer gjennom en ”transcendental deduksjon” som avleder våre mulighetsbetingelser, der vår erfaringsverden er avhengig av å relatere seg i dimensjoner som tid og rom. Deduksjonen dreier seg om at all erfaring er syntetiserende for en verdensanskuelse med gjenstander ordnet i tid og rom, som premissførende dimensjoner for den menneskelige væren. Hvis vi kunne tenke oss koordinatene tid og rom som opphevet, ville Kant kunne hevde at vi ikke bare mister orienteringsevnen, men at vi også vil tape tilgangen på et felles erfaringsrom som basis for kunnskapsfeltet. Jegéts tankemessige enhet eller bevissthet, baserer seg på en romlig forståelse som forutsetning for kausalitet i et årsak-virkningsforhold og omvendt. Her blir tidsaksen som koordinat nødvendig bakgrunnsteppe for å definere og sammenholde det som til en hver tid kan betraktes som ”gyldig” kunnskap. Det vil si grunnlaget for menneskenes felles ”åndende.”

¹⁰⁰ H. Bergson snakker om ”væren” som den tid der varer og bevares. Det som varer ved når noe annet forgår og som vi kan oversette til varighet. Som under evighetens synsvinkel stilte fiskerbonden seg på lag med naturen. I en viss forstand var de naturvitere uten å identifisere seg med naturvitenskapen, når de baserte sitt liv mer på common sense enn ”objektive” fakta. Her sto omsorgen sentralt for mennesker og naturen under en form for totalitet, og kanskje kan vi her med rette snakke om fiskerbonden ut fra begreper som økofeminisme slik det i denne avhandlingen er lansert.

7.6.4 Tradisjon og mèt¹⁰¹ som peilingspunkt

Å være integrert er å se sammenhenger; gjennom døgnet, årstidene og å føle samhørighet med slekt og naboer. Det samme som å være menneske sammenføyd med naturen, "Allmakten" og værguden til en og samme tid. Vi snakker her om et forhold som kan ytre seg som en økofilosofisk varighet i form av forventningen om at "naturen går sin gang." Dette ut fra en type kosmologi som at etter dag kommer natt og etter flo kommer fjære, som i en "skråsikker" og evig runddans. I dette lå et partnerskap mellom menneske og natur. I naturen fantes både med- og motkrefter som en måtte lære å kjenne og avpasse, uttrykt som å arbeide "med sola." Når omsorgsbonden kjente seg som en del av naturens syklus, sporer vi det integrerte menneske i pakten med all-naturen som en form for innordning og tilpasning. Vi nærmer oss en sluttet sirkel der det å kjenne seg sammenføyd er ensbetydende med å være integrert, og integrert er det samme som å være sammenføyd og som kan karakteriseres som "varighet."

Sirkelresonnementet omfatter aktørens helhetsforståelse der en selv inngår som en del og kjenner sin plass, som i et forhold vedrørende gjensidig betinging, - lik plommen og egget. En integrert person vil føle seg engasjert, føle sammenfall mellom tid og gjøremål, som å bli "oppslukt" og "glemme" tiden: "E vesst ikkje a før dæ va kveld," kunne kvinnene si når arbeidet kjentes "lett og lystbetont," uten "tidshefte" og problemer.

Omsorgsbonden tenkte i sammenhenger vedrørende den daglige dont ut fra materiell gjenvinning og da i sammenhengende generasjonskjeder. De fulgte i sine forfedres fotefar i et samfunn fra vogge til grav. Slik kunne de via den muntlige overføring og fortellingens tradisjon sitere seg tilbake til generasjonene før dem, både i tale og gjerning. Utsagn som at: "All ting forandres med tid og med år" og "spare kan lenge vare" kom derfor til å "leve" lenge etter referenten. I et tradisjonsbærende forløp telte både fortid og nåtid, - som viktig for fortsettelsen. Forbindelsen mellom generasjonene ble vedlikeholdt gjennom de fortløpende arbeidsplikter i sesonger og onner og der fortellingen støttet gjentakelse og skaperkraften. Den anviste.

Som arvtakere fulgte kvinnene sine mødre og videreførte det kvinnelivet som ble forventet. "De hadde ikke noe valg," heter det i dag når de eldre kvinnene ser sine døtre i et annet løp. Den generasjonen kvinner forskeren tilhører og representerer har derfor brutt med et tradisjonelt kvinneliv, sett som både rettesnor og tvang.

Tvangen var knyttet til skjebnebestemmelsen og der alle betraktet seg som "i samme båt" i et landskap der fiskerbondens geskjeft var enerådende. Om noen kunne føle at deres "evneustrustning" pekte utover naturalhusholdningens kompetansefelt, så var veien og avstanden til et teoretisk yrke lang. Det fikk da også Otelia erfare. De fleste slo seg derfor til ro med sin tilværelse, omtalt som en form for skjebnebestemmelse, - lik en Per bufast.

Den tradisjonsbundne læringen fulgte en kjønnsrelatert orden. Slik kunne datteren ved hjelp av morens kyndighet lære lefsebaking og spinning. Sønnen lærte garnbøting med faren som læremester. Slik ble barna via foreldrenes orden og rekkefølge satt inn i redskapenes mening og bruk. Fingerferdigheten kom gjennom praktisk øvelse og repetisjoner. Slik fikk avkommet blikk for redskapsbruken med henblikk på voksenlivet. De fikk kyndighet i livsformen med å være fisker og bonde. Tryggheten lå

¹⁰¹ Mèt viser til fiskeplassen. I følge ordboka kan det også skrives som mèt og mea i bestemt form. "Mea" er navnet på Norges fiskarlags medlemsblad. På Helgeland omtales mèt som intetkjønn. I bestemt form omtales dette som mètet. Jeg har derfor holdt meg til den skriveform som ligger nærmest opp til denne dialekten.

i den tradisjonsførende rettesnor for å lette arbeidsstegene fra ”skårungen” til ”vantmannen.” Og da måtte en forstå seg på både naturgrunlaget og bruken av redskaper, i form av for-forståelse og for-kunnskap.

Filosofen J. Meløe (1997) illustrerer denne innsikt gjennom eksemplet med å tilegne seg garnbøtingens kunst, som også knyttes til forståelsen av fiskeriene og naturlandskapet. Når en har forstått garnets betydning og sammenhengen det inngår i, hevder Meløe at vi også vil annamme forbindelsen til husholdet og en hel næringskjede. Om dette skriver han:

”Når du har fått et klart blikk for det mønsteret garnbøteren knytter og for den redskapen han håndterer, trer handlingens *skikkelse* klart frem. (Koreografien blir synlig.) Men poenget med det han gjør, ligger fremdeles i halvmørke. Du ser at han gjenoppretter et mønster og det et poeng inni poenget. Men selve poenget, *hvorfor* han gjør det, eller hva det er han gjør, når han gjør det, det får du ikke øye på ved å se nærmere på maskene eller knyttingen. Der er det foreløpig ikke mer å se. Jeg kan *forklare* deg hva poenget er, men jeg kan ikke gjøre det uten å forklare hva et garn er. Og det kan jeg ikke gjøre uten å snakke om fisk og fiske med garn, fra garnbåter, etc. Dvs. jeg kan ikke gjøre det uten å snakke om den *verden* som garn og garnbøting hører til innenfor.”
(Meløe *ibid.*, s. 343).

Kunnskapen om garnbøtingen dreier seg med andre ord ikke bare om garnet i og for seg. Innsikten dreier seg heller ikke bare om å gjenopprette et rutemønster med en bestemt maskevidde. Som tilleggsforståelse til forståelsen av garnbøtingen knyttes bruken, sett som fiskeredskap i rekkefølgen av å vite hva slags fiskeslag og størrelse garnet er tiltenkt og ment for. Det er med andre ord gjennom bruken at garnet sett som redskap kommer til sin rett. Det er da ”skikkelsen” kommer klart fram, slik Meløe uttrykker det, når ”gjenstanden” knyttes til sitt ”rette” element.

Da berører vi livsessensen i spørsmålet om å sikre seg mot bomtur for å berge middagsmaten, og da må en vende seg fra bryggeloftet og over til fiskeplassen som stedet (mèdet) for sjøsettingen av fiskeredskapen (dial. ”sjøbruket”). På denne måten kan garnet og garnbøtingen altså bli metonymt med en hel næringskjede, som et lag på lag eller som et poeng bak poenget ut fra en kunnskapsprogresjon som ekspanderer gjennom praksis. Den nære forbindelsen mellom kjøkkenet og fiskeplassen har noen av kvinnene uttrykt gjennom ordtak som: ”Mèdlaus mann e matlaus mann” og ”alt mæ båten går, går gryto.”

Vi skal med andre ord ikke oppholde oss lenge ved garnbøtingen som maskulin aktivitet, før vi værder fiskemèdet som stedet der fisken skal hentes og fornemmer forbindelsen til matforsyningen og den heimeværende kvinnen. Slik kunne vi betrakte mèdet som infiltrert og en møteplass mellom sjø og land slik fiskerbondens liv var innrettet.

Mèdet er som et trigonometrisk punkt i skjæringspunktet hvor linjer krysses.¹⁰² Dette finnes i fiskerens hukommelse eller som blyantriss på fjordfiskerens private sjøkart som følger han og båten. Vi står overfor en tradisjonsbunden kunnskapsarv som er

¹⁰² Da forskeren en sommer skulle prøve fisket etter uer, etter anvisningen av et mèd, oppdaget hun at fjøset som utgjorde et av punktene for stedsangivelsen var borte. Her hadde nok fiskeren som stedfestet mèdet ikke tenkt seg at fjøsbygningen kunne forsvinne, men snarere regnet den som et ”fast” holdepunkt.

basert på en aktivisert lokal kunnskap som oftest har gått i arv fra far ("vantmann") til sønn ("skårunge"), og der en på Øya ennå kan snakke om hvem en fikk mèdet av. Stedet er i så måte særegent og spesielt. Det er for eksempel fiskeplassen til Karl, og i en viss forstand respektert som personlig og "privat." Slik hadde de fleste fjordfiskere "sine" mèder og som inngikk i en lokal forvaltning av de kystnære områder ut fra en form for hevdvunnen rett. Slik kunne en lokalt fordele de nære fiskeplassene på allmenningens hav hvor det ikke finnes grensevarder (Maurstad op.cit.). Med utgangspunkt i mèdet kan vi si at fiskerens brede kompetansefelt ble utfordret i forhold til et lokalt kunnskapsfelt med basis i erfaringslæring. Mèdet kan betraktes som et møtested mellom natur og kultur der fiskeren måtte beherske både garnbøtingen og det undersjøiske landskapet. Her inngikk topografi, havstrøm og vindforhold i redskapsbruken ut fra et opplæringsøyemed mellom gammel og ung. Mèdet kan i så måte ses som et "privat" rom på et allmenningshav, knyttet til en spesifikk erfaringslærdom avhengig av å ha praktisert fisket på akkurat dette ene stedet.

Når en dro ut med båten for å plassere seg i posisjonen av mèdet, hadde en ikke bare forberedt fiskeredskaper. I forkant hadde en også søkt å sikre fangsten gjennom å iaktta fuglenes flukt, vindretningen og forsikret seg om at sjøen var på innsig. Fløende sjø ga håpet for at yngelen ble ledet inn fra havet som åte for fisken som fulgte etter. Når alle faktorene stemte overens og hadde sammenfall, var dette en forsikring mot "bomtur," i motsetning til å dra ut på "måfå" som for å friste lykken.

Slik kunne også Otelia fra sin landpost i vinduet på sørloftet, følge "Telias" dans over mèdet, og når hun visste at dersom båten lå i ro da var stedet funnet og fiskesnøret var senka i sjøen. "Telia" i stilla betydde at fisken ble dratt over rekka. I motsatt fall var båten i søk og da var Otelia ekstra spent ved heimkomsten. Otelia kan aldri huske at Karl vendte heim uten fangst. Var han lenge på havet, kunne dette bety to ting. Enten fikk han mye fisk eller så fikk han lite. Jo mer båten fartet mellom steder og søkte etter fisken, desto lenger tid gikk det for å "berge" fangsten. Her var spørsmålet om å "berge" fangsten alltid knyttet til været som rammefaktor. I finvær beregnet en å ta større fangst enn i styggevær. Dersom fiskermannen kom heim våt og frossen, kunne han "tillate seg" å lande mindre fisk. Slik sto værtilhøva og forventningene om fangst i et direkte forhold, med forbindelseslinjer til kjøkkenet når "médlaus mann" på folkemunne ble betraktet som "matlaus." Forsyningslinjen ble omtalt som "matauke" og å berge "kokfesken" der nærfiske eller heimefisket var knyttet til privat konsum. Kunne en i tillegg selge deler av fangsten, ga dette ekstra profitt. Her snakket en om å kunne legge noen "kroner" til side, for fiskerbonden måtte alltid spare for å kunne foreta innkjøp som for eksempel en vaskemaskin.

Spesielt for mennene var viten om mèdet i likhet med kunnskapen om garnbøtingen, å betrakte som en overskridende forståelse, - som å ta poenget og som benevnes som innsikt. Det var altså ikke tilstrekkelig å lære seg håndgrepene rundt garnbøtingen hvis en ikke forsto sammenhengen for bruken av garnet.

Mèdet kan i så måte benyttes som eksempel på en møteplass og være representativt for tradisjonslæringen, sett ut fra at den eldre "vantmannen" anviste den unge "skårungen." Denne læringsoverføringen omtaler eldre som "livets skole," med henvisning til å lære gjennom egenerfaring som å "arbeide på egen hånd." Her var det arbeidet og "merarbeidet," sett som feilkalkulering som ga livsvisdom, og ble betraktet som "viktig lærepenge." I naturalhusholdet var praksis og erfaringslæring et alfa og omega. Denne erfaringen var det kvinnene mente at lærerens sønn ("dannæ gløntongen") manglet, som til et forsvar for seg selv kan vi tenke.

Naturen hadde sine luner og stilte sine krav som kunne gå på tvers av det innøvde og vante. Det var i dette perspektivet at de eldre fikk betydning, ikke bare som veivisere, men også som anvisere til et mangfoldig og variert kunnskapsfelt. Det ikke målbare og eksakte ble her plassert i kategorien om at ”det kommer an på,” som et økologisk uvisse og alltid med værforbehold. Den tradisjonsbundne læringsoverføringen betydde ikke at alt ble ”servert ferdig på et brett” fra mesteren til svennen, når ”egenhendig” og selvstendig utprøving var viktig for å skape fortrolighet og ”kyndighet.” Dette er essensen i tradisjonslæringen skapt i forbindelseslinjen mellom generasjoner. Og slik ble en ”vantmann.”

For de eldre kvinnene var den ”gyldige” kunnskapen som fiskerbonde tilegnet, internalisert og eksternalisert. Slik var kunnskapen dermed kroppsliggjort. Slik har de også gjennom ”egenhendig” praksis ervervet seg ”kyndige” hender og mange ”fingerknep.” Det er i dette perspektivet at kvinnene ennå kan snakke om at de kan kjenne vannbæringen, som om den sitter i kroppen, manifestert som ”bør” både i fysisk og moralsk forstand. Det er gjenerobringen av dette kunnskapsfeltet de eldre søker å komme i møte gjennom sine (gjen)fortellinger.

Sto en ikke på likefot i arbeidsutførelsen, kalte en det ”støtte” og å ”hjelp til,” som en form for assistanse. I motsatt fall samarbeidet en på likefot. Dette signaliserte en form for likevekt, selv om en ikke utførte samme arbeidsstykke. Samarbeidet innebar å kjenne seg samholden med ektefellen eller naboen. Onnearbeidet er her benyttet som eksempel på en type fellesskapsforståelse, kalt integrerte øyeblikk, der vi kan si at øyværingen sto i et felles åndende, - som et samvirkelag under en og samme synsvinkel. Her delte fiskerbonden erfaringsrom, som å være skapt av samme alen, å ”være i samme båt” og som å ”gå i de samme par sko.” Å stille seg solidarisk var som å stå skulder ved skulder. Deres felles aktivitetsrom var Øya og havet.¹⁰³

Det var fiskerbondens livsform og sosialiseringssjanser den teoretiske skolekunnskapen ikke tok nok hensyn til når skoleplikten ble oppfattet som en konkurrent til denne husholdsdriften og kystfolkets ”sanking” av levebrødet. Allmuens forsøk på protest, ble definert som ”gjenstridighet” og ”skoleskulk.”

Slik markerte fiskerbonden sitt næringsnett. For hva visste lærerfruen om vannbæring og læreren om møder og garnbøting? Og hva visste de om å bryte i uværsbrottene, selv om Jesus var fisker, kunne gå på vannet og stille stormen? Slik er spørsmålene de eldre kan turnere rundt kaffebordet i dag. Her hadde fiskerbonden som første bud å holde bunøden unna dørene. Kampen mot skolen kunne derfor virke belastende og kjennes som en slags forfølgelse, slik de eldre kan berette. Vi vet også at læreren oppsøkte heimen når han fant noe ”klanderverdig.”

Selv om fiskerbonden viste respekt for øvrigheten, var det ikke alle forordninger de verken forsto seg på eller aksepterte. Så lenge havet fantes som allmenning for adgangen til et ”fritt” fiske, kunne de også holde fram i sitt. Det var først den dagen at staten satte kroken på døren for støtteordninger til båt og bruk, at fiskerbonden begynte å vende øret til kateteret. Da står vi på terskelen til forskerens generasjon. Da måtte vi også finne vårt livsunderhold utenfor Øya, som ikke lenger kunne by på arbeidsmuligheter.

Tomheten de eldre merker rundt seg, forutsetter at noe skulle være fylt med innhold. Arvefølgen er brutt og de eldre besitter en kompetanse de yngre ikke syner å ha bruk

¹⁰³ Selv om Øya ikke bare besto av ”idyll” og samhold, vil de fleste understreke gjensidigheten og kravet om samhold på et ”lite” sted, og hvor det trolig ville være for sosialt omkostningsfylt å leve med langvarige konflikter. På Øya fantes det mange inngifte familier og med slektskapsbånd mellom innbyggerne.

for. Selv om Hanna søker å gjemme unna en gammel heimstrikket genser, må denne handlingen anses som noe enkeltstående, om enn fylt med engasjement. Selv om hun som kommer genseren til unnsetning fra å bli tilintetgjort, foretar hun en redningsaksjon uten noen garanti for at den atter vil komme til ny "heder og verdighet," slik de eldre ytret gjenbruken. Selv om hun ut fra sin "vane tro" forhindrer at genseren denne gangen havner på søppelhaugen, kan hun neppe regne med noen suksess ut fra at de yngre vil følge morens eksempel. Som et enkeltstående tilfelle og rent temporært har den eldre kvinnene bare seiret over seg selv, som for i øyeblikket å besegle egen respekt.

Selv om Hannas livsform så definitivt er kommet til et opphør, øyner hun et slags framtidshåp gjennom barnebarnet,¹⁰⁴ som ut fra et ønske om å vare ved gjennom å bevare interessen for landbruket og matproduksjonen når hun også ønsker at sønnen skal dyrke poteter. Dette kan oppfattes som et håp om å opprette en nærmere forbindelse mellom generasjonene, og der eldre kan øyne seg selv i en fortsettelse. Som å se seg selv gjenskapt med håp om at også barnebarnet skal få en utvidet forståelse av matproduksjonens førstelinje, som annet enn kolonialvarer. Når eldre søker et gjensyn med genseren i bruk eller potetåkeren i drift, vitner dette ikke bare om gjenkjenning og "varighet." Deres identitetsgrunnlag avspeiles og refererer seg til et ønske om en fortsettelse. Selv om de eldre hele tiden må tilpasse seg endringer som både renovasjon og "kjøpingspotetes," søker de parallelt en videreføring av "det gamle," opplevd som positiv gjenkjenning og tradisjonsbevaring og som en aksept (bevaring) av dem selv (durée).

Det er da også mangelen av for eksempel fiskegarnet som gjør at spesielt Hans som mannlig beboer på aldersheimen "forstummer," i en ny og kvinnelig kontekst der vi kan si at strikkekarnet dominerer. Mannen forstår seg enda på garnbøtingen og dets sammenheng, men en tilværelse uten relevans til felt han ennå behersker gjør han bare ytterligere hjelpetrengende. I institusjonslivet finner han ingen motvekt for å balansere tilværelsen som pleietrengende. Hans gjør ikke håndarbeide eller rydder kopper og bretter håndklær. Når alt er tilbakelagt og forlatt kan en få følelsen av å oppholde seg i dødens forkammer, - som kun med døden i sikte, kan en besøkende tenke. I så måte er Hans kommet et steg lengre på aldersstigen enn Wanda og Hanna, som ennå aksjonerer til forsvar for sine verdsett.

Når fiskerbondens snakket om å ha/eie "næringsvett," tenkte de alltid hånd og hode som i et slags samvirke. Selv om fiskerbonden først og fremst var praktiker, vet de eldre at hode og kropp må holdes i "trim," - som for enda å hevde seg selv. Redselen for det fysiske "forfallet" fryktes gjennom "lediggang" som motsatt av å arbeide. En kropp uten forespeiling av framtidretta prosjekt kan være lik en "død" kropp, som en kropp uten håp og tiltak. En kropp satt ut av spill søker gjerne til minner og ettertanken og opptrer retrospektivt. På denne måten kan eldre engasjere seg i det som allerede er utrettet, og slik kan de av yngre oppfattes som både "anmasende" og

¹⁰⁴ En form for med- eller motkultur kan dannes gjennom at yngre viser interesse for både lefsebaking og vevkunsten. Som om de lærevillige stiller seg på lag med de eldre, søkes husfliden som fritidssyssel integrert i det moderne livsløp. Husflidskursene kan ses både som en rekonstruksjon og revitalisering til en og samme tid, som en form for "disembedding," slik det omtales av Giddens (1991). Som å smi nytt over en gammel lest, når handlingen ikke lenger gjøres i trengsmål, men som kreativ utøvelse og prosess ut fra et ønske om bevaring og for å holde et handverk i hevd. Når en gjenstand skapes ut fra overskuddets interesse og ikke ut fra nødvendighetens lov, nærmer vi oss også begreper som brukskunst og dekor. Dette er en aktivitet som av de eldre kan leses som en gest, lik en form for sammensvergelse som den bestemoren kan føle når hun får sitt barnebarn med på bevaringen av gamle lekesaker, om enn her som tilvekst til sitt gamle overskuddslager.

”passè.” Når de eldre utfolder seg som i en refleks av fortiden, gjentas uttrykk som å ”ha ytt sitt beste” og ”gjort rett for seg,” knyttet til selvstendighet som sentralt verdiparadigme:

”Smerten ved å bli syk eller gammel understrekes av den utelukkelsen fra de løpende forretninger som er styrt av klokke og kalender. Den som ikke har utsikter til igjen å bli opptatt i den sosialt organiserte tidsmaskinen, kan like gjerne dø. I slike tilfeller påskynder sosial aldring som regel biologisk aldring. Å kunne delta i samfunnets bevegelsesrytmer er like viktig nå som i stammesamfunnet. Så sterkt er den rådende tidsforvaltningen knyttet til et moderne menneskeliv.”
(Berg Eriksen 1999, s. 233).

Idèhistorikeren Berg Eriksen sier noe om at livsessensen og meningsinnholdet forvitres når individet fratras muligheten til samfunnsdeltakelse. Å kjenne seg integrert betyr å føle seg inkorporert og delaktig. Til dette hører følelsen av å være samfunnsnyttig og ha ansvar.

Her kan vi si at de eldres uttrykk om at ”arbeidet adlet mannen,” ikke bare refererte til arbeidet som viktig og meningsfullt. Det henviser også til en sosial meningskjede, jeg tidligere har kalt kollektiv åndelighet. For fiskerbonden innebar dette å stå i opportun beredskap, omtalt som å ”nytte høvet.” Onnearbeidet var eksempel på dette spenningsforhold, sammenfattet av kontinuerlige meningsrekker når det ene arbeidsstykket hadde det andre i sikte.

I møte med de eldre kvinnene kan vi si at et avgrenset husarbeide og håndarbeidet på hobbybasis, i dag gjenstår som restkategori av omfattende arbeidsoppgaver knyttet til naturalhusholdningen. Denne livsform er i dag erstattet av pengehusholdet og nye produksjonsoppgaver i kjernefamilien og som gir eldre opplevelsen av desintegrasjon. Det motsatte av å ha påvirkningskraft og kjenne medinnflytelse. Selv om Wanda på aldersheimen søker å opptre som ”prinsesse på haugen,” kan vi si at hennes myndighet vil være avgrenset all den tid det ikke er hun, men institusjonen som setter agendaen og bestemmer dagsordenen.

For de kvinnene vi har møtt er det som om ”hus og heim” og kvinnene selv kan sies å flyte sammen. Her uttrykker de ”troskap” mot heimen som til et forsvar av ekteskapet, matforsyningen og omsorgsrasjonale. I et fra vogge til gravsamfunn, kan de karakteriseres som både bofaste og trofaste som i en form for heimevern.

Småbruksdriften ga kvinnene muligheter i en tradisjonsbærende sammenheng med stor grad av foreskrivelse. Under en bunden form for arbeidsplan ble vanen til sedvaner, eller det vi kan kalle tradisjonsforløp og som kan betraktes som et forsvar og buffer mot endring. Slik kan vi si at fastholdelsen av vanen kom til å inngå som et hardprogrammert verdisett; som en form for kulturelt imperativ som ennå styrer de eldres tankegang. Slik fortsetter kvinnene å være sin vane tro, når de tross moderne nyvinninger fastholder fiskerbondens livsfilosofi for gjenvinning og lavt forbruk. Slik kan vi si at de i sin konfigurasjon opptrer konserverende og dermed konservativt. Selv om kvinnene også viser en form for resistens overfor endringer der de ytrer motstand mot forbrukssamfunnet, har de i sine refleksjoner flere ganger uttrykt at: ”All ting forandres ved tid og ved år,” som en aksept av noe forgjengelig. Selv opplever de seg til i liten grad å ha påvirkningsmuligheter. Utsagn som at: ”Det som skjer, det skjer,” kan være uttrykk for dette som preget av fatalisme og oppgitthet. Her velger de eldre oftest tausheten som strategi, når de vil signalisere sin misnøye.

Ensomhetsfølelsen som flere av dem gir uttrykk for, gir signaler om en

alderssegregering der de eldre ønsker bredere sosial kontaktflate og større innlemmelse i lokalsamfunnet. Dette berører de eldre trykghetsbehov og ønske om større respekt og anerkjennelse sett ut fra en verdighetsbetraktning.

7.6.5 Otelia og hennes datter. Steder å se fra

Tradisjon kan forstås ut fra en fastlagt orden og rekkefølge. Sett som det foreskrevne. Det forhåndsdefinerte som følger faste regler og rutiner og som forplikter til etterfølgelse, knyttet til handlingsmønstre og moralske påbud. Vi står overfor en bunden orden av fastlagte konvensjoner og holdninger, når vi lodder kultur som begrep (Gullestad op.cit., Klausen op.cit., Rudie op.cit.). Som uttrykk for fellesskap kan "kultur" forstås som et sosialt lim som bindeverk for felles fortolkningsrammer. Dette kan peke mot noe kollektivt, være solidaritetsskapende og samfunnsbevarende, og være motstandsutøvende i forhold til endring. Kravet om konformitet og likhet kan dermed arte seg som avvisning og som utstøtingsmekanisme av for eksempel eldre og blir vesentlig for ungdommers ønske om å flytte fra Øya for "godt." Øya som eksempel på et likhetsorientert og "harmonisk" samfunn, kan derfor defineres som et sted preget av begrensning og kontroll. Her berører vi de eldre forsvar av naturalhusholdet parallelt til en oppmuntring av døtrenes yrkesrealisering, og som i liten grad lar seg forene med lokal etablering.

Da Otelia ønsket å bli sykesøster utfordret hun ikke bare datidens kjønnsrollemønstre. Hun var også avhengig av økonomisk støtte for å kunne realisere dette. Vi kan derfor si at hun her var forut for sin tid, da planene måtte skrinlegges. Da datteren noen tiår senere kunne realisere morens drøm, kan vi si at hun var "fristilt" fra en tradisjonssammenheng i synet på kvinner som heimeværende. Selv om datteren valgte en yrkesretning med store likhetstrekk til de omsorgsoppgaver moren representerte, innebar yrkesvalget et brudd med den tradisjonelle kvinneverollen og konformitetskrav. Datterens realisering av egne planer, innebar derfor samtidig en flytting og "løsrivelse" fra heimen på Helgelandskysten. Utflytting ble dermed en konsekvens av hennes yrkeskarriere. Datterens yrkesvalg inngår dermed som et ledd i en aldersforvitring av lokalsamfunnet hvor hun er oppvokst.

Når datteren gjennom Osloomålet også distanserer seg til Vika der hun "alltid" synes "nordavindskulingen blåser," har hun signalisert en alternativ tilhørighet. Hun har dermed ikke bare flyttet fra Vika. Hun har foretatt et tradisjonsbrudd og flyttet fra Vika "for godt." Til det siste hører et identitetsbrudd og for henne en ny identitetsfastsettelse med forankringspunkt i hovedstaden. Oslo er dermed blitt "heimsted" og Vika blir omtalt som "fødested."

Otelias og Hannas svigerdøtre kan i likhet med forskeren konstruere et nytt livsrom basert på individuelle valg. Dette er en form for selvrealisering som samtidig har medført tap av nærhet til familien. Dette representerer en frigjøringsprosess med en kulturfristillelse som J. Habermas ville kalle den moderne form for kolonialisering av vår livsverden. Denne livsutfoldelsen er preget av en type dobbeltbunn, slik mine informanter har øvelse å opptre i det tvetydige og som omtales som et liv på både "godt og vondt."

I kontrasten til det tradisjonsførende samfunn står det moderne, med brudd på sedvaner og etablerte handlingsmønstre. Til dette hører at vi både løsrives og fristilles ut fra å danne nye handlingsmønstre gjennom valg av livsstil og levesett, slik både yrkesvalg og nye samlivsformer er uttrykk for. Spørsmålet er imidlertid hvor mye av det gamle som kan/bør videreføres når vi står overfor endring og tidsskifter slik vi har sett det i etterkrigsårene. Vi berører dermed også politiske problemstillinger med hensyn til omstrukturering, slik vi i dag kan betrakte gjenreisningsperioden.

Her har vi da sett hvordan de eldre, tross tekniske hjelpemidler og trygg økonomi, søker å fastholde en forbruksmentalitet med konnotasjoner til primærnæringshusholdet. Kvinnene kan derfor karakteriseres som tradisjonsbærere, men uten lenger å være tradisjonsførende. Dette blir en konsekvens av at de unge ikke lenger synes å dra nytte av de eldres erfaringsområder og praksisfelt.

Selv om vi kan peke på eksempler der yngre kvinner viser interesse for å lære lefsebakst og veving, kan vi likevel hevde at den samfunnsmessige "mainstream" ytrer seg ved at landsbygda oppfattes til å være i "bakleksa," og med de urbane verdier som satsingspotensial. Da snakker vi om karrierestige og statusgivende aktivitetsformer der rurale verdier og "bondevettet" kan bli dissfavorisert og i ytterste fall blir betraktet som museumsgjenstander og vitne om stagnasjon.

På Øya kan vi observere at både sommerhusene, barnehagen og den unge handelsmannen representerer en ny livsstil som brudd til de eldres nøysomhet og oppfatning av morsrollen. Selv om Hanna støtter svigerdatterens yrkesutøvelse gjennom å være dagmamma, stilles de yngre og eldre kvinnenens livsutfoldelse og forbruksmønster i klar kontrast.

Selv om hovedtrekk i samfunnsendringene er avvikling av småbruksdrift og sentralisering, vil vi også kunne avdekke blandingsformer der både moderne og tradisjonelle livsformer lever side om side eller søkes integrert. På Øya vil vi finne flere slike eksempler på en overlapping mellom fiskerbondens praksisformer og utdanningskompetanse. Her vil vi finne lærere som kombinerer yrket med fjøsdrift på småskalanivå ved å ha noen sauer eller høns. På folkemunne kalles disse for "lærerbonden." Det finnes også eksempler på menn som i sine fastlønnsyrker søker permisjon for å delta i Lofotfisket. I så måte kan Øya karakteriseres som både "gammeldags" og moderne til en og samme tid.

Begrepet utvikling peker da mot en endringsprosess hvor det "gamle" overskygges og kan integreres i nye former og framtrer som "nye" tilpasninger og kombinasjonsløsninger. Dersom læreren Knut begynner å dyrke egne poteter, vil dette også være et eksempel på en slik integrasjon av gamle og nye læringsfelt. At det allerede på Øya finnes slike kombinasjonsformer, vitner om at Hanna ikke er helt urealistisk i sine ønsker for sønnen.

Når de eldre synes både å beskytte og avvise sin gamle livsform, kan vi si at de lever under en form for dobbeltsidig press. Foreldrene har ønsker for barnas suksess knyttet til utdanningsvalg de selv ikke hadde muligheter for. Samtidig ønsker de eldre at de unge skal "ta vare på" noe av deres livserfaringer, ikke minst knyttet til grønnsakdyrking og husflidprodukter.

De unges yrkesvalg er på sin side tuftet på opplevelsen av foreldrenes strev og vyer for et sikrere levebrød. Vi kan derfor si at etterkrigsgenerasjonen foretok en opportunistisk satsing på utdanning, i håp om suksess og der engelsk som språk kunne bli nøkkelen til å kommunisere i "verdenssamfunnet." I samme åndedrag ble den lokale nærhet erstattet av distanse og mer upersonlige relasjoner i internasjonale sammenhenger, og der vi lokalt kan snakke om nettverksforvitring. Avsondring og fremmedgjøring fulgte med som faktum. Dette blir ikke minst tydelig i Otelias tilfelle i pendlingen mellom Nord-Norge og Sør-Norge.

Når de eldre tvinges inn i levesett som ytrer seg så forskjellig fra hva de selv er "tillært og tilvent" fra oppveksten, søker de å minimalisere endringsbelastninger ved å fastholde deler av "gamle" arbeidsmåter og livsmønstre og som dekonstrueres og tilpasses nye former, slik spesielt Hanna er et eksempel på. Slik kan vi si at de mestrer en ny konfigurasjon ved å opptre konservativt, når de heller ikke tar alle systemendringer for "god fisk" som for eksempel at de avviser den kommunale

renovasjonstjenesten. De eldre opplevelser av samfunnsendringer knyttes ikke bare til materiell sløsing, men også til en omsorgsforvaltning der det påpekes forvitring av generelle samfunnsverdier og god folkeskikk. Den engelske sosiologen Anthony Giddens sier her at:

”Nei, også vår romlige opplevelse endres ved at nærhet og avstand forbindes på måter som har få paralleller i tidligere tider. Her er det en kompleks forbindelse mellom det velkjente og det fremmede. Mange aspekter av livet i lokale sammenhenger har stadig noe velkjent og utvungent ved seg, grunnfestet i de hverdagsrutiner individet følger. Men den fortrolige følelsen formidles ofte via tidslig og romlig strekking. Den springer ikke ut av lokale steders partikularitet. Og denne erfaringen – i den utstrekning den siver inn i den alminnelige bevissthet – er samtidig foruroligende og berikende. Forsikringen om det velkjente, som er så viktig for følelsen av ontologisk sikkerhet, kobles med en forståelse av at det som er behagelig og nært, i virkeligheten er et uttrykk for fjerne begivenheter og snarere er ”plassert i” det lokale miljø enn en del av en organisk utvikling innenfor det.”
(Giddens 1997, s. 102).

7.6.6 Modernitet

Moderniseringen og mobiliteten står i kontrasten til lokalsamfunnet som identitetsførende ankerfeste for generasjonssamfunnet.¹⁰⁵

Sosiologen A. Giddens skisserer det han kaller modernitetens fenomenologi i form av fire dialektiske erfaringsrammer. ”Deplassering og gjeninnlæring” blir begreper i skjæringsfeltet mellom det fremmede og det velkjente. ”Intimitet og upersonlighet” står i forhold til personlig tillit og upersonlige relasjoner. ”Ekspertise og gjentilegnelse” henviser til forholdet mellom abstrakte systemer og hverdagskompetansen. ”Privatisme og engasjement” viser til skjæringsfeltet mellom det Giddens har kalt pragmatisk aksept og aktivisme. Giddens hevder at modernitetens livsformer er kjennetegnet av løsrivelse, fristilling og globalisering som har ”revet” oss bort fra tradisjonenes orden. Dette er et forhold som også vil påvirke vår identitetsskaping, samværsformer og kulturforståelse. Vi står overfor nyskappingsprosesser i utforming av nye kulturformer, ukjent fra tidligere:

”Modernity, it might be said, breaks down the protective framework of the small community and of tradition, replacing these with much larger impersonal operations. The individual feels bereft and alone in a world in which she or he lacks the psychological supports and the sense of security provided by more traditional settings.”
(Giddens 1991, s. 33).

¹⁰⁵ H. Bergson forsøkte å løse de vansker som oppstår når begrepet *durée* både skulle romme forandring og bevaring, gjennom å innføre et skille mellom materie og ånd. Bergson oppfatter materiens natur som ensbetydende med en ”romlig utvendighet” og oppsplitting i tidsepoker. Det åndelige settes i sammenheng med den indre tids fortetning og fylde, i form av menneskets sansing, oppfattelse og minnelager. I boken ”Tiden og den frie vilje” som første gang kom i 1889, drøfter Bergson i forlengelsen av *durée* paradokset angående bevegelse og frihet i forhold til spørsmålet om frihet versus determinisme. I så måte vil han redde den ”frie vilje” fra den skjematiske vitenskapelige tidsforståelsen som han tolket som deterministisk, når han hevdet at filosofien har forvekslet det ”skjematiske” med det ”nøyaktige.”

Tradisjon satt opp mot det moderne, innebærer endring og omstilling. Avvikling og utvikling gjøres relevant i form av stagnasjon og nyetablering. Endring kan betraktes som avkontekstualisering, og der det gjennom rekontekstualisering dannes nye aktivitets- og organisasjonsformer. De eldre kvinnenenes engasjement i blindedeforbundet som veldedig organisasjon til forskjell fra de yngres aktivitet i idrettslaget, kan være eksempler på henholdsvis av- og rekontekstualisering i forandringsprosesser. Når de yngre kvinner ikke lenger påtar seg videreføringen av de eldres foreningsaktivitet, kan vi si at veldedighetsarbeidet taper i konkurranse med idrettslaget som interesseorganisasjon og som de yngre prioriterer. I idrettsorganisasjonen orienteres både reglement og regnskapet i henhold til nasjonale og internasjonale forskrifter, som mer påkaller alvoret enn kaffehyggen i en "ledig stund." Overgangen fra veldedighetsforeninger til organisasjoner med internasjonal styring og målkrav, illustrerer derfor omdanningsprosesser som følger av endring og nye modernitetskrav. Selv om masseidretten inviterer alle som ønsker til en fysisk utfoldelse, er det i siste omgangen bare enerne som heies til seierspallen. Den tar peiling på vinnere og får dermed et elitistisk preg. Dette står i motsetning til de eldres veldedighetstanke som satte de "svakeste" og mest trengende i sentrum, ut fra en tankegang om at de som hadde minst burde få mest.

Giddens (1991) beskriver omdanning og "modernitet" med begrep som "disembedding." Dette er et begrep som henviser til en differensieringsprosess der sosiale relasjoner løftes ut av de lokale sammenhenger, for så å resettes og reartikuleres. Dette skjer på tvers av uavgrensede spenn i tid og rom. Samtidig overordnes det globale det lokale. "Disembedding" betyr ikke bare oppsplitting og differensiering. Det medfører også at det settes grenser mellom ulike handlingsfelt der spesialisering og delkompetanse blir foretrukket framfor helhetsperspektivet. Dette åpner igjen for nye handlingsformer og utfoldelsesrom, sett som valg, mulighet og som privat entrepriser. Kunnskapen ekspanderes og interverneres ut av det tradisjonsbærende felt. Noe flyttes. Prosessen preges av mobilitet og der erfaringskompetanse marginaliseres. Vi kan si at den lokale kunnskapen og innsikt taper for den globale oversikten. Forståelsen gjennom å "ha det i nevan," blir løsrevet. Vi kan snakke om en sekulær kunnskap til forskjell fra en internalisert kunnskapsforståelse.

De eldre henvist til en plass på alders- og sykeheimen er ikke bare et uttrykk for alderssegregering og kompetanseendring. Omsorgsinstitusjonenes framvekst er like mye et uttrykk for en fagspesialisering der profesjonskrav stilles til omsorgsfeltet, og som igjen innebærer "disembedding" og sektorisering. Helhet blir erstattet av sekularisering.

Dette kan vi si er moderne tidskrav som har stilt de eldre overfor omstillingsprosesser på både "ondt og godt." Her understrekes nærheten til familien og naboskapet i kontrast til isolasjon og den ensomhetsfølelsen de opplever i dag. Bilen benyttes gjerne som eksempel for anonymitet og tempo når ingen stopper for en prat. De eldre på Øya har som vi vet verken bil eller sertifikat. Mange av kvinnene bærer sikkerhetsalarm og som er "presset" gjennom av døtrene. Den stasjonære hustelefonen benyttes ikke for noen lange samtaler. Dette defineres som "utrensmål," når det helst er barna som ringer sin mor. Selv om mobiltelefon er blitt alminnelig i bruk, benyttes den sjelden av de eldre.

Øyas lokale kontekst har krympet gjennom utvidete kommunikasjonslinjer til et større omland. Ikke minst gjennom fjernsynet har den globale verden kommet øyværingen nærmere inn på livet. Dette nærsynet utfordrer dermed også normalitetsgrensen og de eldres referanse til hva som oppfattes som viktig og sentralt. Selv om de eldre følger

med i nyhetsbildet og ser på underholdningsprogram, benyttes fjernsynet oftest som selskap og "tidtrøyte." De kan si at de opplever det som om de "har noen å snakke med."

Øya har i dag muligheter og adgang til et virtuelt rom der datakommunikasjon viser snarveier til både "nærhet" og samhandling. Dette er en form for teknologi som også kan skape anonymitet og ensomhet. Disse løsninger medfører ekskludering og medvirker til avskalling for de som ikke behersker moderne kommunikasjonsformer eller som ikke ønsker å ta dem i bruk. I global sammenheng betyr dette at det dannes nye skillelinjer mellom de som har nett-tilgang og de som ikke har slike muligheter. Dette skaper nye skillelinjer både mellom alders- og befolkningsgrupper og som for eksempel Karl Marx i sin klasseanalyse ikke kunne forutse.

Teknologiske nyvinninger og profittenssyn medfører at det utskiftbare blir det gangbare, når det lønner seg å kjøpe nytt i stedet for reparasjoner. Tradisjonsbærende element i form av det "bestandige" som kan gjenskapes devalueres. Parallelt kan vi si at jakten på livslykken har begynt, og hvor den enkelte kan bli sin egen lykkes smed. Parallelt med "disembedding" og differensiering står den enkelte overfor individualiseringskrav under en form for fristillelse sett som selvberging, uten at en nødvendigvis har et sikkerhetsnett i naboskapet, slik fiskerbonden på Øya hadde det. De eldre erfarer også at det er på utdanningsfronten at nyvinninger skjer i form av tilegnelsen av en spisskompetanse der barnebarna må lære seg å snakke "flytende" engelsk. Parallelt som barnebarna via utdanningssektoren blant annet blir sykepleiere og ingeniører, krymper kompetansebegrepet og som ikke lenger omfatter det praktiske mangfoldet og diffuse yrkesbegrepet de selv er opplærte til. Begrepene spesialisering og profesjonalisering blir motsatser til å være ufaglært.

Betrakter vi fjernsynet, internett-løsninger og massemedier ut fra en teknologisk ekspansjon og som utvidelse av forståelseshorisonten, ser vi at avlokaliseringen og globaliseringen kan følges som hånd i hanske. Det nære og kjente viker plassen for det fjerne og ukjente. Samtidig øyner vi potensialet for en bredere informasjonstilgang og nye muligheter for nettverksbygging som spesielt yngre kan dra fordeler av. Informasjonsmengden kan for de unge virke inkluderende gjennom en innlemmelse i "verdensaltet," mens de eldre fortsatt er mest opptatt av å spørre siste nytt på handleturen og der det lokale settes i sentrum.

Det moderne tidsbildet på Øya preges også av at krambua som samlingsplass er blitt borte. I stedet er der kommet varehuskjeder. Den lokale kjøpmannen bringer varer på døren til de eldre som ønsker dette, men som de altså kvier seg for å benytte. På Øya verbaliserer de fleste betydningen av å støtte opp om den lokale handelsmannen de er redde for å miste i konkurranse med en billigere matvarekjede på naboøya. De eldre støter her på lojalitetshensyn de kjenner fra krambudriften til Wandas far, men som for de yrkesaktive småbarnsmødrene ikke er like tungtveiende når de skal få familiebudsjettet i balanse. Disse har dessuten sertifikat og bil og de går aldri til butikken slik de eldre gjør.

Den forbruksbaserte gjennomstrømningen av varer og tjenester, står i kontrasten til de eldre kvinners forbruksmønster og ressurstværing. Ei av de eldre kvinnene refererer til at hun under krigen lappet skjorta til mannen inntil det var umulig å ("skjelne") se hva som var originalstoffet. Hun forteller også om hvordan hun "måtte" bruke "fantasien" når hun sydde klær av stoff fra gamle portierer. Disse minnene kobler hun til dagens ungdommer som hun observerer kjøper nye bukser med revner i baken og på knærne. Slik kan synet at den "moderne" og hullete dongeribuxsa virke provoserende på kvinnenes referanse til lappingen som en nødvendig del av "klesstellet." Bestemødrene opplever derfor nye klær med hull som "underlig." Revnene speiler samfunnsendringer

der laser i tøyet viser til motetrend og ikke som noe skambelagt. Kvinnene sier at dette for dem er vanskelig å forstå, og da med kommentarer om seg selv som enten ”utgått på dato,” eller at dette ligger utenfor ”min forstand.”

Når de eldre tross antallet nye jakker ikke henfaller til å ta i bruk alle, men kun en som alltid/oftest benyttes, fastholder de sine verdimål om å ”sette tæring etter næring.” Slik forblir de trofaste mot sin etablerte verdistamme som en form for livssignatur om at: ”slik er jeg.” Selv om de i dagens situasjon kunne ha tillatt seg noe større slingringsmann for ekstravagansen, som for eksempel ved å gå til innkjøp av ny jakke eller kaffetrakter, foretar de sjelden nyinvesteringer. Her forholder kvinnene seg til en definisjon av begrepet ”nødvendig,” knyttet til sparing og ressurstværing de sier de ”har fått inn med morsmelken.”

Selv om mødrene kan frykte døtrenes negative kommentarer til påkledningen av en ”utslitt” golfjakk, blir for eksempel en ny jakke høyst sannsynlig plassert i et skap. Her velger mødrene å følge sin egen beredskapsplan i synet på bruken av nytt og gammelt og som kan knyttes til de eldre kvinnes selvrespekt. I dagens samfunn som defineres med overflod av forbruksvarer, lagrer de eldre ikke bare nødvendigvis ut fra tanken på en eventuell nødssituasjon, når vi også kan si at de agerer ut fra et tillært og innøvd tankemønster. De forholder seg ”sin vane tro” ut fra det vi kan kalle et økosofisk grunnlag som i avhandlingen knyttes til et liv i ”pakt med” naturen.

Når den kommunale renovasjonstjenesten har satt resirkuleringen i system, kan dette ses i sammenheng med de eldres gjenvinningsmønster. Men så lenge kvinnene benytter brennbart materiale til oppvarming og fortsatt plasserer asken under bærbuskene, produserer de lite søppel. Renovatøren finner derfor oftest en tom søppeldunk utenfor de eldres hus (Grønbech 2000).

Den kommunale renovasjonstjenesten kan ses som et uttrykk for en re-innsetting/deplassering av naturalhusholdningens resirkulering. Selv om denne synes å ha likhetstrekk med de eldre kvinnes gjenvinningssystem, blir den av kvinnene assosiert til en ”meningsløs” overflod i henhold til ”bruk- og kast.” Påbud om å inngå i den offentlig regulerte søppelordningen betraktes derfor ikke nødvendigvis som en anerkjennelse av naturalhusholdets forbruksmønster.

Vi øyner Giddens (1991) begreper om avkontekstualisering og rekontekstualisering på en og samme tid, - i skillet mellom tradisjonen og den moderne tidsånd, og der de eldre tross nye omlegginger søker å fastholde sine anvendelsesformer som fortsatt knyttes til naturalhusholdet. Slik kan de eldre bli tradisjonsbærere sett i forhold til tiden som var, men da uten å være tradisjonsførende når de blir alene om å gå i gamle kalosjer og utslitte golfjakker.

7.6.7 Det gangbare og det avlegse. Førfigurering og nyfigurering

Filosofen Rossvær (1998) har i fiskeværet Sørvær på Finnmarkskysten studert samfunnsendringer ut fra modernisering og omstillingskrav. Forfatteren forsøker å forstå omleggingen ut fra en teori om meningsdanning med referanse til begrepsforløpet førfigurering, konfigurering og nyfigurering slik vi kjenner det fra Ricoeurs (1983) tretrinnskjema knyttet til en tekstframskrivelse. Nyfigureringen dreier seg om en nyskapende prosess som ”sprenger den perseptuelle kontekst inn i en ny mening.” Nyfigureringen henspiller da mot endringer som kan være strevsom i etableringen av et ”nytt” (kollektivt) samlende fokus.

I vitenskapen snakker en om paradigmeskifter for nye ”verdensbilder” eller forståelsesformer. For den enkelte aktør kan en snakke om identitetskriser, når de etablerte kognitive skjema brytes og må endres. Endringer rommer dermed generasjonsmotsetninger når ”utvikling” betinger avvikling av det fortidige, - som å

vende ryggen til det "gamle." Slik blir nåtiden og fortiden stående i et kontrastforhold mellom det "gangbare" og det "avlegse," slik forskeren i tenårene kunne oppleve sin ventende mor utenfor realskolens port og "se" henne som malplassert. Her ble skolen ungentas møteplass når "hode" og kropp skulle vurderes i et ungdomsmiljø der mors "gode råd" og heimesøm som "kjærtegn," ble byttet ut med engelsk språk og anonyme motehus som trendsetter. Samtidig ble det lokale underkjent til fordel for en ukjent og universell mottaker. Slik tilegnet den oppdaterte og moderne aktøren seg ny identitetsbedømming gjennom å fremstå i en rekke lik alle andre. I dette ungdomsmiljøet ble først og fremst jevnaldrende betraktet som signifikante for den "moderne" klassifiseringen i tilvenningen av et mer urbant levesett.

I det nye motebildet omtales de unge som kjøpekraft. Dette står i motsetning til pensjonister som sin vane tro går på "sparebluss," som i resirkuleringens tjeneste. Slik kan de unge i jakten på å skape "selvstendige" identitetsmarkører, bli preget av ett og samme motebilde som enklave under en slags universell uniformering.

Ved å stille seg likt, skapes en trygghet for kropp i omvandling. Dette har de yngre og eldre til felles. Identifikasjonen medfører dermed et forsvar for plagget som en golfjakke eller skolegenser, - lik en form for selvforsvar. Her stiller ung og gammel seg som til to ulike divisjoner i henhold til det som regnes som tidsriktig og adekvat. I dette motebildet vinner ungdommen. De opptrer med andre ord slik de eldre kvinnene har sett Amalie gjorde.

Mens skillet før gikk mellom lærerfruen og de andre kjerringene i forhold til "kjøpingsklær" og "heimesøm," går skillet i dag mellom gammel og ung. Kanskje kan foreldre nå også la seg fascinere av sitt avkom, slik de tidligere lot seg blende av Amalies kreasjoner?

Her kan vi si at de unge satser på en nyfigurering der de eldre forholder seg til førfigureringen, for å benytte Ricoeurs terminologi. Ricoeur (Kemp op.cit.) betrakter fortiden som et "erfaringsrom" og fremtiden som en "forventningshorisont" med en spenning mellom tidsrommene som opprettholdes gjennom følelsen av historisk kontinuitet, slik vi også i lineær forstand nedtegner vår historie og assosierer utvikling med framskrittet. Ricoeur hevder at det er en "etisk og politisk plikt" å sørge for at spenningen mellom erfaringsrommet og forventningshorisonten unngår en "spalting," uten at det her problematiseres hvem som "bør" ha makt og myndighet til å definere den historiske nyfigureringen. Ricoeur hevder at dersom vi antar at etikken leverer begrunnelsen for å skape historie, må vi anta at de etiske prinsipper befinner seg utenfor historien og kanskje utenfor all narrativ tidlighet, som om de etiske verdier lever i og for seg, på linje med et "kategorisk imperativ."

Etterkrigstiden framskaffet en materiell levestandard som løste de fleste fra redselen om "bunøden," men som samtidig sanerte fiskerbondens levevei. Slik ble de forløst fra et "slit," men opplevde samtidig tap av en livsform vi kan si representerer deres meningsbærende "gullalder." Slik har de eldre opplevd både vinning og tap, både som noe "skjebnebestemt" og som "nødvendig" del av utviklingen.

I moderniseringsprosessen har de eldre kvinnene sett som fiskerbønder, tapt den tidligere nærheten til produksjonen av levebrødet, samtidig som de i velferdsstaten kan motta enketrygd og alderspensjon som garanti for sitt livsunderhold. Samtidig er pensjonisttilværelsens preget av at de eldre føler seg utelukket fra samfunnslivet aktivitetsutfoldelse representert ved de "løpende forretninger i stammesamfunnets bevegelsesrytmer" (Berg Eriksen op.cit., s. 233).¹⁰⁶

¹⁰⁶ T. Berg Eriksen anser her dypfryseren som et slags "tidsinstrument" som i det moderne samfunnet gjør oss uavhengige av jakt- og bærsesonger. Den utvisker og nøytraliserer dermed i en viss forstand

Giddens (1997) hevder at i den moderne tid organiseres samværsformen innenfor et privatliv, arbeidsliv og fritidsbruk. Her vil de personlige relasjoner reguleres ut fra vennskap og seksuell intimitet som forventes å stabilisere de sosiale bånd i kjernefamilien. Dette hevder han står i motsetning til det førmoderne der livssammenhengen var konsentrert rundt husholdsarenaen, uten klare skiller mellom arbeidsoppgaver og fritid. Giddens hevder videre at i det moderne samfunnet blir framtidsoverretningen enerådende, når arbeidslivet reguleres av økonomiske lover med fokus på lønnsystem og individuelle karriereløp.

Endringer i næringsstrukturen påvirker samfunnsinstitusjonene og skaper endringer i familiestrukturen. Dette er samfunnsproblemer som overlates til et politisk nivå for en administrering av arbeidsliv, utdanning og helse. Innenfor en fragmentert sektortenkning risikerer brukerne at for eksempel eldreomsorgen defineres ut fra lønnsomhetskrav¹⁰⁷ der helsevesenet settes i et konkurrerende forhold til spørsmål om utbygging av barnehagesektoren. På Øya inngår de eldre ikke i kjernefamiliens bofellesskap. Som enker faller kvinnene derfor utenfor denne familiestrukturen. De inngår i kategorien som enslige og der eldreomsorgen er definert som et samfunnsansvar.

Velferdsstatens profesjonalisering av omsorgsoppgaver kan dermed betraktes som et tvetydig velferdsgode. Internt i familien har dette fristilt kvinnene fra et omsorgsansvar. Samtidig kan karrierkvinnen stilles overfor et "emansipatorisk" livsprosjekt som kan gi følelsen av tapt nærhet både til familie og venner (Giddens 1997).

Aristoteles' begrep om "barmhjertighet" sett som innlevelse ut fra et "rent" handlingsperspektiv, kan dermed bli erstattet av profesjonalisert empati sett som noe innlært. I så måte kan den moderne omsorgsforvaltningen virke upersonlig når et offentlig "hjelpekorps" tar over for de uformelle nettverksrelasjoner. Ved å måle barmhjertighet opp mot empati berører vi en dimensjon om å være medmenneske. Det vil si subjekt i kontrasten til å bli betraktet som hjelpetrengende og som et objekt for handlingsutøvelsen. I så måte føler de eldre seg ikke sikker på hvilken kulturarv de yngre fører videre, når de kan oppleve at offentlige rettigheter settes framfor individuelle plikter og dermed nedtoner fellesskapstanken. Slik kan vi hevde at den moderne kvinnekampen har vært mer rettsorientert enn ansvarsorientert, sett i en sammenlikning til de eldre kvinnene.

Gjennom et livslangt ekteskap har de eldre kvinnene følt trygghet ved å inngå i en arverekke med både arbeidsmessig og geografisk nærhet til sine foreldre. Døtrene inngår i mindre stabile livssammenhenger, der verken ekteskap eller jobb kan betraktes ut fra et livslangt tidsperspektiv. De må derfor basere seg på å være omstillingsdyktige, heller enn å satse på langsiktige og varige løsninger. For de unge kan det derfor være opportunt å tenke kortsiktig. Slik vil tradisjon og erfaringskunnskap mer oppfattes som hindring enn som styrke. Tapet av produksjonsnærheten er erstattet med teoretisk

årets skifter, men har gjort kunden mer sårbar i forhold til et globalt marked og varehandel. Vi vet at de eldre kvinnene har opptil tre fylte frysebokser i huset. Fryseboksen er her oppfattet som deres forsikring mot "verre tider."

¹⁰⁷ I et TV-program (NRK1 24.11.05) diskuterte en tidsbruken i pleie- og rehabilitering av omsorgstrengende ut fra offentlig tidsbruk og der stoppeklokker er tatt i bruk for å måle omfanget av tjenesten. Dette kan skape assosiasjoner til begynnelsen av 1900-tallet da F. W. Taylor (taylorismen) vakte oppsikt med sine studier angående scientific management for å effektivisere arbeidsoperasjoner i en unyttning av arbeidernes kapasitet. Han var opptatt av å fastslå størrelsen av et dagsverk som ledet til studier av rasjonalisering for å få større inntjeningssevne. I 1911 kom boken: "The Principles of Scientific Management."

kompetanseløft som raskt lar seg erstatte, men som også kan påføre psykisk slitasje i form av utbrenthet/stress og uro. Oversikten kan lett tapes både på egne vegne og for avkommets del, når en må planlegge for overlokale sammenhenger der den virtuelle kunnskap er trendsettende. Almanakken er erstattet av digitale tidsskjema til punkt og prikke, og der arbeidshagens suksess også kan måles etter en velfylt ordrebok. Omstilling og mobilitet blir kjennetegnende for det moderne begrepet for fleksibilitet, og hvor kunnskapslageret fra en kjent fortid ikke kan lastes over i framtidsrommet. Der mødrene arbeidet "med sola" og tenkte sirkulært, må døtrene fylle et tidsskjema ut fra en mer lineær tankegang og der framtida blir viktigere enn fortida. Her benytter de eldre minnene om krigen og nødsår som legitimeringsgrunnlag for opprettholdelsen av en spareholdning. Til dette hører kvinnes identitetsstrev, og der den nye golfjakken lagret i et skap kan bli et stridsspørsmål mellom gammel og ung ut fra et ulikt forbruksmønster.

8 AVSLUTTENDE REFLEKSJONER

8.1 Møter. De eldres fortelling som bidrag til vitenskapen

”Hvis du f.eks. ønsker å forstå den tilværelsen som livet på et gårdsbruk gir, skal du ikke i første omgang forsøke å skue dypt i gårdbrukerens eller gårdkonen sjel. Du skal sette deg inn i fjøsstell, lære deg å lage mat og føre regnskap, ta landbrukets brevkurs i grønnsakdyrking på friland, etc. Og har du selv erfaring fra å ha ansvar for andre enn deg selv, f.eks. for unger, kommer det godt med. (Mildt sagt, for uten slike erfaringer begriper du neppe meget.) Det er i slike virksomheter både mannen og konen har det meste av sin sjel. Når du kjenner deres *verden*, kjenner du deres *sjel*.”
(Meløe 1997, s. 341).

Sitatet retter oppmerksomheten mot forskerens innlevelse og empati som grunnlag for forståelse basert på en hermeneutisk vitenskapstradisjon som skal gripe aktørens eller subjektets livsverden, sett som innenforståelse. Her understrekes det at for å skjønne gårdbrukerens ”verden” og ”sjel,” må en ha tatt del i hennes aktiviteter og virke. Som forsker har Meløe selv vært med og deltatt i Lofotfisket, da for å styrke sin posisjon med tanke på innenforståelsen.

Skal vi ta han som hermeneutiker på alvor, støter vi på betenkeligheter. For det første ville sitatet i sin ytterste konsekvens måtte innebære at forskeren måtte praktisere alle feltene en ville skrive om. Dette vil igjen si at filosofen måtte delta i kjøkkenarbeidet for å skjønne mors betydning i familien. Konsekvensen ville også være at forskningsfelt uten autenticitet i tid, som for eksempel en fortelling om fiskerbonden, vanskelig ville kunne finne identifikasjonsgrunnlag gjennom en nåværende praktisering. Spesielt ville arkeologi som fag stille med dårlige forutsetninger. Disse innvendinger betyr imidlertid ikke at vi trenger å avvise hermeneutikerens intensjoner om å skaffe innsikt i aktørens verden. Snarere er dette en påpeking av disiplinens begrensninger.

Ved å sette fiskerbonden i fokus, har en rekonstruksjon vært avgjørende for å ”iscenesette” en livsform som er passè. Jeg ville heller neppe klare å lære meg matteveving, lefsebaking og melking. I denne sammenhengen må vi stole på at teksten vil bære historien og akseptere at vi snakker om ulike typer forståelse, ut fra en fortellende aktør og en lyttende observatør.

Når jeg som forsker har forsøkt å nærme meg en forståelse av de eldres livsbetraktning, er dette gjort ut fra en posisjon hvor de eldre kvinnene kan anses som mine formødre. De var voksne når jeg var barn. Så kan vi jo spørre om jeg ut fra barnets ståsted har maktet å gripe de voksnes verden, selv om jeg var en del av denne? Selv om jeg har sett og fotfulgt de vannbærende kvinner og badet i vaskestampen på kjøkkengulvet, har jeg aldri båret deres vannbører. Her berører vi spørsmålet om grader av innenforståelsen. Selv om vi begge kan betraktes som tidsvitner, står forsker og informant i et generasjonsskille som vil prege ulike minnebilder. Spørsmålet blir om forskeren ut fra å stå i en datter-rolle til informantene kan greie å forstå slitet med vannbæringen og om dette er nødvendig for beskrivelsen. For de eldre er vannbæringen internalisert gjennom kroppslitasjen. Dette omtales som noe de ”inderlig” kjenner, da vi kan si at børa er blitt kroppsliggjort og internalisert

(Berger/Luckmann op.cit., Haug op.cit.). Når de føler smerten i armer og skuldre, refererer de ofte til vannbæring, klesvask og melking som daglig dont. Selv om forskeren ikke direkte har deltatt i kvinnes aktivitet, må vi altså sette lit til deres fortelling og gjennom narrasjonen prøve å beskrive deres slit:

”Narrativitet som anskuende fortelling om det gode liv danner det grunnleggende i etikken, men selv i vor tid, der bilder sig ind, at poesi blot er underholdning, og som tror at have gjort op med alle myter, om disse så er vor kulturs urdigting, må den lyriske digtning måske allikevel spille en fundamental rolle, hvis vi vil have inblik i selve motiveringen for at udforme og fortælle en etik, og hvis det er sandt, at den dybest set trods alt hvad vi vitenskabeligt ved om verden er den lyrisk-poetiske anskuelse af vor livsverden (vor fantasie verdens-billede), der motiverer vor narrative anskuelse af det praktiske liv.”

(Kemp op.cit., s. 163-164).

Ricoeur som det her er referert til, argumenterer altså for at fortellingen må anses som bærende element. Det er nettopp med basis i fortellingen at også Meløe framstår som talsmann for at praksisfeltet er avgjørende for en forståelse av aktørens verden. I så måte vil jeg som forsker stå i en posisjon der jeg vil framheve begge som viktig, men da ut fra at fortellingen må prioriteres i et møte med eldre i framstillingen av et tilbakelagt praksisfelt. I antropologien opptrer en med distinksjonen emic og etic for å skille mellom fortellerens og forskerens versjon, men der vi i tillegg kan betrakte forskeren som en mellomvert i transformasjonen der en fortalt historie nedtegnes og gis en skriftlig form. Slik blir forskeren også en formidler av et budskap.

Som ”heimvendt” forsker kan jeg dra veksler på innsikten i en livsform hvor jeg delvis tangerte de eldre kvinnes arbeidsstrev, men der våre minner vil arte seg ulikt avhengig av livspraksis. I så måte vil en aldersdiskrepans påvirke fortellingene. Vi snakker om en aldersbestemt og posisjonert forståelse, men som ikke utelukker at forskeren/forfatteren kan presentere en adekvat framstilling av kvinnes liv. Spørsmålet blir heller i hvilken grad forskeren kan ha blitt stueblind og kjent seg for husvarm i forhold til en tekst som også krever analytisk distanse. Vi kan også spørre om forskerens identifisering og heimplengsel har preget teksten i form av et romantiserende skjær, og dermed gitt en skjev framstilling.

Pendingen mellom to heimsteder som to slags kunnskapssett, opplevd som fødested og arbeidssted, har gitt forskeren mulighet til en sammenlikning av to ulike tilværelser ut fra et teoretisk ståsted og refleksjon. Dette har muliggjort en vitenskapelig framstilling som i analytisk sammenheng er basert på de eldre kvinnes hverdagskunnskap. Her framstilles to ulike verdener og livsrom i fokuseringen av det som ”var” og det som ”er,” og der vi kan si at både de eldre kvinnene i likhet med meg selv er tilbakeskuende. I så måte blir både forsker og informant en slags betrakter. Min barndom tangerer livet på Øya og ut fra denne betraktning kunne jeg føle meg som en del av livet her, men uten å leve autentisk i en hverdag av å være fiskerbond. Dette ville heller ikke vært mulig når fiskerbonden i dag ikke finnes annet enn i kraft av sin fortelling. Her kan forskerens innenforståelse sett som ”innfødt,” være en fordel for en revitalisering av noe tilbakelagt.

Selv om jeg som forsker gjenkjenner de eldre kvinnes fortellinger, kan jeg nødvendigvis ikke ”kjenne” kvinnes strev eller frykt. Selv om forskeren deler noen sider av fiskerbondens erfaringer, refererer hennes barndomsminner seg til et generasjonsskille som i et mor - datterforhold. Selv om både forskeren og informanten

omtaler Øya som heimsted, taler vi om ulike heimsteder i mental forstand der aldersforskjellen vitner om distanse. Begrepet om innenfraforståelse må derfor betraktes som et svært relativt forhold, når vi i en vitenskapelig sammenheng kan spørre om det er "objektivt" mulig å skrive om noe som var og som ikke er, og om vi må ha bakt lefser for å kunne beskrive bakeprosessen.

Narrasjonen som tilnærming gjør at vi må "stole" på fortellingen som bærende element, selv om den i sitt vesen betinger en fortidig anskuelse og ytres i et grammatikalsk imperfektum. Vi snakker om grader av forståelse(r) og der en narrativ tilnæringsmåte skal beskrive det som forskeren gjennom sin "fortelling" skal "sannsynliggjøre" og gjøre meningsfylt. Et narrativ vil alltid referere til det som har hendt.

Som oppvokst på Øya, bærer jeg kontinuerlig med meg stedet "sjel" som barndomsreferanse. Konnotasjonene til stedet er manifestert som minner og transformert som identitet, og kan dermed gestaltes gjennom savn og tilhørighet til et bestemt sted omtalt som heimsted (Greve op.cit.). Dette danner grunnlaget for en avgrensning av observasjonsfeltet, når vi her snakker om en bestemt "utvalgt" øy, som skal ytre seg som representativ blant et øyrike på Helgelandskysten, men der det også ut fra et narrativt aspekt kan tenkes ulike innfallsvinkler og mange andre fortellerstemmer. Hvilke stemmer og sjanger en lar bli framtrede og ledende, avhenger da av skribenten i kraft av vektlegging av både "overstemmer" og "understemmer." Her vil det sannsynligvis forholde seg slik at desto mer forskeren involverer seg og artikulere seg som subjekt i forskningsfeltet, desto mer vil hun knyttes til og framstå som del av stedets "inventar," og der hun ikke lenger er betrakter, men aktør.

Når antropologer problematiserer forskerens posisjonering som aktør, rettes ikke bare kritikken mot objektivitetskriteriet. Forskeren som aktør framstilles nettopp som en person som ønsker å intervensere informantens livspraksis. Forsknings samarbeidet ses da som et bytteforhold basert på en dialog mellom forsker og informant, der "likeverdige" aktører framstår med ulik kompetanse til det feltet som skal belyses. Idealet om likhet kan være problematisk når vi vet det er forskeren som vil ha ansvaret for forskningsregien. Dette berører spørsmålet om definisjonsmakt slik vi tidligere har vært inne på.

Når en skal utforme en fortelling om levd liv, kommer en neppe utenom en framstilling av ulike blandingsformer av sjangre. Dette for å tilføre teksten "liv" slik jeg innledningsvis har gjort rede for min posisjonering til forskningsfeltet. I teksten håper jeg ved hjelp av sitater og ulike fortellerstemmer å ha greid og formidle både forskerens og mine informanters verdifokus og livshistorie, der vi snakker om grader av innenfraforståelse i forhold til en treffsikkerhet når det gjelder å finne aktørens sentrum og sjel (Meløe 1997). Det er dessuten stor mental og geografisk avstand mellom universitetsmiljøet og Øya sett som teoretisk og praktisk felt. I dette møtet er det forskeren som må opptre som en "Hermes."

Til tross for at Øya er mitt fødested, opptre jeg også som en besøkende og gjest. Gjestens rolle innebærer ikke en integrert posisjon. Hun befinner seg i en form for mellomvære, - som en som kommer og går. Dette dreier seg om en person som av de fastboende ikke blir oppfattet som fullverdig medlem og deltaker, både på "godt og vondt," slik øyværingen beskriver den totale tilværelsen ved å bo på stedet. Den heimvendte forskeren kan derfor utsettes for den samme skepsis som fiskere som pendler mellom fiskerfeltene. Pendleren må kontinuerlig fornye sitt medlemskap som aldri kan tas for gitt, når dette erverves gjennom kontinuitet og praktisk deltakelse. Slik må forskeren også hevde seg på to forskjellige arenaer som studiefeltet og

arbeidsstedet, med ulik rollebesetning og forskjellige krav til kunnskapsforståelsen. I framskrivelsen av en bok kan hun defineres i rollen som mellomvert.

Selv om fiskeren på Helgelandskysten også kan omtales som sesongpendler, var de aldri i tvil om hvor de hadde sin base. Selv om de måtte beherske mange fangstfelt, vendte de alltid tilbake til Øya som ett og samme utgangspunkt, som selve heimstedet. Spenningen og uroen som følge av pendlingen, ble koblet mot matauken etter en årvisst regi. Forflyttingen inngikk som del av fiskerbondens livsform. Den ble ansett som nødvendig. Mannen var derfor ikke alene om å dra på Lofothavet, og der fortellinger om fisket kunne bidra til å minske avstanden mellom fiskefeltet. Her var samtalen rundt været og fangsten viktige tema, - opplevd som noe felles.

Når Otelia to ganger i året foretar reisen mellom Øya og Oslo, er dette en annen form for forflytting enn når Karl dro til Lofoten. Selv om hennes reiserute foreligger mellom to faste geografiske punkter, foretar Otelia en annen mental reise enn den lofotfareren gjorde. Hennes reise er ikke lenger et spørsmål om materielt å berge "livhanken." Den eldre kvinnens pendling er knyttet til et mentalt plan i spørsmålet om livsmestring og ønsket om å "greie seg sjøl." Pendlingen påfører uro, men må betraktes som det eneste alternativ når hun ikke ønsker å bo på aldersheimen. De årlige reisene kan derfor ses som et kompromiss mellom henne og datteren.

Øya sett som et fra vogge- til gravsamfunn, kan for de eldre kvinnene defineres som et sted med sammenfall av stedlig og mentalt rom. Dette illustreres ikke minst gjennom fortellinger som refererer seg tilbake i tid med henvisninger til navngitte personer og lokale steder. Otelia har ingen slike fortellinger knyttet til Østlandsområdet. Hennes livshistorie har først og fremst relevans til Vika, hvor hun føler seg "heime." Slik blir Vika definert som hennes heimsted.

Stedet som posisjon å "se" fra, vedlikeholdes som meningsbærende gjennom fortelling(e) som del av en felles kunnskapsbase. Uten dette opphører stedet som sted og dermed også dets historie (Greve op.cit.). Dette gjelder også kunnskapstradisjoner tilknyttet vitenskapsfeltet, slik det tidligere er henvist til begrepsbestemmelser og paradigmeskifter. Som problemfelt berører dette også forskerens sted å "se" fra, både med hensyn til hennes lokale og vitenskapsteoretiske tilknytning og ståsted. Dette omhandler forskerens identitet som øyværing, kvinneforsker og samfunnsviter i et avveiningsforhold angående nærhet og distanse til forskningsfeltet.

Spørsmålet for både Otelia og forskeren er hvor "mye" eller lange fravær et sted kan tåle før det opphører som noe særegent, i form av å kunne defineres som heimsted og som base for en underforstått innenforståelse. Dette vil si å delta i den hverdagslige "small-talken." Vi kan med andre ord spørre om når opphører aktørens opplevelse av å være "stedbunden" i forstand av å engasjere seg og involveres i et sted som heimsted til forskjell fra alle andre bosteder? Spørsmålsstillingen er ikke minst relevant for forskeren i forsøk på å opprettholde kontakten til to ulike heimsteder. For egen del har jeg ofte reflektert over spørsmålet: når opphører jeg å være øyværing og kommer jeg noen gang til å gjøre det? Spørsmålet blir også hvor lenge en selv kan "føle" seg som øyværing når en blant de fastboende betraktes som utflyttet for "godt?" Dette berører igjen de innledende refleksjoner i avhandlingen angående fordeler og ulemper ved å studere "eget" heimsted, der det også ble vist til vansker med forskerens posisjon som "inneforstått" ved å være forutinntatt.

Dersom vi antar at forskeren gjennom sin fortelling som empatisk betraktning, kan bidra til å fange stedets "sjel" slik J. Meløe (1997) vil hevde, blir spørsmålet snarere å avklare graden av forskerens engasjement. Spørsmålet er dessuten om forskeren som

øyværing nødvendigvis vil lage en ”bedre” historie om stedet enn en fremmed ville gjort.

Til disse spørsmålene knyttes også forskningsetiske krav til å kjenne og ”vedkjenne” seg den lokale fortellingen der for eksempel egen mor inngår i en forståelse både som subjekt (informant) og objekt (aktør for refleksjon). Aktiveringen av familiestrukturer berører dessuten nøytralitetskrav som vitenskapen alltid vil underlegges.

Tross disse fallgruver kan vi samtidig reise spørsmål med hva som vil skje når forskeren ikke lenger kan identifisere seg med folks hverdagsopplevelser? I denne sammenheng er antropologene tydeligst i påpekingen av nødvendigheten av en identifisering med sine informanter. Antropologenes aktørperspektiv vil her stå i kontrast til empirikerne eller det som også omtales som evidensforskning. I alle tilfeller står vi overfor en forskningsprosess i spørsmålet om grader av involvering og engasjement og som også berører nærhet og distanse som viktige kriterier.

Som pendler mellom steder enten det gjelder Otelia, lofotfiskeren eller forskeren, befinner en seg i et slags mellomvære. Dette illustrerer bevegelse. Vi kan dermed snakke om en forflytningsprosess som krever (re)forhandling og en tilpassning ut fra et stedsskifte, og som i alle fall for Oteliass del betydde at hun aldri fant fotfeste i Oslo. I etnisk sammenheng har ”det tredje alternativ” vært lansert som identitetskategori, men da i betydningen som ”ingen” (Høgmo op.cit.). Kanskje var dette også tilfelle for Otelia når hun befant seg i Oslo?

Identitet kan betraktes som del av en persons mentale forsvarsverk. Dette er ikke å betrakte som et konstant forhold, men inngår i en kontinuerlig og livslang prosess. Vi kan dermed heller ikke snakke om å være ”ferdig” sosialisert. Slik har vi da også opplevd de eldre kvinnenenes fortelling gjennom deres identitetsforvaltning i et nåtidig strev med å forsvare sine verdivalg, sett som livsplattform. Selv om avhandlingen først og fremst retter fokus på de eldres verdivalg, har jeg også prøvd både gjennom døtrene og egen forskerrolle å vise hvordan en fra særegne posisjoner inngår i et selvforsvar. I mitt tilfelle som forsker er tilhørigheten til heimstedet problematisert både i forebyggelse av å gå ”bomtut” i forsøk på å fange ”stedets sjel” og til faren for å være ”stueblind.” Selv om disse spørsmål knyttes til et studiefelt som sammenfaller med forskerens heimsted, er dette generelle avveinings spørsmål i forskningsarbeidet.

8.2 Tekst og forståelse

”Mine” kvinnehistorier kan karakteriseres som ”anthropology at home.” De er et resultat av min klassereise fra å være en ”landsens jente” til å bli akademiker. Av dette følger mitt utdanningsvalg og der jeg på Øya altså representerer første generasjonen yrkesvelger som kvinne og som i mitt tilfelle medførte utflytting. I gjenmøtet mellom forsker og heimbygd, stilles vi ikke overfor spørsmålet om etnosentrisme, lik vestlige antropologer i ”fremmede” kulturer har vært konfrontert med. Vi kan heller snakke om en konfrontasjon av ulike kunnskapsformer. I avhandlingen stilles ”heimstadelæren” på Øya som til et dialektisk møte med den vitenskapelige kunnskapen/diskurs på universitetet.

Motivasjonen og bakgrunnen for denne avhandlingen kan da ses ut fra forskerens ønske om å skape et forbindelsesledd mellom arbeidssted og barndomssted.

Heimlengselen som fenomen omhandler identitet og tilhørighet. Nostalgi¹⁰⁸ knyttes til atskillelse og tap. Noe er mistet. Melankolien, fantasien og drømmene kan dermed

¹⁰⁸ Nostalgi kommer av det greske ordet nostos, som betyr heim. Algi betyr smerte. Vi kan oversette begrepet til heimve. Begrepet berører lengselen.

framsettes som i et blålig skjær, slik også Otelia ofte malte himmel og hav og i følge datteren ga en ”forskjønnet” framstilling av heimplassen. De ”gode” minnene som befinner seg bakom ”det blå,” kan dermed også i forskningssammenheng imøtegås som romantisering, og da sett som noe negativt. Da har en samtidig innrømmet et vitenskapssyn hvor følelser har liten plass. En framstår som empiriker som gir liten plass for essayet og stemningsbilder, og der neppe heimlengselen bli akseptert som drivkraft i forskningsarbeidet.

Å lengte kan betraktes som en grunnleggende menneskelig egenskap. Et livsløp kan ses som en serie møter og atskillelser, preget av gjenmøter og gjensyn, når det er minnet som utløser og ”bevarer” lengselen. Vi nærmer oss kjærlighet både som begrep og som ”lidenskap.” Mange forskningsarbeider vil neppe verken ha vært påtenkt eller fullført uten begeistring som motivasjonsførende drivkraft, og ut fra en ”personlig” nysgjerrighet og viten sett som begjær. Kjærlighet rommer også ærlighet. Forskeren som kjenner seg fanget av kravene til objektivitet og nøytralitet, vet at uten denne genuine interesse har hun ikke orket å ferdigstille et forskningsprosjekt når rollen som mellomvert er krevende. Forskeren stilles i en posisjon av å være budbringer mellom en teoretisk og en praktisk verden, som å bryte ned skillene mellom det lokale og ”sentrum” i forsøk på å forene verdikodeks mellom forskningsfeltet og universitetsmiljøet.

Kontrasteringen av steder med ulike kunnskapstradisjoner, innebærer forståelsen av dobbelt kodesett. Pendlingen i et mellomvære av flere (heim)steder kan medføre følelsen av å være ”hjemløs” uansett hvor en befinner seg. Selv om denne situasjonen er lett gjenkjennbar for forskeren, er den neppe like tydelig for en fastboende. Ut fra mine data snakker de eldre kvinnene om ”heimve” som en form for ”sjukdom” en ikke kunne noe for at en ”bar borti.”

For å lengte etter noe og for å savne noen, må en føle en positiv tilknytning. I psykologien og skolesammenhengen omtales dette som motivasjon, oversatt som ”lyst” og der et samfunnsvitenskapelige prosjekt i mitt tilfelle har muliggjort en forskningsreise og tilbakevending til heimbygda. Her har jeg forsøkt å bruke den teoretiske kompetanse både som innfallsvinkel, mulighet og som imøtekommelse av min heimlengsel.

Å oppleve og huske vil i dette tilfelle dreie seg om en opplevelse med barns øyne som betrakter, sett i kontrasten til det å være voksen (mine informanter) og å ”vite” sine arbeidsoppgaver og å ”kjenne” den aktive redskapsbruken. Min barndom inngår i kvinnenens minner rundt vannbæringen. De eldre kvinnene har båret litervis med vann som blant annet jeg har badet i, uten at jeg selv har ”kjent” tyngden av børtreet på skuldrene. Spørsmålet er hvordan forskeren kan bruke en teoretisk forståelse til å framstille vannbøra og strevet rundt lørdagsvasken, da redskapen er gått ut av bruk og henger på en vegg som et minne.

Selv om vi aldri kan garantere at historien blir opplevd likt og framstår som sammenfallende, står vi likevel overfor en situasjon der informanten og forskeren bestreber seg på en rekonstruksjon av en handling. Selv om vi var til stede i et sammenfallende øyeblikk, hadde vi neppe noen garantier for identisk opplevelse. Filosofen P. W. Zapffe (1992) har stilt spørsmål om:

”Når er historien ”den samme” og når er den ny historie? Det må bli et skjønnsspørsmål i hvert enkelt tilfælde. Vanligvis vil man legge vekt på personernes identitet, tidspunkt og sted, de interesser det dreiet sig om og andre av engagementets kjendetegn.”
(Zapffe *ibid.*, s. 183).

Sitatet viser til menneskets historie som en dynamisk prosess og som gjenskap av mennesket selv. Slik kan vi stille spørsmål med om det er mulig å tenke seg en felles og sammenfattende historieforståelse. Problemstillingen tangerer spørsmål rundt subjektivitet og objektivitet og innenfra- og utenfraforståelsen, slik vi innledningsvis har berørt dette. Her kan forskerens identifikasjonsgrunnlag i forhold til informanten anses å være en nødvendig forutsetning for å forvalte deres historiefortelling. Et felles identifikasjonsgrunnlag kan i så måte sikre en framstilling som tangerer informantenes ståsted, uten garanti for at noe oppleves og framstilles som likt. Gjennom en identifikasjon kan forskeren få følelsen av å stå sammen med informanten om konstruksjonen av fortellingen, slik vi har sett den norske antropologens møte med den afrikanske sultanen, samtidig som hun stiller seg tvilende til å kunne fortelle "hans historie" slik han selv ville gjort dette (Holtedal 1995). Selv om forskeren her har bestrebet seg på å ta perspektivet til informanten, har hun ingen garanti for at hennes versjon vil være sammenfallende med informantens. Dette følger en hver oversettelse og forsterkes i transformasjonen mellom vidt forskjellige kunnskapsregimer.

I møtet med de eldre kvinnene, stilte jeg i utgangspunktet med en større interesse for kvinnenens liv og levnet, enn det som motsatt ble opplevd. Dette relaterer seg til en forsker-informant relasjon som ikke følte jevnbyrdig. Når jeg kjente irritasjonen og skuffelsen over kvinnenens manglende interesse for mitt voksenliv, kan dette tyde på et ønske om en likhet som i forskningens øyemed ikke lar seg realisere.

På den andre siden kjenner vi Skjervheims metodologiske kritikk om at det å stille seg som en objektiv og nøytral avstandsbetrakter, beror på en logisk brist når han hevder at forskeren opptrer som både tilskuer og deltaker til eget forskningsfelt. Uten å utelukke det ene fra det andre, vil det her kunne være tjenlig å snakke om grader av innenfraforståelse. I avhandlingen har jeg derfor snakket om grader av deltakelse og varierende følelse av å være seg delaktig. Her vil det trolig framstå som meningsløst å påstå at en må være kvinne for å skrive om kvinner, selv om dette kan være viktig premiss i formuleringen av problemfelt slik vi tidligere har referert til den moderne kvinnekampen.

I mitt doktorgradsarbeide forutsetter jeg at selv om jeg ikke kan bake lefser, så må jeg kunne tillate meg å skrive om dette når transformasjonen fra handling til tekst alltid viser til et skille mellom teori og praksis. Vi kan også her snakke om formidling som en form for talehandling og der ordet belyser gjenstanden uten verken å være gjenstanden eller handlingen.

Et begrep som innenfraforståelse kan også tolkes i betydningen av å være fortrolig. Det samme som å være inneforstått med. Når antropologen lærer seg å melke, er det ikke bare for å kunne skrive "empatisk" om melkingen. Handlingen kan også leses som en ytring om å stille seg på parti med informanten, - som for en "fremmed" å vinne innpass (Okely/Callaway op.cit.). I en kvinneforskningssammenheng refereres dette til kravet om situert forskning, også med intensjoner om en personalisering og å fremme nærhet. Forskningsaktiviteten knyttes mot innlevelsesevne og empati som forutsetning for å lage "gode" livsskildringer, med et overskridende budskap som en sikring av informantens interessefelt. Her er intensjonen ikke bare å oppheve skillet forsker – informant, men også å framstille forskningsprosjektet som et resultat av å være "medvitne" i et gjensidig samspill og samarbeide. Forskningsarbeidet er dermed definert som et partnerskap mellom forteller og notar. Etnografisk forskning vil derfor være avhengig av å etablere et tillitsforhold til sine aktører, sett som leverandører av råfortellingen. Jo mer utenforstående en er, desto mer trenger en aksept for å komme

innafor. Da vil en kanskje være nødt til både å lære seg og melke og å fiske for å vinne innpass og innsikt for å kunne skrive om dette.

Å ha praktisert og ha sett praktisert innebærer to ulike perspektiv. Å beskrive hendelsesforløpet rundt lefsebakingen og å delta i prosessen, kan også beskrives ut fra begreper som innenfra- og utenfraforståelse. Ståstedet som deltaker eller betrakter kan være like "sann" eller virkelig, når vi må anta at det går an å skrive om for eksempel vikingtiden uten nødvendigvis å kunne beherske norrønt språk.

Å ha forståelse kan også innebære og ha delinnsikt uten at en øyner noen total sammenheng. Det er heller ikke sikkert at forskeren og informanten foretar identiske konsekvensanalyser, sett ut fra et årsak - virkningsforhold. Her kan en ha divergerende syn på begreper som utvikling og avvikling til eksempel. Hvilken "innsikt" en har vil dermed variere i forhold til hvor en er politisk situert, slik vi kan referere til debatten angående omskjæring av kvinner.

Når antropologer tradisjonelt sett har reist utenlands for å bibringe samfunnsforståelse, har de kanskje regnet på måneder for feltarbeidets varighet ut fra definisjonen av å være deltakende observatør. I utgangspunktet har da forskeren vært sett som en "outsider" som måtte skaffe seg legitimitet som "in-sider." Begrepene får en annen relevans for en som er oppvokst med bakgrunn i sitt "eget" empiriske felt. Vi kan spørre hva utenfraforståelsen i dette tilfellet skulle innebære og om vi noen gang kan være sikker på å dele forståelse og oppfatning?

Som forutsetning for en kollektiv forståelse hører utsagn som at: "jeg vet hva du snakker om," underforstått at lytteren har opplevd "det samme." Uten muligheten til å oppleve likt eller sammenfallende, kan vi neppe heller snakke om reell empati eller "ekte" solidaritet. Å ha forståelse for berører forhold som omtanke og respekt i vid forstand, og der vi kan si at kvinneforskningen i utgangspunktet var frigjørings- og rettighetsorientert. I forskningsprosessen inngår beskyttelse av kilden som et etisk prosjekt, samtidig med krav om å vinne innsikt og da gjerne som forutsetning for bedring av levekårene.

I avhandlingen er fiskerbonden framstilt i et gjensidig, men asymmetrisk avhengighetsforhold både i forhold til storbonden, fiskeoppkjøperen og til ektemannen. Da dette var i et samfunn som satte nabofreden høyt og som dermed søkte konfliktunngåelse, kan vi spørre hvem som kunne ha størst interesse av å bevare denne type harmoni.

Selv om datainnsamlingen er basert på samtalen rundt et kaffebord og en rekke fotoalbum, aktiveres ulikt assosiasjonsmateriale til bildene som minner. I denne sammenhengen kan vi spørre om hva som skal kvalifisere for innenfraforståelse, i motsetning til utenfraforståelse. Intern og ytre viser til et arbitrært forhold som også kan assosieres til et gjensidig og refleksivt forhold, der pendlingen mellom det empiriske felt og analysen bidrar til en utvidelse av perspektivet. Uavhengig av observasjonsfelt og faglig vinkling vil forskningen underlegges krav om analytisk perspektiv. Det vil si det samme som å ta i bruk en form for teoretisk utenfraforståelse. Forskjellen på å være involvert og distansert forsker, utfordrer forskerens posisjon i henhold til en innenfra- og utenfraforståelsen som begge krever overskridelse og grenseoppganger. Så selv om forskerens posisjon er eksplisitt artikulert og dermed situert, innebærer analysen en pendling mellom posisjoner, både av praktisk og teoretisk art. Her er spørsmålet i hvilken grad den engasjerte forskeren skal definere det å være forutinntatt og "blindfoldet," som en ulempe i forholdet til å framstå som "utvendig" betrakter. Når jeg som forsker og "utflyttet innfødt" fortsatt ytrer ønske om

å bli betraktet som øyværing, må vi kanskje tenke oss nye samværsformer og gjenforeningsmøter.¹⁰⁹

Kvinneforskningen markerte seg som en tverrfaglig disiplin, med fokusering av kvinners interesser ut fra marginalitetshensyn. En politisering av forskerfeltet aktualiserte krav om personalisering og situering av kunnskapsfeltet når det var tenkelig at informanten vil kunne lese og gjøre seg kjent med forskningsresultatet. Vi kan snakke om å ”personalisere” og ”befolke” forskningen, tross anonymitetskrav. Her var ikke spørsmålet om en tok parti og stilling, men snarere hvordan en involverte seg som ble av interesse, når forskeren skulle ”sette seg inn i” informantens livsverden og skrive og tale på vegne av informantene som ved å ”give voice to” underprivilegerte grupper. Informantenes bidrag kan her betraktes som et erindringsarbeide hvor forskeren profilerer budskapet. I min avhandling kan vi dermed si at empirien danner utgangspunkt for ”den lille fortellingen” som en slags identitetskapital for kystkvinnen, mens ”den store historien” danner rammefortellingen som spenner lerretet for et analytisk nivå som skal bidra en større samfunnsforståelse som rommer både utvikling og avvikling.

8.3 Tid og forståelse

Ricoeur vil i framstillingen av en tekst kunne si at mellom det første og annet møte ligger gjenmøtet som gjensyn, omtalt som den tredje tid. Dette ses som historisk tid som en form for ”mellomtid” mellom det som har skjedd og det som skjer. Vi kan si at hvis gjenmøtet ikke fant sted, ble det heller ikke skapt noen historie. Slik fanges fortellingen av minnene. Bruddflater formes til en mosaikk av helhet med referanse til et før og et nå, som gjør historien logisk og begripelig under en form for kontinuitet og rekkefølge. Forskjellen mellom fortelling og levd liv, som erindring, berører da i en viss forstand melankolien. Dette vitner om det forgagne. Det som er tilbakelagt representerer det uavvendelige og kan oppleves som noe tapt. Tidsfølelsen vitner om å eldes når gårdagens hendelser blir narrativ.

Gjennom fortellingen som medium og mellomvert kan vi datere og plassere oss på et sted i en ”verden,” samtidig som det er vanskelig å gjøre rede for et spesifikt begrep om tid. Tidsanskuelse innebærer ikke bare opplevelsen av endring i form av erindring, uten at tiden som kollektiv opplevelse overlates til aktørens kognisjon. Når en skal snakke om tidsforløp og tidsopplevelse, står en derfor overfor vansken med å fange en felles forståelse av hva tid er. Tid oppfattes dermed som et fenomen. Om dette sier Ricoeur:

”Siden Platon og frem til den filosofiske fænomenologi i vort århundrede har spørsmålet om, hva tiden er, vist sig stadig mere uungåeligt og fundamentalt for vor forståelse af den menneskelige verden. Men man har længe vidst, at det er et ualmindelig vanskeligt spørgsmål, eftersom fortiden ikke er længere, fremtiden ikke er endnu og nutiden aldrig er den samme, og hvordan skal vi forstå noget, som *ikke er*?”

(Kemp op.cit. s. 134).

Her vil altså minnematerialet framstå som målestokken på levd liv og som danner

¹⁰⁹ For Øya i likhet med Sørvær på Finnmarkskysten, kan de årlige festivaler sommerstid ses som et revitaliserende element på en ny arena hvor en søker gjenforening mellom gammel og ung og der utflytterne søker å komme heim i ferietiden.

informantens opplevelse av en tidsakse.

Filosofen H. Bergson (Kolstad op.cit.) hevder at vi danner våre forestillinger i rommets form, der våre opplevelser framtrer i lys av tiden som dimensjon. Tiden som abstrakt fenomen søkes gitt konkret form ved hjelp av metaforer, slik vi ut fra rekkefølgen av ord lager en orden og som blir en fortelling. Slik redigerer vi hendelser i et arrangement for å lage en "logisk" sammenheng rundt våre liv. Opplevelsen av tiden som vesens forskjellig fra det konkrete rommet er en grunnleggende kjennsgjerning i Bergsons filosofi, når tiden inngår som del av det materielle arrangement. Tiden oppfattes som integrert og ikke som noe eksternt og utenforliggende. Han betrakter "rommet" i kantiansk forstand, som en form ved våre "sanser" og verdensanskuelse og der tiden blir ett med vår bevissthet og kognisjon ("indre strøm"). Dette vil si at tiden ikke er "fast" form, men inngår som del av vår virkelighetsforståelse og der "fenomener" (opplevelser) flyter over i hverandre i form av minnespor. Bergsons begrep om varighet kan derfor assosieres til en naturfilosofi der mennesket oppfattes som ansvarlig og som integrert del av naturen. Slik framstår mennesket ikke bare som en ensidig "forbruker" av naturressursene, uten at hun også her inngår som en "ansvarlig" og "bevisst" forvalter av naturen. Dette vil også være i tråd med Bibelens syn på mennesket som satt til å "herske" over natur og dyreliv. Perspektivet har sammenfall med filosofen A. Næss (1999) når han søker å knytte mennesket til en økosofisk bærekraft med panteistiske likhetstrekk.

Det er gjennom sin ulike "naturbevissthet" at de eldre og yngre kommer til å uttrykke forskjell i livsstil. Denne forskjellen blir definert som generasjonskløften og hvor forskeren dermed som gjenforteller bare delvis kan identifisere meg med kvinnes liv. Forfatteren K. Ekman (1996) uttrykker generasjonsmøtet ved å skrive at: "Det var ikke som om årene hadde gått, men som om belysningen hadde skiftet," når hun henviser til møtet med sin aldrende far. Selv om datteren og faren er til stede i samme rom, skimtet de seg selv ikke ut fra den samme "belysning," slik hun beskriver møtet. Kanskje var datteren åpen for et perspektiv faren var avskåret fra og lukket for, og kanskje besitter hun en viten som plasserer han i et annet lys enn det han kan tenke og ordlegge?¹¹⁰

Minner vil derfor også romme en slags tredje tid, sett som refleksjon. Den reflekterte tidsopplevelsen og tilbakevendingen (gjentakelsen) ligger utenfor både kronometrisk og eksistensiell tid, sett som en slags overskridende tankereise. Mellom erfaringsmøtet og det "annet" møte på memorert nivå, framtones historien om det som har hendt. Transformasjonen kan ordlegges som en objektivisering ut fra et subjektivt nivå, når fortelleren framstår som både iaktaker og formidler. Her krydrer fantasien og diktningen tanker om det som kunne ha skjedd. Dersom gjenmøtet ikke fant sted, ble det heller ikke skapt noen historiefortelling. Vi gjør bruk av historien for å skape historie. Slik framstår mennesket som unikt ut fra vår evne til refleksjon. Vi berøres av og skaper vår egen livshistorie lik vi lever vår biografi i samtid med livet. Vi aner den hermeneutiske sirkel og der vi selvsagt kan havne i tautologiske forklaringsmodeller der virkeligheten forklares gjennom virkeligheten.

Tilbakeblikket danner en kronologisk orden som også er med på å skape historien, som om noe blekner eller forstørres. Avstanden innebærer refleksjon og en vurdering ut fra nåtiden som referanse, men som også i "glansen" fra fortiden kan føre oss til

¹¹⁰ Vi kan tenke oss generasjonsmotsetninger i form av tilslutning, ignorering og avvisning og også som konfrontasjon. Det siste vil kunne ses i lys av et frigjørende perspektiv, omtalt som "emansipatorisk politikk." Det "valgfrie" samfunnet skaper nye muligheter og der "varigheten" kan komme til å dreie seg om en realisering av egen karriere. Slik kan egenrealisering komme til å gripe selve livsenssens. Individualisering stilles framfor fellesskapstanken.

”romantiseringen,” – samtidig som vi kan spørre hva som skulle være så ”galt” med det? Erindringsarbeidet inneholder dermed ”skjulte” konserverte verdisett som også formidles enten vi liker det eller ikke. Gjennom minnene som et slags ”fastfrosset” landskap, statuerer de eldre en mentalt tilstand som fortsatt av å ”være” fiskerbønder. I våre møter framsto kvinnene som integrert del av denne ”fortelling” som i et forpliktende ”alvor” de ønsket å framholde. Fortellingen kan i så måte betraktes som en slags pakt i forsøk på etablering av en konfigurasjon, som ut fra et ønske om å bevare. Selv om mitt prosjekt kan sies å ta utgangspunkt i ønsket om å bevare ”fortiden,” var både elektrisitet og vannverket regnet som framskritt for de eldre og meg, mens veilys og asfalterte veier var positivt for de eldre og for meg sett som ”ødeleggelse” av min idyll.

9 OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

9.1 Hva kan de eldre fortelling lære oss om endring?

Fortellingen refererer til noe tilbakelagt i en rekonstruksjon som har mistet autentisitet. Som fortelling framstår den derfor som i objektivert form ut fra minnet som knyttes til identifikasjon og identitet. For en kvinne som besitter et "indre" forhold til kjevlet i bruk, kan gjenstanden assosieres til et følelsesregister som en "utenforstående" ikke kan fatte og som en praksisform som dessuten kan være vanskelig å verbalisere.

Da jeg presenterte lefsetina for noen eldre menn, framkalte den latter. Dette var en latter som høyst sannsynlig var basert på gjenkjenning med forestillinger om kjønnsroller, kvinnfolkarbeid og minnet om egen mor. I tillegg kan vi tenke oss et overraskende moment når tina er tatt ut av sin opprinnelige bruk og presenteres som antikvitert rundt et kaffebord. Kanskje aktiverer forskeren gjennom en slik fremgangsmåte en "utidig" fremkalling av "gamle" minner, samtidig med en stolthet over at forskeren har funnet farmors lefsebaking av interesse? Slik kan vi også tenke oss at forskeren gjennom sin interesse for å "skape" en fortelling bidrar som "fødselshjelp" for å komme noe tilbakelagt i møte. Parallelt finnes en løpende risiko for framkalling av "dårlige" minner. Slik kan forskeren gjennom sine "tilbakeblikk" og spørsmål skape "uro" og forstyrre dagens velstand og komfort.

Selv om de eldre kan savne samholdet i familien og blant naboer, er de fleste enige om at velferdsgodene i dag representerer trygghet og der tekniske hjelpemidler letter fysisk tunge tak og gjør livet "lettvin." Selv om mange ønsker å fortelle seg tilbake i tid i form av en rekonfigurasjon med vektlegging av det "tungvinte" livet, er det ingen som ønsker seg tilbake til tiden med vannbæringen og en materiell standard uten elektrisitet. Kanskje vil tina i denne sammenhengen ikke bare assosieres til positive minner, men kan virke forstyrrende inn på at de eldre også har valgt "lettvinte" løsninger og kjøper brød og lefser i kolonialforretningen.

Entusiasmen over å fortelle om sitt "strabasiøse" liv kan dermed gå på tvers av den moderne livsstilen, som innebærer bruk av moderne redskaper som både kjøkkenmaskin og elektrisk lefsetakke. Selv om de eldre også kan stille seg kritisk til bruken av tekniske hjelpemidler, avviser de verken støvsugeren, fryseboksen eller fjernsynsapparatet som nesten alltid er påslått. Her kan vi tenke oss en dobbelthet de eldre ikke nødvendigvis ønsker å konfronteres med, når vi kan oppleve at de forsvarer og tar avstand til "arbeidsslitet" på en og samme tid. Til dette hører at utviklingen ikke betraktes som et entydig gode, men som en prosess på både "godt og vondt," der kvinnene er seg bevisst hva som er tapt og vunnet. Som eldre kan vi si at de gjennom sine erfaringer forholder seg reflektivt til eget livsløp og samfunnsutviklingen, med et lengre tilbakeblikk enn det yngre kan.

Ut fra Ricoeurs (1983) termer kan tidsforståelsen og opplevelsen av tid "måles" gjennom førfigureringens tilbakevendende erfaringer, der mine informanter som eldre gjennom konfigurasjonen angir rekkefølgen ut fra en form for faseinndeling av livet. I henhold til Ricoeur innbefatter nyfigureringen sett som endring, et slags skjemaoppsett som knyttes opp mot "det moderne." Nyfigureringen kan da ses som en fase hvor der skapes og transformeres "ny" historie. Det er denne "nyskapning" som må finne gjenklang i den kollektive forestillingsverdenen, når utvikling skal vinnes og avvikling søkes unngått, slik Rossvær (1998) ut fra Ricoeur beskriver samfunnsendringene i Sørvær. Rossvær betrakter endringsbelastninger ut fra et kulturelt etterslep der spesielt

eldre ønsker å fasthold det gamle, sett som førfigurering. I dette bildet påpekes også den personlige erfaringen ved å bo på et sted og som bekrefter den økologiske dimensjonen ved stedet som identitetsmarkør. Her kan vi si at både Ricoeur og Rossvær er på linje med F. Barth når han tidlig på 1960-tallet var med å framheve naturen som viktig rammebetingelse for menneskets kognitive oppfatning:

”Det førfigurerte er det som er før mennesket, og den natur og dynamikk som hersker på stedet, men inkluderer også kulturelle ordninger. Førfigureringen er den felles stedserfaring som går forut for frembringelsen eller oppbyggingen av Sørvær. Den representerer en fortrolighet med de elementer, kunnskap og språk som var materialet for å bygge opp stedet og skape en bestemt livsform. Forståelsen av disse elementene hører til et rudimentært språklig rom, formet gjennom en praksis beboerne og eventuelle andre deltakere er involvert i, før de spør om meningen med det man ser.”
(Rossvær *ibid.* s. 78).

Når samfunn står overfor nyskaping og omstilling for å berge arbeidsplasser, slik vi blant annet har sett i fiskeindustrien, kan førfigureringen virke som barriere overfor nye moderniseringskrav. Rossvær sier at integreringen av det førfigurerte i det moderne liv som på Sørvær, stiller borgerne overfor en *konfigurering* og der det førfigurerte representerer materiale for konfigurering. Vi snakker da om i hvilken grad samfunn kan defineres som omstillingsdyktig eller som motstandskraftig ut fra opprettholdelsen av bosettingsmønsteret. I industriell sammenheng vil manglende endringsvilje bety avvikling, slik vi kjenner omstillinger ved jernverket i Mo i Rana og slik mange fiskebruk ikke har greid å holde tritt med teknologiutviklingen. Rossvær sier videre at gjennom konfigureringen plasseres land- og havkulturen så og si i samme båt, noe som gir en særegen mening til det å bo på dette spesielle stedet. Han kaller det *nyfigurering* når nye konstallasjoner av mening oppstår med iverksetting av nye tiltak. Parallelt oppløses den rådende konfigurering og slik kan dermed de eldres fortelling devalueres og opphøre som meningsbærende. Vi tangerer generasjonskløften slik M. Mead (*op.cit.*) har beskrevet kunnskapsoverføringen mellom foreldre og barn.

Inndelingen av tidsrom i ”karakteristiske” epoker, kan dermed betraktes som et metaspråk for ”ny” innsettelse i en historiske sammenheng. Slik kan vi forstå oss selv i og ut fra tiden, - og for å kunne snakke om tiden. Å navnsatte tiden blir dermed som å ordlegge seg gjennom en større verdensanskuelse, som beveger oss fra mikrokosmos til makronivået for ytre beskuelse og vurdering. Rossvær sier at de eldre henger ved i konfigurasjonen når de yngre må bestrebe seg mot nyfigureringen. I så måte kan vi snakke om at både gammel og ung må takle endring i form av et ulikt identitetsstrev, betraktet ut fra fortid og framtid. Årlige bygdefestivaler kan for eksempel ses som ønske om å danne forbindelseslinjer både mellom fortid og framtid, gammel og ung og mellom bofast og utflyttet.

De eldre kvinnes handlingsmønster avspeiler ikke bare kvinnes selvbilde og identitet, som et forsvar for egen integritet. Deres verdi- og handlingsvalg kan også ses som en konservering av kvinnerollen knyttet til fiskerbondedefamilien og som vanskelig kan forenes med moderne omstillingsprosesser.

I møte med en yngre kvinne som har valgt annerledes, vet da også Hanna at hun beveger seg i et grenseland for hva som i dag kan regnes som akseptabelt. Derfor må hun da også som opptre i det ”skjulte.” Resultatet blir at hun i sine ”gjemmer” har et overskuddslager av materialer og der hun ikke nødvendigvis ønsker innsyn, som en

redsel for å bli ”avslørt” kan vi tenke. Vedlikeholdelsen av de ”gamle” handlingsmønster overført til en moderne tid, kan dermed ytre seg som et individuelt og privat forhold uten overføringsverdi.

Kvinnene som alltid har stilt krav til gjenstandens nytteverdi, omgir seg altså i dag av prydgjenstander uten bruksfunksjon, men som minner dem om giveren. Disse plasseres i vindu og hyller som til utstilling, for å ære og understreke tilknytningen til giveren og kommuniserer dermed en nærhet de eldre savner.

I et samfunn hvor det ”meste er å få kjøpt” og der mange varer produseres ut fra et kortvarig nyttehensyn, risikerer dermed de eldre at huset kan ”overfylles” av gjenstander som heller aldri får noen praktisk nyttefunksjon. Kvinnene benytter her rasjoneringen i krigsårene som legitimeringsgrunnlag for sin spareholdning, når de gjentar at ”denne tiden” kan komme tilbake. Når datteren ikke drar nytte av morens spareholdning, vil morens gjentakelser om nødsår og krigen oppleves som slitsom. Generasjonskløften blir derfor tydelig når moren gjennom sine formaninger prøver å få den yngre kvinnen til å forstå sine opplevelser gjennom en annen tidskoloritt enn den som i dag har relevans for datteren. Slik kan morens beretninger av datteren oppleves som historiefortelling med liten interesse.

Felles møtesteder er en viktig forutsetning for å kunne snakke om en ”transcendentale deduksjon” i forhold til identifisering og internalisering (Storheim op.cit.). Det moderne samfunn er preget av sektorisering, slik vi også finner det på Øya i dag med manglende møteplasser for gammel og ung. Selv om barnehagen har tatt initiativ til en form for integrering gjennom å invitere eldre på kaffebesøk, har dette blitt sporadiske tiltak uten permanens når ingen ”naturlige” arbeidsformer lengre knytter generasjonene sammen.

I Wittgensteins forstand kan vi snakke om et brudd i det samfunnsmessige kollektive ”språkspillet,” når ulike aldersgrupperinger besitter forskjellige kognitive språkbilder for livsanskuelsen. Vi kan tale om at de eldre og yngre ikke bare befinner seg i forskjellige persepsjonelle livsverdener, men at de også underlegges ulike tidsstrømninger som toneangivende metaforer for tankegangen. Slik kan vi si at ordbildene, det sosiale samkvemmet og livsrytmen gjensidig preger hverandre som i et kommunikasjonsspill der en oppnår enighet eller opplever distanse (Åmås op.cit.). Ut fra mitt datagrunnlag kan vi noe spissformulert si at de yngre orienterer seg ut fra en nyfigurering rettet mot framtidsmuligheter, når de eldre relaterer seg til fortiden sett som det kjente, vante og trygge. På Øya sett som et ”moderne” samfunn, står solidaritetsforståelsen i fare for sammenbrudd når øyværingen ikke lenger anser seg for å ”være i samme båt,” slik vi kan si at fiskerbonden baserte sin hjelpsomhet på marginalitet og likhet.

Her kan vi si at de eldre og yngre kvinnene ikke bare realiserer seg innenfor to ulike økonomiske systemmodeller, men at de også opptrer ut fra to ulike mentale tilstander for deduksjon og livsanskuelse. Natural- og pengehusholdet kan ytre seg som motsatser både arbeidsmessig og mentalt. Slik kan datteren oppleve morens ”formaninger” som uten relevans til de moderne tidskrav, når morens bemerkninger føles som ”innblanding” og ikke nødvendigvis som ”gode råd,” anvisninger og som støtte. Utfordringen er å finne en akseptabel middelvei i en balansegang der eldre og yngre står i et gjensidig avhengighetsforhold, slik vi så det i tilfellet mellom Hanna og Beate.

Selv om de eldre kvinnene har vist seg ”omstillingsdyktige” som for eksempel gjennom bruken av tekniske hjelpemidler, vitner kvinnehistoriene også om kreativ evne til å finne løsninger som å søke ”råd for uråd,” basert på deres

selvstendighetsparadigme og ønske om å ”dø med skoene på.” Slik ytrer de eldre en motstand overfor kommunen og det offentlige som omsorgsyter og velferdsaktør. Selv om kvinnene har underholdt oss med fortellinger med glimt fra tiden som fiskerbonde og som jeg har kalt deres ”gullår,” er dette ikke ensbetydende med ønsket om å leve livet om igjen. Selv om de eldre ikke ønsker arbeidslitet tilbake, ønsker de som pensjonister større innlemmelse i lokalsamfunnet. Dette berører deres verdighetsstrev i alderdommen.

De eldre står dermed ikke bare overfor et identitetsstrev der bruken av for eksempel gamle og nye golfjakker skal forsvares. De står også overfor utfordringer der ulike tidsepoker og verdiregimer skal forenes. Dette innebærer endringer som også stiller de eldre kvinner overfor det tvetydige med hensyn til ”slit” mot ”lettvind,” der utvikling ikke bare ses som noe entydig gode.

Når de eldre vektlegger sitt arbeidsstrev ut fra fysiske bærer og knapp tilgang på hjelpemidler, sett som et ”tungvind” liv, kan dette innebære kritikk av de yngres verdivalg og hverdag sett som ”luksuriøs.” Selv om velferdsstatens framvekst med teknologiske løsninger og økonomisk trygghet også omtales i positive termer, uttrykker de eldre en skepsis til tap av samfunnsverdier som for eksempel relateres til ”god” folkeskikk. Her gjøres den materielle velstandsøkningen som årsak til at hensynet for ”nesten” går tapt i en grådighetskultur, som om de unge er forført av et materielt begjær. Selv om at det ”lettvinde” kan betraktes som erobring som i kontrasten til ”åket” sett som overlevelse, fastholder de eldre at mange i dagens samfunn kommer for lettvind til ”alt,” og minner om at de har strevd for det de har fått til ut fra en gradvis tilegning. Kvinnene understreker dessuten en rekke ganger at livet består av både ”ondt og godt,” som om de unge tror at de skal unngå det de kaller ”smerten i livet.”

Kvinnene frykter ikke døden, men de føler indignasjon over at mye av deres verdigrunnlag synes å være på vikende front. De frykter ensomheten og at de ”ledige stunder” skal bli dominerende.¹¹¹ Det er når pausen som mellomtid flyter over i hverandre at de eldre kan oppleve de ”langsomme” stundene og som for dem definerer ensomheten. For de eldre er den ”langsamme” tiden altså ensbetydende med å føle seg ekskludert. Selv om de eldre ikke ønsker seg noen botsøvelser, i form av takknemlighetsgjeld fra de yngre, etterlyser de ofte en større respekt og aktelse både fra sine nærmeste og fra de som ”styrer og regjerer.”

Grunnlaget for velstandsøkningen er skapt gjennom en næringsutvikling hvor også fiskerbonden bidro gjennom sin arbeidsflid og nøkterne livsinnstilling, og der ikke minst egne barn ble oppmuntret til å satse på utdanning. Dette til tross signaliserer de eldre få fordringer til velferdsstaten som de heller ikke ser som resultat av deres arbeidsinnsats. De eldre kommer derfor til å underbe seg i forhold til sine offentlige omsorgsrettigheter, slik det tidligere er nevnt.

For fiskerbonden var også framveksten av velferdsstaten ensbetydende med en småbruksavvikling som nå omtales i imperfektum, sett som fortid. I denne sammenhengen har også våre samtaler vært preget av nostalgi som uttrykk for savn av livsmening og tap av nærhet. Slik kan det oppstå en ”forskjønning” av historien uten

¹¹¹ Sosialantropologen T. H. Eriksen setter ”langsom” tid opp mot ”rask” tid i boka ”Øyeblikkets tyranni” (2001). Den langsomme tiden kjennetegnes uten ”press” med en tidsopplevelse som er styrt innenfra og som følger en ”naturlig” rytme i samsvar med den kroppslige velvære. Den langsomme tiden innebærer ignoranse av klokketiden, og omtales som å begi seg på ”hyttetur” og hengi seg egne ”lyster.” Eriksen hevder at i den moderne tiden vil den raske tiden vinne dersom vi ikke ”erobrer” rom for den langsomme tidsopplevelsen. Hans bok er først og fremst dekkende for hvordan den yngre generasjon opplever tidspresset.

vedlegg som sinne og følelsen av svik. Nostalgien og romantiseringen kan dermed bli tema, både for de eldre kvinnene og forskeren, som når en ”flyktning” krysser sitt spor. Vi kan si at forsker og informant gjennom sine møter har søkt å rekonstruere et felles rom rundt fiskerbonden, ut fra en livsform som er gått tapt. I våre forsøk på å komme noe tilbakelagt i møte, har vi derfor også høyst sannsynlig søkt å gjenskape ”gode” minner. Vårt forsøk og våre samtaler betyr ikke nødvendigvis at verken mor eller datter ønsker fiskerbondelivet tilbake i den form som her beskrives.

10 FRAMTIDSUTSIKTER

10.1 Innsyn - en oppsummering av oppdagelser og funn

En fortelling kan bidra til forståelse, innsikt, synliggjøring og refleksjon og der gjenfortellingen kan betraktes som bearbeidet viten. Framskrivelsen av en tekst vil da kunne tilsvare trinnene i form av prefigurasjon, konfigurasjon og transfigurasjon slik Ricoeurs (1983) framstiller narrasjonsforløpet og som kan knyttes til internalisering, eksternalisering og objektivisering (Berger og Luckmanns op.cit.).

I avhandlingen er dette prosesser som både forteller, forfatter og leser underlegges. I så måte kan vi snakke om ulike transkripsjoner i fortolkningen av en tekst. Slik kan en tekst betraktes som "kunst" som framstilles og forestilles. I disse modellene kan også emosjoner og etiske spørsmål ses som integrert del. Tolking av en tekst er dermed alltid influert av følelsesmessige faktorer og som medvirkende i perspektivtakingen, slik vi forteller våre liv gjennom det samfunnet vi lever i. Spørsmålet er da om en tekst kan framstå som "sann?"

Avhandlingen støtter seg til en hermeneutisk tradisjon ut fra forsøk på å gjøre noe sannsynlig, snarere enn ut fra begreper som "sant" og "usant." Dette betyr at andre forskere kan bidra til andre perspektiv og resultater av mitt forskningsarbeide. En hermeneutisk framgangsmåte vil alltid stå i fare for å falle i tautologiske forklaringsformer der det kan være vanskelig å svare på grunnleggende årsak – virkningsforhold, av typen hva som kom først av høna og egget. Jeg har videre søkt å argumentere for at vitenskapen ikke framstår som verken noen objektiv eller nøytral størrelse og at forskningsanalysen vil være preget av forskerens eget utgangspunkt og ståsted. Utfordringen blir å posisjonere den teoretiske forståelse i forhold til en bevisførsel av sannhetsgehalten i datamaterialet, snarere enn å argumentere for "riktige" og "gale" svar i utlegningen av funn. Forskningens oppgave blir da å si noe meningsfylt om virkeligheten.

I tilnærmingen av studiefeltet har jeg benyttet begreper som innenforforståelse og utenforforståelse for å gripe fellesskapet mellom informant og forsker. Når jeg har skrevet en historie om mine "formødre" på stedet jeg selv er født og oppvokst, har jeg dermed også tangert og berørt min egen livshistorie. I dette arbeidet har jeg argumentert for at begreper som innenfor eller utenfor ikke bør betraktes som absolutt med noen klare skiller, men oppfattes ut fra en varierende grad av samforståelse mellom forsker og informant. I så måte ses forskningsprosessen som et samarbeidsprosjekt mellom likeverdige aktører som fra hver sine posisjoner tar praksisfeltet i besiktigelse. Som illustrasjon på samarbeidet mellom de eldre kvinnene og meg som forsker, har jeg da prøvd å benytte begreper som "betweenness." Dette innebærer et likeverd der forsker og informant møtes med forskjellig ståsted både ut fra alder, erfaringsgrunnlag og utdanningsbakgrunn. Når vi tross disse ulikheter kunne sies å møtes som partnere knyttes dette til et likeverd mellom teori og praksis som kompetansefelt.

Ut fra en fenomenologisk betraktning baseres avhandlingen på begrepet om likeverd mellom forsker og informant, snarere enn et forhold knyttet til "sameness" (likhet). På samme måte som vi kan spørre om et utsagn kan være sant eller falskt, kan vi spørre om mellommenneskelige relasjoner overhode kan og bør vurderes ut fra likhet som sosialetisk prinsipp. Dersom en betoner for stor grad av likhet og interessefellesskap mellom forsker og informant, vil dette kunne bety en underkjennelse av

forskerprofesjonen. I avhandlingen er forskeren betraktet som mellomvert mellom en teoretisk og en praktisk virkelighetsforståelse. I denne sammenheng preges innenfraforståelsen også av distanse og der utenfraforståelsen knyttes til et refleksjonsarbeide som betinger pendling mellom et teoretisk nivå og det empiriske felt. I avhandlingen snakker jeg derfor om grader av innenfra- og utenfraforståelse og der den teoretiske forståelse er forskerens kompetansefelt og ansvarsområde. Som første generasjon utdanningssøkende representerer forskeren også et oppbrudd med heimbygda. Dette kan omtales som en klassereise med tilegnelsen av utdanningssystemets verdier og idègrunnlag og som i sin tur har muliggjort en heimreise for et gjenmøte med heimplassen, sett som studiefelt. Utreisen innebærer dermed en distanse og et nytt "blikk" der heimstedet kunne tas i "ny" besiktigelse, nå ut fra et feministisk perspektiv. I avhandlingen innebærer dette at en "ny" kvinneverole og et "nytt" samfunnsbilde framstilles ved hjelp av universitetet som ballast, og der ikke minst kvinneforskningen har hatt betydning.

Selv om endringer i kvinneverollen først og fremst er presentert gjennom de eldres blikk, berøres også datterens rolle og der forskeren inngår. Forskeren framstår derfor i avhandlingen både som kvinneforsker og datter. Følgelig inngår hun som del av egen empiri. Denne rolleblanding er da knyttet til problematikken omkring innenfra- og utenfraforståelse i forhold til fordeler og ulemper. Nærhet til stoffet er søkt både ved hjelp av en prosaisk form, sitering av informantutsagn og ved hjelp av jeg-form. De glidende overganger mellom forsker og informant har utfordret kravet om å holde en analytisk distanse til eget arbeide, slik de tidligere antropologene advarte mot å gjøre studier av eget heimsted. For meg har dette vært en kalkulert risiko i avveiningen om å gjøre mine "hverdagsopplevelser" til forskningsdata. Forskerens "radikale" kvinneverole har utfordret møtet med de eldre i forhold til en framprovosering av forskjeller i en verdibase jeg på forhånd var klar over. Dette har også vært både interessant og nyttig i forhold til diskusjoner rundt forståelsen av endring, knyttet til spørsmål som "frigjøring" og vinning og tap. I mine data knyttes begreper om knapphet både til det materielle og tidsfaktoren, som i et forhold mellom gammel og ung.

Innsynet i de eldre kvinnenes "back-stage" er opparbeidet over år gjennom naboskap og familienettverk og har preget utvalget av informanter. Et gjensidig tillitsforhold har vært viktig for forskerens motivasjonsgrunnlag i transkripsjonen av privatliv til vitenskap. De etiske utfordringer har dreid seg om både hva som kunne skrives og vinklingen av stoffet, basert på at informantene også skulle kunne lese om seg selv. Her er forskerkollegiet viktig part i etiske avveiningsspørsmål som forskeren kontinuerlig stilles overfor.¹¹²

I disse spørsmål vet vi at kvinneforskningen stadig konfronteres med en etisk grunnlagsproblematikk, ikke minst i forhold til en global forståelse av trakassering og lemlestelse av kvinner. I disse spørsmål kan vi spørre om forskeren har mindre legitimeringsgrunnlag og rett til "avsløringer" enn det journalisten vil ha? Her kan vi reise problemstillingen om utenforstående kvinner vil ha større muligheter til å fokusere tvangsekteskap og omsskjæring enn det de berørte kvinner selv vil ha? Ut fra et feministisk perspektiv er fiskerbonden i mitt tilfelle fokusert ut fra ønske om å belyse et "blindfelt" i vitenskapen heller enn reform. Her er mine hovedfunn at de eldre kvinnenes identitet og selvbylde fortsatt er sterkt knyttet til arbeidsoppgaver uten

¹¹² I Norge har vi hatt en bred debatt rundt journalisten Å. Seierstads rett til å skrive bok om familien til bokhandleren i Kabul, der han selv og familien føler seg sterkt injuriert i framstillingen av sitt privatliv ("Bokhandleren i Kabul" 2003).

noen yrkesstatus. Fiskerbondens multiple arbeidsoppgaver framstår ofte for omgivelsene som "usynlige" og er dessuten sterkt knyttet til et totalt omsorgsansvar der også naturgrunnlaget inngår. Fiskerbondens verdiparadigmer er her knyttet til gjensidighetsprinsipper i et samarbeidsforhold både til naboer og naturen ut fra marginalitetshensyn der ressurstværing og gjenvinning var avgjørende. I mine data framstår kvinnene som omrammet av arbeid, ressurs sparing og gjenvinning i forhold til en marginal næringsnisje. Selv om kvinnene fra tidligere er omtalt som både "bakkemannskap" og "kulturbærere" (Gerrard 1983, Holtedahl 1986), viser mine funn at kvinnene også framstår som sterkt "uavhengige" med understreking av egen selvstendighetsutøvelse. Vi har sett at dette betyr at de også kommer til å underbe seg i forhold til sine sosiale rettigheter. De eldre kvinnene står overfor en tilvenning av en omsorgsforvaltning fra å være et privat til å bli et offentlig ansvar. At deres "naturlige" kvinneoppgaver er profesjonalisert virker for dem både positivt og negativt, og vil dermed prege deres forhold til døtrene i en yrkesrolle som betinger en institusjonalisering av omsorgsoppgaver. Slik kan vi si at både "nabokjerringas" betydning og kvinnenes rolle som lokalt "heimevern" er redusert i forhold til en "offentliggjøring" med en overføring til et statlig omsorgsansvar.

De eldre kvinnenes forståelse av eget livsløp, sett som skjebne, inngår som et hovedfunn i troen på Allmakten forstått som et "utvidet" Gudsbegrep. Her forstås livet som "gave" med en understekning av viktigheten av å "få lov og være frisk." Hensynet til naboskapet inngikk i arbeidsmoralen ut fra en plikt. Kvinnenes omsorgsrasjonale er knyttet til en andreorientering der de sjelden markerte egne rettighetsspørsmål. Som enker viser mine data at dette også preget deres ekteskap sett som forsørgingsenhet, men da ut fra opplevelsen av et samarbeide med ektemannen til tross for kvinnenes inn- og underordning. Her vet vi at skilsmissen ikke var sett som et alternativ. Kvinnene kan derfor beskrives som trofast og bofast, relatert både til ektefellen og heimstedet.

For fiskerbonden kan vi derfor si at familie, arbeid og heimsted fløt over i hverandre og var integrert i en total og meningsbærende helhet, som står i kontrasten til dagens enketilværelsen og ensomhetsfølelsen. Selv om ikke fiskerbondens liv ikke lar seg revitaliseres, kan forskerens arbeide bidra til en bedre forståelse av de eldre kvinnenes situasjon og om mulig danne bakgrunn for en forbedring av de eldre kvinnenes situasjon. Å gjenfortelle seg selv gjennom materielle gjenstander og begivenheter, innebærer en type refleksivitet vi har omtalt som "historisk tid" med referanse til et narrativt aspekt. Det vil si det som Ricoeur (op.cit.) har kalt den "tredje tid" og som forsker og informant vil ha til felles, uten at vi her snakker om å dele forståelse av tid(en). Slik kan vi si at selv om forsker og informant har identitetsstrevet til felles, forholder de seg ikke analogt til den samme historieforståelsen.

I et arbeidsforløp viser mine data at arbeidsprosessen framsto som mer viktig enn beregningen av tidsfaktoren, da kvinnene som matprodusenter orienterte seg mer etter vær og vind enn selve klokketiden og datoer. Fiskerbonden var væravhengig og tok alltid værforholdene i betraktning for sine valg av arbeidsoppgaver. Hun var værforbeholden. Dette er i avhandlingen knyttet til et uvisse som kalkulert risiko. Mine data viser kvinnenes ekspertise i en resirkulering av materialer der kvinnene kan omtales som økofeminister basert på et omsorgsrasjonale som også inkorporerte naturhensynet. Kvinnenes naturforståelse knyttet til en "religiøs" naturforståelse med klare panteistiske trekk. I avhandlingen er dette assosiert til å ytre seg som naturkristen, sett som en praktisk innrettet religionsutøvelse i motsetning til å være fast kirkegjenger. Religionsutøvelsen er knyttet til et begrep om all-natur i en forståelse av at mennesket inngår som del av naturprosessen. Dette føyer seg inn i skjebnetroen i

mottoet om at: ”mennesket spår, men Gud rår.” I avhandlingen er begreper som all-natur og Allmakt knyttet til en panteisme med et gudebilde der Gud oppfattes som integrert del av naturen. Slik kan vi si at Gud er natur og omvendt (Næss 1999). Selv om de eldre kvinnene ethos i stor grad også kan knyttes til naturrommet, er grunnregler og læresetninger for livsførselen knyttet til Bibelteksten der fiskerbondens omsorgsansvar svært ofte viser til nestekjærlighet. Dette er omtalt som et hardprogrammert kategorisk imperativ knyttet til likhetsprinsipper som preget Øya. I kontrasten til den utdanningsreisende forskeren sett som første generasjon yrkesvelger, kan de eldre kvinnene på Øya betraktes som den siste generasjon med en tilpasning i et ”fra vogge- til gravsamfunn. Dette innebærer en mobilitet der endrete kompetansekrav og profesjonshensyn får konsekvenser for både de lokale samfunnsverdier og kvinners rolle, og som reiser spørsmål om både vinning og tap. I avhandlingen er Bergsons begrep om varighet knyttet til naturhusholdet ut fra et generasjonsløp der vi i dag står overfor et brudd. Slik uttrykker de eldre en usikkerhet i forhold til hva som videreføres. Dette knyttes mot en selvoppfatning av mindreverd vi kan se som følge av opphør og generasjonsbrudd. De eldres historie og biografi plasseres som en form for ”fortalt” tredje tid og varighetsbeskrivelse, som knyttes til en fortidsbeskrivelse.

Gjennom en nærstudie av fem enkeltstående ”kvinneskjebner,” håper jeg å ha bidratt til innsyn i kystkvinnens levekår og vist at fiskerbondens husholdsdrift måtte vike på bekostning av en samfunnsspesialisering. Livet som fiskerbonde er definert ut fra begreper som livsform og livstilpasning. Selv om småbruksavviklingen i avhandlingen først og fremst knyttes til sosiale konsekvenser og verdighetsbetraktninger knyttet til eldres marginalisering, vises det også til kvinnenes evne til omstilling. Dette kan ses som en form for kompetanse kvinnene også benytter for å innrette seg som enker i omformingen av en enetilværelse, omtalt som å ”søke råd for uråd.”

I våre samtaler har de eldre kvinnene ikke bare fortalt om sitt liv som fiskerbonde, uten av de også har gitt innsikt i en aldringsprosess der noe uvilkårlig er kommet til opphør, som med døden i sikte. Her har de ikke bare formidlet ensomhet, men også opplevelsen av manglende anerkjennelse i et ”moderne” samfunn med undringen over hva som eventuelt gjenstår etter at de selv er blitt borte. Selv om de eldre fortsatt søker å holde resirkuleringen i hevd, framstår dette som en ressurstværing på individuelt nivå, - som på siden av en offentlig kildesortering. Selv om kvinnene ser seg ”forbalet” over alt som kastes, får de eldre neppe oppleve at de yngre familier reproducerer mødrenes gjenvinningssystem. Her må nok de eldre anse dette slaget for tapt, slik en observatør i dag kan betrakte dette.

Selv om de eldre i velferdssamfunnet sikres av en profesjonalisert omsorgstjeneste, oppleves ikke dette som trygghetskapende på linje med å ha naboer og familie rundt seg. Samfunnsendring med spesialisering og sektorisering har ikke bare medført en sentralisering og ressurstapping av bygder, men også bidratt til en generell sosial marginalisering av de eldre og kvinnene som enker spesielt.

10.2 Utsyn - samfunnspolitiske og forskningsmessige utfordringer

Dersom vi skulle tenke oss en rundbordskonferanse med mine informanter for å spørre dem til råds med tanke på framtidsvyer, tror jeg for det første at de ville bli svært himmelfallen over en slik invitasjon, uttrykt som å ”dette av stolen.” For det andre tror jeg de ville ha vært stolte av å bli konsultert som rådgivere. For det tredje tror jeg de ville sagt seg ”fornøyd” med å fortelle om sine erfaringer og at det måtte ”bli opp til andre” (ingen spesifikt) å avgjøre hva som eventuelt skulle skje i det videre.

Dette er kvinner som vi vet verken er vant til å formulere egne behov eller framsette egne krav. For dem er fortsatt ”tale sølv og tie er gull.” De er oppdratt i ”beskjedne” kår og til å vise seg ”smålåten.” Dette tilhører deres verdighetsforståelse i synet på livet som et ”Gudslån” oppsummert gjennom det å gjøre sitt ”beste” i forhold til det livet som blir ”gitt” dem. Disse kvinnene har i så måte ingen tradisjon for verken protester eller tro på å kunne bidra til samfunnsendringer.

Slik kan de eldre også både forskrekkes av og beundre de yngre kvinnene når disse for eksempel politisk agiterer for sine rettigheter. Som bondefanget i egne beskjedenhetskrav står derfor de eldre overfor det faktum at det ofte er døtrene som må reise rettighetsspørsmål på vegne av sin mor. På samme måte som forskeren kan anses som en formidler av kvinnenes refleksjoner.

I møtet rundt et kaffebord vil de eldre kunne presentere sitt hverdagsstrev og framlegge savnet av sin nærmeste familie, samtidig som de ville understreke at de ikke vil ligge noen til last. De ønsker å vise seg uavhengig og selvhjulpen uten å framsette forslag til alternativ tilrettelegging av eldreomsorgen.

I mine data understrekes altså ensomhet og der mange praktiske tiltak for aktivering og nettverksbygging kan tenkes for å motvirke følelsen av isolasjon. Dette kunne dreie seg om treffsteder i form av husflidlag, aktivitetsringer, underholdningskvelder og besøksordninger, der de eldre også ville ha økonomiske muligheter for å delta. De eldres erfaringskunnskap og kompetansemangfold kan tenkes aktivert i en skolesammenheng med fokus på lokale kunnskapsfelt som står i fare for å gå tapt. I ungdomsundersøkelsen som er referert i avhandlingen, var et av mine funn at skolen som satset på å etablere kontakt mellom de eldre i bygda og skoleelevene, kunne vise til økt trivselsutbytte for alle. Dette økte elevenes skolemotivasjon i et positiv samarbeide som både gammel og ung dro nytte av. Dette kom klarest fram blant jentene som ved denne skolen viste de tydeligste interesser for en eventuelt framtidig etablering i heimbygda, og da gjerne sett som egen-etablerere (Grønbech 1999). Slik kan arrangerte møter på tvers av generasjoner bidra til trivsel og pågangsmot som kan styrke bygdefellesskapet. Vi kan i så måte snakke om en vitalisering av en erfaringskompetanse som mobilitetssamfunnet står i fare for å miste.

Fiskerbondens ressursforvaltning, gjenbruk og ethos kan være mønstergyldig og vil kanskje tvinge seg fram i et forbrukssamfunn som står overfor store forurensningsproblemer og klimaendringer. Slik kan vi bli nødt til å fremme utvikling ved å gå et skritt tilbake og revitalisere noe av de eldres kunnskapsforståelse. I så måte kan tilbakeblikk defineres som framskritt.

I en forskningssammenheng kan vi rette utfordringer både mot ”mannsvitenskapen” og kvinneforskningen ut fra større fokus på eldre som gruppe. Kanskje er vi som forskere i vår streben på vinning av ny innsikt i for liten grad opptatt av de eldres erfaringskompetanse sett som viktig basiskunnskap? Kanskje preges våre interessefelt i for stor grad av problemstillinger knyttet til ekspansive fagfelt og nyskaping der de eldre og deres kunnskapsforståelse ses som uviktig og dermed ekskluderes?

Som eldre og som kvinne kan en derfor havne i en form for dobbel blindsone hvor de verken blir sett eller hørt. Her utfordres forskerens ansvar for å sette de eldre på dagsordenen i møter tilpasset de ”ordknappe” og grupper med liten erfaring i å fremme egne interesser. Som deltaker vil derfor forskeren ikke bare stilles overfor et ansvar i definisjonen av problemstillinger, men også til å ordlegge ”gråsoner.”

Å rette oppmerksomhet på ”tause” kunnskapsfelt har stått sentralt i kontaktetableringen til mine informanter. Det har derfor vært viktig å skape en nærhet mellom oss som kvinner. Større nærhet mellom forsker og informant vet vi var viktig i etableringen av kvinneforskningen med en nær forbindelse til kvinnebevegelsen. Her

var interessefeltet først og fremst knyttet til temaer som berørte yngre kvinner i forhold til utdanning, arbeidsmarked og småbarnsfamilien.¹¹³ Dette hadde likhetstrekk til aksjonsforskningen der en søkte allianse med en gruppe definert som ”svak,” og da med klare mål om en forbedring av informantenes livsvilkår. Slik kan vi si at kvinneforskningen ikke bare tok mål av seg å være ”kjønnet,” men også hadde en politiserende hensikt med tanke på å skape bevissthet og med intensjoner om endring. For kvinneforskningen i likhet med aksjonsforskningen er poenget at forskeren involverer seg og er deltaker. Hun er samhandlingspart. I dette samarbeidet kreves forskerens engasjement. Dette i motsetning til en distansert forskerrolle lik vi har sett i filmen ”Salmer fra et kjøkken,” med forskeren som passiv iakttaker i et hjørne av rommet der informanten som ”studieobjekt” befant seg.

I et aksjonsfelt preget av et partnerskap mellom bruker(gruppen) og forskeren vil forskerens engasjement sette krav til en ”bevisst” forskerrolle i grenseoppgangen mellom forsker og informant, med en tidlig avklaring av respektive arbeidsoppgaver og ansvarsforhold. Dette berører ikke bare etiske spørsmål i forhold til informasjonsinnhenting og tilgangen på data. Engasjementet krever også en avklaring i forholdet mellom forskning og politikk. Spørsmålet er bare hvordan forskerens formidlingsansvar skal avgrenses i forhold til et ansvar for endring.

Når T. Tiller (2004) definerer aksjonsforskningen som et partnerskap mellom forsker og brukergruppen, ses disse som likeverdige aktører i en prosess som krever begges innsikt, forståelse og engasjement. Han understreker samarbeidet mellom forsker og lærerne ut fra en type likeverd som betyr at en framstår som ”lik,” men der styrken er å tenke ”ulikt” og nettopp være forskjellig. Partenes engasjement og innlevelse ses ikke bare som en tilleggskvalifikasjon, men som nødvendig forutsetning for å forene teori- og praksisfeltet. Slik blir teori og praksis omtalt som to sider av en og samme sak, ut fra begreper som ”interne” og ”eksterne” blikk. Både forsker og informanter oppfattes da som likeverdige aktører i forstand av å være ”kyndige blikk,” samtidig som forskeren med sin profesjonsbakgrunn tillegges en ekspertstatus i form av ansvaret for å ”se” helheten, gi begrep til begripelsen og reflektere datamaterialet på et vitenskapsteoretisk nivå. Defineringen av en problemstilling knyttes først og fremst til informantens klarlegging av et problemfelt, ut fra prinsippet om at det er hun som ”vet hvor skoen trykker.” Slik gis aksjonsforskningen en vitaliserende status med respekt for informantene ut fra at forskningen nettopp er til for dem.

Dette er idealer som det ikke er vanskelig å slutte seg til, men som overfor grupper med følelsen av liten autoritet blir vanskelig gjennomførbar uten at en av den grunn trenger å forkaste idèene. Som forsker må en bare finne andre tilnæringsmåter i en datainnhenting som vil kreve tålmod og bistand i problemformuleringen.

Vi må også være oppmerksomme på at forskerens ekspertstatus og ”kyndige” blikk heller ikke gir noen garantier for at kjønnsperspektivet ivaretas. Også i aksjonsforskningen generelt vil det derfor være legitimt å etterspørre større ”kjønning” av problemfeltet.

Selv om min avhandling er influert og preges av mange av aksjonsforskningens idèer, vil mine eldre informanter altså ikke uten videre komme med endringsforslag. På en direkte utfordring ville de eldre kunne ha avfeid en spørrende med at: ”Mennesket spår, men Gud rår.” Å løfte fortidas viten over i framtidsplanleggingen vil derfor her måtte bli et forskeransvar. Da framstår forskeren som rådgiver.

¹¹³ Her kan refereres til serien ”Kvinnens levekår og livsløp” som kom ut på Universitetsforlaget gjennom 80-årene.

I avhandlingen har jeg påpekt min forkunnskap og kjennskap til de eldre kvinner som viktig forutsetning for innpass til samtaler rundt kjøkkenbordet. Tillit gjennom nettverksrelasjoner har gitt innpass, men også dempet en overskridelsen av sensitive kunnskapsfelt. Et ”fortrolig” aktørperspektiv i forskningen vil også kreve en tilbakeføring av forskningsfunn som ved å gi noe tilbake. Slik vil forskningsarbeidet la seg definere ut fra gjensidighetsprinsipper som også demper forskerens overskridelse av tabuområder i fare for å ”støte” informanten.

Dette til tross tror jeg at en rekke av aksjonsforskningens elementer vil kunne være egnet for å få den ”stumme” i tale, slik vi da også har sett forskningen tilknyttet minnearbeidet og for å bidra til å styrke samfunnsmessige helhetsbilder.

Endringer i familiemønstre og endret kvinnerolle vil kreve at både kvinneforskningen og aksjonsforskningen stadig må reise nye spørsmål for å aktivere den ”tause” kunnskapen og sikre at også kvinners interesser ivaretas. Slik kan vi si at ved å lytte til de eldre kvinnenenes fortelling kan forskningen bidra til å skape nye fortellinger og aktivere ”gammel” viten, gjennom en formidlingsprosess som også kan gi grunnlag for stadig nye politiske beslutninger.

Avstand gir oversikt. Overblikk gir refleksjon, - det samme som ettertanke. Her må også vi som forskere kunne reise spørsmål uten at alle trenger å besvares.

Som en slutførelse av denne store fortellingen kan vi jo utfordre både klima- og miljøforskningen, fiskeri- og oljesektoren og det nye Barentssamarbeidet til en integrering av de eldres erfaringskompetanse og synspunkter som små fortellinger i utviklingen av kystsonen. Dersom ønsket skulle være å få også de eldre i tale, måtte nok et besøk avlegges i heimen. I så måte kunne vi ønske at flere kvinneforskere ble invitert til strategitenkingen rundt nordområdepolitikken og ivaretagelsen av et viktig kystlandskap.

11 Litteraturliste

- Altern, Inger: Marginale historier
Art. i : Norsk antropologisk tidsskrift, nr. 1/95.
- Altern, Inger/ Holvedahl, Lisbet: Kunnskap om oss og andre
Art. i : Norsk antropologisk tidsskrift, nr. 1/95.
- Anderssen, Jorid: “No går det på helsa laus”
Helse, sykdom og risiko for sykdom i to nord-norske kystsamfunn.
Institutt for samfunnsmedisin. ISM - skriftserie nr. 46/98
Universitetet i Tromsø 1998.
- Bailey, Frederick George (ed.): Gift and Poison
Oxford Basil Blackwell. Great Britain 1971.
- Barth, Fredrik (ed.): The Role of the Entrepreneur in Social Change in Northern Norway
Universitetsforlaget. Oslo 1963.
- Barth, Fredrik: Models of Social Organization
Occasional Paper No. 23/1966
The Royal Anthropological Institute. London.
- “ Scale and Social Organization
Universitetsforlaget. Oslo 1978.
- Beauvoir de Simone: Det annet kjønn. Bind 2
Pax forlag. Oslo 1974. (3. utg. Utg. 1949).
- Berg, Anne Marie m.fl. (red.): I kvinners bilde
Bidrag til en kvinnesosiologi.
Pax forlag A/S. Oslo 1977.
- Berg, Lars: Han som går først
Tiden norsk forlag. Oslo 1938/1977.
- Berger, Peter/ Luckmann, Thomas: Den samfundsskabte virkelighed
Lindhardt og Ringhof. Danmark 1972.
- Berggren, Brit: Ideal mønstre og real mønstre. Kryssing av kjønnsrollegrensene i norsk bondekultur ca. 1850-1920.
Dr. grads avhandling i etnologi. Rev. versjon
Oslo/Aten 1990.

- Bergson, Henri: Tiden og den frie viljen (2. utg)
Aschehoug forlag. Oslo 1998.
- Bjelland, Anne Karen: En studie i et aldershjems livsmiljø,
Bergen Occasional Papers in Social Anthropology
no. 27, Sosialantropologisk institutt, UiB, 1982.
- Bjørnu, Kirsten: Fiskehushold, økonomisk tilpasning og
kvinnearbeid - en undersøkelse fra et øysamfunn
på Helgelandskysten
Hovedoppgave. Institutt for sosiologi.
Universitetet i Oslo 1978.
- Bourdieu, Pierre: Kultursociologiska texter
I urval av D. Broady och M. Palme.
Salamander. Stockholm 1986.
- Bratrein, Håvard D. m.fl.: Drivandes kvinnefolk
Om kvinner, lønn og arbeid.
Universitetsforlaget 1976.
- Brox, Ottar: Hva skjer i Nord-Norge?
En studie i norsk utkantpolitikk.
Pax forlag. Oslo 1966.
- “ Nord-Norge. Fra allmenning til koloni
Universitetsforlaget 1984.
- Brox, Ottar/
Gullestad, Marianne (red.): På norsk grunn
Sosialantropologiske studier av Norge, nordmenn
og det norske.
Ad Notam. Oslo 1989.
- Brækhus, Hege: Mor kan ikke bli syk: om uførepensjon til
husmødre etter folketrygdeloven i et
kvinnerettslig perspektiv Dr. grads avhandling.
Institutt for rettsvitenskap. Universitetet i Tromsø
1995.
- Capek, Karel: En reise til Norden
Ex Libris forlag. Oslo 1995 (1937).
- Cardinal, Marie: Gjennom ordene
Den norske bokklubben. Oslo 1982.
- Christie, Nils: Hvor tett et samfunn?
Universitetsforlaget. Oslo 1975.

- Danielsen, Hilde: Husmorhistorier: norske husmødre om menn, barn og arbeid.
Spartacus, Oslo 2002.
- Danielsen, K/ Holtedahl, L. (red.): Film og kvalitativ metode
Stensilserie A. Samfunnsfag. Nr. 45/83
Universitetet i Tromsø.
- Danielsen, Kirsten: De gammeldagse piker: Eldre kvinner forteller om sitt liv
Pax forlag. Oslo 1990.
- “ Livshistorier - fakta eller fiksjon?
Art. i : Norsk antropologisk tidsskrift nr. 1/95
- Davis, Donna Lee/
Nadel-Klein, J. (red.): To work and to weep: Women in Fishing Economics
Institute of Social and Economic Research.
Memorial University of New Foundland. St. John`s 1988.
- Douglas, Mary: Purity and Danger – an analysis of concept of pollution and taboos. (1966)
Routledge. London 1991.
- Edwardsen, Edmund: Småsamfunnets sosialiseringspotensiale
Hovedoppgave i samfunnsvitenskap.
Institutt for samfunnsvitenskap.
Universitetet i Tromsø 1977.
- ” Den gjenstridige allmue
(Skole og levebrød i et nordnorsk kystsamfunn ca. 1850-1900).
Dr. grads avhandling. Institutt for samfunnsvitenskap.
Universitetet i Tromsø 1984.
- “ Den gjenstridige allmue
Skole og levebrød i et nordnorsk kystsamfunn ca. 1850-1900.
Solum forlag. Oslo 1989.
- ” Hav og himmel – et Finnmarksbrev
Rapport nr. 2 1992. APPUs skriftserie. Avdeling for praktisk pedagogikk. Universitetet i Tromsø
- ” Nordlendingen
Pax Forlag A/S, Oslo 1997.

- Edwardsen, Edmund: Boston
Orkana forlag. Stamsund 2003.
- “ Som skrift I vann
Orkana forlag. Stamsund 2004.
- Eidheim, Harald: Aspects of the Lappish Minority Situation
Universitetsforlaget. Oslo 1971.
- Ekman, Kerstin: Gjør meg levande igjen
Aschehoug forlag. Oslo 1996.
- Elstad, Ingunn: I brøddeigen.
Art. i Greve, A. /Neset, S. (red.): Filosofi i et nordlig landskap
Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie.
Ravnetrykk nr. 12. Universitetet i Tromsø 1997.
- Elstad, Åsa: Arbeidsliv i fiskarbondeshushald. Kulturelle perspektiv på sosialisering og kjønnsidentitet. Bø og Hadsel i Vesterålen 1870-1970.
Avhandling for dr.art. graden. Universitetet i Tromsø 2002.
- ” Kystkvinner i Norge
Kom forlag 2004.
- Eriksen Berg, Trond: Tidens historie
Stenersens forlag A/S. Oslo 1999.
- Eriksen Hylland, Thomas: Øyeblikkets tyranni. Rask og langsom tid i informasjonsalderen
Aschehoug forlag. Oslo 2001.
- ” Hva er sosialantropologi
Universitetsforlaget 2003.
- Flakstad, Anne Grete: Kan endringer i kvinnearbeidet utløse strukturendringer?
Art. i Rudie, I. (red.): Myk start - hard landing
Universitetsforlaget. Oslo 1984.
- Fossbakk, Beate/ Stordahl, Vigdis: Om Tromsø-antropologens postkulturelle krise (Samene er forsvunnet....Hva gjør vi nå?)
Art. i : Antropolognytt nr. 4/89

- Fredriksen, Sissel: Kjønnspolitikk og distriktsutbygging
Universitetsforlaget. Oslo 1981.
- Friday, Nancy: My mother my self: the daughters search for identity
New York: Dell 1981.
- Fürst, Elisabeth: Kvinner i Akademia - inntrengere i en mannskultur?
Norges allmennvitenskapelige forskningsråd.
NAVF's sekretariat for kvinneforskning. Oslo 1988.
- Føllesdal, Dagfinn m.fl.: Argumentasjonsteori, språk og vitenskapsfilosofi
Universitetsforlaget. Oslo 1986.
- Geertz, Clifford: The Interpretation of Cultures
Hutchinson & Co. London 1973.
- Gerrard, Siri: Arbeid og lokalsamfunn: Samarbeid og skille mellom yrkesgrupper i et nord-norsk fiskevær
Magistergradsoppgave. Institutt for samfunnsvitenskap.
Universitetet i Tromsø 1975.
- ”
Kvinnefellesskap i et fiskevær.
Art. i Holter, H. (red.): Kvinner i fellesskap
Universitetsforlaget. Oslo 1982.
- ”
Kvinner i fiskeridistrikter: Fiskerinæringas “bakkemannskap?”
Art. i Hersoug, B. (red.): Kan fiskerinæringa styres?
Novus forlag. Oslo 1983.
- ”
Kvinnens makt og avmakt.
FDH-rapport 1986 (1. utg 1982).
Finnmark distriktshøyskole. Alta.
- Gerrard, S. m.fl. Jubileumstidsskrift til Kjønnrolleseminarets 10-årsjubileum
Institutt for samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø 1985.
- Gerrard, Siri/ Rønning Balsvik, Randi (ed.): Global coasts
Life changes, gender challenges
Kvinnforsk skriftserie 2/1999. Universitetet i Tromsø.

- Giddens, Anthony: Modernity and Self-Identity
Self and Society in the Late Modern Age.
Polity Press, Cambridge 1991.
- ” Modernitetens konsekvenser
Pax forlag. Oslo 1997.
- Goffman, Erving: The Presentation of Self in Everyday Life
Penguin Books. Great Britain 1959.
- “ Stigma
Gyldendals samfunnsbibliotek. København 1968.
- Greneren, Geir: Kulturell gjenreisning i et markesamisk
kjerneområde
I spenningsfeltet mellom forskning, politikk og
folkelig forståelse.
Dr. grads avhandling. Institutt for
samfunnsvitenskap.
Universitetet i Tromsø 1995.
- Grennes, Ragnhild (red.): Hvis husmoren ikke fantes
Pax forlag. Oslo 1978.
- Greve, Anniken: Her
Et bidrag til stedets filosofi
Avhandling for dr.art.-graden. Det
samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitetet i
Tromsø 1998.
- Grønbech, Dagrunn: “Et hav av muligheter, men hva så...?”
Unge jenter i fiskerisamfunn vurderer sine
framtidsmuligheter.
Art. i : Nytt om kvinneforskning nr. 4/88
NAVF's sekretariat for kvinneforskning.
Norges allmennvitenskapelige forskningsråd.
Oslo.
- ” Ungdom som symbolprodusenter.
Eksperimentering i identitetsetablering.
Art. i : Norsk pedagogisk tidsskrift nr. 1/90
- ” Ungdom i fiskeridistrikt, - en studie av
fritidsmiljø.
Rapport. Institutt for samfunnsvitenskap.
Universitetet i Tromsø. Høst -91.

- Grønbech, Dagrunn: Dukken som havnet i søppelsekken.
Om endring i kvinners vilkår.
Art. i Svenneby, E. (red.): Kvinnfolk på tvers
Emilia forlag. Oslo 1992.
- ” Myter om kvinner i fiske og fangst.
Art. i : Kvinneforskermaraton V
Senter for kvinneforskning og kvinner i
forskning.
Universitetet i Tromsø 1997
- ” To skoler – to samfunn
Om skolen som kunnskapsformidler og
sosialiseringsagent.
Universitetets kompetansesenter for
lærerutdanning, etter- og videreutdanning
(UNIKOM). Universitetet i Tromsø 1999.
- ” Recycling the Past: Perspectives on Women,
Households and Resource Management among
early 20th Century Fisher/Farmers in North
Norway.
In : Women`s Studies International Forum, Vol.
3, pp 355-361, 2000. Printed i USA
- Grøtland, Kristine L.: Daglig brød, daglig dont. Fra nord-norsk husstell
og hjemmeliv
Universitetsforlaget. Oslo 1978.
- Gullestad, Marianne: Livet i en gammel bydel
Aschehoug forlag. Oslo 1979.
- ” Livsstil og likhet
Universitetsforlaget. Oslo 1985.
- ” Kultur og hverdagsliv
På sporet av det moderne Norge.
Universitetsforlaget. Oslo 1989.
- “ Everyday life philosophers: modernity, morality,
and autobiography in Norway
Scandinavian University Press. Oslo 1996.
- Habermas, Jürgen: Vitenskap som ideologi
Gyldendal forlag. Oslo 1969.

- Hage, Ingebjørg: Som fugl føniks av asken?
Gjenreisingshus i Nord-Troms og Finnmark.
Dr. art. avhandling. Institutt for
samfunnsvitenskap.
Universitetet i Tromsø 1996.
- Hammersley, Martyn/ Atkinson,
Paul: Feltmetodikk
Grunnlaget for feltarbeid og feltforskning.
Gyldendal forlag. Oslo 1987 (1983).
- Hammersley, Martyn: Taking sides in social research: essays on
partisanship and bias
London, New York: Routledge 2000.
- Haraway, Donna: Situated Knowledges: The Science Question in
Feminism and the Privilege of Partial Perspective
Art. i : Feminist Studies 14 (3) 1988.
- ” Primate Visions. Gender, Race and Nature in the
World of Modern Science
Verso, London, New York 1989.
- Hansen, Kåre: Skålvær
Et helgelandsk handelssted i vekst og forfall.
Trykt ved Helgelands Blad. Sandnessjøen 1998.
- Hanssen, Arvid: ”Godt at gråmåsen song”
Cappelen forlag. Oslo 1978.
- Harr, Karl Erik: Guds nordenvind
Vandringer med Petter Dass.
Cappelen forlag. Oslo 1988.
- Hastrup, Kirsten: Fieldwork among friends: ethnographic exchange
within the Northern civilization.
In Jackson, A. (ed.): Anthropology at Home
Tavistock Publications. London, New York 1987.
- “ Mandligt og kvindeligt.
Art. i Hastrup, K./ Ramlov, V. (red.):
Kulturanalyse.
Fortolkningens forløp i etnografien
Viborg. København 1989.
- Haug, Frigga: Female Sexualization
Verso. London 1987.
- Hauge, Eiliv Odde: Lady Arbuthnott og hennes menn
Gyldendal forlag. Oslo 1957.

- Hauge, Hans: Kan man snyde i humanistisk videnskab og i så fald hvorledes?
Working Paper no. 75-98,
Centre for Cultural Resarch, University of Aarhus
ISBN: 87-7725-240-3
Published electronically: May 10, 1999.
- Haugen, Inger: Om forvaltning av utilgjengelighet.
Art. i : Tidsskrift for samfunnsforskning. 1978.
Vol 19.
- Haukaa, Runa/ Hoel, M./ Haavind, H. (red.): Kvinneforskning: bidrag til samfunnsteori
Festskrift til Harriet Holter.
Universitetsforlaget, Oslo 1982.
- Hellesnes, Jon: Sosialisering og teknokrati
Gyldendal Norsk Forlag. Oslo 1975.
- ” Om Hans Skjervheim
Det norske samlaget, Oslo 1999.
- Hersoug, Bjørn/ Leonardsen, Dag: Bygger de landet?
Pax forlag. Oslo 1979.
- Holtedahl, Lisbet: Hva mutter gjør er alltid viktig
Om å være kvinne og mann i en nord-norsk bygd
i 1970-årene.
Universitetsforlaget. Oslo 1986.
- ” Historierne om Lamido Issa Maigari.
Art. i : Norsk antropologisk tidsskrift, nr. 1/95
- Holter, Harriet: Sex Roles and Social Structure
Universitetsforlaget. Oslo 1970.
- Holter, Harriet m.fl.: Familien i klassesamfunnet
Pax forlag A/S. Oslo 1975.
- Holter, Harriet (red.): Kvinner i fellesskap
Universitetsforlaget. Oslo 1982.
- Holter H/ Løchen, Y. (red.): Kvinnekunnskap. Samfunnskunnskap
Universitetet i Tromsø 1989.
- Høgmo, Asle: Det tredje alternativ.
Art. i : Tidsskrift for samfunnsforskning nr. 27,
1986.

- Jentoft, Svein (red.):
Med mor til rors
Organisering av dagligliv og yrkesaktivitet i
fiskerfamilier.
Kvinneres sysselsetting i fiskeridistriktene.
Rapport II. Norges fiskerihøgskole 1989.
- Jackson, Anthony (ed.):
Anthropology at Home
Tavistock Publications.
London, New York 1987.
- Kemp, Peter:
Tid og fortælling
Aarhus Universitetsforlag. Aarhus 1996.
- Klausen, Arne Martin:
Kultur - variasjon og sammenheng
Gyldendals Studiefakler. Oslo 1970.
- Knutsen, Nils Magne (red.):
Nessekongene
De store handelsdynastiene i Nord-Norge.
Gyldendal forlag. Oslo 1988.
- Kolstad, Hans:
Henri Bergsons filosofi – betydning og aktualitet
Humanistisk forlag 2001.
- Koppang, Ole:
Hegelianismen i Norge: en idèhistorisk
undersøkelse
Aschehoug forlag. Oslo 1943.
- Kristiansen, Aslak:
Mausund. Vedlikehold og endring i et norsk
fiskevær
Universitetsforlaget. Oslo 1985.
- Kristiansen, Roald E. m.fl.:
Religion i kontekst. Bidrag til en nordnorsk
teologi
KULTs skriftserie nr. 49. Norges forskningsråd
1996.
- Kuhn, Thomas:
The Structure of Scientific Revolutions
Chicago: University Press 1970.
- Larsen, Helge O.:
Kommunalpolitikk og tiltaksorganisasjon
En undersøkelse av kommunalt
næringsengasjement i fire kystkommuner på
Helgeland.
Prosjektrapport nr. 7. 1979. Institutt for
samfunnsvitenskap. Universitet i Tromsø.

- Larsen Saugestad, Sidsel: Omsorgsbonden - et tidsnyttingsperspektiv på yrkeskombinasjon, arbeidsdeling og sosial endring.
Art. i : Tidsskrift for samfunnsforskning 1980, bd. 21: 283-296
- Lilleaas, Ulla-Britt: Fra en kropp i ustand til kroppen i det moderne.
Dr. polit. avhandling. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo. 2002.
- Lundestad, Geir/ Udgaard, N. M.: Kronikk i avisen Aftenposten 5/6 1997.
- Løchen, Yngvar: Sosiologens dilemma
Gyldendal forlag. Oslo 1970.
- Mathiesen, Per: Boligreising og nasjonal tilpassing hos den samiske minoritetsgruppe.
Institutt for anvendt sosialvitenskapelig forskning. Oslo.
INAS- rapport nr. 3/74
- Maurstad, Anita: Sjarkfiske og ressursforvaltning
Dr. scient avhandling. Norges fiskerihøgskole. Universitetet i Tromsø 1997.
- Mauss, Marcel: The Gift
London. Cohen & West 1954.
- Mead, Georg H. : Mind, Self and Society
Chicago Press, London & Chicago 1974 (1932).
- Mead, Margaret: Broen over generasjonskløften
Et spørsmål om kultur og engasjement.
Universitetsforlaget. Oslo 1971
- Meløe, Jakob: The Two Landscapes of Northern Norway
In : Inquiry, vol. 31, no. 3 /88
- “
Om å forstå det andre gjør.
Art. i : Greve, A. /Neset, S. (red.): Filosofi i et nordlig landskap
Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie.
Ravnetrykk nr. 12. Universitetet i Tromsø 1997.
- Midrè, Georges: (a) Samfunnsendring og sosialpolitikk
Gyldendal forlag. Oslo 1973.

- Midrè, Georges: (b) Noen sosiale konsekvenser av økonomisk vekst i et nordnorsk lokalsamfunn.
Rapport. Institutt for samfunnsvitenskap
Universitetet i Tromsø 1973.
- ” (c) “Å bli gammel” - En sosiologisk beskrivelse av aldring i en norsk utkantkommune
Gyldendal forlag. Oslo 1973.
- Moi, Toril: Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori
Gyldendal forlag 1998.
- Munck-Madsen, Eva: Fiskerkøn
Dr.avh. i fiskerividenkab, Norges fiskerihøgskole. UiT 1996.
- Myklebust, Jon Olav: Skulen i lokalsamfunnet
Ei undersøking av kontaktmønstret skule - lokalsamfunn i utkantgrender i Trøndelag.
Tapir. Trondheim 1974.
- Nilsen, Ragnar: Flytting, rekruttering og regional utvikling i Nord-Norge på 1980-tallet.
Rapport. FORUT, februar 1989
Forskningsstiftelsen ved Universitetet i Tromsø.
Tromsø.
- Nilssen, Terje: Ellisif Wessel en himmelstormer
Rune forlag. Trondheim 1974.
- Norsk Forskningspolitikk nr.1/2001.
- ”Nordlys” avisen 2/5 -05. Intervju med forfatteren Jon Fosse.
- Næss, Arne: Livsfilosofi
Et personlig bidrag om følelser og fornuft.
Universitetsforlaget. Oslo 1998.
- ” Det frie menneske
En innføring i Spinozas filosofi.
Kagge forlag. Oslo 1999.
- Okely J./ Callaway H. (red.): Anthropology and Autobiography
ASA Monographs 29. Routledge, London 1992.
- PAG: Artikkelsamling 2
PAG. Populistisk arbeidsgruppe. Tromsø 1972.

- Parsons T./ Bales R./ Olds J. (eds.): Family: Socialization and Interaction Process
Glencoe, Illinois: the Free press 1955.
- Ramsøy, Odd m.fl.: På livet
Fra filleproletariatet i Oslo.
Universitetsforlaget. Oslo 1971.
- Ricoeur, Paul: Fortolkningsteori
Vintens forlag. København 1979.
- “ Time and narrative
University of Chicago Press. Chicago 1984-1988
(1983).
- Rossvær, Viggo: Fiskerkvinneaksjonen på Sørøya.
Innenfraforståelse og utenfraforståelse.
Albatross nr. 1/89
- ” Ruinlandskap og modernitet
Spartacus forlag A/S. Oslo 1998.
- Rudie, Ingrid (red.): Myk start - hard landing
Om forvaltning av kjønnsidentitet i en
endringsprosess.
Universitetsforlaget. Oslo 1984.
- Rönblom Malin: Ett eget rum? Kvinnors organisering möter
etablerad politikk
Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet
2002:3.
- Sandemose, Aksel: En flyktning krysser sitt spor
Aschehoug forlag. Oslo 1933/1988.
- Saugestad, Sidsel: Om likestilling i ekteskapet - gamle roller under
endrede omstendigheter.
I Rudie, I. (red.): Myk start - hard landing
Universitetsforlaget. Oslo 1984.
- Seierstad, Åsne: Bokhandleren i Kabul
Cappelen. Oslo 2003.
- Shanin, Teodor (ed.): Peasants and Peasant Societies
Penguin Book. Harmondsworth 1971.

- Skjervheim, Hans: Deltakar og tilskodar. (1957)
Art. i Slagstad, R. (red.): Positivisme, dialektikk, materialisme
Universitetsforlaget. Oslo 1976.
- Skjønberg, Else: Omsorgsrasjonalitet
Fremtidens fornuft.
Universitetsforlaget. Oslo 1995.
- Slagstad, Rune (red.): Positivisme, dialektikk, materialisme
Den norske debatten om samfunnsvitenskapenes teori.
Universitetsforlaget. Oslo 1976.
- Smith, Dorothy: Texts, Facts and Femininity - Exploring the Relations of Ruling
Routledge. London 1990.
- Sogner, Sølvi: Fra stua full til tobarnskull: om nedgangen i barnetall i norske familier i de siste 200 år, med særlig vekt på perioden 1890-1930
Universitetsforlaget. Oslo 1984.
- Solem, Per Erik m.fl. (red.): Psykologiske perspektiver på aldersdemens
Universitetsforlaget. Oslo 1994.
- Solheim J./ Heen A./ Gulvåg H. Ø.: Nordsjøliv og hjemmeliv.
I serien: AIE-dok/ Arbeidsforskningsinstituttene – 35-36/86. Oslo.
- Solstad, Karl Jan: Riksskole i utkantstrok
Universitetsforlaget. Oslo 1978.
- Spjelkavik, Øystein: Havbruket - en studie av havbruket i en kommune på Helgelandskysten
Hovedoppgave i sosiologi. Universitetet i Oslo 1990.
- Stang Dahl, Tove: Barnevern og samfunnsvern: om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppvokst i Norge
Pax forlag. Oslo 1978.
- Statistisk Sentralbyrå (SSB): Fiskeritellingen (NOS XI 104) 1948.
- SSB: Fiskeritellingen (NOS A582) 1970.
- SSB: Formues- og selvangivelsesregnskap for 1995.
- SSB: Befolkningsstatistikk. 2003.

- SSB: Formueregnskap for hushald. (SSB tabell 04753) 2004.
- SSB: Befolkningsstatistikk 1. januar 2005. www.ssb.no
- Statistisk Årbok 1996.
- Stigen, Anfinn: Aristoteles etikk
Et hovedverk i Aristoteles` filosofi, også kalt “Den Nikomakiske etikk”.
Gyldendal forlag. Oslo 1996 (1973).
- Stordahl, Vigdis: Same i den moderne verden
Dr. philos avhandling. Institutt for samfunnsvitenskap.
Universitetet i Tromsø. Karasjok 1994.
- Storheim, Eivind (red.): Moral, politikk og historie: et utvalg av Kants praktiske filosofi
Universitetsforlaget. Oslo 1983.
- Strenski, Ivan: Malinowski and the Work of Myth.
Princeton University Press. Princeton, New Jersey 1992.
- Svenneby, Elin (red.): Kvinnfolk på tvers
Emilia forlag. Oslo 1992.
- Sødergaard, Dorte M.: Destabiliserende diskursanalyse: veje ind i poststrukturalistisk inspireret empirisk forskning.
Art. i : Haavind H. (red.): Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning.
Gyldendal forlag 2000.
- Sørensen, Bjørg Åse: Ansvarsrasjonalitet: Om mål-middeltenkning blant kvinner i industriarbeid.
Art. i Holter, H. (red.): Kvinner og fellesskap
En arbeidsbok. Psykologisk institutt. Universitetet i Oslo 1980.
- ” Ansvarsrasjonalitet: Om mål-middel tenking blant kvinner
Art. i Holter, H. (red.): Kvinner i fellesskap.
Universitetsforlaget. Oslo 1982.

- Tiller Per Olav: Når far er borte.
Art. i : Hem L/ Holter H. (red.): Sosialpsykologi.
En del norske bidrag gjennom 20 år.
Universitetsforlaget, Oslo – Bergen – Tromsø
1973.
- Tiller, Tom og Rita: Den andre dagen – det nye læringsrommet
Høgskoleforlaget A/S. Norwegian Academic
Press 2002.
- Tiller, Tom (red.): Aksjonsforskning
I skole og utdanning.
Høgskoleforlaget A/S. Kristiansand 2004.
- Thorner, Daniel/
Kerblay, Basile (eds): A. V. Chayanov on The Theory of Peasant
Economy
Manchester University Press. Great Britain 1966.
- Thorsvik, Eivind: Ut mot hav
Fiskerihistorie for Nordland.
Nordland fylkes fiskarlag, 50 års jubileum.
Nordland Boktrykkeri A/S. Bodø 1977.
- Thuen, Trond/ Wadel, Cato (red.): Lokale samfunn og offentlig planlegging
Universitetsforlaget. Oslo 1978.
- Tornes, Kristin: Det gode kvinneliv
Om valg og krav i likestillingens navn.
Cappelen forlag 1988.
- Valestrand, Halldis (red.): Nord og nedenfra
Bidrag fra “Tromsøforskere” til Women’s World
99.
Kvinnforsks skriftserie 3/2000. Universitetet i
Tromsø.
- Ve, Hildur: Rasjonalitet og identitet
Pax forlag, Oslo 1999.
- Veggeland, Noralv: Økopolitisk argumentasjon
Novus forlag. Oslo 1974.
- Vogt, Kari m.fl (red.): Kvinnenes kulturhistorie.
Universitetsforlaget 1985 (1. av 3 bind).

- Wadel, Cato: Now, Whose Fault is that? The struggle for self-esteem in the face of chronic unemployment. Institute of Social and Economic Research, Memorial University of Newfoundland. Toronto 1973 (Bind 2).
- Wallerstein, Immanuel. Det moderne verdenssystem 1
Gyldendal forlag. Oslo 1978.
- Weber, Max: The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism
New York. Scribner 1958. (1904).
- Widerberg, Karin: Kunnskapens kjønn
Minner, refleksjoner og teori.
Pax forlag A/S. Oslo 1995.
- Wold, Helge A.: Utvær
Bilder fra et nordnorsk landskap.
Cappelen forlag. Oslo 1985.
- Zapffe, Peter Wessel: Essays
Aventura forlag. Oslo 1992.
- Ziehe, Thomas: Kulturanalyser
Symposion Bokförlag. Stockholm/Stehag 1989.
- Aarsæther, Nils: Lokalsamfunnet.
Art. i : Artikkelsamling 2
PAG. Populistisk arbeidsgruppe. Tromsø 1972.
- Aas, Einar/ Zapffe, Peter Wessel: Vett og uvett
Stubber fra Troms og Nordland.
Bruns forlag. Trondheim 1954 (5.utg.).
- Åmås, Knut Olav/ Larsen, Rolf: Det stille alvor
Ludwig Wittgenstein i Norge 1913-1950.
Det norske samlaget. Oslo 1994.
- Ås, Berit: De fem hersketeknikker
Juristforbundets forlag. København 1979.